

T.C
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ÖZBEK EDEBİYATI YAZARLARINDAN
HUDAYBERDİ TOHTABAYEV'İN
“CENNETLİK ADAMLAR” ROMANI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ

Hazırlayan
Tuncay ÖZTÜRK

İstanbul – 2012

ONAYLAMA SAYFASI

Öğrenci : Tuncay ÖZTÜRK
Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Konusu : Özbek Edebiyatı Yazarlarından Hudayberdi Tohtabayev'in "Cennetlik Adamlar" Romanı
Tez Tarihi : 12.01.2012

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç.Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Anabilim Dalı Başkanı

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı 51070930 numaralı öğrencisi Tuncay ÖZTÜRK tarafından hazırlanan bu tezin Yüksek Lisans Tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

Doç.Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Anabilim Dalı Başkanı

Tez Sınavı Jüri Üyeleri

Doç.Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ .....

Doç. Dr. Nodirhon KHASANOV .....

Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN .....

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç.Dr. Mehmet KARAKUYU
Müdür

ÖN SÖZ

Bugün Türk dili, yaklaşık 12 milyon kilometre karelik bir alanda 220 milyon nüfusun konuştuğu, yüzü aşkın ülkede öğretiminin yapıldığı, kökleri tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan, 600 bini aşkın söz varlığına sahip bir dünya dilidir.

Yayılma alanı Kuzey Buz Denizinden başlayıp Hindistan'ın kuzeyine; Çin Halk Cumhuriyetinin içlerinden Avrupa'nın en uç noktasına kadar uzanan bu coğrafyada en geçerli dil, Altay dil ailesinin en büyük kolu olan Türk dilidir. 19. Yüzyılda ünlü Türkolog A.H. Vambery, Türk dilinin yayılma alanının genişliğini yaptığı gezi sırasında görmüş ve Balkanlardan Mançurya'ya kadar yolculuk yapacak bir kişinin Türk dilini bilmesi durumunda bu yolculuğu en kolay bir biçimde yapabileceğini, çünkü bu coğrafyada en geçerli dilin Türk dili olduğunu söylemişti. Bugün bu alan daha da genişlemiştir.

Türk dili yoğunluğu Orta Asya ve Orta Doğu'da bulunan ve azından son bin yıldır yerleşik halklar halinde olan; Türkiye Cumhuriyeti, Eski Sovyetler Birliği'nden bağımsızlaşmış Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan gibi Türk cumhuriyetleri, Balkan ülkeleri, Rusya Federasyonu, İran, Irak, Afganistan, Çin Halk Cumhuriyeti gibi devletler içinde konuşma dili veya yazı dili olarak yaşayan yirmi yazı dili koluna ayrılmaktadır.

Dil mirasının çok büyük bir kısmını oluşturan sözcükler, atasözleri, deyimler, edatlar, bağlaçlar ve temel kavramlar bu Türk topluluklarının dillerinde ortaktır. Türk dilinin bu ortak ve bütünleştirici özelliği, konuşma dillerindeki, ağızlardaki farklılıklarına karşın Türkçe de Sovyetler Birliği'nin özel siyasi şartları altında farkları yapay olarak artırılmış ve yazı dillerine ayrılmıştır. Bu ayrılan yazı dillerinden biri de Özbek Türkçesidir. Bu mirasımız üzerinde yapılan tahribatı ve mirasımızın ortak noktasını ortaya koymak adına biz de tarihi Çağatay edebiyatı temelleri üzerinde çağdaş bir edebiyat yapan Özbek yazarlarından bir örnek alarak modern Özbek Edebiyatından bir roman örneğini Türkiye Türkçesi okuruna tanıtmamızın yanı sıra; dil

bilgisi incelemesi olarak da edatları ele alarak mukayeseli çalışmalara bir veri sunma gayreti içinde olduk.

Çalışmamızda zbek Edebiyatı hem Sovyet dönemi hem de Bağımsızlık dönemine şahitlik eden yaşayan ve sevilen yazarlarından olan Hudayberdi TOHTABAYEV'in "Cennetlik Adamlar" romanı üzerinde dil incelemesi yaptık. Çalışmanın Giriş bölümünde Özbekistan, Özbekçe ve zbek Edebiyatı hakkında genel bilgiler verdik. Birinci bölümünde Dil incelemesi bölümünde "Cennetlik Adamlar" romanında geçen edatları inceledik. İkinci bölümünde romanın kırıl harfli orijinal metni; üçüncü bölümünde transkripsiyonlu metin; dördüncü bölümünde romanın Türkiye Türkçesine aktarılmış hali; son kısımda ise dizin, sözlük, sonuç ve kaynakça verilmiştir.

Çalışmamızın bu anlamda bir boşluk dolduracağını ve benzer çalışmalara örnek olacağını mit ediyoruz.

Bu alışmamızda gerek bilimsel gerekse manevi desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mehmet GMşKILI Beye teşekkürü bir borç biliyorum.

Tuncay ÖZTÜRK

ÖZET

Türk dili dünyanın en eski ve köklü dillerindedir. Bu dilin, günümüzde konuşulan farklı lehçe, şive ve ağızlarının aynı kökenden geldiğini ifade etmenin hem Türk birliği hem de Türkçenin gelecek kuşaklara aktarılmasında yararlar sağlayacağı düşüncesindeyiz. Özbek edebiyatı alanında yapacağımız çalışmada gerek dil gerekse kültürel birliği ifade etmenin tarihsel bir borç olduğunu ayrıca bildirmek isteriz. Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki ilişkinin ne kadar yakın olduğunu, üstelik bunların aynı kaynaktan beslendiğini bu çalışmamızda ortaya koyacağız. Kimi kaynaklarda Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin aynı lehçenin farklı kolları olduğu görüşü ortaya konmuştur. Bu sahada fazla çalışmanın olmamasının, çalışmamızı daha da önemli kılacağı düşüncesini taşımaktayız.

Tarihî Çağatay edebiyatı temelleri üzerinde çağdaş bir edebiyat meydana getiren Özbek Türkleri, kendi lehçeleriyle edebiyatın birçok türünde eserler vermişlerdir. Bu eserler içinde büyük bir bölümü çeşitli dönemlerde Özbek ediplerinin yazdığı romanlar oluşturur. Bu nadide eserlerden bir örnek olarak Özbek edebiyatında iki döneme şahitlik etmiş, en çok okunan ve okunmaya devam eden, yaşayan yazarlarından Hudaverdi Tohtabayev'e ait "Cennetlik Adamlar" romanını çevirip eser üzerinde dil incelemesi yaparak dil birliğini ortaya çıkararak tezimizi ispat edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Özbek Edebiyatı, Edatlar, Cennetlik Adamlar, Hudayberdi Tohtabayev, Özbek Türkçesi

ABSTRACT

Turkish language is one of the oldest and long-established languages. We believe pointing out that dialects, accents and sub-dialects of this language are stemmed from the same root is very significant for the unity of Turkic nations and for transferring the language to new generations. We want to emphasize that we feel historically obliged to express the unity of language and culture in our research in the field of Uzbek literature. We will exhibit the similarity between Uzbek and Turkey Turkish and that they come from the same source in our work. In some resources it is stated that they are from different branches of the same dialect. We consider that our work will play an important role since there is not many research on the same field.

Uzbek Turks who created a modern literature based on classical Chagatai literature published many literary works from various genres of literature with their own dialect. Most of them are the novels that Uzbek literary men wrote in different periods of time. We have chosen a novel called “Cennetlik Adamlar” (Heavenly Men) written by Hudaverdi Tohtabayev who witnessed to periods in Uzbek literature among those unique classical books of Uzbek literature. He is one of the leading living authors who is very popular and still a best-seller. We will defend our thesis about the unity of two languages by translating and doing language study on this novel.

Key words: Uzbek Literature, Prepositions, Heavenly Men, Hudaverdi Tohtabayev, Uzbek Turkish

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	5
ABSTRACT	6
İÇİNDEKİLER	7

GİRİŞ

GİRİŞ	11
ÖZBEKİSTAN.....	11
ÖZBEKÇE	13
ÖZBEK EDEBİYATI	16
YAZAR HAKKINDA (HUDAYBERDİ TOHTABAYEV).....	20
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	21

1. BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ	22
1.1 EDATLAR	22

2. BÖLÜM

ORİJİNAL METİN (KİRİL HARFLİ).....	44
2.1 НАБИРАЛАРИМГА ОЧИҚ ХАТ	45
2.2 ЭРКАЧОЛНИНГ ЎРИГИ.....	48
2.3 ЭРКАЧОЛНИНГ КЎПРИГИ	53
2.4 БЕТОБЛИК.....	62
2.5 БЎРСИҚ ОВИГА ОТЛАНДИК	74
2.6 БЎРСИҚ ҚУВ БЎЛАДИ	82
2.7 ЧОЛ БОБОЛАР СУХБАТИ	91
2.8 ЭНАЖОНИМ ЭРТАК АЙТАДИ.....	100
2.9 «ОДОБЛИ БОЛА» ЎЙИНИ.....	107
2.10 ТУНГИ МЕҲМОН.....	117

2.11 ЭШОН БОБОМ МЕНИ ДУО ҚИЛДИЛАР	124
2.12 БУВИМ ТОНГ ОТГУНЧА ЙИГЛАБ ЧИҚДИ	136
2.13 ҚАБРИСТОНДА ФОТИХА ЎҚИДИК	147
2.14 ЭНАЖОНИМ АЙТГАН ЭРТАК	155
2.15 АХМАДКУЛ БОБОНИНГ ОҚ ЎРИГИ.....	165
2.16 БЎРИ БИЛАН ОЛИШГАН АРСЛОН.....	170
2.17 ЭШОН БОБОМНИ ҚАМОҚҚА ОЛДИЛАР	177
2.18 ЭШОН БОБОМНИНГ ЎН ҚОП КИТОБИ	190
2.19 ҚИШЛОҚЧАМИЗ УЧ КУН ЙИГЛАДИ.....	195
2.20 ЭНАЖОНИМ ЭРТАК АЙТАДИ.....	205
2.21 ЎЛГАН ЧЎЧҚА ЎРНИГА СЕМИЗ ҚЎЙ СЎРАШЯПТИ	207
2.22 ЭШОН БОБОМ ЯНА ҚОЧИБКЕЛДИЛАР	236
2.23 ХУДОГА НОЛА ҚИЛДИК	246
2.24 ЭНАЖОНИМ АЙТГАН ЭРТАК	255
2.25 БОҒЛАРИМИЗ ЁНА БОШЛАДИ	258
2.26 БОБОЖОНИМ ЖАННАТГА КЕТДИ.....	265

3. BÖLÜM

TRANSKRİPSİYONLU METİN	275
3.1 NABİRÄLÄRİMGÄ AÇIQ XAT.....	276
3.2 ERKÄÇÄLNİNG ORİGİ.....	278
3.3 ERKÄÇÄLNİNG KOPRİGİ	283
3.4 BETÄBLİK.....	291
3.5 BORSIQ ÄVİGÄ ÄTLÄNDİK	301
3.6 BORSIQ QUV BOLÄDİ.....	309
3.7 ÇÄL BÄBÄLÄR SUHBÄTİ	317
3.8 ENÄCÄNİM ERTÄK AYTÄDİ	325
3.9 «ÄDÄBLİ BÄLÄ» OYİNİ	331
3.10 TUNGİ MEHMÄN.....	339
3.11 EŞÄN BÄBÄM MENİ DUÄ QILDİLÄR.....	346
3.12 BUVİM TÄNG ÄTGÜNÇÄ YİĞLÄB ÇIQDİ.....	357
3.13 QABRİSTÄNDÄ FÄTIHA OQIDİK	367

3.14 ENĀCĀNĪM AYTĠĀN ERTĀK	375
3.15 AHMĀDQUL BĀBĀNĪNG ĀQ ORĠĠ	383
3.16 BORĠ BİLĀN ĀLĠĠĠĠĀN ARSLĀN	388
3.17 EĠĀN BĀBĀMNĠ QAMĀQQA ĀLDĠLĀR	394
3.18 EĠĀN BĀBĀMNĪNG ON QĀP KITĀBĠ	406
3.19 QIĠLĀQĀMĠZ UĀ KUN YIĠLĀDĠ	410
3.20 ENĀCĀNĪM ERTĀK AYTĀDĠ	419
3.21 OLGĀN ĀOĀQA ORNĠĠĀ SEMĠZ QOY SORĀĠYĀPTĠ	421
3.22 EĠĀN BĀBĀM YANĀ QĀĀĠB KELDĠLĀR	446
3.23 XUDĀĠĠĀ NĀLĀ QILDĠK	455
3.24 ENĀCĀNĪM AYTĠĀN ERTĀK	463
3.25 BĀĠLĀRĠMĠZ YĀNĀ BĀĠLĀDĠ	466
3.26 BĀBĀCĀNĪM CANNĀTGĀ KETDĠ	472

4. BÖLÜM

METNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI	480
4.1 AĀIK MEKTUP	481
4.2 ERKA DEDE’NİN ERĠĠĠ	482
4.3 ERKE DEDE’NİN KÖPRÜSÜ	487
4.4 HASTALIK	495
4.5 PORSUK AVINA ĀIKACAĠIZ	506
4.6 PORSUK UYANIK OLUR	515
4.7 DEDELERİN SOHBETĠ	522
4.8 NĠNEM MASAL ANLATTI	530
4.9 “AKILLI ĀOCUK” OYUNU	536
4.10 GECELEYİN GELEN MĠSAFİR	545
4.11 İMAM DEDE BANA DUA ETTĠ	551
4.12 ANNEM SABAHA KADAR AĠLADI	562
4.13 KABRİSTANDA DUA OKUDUK	573
4.14 NĠNECİĠİM MASAL ANLATTI	580
4.15 AHMADKUL DEDE’NİN BEYAZ KAYISI AĠACI	589
4.16 KURTLA DÖVÜĠEN ARSLAN	594

4.17 İMAM DEDE'Yİ YAKALADILAR	600
4.18 İMAM DEDE'NİN ON ÇUVAL KİTABI	612
4.19 KÖYÜMÜZDEKİ İNSANLAR ÜÇ GÜN AĞLADI	616
4.20 NİNECİĞİM MASAL ANLATTI	626
4.21 ÖLEN DOMUZUN YERİNE KOYUN İSTEDİLER	629
4.22 İMAM DEDE YİNE HAPİSTEN KAÇMIŞ	640
4.23 ALLAH'A YALVARDIK	649
4.24 NİNECİĞİM MASAL ANLATTI	656
4.25 BAHÇELERİMİZYANMAYA BAŞLADI	659
4.26 DEDECİĞİM CENNETE GİTTİ	666
SONUÇ	674
DİZİN	676
SÖZLÜK	684
KAYNAKÇA	711

GİRİŞ

ÖZBEKİSTAN

Türklerin ana yurdu olan Türkistan'ın dünya tarihinde önemli bir rol oynadığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Çeşitli Türk devletleri burada kurulmuş ve bu devletler tarihin akışı içinde varlıklarını kaybedinceye kadar, dünyayı buradan etkilemişlerdir. Tarih içinde, Türkistan'da devlet kurma şerefine sahip kavimlerden biri de Özbek Türkleridir. Özbek adı Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın belirttiğine göre, 1312-1340 yılları arasında hüküm süren Altınordu hanı Özbek'in kendi halkına verdiği bir addır. Timurluların parçalanma belirtileri göstermesi ile Özbekler, Türkistan'ın kuzeyini ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Özbekleri 1428'den beri yöneten Ebu'l-Hayr Han (1412-1468) Tura şehrini ele geçirmiş ve burayı kendine başkent yapmıştır.¹

Tarihi, kültürü, etnik bileşimi, coğrafyası ve siyasi geleneği açısından Müslüman ve Türk kökenli eski Sovyet cumhuriyetleri arasında Özbekistan oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu ülke, İslam medeniyetinin en parlak ürünlerinin beşiğinde kurulmuş ve Timur döneminin görkemini tarihî miras olarak devralmış olmanın yanında zengin bir kültürel öz güvene sahip olmuştur. Buna karşılık etnik yapısındaki Fars kökenli yerleşik halkla aslen çeşitli Türk boylarına mensup göçer nüfus arasındaki gerilimin oluşturduğu rahatsızlık hâlâ etkisini sürdürmektedir. Özbek kimliği de, yörede siyasi etkinlik sağlamış ve hanlık kurmuş Türk boylarından birine ait iken, Orta Asya'da Sovyet cumhuriyetlerinin sınırlarının belirlenmesi sırasında daha önce siyasi coğrafyada hiç yer almamış bir ülkeye ad olarak verilerek yeniden yorumlanmış bir kimliktir. Bu açıdan, Özbekistan coğrafi olarak tamamen Sovyet döneminde meydana getirilmiş, "Özbek" ismi de Özbekistan sınırları içine dâhil edilen tüm nüfusa ortak bir kimlik olarak benimsetilmiştir.²

---

¹ Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi, Ankara 1995, s.253-254

² Günay G. Özdoğan, Sovyetler Birliğinden Cumhuriyetlere: Ulusallaşmanın Dinamikleri, Bağımsızlığın İlk Yılları, Ankara 1994, s.76

Türklerin ana yurdu olan Türkistan'da yer alan Özbekistan günümüzde Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile birlikte Batı Türkistan bölgesinde bulunmaktadır.³ Özbek Türkleri Doğu (Karluk) Türkleri grubuna girmektedir.⁴

---

³ Rıdvan Öztürk, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK, Ankara 1997, s.3

⁴ Ahmet Buran, Ercan Alkaya: Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yay. Ankara 2001, s.102

ÖZBEKÇE

12-13. asırdan sonra biri Kuzey-doğu Türkçesi, diğeri Batı Türkçesi olmak üzere iki Türk yazı dili meydana geldiğini görmekteyiz.

Bunlardan Kuzey-doğu Türkçesi önce 13. ve 14. asırlarda, bir müddet, Eski Türkçenin tabii ve yeni bir devamı olarak eski ve yeni arasında köprü vazifesi gören bir geçiş devresi hâlinde devam etmiş, sonra 15. asırdan itibaren Kuzey Türkçesi ve Doğu Türkçesi olarak iki yeni yazı diline ayrılmıştır. Son zamanlara kadar devam eden bu yazı dillerinden Kuzey Türkçesi, Kıpçak Türkçesidir. Doğu Türkçesi ise Çağatayca gibi yanlış bir isimle anılan ve Timur devrinde başlayarak 15. ve 16. asırlarda kuvvetli bir edebiyat meydana getirmek suretiyle en parlak çağını yaşadıkdan sonra son zamanda yerini modern Özbekçeye bırakan yazı dilidir.⁵

Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi 12. yüzyıla kadar devam edegelen tek bir yazı dilinin iki ayrı coğrafyadaki devamıdır. 12. yüzyıldan sonra Özbek Türkçesine kaynaklık eden Harezmi ve Çağatay Türkçeleri devrinde Arapça ve Farsçanın büyük ölçüde etkili olduğu görülür. Bu etki -kendisi kısmen Farsça eserler yazmış olsa da- Türk dilinin güzelliğini ve üstünlüğünü savunan Ali Şir Nevâyî üzerinde dahi sezilmektedir. Arapça ve Farsçanın bu güçlü etkisi şu veya bu oranda günümüze kadar gelmiştir.⁶

Rus diliyle Özbek Türkçesinin aşağı yukarı 130 yıllık bir beraberlikleri vardır. 100 yıldan fazla süren bu dönem içinde her iki dilin karşılıklı etkileşim içinde bulunması son derece normaldir. Diğer yandan, Sovyet dil politikası gereği bilim ve iletişim, hatta konuşma dili yerine âdeta mecburi bir şekilde Rusçanın öğretilmesiyle Rusça, Özbek Türkçesi üzerinde epeyce etkili olmuştur. Bir defa daha belirtelim ki bu etki, kelime seviyesinde oldukça fazladır. Bu, esasen bizim konumuz değildir ve o kadar da önemli sayılmaz. Asıl etki, kelime grupları ve cümlenin kuruluşu; yani, söz

---

⁵ Prof.Dr.Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 2008, s.14

⁶ Yard. Doç. Dr. Ertuğrul Yaman, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, Ankara 2000, s.20

dizimi üzerinde olmalıdır. Çünkü kelime grupları ve cümlenin teşkili, düşüncenin akışıyla doğru orantılıdır. Eğer bir yabancı dilin şekilleriyle konuşuluyor, cümleler kuruyorsa; düşünce, o yabancı dilin, dolayısıyla o yabancı kültürün güdümüne girmiş demektir. Bu durum ise son derece tehlikelidir.⁷

Özbekler, Çarlık döneminde olduğu gibi Sovyet yönetimi zamanında da, millî bağımsızlıklarını elde edebilmek amacıyla birçok mücadelede bulundular. Özbeklerin bu mücadelelerini durdurabilmenin tek yolunun onların millî ve dinî duygularını yok etmekten geçtiğini çok iyi bilen Sovyet yönetimi, zaten var olan baskılarını, sistemli ve sürekli bir şekilde daha da artırmaya başladı. Amaçları, Türklerin dil birliğini bozmak ve dolayısıyla Türk boylarının birbirleriyle anlaşamamalarını sağlamak olan bu yönetim, önce bütün Türk boylarının ortak Arap alfabesini Latin alfabesiyle, daha sonra da Latin alfabesini Kiril alfabesiyle değiştirdi.⁸

Türkistan'da yaşayan Özbek Türkleri, 1927-1940 yılları arasında Latin, 1927'den önceki yıllarda da Arap alfabesini kullanmışlardır. Afganistan'da bulunan Özbek Türkleri ise, hâlen Arap alfabesini kullanmaktadır.⁹

Özbek Türkleri için hazırlanan Latin alfabesinde başlangıçta dokuz ünlü kabul edilip ünlü uyumu sağlanmışken, daha sonra "Taşkent'in İrânlılaştırmış ağzı" seçilerek ünlü sayısı azaltılmış ve Türkçenin karakteristiği olan ünlü uyumu bozulmuştur.¹⁰

Özbek Türkçesi üzerinde Arapça ve Farsçanın, Karahanlı döneminden başlayarak günümüze kadar devam eden etkileri söz konusudur. Özbek Türkçesi, Doğu Türkçesi adı verilen grubun günümüzdeki en önemli temsilcilerinden birisi olduğu için, onun diğer Türkistan lehçelerine göre daha özel bir durumu vardır. Bu

---

⁷ Yard. Doç Dr. Ertuğrul Yaman, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, Ankara 2000, s.22

⁸ Timur Kocaoğlu, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Münasebetlerde Ortak Alfabe ve İmlâ Birliğinin Önemi, Yeni Forum Uluslar Arası II. Sempozyumu, Bakü 1992, s. 156

⁹ Ahmet Bican Ercilasun, Bugünkü Türk Alfabeleri, I. cilt, Ankara 1976, s. 25

¹⁰ Ahmet Bican Ercilasun, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Ankara 1993, s. 15-16

özel durum, hem arkaik Türkçe yapıları hem de Arapça ve Farsça gramer şekillerini bünyesinde barındırmasıyla kendisini gösterir.

Özbekistan'da Türkiye'de olduğu gibi, herhangi bir dil inkılabı da yaşanmadığından Özbek Türkçesi daha koruyucu bir yapıya sahiptir. Özellikle, Arapça ve Farsça gramer şekilleri, büyük ölçüde korunmuştur.¹¹

Özbek Türkçesinde yine yoğunluk derecesine göre Tacikçe-Farsça, Arapça, Moğolca, Çince, Rusça ve Avrupa dillerinden alınan kelimelerin bulunduğu görülmektedir.¹²

Günümüz Özbekistan'ında birbirinden farklı pek çok ağız vardır. Gerçekten de günümüz Özbekistan'ının ağız haritası Orta Asya Türk lehçeleri lengüistik haritasının küçük ölçüde bir versiyonuna benzemektedir. Ilse Laude Cirtautas'a göre kuzeyde (Güney Kazakistan da dâhil olmak üzere) Kazak ve Kırgızcaya yakın Kıpçak Özbek ağızları, batıda ve güneybatıda komşu Türkmenlerle akraba Oğuz ağızları, ülkenin doğu ve orta bölgelerinde Hive ve Ürgenç'in dışındaki bütün büyük şehirlerde ise, Yeni Uygurca ile pek çok ortak özelliğe sahip 'şehir şivesi' adı da verilen Özbek ağızları (Karluk bölümü) konuşulmaktadır.

---

¹¹ Yard. Doç Dr. Ertuğrul Yaman, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, Ankara 2000, s.24

¹² Aliyev, A; Sadikov, K, Özbek Edebiy Tili Tarihıdan, 'Özbekistan' neş. Taşkent, 1994. 21. s.

ÖZBEK EDEBİYATI

XIII. ve XIV. yüzyıllarda edebiyat, cereyan eden siyasî değişikliklerle yakından ilgilidir. Cengiz Han ve oğulları, Turan ülkesine hâkim oldular. Bu dönemde bazı ilim adamları ve sanatkârlar, Cengiz Han'ın nüfuz edemediği ülkelere göç ederek Türkçe, Farsça ve Arapça eserler verdiler.

XIV. yüzyılda Özbek Mümtaz Edebiyatı'nın önemli temsilcileri arasında; 'Gülistan' tercümesiyle Seyfi Sarayî; 'Yusuf u Züleyha' eseri ile Durbek; 'Divan', 'Gül ü Nevruz' adlı eserleriyle Lütfî, Mahzenü'l Esrar'ı ile Harezmi; 'Dehname' ve 'Divan'ı ile Yusuf Emirî yer almaktadır.

XV. yüzyıl Özbek edebiyatçıları denildiğinde; Hüseyinî mahlaslı Horasan hükümdarı, 'Divan' sahibi Hüseyin Baykara; 'Nizam-ı milleti va'd-din' (Din ve devlet nizamı) unvanını kazanmış olan, 'Muhakemetü'l-Lugateyn', 'Hamse' eserleriyle Çağatay edebiyatının en önemli temsilcisi Ali Şir Nevaî'dir.¹³

Timur ilim sahibi bir hükümdardı. Medrese ve kütüphane yaptırmış, bilhassa Semerkant şehrini imar etmişti. Burada pek çok sanat eserleri yaptırarak, örnek ve zengin bir şehir hâline getirdi.

Türkistan'da Timur devletinin parçalanması, iç çekişmeler, taht kavgaları, ekonomik ve sosyal hayatla birlikte sanat hayatını da derinden etkiledi. Bu çöküşe rağmen, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıl başlarına kadar devam eden bu dönemde pek çok tarihî ve edebî eser verildi. Bu dönemde Hokand, Buhara ve Hive hanlıkları, Türkistan'a hükmetti. Her üç hanlıkta da kendine mahsus bir edebî muhit teşekkül etti. Nevaî'nin yaşadığı dönemde Hüseyin Baykara, Bâbü ve Şeybânî Han gibi hükümdarların hem yazarak hem de teşvik ederek edebiyatın önünü açık tutma gayretleri, sonraki yüzyıllarda da devam etti.¹⁴

---

¹³ Dr. Fatma Açık, Özbek Edebiyatı, Ankara 2007, s.11

¹⁴ Dr. Fatma Açık, Özbek Edebiyatı, Ankara 2007, s.12

XIX. asırda Özbekistan'ın Kokan, Hive, Semerkant, Buhara ve Taşkent şehirlerinde edebî bir muhit oluşmuştu. XVIII. asrın sonlarıyla XIX. asrın ilk yarısında Kokan'da, Muhammed Şerif Gülhanî, Nadire, Medalihan Umarhan, Mahzune, Üveysî, Mahmur; Harezm'de, Şermuhammed Munis; Buhara'da, Molla Kurban, Şevkî; Hive'de Muhammed Rıza Erniyazoğlu, Agehî bu muhiti oluşturan dönemin tanınmış şair ve yazarlarıydı.

Asrın birinci yarısında eserler veren Nadire, Üveysi ve Mahzuni gibi şairlerin eserlerinde yeni konularla karşılaşmaktadır. Kadınların özgürlüğüne, dinî meselelere farklı yaklaşımlar, hanlıklarda yaşanan iç çekişmeler ve mücadeleler bu dönemde kaleme alınan eserlerde işlenen konulardır.¹⁵

Bu dönemde iki dillilik geleneği mevcuttur. Medrese tahsili almış olan ediplerin çoğunluğu Arap ve Fars dilini iyi bilmektedir. Şairlerin çoğu da şiirlerinde Özbek Türkçesi ve Tacikçeyi kullanmışlardır. Cüneydulla İslam Şeyhoğlu Hazik, Muhammed Açıldimurad Nimetullaoglu, Mahmur, Gülhanî ve Nadire'nin Özbek ve Tacik dilinde yazdıkları şiirlerini topladıkları birer divanları vardır. Nizami Gencevî, Hüsrev Dehlevî, Şeyh Sadî, Hafız Şirazî, Abdurrahman Camî bu dönem şairlerinin örnek aldığı ediplerdi.

Bu dönem şairleri aruz vezni ve divan şiiri nazım biçimleriyle şiirler yazmışlardır. Şiirlerinde tenkit ve gerçekçilik unsurlarını bilinçli bir şekilde kullanmaları dikkat çekicidir. Geleneksel şiir anlayışını sürdüren eserlerin yanı sıra Türkistanlıların geri kalmış yönlerini tenkit edip, eğitim ve ilmin önemini vurgulamaya gayret etmişlerdir.

XIX. asrın ikinci yarısındaki şairlerin üzerinde Fuzulî'nin de tesiri oldukça önemlidir. Hatta bu dönem edebî dilinde 'Fuzulî dili', yani 'Garp Türkçesi' diye adlandırılan Azerbaycan Türkçesinin etkisi açıkça görülmektedir.¹⁶

---

¹⁵ Dr. Fatma Açık, Özbek Edebiyatı, Ankara 2007, s.13

¹⁶ Dr. Fatma Açık, Özbek Edebiyatı, Ankara 2007, s.14

Bu dönem edebiyatı yenileşme devri edebiyatıdır. Bir yandan Divan Edebiyatı'na ait gazel, kaside, rubai, tuyuğ, muhammes, mesnevi gibi edebî türler aruz vezniyle yazılmaya devam etmiş, diğer yandan gezi izlenimlerinin yer aldığı 'seyahatname' türünde örnekler verilmeye başlanmıştır. Divan Edebiyatı örneklerinde mevzu genellikle aşktır. Bu dönem şiiirlerinde ilahî aşk, tasavvufî unsurlar yoğun olarak işlenmiştir.

Nazmın çok güçlü olduğu bu dönemde nesir alanında pek az eser mevcuttur. Dikkat çeken eserler arasında Üveysî'nin 'Vakiat-ı Muhammed Alihan' adlı manzum bir hikâyesi vardır.¹⁷

Seyahatname türünün ilk örneğini Mukimî vermiştir. Zevkî'nin yazdığı 'Zevkî Seyahatnamesi' üslubu ve bedii özellikleri itibarıyla Mukimî'nin seyahatnamesine benzemektedir. 1892 yılında, Furkat ile birlikte Hindistan'dan Çin'e giden şair Tecellî'nin de gezi izlenimlerini kaleme aldığı bir seyahatnamesi mevcuttur. Fakat bu seyahatnamenin tamamı günümüze kadar gelememiştir.

Harezm'de tercümelelerin yaygınlaşmasında Hive Hanı Feruz'un rolü büyüktür. Onun teklif ve teşvikleriyle tercümeleler yapılmıştır. Böylece Harezmî, Agehî, Beyanî gibi sanatçıların gayretleriyle Özbek Edebiyatı'nda tercümeleler yapılmaya başlanmıştır.¹⁸

19. yüzyılın sonlarından (1860'lar) başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden süreç, çağdaş Özbek edebiyatının oluşmaya başladığı dönemdir.¹⁹

Çağdaş Özbek edebiyatı, coğrafya bakımından birbirinden ayrı dört alanda gelişmiştir: Batı Türkistan'da yaşayan Özbeklerin edebiyatı, Doğu Türkistan'daki

---

¹⁷ Dr. Fatma Açık, Özbek Edebiyatı, Ankara 2007, s.17

¹⁸ Dr. Fatma Açık, Özbek Edebiyatı, Ankara 2007, s.18

¹⁹ Doç. Dr. Ceyhun Vedat Uygur, Özbekçe, Isparta 2008, s.11

Özbek edebiyatı, Afganistan'daki Özbek edebiyatı ve dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Özbek göçmenlerinin edebiyatı.²⁰

Çağdaş Özbek edebiyatı, başlıca şu dönemlere ayrılır:

1. Geçiş dönemi (1860-1910), 2. Cedid dönemi (1910-1930), 3. Sovyet dönemi (1930-1991), 4. Yeni dönem (1992'den sonrası)²¹

Geçiş döneminde Mukimî, Furkat, Zevkî gibi şairler, geleneksel Divan edebiyatı nazım şekillerini sürdürdüler, zaman zaman da devrinin gerçeklerini vurgulayan şiirler yazdılar.

Cedid döneminde Sadrettin Aynî, Niyazî, özellikle de Abdurrauf Fitrat ve Çolpan, Elbek, Batu, Aybek, Hamid Alimcan, Gafur Gulam, Kâmil Yaşın, modern şiir örnekleri ortaya koydular. Elbek ve Aybek, ustaları Çolpan'ın samimi ve millî şiir anlayışını sürdürürlerken, Gafur Gulam, Kâmil Yaşın, Sovyet rejimini, felsefesini ve liderlerini öven ideolojik şiirler yazdılar.

Sovyet döneminde Çolpan ve başka şairler 1936-1938 yılları arasında yok edilip hapisane veya sürgüne gönderilince, rejimi terennüm eden şiirler kendisini iyiden iyiye hissettirir. Hamid Alimcan gibi büyük bir yetenek, rejim şiirleri yazmak zorunda kaldığı için körelip gider.

1960 ve sonrasında Aziz Abdurrezzak, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov, Cemal Kemal, Rauf Parfi, Özbek şiirinin en güzel örneklerini verirler.

Onların takipçileri olan yeni dönem şairleri arasında Tahir Kahhar, Muhammed Ali, Gülçehre Nurıllayeva, Mirza Kencebek, Töre Mirza, A'zam Öktem ve daha ismi zikredilmeyen pek çok şair sayılabilir.²²

---

²⁰ Kocaoğlu, TDEK-4: s.180

²¹ Kocaoğlu, TDEK-4: S.181-182

²² Doç. Dr. Ceyhun Vedat Uygur, Özbekçe, Isparta 2008, s.12

HUDAYBERDİ TOHTABAYEV

Özbek çocuk edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Hudayberdi TOHTABAYEV 1933 yılında Fergana vilayetinin Özbekistan ilçesinde doğdu. Onun çocukluk ve gençlik yılları savaş dönemine denk geldi. Ana ve babasını erken yaşta kaybetti.

Yazar, ortaöğretimini bitirip Taşkent Devlet Üniversitesinin Filoloji fakültesinin psikoloji bölümünde okumaya başladı. Öğrencilik yıllarında edebî çalışmalara ilgi duydu. Hudayberdi TOHTABAYEV yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra “Taşkent Hakikatı, Kızıl Özbekistan” gazetelerinde; “Gülistan, Gülhan, Şark Yıldızı, Yaş Güç” dergilerinde, “Kamalak” yayınevinde çalıştı. “Altın Miras Vakfı”nı yönetti.

Edep sanatının ilk yıllarında hiciv ve güldürmeye yönelik hikâyeleri, kısa ve romanlarını meydana getirdi. Yazarın ilk hikâye kitabı “Şaşkalak” 1961 yılında basıldı. Hudayberdi Tohtabayev, “Hamza Devlet Ödülü”, “Özbekistan Sanat Adamı Ödülü” unvanlarının sahibidir. 1991 yılında da Özbekistan Halk Yazarı unvanı verilmiştir.

Yazarın eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Sihirli Kalpakça
2. Sarık Devni Binip, 1968 (24 dilde yayınlanmıştır.)
3. Sarık Devning Ölümü, 1973
4. Beş Balalı Yigitçeler, 1976
5. Kasaskarning Altın Başı, 1981
6. Yıllar ve Yollar, 1983
7. Sihirgerler Janki Yoki Şirin Kavunlar Memleketinde, 1986
8. Mungli Gözler
9. Sır Açıldı, 1964
10. Amanbay ve Devranbay Sergüzeşti, 1996
11. Cenneti Adamlar, 1996

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

Kiril Alfabeti

Aa
Бб
Вв
Гг
Дд
Ее
Ёё
Жж
Зз
Ии
Йй
Кк
Лл
Мм
Нн
Оо
Пп
Рр
Сс
Тт
Уу
Фф
Хх
Цц
Чч
Шш
Ъ
Ээ
Юю
Яя
Ўў
Ққ
Ғғ
Хх

Transkripsiyon İşaretleri

Aa-Ää
Bb
Vv
Gg (ince)
Dd
Ee-ye
yâ
Jc
Zz
î-i
Yy
Kk
Ll
Mm
Nn
Oâ
Pp
Rr
Ss
Tt
Uu-Üü
Ff
Xx
Ts
Çç
Şş
'
Ee
yu
ya-yä
Oo-Öö
Qq
Ğğ (kalın)
Hh

2. BÖLÜM

1. DİL İNCELEMESİ

1.1 EDATLAR

Genel Bilgi

Edatlar, başlı başlarına anlamları olmayan, ancak anlamlı kelimelere, takımlara, kelime öbeklerine eklendikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir. Edatlar genelde bağlandıkları kelimelerden sonra gelerek, anlamlarını pekiştirir ve değişik anlamlara gelirler.

Edatlar cümledeki anlam ve görevleri bakımından ismin halleri ile ortak özelliklere sahiptirler. Bu nedenle ismin hâlleri ile verilmek istenen anlam edatlarla da ifade edilir. Ama edatlarla eklenen anlam daha çok netlik ve kesinlik ifade eder.

Örnek-1: *İkkinçi bār urişgä çağlänâyâtgändä otâvgä şiddät bilän Sahrâbek kırıb kelib, toxtä, mard yigit yâtgän kışigä xancär urmâydi, pusib xancär uriş nâmärdning işi deb, (bır hamläda) bır hamlä bilän vazirning qâlidägi qanlı xancärni urib tuşiribdi.* (373 s.)

<Arkadan gelip hançer sokmak alçakların işidir.> diye tek hamlede – hamle ile vezirin elindeki kanlı hançeri yere düşürmüş.>

Örnek-2: Borsıǵu quyân, bori - hammä-hammäsi (senga) sen uün, (menga) men uün, (hammämizga) hammämiz uün yaratılǵan. (307 s.)

<Porsuk, tavşan, kurt hepsi (sana) senin için, (bana) benim için, (hepimize) hepimiz için yaratılmıştır.>

Edatlar anlam bakımından aynı deǵildirler. Bazıları (*bilan*-ile, *uün*-için, *orqali*-vasıtasıyla, *qadar*-kadar, *sari*-yönünde... gibi) başı başına anlam ifade etmez ve görev bakımından isim tamlamalarına yakındırlar; bazıları ise (*yon*-yan, *içi*-içi, *ust*-üst, *orta*-orta, *old*-ön, *orqa*-arka gibi) kendi anlamlarını korur ve durum eklerinden birini alırlar. Dolayısıyla edatlar başlıca iki gruba ayrılırlar:

A. Yalın durum edatları ve B.Edat gibi kullanılan isimler.

A-YALIN DURUM EDATLARI

Yalın durum edatları ancak cümle içinde diğerkelimelerle beraber geldikleri hâlde bir anlam ifade ederler. Yalın durum edatları morfolojik yapısına göre, türedikleri kelime çeşitlerine göre üç gruba ayrılırlar:

a- Temel edatlar: - *bılän* ile, *uün*-için, *qadar*-kadar, *sari*-yönünde, *sayin-geçtikçe* Kendi öz anlamlarını yitirmiş olan bu edatlar yalnızca cümlede diğerkelimelerle beraber geldiklerinde belirli bir anlam ifade ederler.

Örnekler:

Örnek-1: *Negä desängiz, men şu daqıqalärdä yuqqaginä muz bılän qâplängän sâygä tıkilib balıqlär suv ästidä qâlib ketgän bolsä, sâvqâtmäsmikän, qârânğu tuşgändä qayerdä uxläşär ekän, deyä xayâl suräyätgän edim. (278 s.)*

<O anda ince buz tabakasıyla kaplı çaya bakarak, balıklar su altında kalmışsa üşümez mi, geç olunca nerede uyuyacaklar, diye düşünüyordum.>

Örnek-2: *Peşänäm ağriyätgäni üçün emäs, bábâm bılän enäm meni aldäşgäni üçün aläm qıldı. (339 s.)*

<Alnımın acıdığı için değil; dedem ve nineme beni kandırdıkları için güceni-yordum.>

Örnek-3: *Negä desängiz men eşäkdä, bábâcânim teräklärning uç tãmânini qoltıǵıgä âlib ârqadä bärär, tezrâq haydä, keç qâlyäpmiz, deyä mengä yâlvârär, u kışı yâlvârgän sari men huzür qılärdim. (280 s.)*

<Çünkü ben eşeğin üzerinde, dedem de ağaçların ucunu ellerine alarak arkada geliyordu. Yavrum, geç kalıyoruz, eşeği daha hızlı yürüt, diye yalvarıyordu. Dedem yalvardıkça, ben pek memnun oluyordum.>

Not: Bu romanda *qadar* ve *sayın* edatları kullanılmamıştır.

b- İsim edatlar: *burun*-önce, *İlgäri* -önce, *keyin*-sonra, *bâşqa* -diğer, *taşqari*-dışında... Bunlar isim ve zarflardan üremiş edatlardır.

Örnekler:

Örnek-1: *İlgäri bittä itimiz bolgän ekän, men uni heçäm kormägänmän, oşä itimiz xurräkkä heç çidäy älmäs ekän, bábâm xurräk târtişi bilän uyam yugürib kelib eşiikkä tirmäşib, irilläy berärkän...* (318 s.)

<Daha önce bir köpeğimiz varmış. Ben o köpeği hiç görmemiştim. İşte o köpeğimiz horultuya hiç dayanamazmış. Dedem horlamaya başlayınca o da kapıya gelerek hırlamaya başlamış...>

Örnek-2:- *Ädâbli qız ornidän turgändä eng avväl cäyini yığadi, - deb gap başlädi Sanämbuvi, - undän keyin yuz-qolini yuvädi, undän keyin hävli supürädi...* (329 s.)

<Akıllı kız, yataktan kalktıktan sonra ilk önce yatağını toplar, diye anlatmaya başladı Senembuvi, sonra yüzünü ve ellerini yıkar, daha sonra avluyu süpürür...>

Örnek-3: *Çangäl, yantâq, şuvâq va yanä men âtini bilmäydigän başqa gıyâhlär qâr âstidä başini egib turibdi.* (302 s.)

<Deve dikenini, çalılar ve adını bilmediğim diğer otlar karın altında başlarını eğerek duruyordu.>

Örnek-4: *Men taşqari hävligä otib, undän mälxânägä, undän sâmanxânägä kırmâqçimän.* (339 s.)

<Dış avluya çıkararak oradan ahıra geçtim. Oradan da samanlığa geçecektim.>

Not: Bu romanda *burun* edatı kullanılmamıştır.

c- Fiil edatlar: *qarāb* -doğru, *korā* -göre, *qarāgändä* -kıyasen, *yaraşa*-layık, Bunlar zarf-fil ve sıfat-fiillerden türemiş edatlardır.

Örnek-1: *Oqıdı-yu, hāvligä qarāb pıldirāb qāçib çıqıb ketä bāşlädi.* (328 s.)

<Şiirini bitirir bitirmez avluya doğru kaçımaya başladı.>

Örnek-2: *Ikkāvimiz ham bır-birimizgä qarāb yugürä bāşlädik.* (350 s.)

<İkimiz de birbirimize doğru koşmaya başladık.>

Örnek-3: *Cudä-cüdä çatāq bopti. Kālxāzimizning hāsilāti Qoziyev amāki Borihāvüzning āldigä ādāmlärni toplāb, yoq, ādām kop bārmābdi, āzginä bāribdi, xālās, qorğānçädägi bāğlārgä bu yıl işlāv berilmāsin, kālxāzgä umümlāşädi, kālxāzning past tāmānidägi yerläri zaxlāb, şorlāb ketgän, paxtä unmäyāpti, hukümätgä mevädän korä paxtä zarürrāq bop turibdi, bāğlār buzilib, ornigä paxtä ekilädi, debdi...* (427 s.)

<... meyveye göre pamuk daha elzem ...>

Örnek-4: *Şahanşāh adālätli ham ekän, Demäk, deb oylābdi, har bır zātğä u insānmi, quşmi, kım bolışidän qati nazār, bırāv yarätgän gozāl bāğlārdän korä kāvākdek xarāb bolsä ham ozi tuğlib osgän cāy cāzibāli Vatän bolärkän, oşāni qomsāb, oşāni uluğlāb ezāzlāb yaşärkän.* (458 s.)

<Padişah çok adaletli biriymiş. Herkes için, ister kuş olsun, ister insan, kendi vatani kurumuş ağaçtaki harabe bir in bile olsa başka birinin güzel bahçesine göre daha değerli olduğunu anlamış.>

Örnek-5: *Toğri, mengä qarāgändä bābācānim qızıq-qızıq gaplārdän kamrāq bılädi.* (332 s.)

<Dedemin dediği doğrudu. Dedeciğim bana göre daha az komik şeyler biliyordu.>

Örnek-6: *Beti ozimning bâbâmnikigä qarägändä kattä, sâqâli ham qalin, peşânäsi keng, burni Esânqul bâbâmnikigä oxşâb puçuqqinä ekän. (364 s.)*

<Yüzü benim dedemin yüzüne göre biraz daha büyük, sakalı da daha sıktı. Alnı geniş olup burnu Esankul Dede'nin burnu gibi kısa ve basıktı.>

Not: Bu romanda *yaraşa* ve *boşlab* kelimeleri fiil olarak bulunsa da, edat olarak kullanılmamıştır.

Bazı edatlar kelimelerin yalın haliyle beraber kullanılırken, bazıları ismin diğer hâllerindekilerle kullanılır.

A- Aşağıdaki edatlar genelde kelimelerin yalın hâliyle beraber kullanılır:

1. Bilän – Özbek Türkçesinin tarihi dönemlerinden beri kullanılan bu edatın farklı dönemlerde fonetik varyantlarına rastlanılmaktadır. Günümüz Özbek Türkçesinde “bilan” varyantı kalıplaşmış olarak sıklıkla kullanılır. Günümüz Özbek Türkçesinde “bilan” edatı; “birliktelik, araç, sürerlik, zaman, mekân, nesne, durum, amaç, tarz, usul ve genelleme” gibi işlevleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

a) Aktivite sırasında nesne veya kişilerin beraberliğini anlatır.

Örnek-1: *Yângâq bilän orikni oşängä sâlib, yânidä otirgän şerigigä lablärini çapillätib maqtänib ham qoydi. (326 s.)*

<Aldığı ceviz ile kuru kayısıları o torbaya koyarak, yanındaki arkadaşlarına gururla baktı.>

Örnek-2: *Yoq, botälâğim, hammäsini ekib ketgänim yaxşı. Kattä bolsä, mevâ qiläi, meväsini âdämlär yeb sen bilän meni duâ qilişädi. (274 s.)*

<Olmaz, evladım. Hepsini dikersek daha iyi olur. Onlar büyüyünce meyve verir. Meyvesinden yiyenler de seninle bana dua ederler.>

b) Fiilin gerçekleşmesinde kullanılan vasıtayı gösterir.

Örnek-1: *Yığıtçälär esä heç narsäni oylämäy, qoşnimizning oğli ortägä tokkän oriklärdän taläşib-târтіşib yeb, danäğini baquvvät tışläri bilän qarsillätib çaqıb, ekkängä ham, yegängä ham rahmätlär aytişib, numä sabäbdändir xaxäläb kulişär edi.* (275 s.)

<Çekirdeklerini güçlü dişleriyle kırarak, ağacı dikenlere de meyvesini yiyenlere de dua ediyor ve bir şeyler söyleyerek kahkahalarla gülüyorlardı.>

Örnek-2: *Bâbâcânim otkir âybältämiz bilän teräk kesişgä tuşdi.* (278 s.)

<Dedem keskin baltasıya ağaç kesmeye başladı.>

c) Zamanı ifade eden kelime (veya hareket nomi) ile birlikte fiilin gerçekleşme zamanını bildirir.

Ör-1: *Ahmädqul bâbâm tuni bilän uxläy älmäbdi.* (295 s.)

<Ahmadkul Dede bütün gece uyuyamamış.>

Örnek-2: *Yâtişim bilän "bärmäqlärim bilän sâqâllärini taräb, ertäk aytib beräsiz deyä, qıyin-qıstcvgä älärdim.* (271 s.)

<Yatağa yatar yatmaz elimle sakalını tarar, masal anlatması için ısrar etmeye başladım.>

d) Sebep anlamı ifade eder.

Örnek-1: *Bu koprik hâzir qulâç yetmäydiğän betân ustünlär ustigä uzünligi 10 metr, enigä 6 metr kelädigän qumäy betânlär yâttqızilib, kattäkân yuk maşinäläri ham*

bemäläl varilläb otib ketäverädigän, zor hafsäälä bilän qurilgän koprik hısâblänädi.
(276 s.)

<Şu anda bu köprü, kalın beton sütunlar üzerine uzunluğu 10 metre, genişliği 6 metre beton levhalar konularak büyük bir azimle yapılmış çok sağlam bir köprü olup üzerinden yük arabaları bile rahatlıkla geçebilir.>

Örnek-2: *Xudâgä şukr oşä kışining şarâfäti bilän ädämgä oxşäb yuribmiz, bolmäsä qıp-qızıl hay vån bolib qälärdik, eşäk bolärdik, eşäkni kopäytirişdän sening maqsäring nümä ozi...* (394 s.)

<Allah’a şükür işte o insanın hareketleri sayesinde imanımızı yitirmedik. Aksi takdirde hayvandan da beter olurduk. Eşekten farkımız kalmazdı. Eşekleri çoğaltmaktan sana ne yarar gelir ki?>

Özbek dilinde bilan edatı “birilan, birli, ila, -la” şivede ise “minan, man” şeklinde de kullanılır.

2. Uçün – Özbek Türkçesinde uçün edatı aktif olarak kullanılmaktadır. Tarihi dönemlerde de bu edat; sebep, amaç, özgüllük ve nesne ifadelerini anlatmak için kullanılmıştır. Bu edatın da değişik anlam ve işlevleri vardır.

a) Kelimeler arasında -mahsus, hakkında- ilgisi kurar.

Örnek-1: *Yoq demä, ortâq, qâpqâningü berä qâl, sen uçün qilyäpmän bu işni.*
(295 s.)

<Hadi dostum, kırma beni, lütfen ver şu kapanlarını. Bunu senin için yapıyorum.>

Örnek-2: *Şahaşâhım, -deb gap başiäbdi quşçä, -biz quşçälär insân uçün yarätilgänmiz.* (457 s.)

<Padişahım, diye söze başlamış minik kuş, Biz kuşlar, insan için yaratıldık.>

b) Kelimeler arasında amaç ilgisi kurar.

Örnek-1: *Ozim bolsäm huv narigä bärrib älib hıqılläb yıǵläb, uzâq-uzâqlärgä qâçib ketsäm-çi, buvicânim qayerdä hâzir, oşâning äldigä bärrib ıssıq baǵrigä bâşimni qoyib arz-dâd aytsäm-çi, deyä oylärgä berilib, ozimni ävütiş uçün bolsä keräk, tınmäy säygä tâş âtärdim.* (281 s.)

<O anda nineciğimi hatırlamış, onun sıcak kucağına başımı koyarak derdimi anlatsam, diye düşünüyordum. Kendimi avutmak için olmalı ki durmadan çaya taş atıyordum.>

Örnek-2: *Lekin oğlim, Xudâi taâlâ camiki cânzâtni âdäm uçün yarätgân.* (307 s.)

<Bak oğlum, Allah tüm varlıkları insan için yaratmıştır.>

c) Kelimeler arasında sebep ilgisi kurar.

Örnek-1: *Keç bolib qâlgâni uçün âlisdägi koprikkä bärmäy qoyä qâlgân ekân.* (276 s.)

<Vakit de geç olduğu içinkendisi uzaktaki köprüye gitmemişti.>

Örnek-2: Şu bâbâm ozi yaxşi- da, yoq-yoq, üzüm älib çıqqani uçün emäs, üzüm ozimizdä ham bär, mengä oxşägân bälälärni suygâni, erkälägâni uçün yaxşi. (287 s.)

<Ahmadkul Dede çok iyi birisiydi. Hayır, üzüm getirdiği için değil. Üzüm bizde de vardı. Benim gibi çocukları sevdiği için.>

3. Kabi, singari – “gibi” edatı. Tarihî dönemlerde de “kabi, kibi, kibin, kibik, bikin” şekillerine rastlanan bu edat, çağdaş Özbek Türkçesinde de aktif olarak kullanılmaktadır. Bu edatın kök anlamı “benzer” demektir. Çağdaş Özbek Türkçesinde bu edat, çoğunlukla yalın hâlde, bazen de ilgi hâlinde kullanılmaktadır. Bu edat, benzetme ve karşılaştırma anlamlarını ifade etmektedir. Özbek Türkçesinde “kabi” edatıyla aynı anlamda “misal, misali” edatları da kullanılmaktadır.

Örnek-1: *Ānācānlārim, asāl qızlārim, dedi keyin, āsmān hammāniki bolgāni kabi, quyāş hammāniki bolgāni kabi ādāb sozlāri ham hammāniki bolādi.* (331 s.)

<Şeker kızlarım, gökyüzü, güneş herkesin olduğu gibi, iyi ahlak da herkesindir.>

Not: Bu romanda *singari* edatı kullanılmamıştır.

4. ārqali – Türkçe kökenli bir edat olan “ārqali” edatı herhangi bir iş, oluş veya hareketteki aracılığı bildirmektedir.

Örnek-1: *Anā şu tāmirçālār ārqali nihāllār ham suv içādi, ham āvqat yeydi.* (274 s.)

<Fidanlar kökleriyle hem su içer, hem yemek yer.>

5. *Sayin* – Bu edatın anlam, işlev ve görevleri aşağıda gösterilmiştir.

a- Zaman bildiren sözlerle birlikte kullanılarak iş-eylem veya olayın belirli zamanlarda tekrarlandığını ya da düzenli bir tarzda devam ettiğini bildirir.

b- Sıfat-fiillerle birlikte kullanıldığında iş veya eylemin bir defa ortaya çıktığını ve eylemdeki sürerliliği, tezliği bildirmektedir.

c- İş veya eylemin belirli aralıklarla meydana geldiğini ifade etmektedir.

d- İş, oluş veya hareketin devam ettiğini, gelişmekte olduğunu bildirir.

e- İş, oluş veya hareketin bir varlığa, nesneye yaklaştırılmadığını ifade eder.

Not: Bu romanda *sayin* edatı kullanılmamıştır.

6. *Uzra* – edatı, günümüz Özbek Türkçesi için arkaik kabul edilmektedir. Bu edat yalnızca şiir dilinde kullanılmaktadır.

“üstü” edatı fiilin herhangi bir nesnenin üzerine doğru yönelmesini ve herhangi bir vasıta aracılığıyla yapılmasını ifade eder.

Not: Bu romanda *uzra* edatı kullanılmamıştır.

7. **Sari** – Bu edat, iş veya hareketin herhangi bir nesne, varlığa ya da kavrama yöneldiğini ifade etmektedir. Yerine göre “taman” ve “sayin” edatlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu edat, fiil şekilleriyle birlikte kullanıldığında, iki iş ve hakeretin aynı anda olduğunu, devam ettiğini bildirmektedir.

Örnek-1: *Negä desängiz men eşäkdä, bâbâcânim teräklärning uç tâmânini qoltığıgä âlib ârqadä bârâr, teZRâq haydä, keş qâlyâpmiz, deyâ mengä yâlvârâr, u kışı yâlvârgän sari men huzür qılârdim* (280 s.)

<Çünkü ben eşeğin üzerinde, dedem de ağaçların ucunu ellerine alarak arkada geliyordu. Yavrum, geç kalıyoruz, eşeği daha hızlı yürüt, diye yalvarıyordu. Dedem yalvardıkça ben pek memnun oluyordum.>

B- Aşağıdaki edatlar genelde ismin yönelme hâliyle beraber kullanılır:

a. Qadar,– Arapça kökenli bu edatın kullanım alanı son derece geniştir. Pek çok anlam ve görevi üstlenmiştir.

a- İş, oluş veya hareketin zaman bakımından sınırlandırılmasını ifade eder.

b- İş, oluş veya hareketin mekân açısından sınırlarını bildirir.

c- İş, hareket veya durumun ortaya çıkışında katılımcıların mümkün olduğunca kapsanmasını ifade eder.

Not: Bu romanda *qadar* edatı kullanılmamıştır.

b. Davur- Bu edat, yönelme eki almış bu kelimeler arasında ilgi ve bağ açısından anlam köprüsü kurmaktadır. Yer zaman anlamları bildirmektedir.

Not: Bu romanda “davur” edatı kullanılmamıştır.

c. Tâman – “tarafına” edatı. Bu edat esas itibarıyla zaman ve mekân münasebeti ifade etmektedir. Bu ifade ediş biçimleri yöneliş ve zaman şekillerinde ortaya çıkmaktadır.

Örnek 1: *-Navbät meniki, -ornidän turib bâbâcânim tâmân qarâb yurä başlädi Murâdxân ortâğım.* (329 s.)

<–Benim, diye yerinden kalkarak dedeme doğru yürüdü arkadaşım Murathan.>

d. Qarşi – “aksine” edatı. Sık kullanılan edatlardandır. Esas itibarıyla zıtlık, mukabillik gibi görev ve anlamları üstlenmektedir.

Örnek 1: *Kop saxiy yigit edi-dä, eh, attäng, ammå yarätgänning irädäsigä qarşi bärälmäymiz.* (365 s.)

<Çok cömert birisiydi. Ama biz kullar, yaradan Rabbimin iradesine karşı çıkamayız.>

e. Qarab –“doğru” edatı. Bu edat hareketin herhangi bir tarafa yönelişini bildirmektedir.

Örnek-1: *Åzginä oynäymänü darräv qaytib kelämän deb, tepälik yänigä qaräb yugürdim.* (368 s.)

Biraz oynayıp derhâl geri gelirim diyerek, tepeye doğru koştum.

Örnek-2: *A, dedimü anävi kundägigä oxşäb bır nafäs qätib turdim, keyin uygä qaräb yugürdim.* (368 s.)

Ha, dedim geçen günkü gibi birazcık donup kaldı, sonra eve doğru koştum.

f. qarägändä –“göre, kıyasen” edatı. Bu edat, gösterme, tekid etme, karşılaştırma gibi anlam ve işlevleri yerine getirmektedir. “qarägändä” edatı zaman zaman “korä” edatıyla aynı görevde kullanılabilir.

Örnek-1: *Toğri, mengä qarägändä bābācānim qızıq-qızıq gaplärdän kamrāq bilädi.* (332 s.)

<Evet, bana göre, kıyasen dedem ilginç sözleri daha az bilir.>

Örnek-2: Beti ozimning bábâmnikigä qarägändä kattä, sâqâli ham qalin, peşânâsi keng, burni Esânqul bábâmnikigä oxşâb puçuqqınâ ekân. (364 s.)

<Yüzü benim dedemin yüzüne kıyasen büyük, sakalı da güçlü, alını geniş, burnu Eşankul dedeminkine benzermiş.>

C- Aşağıdaki edatlar genelde ismin çıkma hâliyle beraber kullanılır:

1. **İlgürigi** –“önce” edatı. Bu edat, herhangi bir iş, oluş veya hareketin vukuundan önceki durumları belirtmek için kullanılır. Özellikle zaman ve yer ifadelerinde sıkça kullanılır. Bu edat, Türkiye Türkçesinin aksine, geleceği değil geçmişe dönük durumları ifade eder.

Örnek-1: *Bır bâr ekân, bır yoq ekân, İlgürigi zamândä şu bızning qışlâqdä bittä bâğbân bâbâ yaşägân ekân.*(432 s.)

<Bir varmış, bir yokmuş, önceki zamanda şu bizim köyde bir bahçıvan dede yaşarmış.>

2. **Âldin/- avvâl:** “önce” edatı. Türkçe kökenli bu edat, herhangi bir iş, oluş veya hareketin vukuundan önceki durumları belirtmek için kullanılır.

Örnek-2: *Men kokrâgimgäçä korpâni târtib yânbâşlâb, oçâqdâgi astâ-sekin sonib bârâyâtgân âlâvgâ tıkilib oy surib ketâmân: âlâv negâ âldin yâñib, keyin oçârkin, yângänidä negâ qıp-qızil bolib korinädiyü oçgändä yoq bolib qâlârkân?* (284 s.) ..

<Ben göğsüme kadar yorganı çekip yatarken, ocaktaki yavaş yavaş sönen ateşe dalıp düşünüp dururum: Niçin ateş önce yanıp sonra söner. Yanarken kıpkırmızı olup görünür söndüğünde yok olur gider?>

Örnek-3: -*Yoq, oğlim, avvål borsıqni uşláb, soyib, bâbångûng âyâğini davålâylik, keyin sen, men, bâbång uçávimiz bedázârgä bârämiz, anä oşä yerdä vavaqláb sayrâb berämän.* (301 s.)

<Hayır oğlum, önce porsuğu tutup yüzelim, dedenin ayağını iyileştirelim, sonra sen, ben ve deden kuş pazarına gidelim, işte orada ben kuş gibi öterim.>

Örnek-4: *Uyi maçitning yânidä, hammä olıklärni oşä yuvädi, avvål yuvädi, keyin xuşböy dârilär sepädi, keyin gullär, rayhânlärningbärgidän koksigä qoyib, ilâyâ câying cannätdä bolsin, deb, âppâq kafängä oräydi.* (384 s.)

Evi mescidin yanında, bütün ölüleri o yıkıyor, önce yıkıyor, sonra güzel kokular serpiyor, daha sonra güller, reyhanlardan yaprağından göğsüne koyup, daima yerin cennet olsun, diyerek bembeyaz kefeneye sarıyordu.

3. Burun- “önce” edatı. Çağdaş Özbek Türkçesinde yalın veya çıkma durumdaki sözlerle öbek oluşturan “burun” edatı; bir iş, oluş veya hareketi bildiren sözlerden önce bunların gerçekleştiğini bildirmek üzere kullanılmaktadır.

Not: Bu romanda “burun” edatı kullanılmamıştır.

4. Keyin- “sonra” edatları. Çok sık kullanılan “keyin” edatı Özbek Türkçesinde “song” edatıyla aynı görev ve işlevde kullanılmaktadır. İş, oluş veya hareketin tamamlandığı süreyle ilgili zamanı belirtmektedir. Ayrılma durum ekini almış isimlerle öbekler oluşturmaktadır.

Örnek-1: *Qoşnilärimizdän keyin endi Zahrâ xäläm keldi.* (354 s.)

<Komşularımızdan sonra şimdi Zehra halam geldi.>

5. Song- “sonra” edatı. “song” edatı; iş, oluş veya hareketin tamamlanması ile bağlantılı olan zaman anlamını ifade etmektedir.

Örnek-2: *Bâmdâddân song sây boyigä conädik.*(276 s.) Sabah namazından sonra nehir yanına yöneldik.

6. buyân, Beri – “beri” edatları. Türkçe kökenli bir edat olan bu edat “beri” edatının eş anlamlısı olarak görev yapmaktadır.

Örnek-1: *Oşândän beri ikkâvläri bir-birlärini kattä tâğamning nâmini aytib çağırışär ekän.* (283 s.)

<Ondan beri ikisi birbirlerine büyük dayımın adıyla seslenip çağırılmış.>

Örnek-2: *Bâbâm betâb bâlgândän buyân xabär âlgäni faqat qârânğı tuşgändä kelädi, âvqati keçgä qâlär emiş...* (286 s.)

<Dedem hasta olduğundan beri haber almaya sadece karanlık çökünce geliyor, yemeğe geç kalırmış.>

7. Başqa – “dışında” edatı. Türkçe kökenli bir edat olan bu edat; müstesnalık, ayrılık, farklılık gibi anlamları ifade etmektedir.

Örnek-1: *Bâbâcânimning harârätini tuşiriş uçün emläş keräk ekän, başqa ilâc qâlmâbdi.* (292 s.)

<Dedemin ateşini düşürmek için iğne yapmak lazımmış, başka, bunun dışında çare kalmamış.>

8. Korä – “göre”, “ziyade” edatı. Türkçe kökenli bu edat herhangi bir konuyu, yargıyı veya durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu edat da son derece işlektir. Sebep, birisine dayanarak, karşılaştırma, oranlama, zıtlık gibi anlam ve görevleri üstlenmektedir.

Örnek-1: *Undän keyin men bâlälärning gapidän korä manä şu çäl bâbälärning gapini yaxşi korämän.* (422 s.)

<Ondan sonra ben çocukların konuşmalarından ziyade işte bu ihtiyar dedelerin konuşmalarını daha çok seviyorum.>

Örnek-2: *Şahanşâh adâletli ham ekän, Demäk, deb oyläbdi, har bır zâtgä u insânmi, quşmi, kım bolışidän qati nazär, bırâv yarätgän gozäl bâğlärdän korä kâvâkdek xarâb bolsä ham ozi tuğlib osgän cây câzibâli Vatän bolärkän, oşäni qomsäb, oşäni uluğläb ezâzläb yaşärkän.* (458 s.)

<Padişah aynı zamanda adaletli imiş, demek, diyerek düşündü. Her bir canlı o ha bir insan olsun, kuş olsun, kim oluşundan kat-i nazar başkalarının meydana getirdiği bahçelere göre, harap olsa da doğup büyüdüğü yer çekici ve vatan olurmuş. Onu özleyip onu yüceltip önemseyerek yaşarmış.>

B-EDAT GİBİ KULLANILAN İSİMLER

Edat isimler kendi anlamları olan, ancak bazı durumlarda edatlar olarak kullanılan isimlerdir. Edat isimler genelde kendisinden önce gelen kelimeye bağlı olarak ismin ‘yönelme, çıkma, bulunma’ hâlleriyle beraber kullanılır ve bu durumlarda iyelik eki isim hâl ekinden önce gelir. Başlıca edat isimler ve onların kullanımı şu şekildedir:

1. *Äld, äldigä* – “ön, önüne” edatı. Türkçe kökenli olan “*äld*” kelimesine “-i” iyelik eki onun üzerine bulunma durum eki getirilerek oluşturulmuştur. Bu edat, “önünde, huzurunda” anlamlarına gelmekte ve Özbek Türkçesinde bu tür anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Örnek-1: *Askärlär toğri bâbâcânimizning âldigä kelib: - Erkävây Hâcimât oğli? - deb sorädi. (462 s.)*

<Askerler doğruca dedemin önüne gelip: “Erkavay Hacimat oğlu deyip sordu.”>

Örnek-2: *Ogäy âtam, baqqâl pâççäm. bâbâcânimning cıyâni Ğani amâkilär koçä eşigimiz âldidä hassä uşlâb turışgân ekân, oşälär qatârigä bâriüvdim, heçäm yığläy âlmädim, uyalib ketäverdim. (469 s.)*

<Büyük babam, bakkal eniştem, dedemin yeğeni Gani amcalar sokak kapımızın önünde duruyorlardı, onların yanına vardım, hiç ağlamadım, utanıp gidi-verdim.>

2. *Ortä*– “orta” edatı

Örnek-1: *Yigitçälär esä heç narsäni oylämây, qoşnimizning oğli ortägä tokkân oriklärdän taläşib-târțişib yeb, danägini baquvvät tışläri bilän qarsillätib çaqıb, ekkängä ham, yegängä ham rahmätlär aytişib, nimä sabâbdändir xaxälâb kulişâr edi. (275 s.)*

<Gençler ise hiçbir şeyi düşünmeden, komşumuzun oğlu ortaya döktüğü eriklerden, yiyene de teşekkürler diyerek, nedendir kahlkahayla gülüşüyordu.>

Örnek-2: *Yâzdä gacävâ savätlärgä üzüm ârtib bâzârgä ketâyâtgânimizdä manä şu qaysâr eşâgim suv ortäsidadä yâtib âlgâni esimgä tuşdi-yu, qorqıb ketdim. (281 s.)*

<Yaz ayında büyük sepetlere üzüm koyup pazara giderken işte bu inatçı eşeğim suyun ortasına yattığı aklıma gelip, korktum.>

3. *Yân*– “yan” edatı

Örnek-1: *Meni çırsillâb uçqun çertib yânâyâtgân âlâv yâniğä otqızib bâbâmning ozi suv keçib kesilgân terâklârni sâyning ustigä taşlädi. (282 s.)*

<Beni çıtır çıtır yanan ateşin yanına koyup dedem suyu geçip kesilen kavakları derenin üstüne bıraktı.>

4. ârqa, ket – “arka” edatı

Örnek-1: *Men umümân mıxni yaxşi korämân, negä desängiz, teşäning ârqasi bilän yengil ursängiz ham yergä lâpilläb kırıb ketäverädi.* (10 s.)

<Ben genel olarak çiviye severim, niye deseniz, keserin arkası ile yavaşça vursanız da yere hızlıca giriverir.>

Örnek-2: - *Bâbâcân, - deyä ârqamgä qaytdim, - mening gılâsimniyäm kesiyäpti, mâlxânäning ârqasidä bâr edi-kü, ikkävimiz ekkän.* (126 s.)

<Dedeciğim, diye arkama döndüm, benim kirazımı da kesiyorlar, ahırın arkasında vardı ya, ikimizin dikmiş olduğu.>

Örnek-3: *Eng âldindä zambildägi âq kafängä orälgän Tortközni kotärib bârişdi, ketidän Ahmädqul bâbâmning ozi, bori bilän âlişgän Abbâsxân amäkim, ulärning ketidän qorğânçämizdägi hammä bälälär ergäşdik.* (76 s.)

<En önce tabuttaki beyaz kefene sarılı Dörtgöz’ü (köpeği) kaldırıp vardılar, ardından Ahmetkul dedemin kendisi, kurtla güreşen Abbashan amcam, onların ardından köyümüzdeki bütün çocuklar yürüdük.>

5. İç – “iç” edatı

Örnek-1: *Boldi, ertägä enäm qoşninikigä çıqıb ketgändä şışäning ıçigä âlâv yâqıb korämân, qâğâz yâqamân, yâqamân, qâğâz tez yänädi, uning âlâvi ham kop...* (12 s.)

<Tamam, yarın ninem komşuya gittiğinde şişenin içine ateş yakıp görürüm, kâğıt yakacağım, yakacağım, kâğıt çabuk yanar, onun alevi de çok...>

6. *Ust, tepä* – “üst” edatı

Örnek-1: *Şahlär bir-birining ustidä osib, pastki qısmigä äftâb tegmäy qâlâdi.*

(4 s.)

Dallar birbirinin üstüne büyüyüp, aşağıdaki kısma güneş değmez.

Örnek-2: *Qâsimâli amâkim, Erkâbây bâbâ bir toplânişib qâldik, bunaqasi hadëb bolâvermäydi, Hâşim bâqqâlning bâğidâ bolgân vâqeäni gapirib bering, axir sız oşâ qırğinning tepäsidadä bolgänsiz-kü, deydi, bâşqalär ham aytaqâling, deyişdi.*

(92 s.)

<Kasımalı amcam, Erkabay dede ile toplanıp kaldık, böylesi her zaman olmazdı. Haşim bakkalın bahçesinde olan olayı anlatıverin, ahir siz orada bu büyük olayın tam üstüneydiniz, başkaları da anlatıverin, dedi.>

7. *âst, tag* – “alt” edatı

Örnek-1: *Egärining âstigä kattâ âdämlärningmüşticä kelädigän naşäni bekitib yurär ekän.* (93 s.)

<Eyerin altına büyük adamların yumruğuna denk gelen nişanı saklayıp gezermiş.>

Örnek-2: *Bâbâcânimni otqazib, âq kuylägini tâmâğuning tagigäçä qaytärib qoyibdi.* (16 s.)

<Dedeciğimi yerleştirep beyaz gömleğini damağının altına dönderip koymuştu.>

8. *ârä* – “ara” edatı

Örnek-1: *Butälär ârâsidä acinä, alvästilär berkinib yätädi. Bir martä Sanämbuvi ikkävimiz oşä taräfgä oynägäni bārgänimizdä alvästining buvisini korgänimiz.* (278 s.)

<Çalılar arasında cinler, periler saklanırdı. Bir defasında Sanenbibi ile ikimiz o tarafa oynayaya gittiğimizde perinin annesine görmüştük.>

9. Toğri- “hakkında, hususunda” edatı. Türkçe “toğri” kelimesine “-sı” iyelik eki ve onun üzerinden bulunma, çıkma, yönelme hâl eklerinin eklenmesiyle oluşan bu edat, konu veya sebep bildirmek üzere yalın hâldeki kelimelerle yeni öbekler oluşturmaktadır.

Örnek-1: *Ortâğım bilän pıçirläşib sozläşâyâtgänimizdä âq ât mingän amäki başqalär bilän nımä toğrisidä gapläşâyâtgänini eşitälmäy qâldim, cudä aläm qıldı.* (392 s.)

<Arkadaşım ile fısıldaşarak konuşurken ak ata binen amca başkaları ile ne hakkında konuştuğunu duymadım, çok üzüldüm.>

10. Husus- “hususunda” Bu edat Arapça “husus” sözünden kaynaklanmıştır. “-i” iyelik eki ve bulunma eki eklenerek de kullanılmaktadır. Bu edat, “toğrisidä, häkidä” edatlarıyla eş anlamlıdır.

Not: Bu romanda *husus* edatı kullanılmamıştır.

11. Haq- Arapça “hak” sözü üzerine iyelik ekleri ve arkasına hâl ekleri getirilerek oluşan bu edatın değişik varyantları kullanılmaktadır. Herhangi bir düşünce, varlık vb. ile ilgili söz söylendiğinde, “haqdä, toğridä” edatlarından faydalanılır.

Örnek-1: *Bâbâcânım bolsä şunaqalär haqidä heç gapirmäy, kattä bolsäng, bilib âläsän deb qoyä qâlâdi...* (410 s.)

<Dedeceğim olsa öyle şeyler hakkında hiç konuşmaz, büyüyünce öğrenirsin diye söylerdi.>

Örnek-2: *Oşä kattä Tortköz itläri haqidä oylädim.* (377 s.)

<O büyük Dörtgöz köpekleri hakkında düşündüm.>

12. Baş – “baş”, **qoş** – “yaka”,

Ör-1: *Hammäsini aytdik, koçä bäşidägi Ğulâm bâbânikigäçä bârdik.* (324 s.)

<Hepsini söyledik, cadde başındaki Gulam dedenin evine kadar vardık.>

Ör-2: *Qani endi qabr bäşigä bâräylik bolmäsä.* (365 s.)

<Haydi öyleyse şimdi kabir başına varalım.>

13. Orin, ornigä – “yer, yerine” edatı. Türkçe “yer” ismine “-i” iyelik ve onun üzerine yönelme eki “-gä” getirilerek oluşturulan bu edat, yalın hâldeki edatlarla öbekler oluşturur. İşlev ve anlam olarak “yerine” ifadesini üstlenmektedir.

Örnek-1: *Uçäyâtgänimdä qanâtim ornigä äyâqlärimni silkitgän edim, bilmäsdän ustimdägi korpäni tepib yubâribmän, uyğänib ketibmän.* (376 s.)

<Uçarken kanadım yerine ayaklarımı sallıyordum, bilmeden yorganı tepip duruyordum, uyanıverdim.>

14. qarşi – “karşısında”. Sık kullanılan edatlardandır. Esas itibarıyla zıtlık, mukabillik gibi görev ve anlamları üstlenmektedir.

Örnek-1: *Qulflägän ekän, ozi deräzädägi temir pancärä qarşisigä kelib, bittä qolini manä bundäy qilib beligä tıräb, haligi xatni oqıbdı. (453 s.)*

Kilitlenmiş idi, kendisi penceredeki demir korkuluklar karşısına gelip, bir kolunu işte böyle yapıp elini beline sokup, o mektubu okudu.

Ör-6: *Hadeb televizâr qarşisidä esnâb otirib, uyqusirâb bolâr- bolmäs tãmâşälärni korävergändän korä, bâbäläringiz va buviläringizdän ertäk soräng. (269 s.)*

Her zaman televizyon karşısında esneyip uyuklayacağınıza, iyi kötü her şeyi izleyeceğinize, dedelerinizden ve ninelerinizden masal anlatmasını isteyin.

15. yoqa– “kenar” edatı

Not: Bu romanda *qoş* ve *yoqa* edatları kullanılmamıştır.

2. BÖLÜM

ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОВ

ЖАННАТИ ОДАМЛАР

Роман

Тўрт жилдлик

Иккинчи жилд

Тошкент

"Янги аср авлоди"

2010

Ўзбекистон Халқ возувчиси, болаларимизнинг сеvimли адиби Худойберди Тўхтабоевнинг сара асарлари ва янги эртакларини тўрт жилдда китобхонлар ҳукмига ҳавола этаётганимиздан хабарингиз бор. Иккинчи жилдда «Жаннати одамлар» романи ўрин олган.

Ушбу эртак-қиссаларни энг аввало меҳрибон бобожонлар суюкли набираларига ўқиб берсинлар, сўнгра суюкли набиралар ёнбошлаб ётган бобожонларига ўқиб берсинлар. Ҳар икки томон қиссанинг «маззасини шимиб» тургунча, энди бувижонлар асалдек ширин қизларига ўқиб берсинлар. Кейин муаллифга «Эй Худойберди бобо, ўзингизнинг бобонгиз билан эртакчи энангиз ҳақида ёзибсизу, нега менинг бобом билан кўзойнак таққан бувижоним

хақида ёзмабсиз, нега, нега, нега» деган мазмунда хат ёзиб, бобожони айтган маталдан, бувижони айтган эртақдан биттадан кўшиб жўнатсинлар.

2.1 НАБИРАЛАРИМГА ОЧИҚ ХАТ

Қиздирсиз, ўғилдирсиз - ҳаммангиз ҳам менинг жонимсиз, жаҳонимсиз, бугунимсиз, эртамсиз. Қувончим ҳам, ташвишим ҳам сизларнинг ўзингизсиз. Шунинг учун ҳам қувонаманки, сиҳатсиз, саломатсиз, худдиботикерга экилган ниҳолдек «гуркираб ўсаяпсиз». Маънавиятингиз, руҳий оламингиз бут бўлаяптимики, деб ўйлайману, ана шундан ташвишланаман. Маънавият, руҳий ҳолат, эътиқод деган ҳолатларнинг шаклланишида, яъни сизнинг комил инсон бўлиб етишувингизда турли-туман омиллар бор, албатта. Шулардан бири, энг қизиғи, йўқ кулманг, чиндан ҳам энг қизиқарлиси, боболаримиз, бувиларимиз айтадиган эртақлар, ривоятлар, афсоналардир. Биз уларни ўқиганда ё тинглаганимизда жасур қаҳрамонлар билан, довюрак, енгилмас баҳодирлар билан халқи учун, миллати учун жониниқидо қилишга тайёр турган ботирйигитлар билан танишамиз. Ўзининг билимдонлиги билан хат то подшоларни ҳам лол қолдирадиган оқида қизлар билан, энг оғир шароитда ҳам осонгина йўл топиб, қийинчиликдан чиқиб кета оладиган донишу донишманд онахонлар билан танишасиз.

Эртақларни берилиб тинглаётганингизда мен ҳам ана ўшандай йигит бўламан ёки ана ўша ақлли қиздек бўламан, деб кўлингизни мушт қилиб ўрнингиздан туриб кетган пайтларингиз кўп бўлган. Тўғрими? Уялмай айтаверинг, шундай қилгансиз!

Демак, «эртақлар —яхшиликка етақлар», деганлари тўғри экан-да.

Мен ҳам ростини айтсам, раҳматли энам Робияббининг эртагу ривоятларини тинглаб, бора-бора сўзга муҳаббат қўйганман, сўзларнинг маъносини чақадиган бўлганман. Ўзим ҳам сезмаган ҳолда эшитган эртақларим менда ёзувчиликка ҳавас уйғота бошлаган. Аста-секин ўзим ҳам эртақ тўқий бошлаганман. Болалиқда тўқиган эртақларим бора-бора ҳикояга, қиссага, романларга айланиб кетган. «Сариқ девниминиб» романим ана шундай қилиб юзага келган.

Эртақлар тингловчиларни кенг фикрлашга, хаёлот оламига кетишга, ширин-ширин орзулар қанотида парвоз қилишга ўргатади.

Орзуси бор одам кучли одам бўлади.

Чунки орзу кишига илоҳий қувват беради, ғайрату шижоат беради, иродасини мустаҳкамлайди.

Болалиғида эртагу ривоятларни кўп тинглаб улғайганлар орасида катта олим, тенгсиз кашфиётчи, буюк рассом бўлиб етишган кишиларнинг кўпини биламан. Энг муҳими, эртақлар кишини одобга, хушмуомаликка, меҳнатсеварликка, камтарликка, хуллас, гўзал инсоний фазилатларга ўргатади. Бундай кишилар ҳамиша эл ҳурматида бўлишган.

Майли, гапим чўзилиб кетаётганга ўхшайди. Буни ўзим ҳам сезиб турибман. Гапимнинг лўндасини айтиб қўя қолай, кўпчилигинингизнинг бобонгиз меҳрибон, бувиларингиз ҳаёт. Баъзи бирларингизда иккитадан бобою, иккитадан буви бор десам, ишонаверинг. Ана ўша донишманд боболару, меҳрибон бувиларингизда қат-қат эртақлар бор. Ҳадеб телевизор қаршисида эснаб ўтириб, уйқусираб бўлар- бўлмас томошаларни кўравергандан кўра, боболарингиз ва бувиларингиздан эртақ сўранг. Улар жон-жон деб айтиб беришади, уйқунгиз келгунча айтишади. Бу эртагу ривоятларни аслида

боболарингизу бувиларингиз сиз учун асраб юришибди. Иложини қилсангиз, ана ўшалардан кўп-кўп ёзиб олинг, агар ёзиб олмасангиз, бу қимматбаҳо кадрийатларимиз боболару бувиларимиз билан кетиб қолиши мумкин.

Кўпчилик мамлакатларда болалар эртақ йиғиб, китоб нашр қилганларини эшитганман, кўрганман. Литва мамлакатининг Каунас шаҳридаги бир мактабда бўлганимизда боболару бувилардан ёзиб олган эртақларини китоб қилганини кўрдик. Ўша китоблардан бизга ҳам совға қилишади. Бунақа мисоллардан яна бир неча келтирсаммикан. Йўқ, етар энди.

Жондан ширин набираларим, биласиз, боболару бувиларимиз қариб қолишяпти. Уларнинг хотирасида авлод-аждодлардан келаётган жуда кўп ахлоқий бойлик сақланган. Ана ўшаларни ёзиб олишга шошилайлик. Майли, ҳозирча, китоб қилмасак ҳам, кейинчалик ёзилажак катта-катта китобларингизга ана шу эртақлар, ривоятлар, афсоналар «масаллик» бўлади.

Ҳаммаларингизни яхши кўраман.

Эртақчи бобонгиз

ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОЕВ

*Шафқатсиз даврда яшаб, қалбитўла армон
билан оламдан ўтган марҳум онам
Сорабиби Эркавой қизининг хотирасига
бағишлайман.
Муаллиф*

2.2 ЭРКАЧОЛНИНГ ЎРИГИ

Туғилиб ўсган қишлоғимга бориб қариндош-уруғлархузурида бир неча кун меҳмон бўлдим. Тенгқурларим, ёшлар даврасида иштирок этиб, гоҳ қизғин суҳбатларга қўшилдим, гоҳ айтилаётган фикрларнинг «мазасини» шимаётгандек, жимгина ўтирдим. Ёшлар орасида кўпроқ бўлдим десам ҳам бўлади, уларнинг беғубор суҳбатини ёқтираман, руҳияти, дунёқарашлари қандай эканлигини билгим келади. Бир галги суҳбатда йигитчалардан бири: «Амаки, ўрикданенг, оғзингизда эриб кетади. Қоракандак дейишади, бу нави Эркачолнинг ўригидан», деб қолди. Юрагим ҳапқириб кетди.

Ширин-ширин энтика бошладим. Суҳбатдошларимга қайта-қайтатикиламан, юзу кўзларида еяётган ўрикларидан олаётган хузурдан ўзга ифодани сезмайман. Эркачолнинг кимлигини ҳам, у киши менга бобо боишини ҳам билишмайди, деб ўйлайман. Билмасликлари ҳам мумкин, ахир у жаннати зотнинг оламдан ўтганига неча-неча йиллар боиди-ку...

Отам оламдан ўтгач, йигирма ёшда бева қолган онамикки-уч йилдан сўнг турмушга чиқиб, менинг тарбиям бобомнинг ихтиёрида қолган эди. Ёши етмишларга бориб қолган, новча бўйли, тик қоматли, тарашадек қотма, чўзиқюзли, серзарда ва энг муҳими, тиниб-тинчимас бир киши эди. Ўзиям тинмасди, раҳматли энам иккимизни ҳам тинчитмасди. Ҳатто ишонсангиз, оғиixonадаги қўю молларни ҳам тинчқўймас, мол ётганда эмас, еганда

семиради, деб уларниҳам турткилагани-турткилаган эди. Мен бобомга жудабоғланиб қолган эдим.

Сутга тўймаган кўзи онасининг орқасидан қолмаганидек, эрта-кеч бобомнинг ортидан эргашиб юрардим. Ҳатто тунда ҳам бир ўринда ётардик. Ётишим билан "бармоқларим билан соқолларини тараб, эртак айтиб берасиз дея, қийин-қистсвга олардим. Кўпинча ҳассасиними ёки тақиллаб юрадиган кавушиними беркитиб қўйиб ҳукмимни ўтказишга, сўраган нарсамни ундириб олишга ҳаракат қилардим. Бобомнинг, жон ўғлим, топиб берсанг сенга бир нарса бераман, дея ёвворишини хуш кўрардим.

Бир куни эрталаб катта кўк эшагимизни етакиаб чиқиб:

-Қани, орқамга мингаш-чи, - деб қолдилар.

-Қаёққа борамиз? - дея сўрайман севиниб.

-Қашқар қишлоқдан ўрик кўчат олиб келамиз.

-Ўрик кўчат ўзимизда бор-ку?

-У бошқаси, ўғлим.

-Қанақаси?

-Бас, энди жим кет.

- Йўқ, олдин қанақалигини айтинг, кейин жим кетаман. Бўимаса эшакнинг жунидан тортаман.

Бобом гапимга кирмаса, кўпинча эшакнинг думғазасидаги ўсиқ жунидан тортиб шаталоқ оттирардим. Бир- икки бор гупанглаб йиқилиб ҳам олганмиз.

-Қўй, болам, жннидан торта кўрма, яна йиқитса ишимиз битмай қолади. Қашқарда «Қорақандак» деган ўрик боиади, фақат ўша ерда ўсади у. Курук, сувсиз ерни хоҳлайди шекилли. Меваси ҳев-ҳей, бирам ширин бўладики, тоғаларингникига борганда егансан-ку.

-Еганим йўқ, - дейман.

-Егансан, чўнтагингни тўлдириб солиб беришарди-ку.

-Ҳечам-да, менга доим қурт тушганидан беришади... Бобожон, нега қорақандак девишади?

-Қуриганда шираси кўп бўлгани сабаб ранги қорайиб қолади-да.

-Нега оқариб қолмайди?

- Энди бас қил, миямни ачитиб юбординг.

-Бобожон, мия ачиганда қанақа бўлади?

-Айтмай ман.

-Айтасиз, бўлмаса эшакнинг жунидан яна тортаман, мана тортяпман, тортвурайми?

-Мия ачиганда одамнинг гапиргиси келмайди-да, ўғлим.

-Сиз гапиряпсиз-ку?

-Уҳ!

-Бобожон, одам нега уҳ тортади?

Шу йўсин Қашқарга бориб бир кучоқ майда кўчат олиб қайтдик.

Дала ҳовҳмиз тоғ этакларида бо либ, ярим чақиримча нарида, адир томонда сахни бир танобча келадиган дўнглик бўлгучи эди. Ёзда янтоқ, шувокка ўхшаш гиёҳлар ўсар, қишда агар қалин қор ёғса, қишлоқ ҳовлимиздан ҳам тепалик ялтираб кўриниб турарди. Кўчатни олиб келгаех, бобожоним кетмон, данков, қайлани эшакка юклаб меои ҳам ўзи билан олиб кетди. Олиб кетмаса ҳам бўлмасди, нега десангиз, қумғон остига ўт қалаб чой қа>натишга жуда уста эдим.

Ҳали-ҳали эсимда, эрта баҳор, ердан нам кетиб улгурмаган, тупроқ ҳам хамирдек кўчиб турибди. Тепаликнинг кунга бетгай томонида чучмомалар ерни ёриб чиқа бошлаган, ҳаво ҳам хийла аёз бир палла эди. Бобом бир ҳафта

давомида тепаликни гир айлантриб, орасида беш-олти газ жой қолдириб чуқурчалар ўйди. У киши чуқур кавлаш билан машғул боиганда мен гоҳ ўтган йиғи хов- ҳашақлардан йиғиб, гулдиратиб олов ёқиб вубораман, гоҳ катта қумғонни тошдан куриб ясаётганимиз ўчоқоа кўйиб, варақлатиб чой қайнатаман, гоҳо нима мақсаддалигига ўзим ҳам тушунмаган ҳолда юқоридан пастга, пастдан юқорига ҳаллослаб югуриб терга ботаман.

-Кел энди, мана бу кўчатни ушлаб тур, - дейди баъзан бобом.

Ушлаб тураман.

-Анграйма, ниҳол қийшайиб қоляпти, - танбеҳ берган боиади бобом.

-Қийшайса нима бўлади? - дея сўрайман.

- Нима боиарди, дарахт қийшиқ бўлиб ўсади-да.

-Қийшиқ бўлса яхши-ку, устига чиқиш осон бўлади.

-Унда меваси бемаза бўлади, ўғлим.

-Нега бемаза бўлади?

-Шонлар бир-бирининг устида ўсиб, пастки қисмига офтоб тегмай қолади. Офтоб тегмаса меваси бемаза бўлади, тойлоғим.

- Мевалар мазани офтобдан оладими?

-Шундай, тойлоғим, офтобдан олади.

-Нега бўлмаса ниҳолчанинг бир хилларини ярмигача ерга кўмиб қўяпсиз?

-Кўммасак овқат еёлмайди-да.

-Ия, - дейман ҳайрон бўлиб, - кўчат ҳам овқат ейдими?

-Ейди.

-Ростданми?

-Рост.

-Оғзиям борми?

-Бор.

-Тиши ҳамми?

-Тиши ҳам бор, бўталоғим. Мана шу майда-майда томирчалар, кўрмаяпсанми, ниҳолларнинг ҳам оғзи, ҳам тиши ҳисобланади. Ана шу томирчалар орқали ниҳоллар ҳам сув ичади, ҳам овқат ейди. Кевин сенга ўхшаб униб-ўсади. Фақат улар камроқ гапиреди.

-Бобожон, боғимизда ўрик кўп-ку, энди қолганини экмай қўяколайлик, кишлоққа қайтгим келяпти, энамни соғиндим.

-Йўқ, бўталоғим, ҳаммасини экиб кетганим яхши. Катта бўлса, мева қилади, мевасини одамлар еб сен билан мени дуо қилишади.

-Дуо қилишса нима бўйисди?

-Савоб бўлади-да, бунча эзмалик қилдинг.

-Савоб бўлмаса-чи, унда нима бўлади?

-Йўқ, энди айтмайман.

-Айтасиз, жон бобожон, айта қолинг. Айтмасангиз кўкнори халтангизни беркитиб қўяман.

-Беркитмайсан.

-Аллақачон беркитиб бўлганман, ҳечам тополмайдиган жойга беркитганман.

-Ҳа, майли, айтсам айта қолай, савоб олган киши нариги дунёга борганда жаннатда яшайди.

-Бобожон, жаннат яхшими?

-Яхши, ўғлим.

-Биз уёққа қачон борамиз?

-Қўй, бўтам, бунақа гапларни айтма.

Шу йўсин ниҳолларни экиб тугатдик. Раҳмаили бобом ўша йили ҳам, кейинги пайтларда ҳам хуржуннинг лкки кўзига икки кўзани солиб тепаликка сув ташигани-ташиган эди. Мени қанчалик суюб эркаласа, ниҳолларини ҳам то ҳосилга киргунча ана шундай эркалагани ҳали-ҳали эсимда.

Демак, деб ўйлайман, йигитчалар даврасида ўтирганимда бобожоним аллақачон оламдан ўтиб кетган бўлса ҳам, унинг номи шундайлигича ўзи эккан ниҳолларига ўтиб, ниҳоллар қиёфасида ҳамон яшаб келаётган экан-да. Раҳматли дарахт эксанг, жаннати бўласан, дерди, эҳтимол жаннати ҳам бўйИгандир, арвоҳи шод-шод учиб юргандир.

Шуларни ўйлаб, қувончимни ичимга сиғдиrolмай, энтика- энтика ўрнимдан туриб кетдим. Йигитчалар эса ҳеч нарсани ўйламай, қўшнимизнинг ўғли ўртага тўккан ўриклардан талашиб-тортишиб еб, данагини бақувват тишлари билан қарсиллатиб чақиб, экканга ҳам, еганга ҳам раҳматлар айтишиб, нима сабабдандир хахолаб кулишар эди.

Бобом эккан ўрикларни кўргим келиб, шошилиб даштга жўнадим.

2.3 ЭРКАЧОЛНИНГ КЎПРИГИ

Ҳали айтганимдек, ёшлар даврасида бўлганимда ҳар хил мавзу ва маънодаги суҳбатлар чоғида «Еркачолнинг кўприги ёнида», «Еркачолнинг кўпригидан ўтгандан кейин» деганга ўхшаш сўзлар тез-тез қулоғимга чалинибтурди. Бу кўприк ҳозир қулоч етмайдиган бетон устунлар устига узунлиги 10 метр, энига 6 метр келадиган қумай бетонлар ётқизиilib, каттакон

юк машиналари ҳам бемалол вариллаб ўтиб кетаверадиган, зўр ҳафсала билан қурилган кўприк ҳисобланади. Ахир бу бетон плиталарни раҳматли бобом ётқизгани йўқку, у кишининг оламдан ўтганига неча- неча замонлар бўлди, ёшлар бобожонининг кимлигини билишмайди, нега энди кўприкнинг номини у кишининг табаррук номи билан аташяпти экан, дея бот-бот ўйланиб қолган пайтларим кўп бўлди.

Бу воқеага тахминан 60 йилларча бўлди-ёв. Ўша йили қиш эрта тушиб, қишлоқ уйимизга кўчишга улгурмай боғ ҳовлимизда қолиб кетдик. Аввалига, қиш заптига олиб, қорбўронлар билан келиб ҳаммаёқни музлатиб кетди-ю, кейин дармони қуриб қолди шекилли, бўшашиб йилтираб офтоб ҳам чиқа бошлади. Кеч пайти эди, баркашдек қуёш сарғайиб ботаётган дақиқалар. Бобом иккимиз илиққина офтобчувоқда саватдаги чала майиздан тергилаб еб ўтирган эдик. Бир аёл кўлида чақалоғи, эғни-боши ҳўл, ху-хулаб, дилдираб кириб келди. Чақалоғини табибга кўрсатгани борган экан. Даҳанасойдан ўтаётганида муз ёрилиб, сувга паллом бўлиб тушибди. Кеч бўлиб қолгани учун олисдаги кўприкка бормай қўя қолган экан. Айтувдим шекилли, боғимиздан бир чақиримча нарида сой оқади. Сув гоҳ кўпайиб, гоҳ озайиб турганидан уни Тентаксой ҳам дейишар эди. Ҳозир келган опа ана шу сойга йиқилиб тушибди. Энам раҳматли ўчоққа гулдирамазон қилиб ўт ёқиб юборди. Опани ечинтириб чақалоғи билан сандалга ўраб қайноқ-қайноқ асал чой ичира бошлади.

Эртасига бобом барвақт уйғотди, бирга намоз ўқийсан, билмасанг ҳам майли, ёнимда думалаб турсанг бас, деб ҳамиша шундай қиларди. Бомдоддан сўнг сой бўйига жўнадик.

-Кўприк қурамыз, - деди бобом.

-Ўзимиз қураверамизми? - деб сўрайман.

-Ҳа, ўзимиз қурамыз.

-Мен ҳам қураманми?

-Сен ҳам қурасан, бўталоғим, сен бўлмасанг ишлай олмайман.

-Кейин мен ҳам жаннати бўламанми?

-Худо хоҳласа, жаннати бўласан.

-Ўша ерда ҳам бирга бўламизми? - деб сўрайман яна. Нега десангиз, бобомсиз бир дақиқа ҳам вақтимни тасаввур қила олмас, отам ҳам, онам ҳам, бирга ўйнайдиган ўртоғим ҳам бобожоним эди.

-Худо хоҳласа.

- Энам-чи?

-Уям.

-Бувижоним-чи?

-Айтдим-ку, ҳаммамиз бирга бўламиз, деб.

Мен жаннати бўлишни жуда-жудахоҳлардим. Энажонимнинг айтишича, у ерда ҳамма нарсалар мўл-кўл бўлар экан. Ариқларда сув ўрнига шарбатлар шаркираб оқар экан, сават- сават попукли қандлар шундоққина йўлнинг чеккасида турар экан, анвойи гуллар очилиб, сайроқи кушлар чакчақлашиб турар экан. Болалар ўйнайдиган ўйинчоқлар: зувуллоқ, ипакдан тўқилган копток, мих соладиган олтин қутичалар, куш овлайдиган, тортилиши осон резинка чўзмалар шундоққина кўл етадиган жойда турар экан, у ерда алвасти, жинлар ҳеч ҳам бўлмас экан.

-Хўш, ўғИим, қани айт-чи, кўприкни мана шу ерга курсак бўлармикан? - деб сўради бобом сойнинг торроқ жойини кўрсатиб.

-Бўлади! - дедим шошилиб.

-Йўқ, бу ер хийла кенг кўринади, яна ҳам торроқ жойни топайлик, - ўйланиб туриб деди бобом.

-Майли, торроқ жойни топа қолайлик, - дедим мен ҳам ўйланиб туриб. Нега десангиз, мен шу дақиқаларда юпқагина муз билан қопланган сойга тикилиб балиқлар сув остида қолиб кетган бўлса, совқотмасмикан, қоронғу тушганда қаерда ухлашар экан, дея хаёл сураётган эдим.

-Йўқ, аввалги танлаган жойимиз маъқул экан, - деди бобом орқага қайтиб.

-Тўғри, бобожон, ўша ер маъқул, - деб тасдиқладим.

Қайтсак энажоним зоғора нон ёпиб, саватга ёйиб, устига бўз дастурхон ёпиб қўйган экан. Буғи кўтарилиб иштаҳа қўзғайдиган хиди уйни қоплаб кетибди. Энажоним нон ёпса, менга атаб жизза ва ошқовоқлар солиб хитой пиёланинг оғзидек кулчалар ёпиб берар эди. Бу гал ҳам шундай қилибди.*Энажоним-ей, бирам яхши кўраманки у кишини, мазза қилиб нонушта қилдик. Кейин бобожоним иккимиз дастарра, ойболта, ўткир тешамизни олиб боғимиз этагидаги теракзорга жўнадик. Энажоним:

-Ҳой, нима қиласиз, болани совуқда қийнаб, танчада ётсин, - дея илтимос қилган бўлди.

-Гангир-гунгир ишлаймиз-да, - деб қўйди бобом.

Мен ҳам юришдан тўхтаб:

- Эна, биз гангир-гунгир ишламоқчимиз, - деб қўйдим.

Ҳов бирда айтувдим шекилли, мен ана шу чакалак бўлиб

ўсадиган теракзоримиздан жудаям кўркаман. Буталар орасида ажина, алвастилар беркиниб ётади. Бир марта Санамбуви икковимиз ўша тарафга ўйнагани борганимизда алвастининг бувисини кўрганмиз. Малла сочларини ёзиб, маммаларини тиззасига осилтириб, болаларини ўйнатиб ўтирган экан, шаталоқ отиб қочиб қолганмиз.

Бобожоним ўткир ойболтамиз билан терак кесишга тушди. Мен у кишининг, кўй, халақит берасан, дейишига ҳам қарамай икки кўллаб теракнинг силлиқина, муздаккина танасидан нариги томонга итариб турдим.

-Бобожон, - дейман гоҳо, - болта урганингизда терак нега қалтираб кетяпти?

-Жони оғрийдиди-да, - деб кўяди бобожоним.

-Вой, униям жони борми?

-Бўлмасам-чи, тақ-тақ деб овоз беряпти-ку.

-Тақиллагани йиғлаганими?

-Ҳа, йиғлагани. Тегма-тегма, деб йиғлаяпти-да... ана, кўзидан ёш ҳам оқяпти.

-Бўлмаса кесмай кўя қолайликжон бобожон.

-Кесмай кўприк қуролмаймиз, кўприк қилмасак одамлар сойдан ўтолмай, сувга йиқилишяпти. Тераклар кўприк бўлишини билганда йиғламасди. Аслида улар мен кўприк бўламан, мен уйларга ёғоч бўламан, мен теракман, керакман, деб ўсишади.

-Вой, тераклар ҳам гапирадими?

-Гапиради, ўғлим.

-Мана бу ниҳолчалар лининг болаларими?

-Ҳа, болалари.

-Унда онаси қайси?

-Шу кесаётганимиз - онаси-да...

-Дадаси-чи?

-Ху анави йўғони, қат-қат пўсти бор-ку, ана ўша дадаси бўлади. Энди, ўғлим, нарироқ тур. Халақит беряпсан.

-Икковлари эр-хотинми? - деб сўрашда давом этаман.

-Ҳа, икковлари эр-хотин бўйишади.

-Бобожон, энам сизнинг хотинингиз бўлади-а? - деб сўрайман яна.

-Ҳа, хотиним бўлади, - деб қўяди бобом.

Бир нафас жим тураман-да, яна сўрайман:

-Бобожон, катта бўлсам менга ҳам хотин олиб берасизми?

-Олиб бераман, тойлоғим, албатта, олиб бераман, - бобом қадини ростлаб чукур-чукур энтикади. Негадир, бир дақиқагина маъюсланиб қолади, хўрсинади, - худо хоҳласа катта тўй ҳам қилиб бераман, карнайлар чалдирамиз.

-Лекин, бобожон, менга Санамбувини олиб бермайсиз, хўпми?

-Нега ундай дейсан. Санамбуви яхши қиз-ку.

-Ҳечам-да, у доим мени алдайди. Кўзингни юмиб турсанг қизиқ ўйин кўрсатаман дейди-да, кўзимни очсам чўнтагимдаги жийдаларимни олиб қўйган бўлади.

-Кимни оласан, бўлмаса?

Бир оз ўйланиб тураман-да:

-Йўқ, энди ҳеч кимни олмайман, - деб аўяман.

Шу йўсин суҳбатлашиб тўрт туп терак йикитдик. Бобожоним ҳар гал дарахт йиқилганда гуппи чопонини тахлаб устига ташлайди-да, ўтириб, кел энди, бир нафас дам олайлик, дея кўзларини чирт юмган кўйи анча маҳал жим қолади. Мен бўлсам олди томондан бориб бармоқларим билан соқолини майин-майин тарашга тушаман. Анув куни айтганимдек, менинг бу машғулотибобожонимга жуда-жуда хуш ёқади. Чарчоғимни сидириб оляпсан, баракалла, дея дуо қилиб туради.

Теракларни бутаб, учини кесиб, иккита-иккитадан богиаб худди хуржун юклагандек қилиб кўк эшагимизга ортиб сой бўйига ташиб олдик. Ташиётганда

мен жудаям мазза қилдим. Нега десангиз мен эшакда, бобожоним теракларнинг уч томонини қўлтиғига олиб орқада борар, тезроқ хайда, кеч қоляпмиз, дея менга ёлворар, у киши ёлворган сари мен хузур қилардим. Ёғочларни сой устига ташлаётганда бобожоним билан аввал аразлашиб, кейин чинакамига уришиб қолдик. Аввалгидек икки теракни эшакка юклаб икки ёнига осилтириб, мен устида, кўнжи узун резинка этик кийиб олган бобом ортда музларни ғарч-ғурч синдириб, шалоплатиб сув кечиб ўтаётган эдик, кўк эшагим сувнинг қоқ ўртасига борганда тўрт оёғини ерга тираб, дир-дир қалтираганча тек туриб қолди. Ёғочларнинг уч томонини кўтариб олган бобом:

-Хайда тезроқ, қўлим толиб кетди, - дея овоз берди.

-Хайдаяпман-ку, - дея қичқирдим.

-Хала қил, қаттиқроқ қил.

-Қиляпман, мана, мана!

Ёзда гажава саватларга узум ортиб бозорга кетаётганимизда мана шу қайсар эшагим сув ўртасида ётиб олгани эсимга тушди-ю, кўрқиб кетдим. Ўшанда узумни қайтариб уйга олиб келгандик. Шунини эслаб кўрқувим ошиб эшагимнинг думғазасидаги ўсиқ жунларидан жон- жаҳдим билан тортқилай бошладим. Эшак орқа оёқларини осмонга отиб шундай бир силкиндики, шундай силкиндики, ёғочлар богианган арқон узилиб, иккови икки ёнга шалоплаб тушди. Икки қўллаб тўқимига маҳкам ёпишиб олган эдим, барибир бўлмади, нариги қирғоққа ўтар-ўтмас ўзим ҳам шағалга гупиллаб тушдим...

Бечора бобом эшакни тутиб келгунча анча овора бўлди. Ўзим бўлсам хув нарига бориб олиб ҳиқиллаб йиғлаб, узоқ-узоқларга қочиб кетсам-чи, бувижоним қаерда ҳозир, ўшанинг олдига бориб иссиқ бағрига бошимни қўйиб арз-дод айтсам-чи, дея ўйларга берилиб, ўзимни овутиш учун бўлса керак, тинмай сойга тош отардим.

Бобожоним эшакни тутиб келгач, сойнинг нариги юзига олиб ўтиб тутга боғлади-да, гулдиратиб олов ёқиб юборди. Резинка этигини ечиб, хўл бўлган пайтаваларини куритиб, гоҳо-гоҳо мен томонга танбеҳли назар ташлаб қўяр, лекин негадир ҳеч ҳам гап қўшмас, менинг эса оловга қўлларимни тоблаб жуда-жуда исингим келарди. Алам қилди, ҳеч чидаб туролмадим. Ўрнимдан ирғиб туриб:

- Энди сенга ҳеч ҳам ўғил бўлмайман! - дея қичқирдим.

-Бўлмасанг, бўлмай қўяқол, - қўл силтади бобом.

-Аҳмадкул бобомга ўғил бўламан, билдингизми?

-Бўлсанг, бўлақол.

Боғқўшнимиз Аҳмадкул бобомникига меҳмонга чиққанимизда мени тиззасига олиб: «Шу Эркачолга ўғил бўлиб нима наф кўрасан, ундан кўра менга ўғил бўлгин, ҳар якшанба бозорга олиб бориб попукли қанд, куш бўлиб сайрайдиган хуштак, чамандагул дўппилар олиб бераман», деган эди. Ўша гап эсимга тушдию:

- Эркачол, Жинни чол, Эркачол, Шинни чол,

-дея алам билан ирғишлай бошладим.

Бобом ўрнидан туриб икки қўлини кенг ёзиб:

-Кел, ўғлим, яраша қолайлик, - дея шалоплаб сув кечиб мен томонга кела бошлади, - айб сенда эмас, мана бу ҳайвонда. Емни кўп еб қутуриб кетибди, энаи унга ҳечам ем бермаймиз.

Шуни кутиб турган эдим. Жон-жон деб бобомнинг елкасига чиқиб, қўлимни бўйнидан ўтказиб олдим. Мени чирсиллаб учкун чертиб ёнаётган олов ёнига ўтқизиб бобомнинг ўзи сув кечиб кесилган теракларни сойнинг

устига ташлади. Қадам босганда силкиниб кетмасин деб бўлса керак, уч-тўрт жойига кўндаланг тахта ташлаб мих қоқди. Ўша михлар меники эди. Мен умуман михни яхши кўраман, нега десангиз, тешанинг орқаси билан енгил урсангиз ҳам ерга лопиллаб кириб кетаверади. Кўприк битгач, бобом иккимиз уёғ-буёғига ўтиб кўрдик, ўртасида туриб олиб силкиндик.

-Зўр-а? - деди бобом.

-Зўр! - деб қўйдим мен ҳам.

-Сен бўлмасанг, тойлоғим, барибир битказолмасдим.

-Тўғри, бобожон, барибир битказолмасдингиз, - дедим эшакнинг орқасига мингашаётиб...

Кейин бобожоним қаттиқ касал бўлиб, қиш чиккунча ётиб қолди. Аҳмадкул бобом асал келтириб оёқларига суртар, уқалар, энажоним ҳар оқшом сутга асал қайнатиб ичирар, холам ҳидини мен ёқтирмайдиган ғалати-ғалати дорилар келтириб баданига суртар эди, Гоҳо энажоним:

-Савоб оламан деб шу совуқда муз кечиш шартмиди, - деб танбеҳ берар, бобом бўлса:

-Шарт эди, - деб қўяр эди.

-Худо кўрсатмасин, бирон нарса бўлиб қолганингизда мен нима қилардим, ўйламадингизми?

-Ўйладим. Сочингни юлиб роса йиғлардинг.

-Ҳеч одам бўлмадингиз-бўлмадингиз-да.

-Сен одам бўлсанг икковимизга ҳам етади, - мийиғида кулиб қўяди бобожоним. Мен шартта ўрнимдан тураман- да:

- Энажон, сиз одам бўлсангиз учовимизга ҳам етади, - деб қўяман.

Кейинчалик бозор-ўчарга, тегирмонга қатнайдиган одамлар шу тўрт ёғочдан ясалган кўприкка «Еркачолнинг кўприги» деб ном беришди. Ҳозир кўприк устида туриб, ана шу воқеаларни эслаб кетдим.

2.4 БЕТОБЛИК

Бобожоним икки-уч кундан кейин бутунлай ётиб қолди, шундай қаттиқ касал бўлдики, билмадим, оғриқнинг зўриданми, хароратнинг баландлигиданми, ўзидан кетиб қолган пайтлари ҳам кўп бўлди.

-Отажон! - дейди гоҳо энажонимни чақириб. Айтгандай, сизга айтаман деб ёдимдан чиқиб қолибди, бундан бир неча йиллар олдин кўрбошилар замонида Отажон тоғам билан Олимжон тоғамларни шапка кийган аскарлар кўлларини орқасига боғлаб, ерга чўккалатиб қўйиб, пешоналаридан отиб ташлашган экан. Ўшанда аскарлар шу қишлоқни бизга берасан, дейишибди. Тоғамлар, йўқ, бермаймиз, дейишибди. Боимаса, қишлоқнинг ярмини берасан, дейишибди, тоғамлар бермайман. дейишибди. Отимизга беш арава беда, уч арава ем берасан, дейишибди. Тоғамлар анави куни бердик-ку, дейишибди. Аскарлар яна берасан, дейишибди. Тоғамлар энди ҳеч нарса қолмади, қишлоқ куп-қуруқ дейишибди. Унда милтикни қаердан олганингни айтасан, дейишибди. Тоғамлар айтмаймиз, дейишибди. Шундан сўнг пешоналарини мўлжаллаб туриб варанглатиб отиб ташлашган экан. Ўшанда энажоним ҳам, бобожоним ҳам роса йиғиашган экан. Шундай йиғишибдики, кўзларидан оққан ёш Даҳансойдаги сувдан ҳам кўп бўлибди. Ўшандан бери икковлари бир-бирларини катта тоғамнинг номини айтиб чақиришар экан. Тоғамлар нариги дунёда тирик юришган боиса, хайрият бизни эслашяпти, деб хурсанд бўлишса керак-да.

-Отажон! - дейди гоҳо бобом вонгинасида ўтирган энамни чакириб.

-Шу ердаман, - деб кўяди энажоним.

-Сандалинг совиб кетди-ку!

-Йўғ-ей, ловиллаб турибди. Ҳозиргина олов соидим. Ўрик ўтиндан атайлаб ёққан эдим, - тушунтиради энам, - Худо хоҳласа, терлайсиз, ўрик ўтинининг хосияти кўп дейишади. Терласангиз, дарддан кутуласиз.

-Кўлингни пешонамга қўй...

-Кафтим пешонангизда турибди-ку.

-Сезяпман, Отажон, сезяпман.

Яна жим бўламиз. Мен кўкрагимгача кўрпани тортиб ёнбошлаб, ўчоқдаги аста-секин сўниб бораётган оловга тикилиб ўй суриб кетаман: олов нега олдин ёниб, кейин ўчаркин, ёнганида нега қип-қизил бўлиб кўринадию ўчганда йўқ бўлиб қоларкан? Ё ўша қизиллиги туйнукдан осмонга чиқиб кетаррикан, ҳамма туйнуклардан олов чиқаверса, осмон куйиб кетмасмикан ё бари тўпланиб куёшга айланармикин, эҳтимол, тунда кўринган юлдузлар ўчоқлардан кўтарилган қизил оловлардир?..

Ташқари қоронғи, жуда қоронғи. Сандал устига осганимиз еттинчи чироғимиз милтиллаб ёнадию барибир, чорхари уйимизни яхши ёритолмайди. Ўчоқдаги қизил оловни чироғимиз шишасига жойлаганимизда эҳ, қандай соз бўлардия? Уйимизда куёш порлаб турарди... Бўлди, эртага энам кўшненикига чиқиб кетганда шишанинг ичига олов ёқиб кўраман, қоғоз ёқаман, ёқаман, қоғоз тез ёнади, унинг олови ҳам кўп...

- Энаси, - деб инграйди бобожоним, - шу ердამисан, хай, дунё шунақа экан-да, келган одам барибир бир кун кетаркан-да.

-Ундай деманг, - дейди энажоним ёлвориб, - одамнинг юрагига ваҳима соляпсиз. Истимангиз яна кўтарилди шекилли. Ҳозир пешонангизга латта хўллаб босаман.

-Йўк-йўк, ўтир... Ёнгинамда ўтир, барибир, иссиқ жон боржойда қазо ҳам бор. Ўтир, гапириб олай,-бобожонимнинг нурсизланиб қолган кўзларида милтиллаб ёш кўринди. - Худога шукр, умр берди, ризқ берди, обрў берди... фақатфарзандларимдан эрта жудо қилди-да. Арслондай йигитлар эди-я! Ҳар елкасида биттадан одам ўтирадиган паҳлавон йигитлар эди-я, ў, золимлар, ў золим замона... Сенга қийин бўлади, онаси, ёлғизлик ёмон... Раҳмонберди, яхши ўғлим, қаердасан, берирок кел, қани, кўлингни менга узат-чи.

Мен шоша-пиша бобожонимнинг ёнига ўтиб, пайпаслаб кўлини ушлайман. Иссиқ, билч-билч терлаб ҳам турибди... Нима дейишимни билмайман, жуда яхши гап айтгим келади, аммо ўша гапни тополмайман. Бошимни аста кўксига қўйиб, хуш ёқармикан, дея нам бармоқларим билан соқолларини оҳиста-оҳиста силай бошлайман.

-Баракалла, ўғим, - энтика-энтика қийналиб сўзлайди бобожоним. - Кўлларибги бирам ёқимлики... Энажонингни ёлғиз ташлаб кетнагин, иекин кўприкни бошлаб қурдик-да... Ҳай, жон бор жойда ўлим бор, розиман, ҳаммасига розиман. Қани, азаматим, энажонимни ёлғиз ташлаб кетмайман, деб менга сўз бер-чи.

-Бобожон! - дедиму йиғлаб юбордим.

-Ҳой, Отажон, кўйинг бу гапларни, - яна ёлворди энам, - боламнинг юрагига қўрқув солиб нима қиасиз? Истимангиз кўтарилиб кетди шекилли, алаҳляпсиз. Худо хоҳласа, эрталабгача тузалиб қоасиз.

-Ҳа, онаси, умримнинг азиз ёидеши, яхшилик учун туғилган экансан, сендан нукул яхшилик кўрдим, аммо қайтаролмадим. Майли, майли... Раҳмонберди ўғимни, бу азаматимни ўғайлар қўлига топшириб қўймагин, ўғай ака- укалар, ўғай ота, бегонаховли... Мунғайиб қолади-я. Ўзинг бағрингда олиб юргин... Ў, золимиар, ол, золим замона... Насриддинбойнинг набираси боиади-я бу ўғлим. Отасини кулоқ қилдилар, бойлигини тортиб олдилар, калтакладилар, камадилар, охири йигирма бир ёшида ўлдирдилар. Майли, тойлоғим, шуларни сен билиб ол. Ҳой, милтиқни бер менга, отаман, ҳаммасини отаман. Ана, ўғилланм келяпти, миитиқ молхонада, устига хашак ташлаб қўйганман...

Бобожоним ўрнидан туриб кетди. Энам ҳам туриб уни маҳкам қучоқлаб олди. Нима қилишимни билмай қплдим.

Йиғлай дейман-у, йиғи келмаяпти. Чиқиб қўшниларимизни чақириб келай десам, кўча қоп-қоронғи, зимистон. Мен қоронғидан жуда кўрқаман. Нега десангиз, ажиналар қоронғида қари дарахтларнинг ортига беркиниб олиб, кўзларини лўқ қилиб қараб туришади. Фақат бизнинг ҳовлимизда йўқ, холос. Энам ҳар хил дуолар ўқиб уларни узоқ-узоқларга ҳайдаб юборган. Энажоним «Ла илаҳа иллоллоҳу» деган дуони ўтган йили қишда менга ҳам ўргатиб қўйган-у, барибир ўша дуони ўқиётганимда ҳам кўзимга ажиналар кўринаётгандай бўлаверади.

Мен ҳам ўрнимдан туриб бобожонимнинг қоқсуяк бўлиб қолган оёқларидан маҳкам қучиб:

-Бобожоним, йўқ, оймайсиз, ҳечам ўлмайсиз, - дея додлаб юбордим, - сиз ўлсангиз, энам иккимиз ажиналардан кўрқамиз, аскарлар бизни пақ-пақ қилиб отиб ташлашади.

-Ётинг энди, ёта қолинг, - бобомни ўрнига ётқизишга уринарди энам, - худо хоҳласа, ҳаммаси жойида бўлади. Эртага чилёсин ўқитамиз, кўй сўйиб худойи қиламиз.

Бобожоним энтика-ентика ўрнига чўзилди. Чўзилди-да, менга худди биринчи бор кўраётгандай, кўрса ҳам таниёлмаётгандай узоқ тикилиб қолди. Энам сандалдан олов олиб, исириқ тутата бошлади. Ҳали расмана тутаб ҳам улгурмаган эди, кўча эшигимиз тақиллади. Ким боиди экан? Эҳтимол Захро холамдир? Бобом бетоб боигандан буён хабар олгани фақат қоронғи тушганда келади, овқати кечга қолар эмиш... Ким бўлса ҳам келгани яхши боиди, деб ўйладим-да, кавуш кийгани тоқатим чидамай, ялангоёқ ховлига отилдим. Энажоним доим бемаҳалда кўча эшикни очишдан олдин ким эканлигини сўра, бегона бўлса, очма, деб ўргатарди. Ҳозир ўша ўргатгани эсимдан чиқиб қолибди. Иккала қанотини шарақлатиб очиб юбордим. Хайрият хайрият-ей, Аҳмадкул бобом экан. Аҳмадкул бобо, деб оёқларидан маҳкам қучоқлаб йиғлаб юбордим.

-ле -ие, нима боиди, бойвачча ўғлим, - қулоғимгача энгашиб сўради Аҳмадкул бобом.

-Бобожоним, ўлиб қоляпти, - дея баттар йиғладим, - ўламан, сизлар ёлғиз қоласизлар, деди. Ҳозир айтди шу сўзларни.

Аҳмадкул бобом қийиқда бир нарса тугиб келган экан, ушла-чи, дея узатди-да, мени бир чеккага суриб ўзи ичкари ховлимизга жадал кириб кетди. Энажоним бемаҳалда кўча эшик ҳеч очиқ қолмасин, деб ўргатарди. Ўша эсимга тушиб беркитиб, олдин занжирни осдим, кейин танбасини ҳам тираб қўйдим-да, қани, қийиқда нима бор экан, дея очиб кўра бошладим. Анор, узум, вой қандай яхши-я, оҳ-оҳ, хусайни узум кирсиллаб турибди, денг. Уч-тўрт донасини дарров оғзимга солиб кирсиллатиб еб олдим. Шу бобом ўзи яхши- да, йўқ-йўқ, узум олиб чиққани учун эмас, узум ўзимизда ҳам бор, менга ўхшаган болаларни суйгани, эркалагани учун яхши. Ҳовлиларида ўнтача бола бор. Мен

кирсам, ўн битта бўламиз. Ҳаммамизнинг чўнтагимизни тўлдириб ёнғоқ солиб беради. Бир марта энам икковимиз меҳмонга чиққанимизда, Ҳайитвой билан мени кураштириб, ким зўр чиқса, ўшани елкамга миндираман, деди. Икковимиз тенгданига гупиллаб йиқилган эдик, икковимизниям елкасига миндириб, юмшоқ кигиз тўшалган уйда от бўлиб кишнаб, оёғини осмонга отиб, бизни роса қиқирлатиб кулдирган. Гоҳо кўчада ўйнаб турганимизда ўтиб қолса:

Пакана бобо, Чакана бобо, Чакана бобо, Майиз бобо, Ўрик бобо,

- деб масхара қилсак ҳам, ҳу сенларни, ҳозир қулоқларингни кесиб олмасамми, дейди-ю, қулоғимизни икки қўллаб беркитиб қочганимизда орқамиздан қувламайди, кулиб тураверади. Узоққа бориб олиб яна:

Анор бобо, Беҳи бобо, Қовоқ бобо, Товоқ бобо,-деб ирғишлаймиз. Нега десангиз, шу бобомиз чиндан ҳам пакана, бўйи қишлоғимиздаги ҳамма боболарниқидан паст, ёнига пичоқ осиб юради-ю, ўша пичоқнинг қини товонига тегиб туради.

Мева тугилган қийиқни қайтадан боғлай олмай, шундайлигича кўтариб иеҳқари кирсам, Аҳмадқул бобом ўзимнинг бобомнинг ўнг томонига ўтириб, чап қўлини унинг пешонасига қўйиб, энамга қараб гапираётган экан:

-Ўртоғимнинг тоби қочиб қолганини эрталаб эшитувдим. Ана чиқаман, мана чиқаман, дейман, қайда. Энди жўнаётган эдим, кампир пича ўтин ёриб беринг, деб қолди... Ол, ўғлим, узумдан еявер, сенга олиб чиқдим, - Аҳмадқул бобом, ўзим мўлжаллаб қўлимни чўзсамми- чўзмасамми деб турганимда, катта бир бошни менга узатди. Яна сўзида давом этди: - Ўтинни ёриб бўлиб, молларга хашак ҳам солиб қўя қолай деб оғилхонага кирувдим, ана бу хушхабарни қаранг, катта қашқа қўйимиз туғаман деб турибди-я!

-Есон-омон қутулиб олдими, ахир?! - шошилиб сўради энажоним.

-Яратганга шукр, - деди Аҳмадкул бобом иккала қўли билан соқолини силаб, - яна тагин эгизаклигини айтмайсизми!

-Вой худойим-ей, - хурсанд бўлди энам.

-Икковиям эркак денг!

-Худо бераман деса шу-да.

Энам ўрнидан туриб, ўчоққа ўт қалай бошлади. Аҳмадкул бобом бир нарсаларни пичирлаб, якка ўзи фотиҳа ўқиди-да:

-Оббо ўртоғ-ей, бургага тептириб олибсан-да! -деб сўради бобожонимдан.

-Имм-мм, - деб қўйди бобом.

-Лекин, ўртоқ, ўламан деб мана бу ўғлимни чакки кўркитибсан, ҳали-вери ўлмайсан, сени ўлимга топшириб қараб турмаймиз, раҳматли отанг Ҳожимат амаким саксон ёшида ҳам улоқ чопарди, отнинг белини букиб юборарди, тўксон ёшида боққа чиқиб кунда кавларди. Сени қара-ю.

Етмишга кирар-кирмас ўламан, дебсан-а. Сен ўлсанг, Робияббининг аҳволи нима бўлади, мана бу кўзини мўлтиллашиб турган бойвачча ўғлимни кимга қолдириб кетмоқчисан? Мен-чи, сенсиз, билиб қўй, ўртоқ, бир кун ҳам яшай олмайман... Ҳа, ўша сени... Бошингни кўтар, мана бу узумдан егин, эсингдами, кўчатини ўзинг берувдинг.

Аҳмадкул бобом узумдан бир бошини олиб, доналаб бобожонимга едира бошлади. Мен санаб турдим, бир, икки, уч... Энажоним дастурхонга нон, ўзимизнинг меваларимиздан қўяётганда адашиб кетдим. Аҳмадкул бобом соқолини силкитиб кулиб юборди:

-Келин, эрингиз болалигидаям эрка эди, бекорга отини Эркавой қўйишмаган, йиқилиб тушса, мен келиб турғазиб қўймагунча ариллаб ёта берарди. Хе-хе-хе... Оббо ўртоғим-ей, ана кўзингни очдинг.

Бобомнинг орқасига баланд қилиб катта-кичик ёстиклар қўйишди.

-Ҳа, ўртоқ, истиманг баланд кўринади, - деди Аҳмадкул бобом.

-Бор, анча бор, - энтикиб деди бобом.

-Анордан ҳам егин, дилинг равшан бўлади.

-Маили, бера қол.

-Оббо ўртоғ-ей, лекин кўприкни бошлабсан.

-Кўрдингми?

-Бугун Бузуккўрғонга борувдим, тегирмонга юк ташлаб келдим.

-Эшакдамидинг?

-Ҳа.

-Ўтдими?

-Тушиб етаклаб олдим... Савобга бизни шерик қилишни истамабсан-да? Хў, Аҳмадкул, деб чақирмайсанми, олтига набирам, тўртта ўғлимни олиб ёнингга бормайманми?! Сувга йиқилибмидинг?

-Ҳа, бир-икки йиқилувдик.

Энажонимнинг юраги ҳасратга тўлиб турган экан, дастурхон тузаб бўлгач, Аҳмадкул бобомга чой узататуриб, дардини ўша кишига айта бошлади: - Ўртоғингизни уришиб қўйинг. Хўп, ўша куни-ку сувга йиқилиб шалаббо бўлиб келдилар, аввалги куни бизни яна алдабдилар. Набирам иккимизни қишлоққа жўнатиб юбориб, яна икки туп терак кесиб кўприклари ёнига қўйиб, кенгайтирибдилар. Мол-қўй ўтолмас эмиш... Мол-қўй ўтолмаса, шунча йилдан буён ўлиб қолгани йўқ-ку? Мана, энди аҳволларини қаранг, ўламан-у, кетаман, эмиш.

-Қўйинг, Робиябиби, йиғламанг, - юпатган боиди Аҳмадкул бобом, - ўзи ўртоғимнинг йили тўнғизу, лекин балиққа ўхшаб сувни яхши кўради.

Болалигидаям шалоплатиб сув кечгани-кечган эди. Дўхтирга одам жўнатмабсиз-да.

-Кошки кўна қолсалар, - яна кўзига ёш олди энажоним, - ўзи берган дард, ўзи олади деб унамаяптилар.

-Ҳозироқ бориб бошлаб келаман.

-Вой қўшни, бемаҳалда овора бўласиз-ку.

- Э, Робиябиби, ўртоғим бу аҳволда инграб туради-ю, мен тинч ёта оламанми?

-Дўхтир ҳам дарров кўна қолмас, - иккиланиб деди энажоним.

-Улар кечаси хизмат қилишни хуш кўришади, савоби кўп боиармиш.

Аҳмадқул бобом пиёладаги совиб қолган чойни катта хўплаб, танчага қўлини тираб ўрнидан турди-да, мева тугиб келган гул тикилган чорсисини белига боғлаб, чиқиб кета бошлади.

-Қишлоққа бўри оралаган дейишади, - хавотирланиб деди энажоним.

Аҳмадқул бобом остонада тўхтаб соқолини силкитиб кулди:

- Э, Робиябиби, пакана одамнинг гўшти бемаза бўлади, бўри биздақаларга тегмайди.

Энам, бобожоним ўлиб қолса, биз нима қиламиз, деб ўйлаётган бўлса керак. Мен ҳам ўйлай бошладим. Аввалига нима ҳақида ўйлашни билмай турдим. Кейин дўхтирлар яхши-а, ўлаётган одамларни қутқаришади, ката бўлсам, мен ҳам дўхтир бўламан, кўрғончаниизда ўттизгача чолбобо бор, ҳеч бирини ўлдиргани қўймайман, ҳаммасидан бобожоним яхши, ўлмасин, ўлмасин, ўлмасин... Одамлар нега ўларкин, ўлгандан ўлмаган яхши-ку, ўлгандан кейин гўрда тирилиб қолса, нафаси қайтиб қолмасмикин, дея ана шулар ҳақида ўйлай бошладим... Кейин ухлаб қолибман.

Бир маҳал ғалати-ғалати овозлар кулоғимга кириб уйғониб кетдим. Ўчоққа гулдирамазон қилиб олов ёқишибди, янтоқ қалашган экан, алангаси уйни ёритиб юборган. Дўхтир амаки кепти. Оти Деҳқон шапка, доим соябони катта шапка кийиб юради. Мени кўриб қолмасин, деб дарров юзимга кўрпани тортиб олдим. Нега десангиз, кўчадан шохдор жинаравасини миниб ўтганда кўчамиздаги болалар то мозорбошигача орқасидан югуриб, кўчани чангитиб:

Деҳқон шапка, Тушунмайди гапга, Кечаси ўннга, Кундузи чапга, Бўйнида халта, Оўлида папка,

-деб масхара қилиб борардик. Анави куни қор ёғаётганида жинаравасини Дилижонларнинг кўча эшиги олдига қўйиб, ичкари кириб кетган экан, болалар дамани чиқариб, ғилдирагини юрмайдиган қилиб қўйишди. Чиқиб ҳаммамизни роса қувлади, мениям қувди. Мен додлаб қочдим... Ҳозир таниб қолса-я, бобожонимга айтиб берсая?.. Йўқ, барибир чидаб туролмадим, кўрпани озгина кўтариб мўралай бошладим. Бобожонимни ўтказиб, оқ куйлагини томоғининг тагигача қайтариб қўйибди. Чойнакнинг қопқоғига ўхшаш ўйинчоғи бор экан, ўшани қорнига қўйиб кўряпти.

-Ўпка тоза, - деди Деҳқон шапка амаки.

-Худога шукр, - деб қўйди бобожоним.

-Бу ерда оғрик йўқми?

-Йўқ шекилли.

-Бу ерда-чи?

-Сезмаяпман.

-Демакжигар-буйраклартоза. Оббо амаким-ей, шундай қилиб, сувда икки-уч бор чўмилиб олдим, денг.

-Ҳа, энди... ёшлик ўтиб кетган экан...

- Энди оёқларни кўрамиз, узатинг.

-Вой-вой, - бобожоним сал бўлмаса ўрнидан туриб кетаёзди.

-Нима бўлди?

-Оғрияпти, дўхтир болам. Кўзим жойидан чиқиб кетай деяпти.

-Буниси-чи?

-Вой, астароқ, жон болам, астароқ.

-Ана, айтмадимми, - деди Деҳқон шапка амаки, Аҳмадкул бобомга қараб, - иккови оёқларини, томиру суякларини баб-баробар шамоллатганлар. Иситма шундан. Ҳай- хай, шу ёшда муздай сувда узок турганларини қаранг.

-Худо ҳам ўзини эҳтиёт қилганни эҳтиёт қиламан, деган экан, - энамга қараб деди Аҳмадкул бобом.

Бобожонимнинг ҳароратини тушириш учун эмлаш кералс экан, бошқа илож қолмабди. Ҳаммалари роса ёлворишди, бобожоним бошини чайкаб, йўқ, деб тураверди. Бирпас турди, иккипас турди, ахийри уҳ тортиб:

-Бўпти, билганларингни қилинглар, - дея йиғламсираб қорнини ерга бериб ётиб олди.

Дўхтир амаки бир қаричча келадиган игнасини яланғочлаб, учига бир нарса сураётганди, мен кўрқиб тесқари ўгирилиб олдим. Игнадан жуда ҳам кўрқаман. Қишлоғимиздаги ҳамма болалар кўрқади. Фақат Санамбуви кўрқмайди, холос. Чечакка қарши эмлаш учун келганларида биринчи бўлиб биллагини яланғочлаб берганини ўз кўзим билан кўрганман.

-Амаки, сизда бўрсиқнинг ёғи бўлади, деб эшитардим, -сўради дўхтир.

-Ҳа, илгари мўл-кўл бўларди, - хўрсиниб деди бобожоним.

-Ҳозир-чи?

-Овчиликни ташлаб юборганман.

- Э, аттанг, бўрсикнинг ёғи суякни яхши терлатади. Ҳозирча ундан яхшироқ шифо йўқ.

Аҳмадкул бобом қачон кулса, албатта, соқолини силкитиб кулади. Бу гал ҳам овоз эҳикармасдан турди-да: «Бу овсар чол ўзи овлаган ҳайвоннинг кўзидан ўзи кўрқадиган бўлиб қолган эмиш», - деб қўйди.

Энажоним бобомнинг қизил гул тикилган қора чорсисига омборхонадан тўлдириб, ҳар хил мевалардан тугиб чиқди. Ишонсангиз, бизда бунака мевалардан жуда кўп. Узум, анор, беҳи... Ҳаммасини катта омборхонамизнинг шифтига осиб қўйганмиз. Энам қишлоққа кетганда Ҳайитвой, Дилижон, Санамбувиларни бошлаб кириб, дўппимизни тепага отиб, узумдан, анорлардан тушириб, мазза қилиб еб ҳам турамиз. Дўхтир амаки тугунга кўзи тушиши билан: «Е, қўйсангиз- чи, уят боиади», деган эди, энам: «Оласиз, олмасангиз қўймайман, бир этак болангиз бор-а», деб ўша тугунни Аҳмадкул бобомнинг кўлига тутқазди.

-Ўртоқ, энди онангни қорнида ётгандай тинчгина ухлагин, - деди Аҳмадкул бобом остонага етганда, - худо хоҳласа, энди ўлмайсан, айтдим-ку, сени ўлдиргани қўймаймиз деб. Дўхтир укамни ўзим кузатиб қўймасам бўлмайди шекилли. Туннинг қоронғилигини қара-я. Ёпирим- эй... Қишлоққа бўри оралагани ростга ўхшайди, Шокир тойчоқнинг ғунажинини бўғизлаб кетибди.

2.5 БЎРСИҚ ОВИГА ОТЛАНДИК

Ҳар галгидек, бугун ҳам энажоним мени бомдод намозига уйғотди. Турсам, сандалга бозиллатиб олов солиб, бобомга сут ҳам қайнатиб берган экан.

-Уйғондингми, тойлоғим, - сўради бобом. Уйқусираб тургандим, шундай бўлса ҳам югуриб бориб бобожонимнинг бўйнидан ачомлаб олдим.

- Энди ўлмайсиз-а? - дея сўраб ҳам қўйдим.

Бобожоним хиёл кулимсираб, бош чайқаб қўйди,

елкамни қайта-қайта силай бошлади:

-Бор энди, таҳорат қилгин.

Таҳорат қилишни ўрганиб олганман, энажоним ўргатган. Олдин уч марта қўл ювилади, кейин уч марта бет ювилади... Ла илаҳа иллоллоҳу, ла илаҳа иллоллоҳу деб айтиб турилади. Ана шуни айтсангиз, инс-жинслар болаларга тегмас экан. Кейин, мен намоз ўқишним биламан.

Намоздан сўнг энам:

-Қулуним, юр, чироқни ушлаб тургин, молларга хашак солиб чиқайлик, - деди.

Молхонамизжуда катта, агар туйнугига эски тўнни буклаб тиксангиз, кундузиямқоп-қоронғи бўлади. Молларимиз ҳам кўп: сигиримиз, ғўнажинимиз, новвосимиз, эҳ-хе, қўйларимизу кўчқорларимиз ҳам бор. Дилижоннинг кўчқорини бир сузиб думалатиб ташлаган. Бобожоним янаги кузда новвосни сўйиб сенга катта тўй қилиб бераман, деган. Эҳ, тўйим тезроқ бўла қолсайди. Янги тўним, янги дўппим, пистон қадалган этикчамни кийиб, кўз-кўзлаб мацца қилиб ўйнардим-да.

-Сигирниям соғиб ола қолайлик, - деди энам.

-Майли, соғиб ола қолайлик, - дедим мен ҳам.

Энам сигир соғаётганда бузоқчасини ушлаб туришни яхши кўраман. Нега десангиз, у жудаям юввош, илиққина тили билан бетларимни ялаб-ялаб туради. У ялаётганда мен юмшоқ жунларидан оҳиста-оҳиста силаб қўяман. Бетимни иссиққина баданига босиб, «бузоқчам, шириним», деб эркалайман.

-Ичасанми? - деди энам, соғиб бўлгач.

-Ичаман, - дедим-да, бўйнимни чўзиб, оёғимнинг учида туриб товоқдаги кўпиклаб турган илиққина сутдан тишимнинг орасидан ўтказиб симириб ича бошладим. Энамнинг айтишича, болалар янги соғилган сутдан кўп- кўп ичиб турса, кучли бўларкан. Кураш тушганда ҳамма болаларни йиқитаркан, мен хув бирда, сутни кўп ичган кунимХайитвойни икки марта «гупанглатиб», ўн учта ёнғоғини ютиб олганман.

Чиқсак, Аҳмадкул бобом келиб, энди кавушини ечаётган экан.

-Қалай, ўртоқ, тузалиб қолдингми? - деб сўради бобомдан.

-Худога шукр, - деб қўйди бобожоним.

-Иситманг тушдимми?

-Хийла пасайди шекилли.

-У-бу деймиз-у, шу дўхтирларга ҳам ишониш керак.

-Ҳа, албатта. Улар ҳам худонинг бандаси.

-Илоё овмин, - менга қараб фотиҳа ўқиди Аҳмадкул бобом, - қадам етди, бало етмасин, ўртоғимнинг тузалиб қолгани рост бўлсин, оллоху акбар!

-Облоху акбар! - деб мен ҳам сандалдан чиқарган иссиққина қўлим билан юзимни силаб олдим.

Ахмадкул бобом туни билан ухлай олмабди. Етмиш йиллик кадрдоним алаҳлаб ётса-ю, мен қандай қилиб ухлайман, дебди. Худди чангалнинг устига думалагандай қийналиб чикибди. Бўрсик овлагани борармиш, бунинг учун бобожоним кичкина-кичкина қопқонларидан ҳеч бўлмаса, иккитасини бериши керак экан...

-Хў мулло Ахмад, - деди бобожоним кўзини очиб, - бўрсик қув бўлади, уни қопқонга тушириш осон эмас.

-Илгари илинтириб келардик-ку, - хафа бўлди Ахмадкул бобом.

-Қопқонни мен кўярдим-да, илинса, ов меники деб туриб олардинг. Қуён сўйсақ, менга қирсиллатиб ейсан, деб қулоғини берардинг. Ҳе-хе-хе! Йўқ дема, ўртоқ, қопқонингни бера қол, сен учун қиялман бу ишни. Бўлмаса шу совуқда... Аёзни қара, узиб оламан, деяпти.

Бобожоним кўзларини юмган куйи анча маҳал жим турди. Жавобини ҳаммамиз бетоқат кутардик. Мен ичимда: «Ей худо, бобожоним кўна қолсин, илоё овмин, мен ҳам овга бирга борай, бирга борай», деб пичирлаб турдим.

-Қийналасан, ўртоқ, - деди бобом кўзини очиб.

-Қийналсам, сен учун қийналаман, Эрка. Агар ҳозир ўртоғингга нафл тегади деса, дўзахдан олов олиб келишга ҳам тайёрман.

Бобожонимнинг сўлинқираб қолган юзлари ёришиб кетгандай бўлди, кўзларини катта очиб, кулимсираб ҳам қўйди.

-Яхши ўртоғим бор-да, онаси, - дея мақтанди, - ўшанда сувга чўкаётганингда қутқариб яхши иш қилган эканман, ўртоқ.

-Ўзимга керак бўлади, деб қутқаргансан-да. Ҳе-хе-хе!

Кулдик, ҳаммамиз кулдик, бобожоним кўпроқ кулди. Мен шартта ўрнимдан туриб:

-Овга мен ҳам бораман, - дедим.

-Нима? - учовлари баробар сўрашди, - шу совукда-я?

-Бораман, дедим, бораман.

-Бекорларни айтибсан, - жеркиб берди энажоним.

-Ўзингиз бекорларни айтибсиз, - деб ер тепиндим.

-Ҳаддингдан ошма.

-Ўзингиз ошманг.

Энам билан бобомни бирор гапимга кўндира олмасам ерга ётиб олиб йиғлашни ўрганиб олган эдим. Аввал кигизга ўтириб йиғлайман, кўнишмаса тупроққа думалаб додлайман. Йиғлаётганимда кўзимнинг қири билан уларни кузатиб тураман. Кийим-бошим тупроқ бўлиб қолишдан кўрқиб, дарров кўна қолишади. Бу гал ҳам шундай қилдим. Энам кўлимдан тортиб турғизиб:

-Йиғлама, қулуним, ўзим сени Отинбиникига мушкулкушодга олиб бораман, - деб юпатди. - Янги этигингни кийиб борасан.

-Кампирларни ёмон кўраман - ҳаммасининг оғзида тиши йўк, - деб яна зах ерга ўтириб, оёқларимни тапиллата бошладим: - Ўша кампирларнинг дийдиёсини ҳам ёмон кўраман, билдингизми?

Аҳмадқул бобом яхши-да, мени ердан даст кўтариб кўзларимдан ўпиб, бойвачча ўғлимни хафа қилманглар, борақолсин, чарчаса кўтариб оламан, деди.

-Ҳа, майли, - деди бобожоним ҳам юмшаб, - олиб кета қол, эшакни миниб кетинглар.

Эшакни ўзим етаклаб чиқдим. Хуржунга иккита кичкина қопқон солдик, катталарини олмадик, улари бўри, тулки ушлаганда ишлатамиз, бобожоним шундай деган. Яна тагин бир халта арпа, бир кучок беда ҳам олиб, ҳаммасини хуржуннинг кўзига жойлаб, тезгина чиқиб кетдик... Эҳ, қандай соз! Маза қиладиган бўлдим-да. Қайтиб келгач, Дилижон, Қулижон, Ҳайитвойларга роса мақтанаман, кўзларини куйдираман.

Бир оз юргач:

-Бобожон, гаплашиб кетайлик, - дедим гапиргим келиб.

-Нима деб гаплашамиз? - сўради Аҳмадкул бобом.

-Ҳар нарсаларни-да.

-Ҳар нарса деганинг нимаси?

- Энди... ўзимнинг бобом оймайди-а?

-Худо хоҳласа, тузалиб кетади, ўлмайди.

-Ҳечам ўлмайдами?

-Ҳечам ўлмайди.

-Мингга кирадами?

-Мингга киради.

-Йўк, ростини айтинг.

-Рост айтяпман, яхши одамлар ҳеч қачон ўлмайди.

-Бобожоним яхшими?

-Яхши.

-Жудаям яхшими?

-Жудаям яхши. Бобонг беҳад саховатли одам.

-Саховатли деганингиз нима?

-Билмайсанми?

-Билмайман.

-Саховатли - қўли очик, хайр-еҳсонли дегани. Мана, боғларинг катта, узумларинг кўп-а? Ҳаммасини еб тугатолмайсизлар, тўғрими?

-Тўғри.

-Бобонг узумнинг ярмини савоби отишмада ўлган ўғилларимга тегсин деб, бева-бечораларга, етим-есирларга таркатади. Ана шуни саховат дейишади, энди тушундингми?

-Йўқ, тушунмадим.

-Сен нимага тушунасан, ўзи?

-Ҳамма нарсага тушунаман.

-... Ундан кейин бобонг пахлавон одам, зўр пахсакаш ҳам. Қўрғончадаги ҳамма деворларни якка ўзи урган. Кафтини кўргин, баркашдай келади. Тўртта лойкаш ҳам унга лой етказиб беролмасди. Ёмон мардикор ёнидан, деб ҳақ олмасди, савобини ўғилларимга бағишланг, дерди... Кейин бобонг кўчат улашишни яхши кўради, қишлоғимиздаги жамики боғларда унинг кўчатидан бор, буям саховат бўлади, ўғлим. Энди тушунгандирсан?

-Озгина тушундим, холос.

-Вой-бу, сен қанақа боласан, ўзи?

-Яхши боламан.

-Яхши бола бўлсанг, энди жим кет.

-Жим кетгим келмаяпти. Айтинг-чи, сиз зўрми, бобожоним зўрми?

-Мен зўрман.

-Вой, сиз кичкинаси-ку, бобожонимнинг битта қўлича келасиз-ку!

-Мени кичкина полвон дейишади, ҳа!

-Бобом билан бир марта бўлса ҳам кураш тушганмисиз?

-Тушганман.

-Ким йиқитган?

-Бобонгни айлангириб туриб томга отиб юборганман.

-Ҳечам-да.

-Ишонмайсанми?

-Йўқ.

-Бўпти, ҳали борганда кураш тушамиз, ўшанда кўрасан, энди жим кет.

Бобом икковлари кураш тушса қалай бўларкин, борди-ю, бобом йиқилса-я, деб ўйладим-у, кейин сўраётган нарсам эсимдан чиқиб, жим бўп кўя қолдим.

Тоғ томонга қараб кетяпмиз. Ҳаммаёқ оппоқ қор. Ҳўв баланд-баланд тоғларда, адирларда, биз бораётган майдонларда мўл-кўл оқлик. Ҳаммаёқ чарақлаб кетган, қарасангизкўзингизжигирлайди. Эҳ, қандай яхши-я, қандай соз бўлди-я!

Хув узоқларда, осмону фалакда қушлар гала-гала бўлиб учиб юришибди. Тўдалар кўшилади, яна ажралади, яна кўшилади, яна ажралади. Ўйин қилишаётгандир-да? Қандай яхши-я! Қани энди, мен ҳам ҳозир қушча бўлиб қолсам, ўша баландликка кўтарилиб, қанотларимни қоқиб роса ўйнардим... Ўтиб бораётганимиз ўрикзорларда ҳар хил қушлар кўп. Ана, гурр этиб чумчуқлар кўтарилиб, ўриклар шохига кўнди, устимизга дув этиб қор тўкилди. Нарироқда ҳар биттаси товукдай-товукдай пўмқарғалар сарик тумшукларини пастга қилиб хаёл суришяпти, бечоралар-ей, энди овқатни қаердан топсам экан, деб ўйлашаётгандир-да? Сақичдек қоп-қора, бетоқат қорашакшақлар шохдан-шохга сакраб қувлашмачоқ ўйнашаётганга ўхшайди, улар бирам кўп, бирам кўпки. Қўшнимиз Султонали акам ўтган йили беҳига тузоқ кўйиб, қорашакшақни илинтирганда мен бир дўппи ёнғоққа алмаштириб олгандим. Товоқнинг тагига бостириб кўйганимда, энажоним билмай кўтариб, қушчамни

учириб юборган, эхтимол, ўша қушчам ҳозир шуларнинг орасида бордир?
Мени танияптимикан? Уларда эс бўлмайди- ку.

-Бобожон, келинг, яна гаплашиб кетайлик, - дейман зерикиб.

-Ҳали гаплашдик-ку, - дейди Аҳмадкул бобом.

-Яна гаплаша қолайлик, жон бобожон.

-Мен сенга гап топиб бера олмайман-да, ўғлим.

-Майли, тополмасангиз ҳам гаплашаверамиз. Айтинг-чи, сиз нега пакана бўлиб қолгансиз?

-Ия, мен паканаманми?

-Бўлмасам-чи, кеча пакананинг гўштини бўри емайди, дедингиз-ку.

-Пакана бўлсам, кел, бўйимизни ўлчаб кўрамиз.

-Мен ҳали боламан-ку.

-Бола бўлсанг ҳам ўлчайверамиз.

-Йўқ, айтинг, нега пакана бўлиб қолгансиз?

- Э, ўғлим, бойвачча болам, маҳкамроқ ушла, тагин йиқилиб тушмагин.
Лекин биқинимдан ушлама, қитиғим бор...

Худо шундай яратган бўлса, бандасининг қўлидан нимаҳам келарди,
болам... Бобонг айтмаган эканда, мен чалатуғилганман. Одам-чи, онасининг
қорнида тўққиз оютўққиз куну тўққиз соат ётади, биласан-а?

-Йўқ, билмайман.

-Сен нимани биласан, ўзи?

-Ҳамма нарсани биламан.

-Менинг онам ҳўқиздан қўрқиб, етти ойда туғиб

қўйган экан. Мени бешиқда эмас, беданага ўхшатиб

тўрқовоқда катта қилишган экан.

-Кейин ўша ҳўкизни нима қилишган экан?

-Сўйишган бўлса керак-да.

-Кейинчи?

-Кейин мана шунақа кичкина бўлиб қолганман-да.

-Бедана бўлиб сайрашни биласизми?

-Биламан.

-Қани, сайранг-чи.

-Йўқ, ўғлим, аввал бўрсикни ушлаб, сўйиб, бобонгнинггоёғини даволайлик, кейин сен, мен, бобонг учовимизбедазорга борамиз, ана ўша ерда вавақлаб сайраббераман.

-Йўқ, ҳозир сайрайсиз.

-Сайрамайман.

-Бўлмаса қитиклайман.

-Қўлингни ол. Ростдан ҳам қитиғим бор, жон ўғлим...Мана, сой бўйига ҳам келдик. Уёғига пиёда ўтамизшекилли. Эшагимиз муздан ўтолмайди, чоғи. Олдин сентушгин, баракалла...

2.6 БЎРСИҚ ҚУВ БЎЛАДИ

Шакдан тушгач, икковимиз ҳам жим бўлиб сойтомонга тикилдик. Аҳмадул бобом қайси томонга қараса, мен ҳам ўша томонга қарайвердим. Бобом сув ёйилиброқоқадиган, кечуви осонроқ жойни танлаётган бўлса керак.

Мен боисам, вой-бўй, шунча сув каердан пайдо бўларкин, деб ўйлаётгандим.

-Шу ердан ўтаверамиз, - деди Аҳмадкул бобом.

-Майли, шу ердан ўтаверайлик, - дедим мен ҳам.

Ешагим ўзи ажойиб-да, бунақа эсли ҳайвонни икки дунёда

ҳам тополмайсиз. Музларни тарс-турс синдириб ўтаверади. Билмасдан думғазасидаги жунидан тортиб қўймай деб ўнг қўлимни қўлтиғимга тикиб, иккала кўзимни баробар юмиб олганман.

-Мана буни эшак деса бўлади, - деди Аҳмадкул бобом нариги қирғоққа ўтгач, - эшак эмас, Ҳазрат Алининг тулпори бу.

-Тўғри, тулпор, - дедим мен ҳам.

Тепаликка чикиб, атрофга роса тикилдим. Бу ердан хув узоқдаги қишлоқлар, ҳозиргина ўтганимиз ўрикзорлар кўриниб тураркан. Ов қилишимиз керак бўлган чангалзор поёнсиз, бориб-бориб тоғ ёнидаги адирларга қўшилиб кетади. Чангал, янтоқ, шувоқ ва яна мен отини билмайдиган бошқа гиёҳлар қор остида бошини эгиб турибди. Худди ўзимнинг бобожонимга ўхшаб оқ салла ўраб, намоз ўқиётгандай. Юравердик, юравердик. - - ля, ана буни қара! - деди Аҳмадкул бобом тўхтаб.

-Нимани қарай? - дедим шошилиб. Нега десангиз, ўзимнинг шу пайтда жуда-жуда гаплашгим келиб турган эди.

-Бўри ўтибди, изини кўрмаяпсанми?

-Вой, - дедим ҳайрон бўлиб, - бу итнинг изи-ку, бобожон.

-Итнинг изи энажонингни чақичига ўхшаб думалоқроқ бўлади. Бу-бўриники, болам. Чўзиқлигидан билмаяпсанми? Қаёқдан ҳам билардинг, бўри

овига чиқмаган бўлсанг... Қишлоқдан тоққа қараб ўтибди. Қорниям роса тўк экан, қара, излар чуқур ботган... Ўҳ-ху, шу кеча ўтганга ўхшайди, из музламаган ҳали. Ия-ия, тўхта!

Аҳмадкул бобом мендан олдин тўхтаб ёнгинамиздаги гиёҳсиз ялангликка, қорлари роса эзилган, пуйпаланиб тупрокқа қоришиб кетган майдончага қошларини керганча тикилиб қолди.

-Нима бўлди, бобожон? - хавотирланиб сўрадим.

-Мана бу ерда иккита бўри роса олишганга ўхшайди.

-Уришибдими?

-Йўқ, ўйнашибди шекилли. Она-болабўлса керак. Қара, бирининг изи катта, чуқурроқ ботган, танаси оғирда. Бошқасиники кичкина, қорга унча ботмаган. Вой-бўй...

-Бобожон, кўрқиб кетяпман, - дедим чиндан ҳам кўрқиб.

-Кўрқма, ўғлим, кўрқма.

-Кўрқмай десам ҳам кўрқиб кетяпман.

-Йигит киши ҳам кўрқадими?

-Йўқ, мен йигит эмасман. Кейин йигит бўламан. Кета қолайлик.

-Бўрсиқ овлагани келганмиз-ку, ўғлим.

-Бобожоним тузалиб қолса, ҳаммамиз бирга тутамиз. Бобомнинг милтиғи бор, оғилхонага беркитиб қўйган. Ўшани олиб келармиз.

-Ўҳ-хў, бобонгнинг милтиғи бор дегин?

-Ҳеч кимга айтмагин деган.

-Кўрқма, ўғлим, кел, қўлингни ушлаб оламан. Баракалла. Худо хоҳласа, бўридан кўрқмаймиз, ёнимдаги пичоқни кўряпсанми? Ҳазрат Алининг қиличидай келади-я,

-Ахмадкул бобом пичоғини товонига тегиб турган кинидан суғуриб, хавода бир ўйнатиб қўйди. Пичоқ жуда узун экан.

-Ҳар қандай бўрини чавақлаб ташлайман-а. Ундан кейин, ўғлим, худойи таоло одамни ҳамма жонзотдан улуғ яратган. Одамнинг фариштаси беҳад буюк бўлади. Энг оч бўри ҳам ҳадеганда юрак ютиб унга яқинлашиб келолмайди... Ҳозир бўрилар тўқ, негаким, дала-туз тўла қўзи- мол... Яна озгина юрайлик, хув нарида Тентаксойдан ажралиб чиққан ёйилмалар бор, бобонг билан қуёну бўрсиқларни ўша ерларда овлардик. Ундан нарида бўрию тулкиларга қопқон қўярдик. Лекин бўри айёр бўлади, болам. Бир авлоди илинган жойга бошқа авлоди қадам босмайди... Ё эшакка миниб оласанми?

-Йўқ-йўқ, эшакнинг устида кўрқаман, - дедим.

- Э, яна кўрқаман дейди-я, - Ахмадкул бобом арқон ушлаб кетаётган қўлини жаҳл билан силкитиб қўйди, - сен Эркачолнинг набираси бўлмабсан.

-Ким бўлибман бўлмаса?

-Кўрқоқ бўлибсан.

-Ҳечам-да, мен сал-пал кўрқапман, холос.

-Бобонг сандақалик маҳалида жасур, довюрак эди... Йигитлик чоғида эса бир ўзи кўк бўрини йиқитган. Айтиб бермаганми?

-Йўқ, айтмаган.

-Маили, кейин айтиб бераман.

-Йўқ, ҳозир айтиб берасиз, бўлмаса яна кўрқаман.

- Э, ўғлим, бунга анча замонлар бўлди... Ўшанда даштга қовун экиб, қапа тикиб кўчиб чиққан эдик. Сутдай ойдин бир кеча эди. Бобонг пашшахонадан бошини чиқариб бундай қараса, қовуннинг ичида кимдир энгашиб юрган эмиш. Ким у деса, индамабди. Аста олдига бораётган экан, бўри бир сакраб ташланиб қопти. Хайриятки, бўрининг пастки жағи бобонгнинг қўлига кириб

копти. Бобонг полвон одам эди-да, букаверибди, букаверибди, ахийри бўрининг белини синдирибди...- Кейин хув Аҳмадкул, деб мени чақириб қолди.

-Кейин нима бўлди? - шошилиб сўрадим.

-Кейин терисини шилиб олдик.

-Мана шу пичоғингиз биланми?

-Йўқ, унда бошқа пичоғим бор эди.

-Кейин-чи?

-Оббо ўғлим-ей, бобонг айтгандай, жуда сергап экансан-да.

-Ўзингиз ҳам сергап экансиз, - дедим аччиғим чиқиб, - нега ёмон нарсани менга айтдингиз, энди яна кўрқиб кетяпман.

-Лекин тўғри, болам, чакки айтдим... кўркма. Ҳозир олов ёқиб юборамиз. Ҳамма йиртқишлар оловдан кўрқади... Ана, қопқон қўядиган жойга ҳам яқинлашяпмиз. Хув анави жарликлар ёнида бўрсиқлар кўп бўлади. Илгари, эҳ-ҳе, бобонг билан бу атрофлардан қанчадан-қанча бўрсиқ куёнлар тутганмиз. Қиши билан меҳмонхонада куён гўшти еб чиқардик.

Аҳмадкул бобом хуржунга болтача ҳам солиб келган экан. Ўша билан юлғину тўронғиллардан, супургидек қалин ўсган янтоқлардан кесиб, гулдиратиб олов ёқиб юборди. Қўлларимизни тобладик. Кейин иссиқ кафтимизни фотиҳа ўқиётгандай қилиб юзимизга суртдик. Аҳмадкул бобом нима қилса, мен ҳам шундай қилавердим. Ўнгга қараса, ўнгга қарайман, чапга қараса, чапга қарайман. Ўша томонларда бўрилар бормикан, деб ўйлайман.

- Энди, ўғлим, сен шу ерда ўтириб турасан, - ўрнидан туриб, жар томонга тикилиб деди Аҳмадкул бобом.

-Сиз-чи? - шошилиб мен ҳам ўрнимдан туриб кетдим.

-Мен жар ёнига ўтиб мана бу қопқончаларни қўйиб келаман.

-Мен ҳам бораман.

-Жон, ўғлим, кўлмак сувларни қара, устидаги музга ишонма, ботиб қоласан, таги чуқур.

-Унда мени кўтариб оласиз.

-Нима?

-Ўзингиз бобожонимга айтдингиз-ку, чарчаса кўтариб оламан деб.

Аҳмадкул бобом индамади, менам индамадим. Эшакни олов ёнидаги юлғин тупига боғлаб, хуржундан бобожонимнинг сув кечадиган узун резинка этигини олиб, маҳсисининг устидан кия бошлади. Қараб турдим. Оёғи жуда калта экан. Резинка этикнинг қўнжи қорингача бориб қолди. Олдин мени кўтариб ўтказди, кейин хуржунни олиб ўтди.

-Насриддиннинг набираси бўламан, деб жуда эрка бўлиб кетибсан, - деди ахийри.

-Ўзингиз ҳам эрка бўлиб кетибсиз, - дедим мен ҳам.

-Бой бобонгнинг уйида қарол бўлганимни биларкансан- да, отангни ҳам ўзим кўтариб катта қилувдим.

Мен индамадим. Йиғлагим кела бошлади. Қорларниям, тоғларниям ёмон кўриб қолдим. Агар йўлда бўри учрабқолишидан қўрқмаганимда, жон-жон деб қочиб кетган боиардим. Аҳмадкул бобом менга қараб-қараб қўйяпти. Бир гал лабини буриб масхара қилди, мен ҳам тилимни чиқариб қўйдим... Мана бу ёиакчадан қуёнлар сакраб-сакраб ўтибди, бир эмас, бир нечаси... Сакраганини оёқчаси қорга чуқурроқ ботганидан билса бўларкан. Хўв анави тўп бўлиб ўсган янтоқнинг устида қор йўқ, қуёнча, қани, еса бўлармикан, деб мўйловли тумшукчасини чўзганда қорлар дув этиб тўкилиб кетибди. Аҳмадкул бобом ана шунақа гаплар айтиб жар бўйлаб юраверди, юраверди. Мен ҳам ўзимни

атайлаб эшитмаганга солиб, чакмонининг этагидан маҳкам ушлаб оркасидан боравердим.

-Раҳмонжон! - деди бир маҳал тўхтаб.

- Энди сиз билан ҳечам гаплашмайман, - дедим аразлаганимни билдириш учун. Тўғри-да, нега ҳадеб бойнинг набирасисан, бойнинг набирасисан дейишаверади. Набираси бўлсам, нега янги этигимни кийдиргани қўйишмайди, чамандагул дўппим бор, энам ўшаниям кийдиргани бермайди, эски қилиб қўясан, эски қилиб қўясан дегани- деган.

-Гапирмасанг ҳам майли, ўғлим, топдик, худо хоҳласа, ахтарган хазинамизни топдик, - Аҳмадкул бобом елкасидаги хуржунни ерга қўйиб, кафтларини бир-бирига ишқалай бошлади, - мана буни бўрсикнинг изи дейдилар. Қуёнга ўхшаб сакрашни билмайди-да, шўринг қурғурлар. Кетаётганда судралиб ўзининг изини ўзи текислаб кетади. Ов ахтариб чиқишгандир бечоралар. Болаларини ҳам эргаштириб ўтибди. Ана қарагин, яқинроқ юргин.

Аҳмадкул бобом юзаси Санамбибининг чилдирмасидай келадиган қопқончани олиб, йўлакдаги қорларни уёқ- буёққа суриб очилган ерга ўрната бошлади. Оёқ қўйганда қисиб қоладиган темирчаларини икки томонга қайириб, ўртасига лўкидонини жойлади. Кейин қопқончадаги ингичка занжирни ерга темир қозикча қоқиб ўшанга боғлаб ҳам қўйди. Қопқоннинг ўртасига, атрофига ҳовучлаб арпа сочди. Қуруқ бедани кафтида эзғилаб, майдалаб ўшандан ҳам анча ташлади. Аввалига жим турдим-да, кейин сўрамай десам ҳам сўрагим келаверди.

-Бобожон, - дедим ахийри чидамай, - бўрсик бунга қандай қилиб илинади?

-Билмайсанми? - қаддини ростлаб белига қўлини қўйди бобом.

-Билмайман.

-Еркачол ўргатмаган экан-да.

-Ҳечам ўргатмаган.

-Бўрсиқлар гоҳ бу ердан ўтаётганда, гоҳ овқат ейман деб, тумшуғини чўзганда мана шу лўкидонига тегиб кетса бас, мана бу темирчалар пақ этиб оёғини қисиб олади.

-Вой, бечора-ей, оёғи оғримайдими?

-Оғрийди, ўғлим.

-Қўйинг, бобожон, менинг раҳмим келяпти уларга. Уйида болалари бўлса йиғлайди. Онажонимиз қачон келар экан, деб кутиб ўтиришади... Овламай қўя қолайлик.

-Унда Эркачолнинг оёғини қандай даволаймиз?

-Даволамасак ҳам тузалиб қолар.

-Оббо ўғлим-ей, раҳмдил экансан, баракалла... Ҳамиша шундай бўлгин... Лекин ўғлим, Худои таоло жамики жонзотни одам учун яратган. Бўрсиғу куён, бўри - ҳамма-хаммаси сен учун, мен учун, ҳаммамиз учун яратилган. Э, бандам, бу дунёни сенга беряпман, ундан фойдалан, хузур-ҳаловат кўр, лекин исроф қилма, ҳаддингдан ошма, деган.

-Бобожон, сиз худонинг гапини эшитганмисиз? - деб сўрадим шошилиб.

-Йўк, менга қалин китоблардан ўқиб беришган, Эшонбува ўқиб берган. Юр, энди қопқоннинг унисиниям қўйайлик.

-Барибир бўрсиқларга ачиниб кетяпман, - дедим юргим келмай, - ҳеч бўлмаса мана шу темир қозикчани юлиб ташлайлик.

- Э, болам-ей, козичка бўлмаса, бўрсик копконни инига судраб кетади-ку! Қани, юра қол, - шундай деб Аҳмадкулбобом хуржунни яна елкасига олди. Жар ёқалаб энди кунчиқар томонга юра бошладик. Жуда кўп юрдик. Мен оёғим сирғалиб икки марта йиқилиб тушдим. Ахийри яна бир жойда тўхтаб, копқончанинг унисиниям, бунисиниям қўйиб, олов ёққан жойимизга келган эдик, эшагим ечилиб кетиб, ўзим кетаверсамми ё кетмасамми, деб бизга қараб турган экан.

-Бобожон, - дедим ўпкам тўлиб. - Йиғлагим келяпти.

-Нега энди, азамат, ишимиз ўнгидан келяпти-ку?!

-Бўлмаса, копқончаларни қайтариб олиб кетайлик, онаси илинса болалари йиғлайди-да. Менам ҳар куни бувижонимни соғиниб йиғлайман. Жон бобожон, копқонларни олиб кета қолайлик.

-Куйинма, азамат, эҳтимол урғочиси эмас, эркаги илинар.

-Еркаги илинса ҳам барибир сўямизми?

-Кўрамиз-да, ўғлим.

-Ёғидан жиндай олиб, кейин қўйиб юборса ҳам бўлади- ку, тўғрими, бобожон?

-Ҳақ гапни айтяпсан, ўғлим.

-Шундай қиласиз-а?

-Шундай қиламиз.

-Алдасангиз, пичоғингизни олиб беркитиб қўяман, ҳечам тополмайсиз.

Кейин дамани олиб куч тўплаб олган эшагимга миндик- да, қишлоққа жўнаб кетдик. Уйга етгунча, эй худо, бўрсик илоё илинмасин, илоё илинмасин, дея пичирлаб келдим.

2.7 ЧОЛ БОБОЛАР СУХБАТИ

Овдан қайтиб келсак, энажоним ўзи пешин намозини ўқиб, ётган жойида бўлса ҳам майли, ўқисин, савоби кўп бўлади, дея энди бобомнинг юзқўлларини чилопчинга ювдираётган экан. Бобомга қараб: «Хайрият: ўлмабди, энди ҳечам ўлмайди», деб ўйладим. Аҳмадқул бобом ҳаммаси жойида бўлди, ўртоқ, энди мен борай, тегирмонгаюк ташлаб келдим, деб чиқиб кета бошлади. Остонага етганда орқасига ўгирилиб, Эркавой, бу набиранг бало экан, уни энди ўзим ўғил қилиб оламан, деди-да, овоз чиқармасдан соқолини силкитиб кулиб кўйди. Энажоним ловия солиб қатикли гўжа пиширган экан, мен бунақа ошни жон-дилимдан яхши кўраман. Ича туриб, бўридан кўркқанимни айтиб бермоқчи бўлувдим, бобом:

-Овчи ўғлим, овқат ейилаётганда кўп гапирилмайди, - деб танбех берди.

-Хўп бўлади, - дедим дарров.

Энди ичаётган эдим, энам:

-Қулуним, одобли бола қошиқни ўнг қўлида ушлайди, - деб ўргатди. Бунга ҳам дарров хўп дедим. Нега десангиз, тезроқ ичиб бўлсам, бўри ҳақидаги гапларимни кўчага чиқиб ўртоқларимга ҳам айтиб роса хавасларини келтирмоқчи эдим. Ҳовлидан ўх-ўх, ўх-хў, ким бор, деган йўғон-ингичка овозлар келиб қолди. Энам икковимиз дарров ўрнимиздан турган эдик, эҳ-хе, чолбувалар экан, соқоли ялпоқ Эсонкул бобом олдинда, соқоли йўқ Қамбарали бобо, бели букик Юнус бобо, ҳасса ушлаб юрадиган Матмуса боболар кириб келишяпти. Ҳаммасининг қўлида тугунча бор. Бир нарсалар олиб келишган боиса керак, деб севиниб кетдим. Энам тугунчаларни ола туриб, э, нима кераги бор эди, овора бўлиб, деяверди. Мен бўлсам, э, чакки айтди-да, қайтариб олиб кетишса, ичидагини билолмай қоламан, деб кўркдим. Кейин ўчоқ ёнига бориб, юмшоқ пўстак устига чордона қуриб ўтириб олдим. Кўчага чикқим келмади. Нега десангиз, мен чолбоболар гаплашганда қулоқ солишни яхши кўраман.

Ўзимни эшитмаганга солиб ёнғоғимни ўйнаб ўтираман-у, ҳаммасини эшитиб оламан. Эшитмай десам ҳам эшитгим келаверади. Соқоли йўқ Қамбарали бобомнинг боғдаги капасига пешин намозини яширинча ўқиш учун йиғилишган экан, бобожонимдан кўнгил сўрашни ўша ерда маслаҳат қилишибди. Эркачол яккаю ёлғиз туради, бир хабар олмасак, қанақа ўртоқ бўлдик, қорли-қировли кунларда ул-булнарсага зориқаётгандир, кампирнинг қўлидан нима ҳам келарди, қани кетдик, дейишибди.

Мен, хайрият, бобожонимнинг ўртоғи кўп экан, ўртоғи кўп одам ҳеч ўлмайди, деб ўйлаб, барибир ичида нималар борлигини билгим келиб, ҳалиги тугунчаларга қараб-қараб қўявердим.

-Хўш, Эркавой болам, бахайр, қани гапир-чи, нима бўлди ўзи? - деб сўради соқоли ялпоқ Эсонқул бобом. Аввалига ия, нега бобожонимни болам, деяпти деб ўйладим. Кейин, ҳаҳ, юзга кирганлар етмишга кирганларни болам дейди, деб ўйлаб, шуни топганимдан жуда-жуда севиниб кетдим. Энам тугунчаларни еча бошлади. Биттасида қатлама бор экан, қатлама, қатлама, остонадан ҳатлама, дегим келди-ю, индамадим. Кейинги тугунда жийда бор экан, нон жийда! Мазза қиламан энди. Йўқ, ейишни эмас, егандан кейин данагини туплашни яхши кўраман, чўзмага солиб отсангиз ҳам узокқа боради, ҳам қаттиқ тегмайди, Санамбувини роса қувлайман энди.

-Бу қанақа замон бўлди-я, - деяпти гапга тушиб кетган боболардан биттаси.

-Намозга рухсат йўқ!

-Хатми Қуръонга рухсат йўқ.

-Китоб ўқишга рухсат йўқ.

-Мачитга рухсат йўқ.

-Жанозага рухсат йўқ.

-Оиикни ювиб-тарашга рухсат йўқ.

-Қанақа золима замона бўлди-я! - деган гапларни айтишяпти бошқа боболар ҳам.

-Хонешон ҳазратларини олиб кетишибди! - ваҳимали қилиб деди бели букри Юнус бобом.

-Йўғ-е, - деди соқоли йўқ Қамбарали бобом, - аввалги куни кўрувдим, дўкондан кирсовун олаётган эканлар...

-Шу кеча олиб кетишибди!

-Бечора эшон, кўп билимдон киши эдилар-да, - гапга аралашди ўзимнинг бобом ҳам, - жон сақлайман деб, шўринг курғур қариганда мелисахонанинг чўчкасинибоқаётган эдилар... Куръони шарифни ёд билардилар, тафсифини ҳам кўп чиройли айтардилар...

-Ўша чўчкалар бошларига етибди.

-Йўғ-е...

-Ҳа, шундай бўлибди.

-Хўш-хўш?

-Она чўчка туғиб, қишли-кировли кунларда хашак кам, қорни оч экан, болаларини еб қўйибди.

-Чўчка ўз боласини ейдими?

-Ҳа, мол эгасига ўхшамаса ҳаром ўлади, деган гап бор-ку.

-Ё навзамбилло.

-Қанақа кунларга қолдик, а?

-Началник келиб эшон ҳазратларидан чўққанинг болалари кани, деб сўрабди, - яна гапира бошлади Юнус бобо, - эшон ҳазратлари онаси еб қўйибди, дебдилар. Йўқ, дебди началник, сен соқолинг ўсмай ўлгур,

зараркунандасан, бизнинг идорамизга атайлаб кириб олгансан, чўчкаларни қаерга кўмдинг, айт, ҳозир бўлмаса мана шу соқолингни юлиб оламан, дебди. Эшон ҳазратлари, чўчқанг бошингдан қолсин, деб этақларини қоқиб чиқиб кетган эканлар... Шу кеча олиб кетишибди.

Ҳаммалари жим бўлиб қолишди. Энажоним сандал устига попукли дастурхонимизни ёзиб ўзимизнинг мевалардан тўлдириб ташлади. Эсонқул бобом бир бош чала майизни қўлига олиб, кўзига яқинроқ келтириб, Эркавой, раҳматли отанг ҳам, илоё гўри тўла нур бўлсин, чала майиз қилишга кўп уста эди. Сен ҳам чакки бўлмабсан, баракалла, деди. Матмуса бобом ёнидан буклама пичоқчасини чиқариб, анор сўя бошлади. Донаси қоп-қораекан. Оғзим сув очиб кетди, егим келди-ю, қўл узатгани уялдим. Қамбарали бобом энам келтириб берган чойни қайтариб-қайтариб, чойнакнинг устига бошидаги телпагини кийгизиб қўйди.

-Ўзимдан чиққан балога қайга борай давога, - деб гапира бошлади Матмуса бобом.

-Ҳа, инсоф энг аввало ўзимиздан кетди.

-Худони унутдикми, ҳамма бало шундан.

-Барчани бир-бирига пойлоқчи, бир-бирига ёв қилиб қўйишди-я.

-Қайтага кофир бўлсаям ўша Оқпошшо яхши экан, ҳаммаёқ мусулмонобод эди.

-Ҳой, Юнусвой, астарок, деворнинг ҳам қулоғи бор дейдилар, - ана шунга ўхшаш гаплар бўлиб турувди, дарров тескари ўгирилиб яна мазза қилиб эшита бошладим. Юнус бобом: «Еркавой, бойвачча куёвингдан қолган набиранг шу бўладими?» деб сўради. Худога минг қатла шукр, деди бобожоним, хайриятки, шу бор экан, харқалай, кунимга яраб турибди, чой қайнатади, оёғимни уқалайди, молга хашак солади...

-Менга қара, ўғлим, - деди Юнус бобом, - ма, мана бу беҳини олгин-да, серсувгина экан, қарсиллатиб еб кўчада ўйнаб келгин.

Ҳа, билиб турибман, мени алдаб-сулдаб кўчага чиқариб юборишади-да, кейин ўзлари қизиқ-қизиқ гаплардан маза қилиб гаплашишади. Ҳечам-да, шартга ўрнимдан туриб:

-Бобожон, эсли болалар совуқда кўчага чикмайди, - дедим.

- - Бўлмаса бизникига чиқа қол, - деди яна Юнус бобом, - ўртоқларинг айвонда ёнғоқ ўйнашяпти, ўшаларга қўшила қол.

-Мен ёнғоқ ўйнашни ёмон кўраман, - дедим ҳеч чикқим келмай. - Энам меҳмонлар келганда сен гапга қўшилмай чой қайнатиб тургин, деган. Мана, қумғонни қайнатдим-ку.

Чои боболар бир-бирларига қараб олишди. Ўзимнинг бобом сал кулимсирагандай ҳам бўлди. Энди оёқ оғриқ ҳақида гаплаша бошлашди. Жуда ёмон дард экан, оёқ бўлсаю юролмаса, ундан ёмони йўқ экан. Бобожонимда оёқ бор экан, бош йўқ экан, боши бўлганда оёғини эҳтиёт қилган, совуқ сувга солмаган бўларкан. Бобожонлар соқолларини силкитиб, ҳе-ҳелашиб кулишиб олишди. Мен дарров ўгирилиб бобожонимга қарадим, хайрият боши жойида турган экан...

Оёқ оғриқнинг давоси ўрик ўтининг бозиллашию қора кўчқорнинг ёғи эмиш. Кўчқорнинг ёғига палов дамлаб, тўйиб еб, оёққа ҳам суртиб, қизиб турган сандалга узатилса, шундай терлар эмишки, бир ухлаб турилса, оғриқ йўқ бўлиб қолармиш. Луқмон бобо деган катта дўхтир шундай деганмиш. Бу гапларнинг ҳаммасини бели букри Юнусали бобом айтди. Бошқа боболар маъкул дейишиб, бошларини қимирлатиб-қимирлатиб туришди. Ҳалиги тугунчалардан бирида янги сўйилган қора кўчқорнинг гўшт-ёғи бор эмиш...

Ошни ўзимиз дамлаб, Эркавой билан бир чақчақлашайлик, деб келишган эмиш.

-Робиябиби, - деб чақирди ахийри Юнус бобо.

Энам ҳовлидан туриб:

-Мен шу ерданман, - деб овоз берди.

-Ўрик ўтиндан борми?

-Вой қўшни, бир ҳафтадан буён қаттиқ ўтин қолди дейсизми, ўртоғингиз тинмай сандалга ўт бос, дейдилар.

-Ҳеч бўлмаса кундасидан ҳам йўқми? Эркавой ёзи билан инқиллаб кўчирган эди-ку?

Ўрикнинг кундасиям, гўласиям сероб, боғ томонга босиб қўйганмиз. Бу хабарни эшитиб, Юнус бобом энажонимга, бизнинг ҳовлимизга чиқа қолинг, ўртоғингиз йўлғиз, иякни иякка тираб олиб мириқиб ҳасратлашасизлар, ошни ўзимиз дамлаймиз, ҳой, биз эркакларга ҳам, ҳар замонда озодлик беринглар, деди. Мен қўрқиб кетдим, бор, сен ҳам чиқа қол дейишса, нима қиламан? Қўй ёғи оёқдаги оғриқни қандай суғуриб олишини кўрмоқчи эдим. Қизиға, оғриқ ўзи қанақа нарса, нимага ўхшайди, одамнинг оёғига қандай кириб олади, чиқаётганда қаеридан чиқаркин, оғзиданми... Шулар ҳақида ўйлаб турувдим, ўзимнинг бобом:

-Раҳмонжон, - деб чақирди, - боболарингга ошпичоқ билан тахтакачни топиб бергин.

Иш буюрганига хурсанд бўлдим. Энди чиқмайман, ҳечам чиқмайман. Мазза қилиб гапларини эшитиб, кейин ўртоқларимга ҳаммасини айтиб бераман... Бир уйга қираман, бир ҳовлига чопаман, арра топиб берсам, болта қаерда дейди, оғилхонадан болтани судраб чиқсам, тешанглар йўқми дейди.

Уйга кириб капгирни топиб берсам, хўв болам, тузлуқларинг каерда деб сўрашади. Ҳечам яхши гаплардан гаплашишмаяпти. Ўтган ҳафта бозорда кўйнинг нархи арзон бўпти, шуям гап бўпти-ю. Бўрилардан, учар отларга минган кўрбошилардан гаплашишганда мазза қилардим. Мен ваҳимали нарсаларни яхши кўраман. Олдин сал-пал кўрқиб тураман-да, кейин бутунлай кўркмай қоламан...

Ғўлани миниб тур эмиш. Арра тортишаётганда қимирлаб кетаётган эмиш. Ҳечам-да, қизиқ-қизиқ гаплардан гаплашишса, жон-жон. деб миниб турардим. Энам билан Ҳайитвойларникига чиқиб кетаверсам, ҳозир ёнғоқ ўйнаётган бўлардим. Энди чиқа қолсам-чи? Йўқ, қоронғи тушиб қолди, ажинадан кўрқаман... Ичкари кирдим. Қозонда бир нарсалар билқ-билқ қайнаяпти. Ҳалиги, кўлмак сувнинг устига ёмғир ёққанда шишиб чиқади-ку, ўшанақа бўлиб қайнаяпти. Биламан, палов пиширишяпти, пишса, олинг-олинг, қани-қани, қилиб ейишади-да, кейин бобожонимнинг оёғига ёғ суртишади, кейин бобожоним тузалиб қолади. Ҳеч бирлари менга гапиришмаяпти. Жудаям алам қилди. Йиғлаворай дедим.

-Нега бетоқат бўлиб қолдинг, ўғлим? - деди ахийри бобожоним. - Ёнимга кела қол.

-Бормайман, - дедим алашим ошиб.

-Ия-ия, нима бўлди, ўғлим?

-Йиғлагим келяпти.

-Меҳмонларнинг олдида уят бўлади-я!

Индамай, кигизни атайлаб чангитиб, уйнинг тўрига ўтиб кетдим. Чуқур токчадаги тунука қутининг ичида бобом берган тангалар, чойнакнинг қопқоғи, ҳар хил михлар, садаф тугмалар, ялтироқ чўян соққаларим бор эди. Ўшаларни олиб шақирлата бошладим. Эсонкул бобом битта кўли билан қулоғини беркитиб:

-Ҳой, болам, нима қияпсан? - деб сўради.

-Ўйнапман, - дедим.

-Ўйинчоқларинг шунақа кўпми?

-Ҳа, шунақа кўп.

-Қани, бизга ҳам кўрсат-чи.

Ўзим янги этигимними ёки шу ўйинчоқларимними бир кўрсатсам-чи, деб турувдим, жон-жон деб рози бўлдим.

-Вой-бўй, сен жуда бой экансан-ку, - деб мақтади Эсонкул бобом.

-Оғилхонада яна бор, - дедим яна ҳам кўпроқ мактов эшитгим келиб. Нега десангиз, мен мактов эшитишни жудаям-жудаям яхши кўраман, эшитаётганда яйраб кетаман.

-Менинг набираларимга ҳам берсанг бўларкан.

-Раҳимбердигами?

-Ҳа, ўшанга.

-Хўп, эртага бераман.

-Оббо, Эркачолнинг набираси-ей, кўп сахий ҳам экансан. Худо хоҳласа, сендан яхши йигит чиқади, баракалла.

-Бобожон, мен намознинг дуоларини ҳам биламан, - дедим ўрнимдан туриб.

-Йўғ-е!

-Рост, энажоним ўргатган, ишонмасангиз, ўзимнинг бобомдан сўранг.

-Билади, - деди бобом тасдиқлаб, - қани боболарингга бир ўқиб бер-чи, азаматим.

Икки бармоғимни худди энажоним ўргатгандай қилиб қулоғимнинг юмшоқ жойига қўйиб ўқидим.

-Вой ўғлим-ей, вой азамат-ей, бери кел, пешонангдан бир ўпай, - деди Эсонқул бобом. Кейин бошқа боболаримнинг ҳам олдига бориб энгашиб турдим. Пешонамдан ўпиб, елкамни силашди. Роса мақташди, анор, узум беришди. Эркавой, худо хоҳласа, шу боланг масжидга имом бўлади, дейишди. Охирида ўзимнинг бобом ёнидан жой кўрсатиб:

-Кел энди, дамингни ол, эрталабдан буён сакрайсан, чарчагандирсан, - деди.

-Уйқум келяпти, - дедим.

-Озгина сабр қил, ошни ейлик.

-Бобожон, иссиқ ошни еяётганда қўлим қуйиб қолади.

Бобожоним индамади-ю, пешонамни юмшоққина силаб

қўйди. Боболар яна Хонешон бобо ҳақида гапира бошлашди. Қўконга борганда ўшанақа катта эшонларнинг ҳаммаси унга салом бераркан, илми шунақа кўп эканки, унинг олдида бошқа эшонбоболар гап очолмай қуллук қилиб туришаркан.

-Шундай авлиё одамни қамашса-я, - деди боболардан биттаси.

-Жохиллар замони бўлди-да, ўртоқ, - деди бошқаси.

Мен жоҳил дегани нима экан деб ўйлай бошладим. Роса

ўйладим, ҳеч тополмадим. Кейин сўраб оламан дедиму энди бобожоним ҳақида ўйлай бошладим...

Худо хоҳласа ўлмайди, ўртоқлари кўп одам ҳечам ўлмайди, улар ўтин ёришади, палов дамлашади, оёғига ёғ суртишади, ҳечам ўлдиргани

қўйишмайди. Ўртоқлари кўп... мен ҳам чол бўлганимда ўлмайман, деб ўйлайвердим-ўйлайвердим, ахийри ухлаб қолибман... Тушимда бобожонимни кўрдим. Икковимиз ҳам жаннатга бориб қолган эмишимиз. Қанотимиз бор эмиш, силкитиб-силкитиб учиб юрган эмишимиз, ҳаммаёқ туман, ҳеч нарсани кўриб бўлмас эмиш. Бир маҳал бобожонимнинг қаноти йўқ бўлиб қолиб, шалоп этиб ерга тушиб кетди.

-Бобожон! - дея бақириб юбордим. Кейин кўзимни очиб, ўрнимдан туриб кетдим. Меҳмон боболар кетиб, энажоним ҳам қайтиб чиқибди, уйқусираганимча бобом томонга ўгирилиб, бўйнидан маҳкам кучоқлаб, энди ўлмайсиз-а, деб сўрадим.

-Ўлмайман, - деди бобом елкамдан силаб, - худо хоҳласа, ҳаммамиз ҳам ўлмаймиз, бирга яшаймиз.

2.8 ЭНАЖОНИМ ЭРТАК АЙТАДИ

Нонуштадан кейин бозиллаб турган сандалга кириб ухлаб қолган эканман, кўзимни очсам, бобожоним баланд қўйилган ёстикларига суяниб ухлаб қопти. Хумпур-пулук- пулук, хумпур-пулук-пулук қилиб хуррак отяпти. Бобожоним ўзи жуда хурракчи, энам бобонгнинг шу одати яхши, уйимизга ўғри қирмайди, деди. Илгари битта итимиз бўлган экан, мен уни ҳечам кўрмаганман, ўша итимиз хурракка ҳеч чидай олмас экан, бобом хуррак тортиши билан уям югуриб келиб эшикка тирмашиб, ириллай бераркан... Энажоним бўлса дераза томонга ўгирилиб, қийиққа гул тикаётган экан.

Биламан, янаги кузда менинг катта тўйим бўлади, ўшанда юзта гулли қийик керак, ҳаммага биттадан улашамиз.

Аста ўрнимдан туриб билдирмасдан бориб, энажонимнинг бўйнидан маҳкам кучоқлаб олдим.

-Вой, кимсан? - деб сўради бошини кўтармай.

-Қани топинг-чи, - дедим овозимни бошқачароқ қилиб.

-Неварам кўп, битта-яримтаси келгандир-да.

- Э, бу мен-ку! - дея кулиб юбордим. Энажоним доим шунақа, орқасидан келиб ачомласам, мен эканлигимни ҳечам тополмайди.

Кейин дераза томонга қарасам... вой-бўй, шунақанги қор ёғяптики, шунақанги тез ёғяптики... Миллион- миллионтаси бир-бирини қувалаб тушяпти, войбўй, жудаям чиройли. Уйимиз баландликка қурилган, деразамиз кўча томонда бўлгани учун мана бу энам икковимиз ўтирган жойдан узок-узокларгача, хўв Отахон бобонинг майдонигача, ўрикзордан уёқдаги қишлоқларгача, ҳамма-ҳаммасининг устига ҳам қор ёғяпти... Войбўй, шунча қор қаердан пайдо бўларкин, ёғаверса, кейин осмонда тугаб қолмасмикан?

- Эна, - деб чақирдим.

-Нима дейсан, қулуним?

-Қорнинг ёғишини қаранг.

-Кўряпман, азамат.

-Йўқ, қаранг, ҳаммасини кўрганингиз йўқ, - шундай деб энажонимнинг бошини дераза томонга бурдим.

-Ўғлим, буни лайлакқор дейишади, - деди энажоним ҳам завқланиб.

-Нега лайлакқор дейишади? - сўрайман билгим келиб.

-Лайлакка ўхшаб оппоқ қанотларини силкитиб-силкитиб тушаётгани учун-да.

- Энажон, шу қорлар қаёқдан пайдо бўлади?

-Буям яратган эгамнинг бир каромати-да, ўғиим.

-Яратган эгам деганингиз Худоми?

-Ҳа, Худо.

-Айта қолинг, қор қаердан пайдо бўлади, жон энажон? Анави куни Абдурахимдан сўрасам, Худо элакка ун солиб элайди, ўша ерда қор бўлиб тушади, дейди. Ёлғон -а? Шунча унни Худо қаердан олади, осмонда тегирмон йўқ- куи

-Айтдим-ку! Худонинг каромати деб.

-Йўқ-йўқ, айтасиз, бўлмаса тиктиргани қўймайман, - шундай деб тиззасига қўйиб тикаётган чокини тортиб олдим, - Худонинг кароматини айтиб берасиз.

-Ҳамма нарсани билгинг келади-я, ўғлим. Бўлмаса жим ўтир, халақит берма. Қор ҳақидаги эртагимни айтиб бераман.

-Ҳаммасини айтасизми?

-Ҳаммасини айтаман.

-Ухлаб қолсам-чи?

-Кечаси боиса ухлаб қолардинг, ҳозир кундузи-ку, ўғлим, фақат гап қўшмай тур, хўпми?

-Хўп.

Энажоним ҳар гал эртак бошлашидан олдин бир нафасгина кўзларини юмган кўйи жим бўлиб қоларди, бу гал ҳам шундай қилди. Эслаб олса керакда.

-Қадим-қадим замонда, - деб гап бошлади кейин, - шу ўзимизнинг Фарғона томонда ажойиб инсон яшаган экан. Хушфёъл, хушхулқ, яна бобожонингга ўхшаб яхши боғбон, сахий, саховатли, яна етим-есирларга, бевабечораларга кўп меҳрибон ҳам боиган экан. Беш вақтнамоз ўқиркан, рўза тутаркан, мусулмончиликни ўрнига қўяркан, худои таоло мўмину мусулмон бу инсонга тўрт фарзанд ато қилибди, тўртовиям ўғил бўлибди, дегин. Ҳар ўғиллареканки, тождор пошшоларнинг ҳам ҳаваси келаркан.

- Энажон, катта бўлсам менам ўша йигитлардақа бўламанми? - деб сўрадим.

-Худо хоҳласа, албатта, бўласан. Гап қўшмай турда, ўғлим, адашиб кетаман. Чолнинг ўғиллари ҳам оталарига ўхшаб сахий, саховатли, меҳнаткаш экан. Ҳар куни ўринларига ётганда, э худо, бизга шундай фазилат ато қилгинки, бутун оламдаги одамларга яхшилик қилайлик, бу яхшилик ҳеч адо бўлмасин, деб илтижо қилишаркан. Худо уларнинг илтижосини бажо қилибди ва ҳар бирига алоҳида бир сеҳр ато қилибди. Дуо ўқишса, катта ўғил қорга, иккинчи ўғил ёмғирга, учинчи ўғил шамолга, тўртинчи ўғил қуёшга айланиб қолар, яна дуо ўқишса, ўз ҳолларига қайтишар экан... Қиш келсаю қор бўлмаса ёмон бўларкан. Одамлар худодан қор сўраб, уёқ-буёққа югуриб қолишаркан. Катта ўғил билган дуосини ўқиркан, бутун оламга гоҳ шакарқор, гоҳ лайлакқор ёға бошларкан. Болалар севинишиб:

Қор ёғар, қор ёғар, Далаларга дон ёғар. Қор ёғар, қор ёғар, Уйимизга нон ёғар, -деб ашула айтишаркан. Негаким, қор кўп ёғса, қирларда буғдой яхши унаркан, дарёларда сув кўпаяркан, қурт-қумурсқалар қорнинг остига кириб, совуқдан жон сақлар экан... Илиқ баҳор келиб, қорлар эриб битаркан, ерлар

курукшаб қоларкан, гиёхлар қатқалоқ ерни ёриб чиқолмай қийналаркан, дарахтлардаги куртаклар озгина нам боисайди, дея осмонга тикиларкан. Шунда иккинчи ўғил дуо ўқиркан: шовиллаб илиққина ёмғир ёға бошларкан. Болалар югуришиб кўчага чиқиб, дўппиларини осмонга отиб:

Ёмғир ёғалоқ,

Эчки қумалоқ,

Бойнинг қизини

Қорни думалоқ,

Ёмғир ёғалоқ,

Унса тувалоқ,

Барги шаталоқ, -

деб шеърлар тўқишиб, ашулалар айтишаркан. Ана ундан кейин олам яшнаб-ёшариб кетаркан. Куртаклар оппоқ- оппоқ гул очаркан, қатқалоқ ердан сариқ, сафсар чучмомалар униб чиқаркан, қирларда ям-яшил майсалар гуркираркан, қип-қизил лолалар адирларга гилам ёяркан, хашаротлар ҳам инларидан чиқиб, яратганга ҳамду сано ўқишаркан, ашула айтишаркан... Гоҳо ёмғир беҳад кўп ёғаркан, қуёш юзини кўрсатмай қўяркан, кўчалар лой бўларкан, далага қўш чиқолмас экан, дарахтлардаги гуллар ғўрага айлана олмас экан. Шунда одамлар, э худо, Ҳайдар шамолингни юбор, дея илтижо қилишаркан. Ухлаб қолган учинчи ўғил ўрнидан туриб дархол дуо ўқиркан, енгил-енгил шамол эса бошларкан. Болалар кўчага югуриб чиқишиб, сакрашиб-ирғишлашиб:

Ҳайдар шамол эсяпти, Далаларни кезяпти. Бўз далага қўш чиқар, Тўртта эмас, беш чиқар. Ҳайдар шамол эсяпти, Булутларни қуяпти, Энди улар дам олар, Экин-тикин мўл бўлар, -деб ашула айтишаркан.

Бўз ерларга дон-дунларни экиш, ариқларни тозалаш, ҳовузларга сув куйиш бошланаркан. Марвартак тутлар аста-секин шира йиғаркан. Ўриклар сарғаяркан, гилослар ранг олиб,е бола, мени есанг-чи, деб чақираркан... Гоҳо куёш қора булутлар ортига беркиниб олиб, ҳафталаб ўзини кўрсатмай ҳам қоларкан. Бутун оламда ҳарорат пасайиб кетаркан, буғдойлар пишмай, маккалар ўсмай, шолилар униб чиқмай тек туришавераркан. Шунда одамлар э, худо, куёшингга айт, жамолини кўрсатсин, дея туну кун илтижо қила бошларкан. Илтижо художўй кенжа ўғилнинг қулоғига ҳам эшитиларкан.

Бу азамат дарҳол ўрнидан туриб, юз-кўлини ювиб, таҳорат олиб, билган дуосини ўқиркан. Эртасигаёқ куёш чарақлаб чиқиб, еру осмонга қайноқ-қайноқ нурлар тўкиб, экинларни яшнатиб юбораркан. Экиш-тикинлари яшнаганини кўрган деҳқонлар хурсанд, боғбонлару чорвачилар ҳам хурсанд - ҳаммаёқда хурсандчилик бошланаркан. Толлар соясига, салқин ҳовуз бўйига йиғилган болалар ирғишлашиб, қўл ушлашиб ашула айтишаркан:

Офтоб чикди оламга, Югуриб бордим холамга, Хола, хола, кулча бер, Холам дейди, ўтин тер. Ўтин тердик бир қучоқ, Кулча ёпдик бир ўчоқ. Дол бўйИганга ўн кулча, Кеч қолганга бир кулча, Жиззаси бор ўзимга, Яхши айтган сўзимга...

Шундай қилиб художўй отанинг тўрттови фарзанди ҳам эл-юрт хизматига бел боғлашни ният қилишган экан, ниятларига етишибди. Яхши ният қилган кишилар ҳамиша муродига етаркан. Одамлар ўғлонлардан мамнун бўлиб, умрларинг узок бўлсин, дунё тургунча туринглар, деб дуо қиларкан. Бу дуолар ижобат бўлиб, худои таоло ўғлонларни ҳеч оимайдиган, дунё тургунча турадиган қилиб, бирига Аёз бобо деб, иккинчисига Баҳор бобо деб, учинчисига Ҳайдар бобо деб, тўртинчисига Қуёш бобо деб ном берибди. Бубоболар ҳозир ҳам тирик экан, дунёни кезиб юришаркан, қор сўраганда қор, ёмғир сўраганда ёмғир ёғдириб беришаркан.

Энажоним эртакни тугатиб, дераза томонга тикилганча жим бўлиб қолди.
Мен ҳам ўша томонга тикилиб, анча маҳал жим турдим, кейин:

-Эна, ўша сеҳрли дуоларни сиз ҳам биласизми? - деб сўрадим.

-Йўқ, болам, билмайман, - деди энажоним хўрсиниб.

-Е-е, билганингизда менга ўргатиб кўярдингиз.

-Ўргатсам нима қилардинг?

-Қорларни, ёмғирларни чакирардим, одамларнинг дуосини олардим...

-Тойлоғим, азаматим, кел, бир ачомлашайлик, - деди энажоним кучоғини кенг очиб.

Тўйиб ачомлашдик. Оёғидаги қорни остонага тап-туп қоқиб Аҳмадкул бобом кириб кела бошлади. Аввалига қор ёғдирадиган Аёз бобо шу бўлса-я, деб ўйладим. Кейин Эрқачол, қалайсан, ўртоқ деганини эшитиб, йўқ бу Аҳмадкул бобомнинг ўзгинаси, деб кўнглимдан ўтказдим. Ҳол-аҳвол сўрашиб олгач:

-Мана, ўғлим, - деди Аҳмадкул бобом мушукларга овқат берадиганга ўхшаш кичкина косачани танча устига қўйиб,- айтганингни қилдим. Бўрсиқнинг эркаги илинган экан, ёғидан жиндай олиб ўзини қўйиб юбордим. Сакраб-сакраб инига кириб кетди. Робиябиби сизнинг ҳам ишингиз осон боиди, хидига тоқат қилолмайсиз деб, бирйўла ўзим эритиб чиқа қолдим. Қани ўртоқ, эркаланиб ётавермай, оёғингни чиқар, ёғни ўзим суртиб кўяман.

-Бобожон, ростдан ҳам бўрсиқнинг эркаги илинган эканми? - деб сўрадим ишонқирамай.

-Ҳа, эркаги илинибди, меникига ўхшаган мўйлови ҳам бор экан.

-Кейин чиндан ҳам қўйиб юбордингизми?

-Ҳа, кўйиб юбордим, инига киргунча орқасидан қараб турдим. Севиниб кетдим. Жуда-жуда севиндим. Энди унга эркакбўрсикнинг болалари отамиз қачон келаркин деб йиғлабўтиришмайди, инларида ҳаммалари бирга бўлишади. Эажонимни қандай ачомлаган бўлсам, Аҳмадкулбобомни ҳам шундай ачомлаб, юзининг соқоли йўқжойидан ўпиб олдим.

2.9 «ОДОБЛИ БОЛА» ЎЙИНИ

Қр ёғаверди-ёғаверди, ахийри қўрғончамиздагижамики уйлару боғлардаги дарахтлар, биз ўйнайдиганмайдончаларгача - ҳамма-ҳаммаси оппоқ қор остидақолди. Энажоним дераза олдига ўлтириб олиб қанғиллаб ашулаайтиб, чок тиккани-тиккан. Бобожоним бўлса ўзининг оёғиниўзи уқалаб нукул уҳ тортади. Ўйинчоқларимни бир мартаўйнадим, кейин зерикиб, ҳаммасини тепиб ташладим.

- Энажон, зерикиб кетяпман, - дедим йиғламсираб.

-Ёнимга ўтир, эртак айтиб бераман, - юпатмоқчи

бўлди энам.

-Эртак эшитгим келмаяпти.

-Бор бўлмаса, кўчага чиқиб ўртоқларинг билан бирпасўйнаб кел.

-Ўртоқларимга чиқмайман, Муродхоннинг бувиси лабинимана бунақа қилиб буриб, ҳа, азамат, сандалларингнинг ўтиўчиб қолибди-да, исингани чиқибсан-да, дейди.

-Бўлмаса Ҳайитвойларникига кир.

-Ҳечам-да, уларникида бола кўп, сандалларида жойетишмайди-да, кейин суриб-суриб мени чеккага чиқарибқўйишади.

-Менга қара, онаси, - деб гап қўшиб қолди бобожоним,- Раҳмонберди ўғлимни зериктириб қўймайлик, ўртоқлариничақариб келсин, биронта ўйин ўйлаб топармиз.

-Рост айтяпсизми, бобожон? - дедим сакраб ўрнимдантуриб.

-Рост айтяпман.

-Ўзингиз ҳам ўйнайсизми?

-Ўйнайман.

- Энам-чи?

-Уям ўйнайди.

-«Одобли бола» ўйнаймизми?

-Бўпти.

-Ёнғоқдан кўп берасиз-а?

-Кўп бераман.

Оҳ, қандай яхши бўлди-я! Маза қиламиз энди. Бобожоним ўзи яхши-да, энам ҳам, мен ҳам яхшиман, ҳаммамиз яхшимиз. Одобли бола ўйини - зўр ўйин. Ким одобли бўлса, ўша ёнғоқни кўпютади. Ўрик ҳам, майиз ҳам ютади. Хўл қор ёғиб, шамол келаётган куни Аҳмадкул бобомникида ўйнаган эдик, мен ҳаммасидан зўр чиққанман, бир халта ёнғоқ ютганман, чўнтагим майизга тўлиб кетган. Фақат ёнғоқни кўп емаслик керак. Энажоним, қўй, бас қил энди десаям, ишингизни қилинг, ўзимнинг ёнғоғим, деб чақиб еявердим, охири томоғим оғриб қолди. Эрталаб туриб эна десам, индамайди. Кейин билсам, овозим чиқмай қолган экан. Энди ютсам, кўп емайман, иккита-иккитадан нонга қўшиб

ейман... Эй, қандай яхши бўлди-я! Энажонимнинг тикиб турган чокини отиб ташлаб, бўйнига осилиб олдим. Бирга чиқиб айтамыз, болалар менга ишонмайди, эналари иссиқ сандалда жимгина ётсанг-чи, деб уришиб беради, бирга чиқасиз, деб ҳовлига судрай бошладим.

-Вой, энагинанг ўргилсин-ей,-деб қўйди охири энажоним.

Ҳаммасини айтдик, кўча бошидаги Ғулом

бобоникигача бордик. Уйимиз болага тўлиб кетай деди. Биласизку, чорҳари уйимиз жудаям катта. Энажоним ҳаммасининг тагига менинг тўйимга атаб тиккан якандозларидан тўшаб:

-Хуш келибсизлар, меҳмонлар! - деди.

Ҳайитвой ўйин бошланиб қолса, тагин кеч қолмайин деб кўрқиб этигини кийишга чидамай, бобосининг маҳсисининг устидан киядиган катта калишини кийиб чиққан экан, ичиқорга тўлиб қопти. Санамбуви уч ёшли Роҳила деган қўғирчоққа ўхшаган сингилчаси бор эдику, ўшаниям эргаштириб чиқибди. Дилижон отасининг қулоқли телпагини кийиб чиққан экан, бети кўринмай, ҳеч кимга ўхшамай ўтирибди.

Бобожоним, ҳар бирига алоҳида-алоҳида тикилиб, бу кимнинг боласи, бу кимнинг набираси, деб сўраб чикди. Энажоним ғалвирни тўлдириб ёнғоқ, мирсанжали ўригимиздан олиб чиқиб, бобомнинг олдига қўйди-да:

-Ҳой, отаси, бошламайсизми? - деб қистади.

-Хўш, ўғил-қизларим, жажжи меҳмончаларим, - деди бобожоним, - одобли бола ўйинини биласизларми ўзи?

-Биламиз, ҳаммамиз биламиз, - дедик чувиллашиб.

-Кимдан бошлаймиз бўИмаса?

-Мендан, - сакраб ўрнидан турди Абдухалим.

-Сен кимнинг набираси бўласан?

-Раимқори бобонинг.

-Бобонг кўринмайди, тинчликми?

-Қўқонга майиз сотгани кетган, энам кўтарганига сотиб дарров қайтиб келинг, савдолашиб вақтни ўтказманг, деганди, бобом ишингни қил, ўзим биламан, деб кетган.

-Лекин бобонг майизни яхши курилади-да... Хўш, қани айт-чи, ўғлим, одобли бола қанақа бўлади?

-Одобли бола... эсли бўлади, - шошилиб қолди Абдухалим.

-Яна?

-Йиқилиб тушганда йиғлаб ўтирмайди, дарров ўрнидан туриб кетаверади.

-Яхши, яна қанақа бўлади?

-Яна, укаси йиқилганда ўрнидан турғизиб, йиғлама, укажоним, йиғлама, деб елкасини силаб қўяди.

-Хўш, яна қанақа бўлади?

-Акасини сизлаб гапирди, яна катталар иш буюрганда «хўп бўлади», деб қўлини мана бундай қилиб кўкрагига қўйиб туради.

-Баракалла, ўғлим, яна қанақа бўлади?

-Яна, ота-онасига гап қайтармайди, молларга озор бермайди, бир марта она эчкимизни минмоқчи боиганимда бувим, «одобли бола ундай қилмайди», деган.

-Баракалла, хўп, яна қандай бўлади?

-Қушларни ўлдирмайди... Бир марта тутнинг қавагидан чумчуқнинг боласини олаётганимда, энам, «одобсиз, нима қиляпсан, туш дарров» деган.

-Баракалла, ўғлим, қаноат ҳосил қилдим, сен кўп одобли экансан.

Биз ҳаммамиз ўрнимиздан туриб гуриллатиб қарсак чалиб юбордик, Абдуҳалимнинг ўзи ҳаммамиздан кўпроқ чалди. Энам унга тўртта ёнғоқ, тўртта ўрик узатди. Ўртоғим, жуда кўп ютаман, деб ўйлаб уйларида атайлаб бўз халта кўтариб кепти. Ёнғоқ билан ўрикни ўшанга солиб, ёнида ўтирган шеригига лабларини чапиллатиб мақтаниб ҳам қўйди.

-Хўш, энди навбат кимники? - сўради бобожоним.

-Ҳалидан буён мен тикка турибман-ку, - аразлагандай қилиб деди Дилижон.

-Е-ҳа, эътибор бермабман. Юнусвойнинг набирасимидинг?

-Вой, ҳозир сўрадингиз-ку?!

-Ҳа, айтгандинг-а... Қани бошлабўлмаса, ўғлим.

-Кўп айтсам, кўп берасизми?

-Кўп бераман.

-Одобли бола... одобли бола бобоси ишлаётганда олдиға «ассалому алайкум», деб боради, - Дилижон қўлини кўксига қўйиб, қанақа салом беришини ҳам кўрсатди.

-Яхши, - деб қўйди бобожоним.

-Ундан кейин, бобоси ишлаётганда олдиға бориб, кетмонни менга беринг, мен чопишиб юбораман, дейди.

-Бу гапинг ҳам яхши, давом этавер.

-Бобоси қўл юваётганда обдастани олиб, келинг, бобожон, мен қуйиб юбораман, дейди. Кейин кечкурун, бобожон, оёғингизни укалаб қўяйми, дейди... Кейин, бобоси ҳовуздан сув олиб келаётганда, менга беринг, чарчаб қоласиз, дейди.

-Баракалла, ўғлим, кўп одобли экансан, - деб мақтади бобожоним, - одобни фақат бобонгдан ўрганибсанда, ота- онанг ўргатмабди-да.

-Вой, улар қишлоққа кўчиб кетишган-ку, - шошилиб деди Дилижон.

-Ҳа, айтгандай, сен Юнусвой билан қолгансан, а? Баракалла, эсимдан чиқай дебди.

- Энди ёнғоқни беринг, - икков қўлини баробар узатиб деди Дилижон. - Берсангиз, энам ўргатган одобни ҳам айтиб бераман, энам сен ҳаммадан одоблисан, деган.

-Хўп, қани эшитайлик-чи, энанг нималарни ўргатган экан.

-Одобли бола ётаётганида ўнг томонини босиб ётади... Кейин яна тураётганида ҳам ўнг томони билан туради... Кейин яна уйга қираётганида ўнг оёғини мана бундай қилиб босиб қиради... кейин яна уйдан чиқаётганида ҳам ўнг оёғини босиб чиқади.

Ҳаммамиз тасир-тусирига олиб қарсак чалиб юбордик. Дилижон кўп айтиб ёнғоқни кўп олиб қўймасин, деб ўғлимда ҳали гап кўпга ўхшайди, деганди, яна қарсак чалдик. Тўғри-да, ҳамма ёнғоқни у олар экану, ўрикни еб ўтираверар экану, биз қараб турарканмиз-да? Ҳечам- да. Энажоним, бўлмаса майли, энди меҳмон қизларимга ҳам навбат беринглар зеркиб қолишмасин, деганди, Санамбуви опасининг тиззасида ўтирган Роҳила ўрнидан туриб:

- Энам менга камзул тикиб юборган, - деб эгнидаги камзулчасини кўз-кўз қила бошлади.

-Вой, бирам чиройли эканки, - мақтаб қўйди энам.

-Мана, тугмалари ҳам бор, - яна мақтанди Роҳила.

-Ўх-хў, буниси ҳам зўр экан, йилтираб турибди-я, бобоси, қаранг, қизимизнинг қўлида мунчоклари ҳам бор экан.

Энажоним Роҳилани тортиб, тиззасига ўтказди-да, пешонасидан ўпиб, асал қизим, қаймоқ қизим, деб эркалади.

-Қани, оппоғим, айт-чи, одобли қиз қанақа бўлади? - деб сўради.

-Билмайман, - деди Роҳила бошини сарак-сарак қилиб.

-Вой, Мастонбуви энанг ҳеч нарса ўргатмаганми? Вой, шўрим курсин.

-Ўргатган.

-Ўргатган бўлса, қани айт-чи, қизим.

-Айтсам, Санамбуви опам биқинимни чимдиб олади.

-Чимдимайди, Санамхон эсли қиз, одобли қиз.

Роҳила энамнинг тиззасидан туриб, қўлларини ёнбош тушириб:

Санам қизим оппоққина,

Қўйлари ҳам дўмбоққина,

Бет-қўлини ювмабди,

Сочлари ҳам пахмоққина, - деб чайқалиб шеър ўқиб юборди.

Ўқиди-ю, ҳовлига қараб пилдираб қочиб чиқиб кета бошлади. Санамбуви опам уришади, деб кўркқан бўлса керак-да. Энажоним ушлаб, қўлига кўтариб олди. Камзулининг чўнтагига майиз, ёнғоқ солаётганди, биз бу Мастон холам тўқиган шеър, ўтган сафар ҳам ўқиган, одобли бола ўйинини билмас экан, уят, уят, деб кигизни тапиллатиб тепиб, уйни чангитиб қарсак чалиб юбордик. Роҳила қиз тўхтаб, орқасига ўгирилиб:

-Одобли қиз овқат ичаётганида қошиқни яламайди, кейин лабини ҳам чапиллатмайди, биламан, ҳаммасини биламан. Кейин мишиғи оққанда енгига

артмайди, - дедию, бошини энамнинг кўксига беркитиб олди. Уялиб кетди шекилли. Уялмаса ҳам бўларди, тўғрими? Одобли бола мишиғини ростан ҳам энгига артмайди. Ундан кўра чўнтагидан рўмолчасини олиб ўшанга артади. Бобожоним Роҳила қизни эркалаб, олтита ёнғоқ берди. Биз ҳавасимиз келиб, ўх-хў, деб юбордик.

-Хўш, меҳмонларим, энди кимга навбат берамиз? - сўради бобожоним.

-Навбат меники, - ўрнидан туриб бобожоним томон қараб юра бошлади Муродхон ўртоғим.

-Қани бошлайвер, жойингда туриб айтавер, ўғлим.

-Йўқ, аввал ёнғоғимни берасиз.

-Тартибни бузма-да, ўғлим.

-Алдайсиз, Аҳмадкул бобом ҳам анави куни алдаган. Сен яхши билмас экансан, деб менга нукул пуч ёнғоқларни берган... Бермасангиз айтмайман.

Бобожоним унга иккита ёнғоқ узатувди, у бўлса одобли бола ўйинини бошлаш ўрнига, ўчоқ бошига ўтиб тешанинг орқаси билан ёнғоқларини чақиб, мағзини шошмасдан ея бошлади. Бирпас кутдик, иккипас кутдик, охири зерикиб, қарсак чалиб уят, уят, уят, деб уйни бошимизга кўтардик. Муродхон шовқин босилгач:

-Ўригимниям берсангиз кейин ўйнайман, - деди.

Бобожоним ҳовучида ўрик узатувди, шошмасданчўнтагига солди-да, мен бувимдан сўраб чиқай, кейин ўйнайман, деб шаталоқ отиб чиқиб кетди.

-Уят, уят, уят, уят! - деб бақирдик орқасидан.

-Энди навбатни Санамхон қизимга берайлик, - деди энам.

Санамбуви зўр, жудаям зўр, ҳаммадан кўп билади,

Ахмадқул бобомникида ўйнаганимизда айтаверди, айтаверди, ёнғоқларни олаверди, олаверди, охири Ахмадқул бобом, э, баракалла, қизим-ей, яна бирпас ўйнасак, омборни қоқлаб қўясан шекилли, деди. Кейин-чи, Санамбуви гапираётганида бир ерга, бир уйнинг шиптига қарайди, ўшанда адашиб кетмаса керак-да. Ёнғоқ турган ғалвирларга ҳеч қарамайди.

-Одобли қиз ўрнидан турганда энг аввал жойини йиғади, - деб гап бошлади Санамбуви, - ундан кейин юз-қўлини ювади, ундан кейин ҳовли супуради...

-Баракалла, қизим, кўп одобли экансан.

-Кейин товукларни катакдан чиқариб юборади, нонуштага ўтиришганда катталардан олдин кўл узатмайди.

-Таом ейишдан олдин «Бисмиллоҳу раҳмонир раҳим» дейди.

-Баракалла, қизим, офарин!

-Қорни тўйганда «Алҳамдулиллоҳ, худога шукр» дейди.

-Яхши, давом этавер, қизим, кўп одобли экансан.

-Нонушта тугаганда, дастурхонни қоқиб, савобини умидвор арвоҳларга бағишладим, дейди... Чучқургандақафти билан оғзини беркитиб, «ла илаҳа иллоллоҳ», деб туради. Боимаса оғзига шайтон кириб қолади.

-Баракалла, қизим, баракалла.

-Ундан кейин... яна айтаверайми, бобожон? Яна айтаверсам, одобли қиз кийимларини ҳамиша озода тутуди... ака-нкаларини сизлаб чақиради.

-Баракалла, қизим, билганларингнинг ҳаммасини айт... Энг катта мукофотни сенга бераман шекилли.

-Ундан кейин меҳмонлар келганда, хуш келибсизлар, дейди. Кетишаётганида, вой, мунча шошпасизлар, яна келинлар бўлмаса, тез-тез келиб турунлар, дейди.

Одобли киз ўйини шу ерга етганда Матмуса бобомнинг кичкина қизи ўрнидан туриб, вой, холажон, Санамхон менинг одобимни айтиб қўяпти-ку, буларни менга бувим ўргатган, деб сал бўлмаса йигиаб юбораёзди.

-Ҳечам-да, - деди Санамбуви, - мен ўзимнинг энамдан ўрганганман.

- Энанг биздан ўғирлаб олибди, бўлмаса ўғри экан, уят, - деб Дилбархон Санамбуви томонга аста-секин кела бошлади.

Икковлари бир-бирларига тикилишиб, уришай-уришай деб қолишди. Э, уришмаса бўларди-да, ўйинимиз энди расво бўлади. Қарсак чалиб юборувдик, унга ҳам парво қилишмади. Энди бир-бирларига жудаям яқинлашиб қолишди. Менинг энам ўзи яхши-да, жудаям ақлли, икковларини икки қўлтиғига олиб, пешоналаридан чўпиллатиб ўпиб, яраштирди- қўйди. Онажонларим, асал қизларим, деди кейин, осмон ҳамманики бўлгани каби, қуёш ҳамманики бўлгани каби одоб сўзлари ҳам ҳамманики бўлади. Сизлар, асал қизларим, осмонга қараганларинг билан осмон адо бўлиб қолмайди, тўғрими? Ҳар бирларинг ўз уйларида туриб одоб сўзини айтганларинг билан одоб ҳам адо бўлиб қолмайди... Одоб ҳам, офтоб ҳам ҳамманики...

Биз бетоқат бўлиб навбатимиз қачон келади, деб кутаётгандик, чидаёлмай қарсак чалиб юбордик. Одоб кўп бўлса, яхши, лекин ёнғоқ оз-да, бизга етмай қолади, деб чуғурлашдик, кейин ўйинимиз яна бошланиб кетди.

Ўйнайвердик, ўйнайвердик. Мен икки марта чиқдим, икковидаям ҳаммадан кўп ютдим. Муродхон ўртоғим мен бувимдан одобни ўрганиб чиқдим деб, уям ўйинга қўшилиб олди. Эй, ўша куни жуда маза бўлди-да. Энажоним ҳам, бобожоним ҳам одобли экан, одобли бобо билан одобли эна

канақа бўлади деб сўровдик, улар ҳам жавоб қайтаришди, барибир, бизчалик бўлишмади. Роса кулишдик, қарсақлар чалдик, охирида одобли қизлар уй супуришди, биз одобли бола бўлганимиз учун учтамыз уёғига, учтамыз буёғига ўтиб, бобожонимнинг оёғини уқаладик. Чиқиб кетаётганда Ҳайитвой ўртоғим қулоғимга: «Бобонгнинг оёғи қуруқ суяк экан, менинг бобомнинг оёғи юмшоққина ликқа гўшт», деб мақтанди.

2.10 ТУНГИ МЕҲМОН

Энажоним хамиша бирор ишдан мамнун боисанг, кўнглинг тўлса, Худога шукр дегин, буни ўртоқларингга ҳам ўргатиб қўйгин, шунда Худо ишингга яна ривож бериб, бундан ҳам кўпроқ хурсанд бўласан, деб ўргатарди. Мен доим Худога шукр, деб юраман. Йиқилиб тушиб пешонам қонамаганда ўшанда ҳам Худога шукр, деганман, Дилижон билан ҳам ўзарга чопишиб, ўзиб кетганимда яна Худога шукр, Худога шукр, деганман... Бобожоним тузала бошлади. Ҳассага таяниб, вой-войлаб бўлсаям ҳовлига чиқяпти, катта болтани баланд-баланд кўтариб ўтин ёряпти, оғилга кириб, молларга хашак соляпти, Худога шукр, ҳаммаси яхши бўляпти.

Кун ботай-ботай деганда, бобожоним, юр ўғлим, магазинга бориб келайлик, фонар ёғи оламыз, чарчасам кўтариб оларсан, деб менга эмас, энамга қараб кўзини қисиб қўйди. Жон-жон деб рози бўлдим. Нега десангиз, қор ёққандан буён қишлоққа бир мартаям борганимиз йўқ. Мен янги этигимни кийиб, қорларни ғарч-ғурч босиб юришни яхши кўраман. Йўлда юрсангиз, унча қизикмас, чеккароққа чиқиб босилмаган қорлар устидан юрсангиз, ғарч-ғурч, ғарч-ғурч деган овоз чиқаради.

Йўлда кетаётганда:

-Бобожон, нега мениям олиб кетяпсиз, ростданам сизни кўтариб оламанми? - сўрадим.

Бобом кулди:

-Йўқ, ўғлимимени кўтаролмайсан.

-Нега бўлмаса ундай дедингиз?

-Қизик-қизик гаплардан гаплашиб кетайлик дедим-да.

-Ўзингиз қизик гаплардан билмайсизми?

- Энди, ўғлим, сен кўпроқ биласан-да.

Тўғри, менга қараганда бобожоним қизик-қизик гаплардан камроқ билади. Бир марта, болам, оғзингга қараб гапир, деганди, бобожон, оғзимга қандай қилиб қарайман, қарасам гапиролмайман-ку, десам, бобожоним:

-Сен, ўғлим, қизик гап айтдинг-ку, - деб роса кулган. Яна бир марта далага сув очгани кетаётганимизда ҳой, кўзингга қараб юр, тиконни босиб олмагин тагин деганди, этагидан тортиб, бобожон, кўзимга қанақа қилиб қарайман, қарайман десам мана юмилиб қоляпти-ку, деб жавоб берганимдаям роса кулган.

Магазинимиз олдида мени танийдиган болалар бўлса, янги этигимни кўрсатиб роса мақтанаман, дегандим, эсизгина, нукул катта болалар чиқибди. Уларга кўз-кўзлагим келмади. Бу ерда қишлоқнинг идораси, унинг ёнида ичига буғдой билан шоли тўкиб қўйилган сирли мачит, ундан нарида магазин, ундан нарида нонвойхона, ундан нарида чойхона, чойхонанинг олдида ёзда катта болалар чўмиладиган ҳовуз ҳам бор. Ҳаммаси жойида турган экан. Уларни томоша қилиб бўлганимдан кейин югуриб бобомнинг олдига кирдим. Бобожоним фонар ёғи, каллақанд олиб, энди пул узатаётган экан, қани, қанча бераркан, деб тикилиб турдим.

-Э, амаки, каттароғидан узатаверинг, шунча пулни нима қиласиз? - деди магазинчи амаки.

Бобом пулнинг ортганини кармонига солиб:

-Нима қилардим, мана шу ўғлимга тўй қилиб бермоқчиман, - деди.

Магазинчи амаки менга битта попукли қанд узатиб:

-Тўйингга мениям айтасан-а? - деб сўради.

-Яна битта берсангиз кейин айтаман, - деган эдим, икковлари роса кулишди. Бошига ўғилчасининг тўнини ёпиниб чиққан битта опа бор экан, тескари қараб уям кулди. Мана шунақа, мен қизик-қизик гапларни кўп биламан. Энди чиқиб кетаётгандик, бошига қизил шапка кийган иккита мелиса амаки кириб келди. Мен кўрқиб кетдим. Қулоқ бўлиб ўлган отамни ана шулар кўлини орқасига боғлаб, олиб кетишган бўлишса-я, деб ўйлаб, ана шунга кўрқдим. Икковидаям тўппонча йўқ, фақат чакмонида ялтироқ тугмачалари кўп экан. Шунақанги тугмачалардан менда ҳам бор, қутичамга солиб қўйганман.

-Хабарим йўқ... - деди бобом мелиса амакига қараб. Демак, улар бир нарсга сўрашибди-да, мен эшитмабман, нимани сўрашди экан? Ўша тугмачаларимни сўрашган бўлса-я, мен уларни ўғирлаб олганим йўқ-ку, катта чўян соққага алмаштириб олганман! Бобомнинг орқасига ўтиб, чакмонига бетимни беркитиб олдим, яна кўрқа бошладим.

-Мободо бирор хабар эшитсангиз... - деди мелиса амаки.

-Албатта, албатта, - жавоб қайтарди бобом.

-Идорамизни кўргансиз-а?

-Худо уни ҳеч кимга кўргилик қилмасин-у, лекин кўрганман, болам, кўрганман. Албатта хабар бераман.

Жадал юриб чиқиб кетдик. Бобожоним оёғи оғриб, чўлоқланаётган бўлсаям хассасини кўлтиғига олиб, шунақа тез юридики, орқасидан зўрға югурдим. Йигитали аканинг эшигига етганда тўхтаб:

-Захро холангникига ҳам бирров кириб кетамизми? - деб сўради.

-Уникига кирмаймиз, - дедим.

-Ундай дема, ўғлим.

-Қачон борсам, ҳа, бобонгни майизидан обкемабсанда, ҳаммасини ўзинг еб юраверасанми, дейди... Кирсак, кантимизни ярмини олиб қўяди.

-Ҳа, майли, ўзиям, қоронғи тушиб қолди, туртиниб юрмайлик.

-Тўғри, бобожон, туртиниб юрмайлик, - дедим мен ҳам.

Энди секин-секин юра бошладик. Қишлоқдан чиқиб кўрғончамиз кўрингунча жим бордик. Сўрамай десам ҳам сўрагим келаверди:

-Бобожон, мелиса амаки сиздан нимани сўради?

-Қамоқхонадан биров қочибди.

-Вой, ким қочибди?

-Хонешон ҳазратлари.

- Э, ёзда боғимизга меҳмон бўлиб келадиган эшон бувами?

-Ҳа, ўша киши.

-Мени тиззасига ўтказиб, дуо ўргатадиган эшонбувами?

-Ҳа, ўша деяпман-ку.

-Вой ушлашиб олишса-чи?

-Яна қамашади-да, ўғлим.

-Кейин нима бўлади, бобожон?

-Қўй, болам, сўрайверма, юрагимга гап сиғмаяпти.

-Меникига сиғяпти-ку, бобожон.

-Сеники кенг-да, ўғлим.

-Сизники жудаям торми?

-Ҳа, кейин кексайганда одамнинг юраги тор бўлиб қолади.

-Бобожон, тор бўлмасдан олдин қанча гап сиғади?

-Қўй, ўғлим, бирпас жим кетайлик.

-Йўк, айтасиз, айтмасангиз, қорга ўтириб оламан.

-Еҳ-хе, одамнинг юрагига тор бўлгунча мана шу ерда қанча қор бўлса, шунча, далаларда қанча дарахт бўлса, шунча, тоғларда қанча тош бўлса, шунча сўз сиғар экан. Ўзининг сўзи, энажонининг сўзи, бобожонининг сўзи, ўртоқларининг сўзи, ҳамма-ҳаммаси сиғиб кетавераркан...

Келсак, энажоним кечки овқатни пишириб, сигирниям соғиб олиб, сандалга бозиллатиб олов солиб Қўйган экан. Фақат, мошкичири пиширгани ёмон бўпти. Мен унинг ўзини эмас, сабзисини ёмон кўраман, оғзимга солсам чайнагим келмай туравераман.

-Ҳа, Отажон, тинчликми? - сўради энам, - қовоғингиз айрон халтадай осилиб кетибди?

-Уҳ, чарчадим шекилли, - инқиллаб деди бобожоним.

-Афтингиз бошқа нарсани айтиб турибди-ку?

-Сенам неварангга ўхшаб ҳамма нарсани билгинг келаверади-я... Овқатингни суз... Хонешон ҳазратлари қамоқхонадан қочиб кетибдилар.

-Вой худойим, кимдан эшитдингиз?

-Иккита мелиса бола қишлоқни ағдар-тўнтар қилиб юрибди.

-Худое ўзи паноҳига олсин, - энам фотиҳага қўл очди, - авлиёлар мадаккор бўлсин, юртимизнинг имони эдилар, имонли бандаларнинг бахтига ҳамма

балолардан қутулиб олсинлар. Нима қилардик, отаси, осмон йирок, ер қаттик...
Фақат қовоғингизни очиброқ ўтиринг.

-Нима, ашула айтиб берайми, бўлмаса, - жеркиб берди бобожоним.

-Ёшлигингизда айтолмаган ашулани энди айтармидингиз,-деди энам ҳам.

Кечки овқатни жимгина ўтириб едик. Бир-биримизга ҳечам гап қўшмадик. Кейин мен кигизга ўтириб халтадаги ёнғоқларимни қайтадан санаб кўра бошладим. Улар бўлса омборхонадан саватда майиз олиб чиқиб, чорини тозалай бошлашди. Қўқонга олиб бориб сотамиз, пулини тўплаб, менинг тўйимга ишлатамиз.

- Эна, уйқум келяпти, - дедим эснаб.

-Сандалга ётиб ёта тур, кейин ёнимга оламан, - деди энам.

-Эртак айтиб бермайсизми?

-Эртакни эртага айтамыз, тойлоғим.

Тезгина ухлаб қолдим. Қанча ухладим, билмайман, яна уйғониб кетдим, Ўчокда гулдирамазон бўлиб ўт ёняпти, уй ёп-ёруғ, энам билан бобом йўқ, саватдаги майиз ўртада турибди. Қўйимиз туғай-туғай деб турувди, ўшаёққа чиқиб кетишгандир-да, деб ўйлаб у ёнбошимгаўгирилиб олдим. Энам билан бобом уйга кириб иккита кўрпа, иккита ёстик олиб яна чиқиб кетишди. Ие, қўй туғаётганда тагига кўрпа солишаркан-да, деб ўйладим. Яна чиқишиб, патнисда нон, майиз, қозондаги мошкичиридан ҳам олишди. Ие, деб ўйладим яна, қўй туғаётганида мошкичири ҳам ер экан-да. Кейин икковлари қайтиб чиқишиб, сандалга ўтиришди,

-Ишқилиб Раҳмонберди сезиб қолмасин-да, онаси, - деб шивирлади бобом.

-Сезмайди, донг қотиб ухлаб ётибди, - энам ҳам шивирлади.

-Нима бўлгандаям бола-да, битта-яримтасига айтиб қўядими деб қўрқаман.

-Қўрқманг, отаси, омборхонани кулфлаб қўямиз.

-Бечора эшон ҳазратлари, - шивирлай бошлади бобожоним, - кўп қийналибдилар-да. Мелиса йигитлардан бири савоб бўлар деб ўзи бош бўлиб қочирибди. Яхши одам кўп-да, онаси... Қоронғи тушгунча суви йўқ ариқда, кўприкнинг остида ётибдилар-а...

-Вой шўрим, музлаб қолгандирлар?

-Музлаш ҳам гапми, тиллари гапга келмаяпти... Бизникига яхши келибсиз, хилват жой, бола-чақа йўқ, кирди-чиқди кам, дедим. Тирик эканман, худо хоҳласа сизни эҳтиёт қиламан, дедим. Шўринг қурғур, юм-юм йиғлайди, дегин... Онаси, тур, озгина сут қайнатгин, асал қўшиб ичирайлик.

-Отаси, майли, ҳазратимни эҳтиёт қилайлик, савоб бўлади, бу дунёдан савобдан бошқа яна нима ҳам олиб кетардик...

Ана шунақа гаплар бўлаверди. Ҳа, билдим, ҳаммасини билдим, эшон бувам қочиб бизникига келибдилар. Мен бўлсам қўйимиз туғяпти деб ўйлабман-а? Мендан яширишмоқчи, кўчага чиқиб ўртоқларига айтиб беради, деб ўйлашаётгандир-да, ҳечам айтмасдим... Билганимни энам билан бобомга ҳам сездирмайман. Э, бу бола барибир айтиб беради, деб бечора Эшонбобомни кўчага чиқариб юборишади, совуқда қаёққа борадилар, тўғрими, кейин мелиса амакилар яна қамаб қўйишади-ку? Йўқ, айтмайман, айтмайман. Ҳа, ҳа, менам энам билан бобомни алдайман. Ҳеч айтмайман... уйқу келяпти, йўқ, ухлайман, ухлайман.

2.11 ЭШОН БОБОМ МЕНИ ДУО ҚИЛДИЛАР

Эрталаб нонуштадан кейин бобожоним, зарур иши бор экан, дарров келаман, деб ҳассасига таяниб, чиқиб кетди. Юр ўғлим, бирга борамиз, демади, барибир айтганда ҳам бормасдим. Мен Эшон бобо қаерда ётганларини билмоқчиман, биламану ҳеч кимга айтмайман.

-Эна, омборхонага кириб беҳи олиб чиқсам майлими, жуда егим келяпти, - дедим.

-Каллайи саҳарлаб-а? - ҳайрон бўлди энам.

-Ҳа, каллайи саҳарлаб егим келяпти.

Энам энгилгина кулди. Мен ҳам кўнглига бошқа гап келмасин, деб ўзига ўхшатиб энгилгина кулдим. Майли ола қол, деганди, югуриб чиқсам эшикни кулфлашмаган экан. Кечаси кулфлаб қўямиз, Раҳмонберди киролмайди, дейишганди-ку?

Остона олдида тўхтаб, ичкарига қарай бошлаим. Ҳеч ким кўринмади. Туясандиғимизда майиз бор, ёзда курутганмиз, Қўқонга олиб бориб сотмоқчимиз. Темир сандикда ўрик бор, саватларда беҳи, анорлар турибди, фақат Эшон бобо йўқ, холос. Мени алдашибди-да ёки тушимда кўрдиммикан? Ёки мен тургунча кетиб қолдилармикан?.. Борди-ю, молхонадами, сомонхонадами бўлсалар-чи?

- Эна, ўйнагим келяпти, - дедим қайтиб чиқиб.

-Ҳалироқ борасан.

-Йўқ, ҳозир боргим келяпти.

-Қулоқчинингни кийиб ол бўлмаса, - деб қичқирди энам орқамдан. Қулоқчинни кийиб нима қиламан, тўғрими?

Мен ташқари ховлига ўтиб, ундан молхонага, ундан сомонхонага кирмоқчиман. У ерда одамнинг қулоғи совқотмайди, илиққина. Молхонага киришим билан эшикнингёнида ётадиган қўйларимиз гур этиб ўрнидан туришди, бечоралар-ей, бизга хашак солади деб ўйлашгандир-да. Ҳечам-да, шошиб турибман-ку, туғай-туғай деб турган она қўйимиз ўнг оёғини тап этиб ерга урди, мен ҳам тап эткизиб ерни тепиб қўйдим. Бузоқчам менга қараб эркаланиб мў-ў деганди, мен ҳам мў-ў, дедим. Кавшаниб ётган сигирим ўрнидан шошмасдан туриб ялпоқ оғзини осмонга қилиб, мо-о деб масхара қилган эди, мен ҳам мо-о деб униям масхара қилдим. Тўғри-да, қачон қарасам, мени масхара қилгани-қилган. Молхона аста-секин ёришиб, энди ҳамма жойни кўрадиган бўлиб қолдим. Новвосимиз ётибди, эшагимиз ётибди, фақат Эшон бобо йўқ, холос. Охурлар ҳам бўм-бўш. Гўнг уйиб қўйилганжойни айланиб ўтаётгандим, сопи калта куракни билмасдан босиб олибман. Ўша калта сопи келиб пешонамга тарақлаб тегди. Бирам, оғридики, энамнинг гапига кириб қулоқчинимни кийиб олсам бўларкан, бунчалик оғримасди. Алам қилди, жудаям алам қилди. Пешонам оғриётгани учун эмас, бобом билан энам мени алдашгани учун алам қилди. Яна тагин Раҳмонжон билмасин, Раҳмонжон билмасин, деб масхара қилишади-я... Сомонхона томонга қараган эдим, ие, ана буни қаранг, зўр бўлди-ку, сомонхонамиз ҳеч қулфланмас эди, фақат ўтган йили бобом икки хум мусаллас солиб арманиларга сотамиз деб қулфлаб қўйганди, холос. Кечаям очиқ эди, қучоқлаб беда олиб чиққанман... Ҳа, бўлди, Эшон бувамни шу ерга беркитишган... Ичига қандай кирдим энди? Бурчакда тешик бор, Ҳайитвой билан яшинтўпалоқ ўйнаганимизда мен ўша ердан ўтиб, беркиниб олардим. Ҳечам тополмасди. Бориб қарасам, эски тўнни буклаб тиқиб қўйишибди. Аста, овоз чиқармасдан ўтиб олдим. Олдин кўзирн яхши кўргунча жим ётдим, нафасимни чиқармадим, кейин нариги бурчакда, жўхори поя билан тўсилган жойда бобожонимникига ўхшаган катта калиш турганини кўриб қолдим. Сомоннинг устидан сургалиб, эмаклаб бораётгандим, тўсатдан калиш йўқ бўлиб қолди. Ажина бўлса-я, деб ўйладиму энажоним ҳар куни дуо ўқийди, бизникида ажина бўлмайди, деб ўйлаб қорнимнимуздай сомонга босиб жим ётавердим. Поянинг уёғи ёришиб, ҳамма нарса кўрина бошлади. Ҳа, олдин типпа баробар қилиб сомон тўшашибди, кейин кигиз ёзишибди, кейин кўрпача

солишибди, кейин Эшон бобони ётқизиб, устини ўраб ҳам қўйишибди. Эшон бобом тескари томонга қараб пиш-пиш ухлаб ётибдилар, қараб туравердим, туравердим... Ахийри зерикиб, поянинг орасидан қоимни узатдим-да, кўрпани тортиб:

-Бобожон, бобожон, - дея шивирлай бошладим.

-Ҳа?! - Эшон бобом уйгоқ эканлар, ўринларидан туриб кетаёздилар.

Оқ қўйлаклари устидан бобомникига ўхшаган нимча ҳам кийиб олибдилар. Поянинг орасидан бошимни ўтказиб:

-Бу менман, - дедим.

-Ўтакамни ёраёздинг-ку, болам. Кимсан ўзи?

-Раҳмонжонман, олдингизга ўтсам майлими?

-Ешик қулф эди шекилли, қаёқдан пайдо бўлдинг?

-Тешиқдан пайдо боидим, кўркманг, ҳеч кимга айтмайман.

-Сал пастроқ гапир, болам.

-Вой, ўзингиз қаттиқ гапиряпсиз-ку, - дея шивирладим.

-Менинг бу ерда эканлигимни ким айтди сенга?

-Кечаси энам билан бобожоним гаплашаётганда ўзимни ухлаганга солиб ҳаммасини эшитиб олдим. Кўркманг, бобожон, ҳеч кимга айтмайман. Ўйинчоқ берсаям, пул берсаям ҳеч кимга айтмайман. Айтсам сизни яна қамаб қўйишади, тўғрими?

-Тўғри-ку, болам, лекин...

-Сизни кўриб қолганимни бобомга ҳам айтманг, хўпми? Айтсангиз, э, бу бола ўртоқларига айтиб беради, деб сизни дарров чиқариб юборишади.

-Ўҳ, болам-ов, болам-ов, қани ўтир-чи.

Ҳалитдан буён сомоннинг устида ўтирувдим, энди сурилиб кигизга ўтиб олдим. Эшон бобомнинг бошида сочи йўқ, сип-силлиқ экан. Кейин соқоллариям жуда сийрак, яна тагин ярми оқ, ярми қора денг. Йилтирок бошларида оқ дўппиларибор экан, ўшани кийиб, эгниларига бобомниқига ўхшаш чакмонни ташлаб, бошларини чайқадилар:

-Ў болам-ей, болам-ей.

-Бобожон, мендан сираям кўркманг, - дедим гаплашгим келиб. - Ёзда келганингизда, боғимиздаги супада ўтирганингизда энажоним ўргатган дуоларни ўқиб берганимда мени тиззангизга олиб, пешонамдан ўпиб, кўп эсли бола экансан деб нок бергансиз.

- Э, бўлди-бўлди, болам. Эсладим, баракалла.

- Энди кўркмайсизми?

-Йўқ, энди кўркмайман.

-Кўркманг, бизникида ажиналар йўқ. Энажоним дуолар ўқиб уларни ҳайдаб юборган.

-Робиябиби энанг кўп фозила аёл-да.

-Бобожон, фозила дегани нима дегани?

-Кўп нарсани биледи, дегани. Бор энди, бўтам, уйлариңга чиқа қол.

-Чиққим келмаяпти-да, бобожон.

-Ў, болам-ей, болам-ей.

-Бобожон, сиз чўчқанинг боласини ўлдириб қўйдингизми?

-Астағфирулло, дарров кимдан эшита қолдинг?

-Айтмайман.- Ростданам чўчқа ўз боласини ўзи еб қўйдими?

-Тавба.

-Ҳа, алдаяпсиз, начальниқка: э, чўчқанг бошингдан қолсин, дебсиз-ку?

-Ё, тавба.

-Бобожон, чўчқаниям шохи бўладими?

-Ке, кўй, бўталоғим, мен чарчаб турибман, -дедилар Эшон бобом, ёстикқа ёнбошлаб, - бошқа пайтда гаплашармиз, хўпми?

-Мен чарчаганим йўқ, бобожон, сизнинг илмингиз дарёми?

-Ким айтди бу гапларни, бўтам?

-Йўқ, айта қолинг, дарё ичингизда турадимми?

-Ҳай, энди бўтам, кўп китобларни ўқиганмиз-да.

-«Чор китоб»ниямми?

-Ҳа.

-Або Муслимниямми?

-Ҳа.

-Вой, буларни бизга отинбуви холам ўқиб берганку... бобожон, чарчадингизми, оёғингизни укалаб кўяйми?

Эшон бобом индамадилар, кўзларини юмиб ёнбошлаганича жим ётавердилар. Менам тикилиб туравердим. Ҳечам кетгим келмади.

Бечора Эшон бобомга қийин-да, тўғрими? Кўчага чиксалар, қизил шапка кийган мелисалар қамаб кўйишади. Чўчқанинг боласи қани, деб яна уришади. Отажон тоғамни отгандай, пешонасидан пақ-пақ қилиб отиб ташласа-я? Вой бобожоним-ей, бирам раҳмим келяптики. Нима қилсам экан? Эҳ, катта йигит бўлганимда... бордию бобомнинг милтиғини олиб чиқиб берсам-чи... мелисалар сени отаман деса, йўқ, отолмайсан, мана, мендаям милтиқ бор, пақиллатиб ўзингни отиб ташлайман, дердилар! Аҳ-ҳа, шундай қиламан, қиламан дедимми, қиламан...

Аста, овоз чиқармасдан қорним билан орқамга сурилиб тешиқдан ўтдим. Ўзимнинг бобом милтиқни латтага ўраб охурга қўйиб, устига хашак ташлаганини кўргандим, хайрият, жойида экан, олиб, яна орқамга қайтдим. Эшон бобом тесқари ўгирилиб, яна пиш-пиш қилаётган эканлар, устиларидаги чакмондан секин тортиб:

-Мана обқелдим, - дея пичирладим.

-Милтиқ.

-А?! - Эшон бобом ўринларидан туриб кетаёздилар.

-Кўрқманг, - деб юпатдим, - ўзимнинг бобом билгани йўқ.

-Нима қиламан бу матоҳни мен?

-Отасиз, мелиса амақилар, шапкали асқарлар келганда отасиз. Ўшанда сизни сираям ушлалолмайди.

-О, болам-ей, - шундай деб Эшон бобом мени тиззаларига олиб, бошимга бетларини босиб, яна тағин анчагина болам-ей, болам-ей деб турдилар.

-Қўлим билан соқолингизни тараб қўяйми? - деб сўрадим.

-Йўқ, йўқ, болам, жим тур.

-Боимаса, оёғингизни уқалайман, - дедим тиззаларидан тушиб.

Қарасам, Эшон бобом йиғлаётган эканлар. Кўзёшлари бурунларининг ёнидан ўтиб, лабларига етай- етай деб қопти. Йиғламаганларида бўларди, энди маниям йиғлагим келяпти.

-Бобожон, бўлмаса чиқиб кетайми? - деб сўрадим.

-Йўқ-йўқ, бўтам, энди чиқмай қўя қол... Бўлар иш бўлди.

-Нега йиғляпсиз унда?

-Сени яхши кўрганимдан.

-Мен яхшиманми?

-Жудаям яхши экансан.

-Яна менга ўргатинг бўлмаса?

-Нимани ўргатай, бўтам?

-Ёзда келганингизда, супада ўтирганимизда янаги сафар сенга китоб ўқишни ўргатаман, девдингиз-ку.

-Ҳа, дарвоқе, шунақа девдим-а. Лекин болам, ўқишни ўрганишнинг ўзи бўлмайди-да.

-Майли, ўзи бўлмасаям, ўргатаверинг.

- Э, болам-ей, бунинг учун китоб керак, қоғоз-қалам керак.

-Майли, бобожон, қоғоз-қалам бўлмасаям ўрганавераман. Ўргатмасангиз, ўрнимдан туриб додлайман, мана туряпман. Тураверайми?

Мен ҳазиллашувдим, Эшон бобом чинакамига кўрқиб кўлимдан ушлаб, ўзлари томонга тортиб:

-Ҳавасинг зўр экан-да, бўтам? - деб сўрадилар.

-Жуда зўр, бобожон, - дедим шошилиб.

-Алиф дегин-чи бўлмаса.

-Алиф, - дедим шошилиб.

-Бе, - дегин.

-Бе.

-Те, - дегин.

-Те.

-Се, - дегин.

-Се.

-Булар- ҳарфлар, бўтам. Олдин шуларни ёд олайлик. Қани ҳозир айтганимизни бир такрорла-чи.

Мен дарров такрорлаб бердим. Ўҳ-хў, зеҳнинг ўткир экан, дедилар. Яна тўртта ҳарф айтувдилар, уларниям ўрганиб олдим. Бало экансан-ку, ўғлим, дедилар. Яна ўргатдилар, қорним очиб қолгунча ўрганавердим. Ахийри қорним билан сурилиб тешиқдан чиқиб уйга кирсам, энажоним ширгуруч пишириб, мен яхши кўрадиган сарёғлардан солиб қўйган экан. Еяётганимда, мунча қолиб кетдинг, деб сўради, роса ўйнадик, дедим. Хайрият, эсинг кириб қопти, этигингни ҳои қилмабсан, деганди, энажон, мен этигимни ечиб қўйиб ўйнадим, дедим. Шу қорда-я, деганди, йўқ, сандалда ўтирдик, дедим. Энажоним этигимни ҳои қилмаганим учун яна ўйнаб келишимга осонгина рухсатберди. Тешиқдан ўтиб бундай қарасам, Эшон бобом ҳам ширгуруч еб ўтирибдилар. Э-ҳа, энажоним, сен овқатланиб тур, мен молларингга хашак солиб чиқай деб, мени алдаган экан. Вой, мен ҳам ёлғон гапирдим-ку, икковимизам ёлғончи эканмиз.

-Чикдингми, бўтам, - деб сўрадилар Эшон бобом, - ке, овқатни бирга еймиз.

Қорним тўқлигини айтдим. Кейин келганимни энамга айтиб бермадингизми деб сўрадим. Эшон бобом гўрда айтаманми, дедилар. Мен ҳам сизни кўрганимни айтмадим, ҳечам айтмайман, дедим. Баракалла, дедилар.

-Бобожон, сиз жаннатимисиз? - деб сўрадим охирида.

-Худо хоҳласа, - дедилар Эшон бобом.

-Ўзимнинг бобом-чи?

-Уям.

- Энам-чи?

-Уям.

-Мен-чи?

-Иншоолло, сен ҳам жаннати экансан.

-Оиганимизда ҳаммамиз бирга бўламизми? Ўша ерда ҳам менга ўқишни ўргатасизми?

Эшон бобом жавоб қайтармай кулиб бошимни силаб қўйдилар. Кейин яна ўқишни ўргата бошладилар. Ўргатгилари йўқ эдию мен қистаб туриб олдим. Ўргатмасангиз, милтиғимизни олиб қўяман, дедим... Тўртта ҳарф ўргатадилар, энди яна бошидан бошла, дейдилар. Яна ўргатадилар, яна такрорла, дейдилар. Охирида:

-Худо таоло сенга ўткир зеҳн ато қилган экан, бўтам, - деб пешонамдан чўпиллатиб ўпиб қўйдилар.

-Вой, энажоним айтади-ку, бу гапни, - дедим мен ҳам.

-Замона кўтарганда, сени уйимга олиб кетиб мулла қилардим, ўғлим.

-Майли, бобожон, замон кўтармасаям мулла бўлавераман.

-Қани, ҳарфларни яна бир такрорла-чи?

-Алиф, бе, те, се, жим, хо, ҳе, дол, зол, ре, зе, шин, син, сод, зод, итки, изғи, айн, ғайн, пе, қоф, коф, лом, мим, нун, вов... - Шуларни айтдим-да охирида тўхтаб кучук болага ўхшаб: вов, вов, вов, деяётгандим, Эшон бобом, хай-хай, ҳарфлар муқаддас, уларни масхара қилиб бўлмайди, дедилар.

Ҳеч чиқиб кетгим йўқ эди-ю, кеч кириб қолди-да, энам ахтариб мени бу ерда эканлигимни билиб қолса, кейин киритмайди, деб кўрқдим. Эшон бобом мени яна тиззаларига олиб муздай бетларми бошимга қўйиб анчажим турдилар-да;

-О, болам-ей, болам-ей, - деб қўйдилар.

Чиксам, ўзимнинг бобом ичкари ҳовлида ўтин ёраётган экан, энам, кирт-кирт қилиб сабзи тўғрапти.

-Қаерда қолиб кетдинг?- деб сўради.

-Ўйнадим, - дедим.

-Кимникада ўйнадинг, бобонг роса ахтарибди-ку?

-Айтмайман, кўлимни кесиб туз сепсангиз ҳам айтмайман,-дедим кўрқиб,-айтсам мелиса амакиларушлаб кетиб яна қамаб кўйишади.

Кейин югуриб бориб сандалга кирдим-да, бошимга кўрпани тортиб:

- Ҳечам айтмайман, - деб бақирдим-да, йиғлаб юбордим.

Эрталаб тезгина туриб, энажонимнинг кўзини чалғитиб Эшон бобомнинг олдиларига кирман дедиму ҳеч тургим келмади. Нега кўп ухлаб қолдим экан, деб ўйланиб ётавердим. Қуёш чиқибди, тоғ томондаги деразамиздан уйимизга нур оқиб кирапти. Бирам майин, бирам юмшоқ, кафтимни тутиб ҳовучимга йиғаман десам, ҳеч ушлаб бўлмапти. Нега йўқ бўлиб қоларкин, ахир, мен уларни кўриб турибман-ку. Қизиқ, қаёққа йўқ бўлиб қоляпти экан?.. Ҳай, майли, энди бу ҳақда ҳечам ўйламайман. Яхшиси, тушимни эслайман. Жудаям мазза туш кўрдим- да, ҳар кунгисидан ҳам зўр бўлди. Ё ўнгимда кўрдиммикан... йўқ учдим-ку, мен фақат тушимда учаман-ку... Эшон бувам учишни билмас эканлар, мен ўргатиб кўйдим, кейин биргалашиб учдик, кейин чўчқанинг болалари, қизил шапкали амакилар бизни роса қувлашди. Улар ҳам учаяпти, биз ҳам учаяпмиз. Бўрсикларнинг болалари ҳам тўхта-тўхта деб учаётгандай бўлди. Кейин жаннатга тушиб қолдик. Ўх-хў-ў, жуда зўр экан-ку, энажоним айтгандай, ҳар хил гуллар шунақа кўпки... Оқ каллақандлар саватлардаги қандларми ёки оппроқ бўлиб очилган атиргулларми, деб ўйланиб қолдим. Бир қарасам қанд бўлади, бир қарасам гул бўлади... Кейин Эшон бобом кичкина бўлиб қолдилар. Ие, сиз нега бунақа бўп қолдингиз десам, чўян соққангни берсанг, сенга булбулча бўлиб сайрайдиган хуштагимни берман, дейдилар. Кейин ҳаммаёқни булбулча бўлиб сайрайдиган хуштаклар босиб кетди... Бобожон, сиз нега пакана бўлиб қолдингиз, десам, вой, мен чала туғилганман-ку, дедилар. Бошларида оқ салла, эгниларида малла чопон, бўйлари кичкина-ку, соқоллари тиззаларига етай-етай деб турибди. Кулиб

юбордим, кула-кула уйғониб ҳам кетибман. Кўзимни очсам, энажоним ҳам, бобожоним ҳам йўқ. Кейин, ҳали айтганимдай, қуёшнинг нуруни ҳовучимга йиғиб ётавердим. Ростдан ҳам ўша нурлар қаёққа йўқ бўлиб қоларкин, бордию, ҳовучимниёзиб дераза ёнига бориб ўша ерда ойнага қисиб туриб, ушласамчи, деб секин-аста бориб икки кафтимни ойнага босиб турган эдим, энам кириб:

-Нима қиляпсан? - деб сўради.

-Нурларни ушлаяпман, - дедим.

-Қанақа нурлар?

-Қуёшнинг нуридақа нур-да, мана, ойнадан ўтиб келяпти, ҳовучимга анчасини ушлаб турибман...

Кафтимни ойнадан олган эдим, яна ҳовучимда ҳеч нарса йўқ. Алам қилди Жудаям алам қилди. Энажоним анави куни олиб келганимиз оқ қанддан олиб холвайтар пиширган экан, ўшани еяётгандаям алашим ҳеч тарқамеди.

- Эна, ўйнагани чиқаман, - дедим ўрнимдан туриб.

-Бугун ҳеч ёққа чиқмайсан, - деди энам.

-Чиқаман дедимми, чиқаман, - деб туриб олдим. Йўқ деса, қоқ ерга ётиб думалайман, деб турувдим, ўтиб беркиниб олдим. Ундан кейин молхонага ўтиб қарасам, ие, сомонхонани бугун қулфлашмапти, ие-ие, ичкарида Эшон бобом ҳам йўқ, кеча ётган жойлари бўм-бўш, кўрпалариниям йиғиб олишибди. Ҳа, билдим, Раҳмонберди сезиб қолибди, энди ўртоқларига айтиб беради, деб омборхонага беркитишгандир-да... Вой, бу ерда ҳам йўқ-ку?! Югуриб орқамга қайтдим:

- Эна, Эшон бобом қанилар?

-Қанақа Эшон бува? - ҳайрон бўлгандай сўради энажоним.

-Сомонхонада ётган Эшон бувам.

-Сомонхонада ҳеч ким ётгани йўқ, валдирама.

-Алдаяпсиз, кеча олдиларига кирганман. Қорним билан сомонга ётиб кечгача гаплашганман.

-Бемаъни гапларни гапирма, тойлоғим.

-Бемаъними? Алиф, бе, те, се, жим, ҳо, хе, дол, зол... Буларни ким ўргатди бўлмаса?

Энажоним, мени бағрига босиб, бошларимдан силади, юзимдан ўпди. Ҳар йили бир марта арвоҳлар келади, ўша арвоҳ гоҳо художўй хонадонларда бирор Эшон буванингқиёфасида кўринади. Сен, азаматим, арвоҳ кўрибсан, ундан ҳарф ўрганганинг яхши, савоб боиади, уни унутмагин, такрорлаб тургин, лекин зинҳор арвоҳ кўрганингни бирон кишига айта кўрма. Айтсанг, дарров уйимиз куйиб кетади, деди. Олдин ишонмадим, кечкурун бобожоним ҳам шу гапни айтганди, кейин ишондим!

-Ҳа-ҳа, ўғлим, бу гапни ҳеч кимга айта кўрма, - деди бобожоним ҳам кўрқиб, - айтган заҳотинг уйимиз куйиб кетади.

-Молларимиз-чи? - деб сўрадим шошилиб.

-Ҳамма-ҳаммаси куяди, кўчада қоламиз, -деди бобом йиғламсираётгандай бўлиб.

Мен ҳам кечгача йиғламсираб юрдим.

2.12 БУВИМ ТОНГ ОТГУНЧА ЙИҒЛАБ ЧИҚДИ

Қор ёққандан буён бунақа мазза қилиб ўйнамаган эдик. Йўқ, рост айтяпман, сандалларда исиниб, айвонларда гурпанглашиб, уй эгасининг ҳой бас қилинглари, шумтакалар, деганигажиндай-жиндай хафа бўлиб ўйнардик. Бугун-чи, вой, шунақа мазза қияпмизки, борибир, сизга айтолмайман. Аҳмадкул бобомнинг боғи орқасидаги баланд тепаликка Султонали акам пақирда сув олиб чиқиб қуйган экан, қор аралаш музлаб, шунақа силлиқ бўптики, салгина кадам боссангиз, пастга қараб шувиллаб тушиб кетасиз. Кетаётганда шунақа ҳузур қиласизки, буниям айтолмайман. "Бир хилимиз ўтириб оламиз, бир хилимиз энгашиб кетамиз, кичкина болалар бўлса, улар ҳали кўрқок-да, поезд- поезд бўлиб бир-бирининг этагини ушлаб олишади... Эҳ, мазза бўляпти! Йиқилиб ҳам тушамиз, думалаб ҳам кетамиз, қикирлашиб куламиз, қичқирамиз.

-Раҳмонберди! - деб чақирди Султонали акам, - қулоғинг карми?

-Кар эмасман, - қулоғимни ушлаб кўриб дедим.

-Бувинг келди, деяпман.

-А, бувим?! - дедиму бир нафас тик туриб қолдим. Вой, рост, рост экан! Ху ана, девор томонда кафтини пешонасига соябон қилиб турибди. Устидаги бахмал тўнидан танидим, бошидаги жун рўмолиям ўзиники! Бувижон, бувижоним, дея қичқириб юбордим. Икковимиз ҳам бир-биримизга қараб югура бошладик. Тепалиқдан тушгунча икки марта йиқилдим. Мунча йўлим кўпаймайди-я, мунча... Мана, яқинлашдик, оз қолди.

-Бувижон! - дея қичқирдим.

-Жоним, асалим, - бувим йиғлаб юборди. Ачомлашиб кетдик. Ўпишяпмиз, йиғлашяпмиз, мени кўтариб олган, мен бўйнидан маҳкам кучоқлаб оляпман. Қани энди минг йил, миллион йил шундай турсак,

тураверсак, тураверсак, мен бувимнинг хидини соғинган эдим, сочини қатиклаб ювганда шунақа ҳид келарди, тўйиб-тўйиб ҳидлаяпман.

-Бувижоним! - дейман яна юзларини қўлим билан силаб.

-Вой, қўлларинг совқотиб қопти, қўлтиғимга тикақол, асалим, - дейди бувим.

-Йўқ-йўқ, яна силай, кўп силай, қўлларим ҳам сизни соғинган.

-Майли, ўғлим, силай қол. Фақат йиғлама.

-Йўқ, тўхтанг, яна жиндай йиғлай.

-Асалим, дўмбоғим...

Бувим ҳам йиғлашга тушди, елкасини силкитиб-силкитиб йиғлади. Мени ерга қўйиб, энгашиб, энди кийимларимдан ҳам ўпа бошлади.

-Мени кўргани келдингизми? - деб сўрайман.

-Кўргани келдим, ўғлим.

-Соғиндингизми?

-Соғиндим, қаттиқ соғиндим, асалгинам.

-Менам соғиндим, мана шу кўзларим билан соғиндим. Кечасиям соғинаман, ўйнаётганимдаям соғинаман, ҳар куни кўргим келади. Кейин энамга билдирмай йиғлаб- йиғлаб оламан. Энди кетмайсизми?

-Кетмайман, шириним, кетмайман.

Тепалик томонга қарадим. Ҳайитвой бувим борлигини бир кўриб қўйсин, дедим. Қачон уришса, бувиси туғмаган, бобоси тукқан, деб лабини буриб

масхара қилади. Йўқ, бизга қарамади. Қарамасанг, қарама, сенга кўрсатадиган бувим йўқ, ҳали ўзим тўйганим йўқ-ку?!

Қўл ушлашиб уйимизга жўнадик, бувимнинг қўли иссиққина, бирам юмшоқ, бахмал тўни, жун рўмоли, ялтироқ маҳсилариям яхши, ҳаммаси чиройли.

- Энди кетмайсиз-а? - яна сўрайман.

-Ўзингни олиб кетсам-чи, асалим?

-Йўқ-йўқ, уёққа ҳечам бормайман, сизам бормайсиз энди. Ўгай акаларимни ёмон кўраман.

-Ундай дема, ўғлим, акаларинг ёмон болалар эмас, эсли, одобли.

-Ҳечам-да, қачон борсам, бу сенинг бувингмас, бизни бувимиз, отамиз сотиб олган, дейди. Ўйинчоқларимниям ўғирлаб қўйишади, ўйингаям қўшишмайди. Энди кетмайсиз, уларам ўзини бувисини топиб олсин, уларнинг отаси бор, менинг отам йўқ-ку.

-Қўй, йиғлама, ўғлим.

-Йиғлайвераман.

-Кўтариб олайми?

-Керакмас.

-Мен сени катта йигит бўлиб қолди десам...

-Кетмайман десангиз кейин катта йигит бўламан.

-Хўп, ана, асалим, кетмайман.

-Ухлаганимда ҳам кетмайсизми?

-Кетмайман, шириним, - шундай деб бувим мени яна кўтариб, ёш оқиб турган кўзларимдан, совқотган юзларимдан, ҳалиги, мен очқаб турганимда овқатни шошилиб ейман-ку, ўшанақа қилиб ўпа бошлади.

Уйга келсак, энам билан бобожоним жиззали нонларни ёпиб, қаймоқлардан кўйиб, омборхонанинг шифтига осган узумларимиздан олиб чиқиб бизни кутиб ўтиришган экан. Озгина едиму, кейин ҳечам егим келмай, нукул бувимга тикилиб ўтирдим. Менга атаб тикиб келган янги кўйлак билан беқасам тўнни кийгим келаверди. Энам, ҳа, майли, кийиб кўрақолсин, деган эди, кийиб бўлиб бундай қарасам, энди бувим энамнинг тиззасига бошини кўйиб пиқ-пиқ йиғлаётган экан.

-Ундай дема, қизим, - деяпти энам, - ўша етимлар ҳам бегона эмас, жиянларинг бўлади, холангнинг тилаб-тилаб олган азиз фарзандлари...

-Жиянларига қарасин, деб мени отам тенги одамга берибсиз- да, - яна йиғляпти бувим.

-Етимнинг бошини силасанг, охиратинг обод бўлади, қизим.

-Охирати обод боисин деб, мени қурбон қилибсизлар-да?

Энди бобом гапира бошлади. Бувимни ўзига қаратиб, елкаларидан силаб, ширин қизим, кўникиб кетасан, худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлади, ҳамма ўзим ўйлайберса, унда етимларнинг ҳолидан ким хабар олади, ўзинг ўйлагин, тўртта боласи бор, ёши ҳам бир жойга бориб қолган кишига ким ҳам хотинликка кўна қолади, бунақа пайтда қариндошлар ўзидан кечмаса бўладими, йиғлама деяпман, буларни ювиб-тараб катта қилсанг, Худо хоҳласа, ҳузуриниям кўрасан, муҳими, холанг гўрида тинч ётади, одам боласи бу дунёга аслида савоб учун келади, ҳа, савоб оламан деб одамлар мачит солади, кўприк қуради, э қизгинам-ей, йиғини бас қил энди, дунёда етти хил савоб бор, дейдилар, энг каттаси етимнинг бошини силаганда бўларкан... Ана шунга ўхшаш гапларни бобом гапираверди-гапираверди, мен шу пайтда

бобожонимни жудаям ёмон кўриб қолдим. Югуриб бориб томоғидан қучоқлаб, оғзини қўлим билан беркитиб:

-Гапирманг, - дея қичқирдим, - энди бувимни ҳеч кимга бермайман. Мачитниям, кўприкниям ўзингиз қураверинг.

Бувим мени тиззасига олиб, кафти билан кўз ёшларини артиб:

-Вой, асалим-ей, тўнинг ўзингга бирам ярашибди-ки, - деди. Чиндан ҳам ярашган-ярашмаганлигини билмоқчи бўлиб турувдим. Шунинг учун дарров ўрнимдан туриб, нарироққа бориб, рост айтяпсизми, деб сўрадим.

-Бўй-бастингга мос келганини қара, худди қуйиб қўйгандай.

-Ўзингиз тикдингизми?

-Ўзим тикдим, асалим.

- Энди кўйлагам, тўнам ўз-ўзимгами?

-Ўз-ўзингга, дўмбоғим.

-Кўйлакни кечасиям кийиб ётсам майлими?

-Майли, шириним, кечасиям кийиб ёта қол.

Энди яна бувим билан тўйиб-тўйиб гаплашаман десам, хадеб кўшниларимиз чиқаверади, вой, ўртоқ, эсонмисиз, деб елкасига қоини мана бундай ташлаб, ҳеч бири менга эътибор бермайди. Беқасам тўнимни кўришармикан деб, сал нарироққа бориб турсам ҳам қарашмайди. Мухтарам холам қовоқ сомса олиб чиққан экан, нукул ўшани мақташади. Бибиқиз аммам кўк дастурхонга сутли патир ўраб чиққан экан, вой, кўшни, бирам пазандасизки, оғизда эриб кетади- я, бизга ҳам ўргатсангиз-чи, дейишади. Қизиқ-қизиқ гаплардан ҳеч гаплашишмаяпти. Бувимни менга беришмас экан- да, мен уни соғинганман. Ўрнимдан туриб:

-Чиқиб кетинглар энди, - деб кигизни гупиллатиб тепдим, - бувимни соғинганман, билдингизми?

Муҳтарам холам:

-Сен жуда одобли бола эдинг-ку, - деди лабини буриб.

-Ўзингиз одобли боласиз, - деб менам лабимни буриб қўйдим.

-Бувингни фақат сен соғинибсан-да?

-Ҳа, соғинганман.

-Сорабиби сенга она бўлса, бизга ўртоқ, қиз ўртоғимиз бўлади-я, биз ҳам уни соғинганмиз. Сен кечаси гаплашаверасан.

-Кечаси ўгай отам обкетиб қолади, билдингизми?

Энам келиб, юр, қулуним, бобонг поя қирқяпти, қарашибюборгин, деди. Мен кўнмай, бувим кетиб қолади, дегандим, бувимнинг ўзи, йўқ асалим, кетмайман, деб ишонтирди. Пояни ушлаб турганимдаям бобом, ҳой кўзинга қара, қўлингни қирқиб оламан, десаям кўча эшик томондан назаримни узмай турдим. Тўй бўлган куниям кўрқма, онанг кетмайди, деб алдашиб, кейин паранжи ёпинтириб обқочиб кетишган. Мен ўшанда ерга ётиб росайиғлаганман... Қўшнилариимиздан кейин энди Захро холам келди. Ундан кейин Аҳмадқул бобонинг чўлоқ келини чиқди. Гаплари чўзилиб кетувди, пойгакка тушиб олиб, чўлоқлаб юриб ўша опани роса масхара қилдим. Тўғрида, нега энди бувимни менга беришмайди?

Ҳаммалари кетгач, энам вақт алламаҳал бўлиб қолди, ёта қолайлик, гапнинг чаласини эртага гаплашамиз, деб бувим икковимизга уйнинг тўрига тўйимга аталган серпахта кўрпалардан тўшаб, юмшоққина жой қилиб берди. Кўрпага киришим билан бувимни маҳкам ачомлаб олдим. Оҳ, қандай яхши-я, қандай мазза-я, қани энди, минг йил шундай қилиб ётсам, ҳечам тонг отмаса, бомдод намозигаям турмасак, кейин икковимиз қўшилиб битта бўлиб қолсак, ҳеч ким ажратмаса...

-Катта йигит бўп қопсан, асалим, - деди бувим орқамни силаб, - кучоғимга сиғмаяпсан-а.

-Мен, буви, намозларниям биламан, - деб шивирладим яна ҳам хурсанд қилмоқчи бўлиб, - ажиналарни қочирадиган дуоларни ҳам ўрганиб олганман. Кейин ўйинчоқларим ҳам кўп, кўрсатайми?

-Йўқ, эрталаб кўрармиз.

-Етгита чўян соққам бор, ёнғоққа алмаштириб олганман, хўп денг, кўрсата қолай, қоронғи бўлсаям кўринаверади.

-Асалим, ҳаммасини эрталаб кўрамиз.

-Кетмасангиз, ўйинчоқларимни ҳаммасини сизга берардим.

-Вой, шириним-ей, раҳматли отангга ўхшаб сен ҳам бирам меҳрибонсанки, тилларинг ҳам бирам ширинки...

-Раҳматли отам меҳрибонмиди?

-Жудаям.

-Нега бўлмаса ўлиб қолган?

-Ажали етган-да, ўғим.

-Ажали етганда одам ўладими?

-Ҳа, ўлади.

-Буви, отамни қулоқ қилишганми? Ўйнаганимизда болалар нуқул қулоқнинг боласи, қулоқнинг боласи, деб масхарақилишади. Ростдан ҳам отамнинг қулоғи жуда катта бўлганми?

- Йўқ, ўғлим, қулоғи катта бўлгани учунмас, бойлигимиз кўп бўлгани учун қулоқ қилишган.

-Кейин қулоғидан чўзишганми?

-Ким билади, ўғлим.

-Бувижон, отам ҳақида гапириб беринг. Бобомдан сўрасам, катта бўлганинда биласан, ў золимлар, ў золим замона, деб осмонга қараб мана бундай ух тортаверади. Жон бувижон, айта қолинг, ахир, мен катта бўп қолдим-ку. Ўрнимдан туриб бўйимни кўрсатайми?

-Қўй, ўғлим, юрагимни эзма.

-Нега юрагингиз эзилади?

-Ачинаман-да, ўғлим.

-Айта қолинг, айтмасангиз, сочингиздан тортаман.

-Ўғилгинам-ей, дилбандим-ей, отанг худди сенга ўхшаган кош-кўзи қоп-қора, буғдойранг, ўрта бўй, кўзлари чакнаб турадиган кизикчи, қувноқ бир йигит эди, йигитларнинг сардори эди... Қўй ўғлим, юрагимга тузсепма, йиғлагим келяпти.

-Майли, буви, йиғласангиз ҳам айтаверинг.

-Сабр қил, азаматим, жиндай юрагимни бўшатиб олай, ярамни тирнаб юбординг, ўзи тўйиб турувдим.

Анча маҳал икковимиз шивирлашни бас қилиб, жим қолдик. Мен кафтим билан бувимнинг кўз ёшларини артиб-артиб турдим, илиққина экан, бувим бўлса мени бағрига маҳкам босиб, елкаларимни силаб-силаб, халиги, одам қаттиқ чопганда хансирайди-ку, ўшанақа қилиб йиғлайверди, юпатай десам, юпатадиган сўз ҳеч эсимга келмаяпти. Энамни чақирай дедиму бас қилинглари энди, бас қилинглари, ухланглари энди, деса, унда отам ҳақидаги гапни билолмай қоламан деб кўрқаман.

-Ҳа, асалим, отанг бебаҳо одам эди, - деди охирида бувим йиғидан тўхтаб, - отангнинг отаси катта бой бўлган, мачитлар солиб, йўлга ер ажратиб, сахий бой деган ном чиқарган экан, эшитяпсанми?

-Эшитяпман, - дедим шошилиб, -тез-тез айтинг, бўлмаса эсингиздан чиқиб қолади.

-Тоғда қўйлари, йилкилари, даштда буғдойзорлари бор экан, ўзи зўр чавандоз ҳам бўлган экан.

-Буви, чавандоз от минадиганми?

-Ҳа, гап қўшмай тургин-да, шириним, отдан йиқилиб ўлганидан кейин жами бойлиги сенинг отангга қолган экан. Кейин бизнинг тўйимиз бўлди. Мен ўн олтида, отанг ўн саккиз ёшда эди.

-Ўшанда сизнинг бўйингиз қанча эди?

-Сабрниса опанг бор-ку, ўшанча эди.

-Тўйларингда ўртага олов ҳам ёқишганми?

-Ҳа, албатта, олов ёқиларди-да, асалим.

-Чилдирма чалиб, ашула ҳам айтишганми?

-Оббо шириним-ей, тўйда, албатта, чилдирма чалинади-да.

-Кейин-чи?

-Кейин колхоз замони бўлди, ер-сувларимизни, уй- жойларимизни, кўрпа-тўшакларимизни, қозон-товоқларимизни - хаммасини олиб, ўзимизни узок мамлакатга қулоқ қилишувди, отанг раҳматли, э, уёқларга бормаймиз, деб мени олиб қочиб кетди.

-Орқаларингдан қувишмадимми?

-Қувишди.

-Сизлар от миниб олганмидиларинг?

-Йўқ, пиёда эдик, азаматим.

-Кейин-чи? Тез-тез айтинг.

-Ўшанда сен қорнимда эдинг.

-Қорнингизда боисам ҳам барибир хаммасини кўриб турармидим?

-Йўқ, шириним, хеч нарсани кўрмасдинг. Тоғ-тошларда қочиб юрдик, ахийри мелисалар отангни ушлаб, қамаб қўйишди. Қамокхонада кўп калтаклашган экан, жигари эзилиб, қон тупуриб, оламдан ўтди.

-Кўп уришганмикан?

-Ҳа, кўп уришган экан.

-Нега уришади, нега? - сакраб ўрнимдан туриб кетдим.

-Замон шунақа эди-да, ўғлим.

-Отамни нега уришади, деяпман, нега ўлдиришади? - бақириб, кўрпа-ёстикларни тепа бошладим. Бобом билан энам уйғоқ экан, икковлариям тепамизга югуриб келишди. Бобом бағрига олмоқчи бўлувди, қўлини тишлаб олдим.

-Нега отамни ўлдиришади? - баттарроқ бақирдим.

-Оббо қизим-ей, болага бу гапларни айтиб бўларканми? - деб бувимни уришган бўлди бобом.

-Ахир нима қилай, ўзи қистади-да, - овозини сал чиқариб, деди бувим.

-Боланинг кўнгли нималарни истамайди, э қизим-ей... Кел, ўғлим, мен билан ёта қол, соқолим кичияпти, бир қашлаб қўйгин.

-Қашламайман, - деб кўрпани яна тепиб, бобомнинг оёқларидан маҳкам кучоқлаб олдим, - айтинг, нега уришади? Жони оғриганда йиғлагандир, нега бормадингиз?

-Қўй, ўғлим, қўй.

-Қўймайман, нега сиз бормадингиз?

-Борганман, ўғлим.

-Ёлғон, сизни ўлдиришмапти-ку... Отам тирик бўлганида бирга ётардим, билдингизми? Энди соқолингизниям тарамайман, энам сигир соққанда бузоқчаниям ушламайман, билдингизми? Отамни топиб берасиз, ҳамманинг отаси бор-ку, топиб берасиз дедим, топиб берасиз...

Кўрпага ётиб роса йиғладим, болишни муштлайвердим, муштлайвердим. Ахийри ўзим жим бўлдим. Чарчаб қолдим- да, бўлмаса яна йиғлардим. Бувим ёнимда ётган экан, юзини силамоқчи бўлиб пайпаслаган эдим, вой энди у йиғлаётган экан, қизиқ, нега катталар овозини чиқармай йиғлар экан, бунақада уларнинг йиғлаганини ҳеч ким билмайди-ку? Мен бўлсам, ҳечам яширинча йиғлай олмайман, ё энамга, ё бобомга кўрсатиб йиғлайман. Ҳовлида бўлишса, эшитишсин деб қаттиқроқ йиғлайман, боғда юришган бўлса, деразани очиб қўйиб йиғлайман.

-Буви, - дея секин шивирладим.

-Уйғоқман, ўғлим, - деб мени бағрига тортди у.

-Сиз нега йиғлаяпсиз?

-Йиғлаганим йўқ, асалим.

-Йиғлаяпсиз, мана, бармоғимни ялаб кўрсам шўртаққина экан... Сизам отамни соғиняпсизми?

-Ҳа, ўғлим, соғинаман-да.

-Буви, ўлганлар тириладими?

-Қайдам.

-Отинбиби холам битта китоб ўқиб берганди... дарёга чўкиб ўлганларнинг қариндошлари Худодан сўраб дуо ўқишганда, улар тирилиб, яна уйларига келган экан... Ўша дуони сиз биласизми?

-Билмайман, ўғлим.

-Ким билади бўлмаса?

-Қайдам...

-Буви, анави куни Хонешон бобом ўлмаган бўлсаям арвоҳларини кўрдим, худди ўзларига ўхшайди, китоб ўқишни ўргатмоқчи бўлдилар.

-Ҳа, эшитдим, ўғлим, энанг айтиб берди.

-Вой, айтдими, энди уйимиз қуйиб кетса нима бўлади?

-Бегоналарга айтса қуяди-да, мен бегона эмасман-ку, дўмбоғим.

- Энам оғзинг бўш, ичингда гап ётмайди, ҳаммасини бировларга айтаверасан, деганди. Эшон бобомнинг арвоҳини яна кўрганамда оғзимга дам солдириб олмоқчи эдим, ҳеч кимга гап айтмасдим. Кирсам, йўқ бўп қоптилар.

-Худо хоҳласа, яна кўришиб қоларсизлар, ўғлим.

-Ухлагим келяпти, - дедим эснаб, - ухлаб қолсам, кетиб қолмайсизми?

-Асалим-ей, - деди бувим мени бағрига маҳкам босиб. Кейин болишимиз иккита бўлсаям, ўзимиз битта бўп қолдик, битталигимизча эрталабгача қимирламай ухладик...

2.13 ҚАБРИСТОНДА ФОТИҲА ЎҚИДИК

фиувим ҳам бизни соғиниб, ҳам отамнинг қабрига бориб, Шайхбобога хайр-садақа бериб, арвоҳларни йўқлайман деб келган экан. Келмаса ҳеч бўлмас экан. Ўша ўлган отам тушига кириб, Сорабиби, гуллар орасидан танлаб, олганим Сора гулим, мени унутдингми, йўқламай кўйдинг-ку, шу умидда бир ёстикқа бош қўйганмидик, деяверибди. Энам, она қизим, келиб яхши қилибсан, Тўхтавойнинг арвоҳини сен йўқламасанг ким ҳам йўқларди, арвоҳ ош-нон сўрамайди, бир ховуч фотиҳа кифоя, фотиҳа ўқимасак, арвоҳ оч қолган

чумчукдай чиркиллаб қолади-я, деди. Кейин бувимни бағрига олиб, ўзимнинг эсли кизим бор-да, худога шукр, эсим йўғида туғиб олган эканман, деб мақтаб ҳам қўйди. Бобом бошини сандалга босиб ўтирганди:

-Ў золимлар, - дедию яна жим бўлди.

Мен кўрпанинг тагидан қўлимни узатиб сандалнинг тахтасини така-така-так, така-така-так қилиб чалаётгандим, чалаётган бўлсам ҳам, Эшон бобом ўлмаган бўлсаям арвоҳлари бор экан, ўзларига жуда ўхшаркан, одам ўлганда арвоҳи ўзига ўхшармикан ёки ўзига ўхшамасмикан, менинг отамнинг арвоҳи ҳам бормикан, мен уни ҳеч кўрмаганман-ку, арвоҳини қандай танийман энди, деб ўйлаётгандим, энамнинг гапига қулоқ соламан деб ўйлаётган нарсамдан адашиб кетдим. Кейин, отамни ҳам арвоҳи борми, деб энамнинг ўзидан сўрадим.

-Бор, албатта, - деб қўйди энам.

-У кимга ўхшайди?

-Ўзимга ўхшайди-да, қулуним.

-Бизникига ҳеч келганми?

-Келган, худо хоҳласа яна келиб туради, ўғлим.

-Мен отамни танимайман-ку, келганини қандай биламан энди?

-Намозликларнинг ҳаммасини ўрганиб олсанг, - деб тушунтирди энажоним, - ана ундан кейин дарров таниб оласан.

Мен яна кўп нарсаларни сўрамоқчи эдим. Э, бўлмади- да. Ухлаётганимда тоғорага хамир қориб устига бобомнинг пўстинини ёпиб қўйишган экан. Энам ўша хамирни супага ағдариб, устига яна унлардан сепиб, зувала туғиб, нон ясай бошлади. Бувим айвонга чиқиб, ҳой, ўтинларинг қаерда деб сўради. Кўрсатиб берувдим, тандирга олов ёқа бошлади. Қани, энамчалик билармикан деб, анчагина қараб турдим. Мен ўт қалашганда тандирнинг ичи олдин қоп-қора, кейин қип- қизил, кейин оппоқ бўлишини томоша қилиб туришни яхши

кўраман. Шунингчун бир энамнинг олдига югуриб кириб, қани менга нечта кулча ясай апти экан дейман, бувимнинг олдига чиқиб э, тандирнинг ичи энди қизарибди-ку, деб ўйлаб, бувижон, ўтинни устма-уст қўйманг, тагидагиси ёнса устидагиси тутаб тандирни яна қорайтириб қўяди, ишонмасангиз энамдан сўранг, дейман. Охири нонни ёпиб энди қатлама пишира бошладик. Шайхбобога қатлама ҳам олиб борсак савоби кўп бўлиб, арвоҳлар чирқилламасин дедик-да. Оҳ, қатламани мен бирам яхши кўраманки, қаймоқ солиб пиширилса, сал-пал соиқиллаб турса, лум-лўм қилиб ейишни яхши кўраман. Йўқ, зиғир ёғига пиширилганинимас, у қоп-қора бўлади, мен сарёққа йўғрилиб, сап-сарик қилиб пиширилган қатламаларни яхши кўраман. Ўшанда хурсанд бўлиб:

- Қатлама, қатлама, Остонадан ҳат лама, Қатлама, қатлама, Хом бўЙса индама, Қатлама, қатлама, Кўп берса йўқ дема,

- деб ашула айтишни яхши кўраман. Аҳмадкул бобом ўргатиб қўйган. Шуни айтсанг, энанг ҳар куни қатлама пишириб бераверади, менга ҳам битта-яримтасини кўлтиғингга беркитиб олиб чиқиб тургин, деган...

Кейин дастурхонга еттита патир, қатлама, еттита нонбеҳи, еттита анор туғиб мазорбошига жўнадик. Йўқ, отишмадаўлган тоғамлар кўмилган Лайлак мазорга эмас, раҳматли отам ухлаб ётган мазорга деяпман. Кетгунча мен янги этигим билан қорларни ғарчиллатиб орқада бордим. Анув куни айтувдим-ку, мен қорларнинг ғарчиллаган овозини яхши кўраман. Мозор бобо ёнидаги хонақоҳга келсак, вой, хонақоҳни билмайсизми, энам ҳам, бобом ҳам билади-ку, ҳамма билади-ку, уни шайх ўтирган хонақоҳ дейишади-ку! Аста кирсак Шайхбобонинг олдида сандалда эмас, йўқ, сал пастроқда, бўйра устида битта опа, учта қиз бола ўтиришган экан. Қизлардан биттаси менга нега келдиларинг, дегандек ғалатиноқ қилиб қаровди, мен ҳам ўзларинг нега келдиларинг дегандек унга ҳам ғалатиноқ қараб қўйдим. Шайхбобо дуо ўқишдан тўхтамай, қўли билан ўтиринглар, деб ишора қилувди, биз ҳам тезгина бўйрага ўтириб,

дуонинг тугашили кутиб турдик. Мен билмаган дуоларни ўқияпти экан. Энамга қараб кўзимни қисиб туравердим. Охири фотиҳа ўқишгач, менам ўқиганимдан кейин энам билан бувим ўша опа билан эсонмисиз, омонмисиз, деб кўришиб олишди.

-Паст маҳалладан, Меливойнинг заифаси бўлади, - деди Шайхбобо.

-Таниб турибман, - деди энам ҳам, - отингиз Чиннибиби эдими, айланай?

-Ҳа, - деди ўша опа йиғламсираб.

-Меливой ажойиб нонвой эди, эрингизниям билардим, - деди энам, - катта тўйларнинг нонини ўша художўйга ёптирардик, қаранг-а, шундай азамат йигит кўмир элтиб нобуд бўлса-я.

-Яратган ўзига азиз қиламан деса... на чора, - деди Шайхбобо, - раҳматли жаннати одам эди, қайсики тўйда нон ёпса, олдидан жиззалигидан иккитасини менга юборарди.

Опа Шайхбобога қоғоз пул узатувди, биттасини олиб иккитасини ўзига қайтарди. Қизларингга кавуш олиб бер деди. Кейин тугун олиб келган экан, ўшанданам фақат битта нон олиб, чуқур токчада бошқа тугунлар ҳам кўп экан, ҳаммасини опанинг тугунига шундай катта қилиб тугдики, вой- бу, уни қандай қилиб кўтаришаркан, деб ўйладим. Менга битта нону бир кўза сув кифоя, деди Шайхбобо, сени эса олтиаболанг бор, ҳаммаси қалдирғочнинг боласидай оғзини очиб ўтирибди, ейман-ичаман дейди. Тугунни ола кетасан, савоб бўлади, олмасанг, Шайхбобони ранжитасан, деганди, опа олмайман, ҳечам олмайман, деб йиғИаб юборди. Қарасам, бувимнинг ҳам кўзида ёш милтиллаб турган экан.

-Олмасанг Меливой гўрида тинч ётмайди, - деди Шайхбобо, - тушларимга кириб чиқяпти, етимчаларидан хабар олиб туринг, деяпти. Ма, озгина пул ҳам берай, қизларингга рўмол олиб бергин, қара, попукдеккина қизчалар экан...

Шайхбобо тугунни ўзи кўтариб опани кузатгани ҳовлига чиқиб кетди. Қарасам, бувим кўз ёшини попукли рўмолчасига артиб-артиб оляпти.

-Бу қизим раҳматли Тўхтавойнинг заифаси бўлади, а? - сўради Шайхбобо уйга қайтиб кириб.

-Ҳа, - деб қўйди энажоним.

-Мана бу чиройли йигитча ундан қолган зурёд бўлса керак, товба, худди қуйиб қўйгандек-а. Яратган эгамнинг даргоҳи кенг-да... Йўқлаб келиб кўп улуғ иш қилибсиз, қизим... Турмуш қуриб кетганингизни биламан, устанинг ҳам чирқиллаб қолган болалари кўп эди. Савоб йўлига қадам қўйгансиз, қизим. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳи вассаллом бир етимнинг кўнглини овласанг, етти бор ҳажнинг савобини оласан, деганлар. Ва лекин, арвоҳларни ҳам йўқлаб турмоқ даркор. Ҳай, таҳорат кетмасдан бир тиловат қилайлик бўлмаса.

Шайхбобо сандалда ўтирганича кўзини юмиб, бошини сал-пал қимирлатиб мен ҳечам эшитмаган дуони ўқий бошлади. Овози жудаям ёқимли, жудаям майин, Аҳмадкул бобомнинг чўлоқ келини боласига алиа айтди-ку, ана ўшанга ўхшаркан.

- Эна, шу дуони сиз биласизми? - деб шивирладим.

-Жим, - деди энам бармоғини лабига қўйиб .

-Айтинг, секинроқ ўқисин, манам ўрганиб олай.

-Жим деяпман.

Жим бўлиб яна Шайхбобони кузата бошладим. Бети ўзимнинг бобомникига қараганда катта, соқоли ҳам қалин, пешонаси кенг, бурни Эсонкул бобомникига ўхшаб пучуққина экан. Бошидаги салласи оқ эмас, қизил читдан, дўпписиям кир, ўчоқбошимизда қозон ушлайдиган эски дўппимиз бор-ку, ўшанга ўхшайди... Аста-секин менинг кўзим юмила бошлади. Очай десам ҳам юмилиб кетаверди. Кейин, ие, назаримда эшикдан ўзимнинг отам кириб

келаётгандай бўлди. Қош-кўзи кечаси бувим айтгандай қоп- қора, ўрта бўй, буғдойранг, кўзлари ҳам чакнаб турибди. Остона олдида тўхтаб ҳаммамизга бирма-бир қараётгандай. Отам, дедиму кўзим очилиб ўрнимдан туриб кетдим.

-Жим, - деди энам.

Шайхбобо кўзини очиб менга бир назар солди-ю, яна юмиб олди. Энди сал бошқачароқ оҳангда ўқий бошлади. Кўзларимни чирт юмиб, анча жим турдим. Фақат қоронғи кўринади-ю, энди ҳеч нарса кўринмайди. Яна қаттиқроқ юмдим, яна очдим, йўқ, энди отам ҳечам кўринмади, йиғлагим кела бошлади. Сурилиб, энамнинг тиззасига ўтиб олдим. Дуолар тугагач, Шайхбобо ўлганларнинг жойи жаннатдан бўлсин, тирикларнинг имони басаломат бўлсин, еб- ичишимизнинг, хайр-худойиларимизнинг савоби умидвор арвоҳларга, ер эгасига, мулк эгасига тегсин, деганда ўхшаш сўзларни айтиб, фотиҳа ўқиганди, мен унча қизиқмасдан ўтирдим. Йўқ, фотиҳа ўқидиму барибир, Эсонқул бобом бундан яхшироқ ўқирди, деб ўйлайвердим. Кейин Шайхбободан ўлганлар ҳеч тирилганми, бир марта бўлсаям тирилганини кўрганмисиз, деб сўрагим келаверди. Сўрай дейману сўрай олмайман. Охири:

- Эна, мен ҳозиргина отамни кўрдим, - дедим ўрнимдан туриб.

-Айланай қулунимдан, - деди энам ҳам ўрнимдан тураётди.

-Кўзимни юмиб турсам, худди шу уйга кириб келаётгандай бўлди.

-Тез-тез келиб тургин, Тўхтавойнинг ўғли, - деди Шайхбобо, - отангни соғинсанг, уни худо хоҳласа, фақат шу ерда кўрасан.

-Бошқа жойда-чи? - шошилиб сўрадим.

-Худо кўрсатса... бу ерда аниқроқ кўрасан. Раҳматли отанг ҳам отасининг қабрини зиёрат қилишни канда қилмасди. Бир келганда каттагина пул ташлаб кетди, хонақоҳнинг ёғочини қурт ебди, янгилаб олинг, деди. Кўп сахий йигит эди-да, эҳ, аттанг, аммо яратганнингиродасига қарши боролмаймиз. Ўзи яратди, ўзи олади... Умри қисқа экан, начора.

-Бобожон, сиз отамни неча марта кўргансиз? - сўрадим чидаб туролмай.

-Отанг кўз олдимда катта бўлган, ўғлим... Қочди- кувди пайтида ҳам менинг хонақоҳимда жон сақларди. Қани энди қабр бошига борайлик бўлмаса.

Супурги, ёғоч, курак олишди. Қорни тозалаб қўйиш керак экан, бўлмаса эриб, гўрни чўктириб қўяркан, гўр чўккани ёмон бўларкан... Вой-бўй, қабристон шунақа катта бўлиб кўриняптики, қабрлар энди дўппайиб кўринмайди, ҳаммаси битта бўп кетибди.

-Ана Робиябиби, - деди бизни бошлаб бориб Шайхбобо, -мархумлар тинчгина ухлацияпти, ҳамма ғалваю тўполон мана шу ёлғон дунёда, чин дунё эса оромли, ҳаловатли дунё. На деб келдим бу дунёга, мен бу ерлик эмасман, деб йиғилаган экан машойихлар... Қорни супуринг-чи, ҳа, баракалла, танидим, Тўхтавойнинг бошига отасиникига ўхшатиб оқ тош қўювдим, қўйчивой қўйдан янглишмагандек, биз ҳам қабрдан янглишмаймиз.

Отам шу ерда ётадим, кечалари кўркмайдими, бордию тирилик қолса тупроқларни қандай кўтариб чиқади?.. Юрагим қисилиб йиғлагим кела бошлади... Бечора отам-ей, биз кенг уйда яшаймиз, у бўлса торгина гўрда ётаркан, ичиям қоронғидир. Қоп-қоронғидир.

-Йиғлама, - деди энам шивирлаб.

-Майли, йиғласин, - деди Шайхбобо.

Бувим қабр устидаги қорларни тозалаб супуриб, курак билан нарига итариб, ўша куракнинг устига ўтирди-да:

-Вой худой-и-и-им! - деб бошини чайқаб улу тортиб йиғлаб юборди. Кейин тиззасига шапатилаб ура бошлади.

-Қўй, қизим, қўй, - деб юпатди энам.

-Майли, йигиасин, - деди яна Шайхбобо, - юраги бўшайди, мусулмон боласи ҳар замон-ҳар замонда қабристонга келиб йиғлаб-йиғлаб олиши керак. Юраги бўшаб дили ёришади, тирикларга оқибатли бўлади.

Энам, Шайхбобоси, Раҳмонберди ўғлим эсли, одобли бола, намозликларни, фотиҳа сураларини билади. Рухсат берсангиз, отасига бағишлаб бир тиловат қилиб берсин деганди, Шайхбобо, қани-қани, деди. Уйимизда бўлсам-ку, уялиб йўқ дердим-а, бу ерда ўқисам, зора овозимни отам эшитса, тирилай-тирилай деб турган бўлса тезроқ тирила қолса деб ўйлаб дарров кўна қолдим.

-Овозимни сизникига ўхшатиб ўқийми? - сўрадим энажонимдан.

-Йўқ, Аҳмадкул бобонгникига ўхшатиб ўқигин.

-Вой, у бобом қори-ку?

-Сен қори бўлиб ўқийсан, тойлоғим. Бошлай қол, совқотиб қоляпмиз.

-Бисмиллоҳу раҳмонир раҳим, - деб овозимни Аҳмадкул бобонгникига ўхшатиб чиқардим, - алҳамду лиллоҳи раббил оламин ар раҳмонир раҳим, молики ёвмидин, иёка наъбуду ва иёка настаъин, ихдинас сиротал мустақима сиротал лазина ан амта алайҳим ғарил мағзуби алайҳий ва лаззолин омин... бисмиллоҳир раҳмонир раҳим, кулҳу облоҳу аҳад, облоҳу сомад, лам ялид валам ювлад, валам яқунлаҳу куфухан аҳад... Буни бир марта ўқисаям бўлади, энажоним шундай деган. Субиҳо ника раббика раббил иззати аммо ясифун ва саломин алар мурсалима валҳамдуллилоҳу раббил оламина, облоҳу акбар... ўқиган дуомнинг савобини ўтган ҳамма боболаримга, ҳамма эналаримга, отишмада ўлган тоғаларимга, раҳматли отамга бағишладим. Илоё отамнинг гўри ёп-ёруғ бўлсин, тезроқ тирилиб, уйимизга келсин, илоё бувим энди ҳечам кетиб қолмасин, илоё ҳаммамиз бирга яшайлик, облоҳу акбар...

Ўқийтганимда кўзимнинг қири билан қор устида чордона қуриб ўтирган Шайхбобога қараб-қараб қўювдим, уямменга қараб-қараб қўяётган эди, тугатишим билан, шошилиб ёнимга келди-да, икки қўлтиғимдан олиб бошидан ҳам баландроқ кўтариб, Робиябиби, Тўхтавой оимабди, у тирик экан, мана у, деб сал пасайтириб, бувим мени кеча қандай соғиниб ўпган бўлса, ана шундай қилиб ҳамма ёғимдан ўпаверди. Оғзи жудаям катта экан. Бетимнинг ярми оғзига кириб кетаверди. Яна тагин баракалла, баракалла, отангни соғинсанг, ҳар куни ўқийвергин, ўқийвергин, ўшанда отанг ҳечам ўлмайди, деган гапларни ҳам айтди.

Кейин учовимиз уйга қайтиб кетдик, келаётганда ҳечам йиғламадик.

2.14 ЭНАЖОНИМ АЙТГАН ЭРТАК

Бувим мени алдаб кетиб қолмасин деб ундан ҳеч ажралмайман, уйга кирса, уйга кираман, эшикка чиқса эшикка чиқаман, ҳой, этагимни қўйиб юбор, кетмайман, десаям ишонмайман. Энам бувинг ўзининг уйига бориб Ашир бувидан қолган етимларга қараса, савобининг кўпи сенга тегади, жаннати бўласан, девди, мен жаннатга бормайман, ундан бувимнинг ўзи яхшийкан, деб туриб оламан... Барибир, ўйнагани чиққим келаверди. Йўқ, ўйнашга эмас, йўқ, бувим сени кўриб дилим яйраб турсин деб, янги этигим, янги тўним, янги дўппимни кийгизиб, вой асалим-ей, куёв бола бўп қолдинг-а деган эди, ана шу кийимларимни ўртоқларимга ҳеч бўлмаса бир марта кўрсатгим келаверди.

-Кетиб қолмайсиз, а? - деб сўрайман бувимдан.

-Кетмайман, дедиму, асалим, - дейди бувим, - ишонмасанг ўйнагани чикмай кўя қол.

Чикмай кўя қол деганига энди астойдил чикқим келиб қолди. Озгина ўйнайману дарров қайтиб келаман деб, тепалик ёнига қараб югурдим. Ўх-хў, кўрғончамиздаги жамики болалар чиқибди, сайил бўпти, сайилданам зўр бўпти! Каттаболалар уйларида яшириб гўшт олиб чиқиб, ўртага олов ёқиб кавоб пиширишяпти, хушбўй ҳиди ҳаммаёқни қоплаб кетибди. Бирам егим келди-ей, Султонали акам новдага илиб пиширган гўштни кўз-кўзлаб ҳам кўйяпти, яна егим келиб кетти! Тамшаниб-тамшаниб нарига борсам, вой-бўй, қизчалар ҳам чиқишибди-я. Барибир, тепадан пастга қараб сирпаниша олмайди-ку, ундан кўра бозиллаган сандалида мазза қилиб ўтиришса бўлади-ку, тўғрими?.. Вой-бўй, ҳаммаёқ қий-чув бўлиб кетган, қийқиришяпти, кулишяпти, думалашяпти, ҳеч бири менинг янги кийимларимга қарамайди ҳам. Қарамаса қарамас, сирпансам бўлди-да, сирпангани чиққанман-да, тўғрими?

Энди уч марта сирпанган эдим Жамол акам, Раҳмонберди, бувинг катта кўчада орқасига қараб-қараб йиғлаб-йиғлаб кетяпти, тагин сени ахтариб юрган бўймасин, деб қолди. А, дедиму анави кундагига ўхшаб бир нафас қотиб турдим, кейин уйга қараб югурдим. Бувим йўк! Қўшничиқига чиққандир, дейишяпти, ёлғон, ёлғон! Мозор томонга қараб югурдим, бувим ҳамиша ўша томондан келарди. Додлаб югуравердим, югуравердим. Йўк, бувижоним йўк. Орқадан, хой эсли ўғлим, деб энам югурияпти, уч оёқлаб бобом ҳаллослаб келяпти. Барибир бувижонимни ўгай отамгаям, ўгай акаларимгаям бермайман энди. Керак бўлса ўзлари буви сотиб олишсин, бувижоним, менинг бувим-ку, у ўзи туққан, бобом туққан эмас мени, уйларига ҳам бормайман, борганимда менга бувимни беришмайди, менам бермайман энди. Бувижоним, асалим, кетманг, ҳечам кетманг, сочларингизни ҳидлаб ётаман, дуолар ўқиб бераман. Жон буви, бувижоним, кетсангиз яна етим бўп қоламан, етимча етти кулча деб масхара қилишади. Майли, бобом жой бермаса қочиб кетамиз, узоқ-узоқларга қочиб кетамиз, фақат ачомлашиб ухласак бўлди, юзларингизни силаб кўяман,

ювинганингизда қўлингизга сув қуйиб тураман, бувижоним, ҳеч бўлмаса тепаликка қўл ушлашиб чиқайлик, сизни болаларга кўрсатай, менинг ҳам бувим бор, ҳамманинг бувисидан яхши, чиройлидеб кўрсатай, қайтинг, қайта қолинг. Ҳидингизга тўймадим, асалим деб эркалашингизга тўймадим, елкамни силаганингизда ҳузур қилувдим, ўша ҳузурингизга тўйганим йўқ хали, жон бувим, қайтинг, мен дуолар ўқийман, отам тирилгунча ўқийман. Отинбиби айтди-ку, кўп дуо ўқилса, ўлганлар тирилади, деб. Кўрасиз, отам тирилиб келади, кейин ҳаммамиз қўл ушлашиб сайилларга борамиз, тепаликка чиқиб кабоблар пиширамиз. Катта болалар кабоб пиширишяпти-ку. Энди менам катта бўп қолдим-ку, жон буви, бувижоним, ҳамманинг бувиси ўйинчоқлар беради, менга ҳеч ким бермайди, меники ҳамманикидан оз, бобом танга пул беради- да, кейин эртасига бор, ўғлим, нос олиб келгин, сенга каттасидан бераман, деб яна алдаб олиб қўяди, энам мушкулкушод ўқигани борганида мени ичкарига олиб кирмайди, ташқарида, деразанинг тагида ўтириб эштаман. Бувижоним кетманг, кетманг!

Додлаб югуравердим, югуравердим. Охири Ваҳм кўчага етганда чарчаб йиқилиб тушдим. Мана шу қорлар бўлмаганда, оёғим ҳадеб сирпанавермаганда бувижонимга етиб олган бўлардим, энди қорларни муштлаб йиғИай бошладим. Битта опа чиқиб кўтариб олмоқчи бўлувди, қўлларини тишлаб олдим, эриниям итариб ташладим, юзига чангаллаб роса қор отдим. Нега бувимни тўхтатиб туришмади, тўхтатишганда ҳозир ачомлаб олардим, нега мени ташлаб қочдингиз деб сўрардим, нега, нега тўхтатишмади? Энди бувимгаям ўғил бўлмайман, энам билан ҳам бирга ётмайман, сигирсоққанида бузоқчасиниям ушлаб турмайман, бобомнинг соқолиния тарамайман, ҳаммасиям ёмон экан, нега мени алдашади, нега?.. Қочиб кетаман, ажинаси йўқ, бўрилари йўқ даштларга қочиб кетаман. Кел, ўғлим, ярашайлик дейишса ҳам келмайман, ҳеч келмайман.

Ҳой боламлаб энам етиб келди, уч оёқлаб бобом етиб келди, қўшнилар чиқишибди, ҳаммасининг қўлини, оёқларини тишлаб олавердим, охири овозим

чиқмай қолди, йиғИай десам кучим етмаяпти, битта амаки кўтариб уйимиз томонгаюрувди, ўшанинг елкасига бошимни кўйиб ҳиқиллаб-ҳиқиллаб кетавердим, уйга келганимдаям ҳиқиллашим ҳеч босилмади, ҳиқилламай десам ҳам ичимдан ҳиқиллаш келаверди. Энам сутли ош пиширган экан, ёлворсаям ичмадим. Энди сираям овқат емайман. Ётишганда ёнларига чақиришганди, бормадим. Уйнинг бурчагига бориб ўтириб олдим, чирокни ўчиришганди, қоп-қоронғи бўп қолувди, энди кўрқа бошладим. Уйнинг мўрисида ажина тушиб мени ачомлаб олаётгандай бўлаверди... Майли, энам билан ҳозир ярашаман, эрталаб яна аразлайман, деб ўйладим-да, аста билдирмасдан бориб ёнига кираётгандим:

-Кела қол, тойлоғим, кела қол, - деди бағрига олиб, елкаларимдан ҳам силаб, - ўзимнинг паҳлавоним, азаматим, совқотиб кетибсан. Эртақ айтиб берайми?

Эртақ эшитгим келдию, шундай бўлсаям:

-Керакмас, - дедим. Шундай дедим-у, э айтмасам бўларди, дедим яна ўзимга, ўзим.

-Уйқунг келяптими?

- Энди ҳечам ухламайман.

-Қорнинг ҳам очгандир, қатлама бор, ейсанми?

-Мен энди ҳечам овқат емайман, ўлгунимча емайман, барибир эртага қочиб кетаман, ажинаси йўқ жойларга қочиб кетаман.

-Қўй тойлоғим, ярашайлик, биламан, хафа қилиб қўйган кунларим эртақ айтсам ярашиб олардик... қулоқ сол, мана бошляпман...

Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим замонда шу ўзимизнинг Фарғона томонда Шоҳмалик исмли бир подшо бўлган экан. Унча адолатли ҳам, унча адолатсиз ҳам, унча золим ҳам, унча раҳмдил ҳам эмас, бир кун зулм қилса, бир кун шафқат қиларкан. Шоҳмаликнинг бир отбоқари бўлиб, унинг оиласида

бир киз дунёга келибди, унга Гулираъно деб исм берибдилар. Ўзи ҳам раъногулдай чиройли экан. Кун ботибди, ой чиқибди, ой ботибди, кун чиқибди. Кунлар, йиллар ўтиб Гулираъно вояга етибди. Худои таоло унга шундай бир хусн ато қилган эканки, ўн олти ёшга етганда хуснижамолининг, ақлу фаросатининг овозаси оламга етибди. Шоҳмалик қизга ошиқ бўлиб, совчи қўйиб, унашар қилиб, ниҳоят қирқ кечаю қирқ кундуз тўй бериб уйланибди. Гулираънога подшонинг Донишзамон исмли вазири ҳам зимдан ошиқ бўлиб юрган экан, тилини тишлаб қолибди. Тилини тишлабдию, лекин алами ичда экан, Шоҳмаликдан ҳам, Гулираънодан ҳам ўч олишнинг пайида юраркан... Бир кун Шоҳмалик уйқудан турса кавушининг ичида, шаҳаншоҳим, хушёр бўлинг, саройда флтна тайёрланмоқда, фитнага суюкли хотинингиз бош-қош, деган ёзув турганмиш. Шоҳмалик вазири Донишзамонни чақириб маслаҳат солган экан, вазири, шаҳаншоҳим, бу балодан тезроқ қутулиш керак, шундайжазо белгилангки, бошқа фитначиларга сабоқ бўлсин, дебди.

Шоҳмалик вафосизлик қилган суюкли хотинини саҳрога олиб бориб отнинг думига боғлаб судратишни, гўштарини нимта- нимта қилиб ташлашни буюрибди. Гулираъно фарёд чекиб, шохим, ичи қора вазирингиз менга зимдан ошиқ эди, ўшанинг ўчини олапти аеса ҳам шоҳ унинг гапига кулоқ солмабди. Аммо жазолаш учун борган навкар раҳмдил ҳам шафқатли экан. Шундай гўзал ва оқила қизнинг бевақт нобуд бўлишини истамай саҳрога чиққач, маликам, жонингиз ўзингизга садақа, Худо ёр бўлсин, омон қолсангиз тириклигингизни ҳеч ким билмасин, акс ҳолда менинг ўзимни отнинг думига боғлаб ўлдиришади. Донишзамон кўп хавфли одам, ундан эҳтиёт боиишингиз керак, депти.

Алқисса, Гулираъно кимсасиз саҳрою биёбонда яккаю ёлғиз қолибди. Якканинг ёри худо деб ёрдамни яратганининг ўзидан сўраб тавалло қилибди. Кунчиқар томонга қараб юраверибди, юраверибди. Донишзамоннинг айғоқчиларига дуч келиб қолмайин деб тунда йўл босиб, кундузи беркиниб ётар экан. Юра-юра чўпонларнинг ташландик, хароба уйига дуч келиб, ой-куни

етиб турган экан, ўша ерда кўзи ёрибди. Худои таоло унга кўчкордай ўғил ато этибди, елкасида учта холи бор экан. Онаизор унга Холдорбек деб исм берибди. Бир кун ётибди, икки кун ётибди, она аста-секин ҳоидан кста бошиабди, бунинг устига шу атрофлардан гоҳо-гоҳо Гулираънонинг майдаланган гўшти суюқларини ахтариб топиш учун золим вазирнинг навкарлари ҳам от чоптириб ўта бошиабди. Золим, ичиқора вазир барибир рнени оидиради, ҳеч бўлмаса болам омон қолар деб Гулираъно Холдорбегини йўргакка ўраб, қимматбаҳо тақинчоқларини ёнига қўйиб, бирпарча қоғозга ўғлимга Холдорбек деб исм берганман, деган ёзувни ёзиб, болам, энди сени Худога топширдим, дея кўз ёши тўкиб, эй золим вазир, кел, ўлдира қол дея сахрога чиқиб кетибди.

Алқисса шу атрофда бир қисноқ бўлиб, бошқалар қатори бир кампир ҳам яшаркан. Биттаю битта соғин эчкиси бўлиб, элнинг подасига қўшиб сахрога ҳайдаб тураркан. Бир куни эчкисининг эмчагида сут йўқ бўлиб қолибди. Вой ўлмасам, эчкиемар эмдимикан, деб ўйлабди кампир. Эртасига ҳам, индинига ҳам шу ҳои такрорланаверибди. Кампир эчкисининг орқасидан пойлаб яйловга борибди. Қараб турса, бир чордеворхонага маъраб кириб кетаётган эмиш. Орқасидан борса, э тавба, эчки энгашиб йўргакда ётган чақалоқни эмизаётган эмиш. Чақалоқ шоҳи-кимхобларга ўралган эмишу ёнида талайгина олтин тақинчоқлар ҳам турганмиш. Ҳай, бир фалокат юз бергандир, деб кампир чақалоқни уйига келтириб, ювиб-тараб, қайтадан йўргаклаб атала пишириб берса ичмасмиш, сизими сутини берса ичмасмиш. Тўрт ёшга етгунча қишлоққа қанча эчки бўлса ҳаммасининг сутини шу чақалоқ ичибди. Етти ёшга етганда кампир уни ёнига ўтқазиб, болам, сенга бор ҳақиқатни айтишим керак, деб бўлган воқеани сўйлаб, мана бу узук онангдан ёдгорлик, онанг сенга Холдорбек деб исм бериб кетган экан, лекин мен сени сахродан топиб олганим учун Сахробек деб атаб юрибман, дебди.

Кун "ботибди, ой чиқибди, ой ботибди, кун чиқибди, шу йўсинда кунлар бир-бирини қувлаб ўтаверибди. Сахробек кучга тўлгандан тўлиб бораверибди.

Ўн ёшида калладек тошни соққа қилиб ўйнарган, ўн бир ёшида отнинг думидан тортса, олдинги оёғини кўтариб юбораркан, ўн икки ёшидатоғдан тегирмон тош кўчиришса елкасида кўтариб келаркан. Бир кун шаҳарга бориб бозор айланишибди, бир растада қилич қалқон, ўқ-ёйлар савдоси боиаётган экан. Саҳробек қилични қўлига олиб, бир серпиган экан, чирт узилиб кетибди, ёйни тортиб кўрмоқчи бўлган экан, уям тарс узилиб кетибди. Савдогар пулини тола деган экан, калава сотиб кун кўрадиган бир муштипар кампирда шунча пул бўлармиди деб, кампир йиғлашга тушибди. Жанжал чиқибди, тўс-тўполон кўтарилибди. Оқ от миниб бозор айланиб юрган шаҳар ҳокими жанжалнинг устидан чиқиб қолибди. Воқеадан хабардор бўлгач, узилган қиличу ёйнинг пулини тўлаб, кампир билан ўғлини саройга олиб кетиб, фарзанди йўқ экан, Саҳробекнинг куч-қудратига қойил қолиб, уни ўзига ўғил қилибди. Қирқ кун тўй-томоша берибди. Саҳробек қилич чопишни, ёй тортишни, палахмон отишни ўрганиб, ҳокимининг навкарларига саркарда ҳам бўлибди.

Алқисса, кунлар соққадай думалаб ўтаверибди, қазо куни етиб ҳоким оламдан ўтгач, Саҳробек ворис эмасми, шаҳарнинг ҳокими бўлиб қолибди. Бу шаҳар Шохмалик подшолигига тобе экан, олиқ-соииклар хаддан ташқари кўп экан, уй солиғи, қўй солиғи, той солиғи деб элнинг тинкасини кўритишар-кан, Саҳробек ўзининг куч-қудратига, навкарларининг маҳоратига ишонганидан уч йилгача шоҳ хазинасига ўлпон тўламабди. Божу хирожни тезроқ тўла деб чопар устига чопар келармиш. Саҳробек ожиз ва муте одамлар солиқ тўлайди, эй шоҳ, зўр бўлсанг, кел, солиқни ўзинг йиғиб ол, деб нома жўнатибди. Тобе шаҳарнинг ёш ҳокими қилган бу беадаблик шоҳни дарғазаб қилибди. Қўшин тортиб шаҳар устига юриш бошлабди. Саҳробек шаҳар атрофига хандақ қазиб билдирмайдиган қилиб похол босиб қўйган экан. Шохмалик аскарлари урхо-ур деб келатуриб, хандақлар ичига тушиб кетган экан, пойлоқда турган одамлар ўт қўйиб юборишибди. Сарбозларнинг бир қисми ўтда куйиб кабс-б боиибди. Қолганлари каттарпқ қўшин билан яна қайтиб келармиз деб орқага кетаётган экан, саҳродаги кумлар ичида беркиниб ётган навкарлар уларни қуршаб, қиличдан ўтказа бошлашибди. Вазир Донишзамон ҳам Шохмалик

билан бирга келган экан, қараса, шоҳнинг куни битаётгандай, қуршовдан чиқишнинг ҳеч иложи йўқдай, бордию шоҳни ўлдириб, бошини олиб чиксам, э паҳлавон ҳоким, мен ҳамиша сиз тарафда эдим, бу золимдан қутулишнинг иложини тополмай юрган эдим, ўлдирдим, мана унинг боши десам, зеро жонимни қутқариб олсам деб ўйлабди. Саҳрода ўтов тикишган экан, қоронғи тушишини бетоқат кута бошлабди. Шорн пайти экан, Шоҳмалик намоз ўқигани жойнамозга ўтирганда баттол вазир орқасидан пусиб келиб, елкасига ханжар урибди. Иккинчи бор уришга чоғланаётганда ўтовга шиддат билан Саҳробек кириб келиб, тўхта, мард йигит ётган кишига ханжар урмайди, пусиб ханжар уриш номарднинг иши деб, бир ҳамла билан вазирнинг қоидаги қонли ханжарни уриб туширибди. Оғир пайтда ўз шоҳига хиёнат қилган вазир бегонага ҳеч қачон вафо қилмайди, дея уни шу заҳотиёқ ўлимга буюрибди.

Шоҳмалик уч бора туш кўрган экан. Ҳар гал тушида оқ салла ўраган, малла чопон кийган бир авлиё пайдо бўларкан-да, илон кўйнингда, ўғлинг қутқаради деркану яна кўздан ғойиб бўларкан. Шоҳ кўрган тушига ҳеч таъбир тополмай қийналиб юраркан. Негаки, фарзанд кўрмаган экан. Ҳозир ўтов ичида бандиликда ётиб, қаршисида турган мағрур саркардага тикилиб, шулар ҳақида ўйлабди. Ўйлай-ўйлай охири, э ғолиб йигит, мен асирингга бор ҳақиқатни айт, мабодо онаизорингнинг оти Гулираъно эмасмиди, деб сўрабди. Саҳробек шоҳга яқин бориб, бармоғидаги узукни кўрсатибди, узукнинг кўзига Гулираънога Шоҳмаликдан деган ёзув битилган экан. Шоҳмалик дод дебди-ю, ерга йиқилиб тушибди, бошини кўтариб, ўғлим, ўғлим, д-я Яна ўзидан кета бошлабди.

Алқисса, энди гапни бечора она Гулираънодан эшитинг...

Шундай қилиб онаизор гўдагини чордеворхонада қолдириб, кўксини йиртиб йиғлаб, золим вазирнинг таъқибидан қочиб, бир кун юрибди, икки кун юрибди, охири ҳолдан тойиб йиқилибди. Нарирокда қабристон бор экан, ўлсам ўша ерда ўлай, мурдам ташқарида қолмасин, дея судрала-судрала мазористонга

кирибди-ю, янгибир қабр бор экан, ўшани кучоқлаб, вой болам, Холдорбегим, дейишга ҳам ҳоли келмай хушидан кетибди. Яқин ўлтада бир чўпон яшаркан. Хотини илон чақиб оиган экан. Ҳар куни эрталаб икки ўғлини эргаштириб, қабристонга фотиҳа ўқигани келишаркан. Эрталаб яна келишса, оналари тирилиб, қабминг устига чиқиб, беҳуш ётган эмиш. Онажон, дея қичқириб юборишибди ўғиллари. Суюклигим, вафодорим, деб додлабди оталари. Кейин беҳуш ётган Гулираънони ксътар-кўтар қилиб кулбаларига олиб кетиб, оналарининг исми Гулбодом экан, шу ном билан атай бошлашибди. Гулираъно исми ўзгарганига хурсанд бўлибди, энди худо хоҳласа, золим вазирнинг таъқибидан кутуламан, деб ўйлабди.

Халоскор чўпонга ёр, ўғилларига меҳрибон она бўлибди. Аммо жигарбанди Холдорбегини ҳеч унута олмас экан, суриштира-суриштира охири кампирнинг уйидан уни топибди, аммо мен сенинг онанг бўламан, сен шохнинг ўғлисан деёлмабди, золим вазирнинг айғоқчилари билиб қолишса албатта ўлдириб юборади, деб кўрқаркан. Соғинганда гадой кийимини кийиб, гоҳ кампирнинг эски эшигига, гоҳ ҳокимнинг ҳашаматли дарвозасига яқин бориб, тиламчилик қилиб:

Оқ силт бериб боқолмадим, Дийдорига тўёлмадим, Эркама дея суёлмадим, Сахрода қолган болам,-дея зоиианаркан.

Кўрса яхши, кўролмаса яна йиғлаб-йиғлаб қайтаркан. Қайтаётганда:

Завол кўрма, униб-ўсгин, Золимларнинг ё лин тўсгин, Зулмкорнинг қўлин кесгин, Сахрода қолган болам,-деб яна йиғларкан.

Умри йигиаб, зорланиб, интизорликда ўтаётган экан, соғиниб борсаю, кўролмаса, кўрганда ўғлим дея айтолмаса, оналар учун бундан оғир азоб бўлмас экан.

Оғир яраланган Шохмалик оиими олдидан жамики вазиру вузароларни, ҳокиму ҳакамларни чақириб, Саҳробек менинг қонуний ўғлим бўлади, тахтимнинг вориси у, подшолик салтанатини унга топширдим, дея фармони олий эълон қилиб, , бутун юртгажар чақиртирибди. Онаизор шохнинг ҳашаматли дарвозаси ёнига келиб:

Оқ сут бериб боқолмадим, Дийдорига тўёлмадим, Эркама дея суёлмадим, Саҳрода қоиган болам,

-дея йиғлайверибди. Мулозимлар товоқда тилла олиб чиқишган экан, тилло менга керакмас, подшо бўлган Холдорбек ўғлимни бир бора кўрсам бас, дебди.

Елкасида уч холи бор, Кундай жамоли бор, Тақдирида камоли бор, Саҳрода қолган болам,

-дея яна йиғлабди. Мулозимлар кириб Саҳробекка таъзим қилиб, бўлган воқеани айтишган экан, елкада уч холим борлиги, асли исмим Холдорбек эканлигини ўзимдан бошқа ҳеч ким билмас эди-ку, деб ўйлаб, гадой аёлни ҳузуримга келтиринг, дея фармон берибди. Олиб киришгач, э, онаизор, сиз ким бўласиз? Менинг исмим сизга қандай аён боиган, деб сўрабди. Гулираёно йиғлашдан тўхтаб, болам, болагинам, менинг кимлигим бармоғингдаги узукка ёзилган, дебди. Йигит узук кўзидаги Гулираёнога Шохмаликдан деган ёзувга кўзи тушиши билан онам, онажоним, дея қичқириб юборибди.

Шундай қилиб эртак ҳам охирига етай деб қопти. Чўлдаги халоскор чўпонни ҳурмату эъзоз билан олиб келиб, жамики чўпонларга юзбоши қилиб тайинлабди. Унинг икки азаматўғлини навкарликка олишибди, муштипар онани яна Гулираёно деб, Саҳробекни Холдорбекшоҳ деб атай бошлашибди ва ҳаммаиари яхши яшаб муроди мақсадларига етишибди.

2.15 АХМАДҚУЛ БОБОНИНГ ОҚ ЎРИГИ

Ўша куни ўгай отам олиб кочиб кетган бувижонимни туш кўрдим. Вой, бирам маза қилдимки, рост айтаяпман, жуда-жуда ҳам маза қилдим. Роса ачомлашдик, бетларимиздан ўпишдик. Кейин ачомлашиб туриб осмонга учиб кетдик. Учаётганимда қанотим ўрнига оёқларимни силкитган эдим, билмасдан устимдаги кўрпани тепиб юборибман, уйғониб кетибман. Алам қилди, жудаям алам қилди. Ахир мен соғиниб-соғиниб зўрға топганим бувижоним билан қўл ушлашиб учаётган эдим - йиғлаб юбордим.

-Нега йиғлайсан? - деб сўради ёнимда ётган бобом.

- Энам қани? - деб сўрадим.

-Сувга кетди, ҳозир келади, - деди бобом.

-Мен бувижонимни йўқотиб қўйдим, - деб яна йиғладим.

-Йиғлама, йўқотганинг йўқ.

-Йўқотдим, тушимда йўқотиб қўйдим, билдингизми? Бобом мени юпата бошлади. Оёғи тузалиб қолса эшакка миндириб бувижонимнинг олдига ўзи олиб бораркан. Ёнига тортиб бошларимдан силади, кўз ёшларимни кафти билан артиб, худо хоҳласа, албатта олиб бораман, хуриуннинг кўзини узумларга, анорларга, нокларга тоидириб борамиз, деди.

-Ноклардан ўгай укаларимга бермаймиз, - дедим ҳиқиллаб.

-Бўпти, бермаймиз, - деди бобом яна бошимни сииаб. Эшикни шарақлатиб очиб, энам кириб келди. Рост, сувга борган экан, икки қўлида иккита сув тўла челак борлигидан билдим.

-Уйғондингларми? - деди энам.

-Жуда йўқ бўп кетдинг! - деб сўради бобом.

-Йўл муз, секин юрдим.

-Йиқилиб юрмадингмикан, деб ташвишланиб ётибмиз...

- Э, отаси, Аҳмадкул ўртоғингизнинг ҳовлиси тўла одам, - деб энам остонага ўтирди, - катта ўғии Оббосхонни бўри талабди. Катта итиям ўлибди, бўриям ўлибди... Ўрнингиздан туrolмайсиз-да, бўлмаса, кирсангиз бўларди... Мен ўчоқаа ўт ёқай...

-Итиям ўлибдимиди? - деб шошилиб сўрадим.

-Ҳа, олиша-олиша ўлибди.

-Ўша Тўрткўз ити-я?!

-Ҳа, ўша катта ити, Арсиондек эди-я...

Бобожоним инқиллаб ётган жойида бошини дераза томонга буриб олди. Мен инқилламадим, жим ётавердим. Ўша катта Тўрткўз итлари ҳақида ўйладим. Ўша итлари туфайли қишлоғимизга бўрилар келолмасди, кўрқарди. Ўзиям оғилхонамиздуги новвосча келарди. Томга чиқиб бир увласа далаларни зирқиратиб юборарди. Ҳеч кимни тишламагану, шундай бўлса ҳам ҳамма ундан кўрқарди, мен ҳам, Муродхон, Ҳайитвой ўртоғим ҳам ҳамма-ҳаммамиз кўрқардик. Ҳозир ана шулар ҳақида ўйладим. Кейин мен яна ўтган йили ёзда бўлган воқеани ўйлаб, Тўрткўзни ўлгани яхши бўлдими, ёмон бўлдими, деб ўйладим...

Ўшанда жуда қизиқ бўлувди-да, жуда қизиқ бўлувди. Сизга айтганманми, айтганим йўқми? Вой, буни ҳамма биледи- ку!.. Вой, жуда қизиқ бўлганда... Аҳмадкул бобомнинг тоғ томондаги катта боғида ўрикзорлари орасида ҳаммасидан новча, танаси Ҳайитвой икковимизнинг ҳам қучоғимизга сиғмайдиган оқ ўриги бор эди. Ўшани пишганини ҳаммадан олдин Ортиқали акам билан Султонали акамлар билган экан. Ҳар куни бориб устига чиқиб,

тўйгунча еб келаётган эдик, Аҳмадкул бобом кўриб қолиб то кишлокқача кувиб келди. Синдирилган шохларни кўлига ушлаб:

-Мана шу тамом бўлгунча савалайман! - деб дўқ ҳам қилди. Аҳмад бобом пакана-да, оёғи калта, барибир бизга етолмайди. Биз бўлса хў нарига бориб, кўлимиздаги ўрикни кўрсатиб:

-Кўзингиз куйсин, алам қилсин! - деб масхара қиламиз. Ҳайитвой ўртоғим:

-Пакана бобо, чакана бобо! - деб сакрайди.

Муродхон ўртоғим:

-Ўрик бобо, ёнғоқ бобо, данак бобо! - деб баттар жаҳлини сбиқариб қочади... Икки кунгача бормадик. Кейин Ортиқали акам, рост, ўша айтди, Аҳмадкул бобо эрталабдан буён боғда кўринмайди. Кўқонга кетганга ўхшайди, юринглар, яна мазза қиламиз, деди. Ўнтача бола яна югурдик. Энг катта болалар, улар кўркмайди-да, ўрикнинг баланд шохларига чиқишди, ўша ерда пишгани кўп бўлади- да. Биз бўлсак пастки шохларига чиқиб, сал хомроғидан ея бошладик. Эҳ, жуда мазза боиди-да, ўрикни еб данагини бир- биримизга отишамиз, қикирлашиб куламиз, силкиниб ҳайинчак учамиз... Бир маҳал бундай қарасак Аҳмадкул бобом мана шу бугун бўри билан уришиб ўлган катта Тўрткўз итини биз томонга қараб етаклаб келяпти. Ит ириллайди, бўйнидаги занжирни узаман дейди. Биз ҳаммамиз нима қилишимизни билмай тек қотиб қолдик. Илоё бобо бизни кўрмасин-да, деб ўйладик. Кўрмади шекилли, итни боғиаб бўлгунча ҳам тепага қарамади, нега тагин келдиларинг, деб уришмади ҳам. Итни боғлади-ю, ҳеч нарса демай орқасига қайтиб кета верди...

Чаток бўлди, жуда-жуда чаток бўлди. Бирортамиз тушмоқчи бўлиб сал кирнирласак ит ирллаб тепага сакрайди. Қимирлама, бўлмаса тириклайн ейман дейди.

- Бобо буни кўрмади.
- Кўрди атайлаб боғлади.
- Энди қандай тушамиз.
- Ортиқали сен тушиб кўр-чи.
- Йўқ, ўзинг тушақол.
- Сигиримни далага боғлаб келгандим, очидан ўлгандир.
- Кеча ўрик кўп евдим, қорним оғрияпти.
- Бир пас сабр қил, укажон.
- Бўлмаяпти, мана иштонимни ечаяпман...
- Уф, расво қилдинг!
- Бизни Султонали акам бошлаб келди.
- Келинглар, данак билан урамиз уни.
- Мен ўрик билан ураман!

Мана шунақа гапларни айтавердик. Кеч кирди, қоронғи туша бошлади, йиғладик, додладик. Бир маҳал Аҳмадкул бобомнинг ўзи кўриниб қоиди. Катта тўнани олиб келаётган экан, тагига тўшаб, ёнбошлаб ётиб олди. Биз томонга яна қарамади. Демак, бизни кўрмаган, яна кўрмаяпти, деб ўйлаб:

- Бобожон, - деб ҳаммамиз бирга бақириб юбордик.
- А, овоз чиққандек бўлдими? - деди бобо у ён-бу ёнига қараб.
- Биз ўрикни устидамиз.
- Бобожон, кечиринг.
- Энди ўғирлик аилмаймиз.
- Ўзингиздан сўраб оламиз.
- Энди ўрикни шохини синдирмаймиз.

-Жон бобо? - деб роса ёлвордик, ёлворабердик, ёлворабердик. Охири бобо тепага қараб:

-Еҳа, ўрикнинг шохини синдирган сенлармидинг? Энди товба қилдиларингми? - деб сўради.

-Ҳа, товба қилдик, - деб йиғладик.

-Қаттиқроқ айтмагин, бутун қишлоқ эшитсин.

Қўрғончамиздаги, қишлоқдаги барча одамлар эшитсиндеб бор овозимиз билан чарчаб қолгунча бақирдик. Ниҳоят, бобонинг раҳми келди, ўрнидан шошмасдан туриб, итини ечаётган эди, яна тўхтади:

-Мени пакана бобо деб масхара қилгансизлар, - шундай деб, эски тўннини устига ўтириб олди. Биз зорланиб яна ёлворишга тушдик. Сизнинг ҳақингизда яхши ашулалар айтамыз, ҳечам пакана демаймыз, деб қасамлар ичдик.

-Қани ашулаларингни бир эштай бўлмаса, - деди бобо ўтирган жойида.

Новча бобо, Полвон бобо, Асалбобо, Шакар бобо, Ўрик бобо, Ёнғоқ бобо!-деб бор овозимиз билан ашула айтган эдик, бобо бошини сиикиллатиб, йўқ яна ҳарн қаттиқроқ айтиш керак, қишлоқдагилар эшитмаяпти, деди яна. Яна айтдик. Охирида бобо шошмасдан ўрнидан туриб, эски тўннини елкасига ташлаб ириллай бериб чарчаган итини етаклаб боғининг эшигидан чиқиб кетгандан кейин ҳам яна қайтиб келиб қолмасин дея қўрқиб ўрикнинг шохида ўтирдик.

Қайтиб келсак, Аҳмадқул бобом аллақачон ҳаммага айтиб мақтаниб, болаларингни иштонини ювиб беринглар, деган экан. Биз роса уялдик, уялганимиздан анчагача кўчага чиқолмай юрдик..

Ҳозир мен ётган жойимда ана шуларни ўйлаб, Тўрткўз ўлган бўлса, яхши бўптими, ёмон бўптими, ўлган бўлса, қандай ўлди экан, дея хаёл сураётган эдим. Ўртоғим Ҳайитвой акасининг эски этигини оёғига, дадасининг кир қалпоқчасини бошига кийганча ҳовлиқиб кириб, тезроқ юр, бўрининг ўлганини биргалашиб кўрамиз деб қистади.

Энажоним қаймоқ солиб қатлама пишираётган эди, ўшандан биттадан олиб, Аҳмадкул бобомникига қараб югурдик.

2.16 БЎРИ БИЛАН ОЛИШГАН АРСЛОН

Ҳайитвой иккимиз югуриб бориб қарасак, йўқ, барибир кеч қолибмиз, Аҳмадкул бобомнинг катта ҳовлисига аллақачон болалар, боболар, опалар йиғилишиб бўпти, қори куралмаган ҳовлининг ўртасига ётқизиб қўйилган бўри билан Тўрткўзнинг ўлигини томоша қилишяпти. Олдига боришга аввал кўрқдим, «Ло илоҳо иллоллоҳу» деб калима ўгириб олган эдим, энди сал кўрқмай қолдим, энгашиб бўрининг жунидан тортиб кўрган эдим, сип-силлиа экан.

-Ўзиям бўрининг энг каттаси экан-да!

-Қишлоғимизни оралаб юрган бўри шу бўлса керак.

-Йўқ, қўшни, у кўк бўри эди, ўз кўзим билан кўрганман.

-Тўғри, бу бегонага ўхшайди.

Шунақа гапларни гаплашиб бўлгач, томоша қилаётганлар энди бўрининг шиқирлаб юрадиган туёғи, ошиғи кимга тегаркин, кимга тегса ўша бахтли бўлади, ишини ҳамиша худо ўнглаб туради, деб гаплаша бошлашди, мен ҳеч нарса демадим, нега десангиз, иигари бўрини ҳеч кўрмаган эдим.

Аҳмадқул бобом одамлар тўпланган катта меҳмонхонадан югуриб чиқиб:

-Ҳамзахон, - деб қаттиқ чақирди, - ёнингга бир кишини олгинда, бориб Эркачолни замбилга солиб олиб келинглар, у менинг етмиш йиллик қадрдоним бўлади-я, оғир кунимда ёнимда турсин... Нега анграяпсан, тез бўл, сенларга кўприк қураман деб шу аҳволга тушиб, оёқсиз ётибди бечора. Йўқ деганига кўнма, жўна тезроқ, - деб, яна ичкарига кириб кетди.

Бобожонимни олиб келишди, замбида эмас, қўлтиқдан суяб олиб чиқишди. Энажоним ҳам чиқди; бир лаган қатлама ҳам олиб чиқибди, оппоқ дастурхонга ўралган бўлса ҳам мен унинг хидидан билдим. Мен хидни яхши биламан, ўртоқларим қўлтиғига бир нарсани беркитишса, хидлаб номини айтиб беравераман. Бобом баҳонасида менам ўртага олов қаланган катта меҳмонхонага кириб олдим. Бўри билан Тўрткўз қандай ўлганини билгим келди-да. Мен ўзим ҳамма нарсани билгим келаверади. Кирсам, вой-бўй, меҳмонхонага аччиқ тутун тўлиб кетибди. Тўрида остига серпахта кўрпалар солиб, бошига юмшоқ ёстиклар қўйиб бўри билан олишган Аббосхон амакимга жой қилиб беришибди. Ёнгинасида Дехқон шапка амаки ҳам ўтирибди. Кичкина пичоқчаси бор экан, ўша билан анор сўяпти. Вой, бирам егим келди-ей! Болаларнинг олдига снқариб юборнасинлар деб, атайлаб қумғонлар остига ўт қалаб ўтирдим. Бир марта қорни катта мис чойнакка чой ҳам дамлаб бердим.

Аббосхон амаким кирганларга сўйлаб беряпти:

-Ҳа, энди яратганга минг қатла шукур, омон қолдик. Шу азамат Тўрткўз итимиз туфайли омон қолдик, илоё жойини жаннатдан буюрган бўлсин!

-Ит жаннатга тушмайди! - деди битта амаки.

-Бир мусулмонни қутқариб, ўзи шаҳид боиса-чи? - деб сўради Аҳмадқул бобом. - Шошмай турларинг, ҳали мен бу арслонимга жаноза ҳам ўқитаман. Бобоси бобомни, отаси отамни, мана буниси суюкли ўғлим Аббосхонимни қутқарди, бу жаннати бўлмай ким бўлсин яна!

-Баҳсни тўхтатинглар! - деб буюрди бобожоним. Биласиз- ку, бобожонимнинг оёғи оғриб турган бўлса ҳам обрўйи баланд, ҳамма уни ҳурмат қилади. Эсонқул бобом ҳам ўзи тўқсонга кирган бўлса-да, Эркавой кўп ақлли йигит-да, деб ҳурмат қилади. Аббосхон амаким Исфарага икки кажава саватда узум олиб борибди. Тўрткўз орқасидан юриб пойлаб борибди. Бозор яхши бўпти, қайтаётганларида Тўрткўз яна ўн қадамча орқада юриб пойлаб келаётган экан, кўрғонимизга уч чақирим қолганда Қўштегирмоннинг шундоққина ёнгинасида орқадан тўсатдан ириллаган овозлар эшитилиб қопти. Эшак миниб келаётган Аббосхон амаким бундай қараса, вой худойим, даҳшат эмиш, хўкиздеқ кеиадиган бўри Тўрткўз билан худди курашга тушаётгандек тиккама-тикка оишаётган эмиш. Бечора амаким кўрқиб кетибди, эшак ҳам дир-дир қалтирармиш! Амаким ўзига келиб, ёрдамга бораё деб, қинидан пичоғини суғуриб, энди эшакдан тушаётган экан, бўри ўқдек учи келиб унга ташланибди. Хайрият, Худога шукур, амакимнинг пичоқ ушлаган қўли тўсиб қопди, билагини тишлабди, холос, томоғини тишлаганда иш чатоқ бўларкан. Бўри билан амаким тиккама-тикка бўлиб кетишибди. Шу пайтда, илоё жойи жаннатда бўлсин, Тўрткўз югуриб келиб бўрининг елкасидан тишлаб пастга босибди, яна икковлари олишиб кетибдир бир униси босиб тушармиш, бир буниси босиб тушармиш...

Агар сиз эшитсангиз дод деб юборардингиз, мен дод демасдан тишимни тишимга босиб эшитавердим. Амаким мен дамлаб берган чойдан бир пиёла қуйиб ичди, кўзини юмиб анча жим ётди. Кейин яна гапира бошлади...

Уёғи яна ҳам даҳшатли бўлибди, Амаким турай деса қони кўп оққани учунми, боши айланибди, атрофдаги тоғлару олишаётган бўри билан ит ҳам чир-чир айланиб кетибди, нахотки шундоқ ўлиб кетаверсам, э Худо, ўзинг паноҳингга ол, менга куч бер, деб, каиима ўгириб нола қилибди. Худо унинг ноласини эшитиб, бош айланиши тўхтабди, билагига қувват берибди, чап кўлига пичоғини олиб энди ўрnidан тураётган экан, бўри яна ташланибди, яна амакининг томоғини мойжалга олиб ташланган экан, йўқ, ниятига етолмабди. Тўрткўз белига миниб олган экан, ерга босиб тушибди, шу босганича тагидан чиқармабди. Амаким яна худога нола қилибди. Худо унга куч, ғайрат берибди, чап кўлига пичоғини олиб, олишаётганлар олдига борса, хайрият, бўри остидаю, ит устида эмиш. Тўрткўзнинг ўткир тишлари бўрининг бўғзида эмиш, бўри оёқларини ожиз-ожиз силкитиб, менга раҳм қил, қўйиб юбор, дегандек хир-хир қилармиш, анчадан кейин бўрининг оёқлари шалвираб тушиб, боши бир томонга қийшайиб қолибди. Аллақачон ўлиб бўлган экан. Амаким энди халоскорим бўлган Тўрткўзни ажратиб олай деса, бошини кўтармабди, бўри билан олишув чоғида чатаноғидан тортиб қорнигача ёриб ташлаган экан, ичак-човоқлари бўрининг устига тўкилиб ётган эмиш. Осмонга қараб ожизгина улыбдию жон таслим қилибди...

Аҳмадкул бобом менинг ёнимда чордона қуриб ўтирган эди. Амаким ҳикоясини тугатиши билан ўзининг тиззасига ўз шапалоғи билан уриб ўрnidан турди-да:

-Менинг ана шунақа арслоним бор эди! - деди йиғламсираб.

- Э, кап-катта одам йиғиамсирамай гапир! - уришиб берди Қамбарали бобом.

-Ўзинг-чи, ўзинг эшагмг оиганда уч кун йиғловдинг- ку! - деб Аҳмадкул бобом яна бўш келмади.

-Мен эшагим ўлганига эмас, - шошмасдан тушунтирди Қамбарали бобом, - эшагим ҳомиладор эди, қорнида олти ойлик боласи бор эди, ўша боласига йиғлаганман.

-Барибир арслонимга аза очаман, хусиойи оши бераман,-деб Аҳмадкул бобом ер тепинди, кигиздан чанг кўтарилди,

-фотиҳага келмаганлар билан у дунёйи-бу дунё гаплашмайман...

Хайрият ташқарига чиқиб кетмаганим, бу ерда баҳслашув жуда кучайиб кетди. Ўртоқларимга айтиб бераман деб ҳаммасини эшитиб ўтирдим. Ит ҳар қанча вафодор боиса ҳам, барибир уни мусулмонларнинг қабрига кўмиб бўлмас экан. Агар Худо унга жаннатдан жой буюрса, қаерга кўмилса ҳам ўша ердан чиқариб олаберар экан. Агар Аҳмадкул бобом хоҳласа майли, аза оча берсин экан, лекин тиловат қилиб, фотиҳа ўқиш мумкин эмас экан, агар итимни ювиб-тараб кўмаман деса, мавли, покловчини айтдириб келиб, оқ ювиб-оқ тараб, оппоқ кафанга ўраб кўмаберсин экан. Бу гапларнинг ҳаммасини менинг бобожоним автди. У ҳаммадан ақили-да, шунинг учун жим ўтиришди.

-Барибир, беш юз кишига худойи ош бераман!

Шундай қилиб Аҳмадкул бобом ташқарига чиқиб кетди.

Дўхтир амаки Аббосхон амакимнинг бўри тишлаган кўлидаги ярани очиб, мен ҳидини ёмон кўрадиган дорилардан суриб, қайта боғлай бошлади. Эшитганларимни ўртоқларимга айтиб мақтанаман деб, ҳовлига чиққан эдим, қассоб амаки бўрининг терисини шилиб айвонга осиб қўйган экан, ўртоқларим ўшанга тикилиб, гапимга кулоқ солишмади. Кулоқ солишмасасолишмасин, кейин ёлворишса ҳам айтмайман. Оғилхона томонда бир кўзи кўр қассоб амаки қўй сўяётган экан, ўша ёққа ўтаим- у, кўнглим айнаб дарров орқамга қайтдим.

-Покловчи келди! - деб ўртоқларим чувиллаб қолишди. Мен уни дарров танидим. Уйи мачитнинг ёнида, ҳамма ўликларни ўша ювади, аввал ювади, кейин хушбўй дорилар сепеди, кейин гуллар, райхонларнингбаргидан кўксига кўйиб, илоё жойинг жаннатда бўлсин, деб, оппоқ кафанга ўрайди. Ўзим кўрганим йўк, энажоним шундай деган.

Тўрткўзни замбилга солиб молхонага олиб кириб, остига похол тўшажўтган экан, мен унинг кўзларини кўриб қолдим. Худди менга қараб тургандек бўлди, худди, «эй болалар, ҳечқайсингизни тишламадим, орқангиздан кувмадим, кишлоғингизни бўрилардан кўриқладим, холос. Агар каттиқ вовуллаб сизларни кўрқитган бўлсам, мени кечиринглар. Мен нариги дунёга, ота-онамнинг олдига кетяпман, Аҳмадкул бобомни хафа қилманглар, у жуда меҳрибон, сахий одам, менинг ўрнимга уни сизлар кўриқланглар, пакана деб масхара қилманглар...», - деяётгандек бўлди. Негадир унга раҳмим келди, йигиаб юбордим, йигим анчагача ҳеч тўхтамади.

Аҳмадкул бобомнинг: «Ҳамзахон ўғлим, омбордаги ёнғоқдан бир қоп олиб чиқ, болаларга чўнтаклари тўлгунча улаш, катталардан шу болалар яхши экан, қабрига арслонимни кузатиб боришмоқчи, қара, белларига белбоғ боғлаб, кўлларига ҳасса ушлабди», - деган гапларидан кейин йиғлашдан сал-пал тўхтадим.

Кейин Аҳмадкул бобомнинг катта боғига қараб жўнадик, Тўрткўзни ўша ёққа кўммоқчи бўлишган экан. Энг олдинда замбилдаги оқ кафанга ўралган Тўрткўзни кўтариб боришди, кетидан Аҳмадкул бобомнинг ўзи, бўри билан олишган Аббосхон амаким, уиарнинг кетидан кўрғончамиздаги ҳамма болалар эргашдик.

Аҳмадкул бобом:

-Бобонг бобомни кўрганди, отанг отамни кўрганди, кадрдоним пойлоқчим, ииоё жойинг жаннатда бўлсин, - деб йиғлаб юборди. Йўқ, Хайитвой билан Муродхон ўртоғимга ўхшаб ёлғондакам эмас, ростакамига йиғлаб борарди, кўз ёшларини артиб-артиб ҳам оларди. Болалар ҳам бир хили ростакамига, бир хили номигагина йиғлаган бўлиб, ҳар хил гапларни айтиб борарди:

-Жойинг жаннатда бўлсин, арслоним.

-Дадамни кутқариб, ўзи ўлган арслоним.

-Сенга нечта ёнғоқ тегди?

-Йигирма учта, сенга-чи? Вой арслоним.

-Мен санаганим йўқ... Жойинг жаннатда бўлсин.

-Ўлгани яхши бўлди, энди оқ ўрикни мазза қилиб еймиз.

-Астарок, Аҳмадкул бобом эшитиб қолса хафа бўлади.

-Хафа бўлмайди, жойинг жаннатда бўлсин, арслоним.

-Қаттиқроқ йиғиасанг яна ёнғоқ беришаркан...

-Жигарим, бизни ташлаб қайга кетдинг, жигарим!

-Мен билан ўйнашиб, думалашиб катта бўлдинг,

Тўрткўзим...

Тўрткўзни кўмиб қайтиб келсак, аллақачон ката қозонларни осиб, остига гулдиратиб оловлар ёқиб паловпиширишаётган экан. Совқотиб қолган қўлимизни иситишчун ўчоққа яқин борган эдик, ошпаз амаки:

-Жинни чолнинг гапига кириб шу совуқда итни кўмганибордингларми? - деб сўради.

-Ҳа, бордик, - дедик.

-Ўзиям аҳмоқ эди, сизларниям аҳмоқ қилибди, нари турхамманг, халакит берасанлар.

Шундай деб ошпаз амаки ҳаммамизни олдига солибқувлаб юборди, нарига боргач, Ҳайитвой ўртоғим:

-Ўзингиз жиннисиз, боғингизда бир туп ҳам ёнғоғингизйўқ. Жиннисиз, жиннисиз, - деганича кўчага чиқиб кетди...

Орқасидан мен ҳам чиқиб кетдим.

2.17 ЭШОН БОБОМНИ ҚАМОҚҚА ОЛДИЛАР

Энди кунлар сал-пал исиб, офтоб ҳам чарақлаб чиқиб, қорлар эриб, кўчалар билч-билч лой бўлиб қолди. Мен билч-билч лойни жуда ёмон кўраман. Энам этигингни лой қилибқўясан, деб кўчага ўйнатгани чиқармайди. Сандалдаўтираверсам зерикиб кетаман, ўйинчоқларимни ўйнагимкелмай қолади. Бугун эрталабданок офтоб яна ярақлабчиқди. Осмондан тушаётган нурга кафтимни тутиб кўрган эдим, илиққина экан. Ўйинчоқларимнинг ичида шишанингсиниғи бор эди, ўшани олиб чиқиб юзасига нур туширибўйнайман деб турувдим, бобожоним кел, ўғлим, молларни офтобчувоққа олиб чиқайлик, молхонани бир шамоллатайликдеб қолди. Тўйимга атаб боқаётган шохи узунноввосимизни эндигина олиб чиқиб ай вонга боғлаётган эдик, кўча эшигимиз тақиллаб қолди. Югуриб чиқсам иккита тўнкийган битта амаки турган экан. Бошидаги қулоқчини ҳам ғалати, битта қулоғи пастга, битта қулоғи тепага қараб турибди.

-Отанг уйдаими? - деб сўради.

-Вой, отам оиган-ку, - дедим.

-Кимнинг боласисан?

-Бобомнинг боласиман, - дедим шошилиб.

-Чақир дарров, - деди амаки мендан ҳам баттар шошилиб.

Бобом чиккан эди, Бўрҳовузнинг олдига дарров етиб боринг, деди. Ижрокўм бобо, начайник бобо, мелиса амакилар келган эмиш, зарур, жудаям зарур гап бор эмиш, бормаса иш чатоқ боиармиш... Бобом жўнаган эди, орқасидан энамнинг, ҳой қайт, ҳаммаёғинг лой бўлади дейишига қарамай, мен ҳам югурдим. Уйда ўтириб бўпман энди, зерикиб кетдим-ку, уёқда зарур, жудаям зарур гаплар бўлса, мен эшитмай қолар эканман-да, ҳечам-да!

Бўрҳовуз қўрғончамизнинг ўртасида. Сув яхши тўхтасин деб тагини бўрлаб қўйишган, шунинг учун бўрҳовуз дейишади. Атрофида ҳар хил уйлар кўп, сартарошхона, чолбувалар яшириб намоз ўқийдиган жой, сал нарида тобутхона ҳам бор. Ҳў бирда Ҳайитвой, Дилижон, Раҳимберди - ҳаммамиз тобутхонага билдирмасдан кириб навбати билан тобутда ётиб кўраётган эдик, чолбоболар роса уришиб беришган... Келсак, вой-бўй, Бўрҳовуз ёнидаги майдончада шунақа одам кўп тўпланибдики, чолбоболар, амакилар, катта болалар, Ҳайитвой, Дилижон, Абдурахим - ҳамма-ҳаммаси шу ерда экан. Мелиса амакилар от миниб туришибди, битта эмас, учта экан. Учовини ҳам оти зўр, ҳў эртақларда бўладиган, ҳалиги, девлар минадиган отлар бўлади-ку, ўшанақа отлар. Яна бир жойда тик турмай, олдинги оёғи билан билчиллаб турган қор аралаш лойни тарашлаб- тарашлаб ҳам қўйишяпти.

Эҳ, мени ҳам шунақа битта отим бўлганда эди, катта бўлганимда миниб роса мазза қилардим-да. Кеч келганимиз менга жуда алам қилди. Иккита тўн кийган қулоқчинли амаки нега бизни эртароқ айтмадийкин, қизиқ-қизиқ гаплар боигандир, эсизгина, ҳаммасини эшитиб олардим. Вой, ижрокўм бобонинг келгани ҳам рост экан. Мен уни дарров танидим. Итёқа палто кийиб олганиданмас, бунақа палто ҳозир қишлоғимизда жуда кўп. Йўк-йўк, қоп-қора мўйиови буралиб-буралиб қулоғининг орқасига ўтиб кетганидан танидим.

-Сизлар қачон келдиларинг? - деб сўрадим Ҳайитвойдан.

-Аллақачон келганмиз, - мақтанди ўртоғим.

-Сайил бўлармикан?

-Йўқ, Эшон бобо қочиб кетибди, ўшани ушлагани келишибди, ким айтса мукофот оларкан.

-Вой, - дедим кўрқиб, - Эшон бобо бизникига боргани йўқ-ку.

-Бизникига ҳам боргани йўқ, - деб шивирлади Ҳайитвой ўртоғим.

Мелиса амакилар, ижроқўмбобо худди менга тикилиб қарашаётгандек бўлаверди. Қалтирай бошладим, йўқ, совқотганданмас, кўрққанимдан қалтирай бошладим. Шошилиб бобожонимнинг орқасига ўтиб, чакмонига бетимни ўраб, мўралаб турдим. Мен Эшон бобомнинг арвоҳини кўрувдим. Шуни сезиб қолишган бўлса-я, деб кўрқа бошладим.

-Гап.шу! - деди оқ от устида турган мелиса амаки қўлидаги қамчисини ўйнатиб, - зараркунанда Эшон давлатнинг зотдор чўчқаларини ўлдириб, ҳукуматга зарар етказган. Чўчқа ўз боласини еб қўйди деб баҳона қилган, ёлғон! Зарарни тўлаш ўрнига мелисахонани тешиб қочиб кетган. Ҳукуматнинг қўли узун, қаерда бўлса ҳам албатта ушлайди... Маълумотимизга кўра, Эшон бир неча кундан буён Қўрғончадаги ўзига ўхшаган жинойтчиларнинг уйида беркиниб адолатли ҳукуматимизга қарши тесқари ташвиқот олиб бормоқда. Унинг қаердалигини айтасиз, айтмасангиз ҳаммангиз қамаласиз.

Ижроқўмбобо битта амакининг олдига келиб:

-Айт! - деди.

-Билмайман, - деди амаки орқасига тисарилиб.

-Биласан!

-Тепамда Худо бор, билмайман.

-Ҳозир айтасан, бўлмаса савалайман.

-Саваласангиз, савалайверинг, замон зўрниги ҳозир.

Ижроқўмбобо амакининг елкасига қамчи билан

енгилгина уриб, энди Аҳмадкул бобомнинг катта ўғли ёнида тўхтади:

-Хўш, сен ҳам билмассан?

-Худо хоҳласа билмайман, - жавоб қайтарди Аббосхон амаким.

-Уйингда ётиб юрган экан-ку?

-Худо хоҳласа ётгани йўқ.

-Худони ўртага солма!

-Худодан бошқа ҳимоячимиз йўқ, ижроқўм.

-Мана сенга бўлмаса, мана, ит эмган!

Ижроқўмбобо Аббосхон амакини энди икки қамчи урди,хайрият, каттиқ урмади, бўлмаса, роса оғриган бўларди-да.

Агар мени урганда, агар мен ҳам Аббосхон амакидек катта йигит бўлганимда қўлидан қамчисини тортиб олиб ўзиниям роса савалаган бўлардим. Йўқ, рост айтяпман, мени ҳеч ким уролмайди, урса қўлини ҳам, бетини ҳам тишлаб олавераман.

Оқ от миниб турган мелиса амаки энди яна гапира бошлади. Агар кимда-ким қочоқ Эшон бобонинг қаердалигини айтса бир йиллик солиқдан озод қилинар экан, Сталин бобонинг катта сурати совғага берилар экан. Одамлар бошини солинтириб жим тураверди, бобом иккимиз ҳам жим туравердик. Вой, яна иккита мелиса амаки бор экан, от чоптириб улар ҳам келиб қолишди.

-Ахтариб кўрдик, - дейишди.

-Сандиқларини ҳам очдиларингми? - деб сўради оқ отли амаки.

-Ҳа, очиб кўрдик.

-Томидаги бедасини-чи?

-Уларни ҳам титкилаб ташладик.

-Ландовурлар, ким ўзарга от чоптиришни биласан холос, - деб уришди оқ отли амаки, - борларинг, бошқа ҳовлиларни ҳам қаранглар... кўчаларга қоровул қўйганмисан?

-Қўйганмиз, қишлоқ ўраб олинган, қуш ҳам учиб чиқолмайди.

Келган мелиса амакилар энди, бизнинг уйимиз томонга қараб от чоптириб кетишди. Бизниқига ҳам киришса-я, вой, кирганлари билан бари бир Эшон бобом бизниқига йўқ-ку. Йўқ бўлгандан кейин топишолмайди, тўғрими?.. Бечора Эшон бобом-ей, энди у кишига раҳмим кела бошлади. Ўша куни бизниқига келганида арвоҳ эмас эканлар-да, ўзлари экан-да, энажоним бировга айтиб қўймасин деб шундай деган экан- да... бечора Эшон бобом-ей, ушлаб олишса уришади энди...

Аста бобомнинг этагидан тортиб:

-Кета қолайлик, - деб шивирладим.

-Бор, ўзинг кета қол, ўғлим, - деб шивирлади бобом ҳам.

-Йўқ, кўрқаман.

-Кўрқма, ўғлим.

-Ҳаммангни қамайман деяпти-ку, юринг кета қолайлик, сизни ҳам қамаб қўйишади, кейин энам икковимиз йиғлаймиз.

-Сабр қил ўғлим. Барибир кетгазгани қўйишмайди, сабр қил...

Ўртоқларимизнинг олдига ўтай, гаплашиб туриб торноша қиламиз деб ўйладиму, кейин дарров, йўқ, ўтмайман, ўтсам Эшон бобомни сомонхонамизда кўрганимни айтиб қўяман, айтмасам ҳам ўзлари кўзимдан билиб олишади деб дарров фикримдан қайтиб, оқ от минган амаки менга қараяптимикиан, йўқмикиан, деб мўралаб уни кузата бошладим. Йўқ, қарамаяпти экан. Ижроқўмбобо билан маслаҳат қилишяпти. Шу пайтда одамларни уёқ-буёққа итариб Ражаб комсомол билан Юсуф комсомол кириб кела бошлади. Ўхў, улар жуда зўр, ҳамма кўрқади. Раисбобо ҳам, ижроқўмбобо ҳам, жамики амакилар ҳам кўрқишади. Кўчада дуч келиб қолса, ўшалар ўтиб кетгунча деворга қисилиб туришади. Бўлмаса катталарга чақиб беришар экан- да. Чақув тушса ўша амакиларни дарров қамаб қўйишар экан.

-Нотўғри ахборот берибсиз-да, ўртоқ,-деди оқ от минган амаки.

-Ахборот тўғри, - деди Юсуф комсомол, - мен бу қочоқ, тесқари тарғиботчининг изига тушганимга ўн кунбўлди. Бугун у боғда пайдо боиса, эртага бу боғда пайдо бўлади. Охири яширинча намоз ўқийдиган жойларни аниқладим. Қамбарали чолнинг, ана, ўзиям кўзини чақчайтириб турибди, менга унақа қараманг, сиздан кўрқадиган жойим йўқ, мен ҳукуматнинг одами бўламан... ана шу чолнинг боғида кўримсизгина уй бор. Ўша ерда намоз ўқишади. Ҳа-ха, қочоқ шу ерга албатта келади дедим-да, кечаси билан ухламай пойладим... Ҳе, чол, менга унақа қарама, сен билан тегишли жойда гаплашиб қўяман... Кейин чоллар йиғила бошлади. Охирида қочоқ Эшон шошилиб келиб, қулоғини ушлаб Оллоҳу акбар, Оллоҳу акбар деб азон айта бошлади, паст овоз билан айтди... Кейин қишлоққа бориб, жин аравамга миниб сизга маиумот етказдим. Гап шу, ушлайсиз. Ушламасангиз билиб қўйинг, сизнинг устингиздан ҳам тегишли жойга маиумот берамиз...

Ҳамма жим эди, бобом иккимиз ҳам жим туравердик. Одамлар энди бошларини баттарроқ эгиб олишди, биз ҳам баттарроқ эгиб олдик. Ҳайитвой ўртоғим ёнимга келиб:

-Қулоғингга битта гап айтаман, - дея шивирлади.

Қулоғимни оғзига яқинроқ тутган эдим:

-Эшон бобомни мен кўрганман, - дея шивирлади.

-Қачон?

-Кеча.

-Қаерда кўрувдинг?

-Товуқхонада ётган экан.

-Қандай қилиб кўрдинг, мен кўрганим йўқ-ку?

-Отам қоронғуда овқат олиб келганди, орқасидан секин пойлаб келиб кўриб олдим.

-Шу гапларни ижрокўмбобога айтасанми?

-Йўқ, айтсам мени ҳам қамаб қўйишади.

-Менга нега айтдинг бўлмаса?

-Сен ҳам менга битта гап айтгин-да, сенда қизик гап кўп-ку.

-Ҳозир ҳеч ҳам қизик гапим йўқ, - деб шивирладим. - Қизик гап айтсам, уйимизкуйиб кетади, молларимиз ҳам куяди... Эшон бобомнинг арвоҳини ҳам кўрганим йўқ, билдингми...

Ўртоғим билан пичирлашиб сўзлашаётганимизда оқ от минган амаки бошқалар билан нима тўғрисида гаплашаётганини эшитолмай қолдим, жуда алам қилди. Энди бобожонимнинг олдига ўтиб ҳамма гапларни астойдил эшита бошладим. Эшитганларимни уйга борсам энамга ҳам айтиб бераман, деб ўйладим. Эй, энам ҳам келса боиаркан, орқада тўн ёпинган эналар турибди-ку, энам ҳам тўнини ёпиниб тураверади-да.

Оқ от минган амаки Юсуф комсомолдан намозга борган чолларни таниб олганмидинг, қани менга кўрсат-чи, девди, комсомол амаки олдинга чиқиб

даврани айланиб бу, мана бу, мана буниси ҳам деб қўлидаги қамчиси билан чол боболами кўрсатаверди. Кейин Матмуса бобо, Қамбарали бобо, ЭшонкуИ бобо, Аҳмадкул бобо, ўзимнинг бобомни ҳам қўшиб ўртага олиб чиқишди. Қўрқиб кетдим, жуда ҳам қўрқиб кетдим. Бобожонимни қамаб қўйишса-я, унда энам икковимиз нима қиламиз, кечаси ухлаганда қўрқамиз-ку, деб ўйладим. Кейин энажоним ўргатган дуоларни пичирлаб ўқий бошладим. Эй худо, бобожонларимизни қамашмасин, деб пичирлат турдим. Йиғлагим кела бошлади. Йиғласам Эшон бобом бизникига борганини билиб қолишади, деб йиғламасликка ҳаракат қилдим.

Оқ отли амаки отдан тушиб, жиловини шеригига ушлатиб, янгигина мойланган, қўнжи узун хиром этиги бор экан, ўша лой бўлиб қолади деб отидан тушмаган экан-да, қўлидаги дастагига кумуш қадалган чиройли, жудаям чиройли қамчиси билан ўша этигининг қўнжигга секин-секин уриб, ўртада ғуж бўлиб турган боболарга яқинлашиб:

-Хўш, отахонлар, - деди.

Боболар индашмади.

-Жам бўлиб намоз ўқиш тақиқланган-ку, билмасмидиларинг?

Боболар билишмас экан, жавоб қайтаришмади.

-Қочоқ Эшонни қаерга беркитдиларинг?

Боболар яна жим тураверишди.

-Гапирасизларми, йўқми?

Йўқ, яна гапиришмади, бошларини эгиб тураверишди.

-Нима ҳало, соқовмисан ҳамманг! - амаки шунақа қаттиқ бақириб ер тепиндики, атрофга лой сачраб кетди. Кейин савол бера верди, бераверди. Бобожонлар ҳам жим тураверишди, тураверишди. Одамлар ҳам жим, мен ҳам жим туравердик. Охири амаки, ҳой ижроқўм, бу соқовлар билан ўзинг гаплаш.

Эшонни топасан, топмасанг ўзингни қамайман деб тезгина бориб отига миниб олди. Оёғидан зах ўтгандир-да, ер лой- ку, тўғрими? Мана, менинг ҳам оёғим совқотяпти-ку.

Ижрокўм ҳассасига кўкрагини тираб, энгашиб турган Эсонқул бобомнинг ёнига келиб, отахон, бугун намозга борибмидингиздеб юмшоққина қилиб, эркалатиб, сал-пал қулиб ҳам туриб сўради.

-Бордим нима-ю, - деб Эсонқул бобо бир оз ўйланиб қолди, - бормадим нима, сенга барибир эмасми, болам?

-Айтинг, бордингизми, йўқми?

-Бордим десам мукофот берасанми?

-Бераман, отахон, албатта бераман.

-Ўша мукофотни ўзинг олиб уйингда тинчгина ўтирсанг бўлмайдим, болам?

-Намоз ўқиётганларингда Эшон бугун имомликка ўтдим, йўқми деб сўраяпман, отахон, гапга тушунсангиз-чи.

Эсонқул бобом қаддини ростлаб, бошини баланд кўтариб шохдор ҳассасини қўлига ушлаб:

-Ҳой, Марифхўжа, - деди баланд овоз билан, - бобонг раҳматли Хўжайи Писта масжидининг сўфиси эди. Эртаю кеч томоғини қириб, қулоғини чўзиб азон айтмаган экан-да... Хон Эшон ҳазратлари мана шу кичкина юртимизнингимоми ҳам имони эдилар. Худога шукр ўша кишининг шарофати билан одамга ўхшаб юрибмиз, бўлмаса қип-қизил ҳай вон бўлиб қолардик, эшак бўлардик, эшакни кўпайтиришдан сенинг мақсариънг нима ўзи... Нариге тур, кетаман, оёғимдан зах ўтиб кетди.

-Қайтаринг! - буйруқ берди оқ отли амаки, - Эшон топилмагунча хеч кимга рухсат йўк.

Ижроқўмбобо энди Қамбарали бобони сўроқ қила бошлади. Йўк, сўроқ қилишдан олдин, эй эси йўк чол, ўз уйидаяширинча масжид очган одамга жуда катта соҶиқ солинишини билмас экансан-да, деган гапларни айтиб олди. Кейин, Эшонни қаерга беркитдинг, деб сенсираб гапира бошлади.

-Беркитганим йўк, - деди Қамбарали бобом.

-Беркитмаган бўлсанг, қаерда у?

-Билмайман.

-Биласан!.. Сенга шундай катта солиқ соламанки, тўлагунча букри белинг чиқиб кетади. Айт, Эшон қаерда?

-Билмайман дедим-ку.

-Мана сенга бўлмаса, мана!.. - Ижроқўм Қамбарали бобонинг бошига, елкаларига қамчи билан савалай кетди. Одамлар ў-ў-ў-ў-ў деб юборишди, ҳалиги шамол келганда бошоқли буғдойлар уёқ-буёққа тебранади-ку, ўшанақа бўлиб чайқалиб кетишди. Орқада турган опалар йиғлагандек боишди, мен ҳам йиғиабюбордим, овозимни чиқарнасан йиғладим. Битта амаки, мен уни танийман, Дадахон ўртоғимнинг отаси, у, шошилиб келиб ижроқўмнинг қўлидаги қамчини тортиб олиб, оқ отли амакига қараб, хурматли бошлиқ, эшон ҳазратлари 20 та чўққани ўлдирган бўлса майли, биз товон тўлайлик, 20 та қўй берайлик, девди, отлиқ амаки бу йигит ҳам жиноятчига шерик экан, ушланглар, деб буйруқ берди...

Ижроқўм Аҳмадқул бобомнинг олдига келиб қа-лин қошлирини кериб:

-Хўш, - деди.

-Нега хўш дейсан, мен хўкиз эмасман-ку! - деди Аҳмадқул бобом.

-Хўкиздан ҳам баттарсан.

-Икковимиз бир қўш бўларканмиз-да. Ҳа-ха... Баҳорга чикиб ер ҳайдарканмиз-да, ҳа-ха.

-Тилингни тий, пакана!

-Пакана дема мени, мен сендан новчаман, кел бўйимизни ўлчашиб кўрамиз.

-Эшон қаерда?

-Худонинг уйида.

-Сен беркитгансан уни!

-Йўқ, ҳазратимни яратганнинг ўзи беркитган.

-Ҳазиллашсам қутуламан деб ўйлаяпсанми?

-Марифхўжа, ўзинг хазилкашсан-ку, - деди баланд овоз билан Аҳмадкул бобом, - сўфи бобонг таҳорат қилмоқчи бўлганда таҳорат сувига ўзинг қалампир солиб кўярдинг- ку, бобонг бечора кечгача орқасини чангаллаб югуриб юарди-ку.

-Бас! - ижроқўм шундай қаттиқ ер тепиндики, атрофга шунақанги кўп лой сачрадики, ўша лойлардан бир қисми Ҳайитвой икковимизнинг пешонамизга ҳам келиб тушди. Аҳмадкул бобом орқасига тисарила бошловди, ижроқўм уни қисиб кела бошлади.

-Гапир, Эшон қаерда? - сўради яна.

-Билмайман.

-Билмайсанми, мана сенга! - ижроқўм қўлидаги қамчиси билан бир туширмоқчи бўлувди, Аҳмадкул бобом зип этиб Матмуса бобомнинг орқасига ўтди-да, ўнг қўлтиғидан бошини чиқариб ур, ура қол, ҳа кўрқасанми, Матмусанинг ўғли туманда бошлиқ-да, урсанг энангни кўрсатиб кўяди, девди, ижроқўмбобо энасини соғинмаган экан, урмади. Қамчини боши баробар кўтарганча орқасига тисарилиб, энди менинг бобомнинг олдида тўхтади:

-Ўзлари ҳам шу ерда эканлар-да? -

-Ҳа, шу ердамиз, - деди бобожоним.

-Золимлар замонида юртга элликбоши бўлгандингиз-а?

-Ҳа, Марифхўжа, отанг билан бобонг сайлаганди.

-Ўғилларингиз одил ҳукуматга қарши милтиқ кўтариб чиққан эди.

-Юрт ҳимоясига чиққан эди, уларни сен оттиргансан.

-Куёвингиз кулоқ бўлган эди шекилли?

-Ҳа, Марифхўжа, уни сен кулоқ қилдиргансан.

-Сен чол, ҳукуматнинг ашаддий душмани боиасан. Эшонни ҳам сен беркитгансан. Соқолингни юлиб оламан ҳозир. - Ижроқўм соқолидан ушлаб ўзига тортмоқчи бўлувди, бобожоним унинг кўкрагидан итариб юборди. Йиқилмадию, қўлидаги қамчиси билан бобожонимни савалай кетди, бошига, елкаларига ура бошлади.

Додлаб юбордим. Урма, урма, менинг бобом бўлади, дея бақирдим. Бақирганимча бориб оёғини кучоқлаб, сонидан шундай қаттиқ тишладимки, шундай қаттиқ тишладимки, жони оғриди шекилли, тепиб юборди. Лойга орқам билан шалоплаб тушдим. Туриб энди бу оёғига ёпишиб, унияш шунақа қаттиқ тишладимки, қўлидаги қамчиси ерга тушиб кетди. Икки қўллаб биқинимдан маҳкам сиқиб тепага кўтарган эди, юзига баробар бўлиб қолган эканман, иккови қулоғидан маҳкам чангаллаб олдим, энди бурнидан ҳам тишлайман деб турувдим, бобожоним мени унинг қўлидан тортиб олиб:

-Урма, золим, - деб бақирди, - урсанг мени ур, болани нега урасан, золим! Ўғилларимни отиб ўлдирганинг каммиди... Ҳой, одамлар, нега қараб турасанлар, чолни уряпти, болани уряпти бу золим, нега наша еб қўйган молдек анграйиб турасанлар.

Бобожоним мени ерга кўйиб, кўкрагини кенг олиб ижроқўмбобога яқинлашиб юра бошлади. - ҚўЙинг қичиган бўлса мана мени ур, тўйгунингча ур, қонхўр!

Оқ отли амаки сал олдинга юриб келиб ижроқўмга, бас қилинг, одамни шарманда қилдингиз-ку, девди, ижроқўм булар билан ё милтиқ, ё қилич билан гаплашиш керак, деди. Шу пайт дала томондан битта мелиса амаки от чоптириб келиб қолди, қочокни ушладик, олиб келишяпти, деди.

-Гапир тезроқ, гапир! - буюрди оқ отли амаки.

Ҳамма уйларни, ҳамма молхоналарни, ҳамма боғларнитинтишибди-да, кейин сой бўйига қараб юришибди. Ғулом бобонинг девори тагида, қорнинг устида одамнинг изини кўриб қолишибди, из янгигина экан, девордан ошиб ўтишса, ўша из суви йўқ ҳовузга қараб борибди, бундай тикилиб қарашса, ҳовузнинг ичи тўла шолининг похоли эмиш, похол ҳам янгигина солинган эмиш. Тагини титкилашса Эшон бобо ўтирганмиш.

-Ана, ўзини ҳам олиб келишяпти, - деди шу гапларни айтаётган амаки.

Дала томондан Эшон бобомни ҳайдаб келишаётган экан, иккита отлиқ, иккита пиёда амакининг олдида битта-биттақадам ташлаб келяптилар. Эгниларида бобожонимникига ўхшаган қора чакмон, бошларида кичкинагина саллача, оёқларида маҳси-кавуш, кавуш роса лой бўлиб кетибди. Ўртада тўхтаб ҳаммага бир-бир қараб чиқдилар-да:

-Бошларингга кўп ташвиш солдим-да, ҳамқишлоқларим, афсус, - дедилар.

Одамлар ҳар хил гапларни айтишди. Орқада тўн ёпиниб турган опалар йиғлагандек бўлди, болалар ҳам йиғлагандек бўлди, болалар ҳам йиғлашди.

Мен ҳам йиғладим. Югуриб бориб оёқларидан ачомлаб олай девдим, бобожоним кўйиб юбормади. Битта амаки оқ отлининг олдига бориб, чолни қийнаманг, майли, ўрнига мени қаманг, девди, оқ отли, буни ҳам ушланглар, деб буюрди. Эшон бобомга кўшиб ўша амакини ҳам ҳайдаб кетишди.

2.18 ЭШОН БОБОМНИНГ ЎН ҚОП КИТОБИ

Ўша куни Эшонбобога неча чўчка боқтирганларини билиб олиш учун энажоним буюрган ҳамма ишларни бажаравердим, бажаравердим, ҳечам йўқ демадим. Қўйларимизнинг охурига ғазон солдим, ўчокнинг кулини олдим, бобожонимнинг оёқларини уқалаб кўйдим, охири:

-Айтинг энди, - дедим.

-Яхшиси бобонг айтса бўларди, - деди энам.

-Йўқ, сиз айтасиз, бобом айтаётганда нос чекиб олай деб, ҳаммасини айтмайди.

-Ўғилгинам-ей, сенда ҳамма нарсани билишга ҳавас баланд, худо хоҳласа, сен катта олим бўласан, ўшанда ҳозир айтганларимни китоб қилиб ёзасан, хўпми?

-Мен хат ёзишни билмайман-ку?

-Унгача ўрганиб оласан-да.

-Хўп, айтинг тезроқ...

-Ҳа ўғлим, Эшон бобонг бамисоли авлиёдай бир киши...

- Энажон, авлиё дегани ким дегани?

-Авлиё дегани одамларга меҳр-шафқатли, яхшиликқилувчи, Оллоҳни эсга солиб, намозлик ўргатувчи дегани... Олдин Қўқонда ўқидилар, кейин авлиёлар макони бўлган Бухорои шариф деган улуғ шаҳарда ўқидилар, қайтиб келиб Қўқонда мактабдорлик қилдилар.

-Мактабдами?

-Йўқ, мадрасада. Хотинлари вафот қилгандан кейин шаҳарда тургилари келмай, яна ўзимизнинг қишлоғимизга қайтиб келдилар... Дашт томонда оталаридан қоingan катта боғ бор эди, ўшанинг ярмини сотиб мачит қурдилар, мактаб очдилар. Раҳматли отанг Тўхтавой билан отишмада ўлган тоғаларингни, бутун қишлоқдаги болаларни ўқитдилар.

- Энажон, ўша мактабда нега мени ҳам олиб бормадилар?

-Арслоним, унда сен туғилмаган эдинг-да.

-Ўзингиз айтувдингиз-ку, одам туғилмасдан олдин унинг арвоҳи учиб юради, деб, ушлаб дарров олиб бормабсиз-да?

-Вой шириним-ей, бунча гапдон бўлмасанг?.. Кейин ўрислар келди, урушлар бўлди, колхоз замон бўлди, қизил шапка кийганлар ҳар хил саволлар бериб Эшон ҳазратларини қийнаб юбордилар, қочиб кетдилар. Мирзачўл деган пана жойга қочиб кетдилар. Кейин Эсонкул бобонг, Қамбарали бобонг, ўзингнинг бобожонинг ҳаммалари бориб, ёлвориб- ёлвориб қайтариб олиб келдилар... Кейин, кўргансан, ҳазратимнинг боғларидан катта анҳор ўтади, кўргансан-а? Баракалла, азаматим. Ўша анҳордан китоблар оқиб келаверибди, келаверибди.

-Вой, энажон, китоб нега оқиб келади?

-Исталин бобо Худонинг номи ёзилган китобларни ўтга ёқинлар, ерга кўминглар, сувга оқизинглар, кимдаким фармонимни бажармаса ўн йилга қамайман, камоқхонада чиритаман, дебди. Эшон ҳазратлари сувда оқиб келган китобларни йиғиб, томга олиб чиқиб қуритарканлар, қоплар тўлганда қоронғи кечада, ҳамма ухлаганда қабристонга элтиб кўмар эканлар.

-Менинг отам кўмилган қабристонгами?

-Билмайман, азаматим, ишқилиб қабристонга кўмган эканлар-да...

-Кўмаётганда Қуръон ҳам ўқибдиларми?

-Албатта ўқийдилар-да... Кейин устиларидан чақув тушибди, вой ўғлим, кишлоқни қизил шапкалилар бирам босдики, бирам босдики, Оллоҳнинг, азиз-авлиёларнинг номлари ёзилган китобларни ахтариб ҳамма уйларни тинтув қилдилар, молхоналарни, омборхоналарни ағдар-тўнтар қилиб ташладилар.

-Одамлар индамадими?

-Гапиришди, йиғлашди.

-Кейинчи?

-Сабр қил, тойлоғим, айтаман, ҳаммасини айтаман...

Кейин Эшон ҳазратларини маҳкам ушлабдилар. Анҳорданкитоб ушлаганмисиз, деб сўрабдилар.

-Ушлаганман, - дебдилар ҳазратим.

-Кейин нима қилгансиз?

-Томга чиқариб қуритганман, - дебдилар ҳазратим.

-Кейин нима қилгансиз?

-Қопларга жойлаганман.

-Кейинчи?

-Уёғини айтмайман.

-Айтасиз!

-Худо битта, сўзим битта, - дебдилар хазратим.

Қизил шапкалилар хазратимнинг қўлини орқасига боғлаб, қабристонга судрабдилар, қаерга қўмганингни айтасан дебдилар. Кейин ҳамма одамларни масжидни олдига тўпладилар.

-Сиз ҳам ўша ерга бордингизми?

-Йўқ, азаматим, мен бормадим, бобожонинг борган эди, бобоси, яхшиси уёғини ўзингиз айтинг, ахир ҳаммасини ўз кўзингиз билан кўргансиз-ку.

Бобожоним инқиллашдан тўхтаб жимгина ётган эди, яна вой оёғим, деб ух тортиб олди. Онаси, ўзинг сўзлайбер, худди кўргандек қилиб айтаяпсан, ҳалиги гапинг маъқул, Раҳмонжон катта бўлса ўртоқларига сўзлаб берсин, деди-да, бошини кўтариб нос чекиб олди. Ҳар гал нос чекканда:

Кимки чекар носни, Учратар Хизир Илёсни. Асло ёнингга йўлатма, Нос чекмаган ифлосни, -деган ашуласини бир айтиб оларди. Бу гал айтмади, онаси сен ўзинг гапга чечансан, отинбибилардан ҳам зўрсан, деб қўйди.

Энажоним мени узоқ куттирмай яна ҳикоясини бошлади:

-Ҳа, азаматим, бошимиздан не-не оғиркунларўтмади...

Одамларни масжидни олдига йиғиб, ўртага гулхан ёкибдилар, хонадонлардан йиғилган азиз авлиёлар қоии билан битилган бир китобни хазратимга бериб:

-Оловга ташланг!.. - дебдилар.

-Ташламайман, эй кофир, - дебдилар ҳазратим.

-Ёқасан! - деган буйруқ бўлибди.

-Худо битта, сўзим битта, - деган жавоб қайтибди,

Хўб зўрлабдилар, Ҳазратим кўнмабдилар, авлиёларкитобини қизил шапкалиларнинг ўзлари ёқа бошлабдилар. Ҳазратим қаршилиқ кўрсатмоқчи бўлганда хў нарига судраб бориб қўлларини орқасига қайириб, маҳкам ушлаб турибдилар. Ҳазратимнинг кўзларидан дув-дув ёш тўкилибди, вужудлари теракнинг баргидек дириллаб қалтирабди. Охири чидолмабдилар, юлқиниб чиқиб, ўзларини оловга ташлабдилар, ёнаётган бир китобни олиб кўксиларига босиб ўчирибдилар, шапкалиларига қараб «кофирлар, ит эмчагини эмганлар, худоё кўлларинг гўрда чирисин» деб қарғаб, қўлларидаги чала ёниб турган китоб билан бошлиқнинг нақ бошига урибдилар. Бошлиқни уриб бўлмас экан, улар ҳукуматнинг одами ҳисобланишаркан, уларни урган одам, албатта, ўн йилга қамалар экан. Ҳазратимнинг қўлларини орқасига боғлаб олиб кетибдилар, эшиги темирдан ясалган қоронғи уйга қамаб қўйибдилар. Ётаверибдилар, ётаверибдилар. Намоз ўқибдилар, Оллоҳнинг номини тилларидан қўймабдилар. Шапкалилар орасида ҳам инсофлилари бор экан. Ўша инсофли одам энг катта бошлиқ экан. Ҳазратим қамоқ муддатини мелиса идорасида қоровуллик қилиб ўтайсан, деб фармон берибди. Худо кўнглига солган эканда, шунинг учун Ҳазратимни қамалишдан сақлаб қолибди. Ўшандан буён Эшон ҳазратлари қоровуллик қилиб, козармодаги чўчқаларга ҳам қараб турарканлар...

- Энди ухла азаматим, мен ҳам ухлайман.

Ана бобонг ҳам ухлаб қолди, шекилли, хуррак отаяпти...

2.19 ҚИШЛОҚЧАМИЗ УЧ КУН ЙИҒЛАДИ

Ростдан ҳам мозор бошигача эргашиб бордик, холос, у ёғига ўтмадик. Паст маҳалланинг болалари жуда ёмон, нега бизнинг кўчага келдиларинг, нега эшигимиздан мўралаб қарадиларинг деб қувлашади, итлари ҳам кўшилиб қувлайди. Мозор бошигача катта болалар ҳам, мен ҳам сал-пал йиғлаб, сал-пал ҳиқиллаб бордик. Отлиқ амакилар олдида аста-секин кетаётган Эшон бобом бизга бир мартагина қараб қўйдилар, холос. Ҳали айтувдим-ку, кулимсираб турувдилар деб, энди ҳеч ҳам кулимсирамай, йиғламсираб қарадилар. Қоронғу уйга қамаб қўйишса кўрқаман деётгандирлар-да. Юришдан тўхтаб - қараб турувдик, Эшон бобом ҳам тўхтаб, орқаларига ўгирилиб, энди бизга сал кулимсираб қарадилар, ҳаммадан кўп менга қарагандек бўлдилар. Мен ҳам ҳаммадан кўп тикилиб турдим.

-Тақсир, қани юрсинлар, хайрлашув тугади, - деди хайдаб бораётган отлиқ амаки.

Шундан кейин ҳаммалари жўнаб кетишди. Биз ҳам орқамизга қайтдик, келаётганимизда ҳар хил гаплардан гаплашдик. Қулижон ўртоғим бор-ку, ўша мелиса амакиларнинг елкасидаги юлдузини санабди: новчасида битта, паканасида учта юлдуз бор экану, қолган иккита мелиса амаки елкасига опалар лозимига жияк қадайдик-ку, халиги йилтираб турадиган, ўшанақа латтадан қадаб олган экан. Шунга ўхшаш ялтироқ латта Қулижон ўртоғимда ҳам бор экан, эртага елкасига тиктириб олар экан. Абдуҳалим ўртоғим ижрокўм бобосини қамчи билан ураётганида йиғлабдиююгуриб бориб оёғидан тишлаш ҳеч эсига келмабди. Олдин сенинг бобонгни урганда, олдин сен уни тишлаб олганинда сендан ўрганиб олардим-да, кейин мен ҳам бошлаб тишлар эдим, деди.

-Мана, мени ҳам тишларим ўткир, кўргин, - деб ўртоғим оғзини очиб оппоқ тишларини кўрсатди, - энди бобомни урса мен ҳам тишлайман, мана бундай қилиб тишлайман.

Абдурахим ўртоғим менга ўгирилиб:

- Энди сени ҳам қамашади, - деди ваҳимали қилиб.

-Ҳечам-да, - дедим сал-пал кўрқиб.

-Ижроқўмбобони тишладинг-ку.

-Бобомни урмаса тишламасдим.

-Бобонгни қаттиқ ургани йўқ.

-Мен ҳам қаттиқ тишламадим-ку.

-Қаттиқ тишлаган экансан, - деди Абдурахим баттар кўрқитиб, - ижроқўм нонвойхонага кириб, шимини тушириб тишлаган жойингга дори суртиб олди, барибир, сени ҳам қамашади энди.

Энди баттар кўрқа бошладим. Ўртоқларим билан ҳам гаплашгим келмай қолди. Жим кетавердим... Қамаб қўйишса- я, қамоқхона қоронғу бўлса кўрқаман-ку... Бобожонимни, энамни ҳам кўшиб қамашса майлиди, бирга ўтираверардик, ҳеч ҳам кўркмасдик. Вой, унда уйимизда ким қолади, молларимизга ким қарайди...

Энди йиғлагим келди. Уйимизга келгунча ўртоқларимга кўрсатмай жиндак йиғлаб олдим... Қамаласан, қамаласан, қамаласан эмиш, қамаб бўпти, камаса ҳаммасини тишлаб оламан, қўлларини, оёқларини тишлайман...

Келсам бобом аллақачон қайтиб, сандалда ўралиб ётибди экан, устига чакмон ҳам ёпилган. Энам тескари ўгирилиб ўчоққа олов қалаётган экан,

билдирмасдан аста сандалга кириб бошимга кўрпа тортиб оламан девдим,
сезиб турган экан:

-Келдингми, қулуним? - деб сўради.

Энамми, бобожонимми мени уришишларини олдиндан сезсам атайлаб
йиғламсираб гапираман. Ўшанда ҳеч ҳам уришишмайди.

-Келдим, - дедим йиғламсираб.

-Вой ўлмасам, ҳаммаёғинг лой-ку, - деди энам ўрнидан туриб.

-Бўлса ўлар.

-Пиқилламай гапир.

-Пиқиллагим келяпти ўзи.

-Вой шўрим, янгигина тўнни ҳам расво қилибсан-ку.

-Расво қилавераман.

-Лойга думаладингми?

-Ҳа, думаладим.

-Ечин, бўлари бўпти энди.

-Ечинмайман.

-Шундайлигича кўрпага кирмоқчимисан, шумтака.

-Киравераман, ўзингиз шумтакаси.

-Тўхтаб тур, сен мен билан айтишадиган бўлиб қопсан, таъзирингни бир
бериб қўяй.

Энам энгашиб энди оташкуракни қўлга оламан девди, йўқ кўрқмадим,
олгани билан барибир урмайди, бувисиникига кетиб қолади деб кўрқади.
Шундай бўлса ҳам бобом уйғоқ экан, ҳой онаси, уришма, деб ўшқириб берди.
Ўзи улар жуда ғалати-да. Бир куни энамбобомдан кўрқса, эртасига бобом

энамдан кўркиб, хўп-хўп айб бизда, товба қилдик, деб туради. Ҳозир энам бобомдан кўрқаётган экан. Шунинг учун оташкуракни олмай ўзи келиб мени ечинтира бошлади. Олдин беқасам тўнимни ечиб олди. Кейин ўчоқнинг олдига пўстакка ўтказиб қунжигача лой бўлиб кетган этигимни еча бошлади. Мен этикни ёмон кўраман, ундан потинка яхши, ипини бундай-бундай қилиб ечангиз оёқдан куни нам тортиб ҳеч ечилмай тураверади. Энам бир пойидан тортган эди, остимдаги пўстак билан қўшилиб судралиб пойгакчача бориб қолдим. Ўшанда ҳам ечилмади. Бунисини тортувди, энди ўчоқ томонга судралиб келдим. Эҳ, шу этикни бугун киймасам бўлар экан, икковимиз ҳам роса қийналдик. Энам устасидан роса хафа бўлди, уйи донга тўлсин, солгани идиш тополмасин деган гапларни айтди. Кейин музлаб кетган оёғимдан ўпиб:

-Таъзилингни ебсан-ку, болам, - деб қўйди.

Ўрнимдан туриб энажонимнинг бўйнидан ачомлаб ўзисал-пал йиғлагим келиб турувди, росмана йиғлаб юбордим. Энам, қўй болам, йиғлама, девди, овозимни чиқариб баттар йиғладим.

-Нега йиғлайсан ахир, нега? - кўксига босиб елкаларимдан силай бошлади энажоним.

- Энди мени ҳам қамашаркан, - деб зўрға гапирдим.

-Сени нега қамашаркан, қулуним?

-Оёқларини тишладим-ку, қулоғини қонатдим.

-Қайси ўртоғинг билан уришдинг, айт?

-Ўртоғиммас, ижроқўмбобони тишладим деяпман.

-Ижроқўмбобони, вой шўрим, нималар деяпсан?

-Ўзи бобомни урди-ку, қамчи билан урди, нега уради бўлмаса?

-Вой, Отажон, гапирсангиз-чи. Болангиз нима деяпти, эшитяпсизми?

Бобожоним Бўрховуз бўйидан қайтиб келиб кампирим ўзи эшитган бўлса бўлди, юрагини ғашлаб нима қилдим, деб энажонимга ҳеч нарса айтмай, қамчи зарбидан шишган юзини кўрсатмай сандалга кириб ётволган экан. Энам эрталабдан буён молхонадан чиққаним йўқ, кимдан ҳам эшитардим, сиз бўлсангиз мени одам қаторига қўшмайсиз, мен сизнинг чўрингизман, деди. Бобомнинг юзидаги шишини кўриб йиғлашга тушди. Эшон ҳазратлари мусичадек беозор киши эдилар, париштадек бегуноҳ эдилар, худоё чўчка боқмай чўчкадек бўкириб ўлгурлар, деб қамокқа олиб кетган амакиларни роса қарғади. Менинг шўрлик чолгинамда нима айб, бегуноҳ гўдагимда нима айб, қамчи кўтарган қўлларинг гўрларда чиригурлар, деган гапни ҳам айтди. Кейин уйнинг бурчагида ўтириб олиб, отишмада ўлган тоғаларимни номини айтиб, сизлар тирик бўлганларингда қари оталарингни золимларга қалтаклатиб қўярмидиларинг, зўравонларнинг таъзирини бериб қўярдингларку, бевақт кетган азаматларим, шаҳид бўлган арслонларим, деб йиғлайверди, йиғлайверди. Бирпас бобом йиғлади, бирпас энам йиғлади. Бир-бирларини ҳечам юпатиша олмади, юпатиб туриб яна йигиаб юборишади. Бобом овозини чиқармасдан, кўз ёшларини артиб-артиб йиғИаса, энам худди тоғорада ҳамир қораётгандек, кигизни муштлаб-муштлаб, ғижимлаб йиғлайди.

Охири бир-бирларига суяниб жим бўлиб қолишди. Энажоним бобомнинг елкасига бошини қўйган эди, бобом мени эркалаганда юмшоқ-юмшоқ силайдикку, ўшанақа қилиб юзларини, бошларини силаб, қўй онаси, уларга ҳам тикилиб турган бало бордир, худо хоҳласа ҳаммаси жазосини олади, деб юпата бошлади.

-Тур энди, - деди охири, - дориларингни олиб кел, оёқ қурғур қаттиқ оғрияпти.

Энам бошини кўтариб сирғалиб тушиб кетган рўмолини қайтадан ўраб:

-Яна шамоллатиб олган бўлманг? - деб сўради.

-Зах ерда ярим кун ушлаб туришдию шамолламай бўладими.

Молхонамиздаги товоқчада бўрсикнингёғи қўшилган қоп-қора, ёпишқоқ доривор эди-ку, анаву куни адашган сигирга ҳам суртувдик-ку, ўша дорини олиб чиқиб бобомнинг қамчидан заха бўлган жойларига, йўқ-йўқ, ҳидини ёмон кўраман, кўнглим айнийди, дейишимга қарамай, менинг ҳам товонимга, тиззамнинг кўзига суртиб қўйишди.

Бобомдан кўнгил сўрагани кўшниларимиз чиқа бошлашди. Амакилар, опалар, болалар ҳам чиқишди. Ҳамма чиқаверди, танчамизнинг атрофи тўлиб кетди. Бувимнинг қиз ўртоғи Муҳтарам холам, патирни чиройли ёпадиган Бибиқиз аммалар бор деб айтувдим-ку, ўшалар ҳам чиқишган. Бу гал қатлама ҳам, ёғли патир ҳам олиб чиқмабди, шундай ўзлари чиқаверишибди. Бошқа аммалар ҳам ҳеч нарса олиб чиқмай, фақат ижрокўм амакини қарғани чиқишибди. Ўша амаки жуда ҳам ёмон экан. Бугун бўлмаса, эртага албатта Худонинг ғазабига учраркан. Кўрбошилар замонида ҳам кўрғончамиздаги амакиларни роса қийратган экан. Ўшанда ижрокўм эмас, командир экан. Бошидачучвара нусха шапкаси, эғнида итёқа чакмони, ёнида қиличи, яна битта ёнида тўппончаси ҳам бўлган экан. Аскарлариям ўзига ўхшаган экан. Кўрғончамизга от чоптириб келишаркан-да, мамашка-мамашка, папашка-папашка кўрбоши кўрдинг, деб сўраркан. Билмайман дейишса, биласан, дейишар экан. Яна билмайман дейишса ўн қамчи урилсин дейишар экан. Битта бобони кўп уришганда боши ёрилиб, қон кўп оқиб, кечаси ўлиб ҳам қолган экан. Эналар билан боболар ҳеч нарса айтишмаса менга ўхшаган болаларни, Санамбувига ўхшаган қизларни Бўрховузнинг ёнига тўплаб баранчик-баранчик, кизимка-кизимка, кўрбоши қани деб сўраркан. Болалар билмаймиз дейишса ҳаммасини ялангоёқ қилиб сувга туширишаркан-да:

-Кўрбоши қани? - деб яна сўрашаркан.

Болалар йиғларкан, қизлар йиғларкан: «Отажон, оёғим совқотди, бувижоним, кўрқиб кетяпман, анави амакиларни ҳайдаб юборинг», деб йиғлашаркан. Кейин бу йиғига чолбувилар ҳам, эналар ҳам қўшиларкан,

кўрғончамиздаги ҳамма одамлар йиғлар экан. От устида қиличини ўйнатиб турган Марифхўжа амаки, йиғлама, йиғинг билан мени кўрkitолмайсан, деса, битта эна, хой Марифхўжа, сени кўрkitиш учун йиғлаётганим йўқ, сендек золимни қайси она туғди экан, ўша онага ачиниб йиғлаяпман деган экан... Кейин ҳамманинг додлаганига боғларда милтиғини қўлтиқлаб беркиниб ётган кўрбоши амакилар чидай олмай, эй номардлар, болада нима айб, эй номардлар, кампирларда нима айб, дейишиб, деворларнинг орқасидан, ариқларнинг ичидан паналаб келиб қизил шапкалиларни роса пақиллатиб отишар экан. Урушлар бўлар экан, кўрғончамиз ваҳима ичида қолар экан.

-Эркавой бобо, гапирсангизчи, - деди Мўтабар холам ўзи гапириб чарчагандан кейин.

-Нимани гапирай, қизим? -/Сўради бобожоним.

-Ахир ўша замонларда элликбоши бўлган экансиз-ку?

-Ҳа, элликбоши эдим.

-Сиз ўша шафқатсизликларни, қочти-қувдиларни, қирғинларни кўргансиз-ку?

-Кўрганман, қизим, кўрганман. Худоё ўша кунларни энди сизлар кўрманглар.

-Ўша кўрганларингиздан сиз ҳам гапиринг, ҳадеб бизни гапиртираверасизми.

-Она қизим-ей, қайтага сизлар яхши эслаяпсизлар. Қариб қолибман шекилли, хотирам хира, кўп воқеаларни ёдимга келтиролмаяпман.

-Мана шу ижроқўм ўшанда командирмиди? - яна сўради ўтирган амакилардан биттаси.

-Ҳа, жазо отряди деган бир бало бўлар эди. Бу бетофиқ ўшанга командир эди, юзтача солдати ҳам бўларди, газармада туришарди... Илоё кўрғонча аҳли бошига тушган балоларни сизлар кўрманглар. Бу ҳароми юртни кўп қийнаган,

не-не йигитларни қурбон қилмади у. Қўрғончамиз икки ўт ичида ёнарди, тоғ тарафдан ўзимизнинг йигитлар тушса, Қўқондан қилич яланғочлаб, замбарагини ўқлаб қизил шапкалилар келарди. Ҳамма отишмалар мана шу боғларда бўларди. Уйлар куярди, молларимиз молхонада ёниб кабоб бўларди... Илоё ўша кунларни сизлар кўрманглар... Лекин Яратганнинг даргоҳи кенг, золимни жазоламасдан қўймайди...

Бобомдан кўнгил сўрагани чиққанлар орасида сой бўйидаги Гуломбобомнинг ўғли Қосимали акам ҳам бор эди. Гулом бобом, бор, Эркачолдан хабар олиб чиқ, кўнгил сўра, ўғиллари шаҳид бўлиб кетган, ҳеч кими йўқ, кампири билан мунғайибгина ўтиргандир, деган экан. Шу амакининг битта манқа хотини ҳам бор-да. Йўқ, ўзи жуда яхши, қўрғончамиздаги ҳамма болаларга кўйлак тикиб беради, зингир машинаси ҳам бор. Шу опа ҳам эри билан чиққан экан. Мен ундан кўрқиб, тагин бобомга чақиб бермасин, дея кўзини пойлаб ўтирдим. Илгари овозимизни бурнимиздан чиқариб, амма, эшигинг тамма, деб қочардик. Рўзада бойчесак айтгани бориб ҳаммамиз овозимизни бурнимиздан чиқариб, манқаланиб, бойчечак айтиб келдик эшигингизга, Худойим ўғил берсин бешигингизга, деб кулишиб-кулишиб айтаётган эдик, эшикнинг орқасида пойлаб турган экан, калтак олиб ҳаммангни отангга айтиб бермасамми, молхонага қаматиб қўймасамми, деб қувлаб қолди. Барибир бизга етолмади... Ўшандан буён шу опадан кўрқиб қочиб юрардим. Ҳозир яна кўрқаётгандим, хайрият, опа менга ҳеч қарамапти...

Қосимали амаким, Эркабой бобо бир тўпланишиб қолдик, бунақаси ҳадеб бўлавермайди, Ҳошимбоққолнинг боғида бўлган воқеани гапириб беринг, ахир сиз ўша қирғиннинг тепасида бўлгансиз-ку, девди, бошқалар ҳам айтақолинг, дейишди. Мен ҳам, жон бобожон, айтиб беринг, деб ёлвордим. Бобом бошини чайқаб:

-Йўқ, меҳмонларим, юрагим чидамайди, - деб бошини анчагача чайқаб турди. - Қосимали, яхшиси ўзинг сўзлай қол. Майли, эшитмаганлар эшитсин,

шаҳидларни эслаш савоб бўлади. Ҳамма гапни Гуломбой отангдан эшитгансан. Катта аканг ҳам уч кунгача гўр кавлаб шаҳидларни кўмган эди. Айтақол, ўғлим, мана булар эшитсин.

Энди ҳамма Қосимали акамни қистай бошлади. Мен ҳам қистадим. Ўша боғда кўрбоши амакилар қандай шаҳид бўлганини жудаям билгим келаётганди-да. Ўзи мен кўрқинчли воқеаларни, учар отларга минган кўрбошилар ҳақида қизиқ-қизиқ ҳикояларни, ундан кейин девлар, аждарҳолар тўғрисидаги эртақларни яхши кўраман. Бобожоним бўлса шунақалар ҳақида ҳеч гапирмай, катта бўлсанг, билиб оласан деб қўя қолади... Ахир мен катта бўлиб қолганман-ку? Ҳозир катта бўлмасам, қачон катта бўламан. Келган амакилар, Раҳмонжон азамати йигит экансан, бобонгни ҳимоя қилибсан, баракалла дейишди-ку.

Қосимали амаким ҳаммасини билар экан. Бобомдан ҳам кўп билар экан. Ўша кўрбоши амакилар уйда куйиб шаҳид бўлган куни қаттиқ шамол келиб, ҳаммаёқни тарақлатиб музлатиб, туф деса тупик ҳам ерга тушгунча музлаб қоладиган бир пайт экан. Қишлоғимизни ҳам, ерларимизни ҳам, сувларимизни ҳам, осмонда учиб юрган қушларимизни ҳам, босмачи бўлиб мен ҳеч жойни босиб олганим йўқ, сенинг ўзинг босмачисан деб ўша шапкалиларга қарши уришиб тоғ-тошларда сарсон юрган кўрбоши амакиларкечаси Ҳошимбаққолнинг боғига қўнган экан. Отларини боғлайдиган айвон, ўзларини совуқдан пана қиладиган кичкина кўрғонча ҳам бор экан. Бир кеча тунаймизу овқат ғамлаб яна тоққа чиқиб кетамиз дейишган экан.

-Тўғри айтяпманми? - деб сўради Қосимали амаки.

-Тўғри айтяпсан, - деди бобожоним, - чиндан ҳам совуқ қаттиқ эди. Ҳовуздаги муз отни кўтарарди.

Кейин кўрбошиларнинг бошлиғи Ислом полвон деган амаки бобомга хабар юборибди. Бобом элликбоши экан-да. Дарров битта қўй сўйдириб, нон ёптириб, палов дамлашсин деб гуруч, сабзи-пиёзлар олиб уларнинг ёнига етиб борибди.

Қўрбоши амакилар отларини хашакка қўйиб, эгар- жабдукларини ямаб, дарёни кечиб ўтаётганларида этикларига сув кириб, пайтавалари хўл бўлиб қолган экан. Ўртага олов ёкиб ўшаларни қуритишибди. Сергўшт шўрвани мазза қилиб ичишибди. Кейин бобом олиб борган катта қозонда палов ҳам пишира бошлашибди. Ораларида битта сотқин бор экан. Жуда айёр экан, тулкидан ҳам айёр экан. Ўзи уста мерган экану осмондаги қушни уриб туширар экану, барибир сотқин экан. Шерикларимни қандай ушлаб берсам, қандай қилиб мукофотнинг энг каттасини олсам экан, деб хаёллар суриб, режалар тузиб, орзулар қилар экан. Эгарининг остига катта одамларнингмуштича келадиган нашани бекитиб юрар экан. Ҳамма ўзи билан овора бўлиб қолганда, ошпазнинг кўзини чалғитиб ўша нашани қозонга ташлаб юбориб, яна ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб гулханнинг ёнига бориб пайтавасини қуритишга машғул бўлибди. Қизиқ- қизиқ гапларни айтиб шерикларини кулдириб ўтираверибди. Палов пишгандан кейин давра қуришиб ўртага лаганларни қўйиб, олинг-олинг дейишиб, қўй боққаннинг умри узоқ бўлсин деган гапларни айтишиб мазза қилиб ейишибди. Кейин уйқусирай бошлашибди. Бошлари айланиб кетаверибди, кўзлари ҳам юмилаверибди.

Уч кундан буён жанг ичидамиз, от устидамиз, ухлаганимиз йўқ, ҳа майли, ухласак, ухлайлик дейишиб,тўнларини тагларига солиб, эгарларга бошларини қўйиб уйқуга кетишибди. Қоровулга чиққан йигит ошни ҳаммадан кўп еган экан, ҳаммадан қаттиқроқ ухлабди. Ўзини ухлаганга солиб ётган сотқин сакраб туриб учқур бир отни миниб жазо отрядининг бошлиғига - Марифхўжа командирнинг ҳузурига қараб қушдек учиб борибди. Ўртоқ командир ака, топшириғингизни аъло бажардим, энди мукофотнинг каттасини берасиз дебди. Марифхўжа амаки аскарларини бошлаб, қиличларини яланғочлаб, милтиқларини ўқлаб етиб келибди. Қарашса ростдан ҳам қўрбоши амакилар тахтадек қотиб ухлаб ётган экан.

- Бас қил, ўғлим, - деди бобом, ўрнидан туриб, - мен энди буёғига чидолмайман, ярамни тирнаб юбординг. Фуломбойнинг ўғли.

Бобом оёғи оғриб турган бўлса ҳам чўлоқланиб ҳовлига чиқиб кетди. Оғилхонага кирди шекилли, қайтмади. Менинг ҳам энди эшитгим келмай қолди. Ухлаб ётган амакилами қилич билан чошиб ташлашса-я деб кўрка бошиадим. Ўтирганлар бўлса айтинг, кейин нима бўпти дейишаверди... кейин... жуда ёмон бўпти. Ҳаммасини отиб ташлаб, битта Исломполвон амакини отга ўнгариб олиб кетишибди. Кўрғончамиздаги анча одамларниям кўрбошига нега жой бердинг деб қамаб қўйишибди. Мен энди бутунлай кўрқиб кетдим. Ижроқўмбобо бизни ҳам наша бериб ушлаб олса-я деб кўрқдим. Меҳмонлар чиқиб кетгандан кейин ҳам кўрқавердим. Бобомдан кўнгил сўрагани Захро холам билан Бокқол поччамиар келишувди, уларнинг ҳам гапларига қулоқ солгим келмади. Холам, эркалаб, хайрият, отамнинг ҳимоячиси бор экан, ижроқўмнинг тиззасидан тишлаб олмаганида отамни яна урарди, кел азаматим, пешонангдан бир ўпай деганди, ишингизни қилинг, деб жеркиб бердим. Кейин Аҳмадкул бобом чиқди. Бу Марифхўжа деганлари даҳшат хўжа бўлади, бундан эҳтиёт бўлайлик, деди.

2.20 ЭНАЖОНИМ ЭРТАК АЙТАДИ

-Ҳа, ўғлим, тинчлан, худо хоҳласа, ёмоннинг жазосини ўзи бераверади, ҳаммаси ўзига аён. Кимни жазолайди, кимни мукофотлайди, ўзи билади. Марифхўжага ўхшаганлар ҳам жазосиз қолмас. Кимки бировга чоҳ қазийди, ноҳақ бўлса ўзи тушади. Кимки бировга ёмонликни раво кўрибди, ўша ёмонлик балосига ўзи дучор бўлади... Яхшиси, эртагимни тингла. Тинглаб-тинглаб ухлаб қолгин, тойлоғим, азаматим.

Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим-қадим замонда, шу ўзимизнинг Фарғона томонда, дову дарахтларга кўмилган, ям-яшил қишлоқда икки киши

яшаган экан. Бирини Новча, бирини Пакана дейишар экан. Иккови ҳам худонинг бандаси экан. Яшабдилар, яшабдилар, охири бир куни паканаси, э ўртоқ, шу дўппидеккина қишлоқда яшаб ўтиб кетаверамизми, ахир биз ҳам дунёни бир айланайлик, саёҳат қилайлик, иш бўри эмас, тоққа қочиб кетмайди, қайтиб келиб яна ишлайверамиз, дебди. Новча ҳам зерикиб юрган экан, жон-жон деб рози бўлибди. Роса тайёргарлик кўришибди, хуржунларнинг кўзини озиқ-овқатга тўлдиришиб, хайё-хуй деб сафарга жўнаб кетишибди. Элдан элга, юртдан юртга ўтишибди, кўп ажойиботларни кўришибди. Охири хуржунларининг икки кўзини совға-саломга тўлдириб ўз юртларига қайтмоқчи бўлишибди. Аммо бир синовга дуч келиб қолишибди. Ҳамма нарса Оллоҳнинг ўзидан, эҳтимолки, бу синовни Оллоҳнинг ўзи юборгандир... Йўллари саҳройи-биёбонга тушиб қолибди. Бўрон кўтарилиб, чанг-тўзон ичида адашибдилар. Бир кун ўннга юришса - бир кун чапга юришармиш...

Бу аҳволда ҳали кўп юрадиганга ўхшаймиз, деб ўйлабди Пакана, яхшиси су :м билан озиқ-овқатимни эҳтиёт қилай. Шундай деб ўйлабди, бор нарсасини хуржуннинг ичига беркитибди, Новчанинг сувидан ичиб, нонидан еб яна икки кун йўл босишибди, охири Новчанинг нони билан суви тугабди, оч-наҳор қолишибди, шундай бўлса ҳам ноумид бўлмай, бир кун ўннга, бир кун чапга қараб йўл босаверишибди.

Ухлаш учун ётишганда Пакана шеригига сездирмай хуржунидаги сувидан ичиб, нонидан еб қувватланиб оларкан. Новча охири ҳолдан тойиб йиқилибдию, ўзидан кетибди, беҳуш ётиб қолибди. Пакана, шеригим барибир ўлади, ўҳшини кутиб ўтириб вақтни бой бериб қўймай, ноним билан сувим борлигида биёбондан чиқиб олай, деб ўйлабди, ўйлабди. Беҳуш ётган ҳамқишлоғининг ҳамёнини, хуржунидаги совғаларни олиб, ўзиникига қўшиб, кечир ўртоқ, икки киши ўлганидан бир кишининг ўлгани маъқул, деб шу ишни қилдим, илоё жойинг жаннатда бўлсин деб фотиҳа ўқиб, хуржунини елкасига осиб, хайё-хуй деб йўлга тушибди. Алқисса бу саҳродан гоҳо-гоҳо карвонлар ҳам ўтиб тураркан, ўша кунлари яна бир карвон ўтибди. Баланд туя устида

бораётган карвонбоши нарироқда чўзилиб ётган кишини кўриб қолибди, туядан тушиб олдига борса, бир бандаю мўмин юзига дока ёпилган ҳолда беҳуш ётган эмиш, юрагига кулоқ солса, хайрият, тирик экан. Сув берибдилар, овқат берибдилар, оёққа турғазибдилар. Ва яна йўлга тушибдилар. Қум барханлари орасида бир кун йўл босибдилар. Тўсатдан йўл четидаги юлғин дарахтлари остида сочилиб ётган суякларга, йиртилган хуржун, парча-парча узилган кийим бошларга кўзлари тушиб қолибди. Олдига боришибди. Новча йигит ҳамқишлоғини бўрилар еб кетганини дарров фаҳмлабди, кўксини йиртиб йиғлабди, суякларини тўплаб жаноза ўқиб қумга кўмибдилар. Новча йигит карвонбоши ёрдамида дову дарахтларга кўмилган ям-яшил қишлоғига эсон-омон борибди. Ўртоғининг совға-салом тўла хуржунини бола-чақаларига топширибди. Ўзи ҳам узоқ умр кўрибди, оламдан ўтгач, жаннати бўлибди. Ўздўстига хиёнат қилгани учун Пақананинг арвоҳи дўзах оловларида ҳамон ёнаётган эмиш.

- Ухлаб қолдингми, азамат ўғлим. Ана эртагим ҳам тугади... Энди яхши тушлар кўриб ухлаймиз... Айтдим-ку, ҳаммаси Худодан, яхшилик мукофотсиз, ёмонлик жазосиз қолмайди, арслоним... Энажоним бошимни силаб, пешонамдан ўпиб қўйди, мен уни ачомлаб олдим. Ачомлашганимизча ухлаб қолдик...

2.21 ЎЛГАН ЧЎЧҚА ЎРНИГА СЕМИЗ ҚЎЙ СЎРАШЯПТИ

Ҳақиқатан ҳам кўрғончамиздаги одарнлар Эшон бобом билан иккита амакини қамоқхонага олиб кетганларига, ундан кейин боболарни қамчи билан урганларига ачиниб роппа-роса уч кун мотам тутишди. Амакилар маслаҳатлашди, боболар маслаҳатлашди, эналар маслаҳатлашди, фақат бизга

хеч нарса айтишмади. Ижроқўмбобони тишлаб олганим учун мени ҳам камашадими-йўкми - шуни жуда билгим келаётувди-да, амакиларнинг гапига яшириниб кулоқ солсам ҳам барибир, билолмадим. Мен камокдан жуда кўрқаман, ўша ер қоп- қоронғу бўлса қандай ётаман, тўғрими? Ўртоқларим бўлса ўла-оиа, энди камашади, камашади, тишингни суғуриб олишади, деб қочиб кетишади. Кечаси ё бобом, ё энажоним икковларининг ўртасига кириб бобомнинг соқолидан, энамнинг сочидан ушлаб ухлайман - шундай қилсам сал-пал кўрқмагандек боиаман-да... Кўрбошиларзамонида. отишма бўлган куннинг эртасига чўччайма шапкалилар келиб амакилами сўроқ қилиб, молларимизни ҳайдаб кетишаркан. Бу гал хеч ким келмади, мўйлови узун ижроқўмбобо ҳам келмади. Энди одамлар пичирлаб эмас, сал қаттиқроқ гаплаша бошлашди, биз ҳам қаттиқроқ гаплаша бошладик. Эрталаб энам, Раҳмонжон, азамат ўғлим, кўшнилар даштга мол ҳайдаяпти, Султонали акангга сени ҳам кўшай, халтангга нон билан майиз солиб бераман, ахир сен ҳам катта йигит бўлиб қолдинг-ку, девди, йўк, энажон, мен ҳали катта бўлганим йўк, даштга борсам мелиса амакилар мени ҳам аамаб қўйишади, деб кўнмадим.

-Уй қизи бўлиб шу ерда ўтираверасанми?! - деди энам хафа бўлиб.

-Ҳа, уй қизи бўлиб ўтиравераман, - дедим мен ҳам хафа бўлиб.

-Бўлмаса чиқиб бирпас ўйнаб келгин.

-Ўвнагим ҳам келмаяпти, - дедим, - сиз қаёққа борсангиз мен ҳам ўша ерга боргим келяпти.

-Менинг зарур ишим бор, ўғлим.

-Менинг ҳам зарур ишим бор, - деб остонада йўлини тўсиб туриб олдим.

Энам мени алдаяпти, алдаганини билиб турибман. Кечаси ўзимни ухлаганга солиб, сал-пал хуррак ҳам отиб, бобом икковиларининг маслаҳат қилаётганларини битта қўймай эшитиб олганман. Энам Отинбибиникига бориб мушкулкушод ўқитаркан, ўқитганини хеч ким билмаслиги керак экан, билса тескари ташвиқот юритди деб қамаб қўяркан. Ўқитмаса Эшон бобомни, яна

иккита амакини қамоқхонадан ҳеч ҳам чиқаришмас экан. Эшон бобом чиқмасалар кўрғончамиздаги ҳамма одамлар имонсиз бўлиб, нонни тескари тишлайдиган, сувга тупурадиган, шамолни сўкадиган, бисмиллосиз овқат ейдиган бўлиб қоларкан. Бобожоним пичирлаб, тўғри қиласан, онаси, юрт вазмин бўлиб қолди, боши фалокатдан чиқмаяпти, мушкулкушод ўқитсанг, ўқита қол, зеро авлиёлар қўллаб, ишларимиз юришиб кетса, лекин ҳеч кимга сездира кўрма... деган гапларни ҳам айтди. Ана шуларнинг ҳаммасини эшитиб олганман.

-Жон ўғлим, ўтказиб юборгин, - ёлворди энам.

-Мени ҳам олиб борсангиз ўтказаман, - дедим қўлимни ёзиб.

-Ёш болалар борадиган жой эмас, азаматим.

-Ҳозир катта йигит бўлиб қолдинг дедингиз-ку.

-Гапни кўпайтирма.

-Кўпайтиравераман.

Энам мени ҳеч ҳам урмайдию гапига кўндиролмаса йиғламсираб, мени ҳеч кимим йўқ, мени ҳамма қийнайверади, энди бошимни олиб чиқиб кетаман, Заҳробу қизимникига кетаман, ўшанинг болаларини ўғил қиламан, эрқалатиб юраман, деб кўрқитади. Энамнинг кетиб қолишидан ростдан ҳам кўрқамиз. Унда бизга овқатни ким пишириб беради, сигиримизни ким соғади, тўғрими?.. Ҳозир ҳам шундай қилувди, остонадан пастга тушиб:

-Маили, бора қолинг бўлмаса, - дедим.

-Асалим-ей, - деди пешонамдан ўпиб.

-Барибир бораётган жойингизни биламан, - деб мақтандим.

Кейин ёзда отинбиби холамникига мушкулкушодўқитгани борганимизда энамнинг ёнида ўтириб ҳамма сўзларини ёдлаб олувдим, ўшани ўқий бошладим.

Лоилаҳа илло анта, - Лоилаҳа илло анта Мушкулкушод нахши банд Сали ало саодат Ҳар ким айтса бир соат Дуо бўйгай ижобат, -

ана шуларни ўқиб бўлганимдан кейин ҳайрон бўлиб қараб турган энажонимга қўркманг, ҳеч кимга айтмайман, чўян соққа берса ҳам, ялтироқ тугма берса ҳам айтмайман, Эшон бобомни ҳеч кимга айтмадим-ку, дедим. Энам гапимга ишониб чиқиб кетди. Уйда ўтиргим келмай ўзим ҳам ўйнагани жўнадим. Тагин Ҳайитвой ўртоғиникига кираркан деб ўйламанг, йўқ, энди уларникига ҳеч ҳам кирмайман. Қачон кўришсак, ўла энди ижрокўмни тишлаганинг учун сени ҳам камашади деб қўрқитади. Кирсам-ку мазза қилардим-а, ҳозир айвонларида роса ўйнашаётгандир. Чикилдак, зувиллоқ, узокқа сакраш, баландга сакраш, ёнғоқ тепиш... биз ҳаммасини биламиз, ёнғоқ ўйнашнингетти хили бор. Мана, қўл билан отиб теккizasиз - бир, иккитадан отиб теккizasиз - икки, оёқнинг учи билан тепиб теккizasиз - уч, доиранинг ичига ғуппа тикиб мўлжалга оласиз—тўрт... Эй, жуда ҳам хили кўп. Мен олдин кўп ютқазардим-да, кейин кўзимни биттасини қисиб туриб мўлжалга олишни ўрганиб олдим, энди ҳаммасини ютаман. Ҳозир уйимизда икки халта ёнғоғим бор. Ундан кейин чикилдак ўйинимиз ҳам қизик, йўқ, тўхтанг, уни ҳам айтай, ростдан ҳам жуда қизик. Мана, олдин бир қулоч келадиган калтак кесасиз, кейин бир қарич келадиганидан кесасиз, кейин калтасини ерга қўйиб узунинингучи билан ердан кўтариб осмонга отасиз-да, пасайиб келаётганида бир урасиз, учиб кетиб узокқа бориб тушади, энди билдингизми! Кейин шеригингиз калтакча бориб тушган жойгача нафас олмай зувиллаб боради. Нафаси етмаса қайтадан югуради, яна югуради, эҳ жуда мазза бўлади.

Ҳайитвой ўртоғимникига кирмадим. Муродхонларникига қараб юрдим. Шу ўртоғим жуда яхши-да. Мени сизлаб гапиреди, мен ҳам сизлайман. Кейин-

чи, оталарини дада дебчақиришади. Бориб эшиклари қия турган экан, аста мўралаб қарасам ўртоғим кўринмайдию дадаси ҳовлида катта болта билан ўтин ёраётган экан. Айтувдим-ку, дадаси мени ёмон кўради деб. Ўшанда айб ростдан ҳам мендан ўтувди. Уйларида ўйнаб ўтирувдик, ўртоғим молхонада кўрғошин бор, ўшандан эритиб ошиқнинг ичига қуйсак оғир бўлади, ҳамманинг ошиғини ютиб оламиз, деди. Кирсак, молхоналарининг шиптига ўнтача бедана осиб қўйишган экан, ҳаммаси бизни қўйиб юборинглар, оналаримизнинг олдига борайлик, дегандек йиғламсираб, тўрни чўкиб питирлашаётган экан. Энам кушга озор берган, уни қафасга солган одам дўзахи бўлади, оловда куяди дерди, эртақ ҳам айтиб берувди. Кушларни яхши кўргани, озор бермагани учун ўша одам жаннатга тушган экан. Муродхонга шуни айтиб, жон ўртоқ, беданаларни қўйиб юборайлик, оналарининг олдига боришсин, бизни дуо қилишади, кейин икковимиз ҳам жаннати бўламиз, ўша ерда кўрғошин қуйилган ошиқлар ҳам кўп бўларкан, бирга ўйнаб юрамиз дегандим, дарров рози бўлиб, уйларида катта қайчи олиб чиқди. Кейин ўртоғим энгашиб турди, мен елкасига чиқиб тўрни қийт-қийт қилиб кесиб, бечора беданани олиб ҳовучимда ҳам ушлаб кўрдим, иликкина экан, юраги ҳам гуп-гуп қилиб уриб турибди. Қўйиб юборган эдим, шунақа хурсанд бўлдики, шунақа хурсанд бўлдики, пир этиб бориб остонага кўнди-да, ўша ерда туриб раҳмат сизларга, ҳозир бориб онамга айтаман, сизлар энди жаннати бўласизлар деяётгандек, сап-сарик кўзларини мўлтиллашиб бизга анча тикилиб турди-да, кейин пир этиб ҳовлига чиқиб кетди.

-Ана кўрдингми, бизни дуо қилди, - дедим севиниб.

-Кўрдим, - деди ўртоғим, - қайчини менга бер энди, мен ҳам биттасини чиқарай, ахир жаннатга бирга борамиз-ку.

Энди мен энгашиб турдим. Муродхон елкамга чиқди. Вой, жуда оғир экан, ўзи мендан бир ёш катта-да, катта бўлса ҳам ўртоқ бўлаверганмизю Битта беданани чиқарувди, кўзи кўр эканми, эшикни ҳеч тополмайди. Бечора-ей,

бирам раҳмим келдики. Сигирнинг тагидан ушлаб ховлига ўзимиз чиқариб юбордик. Кейин галма-галданелкамизга чиқиб беданаларни қўйиб юборавердик. Энди олтинчисини чиқараётувдик, ўшанда ўртоғимнинг елкасида мен турувдим, остонада Отахон амаким кўриниб қолди. Ичкари анча қоронғу-да, бизга тикилиб турди, биз ҳам тикилиб турдик.

-Нима қиялпсизлар? - деб сўради.

Мен жавоб қайтарай десам эсимга ҳеч гап келмади. Жим туравердим.

Ўртоғим: - Дада, биз жаннати бўламиз, - деди мақтангандек бўлиб.

Отахон амаким бизга яқинлашиб келди-да, нима қилаётганимизни энди кўрди шекилли:

-Ху, ўша жаннати бўлган! - деб ўшқирди. Ўртоғимнинг елкасидан тушиб, қўлимдаги қайчини ташлаш эсимга келмай, ушлаганимча кўчага қараб отилдим. Кўча эшигимизгача қувлаб келди, жуда қаттиқ қувди. Оёғимга энамнинг кавушини кийиб борган эдим, ўшани ечиб қочгандим, менга етолмади. Кира солиб кўча эшигимизни танбалаб, ёнидаги супага чиқиб олдим.

-Оч! - деб эшикни мушти билан урди Отахон амаким.

-Очмайман, - дедим.

-Нима қилиб қўйдинг, эси йўк.

-Олтитасини чиқардик, холос, энди сиз ҳам жаннати боиасиз.

-Оч деяпман, бобонг билан гаплашиб қўяй, сайроқи беданалар эди! Ҳар биттаси биттадан қўйга арзирди, оч!

-Оч-май-ман, - дедим, - жаннати қушларни тўрга солганлар дўзахи бўлади, билдингизми, ишонмасангиз энамдан сўранг. Энди сиз ҳам дўзахда қуясиз, ҳозир энажонимни чақираман.

Кейин энам чикди, бобожоним чикди, роса жанжаллашишди. Мен боғнинг этагига бориб беркиниб олдимда, ўша ерда ўтиравердим. Бобом, янаги йили сенга элликта бедана илинтириб бераман, қишда сандалда ўтириб тўр тўкиб бераман, деб аранг кўндирди! Мен, бобом уришмасин, деб атайлаб кечгача йиғламсираб юрдим... Ўшандан буён мана шу амакидан жуда кўрқаман. Ҳозир ўтин ёраётган экан, эшикнинг тирқишидан тилимни чиқариб бир масхара қилдим-да, орқамга қайтиб кўчанинг ўртасида тўхтаб қолдим, қаёққа юришни билмай туравердим. Кўча эшигимиз томонга қараб турувдим, уйимизга Эсонкул бобом, Аҳмадкул бобом яна битта бобо кириб кетаётган экан, ўшаёққа қараб югурдим. Биламан, ҳозир қизиқ-қизиқ гаплар боиади, мазза қилиб эшитаман энди. Уйга киришим билан бобожоним:

-Келдингми, ўғлим, қумғонни бир қайнатиб бергин, - деди эркалатгандек қилиб.

Бошқа вақт бўлганда, бобожон, қўлимни куйдириб оламан деб кўнмасдим-ку, ҳозир жуда хурсанд бўлдим. Қумғон қайнатишни биламан, энам ўргатиб қўйган. Олдин олов ёндириб олинади, кейин энг устига ҳои ўтиндан қўйса ҳам бўлади. Тагидагиси ёниб устидагисини ўзи қуришиб олади, билдингизми?.. Энди Матмуса бобом билан Ғулом бобомлар ҳам келишди, ҳаммалари келишаверди.

-Қани, мулло Матмуса, хушхабарни сўзла-чи - деди Эсонкул бобом.

-Шу айтганларингни қилдим, - деди Матмуса бобом.

-Йўқ, сен бир бошдан сўзлагинки, эшитиб дилимиз таскин топсин, бир ҳафтадан буён игнанинг устида ўтирибмиз-да.

Матмуса бобом тонг саҳарлаб эшагига миниб туман марказига, бошлиқ бўлиб ишлайдиган ўғлиниқига жўнабди. Нонуштани набираларим билан бирга қиларман деб қаймоқ ҳам олган экан. Эшаги жуда аҳмоқ экан-да, шу эшакни

илгарироқ сотиб юбормаганига ҳозир аттанг қилаётган экан, йўли ҳеч кўпаймабди. Эшак ҳар одимда нос чекиб тумшуғини осмонга қилармиш, хала қилса орқа оёғини осмонга отармиш... кечикиб борибди. Борса, бошлиқ ўғли аллаққачон ишга чиқиб кетган экан.

-Ух, - деди бобом чўзиб, - ҳой Матмуса, гапни бўладиганини гапирсангчи.

-Шошма, Эркавой, - деди Матмуса бобом, - шошма ўртоқ, бўладиганини ҳам айтаман.

-Таом лаззатли бўлганда уни шошмасдан чайнаш керак-да, - деб гап кўшди Аҳмадкул бобом ҳам.

Ўзимнинг бобом яна ух тортиб олди. Матмуса бобонинг келини кўп одобли ҳам меҳрибон экан, хурсанд бўлганидан ўзини кўйгани жой тополмабди. Отажон, хайрият бизни ҳам йўқлар экансиз, ойда-йилда бир келай демайсиз-а, набираларингизни соғинмайсизми, дебди. Матмуса бобом, ҳой келин, ҳукумат эринг икковингга кўш от кўшилган извош бериб кўйибди. Ўшанга ўтириб, ўзларинг борсаларинг пошшоликдан тушиб қоласизларми, деган экан, келин қайта- қайта узр сўраб дарров эрига сим қоқиб, отамиз шунақа- шунақа ишлар билан келганлар, дебди. Нодирбек амаки дарров ўзининг кўш от кўшилган извошини жўнатибди. Идораси ҳам зўр экан, деворлари бўрланган, оқланган, курсиларида одамнинг сурати кўринармиш.

Нодирбек амаки ўрнидан туриб:

-Ассалому алайкум, ота! - деган экан, Матмуса бобом:

-Эй, саломингни кўй, болам, - дебди. Қани ота, ўтирайлик, деган экан, эй ўтирмайман, дебди. Ҳаммасидан хабарим бор, ота, деган экан, Матмуса бобонинг жаҳли чиқиб, хабаринг бўлса нега бориб юртдан дил сўрамадинг, деб уришибди.

-Хўш, гапнинг бўладиганини айтсам, - яна сўзлашда давом этди Матмуса бобом, - Нодирбекка қийин экан, ота, ёлғизман дейди бечора ўғлим. Ахир, дейман, Эшон ҳазратлари қулоғингга азон айтувди, эҳтимолки шу сабаб элнинг ҳурматида юргандирсан. Биламан, ота, биламан, дейди дейди яна. Бутун бошлиқ бўри бор бу ерда, уларга қарши бориш осонмас, қайтага ўша далада кетмон чопиб юрган пайтларим яхши экан, дейди бечора ўғлим... Ҳа-ҳа Нодирбекка ҳам қийин экан, лекин иложсиз иш йўк, деди.

Энди чол боболар тортишиб қолишди. Биттаси ҳукумат идорага бўри бойлаб қўйган деса, биттаси бўйра солиб қўйган, ўшани устида ўтириб мажлис қилишади дейди, яна битта бобо бўлса, йўк, билмас экансизлар, бюро дейди, буйруқ берадиган жой дейди. Мен қайси бири тўғри экан деб қумғонга ўт қалаб, тескари ўгирилиб ўтиравердим.

Нодирбек амаким яна битта зўр бошлиққа сим қоқибди. Йўк, ўртоқ, гапга кўнинг, юрт ғалаён кўтарса, тинчителиш осон бўлмайди, ўртоқ Исталинга арз қилишмоқчи, яхшиси ўлган чўчқаларнинг ҳақини тўлашсин, э, ўша хотин олиб хотин кўядиган Марифхўжа ижрокўм билан ўзим гаплашаман, деган гапларни айтибди. Кейин Матмуса бобом ўша бошлиқнинг олдига борибди. У ердаги бошлиқ кўлини кўксига эмас, пешонасига кўйиб саломлашаркан.

-Эшон жинойтчи, - дебди овозини баланд қилиб.

-Жинойтчи эмас, - дебди Матмуса бобом қаттиқ гапирма, - ажали етса одам ўладию чўчка нега оимас экан?

-Жинойтчи бўлмаса қамоқхонадан нега қочди?-яна сўрабди бошлиқ.

-Э, зерикиб кетгандирлар-да, - дебди Матмуса бобом.

Кейин роса савдолашибди. Бошлиқ 10 та қўй берасан, ҳаммаси семиз бўлсин, газармадаги аскарларга сўйиб берамиз, дебди. Матмуса бобом кўринишингиздан мусулмон одамнинг боласига ўхшайсиз, чўчқанинг

каламушдек- каламушдек боласига семиз кўй сўрагани уялмайсизми, дебди. Бошлиқ, ё шартимизга кўнасиз, ё Эшон ҳазратларининг суяги қамоқхонада чириб кетади, дебди. Матмуса бобом анави иккита бегуноҳ йигитларимизнинг тақдири нима бўлади, деган экан, бошлиқ уларнинг жинояти оғир, ҳукуматга қарши чиққан, тескари ташвиқот юритган, жиноятчи Эшон ҳазратларини беркитган... Лекин келишсак бўлади, дебди-да, кейин овозини пастлаб, бу оғир ишни зиммамга олсам, мени ҳам қуруқ кўймайсизлар, дебди. Матмуса бобом ҳам овозини пастлаб:

-Ўзингизга тўртта кўй берсак бўладими? - деб сўрабди.

-Бешта берсаларинг камбағал бўп қоласизларми? - деб бошлиқ ўрнидан туриб секин-секин кулибди-да, охирида яна ҳам паст овоз билан: менга пулини бера қолинглар, деган гапни айтибди. Эшон бобом билан бегуноҳ қамалган амакилар кўйлар етиб борган заҳоти озод бўлишаркан.

Эсонқул бобом кўзларини чирт юмиб, жимгина ўтирувди. Мен ухлаб қолдимикан десам, йўқ, уйғоқ экан, кўзини хиёл очиб, сал-пал кулимсираб:

-Кейин яна муттаҳамлик қилишмасмикан? - деб сўради. Матмуса бобом билмадим, дегандай елкасини қисиб қўювди, Аҳмадқул бобом шошилиб:

-Пошшо муттаҳам бўлгандан кейин... - дедию уёғи эсидан чиқиб қолди шекилли, жим бўла қолди. Ўзим бўлсам, хайрият, Эшон бобом озодликка чиқар эканлар, чиқсалар менга ўқишни ўргатадилар, дуолар ўрганаман, кейин катта бўлсам масжидга имом бўламан, Ҳайитвой, Дилижон ўртоқларимга роса мақтанаман... Зўр бўпти, зўр бўпти, хайрият, хайрият деб ўйлаётгандим, Эсонқул бобом, ҳой бола, эчкига ўхшаб ҳадеб сакрайвермагин, деди. Хаёлга берилиб турган жойимда тепиниб ўйинга тушаётган эканман, уялиб кетдим. Чой дамлаётганимда ҳам яна хаёлга берилаверибман. Аҳмадқул бобом:

-Раҳмонберди, бобонгга ўхшаб кўкнори ичиб олганмисан, - деб уришди, - кумғондаги сувни чойнакка эмас, ерга қуйяпсан-ку.

Вой, ростдан ҳам қайнаган сувнинг ярмини ерга тўкиб қўйибман, зўрға қайнатувдим-а, энди баттар уялиб кетдим. Қочиб чиқиб кетардиму қизик-қизик гапларни эшитмай қоламан-да. Эшитсам, ҳаммасини энажонимга айтиб хурсанд қилардим. Ундан кейин мен болаларнинг гапидан кўра мана шу чол боболарнинг гапини яхши кўраман. Ўртоқларим билан ўйнаб турганимда боболар тўпланишса, дарров ўшаёққа қараб чопиб кетавераман. Нега мен шунақа эканман? Нега шунақалигимни энам ҳам билмас экан. Ўзи сен ақллисан-да, яна ҳам ақлли боигинг келади-да, дейдию бошқасини айтмайди.

Энди лОта кўйни қандай йиғса экан, деб маслаҳат қила бошлашди. Ғулом бобом, Эшон ҳазратлари кўп табаррук зот, у кишини қутқарсак, динимизни, имонимизни қутқарган бўламиз. Золимдан қочиб ҳимоя сўраб тўппа-тўғри бизнинг кўрғончага келдилар. Биз у ҳазратни ҳимоя қилолмай қўлга тушириб қўйдик. Энди қутқариш ҳам бизнинг зиммамизда. Худо хоҳлаб мана қутқаряпмиз ҳам. Худога минг қатла шукр, ҳали юртимиз имонсиз бўлганича йўқ, хайр-еҳсон кўтарилгани йўқ. Майли, кафансиз кўмилайлик, аммоҳазратимизни ўзимиз қутқарамиз. Худо хоҳласа, чин дунёга борганда юзимиз ёруғ бўлади, деган гапларни айтди.

Ўзимнинг бобом йиққанимизча йиғайлик, етмаса майли тўрт яшар букам бор, семириб туяча бўп кетган, ўшани сотсам, 6 та қўй беради, деди.

Аҳмадқул бобом:

-Менда қўй йўқ ҳисоби, 2 та эчки бераман, - девди, Эсонқул бобом ҳой пакана, эчкидай маърамай тек ўтир, деб униям уришиб берди.

Кумғон яна қайнаган эди, энди тўкмасдан жуда эҳтиёт бўлиб катта оқ чойнагимизга дамладим-да, бобомнинг олдига келтириб қўйиб қулоғига:

-Менинг ёнғоқларимни сота қолайлик, ўшангаям қўй олса бўлади, - деб шивирладим.

-Жим ўтир, - деб қўйди бобожоним.

-Жон бобожон, ўша ёнғоқларни сота қолайлик.

-Жим деяпман.

-Чўян соққаларимниям сотса бўлади, ҳамма болалар менга сот, менга сот деб юришибди.

-Бор, кўчага чиқиб бирпас ўйнаб келгин, гапга қўшилавермагин, - деб бобом овозини баланд қилиб мени уришиб берди. Алам қилди, жудаям алам қилди. Эшон бобом келганларида менам қўй олиб берганман, дердим, баракалла мулла ўғлим, дердилар. Энди бобомга ҳечам чой қайнатиб бермайман, қайнатсам ярмини ерга тўкиб ташлайман, ажаб бўлсин, соқолиниям тарамайман. Ўйнаб кел, ўйнаб кел эмиш. Ўйнагани чиқиб бўпман. Нарирокқа бориб кигизга ўтириб олдим. Энди қўйни қандай йиғсак экан деб маслаҳат қилишаётганди, ўша гапларига ҳам қулоқ солгим келмай қолди. Маслаҳатлари тугагандан кейин Эсонкул бобом, ҳой Аҳмадкул, тиловат қилгин, Матмусанинг ўғлини бир дуо қилайлик, деганди, дарров хўп деб кўна қолди. Шу бобомнинг овози ўзи жуда зўр-да, энажоним ҳам унинг тиловатини яхши кўради. Жума оқшомларида кўпинча уйларига бориб, ўқитиб келамиз. Аҳмадкул бобомнинг ўзи Худо мендан бўйни олиб, ўрнига овоз берган дейди. Ҳақиқатан ҳам овози худди хумнинг ичидан чиқаётгандайжаранглаб, одамнинг уйқусини келтиради. Неча марталаб ухлаб ҳам қолганман. Ҳозир ҳам ёқимли, эркаловчи овозига қулоқ солиб ухлай-ухлай деб турувдим, тиловати энди ярим бўлувди, Аҳмадкул бобомнинг ўзи кулиб ўрнидан туриб кетди, тургандан кейин ҳам хахолаб кулаверди.

-Жинни бўлдингми, - уришиб берди Эсонкул бобом.

-Жинни бўлдим, жинни бўлдим, - деб Аҳмадкул бобом баттар кулди.

-Нима бўлди ўзи?

-Сўраманг, амаки, сўраманг.

-Еси йўғе, гапирсанг-чи.

-Тавба, ҳеч бунақаси бўлмаган эди, - деди Аҳмадкул бобом кулишдан салпал тўхтаб, - қаёқданам шу Марифхўжанинг номини тилга олдиларинг, бу болалигида сўфи бобосининг таҳорат сувига қалампир солиб кўярди. Сўфи бечора орқасини чангаллаб кўчада югуриб юрарди, ҳозир шу эсимга тушиб кетса бўладими...

Боболар ҳам ҳе-хелаб кулишиб олишди. Энди Эсонқул бобомнинг ўзи тиловат қилди. Бир ўқийди, бир тўхтаб дамани ростлаб олади. Мен илоё кўйлар кўп йиғилсин, илоё эшон бобом қутулиб чиксинлар, илоё мени тиззаларига ўтқазиб, эркалатсинлар, ўқишни ўргатсинлар, илоё ҳамма боболар ҳам, ўзимнинг бобом ҳам ҳеч оимасин, деб пичирлаб ўтирдим. Тиловатдан сўнг бобожоним:

-Тур, ўғлим, кўйни ҳайдашиб юборгин, - деди.

-Бормайман, - дедим аразлаганимни билдириш учун.

-Кўй энди, яраша қолайлик.

- Энди сиз билан ҳечам ярашмайман, - шундай дедиму, барибир кўй ҳайдаб бораётган боболар орқасидан эргашиб боравердим. Эсонқул бобомниқидан, Аҳмадкул бобомниқидан, Қамбарали бобониқидан, кўйларни думбасидан итариб, маъратиб олиб чиқишаётганда ҳам орқаларидан эргашиб боравердим. Эрталаб тўртта бобо тўртта эшакка миниб, битта амакини ёрдамга олиб, ҳамма кўйни ҳайдаб кетишаётгандаям мозор бошигача орқаларидан эргашиб боравердим.

- Ҳа эркатойим, беданалар ё Оллоҳ деб сайрайди. Улар жаннат қушларида, шунинг учун ҳам Оллоҳнинг номини унутмайдилар. Жим ётсанг, бир чиройли эртагим бор, айтиб бераман, фақат, тойлоғим, қўлингни маммадан ол, қитиғим келяпти, асалгинам, ширингинам ўзимнинг...

-Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим-қадим замонда қорли тоғлар ортида, ям-яшил водийлар бағрида, серсув ўтлоқлар даласида гала-гала эркин қушлар яшаркан, ўз тилларида ёқимли қўшиқ куйлаб, Оллоҳга ҳамду сано айтишаркан. Шулар орасида икки бедана ҳам бор экан, бири эркагу бириси урғочи экан...

- Эна, улар эру хотин эканми? - деб сўрадим.

-Ҳа, эру хотин экан, - дейди энам.

-Тўйлари ҳам бўлган эканми?

-Жим ёт, бўлмаса эртак айтмайман.

-Йўқ, айтинг, тўй қилишадими?

-Аввал, Азаматим, эртагимни айтиб бўлай, кейин тўйларини ҳам айтиб бераман.

Ўша икки бедана сен айтгандек эру хотин экан, тонг сахарда уйғонишаркан, эркаги урғочисига атаб ёқимли овоз билан ашула айтаркан, томоғинг остидаги мунчоқ холларинг чиройли, қанотинг тагидаги кумуш парларинг чиройли, деб куйларкан, урғочиси унга чиройли йўрғалашлар қиларкан, олтин қанотларини ёзиб ўйинлар кўрсатаркан; урғочиси тухум қўйиб босиб ётганда эркаги тумшуғида унга дон, сув келтириб бераркан, бошқа қушлар чўқимасин, деб ёнгинасида ўтириб пойлоқчилик қиларкан. Ниҳоят, жўжалар тухумларни ёриб чиқибди, вой, бирам нозик, бирам чиройли эканларки, ота-оналари севиниб бедазорни бошларига кўтариб сайраб юборишибди. Ё Оллоҳ, ё Оллоҳ деган ёқимли овоз бутун яйловларни қоплаб кетибди, йўрғалаб юришни, дон топишни, қисқа-қисқа учишни ўргатишибди. Ва бир куни оналари ака-укани ёнига ўтказиб насиҳат қилибди: "Ўғилларим,

энди биз оталаринг билан бошқа яйловга учибкетамиз, сизлар катта бўлиб қолдиларинг, мустақил яшайсизлар. Вақти келиб ўзларингга хотин таниаб оласизлар, оталаринг билан менга ўхшаб бола кўрасизлар... Фақат илтимосим шуки, пашша билан чувалчангни еманглар, маст қилиб қўяди, маст бўлиб қолсаларинг Оллохни унутиб қўясизлар, эгатлар орасига атайлаб сочиб қўйилган донларни ҳам еманглар, ёнига тузоқ қўйилган бўлади, қўлга тушиб қоласизлар... Хайр, болаларим, мен энди тезроқ учиб оталарингни олдига етиб олай...

Шундай қилиб она бедана осмонга парвоз қилибди... Ёлғиз қолган ака-ука тақдирга тан бериб яшай бошлабдилар, пашша емабдилар, чувалчанг тутмабдилар, курмаклардан, ёввойи кўноқларнинг донидан еб вояга етибдилар. Худойи таоло уларга шундай кучли, ёқимли овоз берибдики, сайраганларида бахмал водийдаги барча сайроқи қушлар жим қоларкан, ям-яшил кўкатлару дарахтларнинг олтин барглари ҳам нафас олишдан тўхтаркан. Ё Оллох, ё Оллох деб сайраганларида ёқимли овознинг илоҳий сеҳридан бутун олам жаннатий ҳолатга кираркан. Анҳорнинг нариги юзидаги бедазорда оналаридан ажралган икки урғочи беданалар ҳам аста-секин вояга етиб, ўзларига оро бериб, биз ҳам ўзимизга жуфт топсак эди, дея орзу қилиб юрган эканлар. Ака-ука бедаларнинг маст қилувчи овозларини эшитиб, • беихтиёр чурук айтиб юборибдилар, шундай ёқимли, шундай ширали ва эркаловчи чурук айтибдиларки, эркак беданаларнинг қалбларини дарҳол ром қилиб олибди, энди ҳар куни бир-бирига вовақлашиб, чурук чалиб ишқ-муҳаббат изҳор қилишаркан. Ниҳоят, қўшиладиган кун ҳам келибди. Ака- укалар тонг сахарда туриб қанотларига оро берибди, патларини тумшуклари билан силаб яна оламни ёқимли овозга тоидириб сайрашиб, бедазор оралаб кетган силлиққина йўлакчадан йўрғалаб боришибди. Вой, худойим, кутилмаганда икковларининг ҳам нозик оёқчалари қил тузоққа илиниб қолибди. Икковлари ҳам питирлашиб фарёд чекишибди. Новча бир одам югуриб келиб, э жонивор, сени бир ойдан буён пойлайман-а, худога шукур, қўлга тушдинг-а, дермиш. Шериги бўлса, бунақа бир нафасда ўнтагача питпилдиқ айтадиган беданаҳали дунёга келган

эмас, сотсанг нахт бир отнинг пулига етасан, дермиш... Жон талвасасида питирлаб турган беданаларни бўз халтага қамабдилар, уч кун қоронғида саклаб сўнг тўрқовокка солибдилар. Беданаларнинг каттаси тумшуғи билан тўрни чўқиб, оёқлари билан қовок тубидаги донларни тепиб:

-Қутқаринг, қутқаринг! - деб сайрабди.

Кичик бедана бўйнини чўзиб, қоматини ростлаб:

-Озодлик, озодлик! - деб нола қилибди.

Уй эгаси овозларнинг ҳам кучли, ҳам ёқимлилигидан завқланиб «Ана буларни бедана деса бўлади», деб қарсак чалибди.

Катта бедана тумшуғини пастга қилиб, завқланаётган уй эгасига қараб:

-Тур йўқол, тур йўқол! - деб сайрабди яна.

Кичик бедана:

-Тезроқ кет, тезроқ кет! - деб қўшимча қилибди.

Банди беданаларнинг овозлари кучли экан, яйловда қолган

таниш урғочи беданаларга ҳам етибди, улар ҳам опа-сингил экан. Икковлари гоҳ йўрғалашиб, гоҳ калта-калта учишиб бандилар сайраётган ҳовлининг ёнгинасидаги ўтлоққа келиб:

-Биз келдик, биз келдик, - деб ипакдек майин овозда чурук чалишибди. Эркак беданалар- уларни дарров таниб: «Хайрият, хайрият!» - деб қувноқ оҳангда сайрашибди. Энди улар ҳар куни бир-бирларига қараб эркаклари «қочамиз, қочамиз» деб сайраса, урғочилари «кутамиз, яйловларга кетамиз» деб чурук чалишар экан, катта бедана ўткир тумшуклари билан тўрни узиш ҳаракатида бўлса, кичик бедана кучли оёқлари билан қовокни тешмоқчи бўлиб, тинмай тепкиларкан. Бўлмабди, ҳеч бўлмабди, тўр узилмабди, қовок тешилмабди. Беданалар, уй эгасининг қовоғи солиқроқ экан:

-Бадқовоқ, бадқовоқ! - деб, ўғилларининг қорни катта экан:

-Ошқовоқ, ошқовоқ! - деб оналарининг чап кўзидан ёш оқаркан:

-Шилпик, шилпик! - деб масхара қилиб сайрашда давом этаверибди. Охири бўлмабди, озодликка чиқишдан, жуфтлари билан кўшилишдан умидлари узилиб, беҳол бўлиб ётиб қолишибди. Катта бедана туш кўрибди. Онаси учиб келганмиш. Ўғилларининг аҳволини кўриб афсусланганмиш. Бошинга мушкул иш тушганда «Ё Оллоҳ» деб сайрагин девдим-ку, деб уришганмиш. Уйғониб кетиб «Ё Оллоҳ, ё Оллоҳ», дея бор овози билан сайраб юборибди, укаси жўр боиибди. Дашт-биебонлардаги, чўл-яйловлардаги бошқа беданалар ҳам кўшилганмиш. Еру кўкни «Ё Оллоҳ» деган сеҳрли садолар қоплаб кетганмиш. Ўша уйда эндигина ўн тўрт ёшга кирган жаннат хурларидек бир маъсума қиз бор экан, ақлу одоби жойида, кўп раҳмдилу шафқатли ҳам экан. Худо унинг кўнглига солибди. У ҳам уйкуда экан. Беданаларнинг сеҳрли овозидан уйғониб кетибди, уйғониши билан қовоқларнинг тўрини ўткир қайчилар билан қирқиб ташлабди, озод бўлган беданалар «Ё оллоҳ, ё Оллоҳ» дея сайрашиб, нариги пайкалда уларни интизорлик билан кутаётган бўлажак жуфтлари ёнига бориб, силашиб-сийпалашиб туғилиб ўсган ўтлоқларига қараб парвоз қилишибди. Турмуш қуришибди. Тўйлари куни эркаклари урғочиларига бир қопдан қуноқ ҳадя қилибди. Кейин бола-чақали боишибди. Кейин то умрларининг охиригача «Ё Оллоҳ, ё Оллоҳ» дея озодлик кўшиғини куйлаб, эшитганларнинг дилини хушнуд этишибди... Шундай қилиб эртак ҳам тамом боиибди. Уйғоқмисан, азамат ўғлим, нега индамайсан?

-Уйғоқман, анави қизни дадаси уришибдими? - деб сўрадим.

-Йўқ, уришмабди, уни Оллоҳ ўз ҳимоясига олибди.

-Кейин нима бўпти? - деб сўрадим яна.

-Кейин ўша қиз жуда бахтли ҳаёт кечирибди, узоқ яшабди, юз йилдан ортиқ умр кўрибди. Оламдан ўтгач Оллоҳ, қушларга меҳрибон бўлгани учун,

барча гуноҳидан ўтиб, жаннатдан жой берибди. Бўлдими, бошқа саволинг йўқми?

-Бор, - дедиму, уёғини айтолмай ухлаб қолдим...

Ўша куни тўртта эшак миниб кетган боболаримиз жуда кеч қайтишди. Энам икковимиз роса ташвишландик, уларниям Эшон бобомнинг ёнига қўшиб қамаб қўйган бўлишса-я, деб қўрқдик. Хайрият қамашмаган экан. Пешонасига қоини қўйиб саломлашадиган бошлиқ э амакилар, олиб келган қўйларинг учун раҳмат, газармадаги аскарларга сўйиб берамиз, лекин Эшон ҳазратларига мен жавоб беролмайман, мендан катта яна анча бошлиқлар бор, ўшаларнинг рухсатини оламиз, дебди. Лекин ташвишланманглар, озодликка чиқарамиз, гап битта, дебди. Ўша битта гапни яна эшитайлик деб боболар кечгача қолишган экан.

-Ишқилиб қўйиб юборишармикан?- ташвишланиб сўради энам.

-Қўйиб юборишади, Худо хоҳласа, ҳазрат чиқадилар, - деди бобожоним, - бошлиқ ёмон одамга ўхшамайди. Қизил шапкаликларнинг орасида художўйи, инсофликлари кўп, онаси. Бу дунёни аслида шу инсофлик одамлар ушлаб турибди, бўлмаса нақ қиёмат қойим бўларди-я.

-Ҳазратимнинг олдиларига кириб кўнгил сўрамабсизлар-да.

-Кирдик, онаси, кирдик. Кайфлари яхши, ўзлари тетик, жойнамоз беришибди, таҳоратга сув ҳам бериб туришган экан, овқатларни макруҳ деб емаётган эканлар, бир мелиса бола уйдан келтириб бераётган экан. Айтдим-ку, бу дунёда инсофликлар кўп.

-Хайрият, - деди энам мамнун бўлиб.

-Хайрият, - дедим мен ҳам мамнун бўлиб.

Кейин мен ухлаб қолдим. Эрталаб турсам, бобожоним ҳам, энам ҳам боққа чиқиб кетишган экан. Нега мени намозга уйғотишмади экан деб ўйлаб ётдим. Кейин уйғотишувдию уйқум очилмай, яна ётиб олувдим. Шу эсимга тушиб, энажонимдан хафа бўлмай қўя қолдим. Ўзи шу бобомгаям жуда қийин, тўғрими? Токларни кесишимиз керак, дарахтларни буташимиз керак, оғилхонадаги гўнгни боққаташишимиз керак, ариқларни тозалашимиз керак, кейин бобожоним бориб Захро холамнинг токини кесиб бериши керак, кейин теразоримизнинг орқасидаги ҳар хил кўчатларни кўчириб, эгаларига элтиб беришимиз керак...

Ана шуларнинг ҳаммасини якка бобомнинг ўзи қилиши керак экан, бечора бобожоним-ей, унга жудаям қийин.

-Ҳадеб ух тортаверманг, - дейди баъзан энам, - кечадан иш қоптими?

-Шундай дейсану, онаси, қариб қоляпман-да.

-Қаришни хаёлингизга ҳам келтирманг, - уришиб беради энажоним.

-Барибир ёлғизлик билинар экан-да, онаси.

-Ёлғиз эмассиз, худога шукр, мана Раҳмонжон йигит бўп қолди.

-Тўғри, бобожон, - дейман шошилиб ўрнимдан туриб, - ростдан ҳам мен катта бўп қолганман. Мана, бўйимни кўринг.

Ана шунақа гаплардан ҳар куни гаплашишарди-да. Катта йигит бўп қолдим десам ҳам мени уйғотишмабди, алам қилди. Энам сут пишириб қўйган экан, бир коса қуйиб нон тўғраб ичиб олдим-да, ботинкамни кийиб, энди янги этигимни к-иймайман, уни қишда, қор ёққанда кияман, боққа чиқсам, вой, энам йўқ, бобомнинг ўзи ишлаётган экан. Бизнинг боғимиз жудаям катта, ҳар хил узумлар, эртапишар ўриклар, нордон, ширин анорлар, ерга ётиб ҳосил берадиган сариқ анжирлар, эҳ-хе, жуда ҳам мевамиз кўп. Ҳаммасини

бобожонимнинг ўзи эккан. Атрофдаги деворларини ҳам якка ўзи урган. Бобомнинг кафти катта-да, бир кетмон лой элтади. Фақат мен анжирни ёмон кўраман, ичида курти бор-да, ўшанисини ёмон кўраман. Қора гилосни жондилимдан яхши кўраман. Энам, данаги билан ютмагин, ёмон бўлади, дейди. Данагини ажратгани эринаманда, еб юборавераман. Ўшандаям ҳеч нарса қилмайди.

-Келдингми, ўғлим, - деди бобожоним.

-Келдим, - деди.

-Нонушта қилиб олдингми?

-Қилдим, нега мени уйғотмадингиз?

-Уйқуга бир тўйиб олгин дедим-да.

-Анுவ куни ўзингиз, ўғлим, энди боққа чиқиб бирга ишлаймиз, гаплашиб-гаплашиб ишлаймиз, девдингиз.

-Ҳа, айтувдим, энди гаплашиб ишлаймиз.

-Гапиринг бўлмаса.

Бобом ўзи гапиришни билмайди-да, ҳозир ҳам гап тополмай тоққайчи билан қийт-қийт этказиб новдаларни кесаверди. Вой, новдаларни кесиб ташласа, узум қаерда пишади, тўғрими? Шу ҳақда сўрагандим, сен тоқпилларни теравер, йўғонини бир бошқа, ингичкасини бир бошқа қилиб тер, мен тушунтириб бераман, деди.

-Термасам-чи? - деб сўрадим.

-Унда мен ҳам айтмайман. Билолмай қийналиб юрасан.

-Айтмасангиз мен ҳам ўйнагани кетиб қоламан. Сиз ҳам зерикиб ўтирасиз.

-Оббо ўғлим-ей, кулоқ сол бўлмаса, соч ўсганда, тирноқ ўсганда ортиқчаси қирқиб ташланади, шундайми? Ток ҳам шунақа, ўғлим. Мана карагин, мана бу новдалар оқариброк, нимжонгина бўп турибди. Ёзда офтоб яхши тегмагани сабаб пишмай қолган. Мана бу сап-сарик, бакувват новдалар етилиб пишган. Ҳам офтобга, ҳам онасининг ширасига тўйган. Хом новдаларни кесиб ташламасак, зангдан оқиб келаётган шираларни ичиб қўядию, лекин барибир узум бермай тураверади.

-Аразлайдими? - деб сўрадим.

-Ҳа, аразлайди, энди тушунарлими?

-Йўқ, тушунарли эмас.

-Хулоса шуки, ўғлим, хом новда барг берадию узум бермайди. Узум берадиган мана бу новдаларнинг овқатини еб қўяверади.

-Бобожон, узум ўзи қаёқдан пайдо бўлади? Ёки уни кечаси паришталар осиб кетадими?

-Йўқ, паришталар осиб кетмайди, мана бу занглардан оқиб келадиган ширалардан пайдо бўлади. Ўрик ҳақида сўраганинда айтиб берувдим-ку... Катта гапирганда кулоқ солиш керак.

-Бобожон, хангнинг ичига ширани ким қуйиб қўяди бўлмаса, шуни айтсангиз, диққат билан кулоқ соламан.

-Оббо ўғлим-ей, ҳаммасини билгинг келади-я, зангнинг остида майда-майда томирчалар бор. Ширалар ўшаларда тўпланади-да, кейин занглар орқали новдаларга оқиб чиқади. Кейин ўша ерда қуёш нури билан қўшилиб, узумга айланади. Шунинг учун, ўғлим, токнинг остини ағдариб, чошиб, томирларга ҳаво берсанг, озуқа берсанг, узум ҳам ширин бўлади... Бир эртақ айтувдим-ку, эсингдан чиқибди-да...

-Айтганингиз йўқ, бобожон.

-Айтувдим шекилли.

-Менинг эсимда йўқ-ку, демак айтмабсиз-да, бобожон.

-Ўғлим, кундузи эртак айтилса ёмон бўлади. Қоронғу тушганда айтарман.

-Бобожон, кўзингизни юмиб туриб айтақолинг, мана менам юмиб тураман. Ўшанда қоронғу бўлади.

-Кўзимни юмсам, ток кесолмайман-да.

-Эртак айтмасангиз қочиб кетаман, тоқпиллангизниям термайман. Мана, қочиб кетяпман. Мана...

Шундай деб сал нарироқ борувдим, йўқ, қочмоқчи эмас эдим, сал кўрқитмоқчи эдим, бобожоним бўлса ростдан ҳам кўрқиб қайтақол, ўғлим, сен кетсанг, зерикиб қоламан, майли, битта ўзимни юмиб туриб айтаман. Сен ҳам битта кўзингни юмиб эшитасан, деди. Кейин мен битта кўзимни юмиб турдим, бобом ҳам битта кўзини юмиб эртак айта бошлади.

-Бир бор экан, бир йўқ экан, илгариги замонда шу бизнинг қишлоқда битта боғбон бобо яшаган экан. Қариб-чириб қолганда, ўлай-ўлай деяётганда ёлғиз ўғлини ёнига чақириб, болам, энди мен бу ёлғон дунёдан чин дунёга кетяпман. Бир хумчада тиллом бор эди, шу тоқлардан бирининг тагига кўмганман, қайсилиги эсимда йўқ, мендан кейин ўшани кавлаб олгин, деб васият қилибди. Йигит отасини ювиб-тараб исм-расмларини ҳам қилиб кўмганидан кейин тиллони олиш учун тоқларнинг тагини ағдариб чопа бошлабди. Ўша йили хумчадаги тиллони тополмабди-ю, аммо тоқлари шунақа узумни кўп қилибдики, сотавериб-сотавериб, сандиғипулга тўлиб кетибди. Э, хумча жуда пастга кўмилган бўлса керак, энди янаги йилга бундан ҳам чуқурроқ ағдариб чопаман, дебди йигит. Яна ҳам чуқурроқ ағдариб чопган экан, хумча яна топилмабдию, узум шунақа мўл бўптики, баҳоргача сотиб адо қилолмабди, яна сандиқлари пулга тўлибди. Бир кекса бободан отасининг сирли васияти ҳақида сўраган экан, э, ўғлим, отанг раҳматли тоқнинг тагига

тилло кўммаган, тилло кўмганман десам, ўғлим ағдариб-чопади, узум мўл бўлади, сотиб пулини кўпайтириб хумчасини тиллога тўлдиради, деб ўйлаган. Мана, сандиғинг тўла пул бўлди-ку, дебди. Тўғри айтасиз, бобо дебди йигит, икки йилдан буён жуда бойиб кетдим. Ўша йигит отаси шу васиятни қилгани учун мамнун бўлиб, илоё отагинамнинг жойи жаннатда бўлсин, деб ҳар куни дуо қиларкан.

Бобожоним эртани айтиб бўлиб:

-Қалай, яхшимикан? - деб сўради.

Мен иккови кўзимниям юмиб олувдим-да, шунинг учун яхшими, ёмонми, биллолмаётувдим.

-Бобожон, яна ҳам ағдариб чопганда тилло чиқармиди? - деб сўрадим.

-Йўқ, тоқнинг тагида тилло бўлмаган экан. Ҳечам бўлмаган экан. Ағдариб чопганда жуда пастдаги нафаси қисилиб ётган томирчаларга ҳаво яхши бораркан, озуқага ҳам, сувга ҳам яхши тўяркан-да, тиллонинг ўрнига шира жўнатаркан.

Бобожоним ана шуларни айтгандан кейин, бор энди азамат ўғлим, энанг чой қайнатиб қўйгандир, мева-чевалардан ҳам қўшиб олиб келгин, бир чойлашиб олайлик, кейин яна биттадан кўзимизни юмиб эртани айтишаверамиз, деди. Ўзи мен битта эртани эшитганимдан кейин яна тагин эшитгим келаверади, уйқум келгунча эшитаверсам дейман.

Қумғонга чой олиб келдим, ўрик, майиз, чақилган ёнғоқ олиб келдим. Кўкнори халта эсимдан чиқиб қолган экан, яна бориб келдим. Бобом мен терган тоқпилларнинг устига ўтириб, тушлик қилаётганда тоққайчи билан бирпас ишловдим, шу қайчи жуда расво экан, ўнг қўлимни қисиболдим, қон чиқиб кетди деди. Бобом, йиғлама, ўғлим, сенда айб йўқ, шу қайчини ясаган устада, бозорга борганимизда олдиға кириб, уни бир уришиб қўяман, деди,

шундан кейин оғриқ сал босилгандай бўлди. Кўкариб турган жойини икки марта ўпган эди, энди оғриқ бутунлай йўқ бўлиб қолди.

-Кетаман, - дедим ўрнимдан туриб.

-Қаёққа борасан, ўғлим, - сўради бобом, - сен кетсанг, мен зерикиб қоламан-ку.

-Барибир яхши эртақ билмас экансиз, сиздан энам яхши, эртақни кўп билади.

Ҳовлига борсам, энажоним кир юваётган экан, мени кўриб жуда хурсанд бўлди. Азамат ўғлим, ёрдамчи ўғлим, деб эркалаб оғилхонадан таппи олиб чиқиб кир қозоннинг тагига қалагин, ахир сен олов ёқишни яхши биласан-ку, деди. Ҳечам-да, мен тараша ўтинни яхши кўраман. Таппи ёнмай тутаб тураверади, тутуни кўзимни ачитади-да, кейин уни тепгим келаверади. Энамга касал бўп кетяпман, дедим-да, энди яна бобомнинг олдига қараб югуриб бордим. Бобожоним тушликни қилиб, кўкноридан кўп ичиб, чордона қурганча бошини тиззасига осилтириб, фаришталар билан суҳбатлашиб ўтирган экан.

Ростданам кўкнори ичгандан кейин ҳамма боболар ҳам кўзини юмиб, бошини осилтириб, фаришталар билан суҳбат қуришади. Аҳмадқул бобом ҳам, Қамбарали бобом ҳам шунақа қилади. Ўшанда-чи, қаттиқ гапирмаслик, нарсаларни тақиллатмаслик керак. Фаришталар қушларга ўхшаб хуркиб қочиб кетар экан. Фаришталар бошини эгиб турган боболарнинг қулоғига мусулмон банда, сен ҳозир кайфда ўтирибсан, ҳузур қияпсан, ўзгаларга ҳам ҳузурни раво кўргин, қаттиқ гапирмагин, етимларнинг бошини силагин, бечораларга ёрдам бергин. Яхшилик қилган одам жаннатидир, сен жаннатисан, жаннатисан... деб шивирларкан.

Бобожонимнинг фаришталарини ҳуркитиб юбормаслик учун аста-секин, оёғимнинг учида бориб, ёнига ўтирдим. Қулоғининг атрофига синчиклаб қарай бошладим. Фаришталар кўринмаяпти. Энам таҳоратсиз кишига фаришта

кўринмайди, деганди. Ҳозир менинг таҳоратим йўқ-да, ўшанга кўринмаётгандир.

Бобожоним битта кўзини озгина очиб:

-Келдингми, ўғлим, - деди.

-Келдим, - дедим секингина.

-Шундай, ўғлим, бу дунёга ҳаммамиз меҳмонмиз, - аста-секин гапира бошлади бобом, - лекин меҳмон эканман деб дастурхонни қоқлаб кетсақодобданемас. Кимларнингдир дастурхонига биз ҳам оз-оздан ноз-неъмат ташлаб кетишимиз керак... Мендан кейин сен ҳам боғбон бўлгин, ўғлим. Мана шу тоқларни, ўрикларни, бодому ёнғоқларни, анжиру анорларни сенга қолдириб кетаман. Эгаси ўзинг бўласан, мени қанча севсанг, уларни ҳам шунча севгин. Боғ яратган, уни парвариш қилган кам бўлмайди. У дунёси ҳам, бу дунёси ҳам обод бўлади. Эшитганмисан?

-Йўқ, бобожон, мен ҳеч нарса эшитганим йўқ.

-Кампирнинг ҳеч нарсаси йўқ экану ҳовлисида бир тупгина тераги бўлган экан. Тагини чопаркан, ўғит соларкан, челақлаб сув қуяркан-да, тўғри ўс, терагим, тўғриликда ҳикмат кўп, деб силаб-сийпаларкан. Йиллар ўтиб, терак осмон баробар бўлибди. Пошшо қаср солаётган экан, тўғри ўсган терак керак бўлибди. Бутун мамлакатни ахтарибди, топилмабди. Кампирникида шундай терак ўсаётганини эшитиб, эгасини рози қилиб олинглар, сўраса бир хум тилло беринглар, дебди... Бир туп теракни парвариш қилгани, тўғри ўстиргани учун кампир бой-бадавлат бўлиб кетган экан. Ҳа, ўғлим, дарахт экиб, парвариш қилган кишининг бу дунёси обод бўлади, деган гапнинг мазмуни шундан экан. Энди, азаматим, гапнинг буёғига ҳам қулоқ сол... Бир бой мардикорларга бозордан мева-чева олиб келиб берса, еб бўлишиб, боғбонга раҳмат, умри узок бўлсин, деб дуо қилишибди. Бой қариб нариги дунё ҳақида ўйлайдиган, савоб

ахтарадиган бир ҳолатда экан. Катта боғни сотиб олиб, мевасини текинга улашибди. Еганлар фотиҳага қўл очиб, экканга раҳмат, тикканга раҳмат, деб дуо қилишармиш. Савобталаб бой хафа бўлибди. Ўзим эрмагунча савоби тегмас экан-да, деб ўйлабди-да, қурукер сотиб олиб, ўзи дов-дарахт экибди. Ўзи парвариш қилибди. Ҳосилга киргач, мевасини улашса, еганлар экканга раҳмат, парвариш қилганга раҳмат деб дуо қилишармиш. Дуо ижобат бўлиб, шу бой ҳам чин дунёга борганда жаннатга тушган экан... Ҳа, ўғлим, экиб, парвариш қилганнинг савоби бошқача бўлади. Авлиёлар боғбоннинг икки дунёси ободдир, деб бежиз айтишмаган.

-Вой, бобожон, йиғляпсизми? - дедим шошилиб. Кўзимни юмиб ўтиргандим-да, шунинг учун кўрмай қоиган эканман.

-Ҳа, йиғляпман, ўғлим.

-Йиғламанг, унда менам йиғлайман.

-Тоғаларингни эслаб кетдим. Хў анави новча ўсган ёнғоқнинг ниҳолчасини экаётганимда раҳматли катта тоғанг ушлаб турувди, назаримда энди дарахтга айланиб, икковимизга тикилиб тургандай. Отажон, мана мен ўлганим йўқ, бўйим ҳам ҳамманикидан баланд, мевамни еганлар мени дуо қилишяпти, деётгандай.

-Бобожон, йиғламанг, жон бобожон, - деб ёлвордим, - мана мен ўлганим йўқ-ку, ёнингизда турибман-ку, боғбон бўламан дедим-ку.

Ўрнимдан туриб бобожонимни ачомлаб, бетларидан, соқолларидан ўпа бошладим. Энам кўп йиғлайдию, уни юпатишим осон бўлади, бўйнига осилиб, озгина ёлворсам, юпанади-қолади. Бобожонимнинг бўлса йиғлаганини кам кўрганман. Шунинг учун қандай юпатишним билмайман. Нима қилсам экан, мана соқолиним тараяпман, сочи йўқ бошиниям силаяпман, бўйниларидан ҳам ўпаяпман.

-Бобожон, мен ҳам қизик-қизик нарсалар айтиб берайми? - деб сўрадим охири бетини ҳовучимга олиб, ўзини ўзимга қаратиб.

-Айт, ўғлим, айт, - деди бобом хўрсиниб.

-Ўтган йили дарахтлар гуллаганда боғни айлантриб айтувдингиз-ку, ҳаммаси эсимда турибди.

-Қани айт-чи, ўғлим.

-Мана бодом ҳамма дарахтдан олдин гул чиқариб, кейин барг чиқаради. Эсимдамикан?

-Ҳа, эсингда экан, ўғлим.

-Бодомдан кейин гилос гуллайди. Уям олдин гуллаб, кейин барг чиқаради. Гули билан барги баробар чикса, меваси майда бўп қолади. Оқ ўрик эрта гуллайди. Кечпишар ўрик бир вақтда ҳам барг чиқаради, ҳам гул чиқаради. Биларканманми?

-Баракалла, ўғлим, баракалла.

-Беҳи билан анор олдин барг чиқариб, гулга навбатни кейин беради. Улар кеч пишади-да. Шунинг учун ҳеч шошмайди. Қайси мева эрта пишса, ўшанинг гули баргидан олдин очилади. Барг чикқунча ғўрамизни тугиб олайлик, бўлмаса бизга овқат етмай қолади, дейишаркан... Ёнғокнинг гули бир қарич бўлиб осилиб чиқади. Анжир гулламасдан ҳам мева қилавераркан, ўзингиз шундай дегансиз.

-Азамат ўғлим-ей, ҳаммаси ёдингда экан, баракалла.

-Бобожон, энди йиғламайсизми?

-Бўлди, ўғлим, энди ҳеч йиғламайман, ўринбосарим бор экан. Худо хоҳласа, зўр боғбон боиасан, энди икковимиз ҳам савобнинг тагида қоламиз.

-Бобожон, Эшон бобом, сен Худо хоҳласа, мачитга имом боиасан, девдилар-ку, энди қайси бирини қиламан?

-Икковиниям қилаверасан, ўғлим. Кундузи боғдаю кечкурун мачитда боиасан. Икковиям савоб, раҳмат устига раҳмат ёғилади... Кел бир ачомлашайлик. Меҳрим товланиб кетди, Худога шукр, минг қатла шукр, ўринбосарим, боғиаримнинг кичкина боғбони...

Бобожоним билан эндигина ачомлашаётгандик, ҳали бир- биримизга унча тўйганимиз ҳам йўқ эди, нарироқда ўх- хў, ўх-хў деган йўтал овози эшитилиб қолди. Қарасак, вой, вой, Аҳмадкул бобом экан, яқинимизга келгунича сезмабмиз.

-Икковинг ҳам кармисан? - деди Аҳмадкул бобом яқинимизга етай деганда.

-Кар эмасмиз, - дедим бобомнинг кучоғидан чиқиб.

-Ҳовлида туриб шунча чақираман, чақираман...

-Бўйинг паст-да, - деди бобом сал кулимсираб, - овозинг ҳам паст чиқади.

-Келининг устига чиқиб чақирувдим, Эрка.

-Бўлмаса овозинг келининг ичига кетибди, Аҳмадкул.

Ҳаммамиз ўтирдик, фотиҳа ўқидик, чой куйиб узатдим. Ишчатоқ бўпти. Жуда-жуда чатоқ бўпти. Колхозимизнинг ҳосилоти Қўзиёв амаки Бўриховузнинг олдига одамларни тўплаб, йўқ, одам кўп бормабди, озгина борибди, холос, кўрғончадаги боғларга бу йил ишлов берилмасин, колхозга умумлашади, колхознинг паст томонидаги ерлари захлаб, шўрлаб кетган, пахта унмаяпти, ҳукуматга мевадан кўра пахта зарурроқ бўп турибди, боғлар бузилиб, ўрнига пахта экилади, дебди...

Бобомнинг аввал қўллари, кейин бўйни қалтираб, анчагача гапиролмай турди, кейин ўзига келиб:

-Ҳазилингни қўй, Аҳмад! - деди.

-Ҳазиллашаётганим йўқ, - деди Аҳмадкул бобом.

-Гапингни қайтариб ол, бўлмаса ҳозир мана шу теша билан чопиб ташлайман.

-Зўр бўлсанг, бориб раисни чоп, Эрка, нега менга дўқ урасан?

Чои боболар ўринларидан турушувди, қўрқиб мен ҳам туриб олдим. Илоё уришиб қолишмасин деб худога ёлвориб турдим.

-Бу гап кимдан чиқибди? - секин сўради ўзимнинг бобом.

-Ҳукуматдан, - деди Аҳмадкул бобом орқасига тисарилиб.

-Қайси ҳукуматдан?

-Енг каттасидан. Кеча идорада ёпиқ мажлис бўлган экан, қарор қилишибди.

-Шу боғларни бузишга-я?

-Ҳа, шу боғларни бузишга; сеникиниям, меникиниям, ҳамманикини.

-Йўқ-йўқ, - бобожоним бақириб юборди, - ҳозир бориб ҳаммасини чопиб ташлайман. Ўғилларимни отиб ўлдирди, куёвимни уриб ўлдирди, еримни олди; белимни букди, эндибоғимни бузадими, йўқ, йўқ... Ҳаммасини чопибташлайман.

Бобожоним турган жойида тепиниб, ердаги теша, арра, тоққайчиларни ҳар томонга ота берди. Энажоним югуриб келди.

Ўтқазиб, бобомга совуқ чой ичирди, кўкрагини очибелпиди.

Мен нима қилишимни билмай жим туравердим.

2.22 ЭШОН БОБОМ ЯНА ҚОЧИБКЕЛДИЛАР

Энди ҳаммасини бир бошдан айтаман, хўпми. Бўлмасаадашиб кетаман. Энажоним гап бошлашдан олдин «Бисмиллоҳ»деб олгин деб ўргатарди, шундай қилса шайтон оғизга кириболмас экан. Шайтон жуда ёмон, оғзига кириб олса болаларнигапидан адаштириб юбораркан. Эшон бобомни қамоқданозод қилиш учун ўлиб қоиган чўчка болалари ўрнига,айтувдим-ку, бобожонлар кўп қўй ҳайдаб кетишди деб, ўшақўйларни туман марказига етказиб боргунча росақийналишди: қочиб кетаверишибди, ҳайдаб келишса яна қочибкетишармиш. Охири Аҳмадкул бобом, ўзи шу бобомнинг эсижуда кўп-да, эшагидан тушиб битта қўйнинг бўйнигабелбоғини боғлаб, етаклаб олибди. Кейин бошқа қўйлар,бўпти, чўчқанинг ўрнига бизни сўйишса, сўйишақолсиндейишиб, ўша қўйнинг ортидан маърашиб, бошларини эгиб,кетишаверибди. Эҳ, борганларидан кейин Эшон бобомниқамаган катта бошлиқ шунақа хурсанд бўптики, шунақасевинибдики, кафтларини бир-бирига мана бундай қилиб ишқаб, ўбобойлар, зап иш қилибсизларда; офарин, офарин, казармадагиаскарларга гўшт йўқ эди, мазза қилишади энди, дебди. Рост,худди шундай дебди. Ишонмасангиз, Муродхондан, Ҳайитвойўртоғимдан сўранг. Биз бу гапларни Аҳмадкул бобомникида,деразанинг орқасида пойлаб туриб эшитдик. Кейин ўша гарчибор чиройли этик кийиб олган бошлиқ, ия, нега қўйни тўққизтаолиб келдиларинг, яна битта қўшсаларинг ўнта бўларди, жуфт боиарди, жуфт нарсани хосияти кўп дебди.

Эшонкул бобом:

-Е болам, ташвиш тортма, қўйнинг ўрнига мана бу Аҳмадкулнинг қўлоёғини боғлаб бериб кетамиз, - дебди.

Энг катта бошлиқ хахолаб кулиб юборибди. Кейин чол боболар, энди болам, Эшон ҳазратларини озод қилгин, биргалашиб, эшакка миндириб олиб кетайлик, дейишибди. Энг катта бошлиқ оғзини очмасдан, қорнини силкитиб кулибдию нариги хонага ўтинлар, озгина суҳбатлашасизлар, кейин бир гап

бўлар, деб ковоғини мана бундай қилиб хўмрайганга ўхшаб солинтириб олибди.

Бобожонлар энди пешонаси ялтироқ, кичкина бошлиқнинг хонасига ўтишибди. Кичкина бошлиқ:

-Хуш кўрдик, отахонларл - дебди.

Бобожонлар:

-Худоё умринг узок бўлсин, - дейишибди.

Пешонаси ялтироқ бошлиқ:

-Демак Хонешон Шодмонхон ўғли сизларга ҳамқишлоқ бўларкан-да? - деб сўрабди.

-Иншооло, шундай, - дейишибди бобожонлар.

-Мелисахонадан қочган кечаси Хонешон тўппа-тўғри сизларнинг қишлоқларингизга бордимиз?

-Совуқ кечада қаёққа ҳам борардилар.

-Қочоқ Эшонни энг аввал Эрка мингбоши беркитдимиз?

-Эркавой мингбоши бўлган эмас, элликбоши бўлган.

- Э, бало бўлганда ҳам, беркитганми ахир?

-Нима, совуқ тунда Эшон хазратлари кўчада музлаб қолсинларми, бўлмаса, - деб Аҳмадкул бобом оёғи билан ерни бир тепиб қўйибди.

-Бақирманг, - дебди пешонаси ялтироқ бошлиқ.

-Бақиравераман, - дебди яна Аҳмадкул бобом. - Қўйнинг энг каттасини ўзим бердим-ку, нега бақирмас эканман.

Пешонаси ялтироқ амаки анчагача индамабди. Қоғозга мохорка ўраб чекибди. Тутунини девор томонгапуфлаб-пуфиаб қўйибдию ҳеч нарса ҳақида сўрамабди. Кейин яна савол-жавобни бошлаб юборибди.

-Хўш, Эшон ҳазратлари Эрка Хожимат ўғиникидан чиқиб кейин кимникига беркинди?

-Кейин меникида турдилар, - дебди Аҳмадқул бобом кўркмасдан.

-Ўз уйингиздами?

-Йўқ, отамдан қолган уйда.

-Кейин-чи?

-Молхонага беркитганман.

-Кейин-чи?

-Кейин отамдан қолган катта туя сандикка солиб қулфлаб ўтирдим.

-Кейин-чи?

-Кейин мевани кўп еб, қорни бузилиб қолмасин деб у ердан чиқардим.

-Кейин-чи?

-Кейин Қамбаралиникига ўтказдик.

-Кейин-чи?

-Кейин ўзларинг ушлаб олдиларинг-ку... Ҳадеб кейин-кейин деяверасанми?

-Демак, бобойлар, ҳаммаларинг биргалашиб жинойтчи Хонешонни беркитгансизлар.

-Юртимизнинг имоми бўлгандан кейин беркитамизда, болам.

-Биргалашиб намоз ҳам ўқигандирсизлар?

-Ёшимиз бир жойга бориб қолди, ўқимасак бўлмайди- да, болам.

-Имомликка Хонешон ҳазратлари ўтдиларми?

-Бўлмасам-чи...

Мана шунақа савол-жавоблар бўлаверибди-бўлаверибди. Охирида пешонаси ялтироқ бошлиқ, бобойлар, мана бу қоғозларга кўИ кўйинлар,

дебди. Э, болам, биз қўл қўйишни билмаймиз, керак бўлса бармоғимизни сиёҳингга босиб бера қолайлик, дейишиб бисмиллоҳу раҳмонир раҳимни айтиб мана бундай, мана бундай қилиб бармоқларини босишибди.

Пешонаси ялтироқ бошлиқ энг катта бошлиқнинг олдига кириб анча маҳал йўқ бўлиб кетибди. Бобожонлар ҳозир Хонешон ҳазратларини бошлаб чиқишса керак, кучоқлашиб кўришиб кейин қишлоққа олиб кетсак керак, Аҳмадкул, сен ҳали ёшсан, эшагингни Ҳазратга бериб, ўзинг тўқимидан ушлаб пиёда кетасан, деб маслаҳатлашиб турган экан, бир маҳал пешонаси ялтироқ бошлиқ қовоғини солиб, йиғламсираганроқ бўлиб чиқибди-да, уҳ тортиб, ҳаммаларинг хўжайиннинг олдига кирасизлар, дебди.

Буёғи чатоқ бўпти, жуда-жуда чатоқ бўпти. Этигида ғарчи бор бошлиқнинг феъли айнаб қолибди. Қочокни, давлат жиноятчисини беркитганларинг учун ҳаммаларинг қамаласанлар, мана, айбларингни бўйинларингга олиб; бармоқларингни босиб ҳам берибсизлар, деб бақирибди. Бақирганда кўзи ола-кула бўлиб кетибди. Эртақлардаги вазоҳати хунук девлар бўлади-ку, ана шунақа бўлиб кетибди. Бобожонлар кўрқиб кетишибди. Ҳаммадан ҳам кўпроқ Аҳмадкул бобом кўрқиб, э ман қамалиб кетсам, набирам Ҳайитвойнинг тўйини ким қилиб беради деб ўйлабди. Матмуса бобом, менинг ўғлим туманнинг извошида юрадиган каттаси-ку, мени қамашмаса керак деб ўйлаб, сал озроқ кўрқибди.

Этигида ғарчи бор бошлиқ ўрнидан туриб:

-Уҳх! - дебди.

Чол боболар:

- Э, худойим-ей! - дейишибди.

-Нега қочоқ эшонни беркитганларингни бўйинларингга олдиЖаринг? - деб сўрабди.

-Рост гапни айтдик-да, бошлиқ ўғлим, - дейишибди бобожонлар.

- Э, рост гапни айтадиган замонми ҳозир, каллаварам чоллар, - ана шу гапни айтгандан кейин катта бошлиқ афтини жийриб, яна уҳ тортибди. Ўйланибди, ўйланаверибди. Нима ҳақда ўйланаётганини ҳеч билиб бўлмас эмиш. Охири яна бир уҳ тортибди-да, майли, сизлар бораверинглар, лекин Эшон ҳазратларини ҳозирча бўшатомайман, менинг устимда янаўнта бошлиқ бор, биттасини кўндирсам бошқасини кўндирилмайман. Ҳазратга мен ҳам ачинаман, мен ҳам мусулмон одамнинг фарзандиман, тезроқ кетинглар энди, дебди-да, бобожонларга жавоб бериб юборибди.

Ҳали айтдим-ку, бу гапларнинг ҳаммасини Аҳмадкул бобомнинг даричаси ёнида ўтириб эшитдик. Ҳайитвой ҳам эшитди, Муродхон ўртоғим ҳам эшитди. Ҳайитвой, катта бўлсам, мелисаларга бошлиқ бўйИаман-да, ҳамма Эшон боболарни қамокдан чиқариб юбораман, деди. Муродхон ўртоғим ўрнидан туриб, э, қорним очиб кетди, уйимизга кетаман, деди. Мен бўлсам, ҳеч нарса демадим. Йиғлагим келаётганди-да, йиғлагим келганда ҳечам гапиролмайман. Эшон бобом энди қоронғу уйда, ёлғиз ўзлари ўтирадилар, қорнилари оч қолса, чой ичгилари келса ҳеч ким бермайди. Тағларига кўрпача ҳам солишмайди, бошларида ёстиқ ҳам йўқ... Ана шулами ўйладим, ўйладиму энди сал-пал йиғлагим кела бошлади.

Ўша куни каттиқ шамол эсаётувди. Энажоним, худонинг марҳамати эсяпти, ерларни қуритади, дарахтларни қиш уйқусидан уйғотади, ўт-ўланлар ўсиб чиқади; шамол эмас, оромбахшбахораинг элчиси бу, дейди. Қоронғу тушгандан кейин шамолнинг гувиллаши яна кучайди. Худди қора девлар томимиз устига ўтириб олиб, туйнугимиздан пуфлаётганга ўхшайди. Кўркиб, оёғи шишиб бутунлай ётиб қоиган бобожонимнинг пинжига кириб олдим. Энажоним, тур болам, чироқни ушлаб тур, молларга хашак солиб чиқайлик, кейин ётамиз, яхши эртақлар айтиб бераман, девди, молхонага киргани кўрқаман, шамол келган кечаси у ерга қора девлар қамалиб олади, деб кўнмай, бобожонимнинг пинжига баттарроқ беркиниб олдим.

Энажоним молхонадан чиқиб танчага ўт солиш учун ўчокқа энди олов ёқаётганди, кўча эшигимиз олдин сал пастрок, кейин худди биров тош билан ураётгандек, қаттиқ тақиллаб қолди. Энам икковимиз чиқиб танбани туширувдик, ие, ие; Эшон бобом турибдилар; рост айтяпман. Девга ўхшаган, новча бўйли, мўйлови буралиб-буралиб қулоғининг орқасига бориб қоиган битта амаки ҳам турибди.

Ўша девга ўхшаган амаки бир қўли билан девлар минадиган катта отнинг жиловидан ушлаб, бошқа қўли билан Эшон бобомнинг қўлтиғидан кўтариброк олган.

-Вой худойим-ей! - деди энажоним.

-Робиябиби, мен яна ташвиш бўлиб келдим, - зўрға нафас олиб дедилар Эшон бобом.

-Вой, яратганга шукр-ей, - деди энажоним яна.

-Еркавой уйдаими?

-Марҳамат, кираверсинлар, уйдалар.

-Йўқ, чақиринг. Мен шу ердан кетақолай.

-Вой, Ҳазратим, ундай демасинлар.

Шу пайтда ҳассасига таяниб, чўлоқланиб, бобожонимнинг ўзи чиқиб келди. Ачомлашиб кўришиб кетишди. Девга ўхшаган амаки билан ҳам қои бериб сўрашишди.

-Қани, ичкарига, меҳмон; отга ҳам жой бор, - деди бобожоним.

-Еркавой, мен яна қочиб келдим.

-Худонинг марҳамати бу, пирим.

-Мени деб бошингиз яна балога қолмасин, кетақолай.

-Пирим, сиз учун ҳамма нарсага тайёрмиз.

Э, гапларидан ҳаммасини билиб олдим. Эшон бобомни бу гал ҳам янаъмелиса амакиларнинг ўзлари қочиришибди. Девга ўхшаган амаки ҳам мелиса экан. Фақат елкасида погони йўқ холос, отиям ўзиники экан.

-«Оқ мачит»данман дедингизми, ўғлим, - деб сўрадилар Эшон бобом амаки билан хайрлашаётганда.

-Ҳа, ўша ерликман, отахон.

-Ёқуббойнинг ўғлимисан?

-Ҳа, ўша кишига фарзанд бўламиз.

-Исмингиз Ҳалимбоймиди?

-Худди шундай, пирим.

-Илоё овмин, - фотиҳа ўқидилар Эшон бобом, - тикилиб келган балодан, нотавон тухмату бемаҳал оимдан ўзи асрасин. Худо умр берса қишлоғингизга бориб сиздек фарзандни тарбиялаган ота-онангизга раҳматлар айтарман, илоё уларни ҳам ўз паноҳида асрасин!

Уйга кирганимиздан кейин жуда ғалати боиди. Бир-бирлари билан ҳеч гаплашишмади. Ўзимнинг бобом, оббо пирим-ей, деса, Эшон бобом бобо Эркавой-ей дедилар, холос. Ҳа, билдим, мendan гапларини яширишмоқчи, кўчага чиқиб., ўртоқларига айтиб беради деб, қўрқишаётгандир-да. Айтмасдим, ҳар нарса бўлай, чўян соққа бераман дейишса ҳам айтмасдим. Бошимни танчага қўйиб туравердим, туравердим. Охири уйқум келмаса ҳам атайлаб, энажон, ётаман, уйқум келяпти, дедим ўзимни уйқусираганга солиб. Йўқ, айтдим-ку, уйқум келмаган эди деб, овозимни атайлаб шунақа чиқардим. Энажоним, катта уйимизнинг нарига чеккасига жой солиб берди. Қулоғимни бобожоним томонга тўғрилаб, жим ётавердим. Аввал пичирлашиб

гаплашишди, кейин овозларини сал баланд қилишди, охирида қаттиқ-қаттиқ сўзлашишди...

Э, яхши бўпти, жудаям зўр бўпти. Эшон бобомни этигида ғарчи бор энг катта бошлиқнинг ўзи қочирибди.

-Йўғ-е! - деди ўзимнинг бобом.

-Худо шоҳид, - дедилар Эшон бобом, - кеча ўзи олдимга кириб қоровул болаларни уришиб берган бўлди, нега тағларига юмшоқроқ кўрпа тўшаб бермадиларинг, нега иссиқ овқат бермаяпсизлар, деган гапларни айтди. Кейин менга яқинроқ келиб, ҳазратим, сабр қилинг, бир иложини қиладиганга ўхшаймиз, деб шивирлади.

-Икромовнинг ўзи шу гапларни айтдимиз? - энди овозини пастлатиб сўради бобожоним.

-Худо шоҳид, шундай деди.

-Яхши одам экан.

- Э, Эркавой, мелиса-мелиса деймизу уларнинг орасида ҳам дини иймонли, мусулмон йигитлар кўп экан. Ҳай-хай, ҳаммаси аслида яратган эгамдан, ҳаммаси Баҳовуддин пиримдан. Мана, ёруғ дунёга чиқиб ўтирибмиз. Кечки таомни ҳалиги отлиқ йигит олиб кирди. Қоронғу тушиши билан хожатхонага боринг, кўча томоннинг гуваласи бўш, тўрттасини туширасиз, дейди-я. Йўқ, болам, оёқ курғур шол, узокқа юролмайман десам, ўзим айтган жойингизга олиб борибқўяман, дейди-я! Э худойим, э яратган Эгам, ўзингга шукроналар бўлсин... Остидаги от эмас, учқур тулпор экан, учириб келди-я. Тезроқ тоғ ичкарисига кетинг, ўша ёқлар ҳали мусулмор.обод дейди-я. Э, Эркавой, яхши одамлар кўп бу дунёда.

Эшон бобомни тоғдаги қишлоқларга қочириш ҳақида маслаҳат қила бошлашди. «Лаккон» деган тожик қишлоқда, «Боткон» деган қирғиз қишлоқда ўзимнинг бобомнинг қариндошлари кўп экан. Аслида-чи, бобожонимнинг энг катта боболари ўша ёқда яшаб, кейин ўлишган экан. Ёзда борганмиз, ўрик, ноклар еганмиз. У ерда-чи, тегирмонлар ҳам жуда кўп. Биттасидан ун чиқса, биттасидан ёғ чиқади.

Ўзимнинг бобожоним эшагимизни тўқимиагани кириб кетди. Энам жун хуржунимизга майиз, тут толқон, жиззали нонлар сола бошлади, қариндошларимга олиб боринг деб ёнғоқ, анор ҳам берди.

-Ёзда Раҳмонбердига тўй қилсак албатта келасиз, - деди энажоним.

-Худо хоҳласа, - дедилар Эшон бобом.

Кейин икковлари ташқарига чиқиб кетишди. Эшагимизнинг ханграгани, кўча эшигимизнинг ғийч этиб ёпилгани эшитилди. Кейин яна гувиллаб кўрқинчли шамол эса бошлади.

Бобожоним танчага, ўзининг ўрнига, энажоним менинг ёнимга кириб ётди.

- Энажон, Эшон бобом ёлғиз ўзлари кўркмайдиларми? -деб сўрадим.

-Вой шўрим, уйғоқмисан?- деб сўради энам.

-Ҳаммасини эшитиб ётувдим.

-Вой худойим-ей.

-Кўрқманг, ҳеч кин ^а айтмайман, чўян соққа беришсаям, варрак ясаб беришсаям айтмайман.

-Болагинам-ей.

-Эшон бобомнинг орқасидан қувишмайдими?

-Жим ёт, ўғлим.

-Йўқ, ростини айтинг, қувишмайдими?

-Худо хоҳласа, қувишмайди.

-Қувишса, эшагимиз чополмайди-да, думғазасидаги думидан тортса, кейин яхши чопади, шуни айтдингизми?

-Айтдим, арслоним.

-Бўрилар учраб қолса нима қиладилар?

-Шамол куни бўрилар инидан чиқмайди, ухла энди.

-Ухлагим келмаяпти.

-Дуо ўқигин, ухлаб қоласан.

-Пичирлаб ўқийми?

-Овоз чиқариб ўқи, кўп ўқигин, кейин ҳаммамиз ухлаб қоламиз. Яхши тушлар кўрамиз.

-Савобини Эшон бобомга бағишлаймизми?

-Ҳа, пиримга бағишлаймиз.

- Энажон, Эшон бобомнинг хотинлари ўлганми?

-Йўқ, у киши уйланмаганлар, ўғлим.

-Ўғиллариям, қизлариям йўқми?

- Энди бас қил, бўлмаса ўрнимдан туриб бобонгнинг ёнига бориб ётаман.

-Йўқ, йўқ, турмайсиз. Мана ўқияпман.

Энажонимнинг кўкрагига бошимни қўйиб, оғзимни сал буёққа буриб олиб, ҳў анови куни ўргатган дуоларини ўқий бошладим. Бир марта ўқиганимдан кейин чиндан ҳам икковимиз ухлаб қолдик.

2.23 ХУДОГА НОЛА ҚИЛДИК

Ахмадкул бобом тўғри айтибди, боғларимизнинг бузилиши рост экан. Энажоним бўлса, Отажон, шу ҳазилкаш ўртоғингизнинг пойма-пой гапига ишониб куйинаверманг деган эди, эсизгина, шу гапни айтмаса ҳам бўлар экан. Ўша куни Бўрховуз бўйига ҳаммани тўплашди. Чои боболар борди, бошига тўнча ёпинган бувилар борди, амакилар борди. Муродхон, Ҳайитвой ўртоғим ҳамма-ҳаммамиз бордик. Мен тиззасини тишлаб олган ижроқўмбобо, колхозимизнинг битта қулоғи йўқ раиси, битта новча, битта пакана мелиса амакилар катта-катта отларга миниб келишган экан. Отларини товутхонанинг ёнидаги қозикларга боғлаб қўйишиб, қоиларидаги қамчи билан этикларининг соғига мана бундай-мана бундай қилиб уришиб мажлис қилишди. Мен ижроқўмбобо кўриб қолмасин деб, катта одамларнинг орқасига бекиниб турдим.

Қишлоқнинг паст томони пахта бермай қўйибди, ерларнинг тагидан шўр сув кеп қопти, давлатга кўп пахта керак экан, кўп пахта берилмаса душманлар қишлоғимизни босиб оларкан, ҳаммани куи қиларкан.

-Ҳозир куи эмасмизми? - деб сўради Ахмадкул бобом.

-Худого шукр, ҳозир озодмиз, - деди битта қулоғи йўқ раис амаки.

-Озод бўлсак нега боғимизни бузасан, чиноқ?

-Отахон, чиноқ демай гапиринг.

-Битта қулоғи йўқни чиноқ дейишади-да.

-Гап шу, - деди раис амаки, - Беговот ариқдан пастдаги ҳамма боғлар бузилади. Мана, катталарнинг буйруғи ёзилган қоғоз қоимда турибди... Ким бўйин товласа, қамалади, гап тамом!

-Ў, Чиноқ, - яна гапирди Аҳмадкул бобом, - менинг боғимга тега кўрма, уйимда Исталин бобонинг тўртта сурати бор, осиб қўйганман. Аҳмадкул чолгадеб бармоғини ҳам босиб берган.

-Ўртоқ Сталин бармоқ босмайди, каллаварам чол.

- Э, ўзинг каллаварам чолсан, Чиноқ.

Кейин ижроқўмбобо гапирди, кейин мелиса амакилар гапирди. Бир туп олма, бир туп нок бир оилага етаркан, қолгани бари бир тагига тўкилиб, чириб кетаркан. Шунча боғнинг энди кимга кераги бор экан. Пахта эса ҳаммага ҳар кун керак боиаркан.

-Хўш, устингиздаги тўн нимадан? - деб сўради ижроқўмбобо.

Ҳеч ким жавоб қайтармади, устидаги тўнни ушлаб кўрди холос.

-Пахтадан, - деди пакана мелиса.

-Кўйлагингиз-чи?

-Пахтадан.

-Лозимингиз-чи?

-Пахтадан.

-Иштонбоғингиз-чи?

-Пахтадан.

-Кўрпангиз-чи?

-Пахтадан.

-Обрўйингиз-чи?

-Пахтадан.

-Тариллаб турган трактор-чи?

-Пахтадан.

-Қозонга қуядиган ёғингиз-чи?

-Пахтадан.

Ижроқўмбобо билан мелиса амакилар ана шунақа суҳбат қилишаверди-қилишаверди, Одамлар бошларини мана бундай эгиб, жим туришаверди, туришаверди. Мен ҳам, Ҳайитвой ўртоғим ҳам жим туравердик. Ижроқўмбобо, ҳозир бориб боғлардаги дарахтларни кесинглар, қаршилиқ кўрсатган ўн йилга қамалади, деган гапни айтди. Кейин отларига миниб, жўнаб кетишди. Тўн ёпинган бувилар йиғлашди, чол боболар бир нарсалар хақида суҳбатлашишганида, биз эшитолмай қолдик. Охири маслаҳатлашиш учун ўзимнинг бобомнинг олдига келишди.

-Ў элликбоши, бирор нарса десанг-чи, - деди Матмуса бобом, - барибир фойдали гап ўзингдан чиқади.

-Ў золимиар, ў золим замона, - дедию бобожоним ҳеч фойдали гап айтмади.

Яна маслаҳат қилишди. Охири Исталин бобонинг суратини топиб, боғларимизнинг эшигига осайлик, у кишининг фариштаси кўп улуғ, ҳеч ким меваларимизни кесолмайди, дейишди. Кечаси билан ҳеч ким ухламади. Биз ҳам ухламадик. Йўқ, мен жиндек ухладиму барибир уйғониб кетдим. Қарасам, энажоним йўқ, сўрасам, Қашқар қишлоққа Исталин бобонинг суратини ахтариб кетган экан... Эҳ, жуда қизиқ бўлди-да. Ҳаммининг кўча эшигига Исталин бобонинг суратини ёпиштириб чиқдик. Эси йўқ боболар йиртиб қўймасин деб, сал баландроққа ёпиштирдик. Биз елим солинган косачаларни ушлаб турдик, Султоналига ўхшаган новчароқ акалар бисмиллоҳир раҳмонир раҳим деб ёпиштиришди. Ҳайитвой ўртоғим бўлса ўша косачадаги елимдан яшириб икки марта ялаб олган экан, анчагача лаби очилмай им-имм деб юрди.

Кечаси яна ҳам қизиқ бўлди. Бизникида, сой кўчадаги Саври холамникида энажонимлар тўпланишиб:

Ҳар ким айтса бир соат

Дуо бўлгай ижобат.

Ло илоҳа илло ант а

Ло илоҳа илло анта, -

деган дуоларни ўқиб, «Мушкулкушод» ўқишди. Мушкулкушод ўқиганда-чи, азиз авлиёлар шошилиб ёрдамга келади, билдингизми? Ишингиз юришиб кетади. Золимлар йўқ бўлади, дилингиз равшан бўлади. Хў ёзда, узумимиз сотилмай қолганда энажоним мушкулкушод ўқитувди, эртасига Қўқондан ўзбекча гапирадиган армани амакилар келиб бир хуржун қизил пул бериб узумимизнинг ҳаммасини сотиб олишган. Бобожонинг дили равшан бўлиб, янаги йилга ҳам келинлар деган.

Айтувдим-ку, дўхтиримиз Дехқон шапка амаки жуда ақлли деб. Аҳмадкул бобомдан ҳам, ўзимнинг бобомдан ҳам ақли кўп уни. Ақлим осмонга учиб кетмасин деб доим бошига шапка кийиб юради. Ана шу амаки тумандаги ҳамма ерларнинг, ҳамма боғларнинг, ариқлардаги ҳамма сувларнинг бошлиғини биларкан. Бош танобчи экан ўша одам. Кечаси ухламай унинг номига хат ёзиб бериб, худо хоҳласа боғларинг бузилмайди, дебди.

-Хатни мен олиб боролмайман, - деди бобожон сал-пал йиғламсирагандек бўлиб, - икки оёғим тенгдан йўқ бўп қолди, ўрнимдан туролмайман.

-Ким олиб боради бўлмаса? - аччиғи чиқиб сўради Аҳмадкул бобом.

-Ўзинг борасан, ўрток.

-Ҳаммасига мени югуртираберар экансизлар-да.

-Гапга чечансан, оёғинг енгил.

-Ух, - шундай деб Ахмадкул бобом чиқиб кетди. Энди уёғи яна чаток бўпти. Матмуса бобом ҳам боролмайман, қўш от қўшилган извошда юрадиган раҳбар ўғлимга гап тегиб қолади, дебди. Хайрият, Эсонкул бобом дарров кўнибди. Қамбарали бобом бўлса эшагим йўқ, эшак топиб берсаларинг, боравераман-да, деб охири, тўртта бобожон йўлга тушишибди. Ўша бош танобчи идорасида истаканда чой ичаётган экан:

-Ну? - дебди.

-Боғимиз тўғрисида келдик, - дейишибди бобожонлар.

-Так, - дебди бош танобчи чой хўплаб.

Кейин ўрталарида мана бундайсуҳбат ҳам бўлиб ўтибди:

-Мевали боғни бузиш гуноҳ-ку, ўғлим.

-Так.

-Ота-бобомиздан қолган нодир мевалар эди, яхши болам.

-Так.

-Шунақанги ширин-шакар меваларки, худди жаннатнинг ўзи эди.

-Так.

-Тирикчилигимиз ҳам шу боғиар туфайли ўтиб турибди,

яхши йигит.

-Так.

-Пахтага бошқа ер қуриб кетмагандир ахир?

-Так.

-Ҳеч бўлмаса Дехқон шапканинг хатини ўқигин.

-Так.

-Боғни бузсаларинг, устимиздан ўт қўямиз.

-Так.

- Э, менга қара, - дебди охири Аҳмадқул бобомнинг жаҳли чиқиб. - Нега ҳадеб так-так дейсан, мен сенга отманми? Оёғимни тақалатгани келибманми?

-Так, - дебди яна бош танобчи.

Кейин билишса, шу так-так амаки ўзбекчани билмас экан. Бошқа одамни чақиритибди. Ҳамма гапни ўша айтиб берибди. Так-так амаки бу менинг қўлимдан келмайди деб, бош чайқабди. Чол бобомлар, э болам, қўлингдан келгунча идорангда ўтираверамиз, дейишибди. Ростдан ҳам ўтираверишибди, ўтираверишибди. Намозлари қазо бўлса ҳам ўтираверишибди. Охири так-так амаки, ҳа майли, ижроқўмга хат қилиб бераман, бир иложини қилар, дебди.

-Боғ бузилмайдими? - шошилиб сўрабди Аҳмадқул бобом.

-Ҳа, бузилмайди, - деган жавоб боиибди.

-Гап деган мана бундай бўпти, умринг узоқ бўлсин, ўғлим.

Шунақа хурсанд бўлишибдики, шунақа севинишибдики, Эсонқул бобом йиғлабди, Қамбарали бобом бу дунёда яхши одамлар кўп, дебди. Шодмон бобом худо хоҳласа бука сўйиб, юртга худойи ош тортаман, дебди. Эшакиари ҳам хурсанд боиибди. Уёққа майда қадам бўлиб, секин- секин юриб борган экан, буюққа тумшукларини олдинга чўзиб, кулоқларини диккайтириб, ким ўзарга чопиб келибди. Ҳаммасидан ҳам Аҳмадқул бобомнинг кўк эшаги яхши чопибди. Келишса, хайрият, мен тиззасини тишлаб олган ижроқўм амаки идорасида қатиқ ичиб ўтирган экан. Хатни ўқиб қошларини мана бундай жийириб, пакана меласага бу амакиларингни тездан идорангга олиб кир дебди. Олиб кирган экан, энди устиларидан кулфлаб қўй дебди. Кулфлаган экан, ўзи деразадаги темир панжара қаршисига келиб, битта қўлини мана бундай қилиб белига тираб, ҳалиги хатни ўқибди. «Оўртоқ Маруфхўжа Эшонқулов, ушбуни олиб борган чоллар давлатимизнинг пахта сиёсатига қарши тескари ташвиқот

қилиб юрган ёт унсура.р ҳисобланади. Эсларини йиғиб олгунча қамаб қўйишингизни маслаҳат бераман».

-Эшитдиларингми? - сўрабди ижрокўм амаки.

-Ҳазилингни қўй, - дейишибди боболар.

Ҳазил эмас, чин экан. Нега десангиз кутишаверибди, кутишав^рибди. Қоронғи тушгунча ҳам ҳеч ким келиб эшикни очмабди. Энди ҳаммалари бечора Аҳмадкул бобомни хата қилишибди. Сен гапга чечан бўлмайд ўлгур, гапиравердинг, гапиравердинг, мана, бошимиз балога қолди,деган гапларни айтишибди. Аҳмадкул бобом сабр қилинглар, бир иложини қиламан, лекин чизган чизиғимдан чиқмайсизлар, дебди. Пакана мелисани чақириб:

-Ҳой йигит, яхши одамнинг боласига ўхшайсан, берироқ кел, - дебди. Пакана амаки деразага яқинроқ келган экан:

-Мусулмон одамнинг боласимисан? - деган саволни берибди.

-Худога шукр, - деган жавоб қайтарибди.

-Худо хоҳласа, онанг ҳам мусулмондир.

-Алҳамдулиллоҳ.

-Намознинг савоби кўп бўлади, биласан, а, ўғлим?

-Биламан, отахон.

-Баракалла, ўғлим. Энди бизга озгина таҳорат суви бергин. Шомни ўқиб олайлик. Савобини ўзингга бағишлаймиз, - деб юмшоққина қилиб гапирибди Аҳмадкул бобом.

Мелиса амаки савобни яхши кўраркан-да, дарров кумғонда сув илитиб келиб, олдиларига кирган экан, бобожонлар бисмиллохир раҳмонир раҳим, деб бечорани ерга босишибди. Қои-оёғини боғлашибди, кейин ташқарига чиқиб оч

қолганидан тўхтамай ханграётган эшакларини миниб буёққа қўрғончага қараб қочишибди...

Бу гапларнинг ҳаммасини мен ҳали айтдим-ку, Аҳмадқул бобомнинг ўзидан эшитдим. Уйларида Ҳайитвой ўртоғим, Абдуҳалим, Дилижон, ҳаммамиз бармоқ яширар ўйнаб ўтирган эдик, бобом ҳовлиқиб кириб келди-да, эшагини ҳам боғламай, тумандан қандай хушхабар олиб келаркан деб ўтирганларга мана шуларни айтиб берди-ю:

- Энди ҳаммаларинг уйингга тарқал, - деди аччиғи чиқиб.

Ҳамма кўрқиб кетди. Менам кўрқдим. Ҳозир келиб мелисақамаб кўяди, деб кўрқдим. Уйимизга қараб чопдим. Борсам энажоним чарх йигиряпти. Бобом оёғи оғриётган бўлсаям, сандалнинг устига бир сават майиз кўйиб олиб, чўпини тозалаётган экан. Эшитганларимни айтиб бердим.

-Оббо Аҳмадқул-ей, - деди ўзимнинг бобожоним сал- пал кулиб, - лекин ўғлим, сен кўрқма, Аҳмадқулни камашмайди, тегирмонга тушсаям бутун чиқади у. Шунчаки бир сиёсат қилишибди, холос.

-Арслоним, қоингни юв, - деб елкамни силади энажоним, - тезроқ шавлангни еб олгин, ҳозир ўртоқларинг келади.

Вой, чиндан ҳам энажонлари, бувижонлари билан қўл ушлашиб биттаси бувижонинг чархини кўтариб, биттаси пилта саватини кўтариб ўртоқларим кела бошлашди. Энг олдин чўлоқ Қўзивой, ундан кейин этигининг бир пойини сандалда куйдириб олган Муродхонлар ҳам келишди. Энажоним, ҳаммаларинг ўчоқнинг ёнида, мўрига яқинроқ ўтириб ана шу мўри орқали Худои таолога нола қиласизлар, сизларда ҳеч гуноҳ йўқ, покизасизлар, бокирасизлар, нодаларинг Худога тез бориб етади, шунда боғларимиз бузилмай, ўригу узумларимиз ўзимизда қолади, мазза қилиб еб юрасизлар, айтганимни

қилсаларинг чўнтақларингни тўлдириб ўрик, майиз солиб бераман, анор сўйиб бераман, нок арчиб бераман, деди.

-Вой, холажон, мен ҳеч нарса билмайман-ку, - шошилиб сўради Ҳайитвой.

-Айланайлар, ўзим ўргатиб тураман, - деб жавоб қайтарди энажоним.

-Мен қаттиқроқ нола қилсам нокдан иккита берасизми? - сўради Дилижон ўртоғим.

-Бераман, арслоним, ҳаммаларингга бераман.

Энажоним ўргатиб турди, ҳаммамиз туйнук томонгабўйнимизни чўзиб нола қила бошладик:

-Е Худо, боғимизни ўзинг асра.

-Е Худо, золимнинг зулмини даф қил.

-Е Худо, меваларимизжаннатдан чиққан, ўзинг ҳимоя
, қил-

-Е Худо, биз сағирларни ширин-шакар узумлардан маҳрум қилма.

-Е Худо, катта амакиларга, раҳбарларга инсоф бер.

-Е Худо, ўзимнинг бобожоним тезроқ тузалиб қолсин.

Чарчаб қолгунча бир-биримизга қизиқишиб нолақилавердик. Ҳайитвой ўртоғим ёнғоқни кўп оламан деб бошини мўрининг ичкарироғига тикиб бақирди, ҳаммаёғи қорақуя бўлиб кетди. Санамбуви билан пучук Дилбархонпичирлаб нола қилишди... Кейин энажоним ҳаммамизнинг чўнтагимизни тўлдириб ўрик, ёнғоқлардан солиб берди. Роса мазза қилдик.

2.24 ЭНАЖОНИМ АЙТГАН ЭРТАК

- Энажон, барибир, ватан деганингизга тушунмадим.

- Катта бўлганингизда тушунасан, ўғлим.

- Вой, кеча, сен энди катта йигит бўп қолдинг, дедингиз-ку!

- Ухла, арслоним.

- Уйқум келмаяпти, кўзимни юсам ажиналар кўринади.

- Ватан... шу қишлоғимиз-да, азаматим...

- Йўқ, алдаяпсиз. Олим тоғам билан Одил тоғамларни Ватан йўлида шаҳид бўлди, деуингиз-ку.

- Ҳа, айтганман.

- Яна айтинг!

- Ухла деяпман.

- Ухламайман, айтмасангиз, Сигир соққанингизда бузоқчани ушлаб турмайман, ўчоғингизни кулини ҳам олмайман, билдингизми!

- Хўп, эртак айтай бўлмаса, барибир, сендан кутулиб бўлмайди шекилли, арслоним, фақат гап қўшмай турасан.

- Гапирмасам, ухлаб қоламан-да.

- Бир бор экан, бир йўқ экан... Қўлингни биқинимдан ол ўғлим, қитиғим келяпти... Қадим-қадим замонда бир пошшо яшаган экан, гулни яхши кўраркан, дунёни қайси бурчагида чиройли гул бор деб эшитса, дарҳол кўчатидан олдириб келиб гулзорга ўтқазар экан, гулзори шундай катта эканки, минг танобдан ҳам кўп экан, гулзорлар орасидаги ариқлардан шарақлаб зилол сувлар оқиб ётаркан, пошшо гулни қанча севса қушларни ҳам шунча яхши кўраркан. Оламдаги барча гўзал қушлардан намуна келтирилган экан. Боғ бамисоли жаннатдек бўлган экан, зилол сувларнинг шилдираб оқиши, қийғос очилган гулларнинг шаббодадамайин тебраниши, сайроқи қушиаминг ёқимли

овози боғнинг файзи-тароватини ошираркан... Рошшонинг бир суюкли хс-тини бўларкан, Малика деб аташаркан. Малика фақат қуш гўшти еркан, еганда ҳам шу поёнсиз гулзордаги кушиаминг гўшtidан еркан. Семизидан танлаб ҳар кун биттасини сўйиб туришаркан. Навбат бир қушчага келипти. Дўмбоққина бўлиб семирган экан, ўзиям ғоят гўзал, патларию қанотлари олтиндек товланиб тураркан.

Жаллод ўткир пичоғини бўғзига энди олиб борган экан, гўзал қушча тўсатдан тилга кириб:

-Шаҳаншоҳимга арзим бор! - деб қичқирибди. Қушчанинг тўсатдан инсон тилида гапириши жаллодни хайрон қолдирибди ва бўлган воқеани дарҳол пошшога етказибди. Қушчани пошшонинг ҳузурига олиб борибди.

-Айт арзингни! - дебди пошшо.

-Шаҳаншоҳим, - деб гап бошиабди қушча, - биз қушчалар инсон учун яратилганмиз. Гоҳ ҳуснимиз билан кўзларини қувонтирамиз, гоҳ чиройли овозимиз билан дилларини яйратамиз, гоҳ уларга емиш ҳам бўламиз, сўйиламиз. Сўйилиш навбати бугун менга етган экан, ўлимим олдидан сизга бир илтимосим бор..

-Айт илтимосингни, - деб буюрибди пошшо.

-Рухсат берсангиз, ўлимим олдидан Ватанимни бир кўриб, видолашиб келсам, - деб зорланибди қушча.

Шаҳаншоҳ шу зиғирдеккина қушчага мен яратган боғ ватан бўлмабди, наҳотки унинг ватани бундан гўзалроқ бўлса, агар чиндан ҳам гўзалроқ бўлса ундан намуна олишим керак экан, деб ўйлаб, орқасидан пойлоқчи қўйиб,

қушчага рухсат берибди. Қушча етти кечаю етти кундуз учиб, ниҳоят бир сахрою-биёбонга бориб етибди. Жазирама саҳрода бир тўп қуриб қолган дарахт бор экан. Ўшанинг ковагига кириб, Худога минг қатла шуқур, ватанимни кўрадиган куним бор экан, оҳ менинг кўз очган уйим, оҳ менинг ота-онамни кўрган чиройли ковагим, оҳ укаларим билан чирқиллашиб катта бўлган уйгинам деб, кўзига ёшолиб, ковакча тўхтамай думалар эмиш, четларини нозик қанотлари билан силаб-сийпалар эмиш.

Қушча қайта-қайта алвидо айтиб, шаҳаншоҳнинг ҳузурига келиб, таъзим қилибди. Пойлоқчи қуш бўлган воқеани оқизмай-томизмай сўзлаб берибди. Шаҳаншоҳ адолатли ҳам экан, Демак, деб ўйлабди, ҳар бир зотга у инсонми, қушми, ким бўлишидан қатъи назар, биров яратган гўзал боғлардан кўра ковакдек хароб бўлса ҳам ўзи туғилиб ўсган жой жозибали Ватан бўларкан, ўшани қўмсаб, ўшани улуғлаб эъзозлаб яшаркан.

-Шаҳаншоҳ шу гапларни эшитиб гулзордаги ўзга ўлкалардан келтирилган барча қушларга озодлик берибди...

Энажоним эртаски айтиб бўлиб жим бўлди. Мен ҳам жим ётавердим. Қушча ватанига бориб, ака-укаларини тополдимикан, йўқмикан, деб ўйлаётгандим. Энажоним хўрсинди, уҳ тортди, кейин бошимни юмшоқ силаб:

-Уйғоқмисан, тойчоғим? - деб сўради.

-Уйғоқман, - дедим.

-Ватан деганига энди тушундингми?

-Озгина тушундим, холос... Шу қишлоғимиз менинг ватаним бўладими?

-Ҳа, сеники бўлади. Катта бўлсанг, худо хоҳласа, бобонгга ўхшаб боғлар яратасан, Эсонкул бобонгга ўхшаб ариқлар очасан, Тўракул бобонгга ўхшаб бир- бирдан гўзал иморатлар қурасан, ухла энди азаматим.

-Вой, энажон, хаммасини қилолмайман-ку!

-Навбати билан қиласан-да.

-Иморатга мих кўп кетадими?

-Ҳа, жуда кўп кетади.

-Михни нимадан қилишади,

-Ухла деяпман:

-Энажон, жон эна, кўйлагингизнинг устидан маммангизни ушлаб ухласам майлими? Энажоним мени яхши кўради. Бу охиригиси бўлсин дедида, розилик берди, кейин икковимиз ҳам ухлаб қолдик.

2.25 БОҒЛАРИМИЗ ЁНА БОШЛАДИ

Ўша кундан буён ҳар куни отлиқ амакилар келишади. Уйма-уй юришади, боғларимизни ғалтакка ўралган ип билан ўлчаб, Эрка чолники уч таноб, Аҳмадкул бобойники тўрт таноб деб, қалин-қалин дафтарларга ёзишадида:

-Бугундан қолмай кўчасизлар, - деган гапларни айтишарди.

-Тирик бўлсак кўчмаймиз, - дейишади бобожонлар.

-Ҳукуматга қарши бўлсангиз қамаласиз, - дейди бошлиқлар.

-Э манка, сен ҳукумат эмассан-ку, - дейди Аҳмадкул бобом.

Ўша, сен манка, ҳукумат эмассан-ку, деган куни кечқурун Аҳмадкул бобомни камокқа олиб кетишди. Тескари ташвиқот юрғизган экан. Ўғиллари, қизлари, Ҳайитвой ўртоғим - ҳаммалари йигиашди. Ўзимнинг энам ҳам

йиғлади, фақат бобожоним йиғламай, кўзини юмиб жим ётаверди. Эрталаб турсак, йўқ, азон вақти эди, бобом ўрнидан туролмагани учун ўтириб намоз ўқиётувди, энам ўчоққа ўт қалаб бўлиб сигиримизни соққани кириб кетувди, ўзим тургани эриниб, бугун намоз ўқимайман, эртага кўпроқ ўқирман деб, кўрпадан бошимни чиқариб ётувдим. Жуда кўп отларнинг туёқ товуши эшитилиб, кўча томон тапир-тапир бўлиб кетди. Ойимқишлоқдаги казармада аскарлар туришади-да, ўшалар бўлса керак деб, жуда-жуда кўргим келиб кўчага қараб югурмоқчи бўлувдим, бобожоним:

-Ер зах, оёғингга кавуснингни илиб ол, - деди.

-Илсам кечга қоламан, - деб оёқяланг югурдим.

Рост, аскар акалар экан. Бўрҳовуз томонгабурилишаётганини кўриб қолдим.

-Тинчликми? - деб сўради бобожоним.

-Аскарлар келди, - дедим севиниб.

- Э, аттанг, - бобожоним бошини чайқаб-чайқаб олди, - яхшилик белгиси эмас бу, болам.

-Нега, уруш бўладими?

-Қайтага уруш бўлгани яхши эди.

-Нафасингизни иссиқ қилинг, - урушиб берди бобомни энажоним.

Бирпасдан кейин машиналарнинг бит-бит деб сигнал чалгани, тракторларнинг тариллагани эшитила бошлади. Нонушта қилгим келмади. Ўша ёққа боргим келаверди. Йўқ, кейин борсам ҳам бўлардию мендан олдин Ҳайитвойми, Муроджонми боришса, биз сендан олдин келдик, ҳаммасини сендан олдин кўрганмиз, деб мақтанишади-да, шунинг учун нонушта қилгим келмади.

-Бобожон, молларни оптовчувоққа олиб чиқиб боғлайми? - деб сўрадим.

-Вой, ўғлим, бугун эсинг кириб қолибдимми? - деб сўради бобожоним.

-Ҳа, кечаси ухлаганимда эсим кириб қолди, - деб жавоб қайтардим.

-Оббо азамат-ей, энди, кўп-кўп ухлагин, кўп ухласанг, мана шунақа эсинг кўпайиб қолади. Майли молларни олиб чиқ, кейин кўйларингни ҳам боққа хайдаб юбор.

Ҳаммасини бажариб бўлиб уйга кираётган эдим, бобожоним «Оббо ўғим-е, билиб турибман, ўшаёққа боргинг келяпти, ҳа майли, борақол. Нима гаплигини билиб, дарров орқанга қайтгин», деб тайинлади.

Борсам, ўх-хў, жуда зўр бўп кетибди. Юк ташийдиган тўрт ғилдиракли машиналар, ғилдирагини қорнининг ичига беркитиб олган аскар акаларнинг танкалари, отлиқлар, ижрокўм амаки-ю, битта кулоғи йўқ раисимиз, мелисаиар... Э-ҳе, жуда зўр томоша бўлаётган экан. Мозорбоши томондан катта машинада билагига қизил латта боғлаган комсомол акалар ҳам келишяпти, ашула ҳам айтишяпти.

Эски дунёни бузамиз,

Янги дунё қурамиз.

Тўсиқларни енгамиз,

Фақат олға юрамиз.

Олға бос, Олға бос,

Олға бос.

Ашулани жуда баланд овоз билан айтишяпти. Ҳаммамиз хурсанд бўп кетдик. Қулижон ўртоғим елкасига укасини миндириб чиққан экан, улар ҳам севиниб кетишди. Кейин биз ҳам:

Олға бос, Олға бос, Олға бос, -

деб оёғимизни тапиллатиб ашула айта бошладик.

Битта қулоғи йўқ раисимиз тегирмон тошининг устига чиқиб от миниб турган елкасида юлдузи бор энг катта бошлиқдан: «Командир ўртоқ, аскарларингизнинг ҳаммаси келиб бўлдимиз?» - деб сўради.

-Келиб бўлди, - деган жавоб қайтди.

-Комсомоллар-чи? - яна сўради раисимиз.

-Биз шаймиз! - деб жавоб қайтарди қишлоғимиздаги ҳамма комсомолларнинг бошлиғи Юсуфали акам. У от минмабди, велосипедига суяниб турган экан. Қулижон ўртоғим, ана шу велосипеднинг қўнғироғи ичида шайтон бор экан, деб шивирлади менга.

Раис амаки қўлидаги қоғозга қаради. «Мирза бобонинг боғини бузгани Рапқондан келган хашарчи комсомоллар билан битта танка, тўртта аскар юборилсин», деб ўқиди. Кейин ўқийверди-ўқийверди, аскар акалар, комсомоллар, танкалар, боғиарни бузгани жўнаб кетаверди. Билагига қизил таққан акалар машинага ўтираётди:

Эски дунёни бузамиз,

Янги дунё кураамиз.

Олға бос, Олға бос, Олға бос! -

деб ашула айтаверди-айтаверди.

Мен, хайрият, бизнинг боғимиз бузилмас экан, ана, рўйхатни ўқимаяпти-ку, э Худо, ҳечам бузилмасин, бузилмасин, деб «Ло илоҳа иллоллоҳу вало қуввата илло биллоҳи али-юл азийм», - деб энажоним ўргатган дуолардан ўқиб

турувдим, раис амаки, Эркавой Ҳожимат ўғлининг боғига Янги қишлоқдан келган комсомоллар билан битта танка жўнатилсин, деб ўқиб қолди.

Додлаганимча уйимизга қараб югурдим. Тезроқ бориб кўча эшигимизни танбалаб олмоқчи эдим. Шунақа тез югурдимки, оёғимга энажонимнинг кавушини кийиб борган эдим, бир пойи тушиб қолди, эртага келиб оларман деб, унга ҳам қарамадим. Келсам, биздан хабар олгани Захро холам билан эшакарава миниб юрадиган баққол поччамлар келишган экан. Уларга ҳам қарамай тўғри бобожонимнинг бағрига отилиб:

-Боғимиз бузиларкан, - дедим ҳиқиллаб.

-Йиғлама, ўғлим, йиғиама, - бобожоним бошимдан, елкамдан силади.

-Юринг, кўча эшикни тезроқ танбалаб олайлик.

-Танбаласак, девордан ошиб тушишади.

-Милтиғингизни олиб чиқинг бўлмаса, отамиз.

-Йўқ, полвоним, энди милтиқнинг ҳам фойдаси тегмайди.

-Жон бобожон!

-Йиғлама!

-Ахир биз туйнукдан Худога нола қилувдик-ку, бобожон?

-Худо уларнинг жазосини беради, азаматим.

-Барибир келишса тиззаларини тишлайман, бетларини тимдалайман.

-Ундай қила кўрма, ўғлим.

-Ана, энажоним ҳам йиғлаяптилар. Нега юпатмайсиз?

-Битта энангмас, бутун кўрғонча йиғлаяпти, бутун юрт йиғлаяпти, ўғлим.

Кўча эшигимиздан қаторлашиб чакмонига ялтироқ тугмалар қадаб олган тўртта аскар, кетидан болта, арра кўтаришиб ашула айтган комсомол акалар кириб келишди. Аскарлар тўғри бобожонимизнинг олдига келиб:

-Эркавой Ҳожимат ўғли? - деб сўради.

-Ҳа, Ҳожимат ўғли, - деди бобожоним.

-Боғ яхши.

-Ҳа, яхши.

-Боғ бузилади.

-Ҳа, бузасан энди.

-Айб бизда йўқ.

-Ҳа, сенда йўқ.

Яна аскар ака анча нарса сўраган эди, бобом жавоб қайтармай, тескари қараб ўтираверди. Захро холам билан энажоним овоз чиқармасдан йиғлашди. Бобожоним, ҳаммаси Худодан, ҳаммаси Худодан, деб кўнгилларини кўтарган бўлди.

Боққа чиқсам, э, комсомол акалар аллақачон дарахтларни кесишаётган экан. Мен яхши кўрган гилосниям йиқитишяпти. Энди бир мартагина ҳосил қилувди. Ёзда мевасини кўз-кўзлаб евдим. Экаётганда танасини ушлаб турувдим, меваси ширин бўлсин деб тагига тупроқ ҳам ташловдим.

-Бобожон, - дея орқамга қайтдим, - менинг гилосимниям кесишяпти, молхонанинг орқасида бор эди-ку, икковимиз эккан.

-Ҳой, мусулмонлар, ҳой, улар ҳали ниҳолча-ку, - шундай деб бечора бобожоним кавушини аранг кийиб бақирганча, оёқлари шол бўлиб ётган бўлса ҳам энди ишлаб кетди шекилли, қўлтиқтаёғига ҳам таянмай аскар

акаларнинголдига югурди: - Ҳой, болаларим, сабр қилинглар, ниҳолларимни кўчириб олай, мусулмонсизлар-ку, ахир, яхши одамларнинг фарзандларисиз-ку, ниҳоллар ҳам менинг фарзандларим бўлади, ўзим туққанман, ўзим пайванд қилганман, улоқ солганман. Отамдан, боболаримдан қонган навлар булар. Кўчириб беринглар, жон болаларим, қўй сўйиб бераман, катта қозонда ош дамлаб бераман... Баққол куёвим, қаердасан, қўйдан биттасини сўйгин. Жон болаларим, ниҳолларимни кўчириб беринглар, хой аскар йигит, сенда ҳам айб йўқ, мажбур қилишган. Қора кўзларинг мўлтиллаб турибди-ку, ахир. Кофир бўлсанг ҳам ачиняпсан. Сезиб турибман. Айт, ниҳолларимни кўчириб беришсин, дуо қиламан. Ўлгунимча дуо қиламан.

Билагига қизил боғианган акалардан биттаси келиб зах ерга ўтириб олиб зорланаётган бобожонимнинг қўлтиғидан олиб турғазди-да, отахон, куйинманг, ҳамма ниҳолларингизни кўчириб берамиз, биз ҳам кофир эмасмиз, деди. Ўша ака жудаям яхши экан. Катта бўлганда, Худо хоҳласа, менам шунақа ака бўламан. Бобожонлар йиқилганда ўрнидан турғазиб қўяман, зорланса кўчатларини кўчириб бераман. Бобожоним ҳалиги аканинг елкасига осилиб юриб, мана булар анор кўчатлари бўлади, мана булар нокники.-Намангандан келтирганман, мана булар анжир, жаннатдан чиққан деб кўрсатаверди, кўрсатаверди. Бошқа акалар ҳам ёрдамга келиб кўчираверди, кўчираверди. Охири бобожоним ҳалиги аканинг елкасига суяниб туриб кўзларини юмганча бирпас жим қолди-да, кейин гупиллаб ерга йиқилди. Ҳамма кўрқиб кетди. Аскар акалар ҳам, поччаму холам ҳам кўрқишди. Энажоним югуриб келиб:

-Вой шўрим! - деб додлаб юборди, - чолгинамдан айрилиб қолганга ўхшайман.

Бобожонимни чакмонга солиб тўрт томондан авайлаб кўтариб уйга олиб боришди. Хайрият, кўзини сал очиб:

-Йиғлама, онаси, - деди.

Кейин уёғи жуда тез бўлди, жуда-жуда ҳам тезлашиб кетди. Баққол поччам битта кўйни сўйиб бергандан кейин, қолганларини сигиримиз билан бузоғимизга кўшиб қишлоқдаги уйимизга ҳайдаб кетди. Аскар акаларнинг катта машинасида аввал сандиқлардаги менинг тўйимга аталган майизу ўрикларимизни, кўрпаю кигизларимизни жўнатдик, энг охирида баққол поччамнинг эшак аравасида бобожонимнинг ўзини олиб кетдик. Тагига юмшоқ-юмшоқ кўрпалар солдик, бошига қалин-қалин ёстиклар кўйдик. Боргунча ҳам бобожоним ҳечам кўзини очмади. Боғимизнинг деворларини бузаётган танкаларнинг тариллаган овози то қоронғу тушгунча ҳам эшитилиб турди. Кесилган дарахтларнинг устига фонар ёғи қуйиб ўт кўйишган экан, алангаси осмонга кўтарилиб, эрталабгача ҳаммаёқни ёритиб турди.

2.26 БОБОЖОНИМ ЖАННАТГА КЕТДИ

Қишлоқдаги уйимизга кўчиб келганимиздан кейин, қоронғу тушганда бизни кўргани ўзимнинг бувижоним, мўйлови бор ўғай отам, ошиқларимни ўғирлаб кўйган ўғай акаларим келишди. Бобожоним юмшоқ-юмшоқ кўрпаларда сал-сал хуррак отиб кўзини юмиб ётувди, ўғай отам оёқларини силаб:

-Хафа бўлманг, мана, бир арава кўчат олиб келибсиз, ўзимиз сизга янги боғ қилиб берамиз, - деб кўнглини кўтарган бўлди.

Бобожоним кўзини очмай:

-Им-м, - деб кўйди.

Кейин ҳаммалари жим бўлиб ух тортишди. Захро холам билан ўзимнинг бувим бир-бирларини елкасига бошини қўйиб озгина- озгина йиғлаб, бир нарсалар ҳақида пичирлаб олишди.

Ўғай отам билан ўғай акаларим эшакларига миниб кетишгач, бувижоним билан ёлғиз қолдик. Эшитяпсизми, бувижоним билан қолдим деяпман! Оҳ, қандай соз бўлди- я! Соғинувдим, мана шу кўзларим билан жуда-жуда соғинувдим. Оҳ, ҳозир Ҳайитвой, Дилижон ўртоқларимбўлганда кўрсатиб роса мактанардим. Улар ҳар ёққа кўчиб кетишди. Энди тополмайман уларни. Бувижоним, асалим, сочингизнинг ҳидини соғингандим, бахмал тўнингизни соғингандим. Ана шу менга қараб турган кўзларингизниям соғинувдим. Мен ўпяпман, бувижоним ўпади, ҳеч бир- биримизга тўймаймиз. Юзларига юзларимни босаман, бувижоним бўлса бошимдан, елкаларимдан оҳиста-оҳиста силайди. Қўллари бирам юмшоқ юзлари бирам иссиқ, ҳидлари бирам ёқимли... Бувижоним!

- Энди кетмайсиз-а?

-Кетмайман, ўғлим.

-Бобожоним ҳам ўлмайди, а?

-Йўқ, ўлмайди.

-Ўлган одам ҳам тирилиб келади, а? Дуолар ўқияпман-ку?

-Худо хоҳласа. Бор энди, энангнинг олдига чиқкин, сигир соғяпти, бузукчасини ушлаб турасан.

-Йўқ, томга чиқиб боғларимизнинг ёнаётганини кўраман, қоронғида-чи, бувижон, аланга жуда яхши кўринади, - шундай деб калта нарвонимизни тираб, пастак молхонамизнинг устига чиқдим. Ҳа, ана, боғларнинг ёнаётгани энди яққол кўриняпти. Яхлит бўлиб ёнмаяпти, йўқ, тўп-тўп бўлиб ҳар жой, ҳар жойда ёняпти. Энг баланд ёнаётгани Аҳмадкул бобомники, уларнинг боғи катта эди-да, дарахтлари ҳам кўп эди-да, ҳаммасини тўплаб ёқишибди-да. Эҳ,

Ахмадкул бобом қамалмаганда ҳаммасини бопларди, боғини ҳечам ёқтирмасди... Бизнинг боғимиздаги олов пасайиб қолибди. Энди қоп-қора тутун бўлиб чиқяпти. Йўқ, тутунмас, сал-пал аланга ҳам араллашиб чиқяпти. Ана, Рўзимат бобомнинг боғидан лов этиб аланга кўтарилди. Вой-бўй, бирам баланд бўлиб кўтарилдики, ҳў наридаги тоғлардан ҳам, осмондан ҳам баландга чиқиб кетди.

-Тойлоғим, тушақол энди, бобожонинг чақиряпти, - деди энам.

Эҳ, яна бирпас томоша қилсам боиарди-да. Кимнинг боғидан энг баланд аланга чиққанини билиб олмоқчи эдим. Билганимда ўртоқларимга ҳаммангдан олдин мен кўрганман деб, мақтаниб юрардим. Кирсам, бобожонимнинг орқасига ўнтача ёстик қўйиб, ўтирганга ўхшатиб қўйишибди. Кўзлариям очиқ, катта-катта бўлиб очилибди.

-Ҳа, кизларим, - деб тўхтаб-тўхтаб гапиряпти, - олдин келган олдин кетади... Захро қизим, берироқ кел, Сорабиби, шу ердамисан?.. Оналарингни ёлғизлатиб қўйманглар, жаннати аёл бу... Розиман, ҳаммаларингдан розиман... Оҳ, вой отамлаб йиғлайдиган ўғилларим ҳам йўқ. Золимлар отиб ташлашган уларни. Қабрга олиб кирадиган Ахмадкул ўртоғим ҳам йўқ, ў, яхши ўртоғим эди у. Қамаб қўйишди-я... Раҳмонберди, берироқ кел, кўлингни бер менга, баракалла... Бу йил мактабга борасан, а.

-Бораман, бобожон, - дедим йиғламсираб, - кўрқадиган гапларни айтманг, йиғлагим келяпти.

-Яхши ўқигин, жон ўғлим.

-Яхши ўқийман, бобожон.

-Ўқиб-ўқиб муаллим бўлгин.

-Бобожон, муаллим бўлсам кўнғироқли велосипед олиб берасизми?

-Олиб бераман, ўғлим. Энажонингни ёлғиз ташлаб кетмагин.

-Кетмайман, энди бувижоним ҳам биз билан қоларкан. Ўгай отамникига бормас экан.

-Ҳар жума окшомида менга бағишлаб фотиҳа ўқигин, хўпми, арслоним?

-Бобожон, унақа деманг, қўрқяпман.

-Ўқийман дегин, ўғлим.

-Ўқийман, бобожон.

-Қани ўқигин-чи.

-Захро холамдан уяламан-да, бобожон.

-Уялма, ўқи, ўғлим. Овозингни яна бир эшитай.

-Аҳмадкул бобомга ўхшаб тиловат қилиб ўқийми?

-Ҳа, ҳа. Тиловат қил.

-Бисмиллоҳир раҳмонир роҳийм.

Қулҳу оллоҳу аҳад, оллоҳу сомад, лам ялид ва лам юлад ва лам якун лаҳу куфуван аҳад. Оллоҳу акбар. Бўлдими, бобожон?

-Яна ўқи, азаматим, овозинг худди ианнатдан чиқаётгандек, фаришталарнинг овозидек ёқимли, ҳузурбахш., ўқи, ўғлим. Онаси, шу ердамисан, ёзда Раҳмонбердининг тўйини қилгин. Карнайлар чалдиргин... Ана, раҳматли отам ҳам кеп қолди, улоқчи отини миниб кепти. Энди мени миндириб олиб кетади, олиб кетади. Оҳ, онажоним, сиз ҳам келдингизми, сқ паранжингизни ёпинибсиз, а? Чимматингизни олинг, юзингизни яна бир кўрай, онажоним... Онаси, шу ердамисан, фотиҳага келганларга кўчатнинг ҳаммасини улашинглар, иккитадан, учтадан беринглар. Жаннатдан чиққан мевалар булар денглар. Раҳмонберди ўғлим, қаердасан, мен сени кўрмаяпман- ку? Ўқи, ўқи. баланд овоз билан ўқи.

-Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм, - деб энди саи йиғламсираброқ ўқий бошладим: - Қул аузи бира биннаси маликин наси ила хиннаси мин шарил васвасул ханнас ал-лази ювасвису фу судурин нас, минал жиннати ваннас. Оллоху акбар.

-Баракалла, ўғлим. Ҳурсан, жаннатисан, азаматим. Яна ўқи, овозингга тўймайпман.

Яна ўқигандан кейин бундай қарасам бобожоним энди бошини баланд ёстикка қўйиб кўзларини чирт юмиб олибди. Ухлабди шекилли, секин-секин хуррак ҳам тортяпти. Холам билан бувижоним овоз чиқармасдан хўрсиниб-хўрсиниб йиғлаб туришибди.

-Бобожон, соқолингизни бармоғим билан секин-секин тараб қўяйми, - деб олдига ўтрноқчи бўлувдим, энам мени кўтариб олди-да: - Юр, нариги уйга чиқамиз, бобожонинг дамани олсин, эрталаб яна дуоларингдан ўқиб берасан, - деди. Мен бобожоним билан ачомлашиб ётмоқчи эдим. Кўнишмади. Ўзимнинг бувим, юр, тойлоғим, ахир мен ҳам сени соғинганман, ҳеч бўлмаса шу кеча бирга ётайлик, деб қўлимдан етаклаб тепа ёғочлари қорайиб кетган, тоқчалари чуқур, танчасига ўт солинмаган уйга олиб кирибкетди. Чиндан ҳам ачомлашиб ётдик. Ҳали айтувдим-ку, бувимнинг сочидан қатикнинг ҳиди келади деб, мен ана шу хидни жуда, жудаям яхши кўраман. Ўша хид-чи, бувим кетгандан кейин тушларимга кирган. Эртага яна кетиб қолса тушимга кирсин деб тўйиб-тўйиб ҳидладим, Кейин ухлаб қолдим. Қаттиқ ухлабман, ҳечам тушам кўрмабман. Уйғонувдим, ҳовли томонда хотинлар йиғлаётган экан. Э, ўшаларнинг овозига уйғониб кетибман. Чиқсам, вой-бў, одамлар жудаям кўп, Қамбарали бобом, Эсонқул бобомлар, битта қулоғи йўқ раисимиз- ҳаммалари кеишибди. Бувим бахмал тўнининг устидан белини боғлаб:

-Бизни ташлаб қаерга кетдингиз, отажоним, - деб тиззасига қўлларини уриб-уриб йиғлаяпти. Захро холам бўлса, уям қийиқ билан белини маҳкам

боғлаб олиб, Бибиқиз аммамнт кучоклаганча меҳрибоним, боғбон отам, ширин-шакар меваларни ким беради энди, деб йиғлаяпти.

Бобожоним ўлибди. Билмай аолибман. Билганимда ҳечам ўлдирмасдим, дуолар ўқирдим. Дуо ўқиганимда тирик эди- ку, тўғрими? Нега мени алдашди, нега даричаси чуқур уйга ҳайдашди, йўқ, йўқ, бобожоним ўлмайди, ўлса энажоним икковимиз нима қиламиз? Ўлса қоронғи гўрга қамаб қўйишади, у ерда ёлғиз ўзи кўрқадику?.. Додлаб, бобожоним ётган уйга кирувдим, йўқ, худди ўлмаганга ўхшаб ётган экан. Кўксига ўзимни ташлаб кучоклаб олдим. Бетларидан ўпиб, соқолларини силаб-силаб қўймоқчи эдим. Энажоним кўнмади. Кўтариб олиб чиқиб кетди. Йўқ дейишимга ҳам қарамай, тўйимга атаб тикилган беқасам тўнимни, чаманда гул дўппимни, ғарчи бор, пистон қадалган этикчамни кийгизиб, белимни ҳам боғлаб, қўлимга ҳассача бериб:

-Сен ҳам вой бобомлаб йиғлагин, - деди, ўзи ҳам йиғиаб, - гуноҳи камаяди, бобонгинг куйиниб йиғлайдиган ҳеч кими йўқ.

Ўгай отам, баққол поччам. бобожонимнинг жияни Ғани амакилар кўча эшигимиз олдида ҳасса ушлаб туришган экан, ўшалар қаторига борувдим, ҳечам йиғлай олмадим, уялиб кставердим. Энди отам ҳам йўқ, бобом ҳам йўқ, Аҳмадкул бобом ҳам қамалиб кетди, деб ўйиайману барибир йиғИай оимайман. Кечгача ҳам йиғИай олмадим. Қирғиз қишлоқдаги қариндошларимиз билан ўша ёққа қочиб бориб беркинган Эшон бобом келганларини кўриб, энди расмана йиғлаб юбордим. Тиззаларидан маҳкам кучоқиаган эдим: «Йиғлама, бўтам, Эркавой, Худонинг суюкли бандаси эди, худо хоҳласа, жаннати бўлади», деб энгашиб бошимдан, елкаларимдан силаб, пешонамдан ҳам ўпиб қўйдилар.

Чои боболар кўрқиб кетишди. Эсонқул бобом, ҳой Эшон ҳазратлари, сиз қочиб юрган бандасиз, ушлаб кетишса, яна исноди бизга тегади. Чакки келибсиз. Ҳозир ҳам кеч эмас. Миниб келган отингизни бошини ўша ёққа

Дуринг, деб ёлворди. Йиғлаётган опалар ҳам, ҳасса ушлаган амакилар ҳам ёлворишди. Эшон бобом боисалар, ҳай-ҳай, деб жим туравердилар-да, охири:

-Еркавойдай жаннати бир одам оламдан ўтади-ю, ҳай- ҳай, жанозасини мен ўқимасам, ким ўқиркан?-деб оёқлари билан ерни мана бундай қилиб бир тепиб қо4 йдилар, -жанозасини ўқиб, худо хоҳласа, фотиҳасида ҳам туриб бераман. Майли, қамасинлар, майли, пешонамдан отсинлар. Аммо Эркачолнинг жанозасини ўқийман.

Енг охирида қиблага қараб иккови қўллари билан қулоқларини ушлаб қаттиқ овоз билан «Салотин жаноза, Салотин жаноза», деб айтган эдилар, вой, ҳамма жим бўлди-қолди. Ҳеч ким йиғламади, хайрият жаноза ўқилса Мункарнакирбобожонимни сўроққа тутмайди, бошига гурзи билан урмайди, жаннатнинг дарвозасини очиб беради, ўша ёққа тез бориб отишмада ўлган тоғаларимни, қулоқ бўлиб ўлган отамни кўради, ҳаммалари биргалашиб яшашади, деб ўйладиму негаир яна баттарроқ йиғлаб юбордим. Тўғри-да, энди мени ким азаматим деб эркалайди, ким энди дўппиларимни тўлдириб майиз, ўриқлар солиб беради, ким кечаси кўрққанимда орқамни силаб, кўрқма, ўғлим, дейди. Ким эшакка миндириб, сайилларга оииб боради.

-Бобожон, бобожоним! - деб додлаб ерга ётиб олдим.

Турғизиб қўйишди. Барибир йиғлай бердим. Юпатаман дейишса, қўлларини тишлаб олдим. Кейин овозимни чиқармасдан пиққиллаб йигиладим. Фақат кўз ёшимнинг ўзи оқиб келаверди, холос. Мозорга боргандаям, бечора бобожонимни қабрга қўйишганда ҳам ҳиқиилашим ҳечам босилмади, кечаси тирилиб қолса тепага қандай чиқади, деб ўйлаб баттар ҳиқиллайвердим.

Эшон бобом тиловат қилиб бўлганларидан кейин, Ғани амаким ўрнидан туриб:

-Ҳой, мусулмонлар, Эрка амаким қандай одам эди? - деб сўради йиғламсираб.

-Жаннати эди.

-Қатта боғбон эди, хайри саҳоватли эди, - дейишди одамлар.

-Ҳой мусулмонлар, - деди яна Ғани амаким. - Бобомиз казо қилишларидан олдин жанозамга, фотиҳамга келганларга икки тупдан ниҳол улашгин, деб васият қилувдилар. Илтимос, уйга бориб кўчатни олиб кетинглар.

Қабристондан қайтаётганда Эшон бобомнинг қўлларидан ушлаб олдим. Шундай қилсам ўзимнинг бобом тезроқ қоронғу гўрдан чиқиб жаннатга борар деб ўйладим. Кечаси бизникида ётиб қолувдилар, ёнларига ўтириб то уйқум келгунча бобомни дуо қилинг, тезроқ жаннатга борсин, деб илтимос қилдим.

Тонг пайтида ҳар хил овозлардан уйғониб кетдим. Мен ўзи овозни эшитсам дарров уйғонаман. Ҳовлига чиқсам одамлар кўп тўпланибди. Бобожонимнинг ўртоқлари ҳам келишибди.

-Жон бўтам, кечгача сабр қилгин, ҳеч бўлмаса фотиҳачиларнинг ярми келиб-кетсин, - деб гапиряптилар Эшон бобом.

Яна мелиса амакилар келган экан. Йўқ, кечаси Эшон бобомни отга миндириб келган мелиса амаки эмас, бутунлай бошқалари кепти.

-Қаршилиқ кўрсатсангиз, қўлингизга кишан урамиз, - деяпти биттаси.

-Юринг, тезроқ олдимга тушинг, - деяпти бошқаси. Одамлар шунча илтимос қилишса ҳам, барибир, бўлмади.

Эшон бобомни олдиларига солиб ҳайдаб кета бошлашди. Бобом бўлса орқаларига ўгирилиб:

-Мени етти марта ҳайдаб кетишди, - деган гапни айтдилар, -худо умр берса яна етти марта қочиб келиб дину имонингиз тўғрисида қайғуравераман.

Фотиҳага келганларни Эсонқул бобом билан Матмуса бобомлар кутиб олишди. Мен чой ташиб турдим. Кейин ёзда тўйим бўлди. Кейин кузда 1-синфга ўқишга бордим. Кейин...

Кейин, йўқ, қолганини кейин айтаман.

* * *

Бобожонимнинг номига қўйилган бетон кўприк устида туриб ана шуларни ўйлаб кетдим. Каттатағоб қишлоғининг тоққа яқин томонида, адирларда, бир замонлар гул-гул яшнаб, сўнг куйдирилиб, култепага айлантирилган жаннатий боғлар ўрнида каналдан сув чиқариб яна бепоён боғлар барпо қилишибди. Қайси дарахт ёнида тўхтасам, бу қора шакар анорлар, нашвати-ю сарғайиб пишадиган беҳиларни, ширадор узумларнинг навларини қадим яшаб ўтган Эрка бобо, Аҳмадқул бобо, Эсонқул бобо деган инсонлар етиштиришган экан, дейишади. Меҳмон, марҳамат қилиб тўйиб-тўйиб енг, машинангизнинг юкхонасини тўлдириб берай, Тошкентга олиб кетасиз, деб ҳам қўйишади.

Даштдан қайтаётганда ота-боболаримизнинг руҳи арвоҳига фотиҳа ўқиш ниятида қабристонга кирдим. Ҳаммалари абадий, оромли уйқуда, жимгина ётишибди. Қабристон этагида пишган ғиштдан саҳни кенг ўймакор эшик, деразалар қўйиб, мўжазгина масжид ҳам тиклашибди.

-Хонешон ҳазратлари номига қўйдик, - деб тушунтирди мутавалли.

-У кишини билармидингиз? - деб сўрайман.

- Йўқ, эшитганмиз, кўп улуғ инсон бўлган эканлар. Қани ўтирсинлар, ҳазратимнинг руҳи арвоҳларига атаб бир тиловат қилиб берай.

Мутавалли атлас кўрпачага ўтиришга таклиф этди. Ўтирдик. Мен болалигимда Эшон ҳазратларини кўрганлигимни, тиззаларида ўтириб эркаланиб, соқолларидан силаб дуолар ўрганганлигимни айтдим. Рухсат

берсангиз тиловатни ўзим қилсам, дедим. Билганимча ўқидим. Негадир хаёлларим ҳам шу дақиқаларда қанот боғлаб учгандек бўлди. Қизик, одам боласи дунёга келаркан, яшаркан, вақти келиб яна келган томонга кетаркану, лекин, барибир, бирининг номи сарғайиб пишган беҳиларда, бирининг исми ширин-шакар узумларда, бошқасининг руҳи пештоқи баланд масжидларда яшаркан... Ўлмас экан. Ўлим йўқ экан.

Кейин, йўқ, қолганини кейин айтаман.

3. BÖLÜM

XUDÂYBERDİ TOXTÄBÄEV CANNÄTİ ÄDÄMLÄR

Râmân va ertäklär

Tort cıldlık İkkinçi cıld Tâşkent

"Yangi asr avlâdi" 2010

Ozbekistân Xalq vâzuvçisi, bälälärimizning sevimli adibi Xudâyberdi Toxtäbäevning sarä asärläri va yangi ertäklärini tort cılddä kıtäbxänlär hukmigä havälä etäyätgänimizdän xabäringiz bär. İkkinçi cılddä «Cännäti ädämlär» râmäni bılän bırgä yangi zamân ertäkläri orin älgän.

Uşbu ertäk-qıssälärni eng avvälä mehribân bábâcänlär suyüкли nabirälärigä oqıb bersinlär, songrä suyüкли nabirälär yänbaşläb yätgän bábâcänlärigä oqıb bersinlär. Har ikki tāmân qıssäning «mäzzäsini şımib» turgünçä, endi buvicänlär asäldek şırin qızlärigä oqıb bersinlär. Keyin muällifgä «Ey Xudâyberdi bábâ, ozingizning bábängiz bılän ertäkçi enängiz haqıdä yâzıbsizü, negä mening bábâm bılän kozây näk taqqan buvicänim haqıdä yâzmäbsiz, negä, negä, negä» degän mazmündä xat yâzıb, bábâcäni aytgän matäldän, buvicäni aytgän ertäkdän bittädän qoşıb conätsinlär.

3.1 NABİRÄLÄRİMĞÄ ÄÇIQ XAT

Qızdirsiz, oğıldirsiz - hammängiz ham mening cânimsiz, cahânimsiz, bugünimsiz, ertämsiz. Quvânçim ham, taşvişim ham sızlarning ozingizsiz. Şuning üçün ham quvânämänki, sıhatsiz, salâmätsiz, xuddi bâtiq yergä ekilgän nıhâldek «gürkiräb osäyäpsiz». Manäviyätiniz, ruhiy älämingiz but boläyäptimikän, deb oyläymänü, anä şundän taşvişlänämän. Manäviyät, ruhiy hâlät, etiqäd degän hâlätlarning şakllänişidä, yani sizning kâmil insân bolib yetişüvingizdä turli-tümän ämillär bär, albättä. Şulärdän biri, eng qızığı, yoq kulmäng, çındän ham eng qızıqarlisi, bâbälärimiz, buvilärimiz aytädigän ertäklär, rıvâyätlär, afsänälärdir. Bız ulärni oqıgändä yä tınglägänimizdä casür qahrämänlär bılän, dävüyüräk, yengilmäs bahädirlär bılän xalqı üçün, milläti üçün cânini fidä qılışgä tayyâr turgän bätir yığıtlär bılän tanışämiz. Ozining bilimdänligi bılän hat tã pãdşälärni ham läl qãldirädigän äqılä qızlär bılän, eng äğır şaräitdä ham äsanginä yol tãpib, qıyınçılıkdän çıqıb ketä älädigän dänışü dänışmänd änäxänlär bılän tanışäsiz.

Ertäklärni berilib tıngläyätgäningizdä men ham anä oşändäy yığıt bolämän yäki anä oşä aqllı qızdek bolämän, deb qolingizni muşt qilib orningizdän turib ketgän paytläringiz kop bolgän. Toğrimi? Uyalmäy aytävering, şundäy qılğänsiz!

Demäk, «ertäklär — yaxşılıkkä yetäklär», degänläri toğri ekän-dä.

Men ham rãstini aytsäm, rahmätli enäm Rãbiyäbibining ertägü rıvâyätlärini tıngläb, bärä-bärä sozgä muhabbät qoygänmän, sozlarning manäsini çaqadigän bolgänmän. Ozim ham sezmägän hãldä eşitgän ertäklärim mendä yãzüvçilikkä haväs uyğätä başlägän. Astä-sekin ozim ham ertäk toqıy başlägänmän. Bälälikdä toqıgän ertäklärim bärä-bärä hıkâyägä, qıssägä, rãmänlärgä aylänib ketgän. «Sarıq devni minib» rãmänim anä şundäy qilib yuzägä kelgän.

Ertäklär tınglävçilärni keng fikrläşgä, xayälät älämigä ketişgä, şirin-şirin ärzülär qanätidä parvãz qılışgä orgätädi.

Ärzüsi bär ädäm kuçli ädäm bolädi.

Çunki ärzü kışığa ılâhıy quvvät berädi, ğayrätü şıcaät berädi, ırädäsini mustahkämäläydi.

Bäläligidä ertäğü rıvâyätlärni kop tingläb ulğaygänlär äräsidä kattä älim, tengsiz kaşfiyätçi, büyük rassâm bolib yetiştän kışılärning kopini bılämän. Eng muhimi, ertäklär kışını ädâbgä, xuşmüämälikkä, mehnätsevârlikkä, kamtärlikkâ, xulläs, gozäl insâniy fazilätlärgä orgätädi. Bundäy kışılär hamışä el hurmätidä bolışgän.

Mayli, gapim çozilib ketäyätgängä oxşäydi. Buni ozim ham sezib turibmän. Gapimning londäsini aytib qoyä qäläy, kopçilingizning bábängiz mehribân, buviläringiz hayât. Bazi birläringizdä ikkitädän bábâyü, ikkitädän buvi bär desäm, işänävering. Anä oşä dânişmänd bábälärü, mehribân buviläringizdä qat-qat ertäklär bär. Hadeb televizâr qarşisidä esnâb otirib, uyqusirâb bolâr- bolmäs tãmâşälärni korävergändän korä, bábäläringiz va buviläringizdän ertäk soräng. Ulär cân-cân deb aytib berişädi, uyqungiz kelgünçä aytişädi. Bu ertäğü rıvâyätlärni aslidä bábäläringizü buviläringiz siz uçün asrâb yurişibdi. İlâcini qılsängiz, anä oşälärdän kop-köp yazib äling, agär yazib älmäsängiz, bu qımmätbahâ qadriyätlärimiz bábälärü buvilärimiz bilän ketib qalışi mumkin.

Kopçilik mamläkätlärdä bälälär ertäk yığıb, kıtâb naşr qılğänlärimizni eşitgänmän, korgänmän. Lıtvä mamläkätining Kaünäs şahridägi bir maktäbdä bolgänimizdä bábälärü buvilärdän yazib älgän ertäklärini kıtâb qılğänini kordik. Oşä kıtâblärdän bızgä ham sâvğa qılışädi. Bunaqa misällärdän yanä bir neçä keltirsämmikän. Yoq, yetär endi.

Cändän şirin nabirälärim, bıläsiz, bábälärü buvilärimiz qarib qalışäyapti. Ulärning xätiräsidadä avlâd-acdâdlärdän keläyätgän cudä kop axlâqıy bâylik saqlängän. Anä oşälärni yazib alışgä şaşiläylik. Mayli, hâzirçä, kıtâb qılmäsäk ham, keyinçälik

yazilacak kattä-kättä kıtábläringizgä anä şu ertäklär, rıvâyätlär, afsänälär «mäsällıq» bolädi.

Hammäläringizni yaxşı korämän.

Ertäkçi bábängiz

XUDÂYBERDİ TOXTÄBÄEV

Şafqatsız davrdä yaşäb, qalbi tolä armän bılän älämdän otgän marhum änäm Säräbibi Erkävây qızining xâtiräsigä bağışläymän. Muällif

3.2 ERKÄÇÄLNİNG ORİGİ

Tuğlib osgän qışlâğimgä bärıb qarındâş-uruğlär huzüridä bır neçä kun mehmän boldim. Tengqurlärim, yaşlär davräsidadä iştiräk etib, gâh qızğın suhbätlärögä qoşildim, gâh aytiläyätgän fıkrälärning «mäzäsini» şımäyätgändek, cımginä otirdim. Yâşlär äräsidadä kopraq boldim desäm ham bolädi, ulärning beğubär suhbätini yâqtirämän, ruhıyätı, dünyâqarâşlärı qandäy ekänligini bılgim kelädi. Bır galgi suhbätdä yıgitçälärdän biri: «Amäki, orikdän yeng, ağzingizdä erib ketädi. Qâraqandäk deyişädi, bu navi Erkäçälning origidän», deb qıldı. Yurägim hapqırıp ketdi.

Şirin-şirin entikä başlädim. Suhbätdeşlärimgä qaytä-qaytä tıkilämän, yuzü kozlärıdä yeyayätgän orıkläridän äläyätgän huzürdän ozgä ıfädäni sezmäymän. Erkäçälning kımılgıni ham, u kışı mengä bábâ balışını ham bılışmäydi, deb

oyläymän. Bılmäslıkläri ham mumkin, axir u cannäti zätning älämdän otgänigä neçä-neçä yıllär bäl-di-kü...

Ätäm älämdän otgäç, yığirmä yäşdä bevä qälgän änäim ikki-uç yıldän song turmüşgä çıqıb, mening tarbiyäm bábämning ıxtiyäridä qälgän edi. Yäşi yetmişlärgä bärıb qälgän, nävçä boyli, tık qämätli, taräşädek qätmä, çozıq yuzli, serzärdä va eng muhimi, tınib-tinçimäs bır kışı edi. Oziyäm tınmäsdı, rahmätli enäm ikkimizni ham tınçitmäsdi. Hattä ışänsängiz, äğılxänädagı qoyü mällärni ham tınç qoymäs, mäl yätgändä emäs, yegändä semirädi, deb ulärni ham turtkilägäni-türtkilägän edi. Men bábämğä cudä bāğläni b qälgän edim.

Sutgä toymägän qozi änäsining ärqasidän qälmägänidek, ertä-keç bábämning ärtidän ergäşib yurärdim. Hattä tundä ham bır orindä yätärdik. Yätışim bılän "bärmäqlärim bılän säqällärini taräb, ertäk aytib beräsiz deyä, qıyin-qıstevgä älärdim. Kopinçä hassäsinimi yäki taqılläb yurädigän kavüşinimi berkitib qoyib hukmimni otkäzişgä, sorägän narsämni undirib älişgä haräkät qılärdim. Bábämning, cân oğlim, tåpib bersäng sengä bır narsä berämän, deyä yälvärişini xuş korärdim.

Bır kuni ertäläb kattä kok eşäğimizni yetäkläb çıqıb: - Qani, ärqamgä mıngäşçi, - deb qäldilär.

- Qayäqqa bärämiz? - deyä soräymän sevinib.

- Qaşqar qışlâqdän orik koçät älib kelämiz.

- Orik koçät ozimizdä bär-kü?

- U başqasi, oğlim.

- Qanaqasi?

- Bas, endi cım ket.

- Yoq, äldin qanaqaligini ayting, keyin cım ketämän. Bolmäsä eşäkning cunidän tårtämän.

Bâbâm gapimgä kırmäsä, kopinça eşäkning dumğazäsidadı osıq cunidän tårtib şatälâq ättirärdim. Bır- ikki bâr gupängläb yıqılıb ham âlgänmiz.

-Qoy, bälâm, cnnidän tårtä kormä, yanä yıqıtsä işimiz bıtmäy qälädi. Qaşqardä «Qâraqandäk» degän orik bälädi, faqat oşä yerdä osädi u. Quruq, suvsiz yerni xâhläydi şekilli. Meväsi hev-hey, bıram şırin bolädiki, tâğaläringükigä bârgändä yegänsän-kü.

- Yegänim yoq, - deymän.

- Yegänsän, çontägingû toldirib sâlib berişärdi-kü.

- Heçäm-dä, mengä dâim qurt tuşğänidän berişädi... Bâbâcân, negä qâraqandäk devişädi?

- Qurigändä şıräsi kop bolğäni sabâb rangi qâräyib qälädi-dä.

- Negä âqarib qâlmäydi?

- Endi bas qıl, mıyâmni açitib yubârding.

- Bâbâcân, mıyâ açigändä qanaqa bolädi?

- Aytmäy man.

- Aytäsiz, bolmäsä eşäkning cunidän yanä tårtämän, manä târtıypmän, târtvüräymi?

- Mıyâ açigändä âdämning gapirgisi kelmäydi-dä, oglim.

- Sız gapiryäpsiz-kü?

- Uh!

- Bâbâcân, âdäm negä uh tårtädi?

Şu yosin Qaşqargä bârib bır quçâq maydä koçät âlib qaytdik.

Dalä hâvlimiz tâğ etäkläridä bâlıb, yarım çaqırımça naridä, adir tãmândä sahni bır tanâbçä kelädigän donglik bolğüçi edi. Yâzdä yantâq, şuvâqqa oxşâş gıyâhlär

osär, qışdä agär qalin qâr yâğsâ, qışlâq hâvlimizdän ham tepälik yaltirâb korinib turârdi. Koçätni âlib kelgäyeh, bâbâcânim ketmân, dankâv, qayläni eşäkkä yukläb meâl ham ozi bılän âlib ketdi. Âlib ketmäsä ham bolmäsdä, negä desängiz, qumğân âstiga ot qalâb çây qaynâtişgä cudâ ustâ edim.

Hali-hali esimdä, ertä bahâr, yerdän nam ketib ulgürmägän, tuprâq ham xamirdek koçib turibdi. Tepälikning kungä betgäy tãmânidä çuqmâmälär yerni yârib çıqqa başlägän, havâ ham xıylä ayâz bır pallä edi. Bâbâm bır haftâ davâmidä tepälikni gır aylântirib, âräsidä beş-âlti gaz çây qâldirib çuqurçälär oydi. U kışı çuqur kavlaş bılän maşğul bâlgändä men gâh otgän yilgi hâv- haşâklârdän yığıb, guldirätib âlâv yâqıb yubârämän, gâh kattâ qumğânni tâşdän qurib yasâyâtgänimiz oçâqâa qoyıb, varaqlätib çây qaynätämän, gâhâ nımâ maqsâddäligigä ozim ham tuşünmägän hâldä yuqâridän pastgä, pastdän yuqârigä hallâslâb yugürib tergä bätämän.

- Kel endi, manä bu koçätni uşläb tur, - deydi bazän bâbâm.

Uşläb turämän.

- Angräymä, nihâl qıyşâyib qâlyäpti, - tanbeh bergän bälâdi bâbâm.

- Qıyşäysä nımâ bolâdi? - deyä soräymän.

- Nımâ bälârdi, daräxt qıyşıq bolib osädi-dä.

- Qıyşıq bolsä yaxşı-kü, ustigä çıqış âsân bolâdi.

- Undä mevâsi bemäzä bolâdi, oğlim.

- Negä bemäzä bolâdi?

- Şânlâr bır-birining ustidä osib, pastki qısmigä âftâb tegmäy qâlâdi. Âftâb tegmäsä mevâsi bemäzä bolâdi, tâylâğım.

- Mevâlâr mazâni âftâbdän âlâdimi?

- Şundäy, tâylâğım, âftâbdän âlâdi.

- Negä bolmäsä nihâlçäning bır xıllärini yarmigäçä yergä komib qoyäpsiz?

- Kommäsäk âvqat yeyâlmäydi-dä.

- İya, - deymän hayrân bolib, - koçät ham ävqat yeydimi?

- Yeydi.

- Râstdänmi?

- Râst.

- Äğziyäm bârmi?

- Bâr.

- Tışı hammi?

- Tışı ham bâr, botälâğım. Manä şu maydä-mäydä tâmirçälär, kormäyäpsänmi, nihällärning ham äğzi, ham tışı hısâblänädi. Anä şu tâmirçälär ârquali nihällär ham suv ıçädi, ham ävqat yeydi. Keyin sengä oxşab unib-osädi. Faqat ulär kamrâq gapirädi.

- Bâbâcân, bâğımızdä orik kop-kü, endi qâlgänini ekmäy qoyaqâlâylik, qışlâqqa qaytgim kelyäpti, enämni sağındim.

- Yoq, botälâğım, hammäsini ekib ketgänim yaxşı. Kattä bolsä, mevâ qılääi, meväsini ädämlär yeb sen bılän meni duâ qılışädi.

- Duâ qılışsä nimä bolädi?

- Savâb bolädi-dä, bunçä ezmâlik qılding.

- Savâb bolmäsä-çi, undä nimä bolädi?

- Yoq, endi aytmäymän.

- Aytäsiz, cân bâbâcân, aytä qâling. Aytmäsangiz koknâri xaltängizni berkitib qoyämän.

- Berkitmäysän.

- Allaqaçân berkitib bolgänmän, heçäm tâpâlmäydigän câygä berkitgänmän.

- Ha, mayli, aytäm aytä qâlây, savâb âlgän kışı narigi dunyâgä bârgändä cannätdä yaşâydi.

- Bâbâcân, cannät yaxşimi?

- Yaxshi, o'glim.
- Biz uyâqqa qaçân bârâimiz?
- Qoy, botâm, bunaqa gaplârni aytmä.

Şu yosin nihâllârni ekib tugâtdik. Rahmäili bâbâm oşâ yılı ham, keyingi paytlârdâ ham xurcunning lkki kozigâ ikki kozâni sâlib tepâlikkâ suv taşigâni-tâşigân edi. Meni qançâlik suyüb erkâlâsâ, nihâllârini ham tâ hâsilgâ kîrgünçâ anâ şundây erkâlâgâni hali-hali esimdâ.

Demâk, deb oylâymân, yigitçâlâr davrâsidâ otirgânimdâ bâbâcânim allaqaçân âlämdân otib ketgân bolsâ ham, uning nâmi şundâyiligiçâ ozi ekkân nihâllârigâ otib, nihâllâr qiyâfâsidâ hamân yaşâb kelâyâtgân ekân-dâ. Rahmâtli darâxt eksâng, cannâti bolâsân, derdi, ehtimâl cannâti ham bolgândir, arvâhı şâd-şâd uçib yurgândir.

Şulârni oylâb, quvânçimni içimgâ sıgdirâlmây, entikâ- entikâ ornimdân turib ketdim. Yigitçâlâr esâ heç narsâni oylâmây, qoşnimizning oğli ortâgâ tokkân oriklârdân talâşib-târtişib yeb, danâgini baquvvât tışlâri bılân qarsillâtib çaqıb, ekkângâ ham, yegângâ ham rahmâtlâr aytişib, nımâ sabâbdândir xaxâlâb kulişâr edi.

Bâbâm ekkân oriklârni korgim kelib, şâşilib daştgâ conâdim.

3.3 ERKÂÇÂLNİNG KOPRİGİ

Hali aytgânimdek, yaşlâr davrâsidâ bolgânimdâ har xıl mavzü va manâdâgi suhbâtlâr çağıdâ «Erkâçâlning koprigi yânidâ», «Erkâçâlning koprigidân otgândân

keyin» degängä oxşaş sozlär tez-tez qulâğimgä çalinib turdi. Bu koprik hâzir qulâç yetmäydiğän betân ustünlär ustigä uzünligi 10 metr, enigä 6 metr kelädigän qumây betânlär yâttqızilib, kattäkân yuk maşinaläri ham bemälâl varillâb otib ketäverädigän, zor hafsälä bılân qurilgän koprik hısâblänädi. Axir bu betân plitälärni rahmätli bâbâm yâttqızgäni yoqkü, u kışining âlämdän otgänigä neçä- neçä zamânlär boldi, yâşlär bâbâcânimning kımligini bılışmäydi, negä endi koprikning nâmini u kışining tabârrük nâmi bılân atâşyâpti ekân, deyə bät-bät oylänib qâlgän paytlärim kop boldi.

Bu vâqeägä taxminän 60 yıllärçä boldi-yâv. Oşä yılı qış ertä tuşib, qışlâq uyimizgä koçışgä ulgürmäy bâğ hâvlimizdä qâlib ketdik. Avvâligä, qış zaptigä âlib, qârbörânlär bılân kelib hammâyâqni muzlätib ketdi-yu, keyin darmâni qurib qâldi şekilli, boşâşib yiltirâb âftâb ham çıqa bâşlädi. Keç payti edi, barkâşdek quyâş sarğayib bätâyâtgän daqıqalär. Bâbâm ıkkimiz ılıqqınä âftâbçüvâqdä savätdägi çalâ mayızdän tergilâb yeb otirgän edik. Bır ayâl qolidä çaqalâğı, egû-bâşi hol, hu-hulâb, dıldirâb kırıb keldi. Çaqalâğını tabibgä korsâtgäni bârgän ekân. Dahanäsâydän otâyâtgänidä muz yârilib, suvgä pallâm bolib tuşibdi. Keç bolib qâlgäni uçün âlisdägi koprikkä bârmây qoyä qâlgän ekân. Aytüvdim şekilli, bâğımızdän bır çaqırımçä naridä sây âqadi. Suv gâh kopäyib, gâh âzäyib turgänidän uni Tentäksây ham deyişär edi. Hâzir kelgän âpä anä şu sâygä yıqılıb tuşibdi. Enâm rahmätli oçâqqa guldırämâzân qilib ot yâqıb yubârdi. Âpäni yeçintirib çaqalâğı bılân sandälgä orâb qaynâq-qaynâq asäl çây ıçirä bâşlädi.

Ertäsigä bâbâm barvaqt uyğâtıdı, bırgä namâz oqıysân, bılmäsäng ham maylı, yânimdä dumälâb tursäng bas, deb hamişä şundây qılârdi. Bâmdâddän song sây boyigä conädik.

- Koprik qurämiz, - dedi bâbâm.
- Ozimiz quräverämizmi? - deb soräymän.
- Ha, ozimiz qurämiz.
- Men ham qurämänmi?

- Sen ham quräsän, botälâğım, sen bolmäsäng işläy älmäymän.

- Keyin men ham cannäti bolämänmi?

- Xudâ xâhläsä, cannäti boläsän.

- Oşä yerdä ham birgä bolämizmi? - deb soräymän yanä. Negä desängiz, bâbâmsiz bır daqıqa ham vaqtimni tasävvür qılä älmäs, âtäm ham, ânäm ham, birgä oynäydiğän ortâğım ham bâbâcânim edi.

- Xudâ xâhläsä.

- Enäm-çi?

- Uyam.

- Buvicânim-çi?

- Aytdim-kü, hammämiz birgä bolämiz, deb.

Men cannäti bolişni cudä-cüdäxâhlärdim. Enäcânimning aytişçä, u yerdä hammä narsälär mol-köl bolär ekän. Arıqlärdä suv ornigä şarbätlär şarqräb âqar ekän, savät- savät pâpükli qandlär şundâqqinä yolning çekkäsidadä turär ekän, anvâyi gullär açilib, sayrâqı quşlär çaqçaqläşib turär ekän. Bälälär oynäydiğän oyniçâqlär: zuvüllâq, ipäkdän toqılgän kâptâk, mıx sâlädigän âltin qutiçälär, quş ävläydiğän, târtilişi âsän rezinkä çozmälär şundâqqinä qol yetädigän câydä turär ekän, u yerdä alvästi, cınlär heç ham bolmäs ekän.

- Xoş, oğlim, qani ayt-çi, koprikni manä şu yergä qursäk bolärmikän? - deb sorädi bâbâm säyning târrâq câyini korsätib.

- Bolädi! - dedim şaşilib.

- Yoq, bu yer xıylä keng korinädi, yanä ham târrâq câyni tâpâylik, - oylänib turib dedi bâbâm.

- Mayli, târrâq câyni tâpä qälâylik, - dedim men ham oylänib turib. Negä desängiz, men şu daqıqalärdä yupqaginä muz bılän qâplängän säygä tıkilib balıqlär

suv âstidâ qâlib ketgân bolsâ, sâvqâtmâsmikân, qârânğu tuşğandâ qayerdâ uxlâşâr ekân, deyâ xayâl surâyâtgân edim.

- Yoq, avvâlgi tanlâgân câyimiz maqul ekân, - dedi bâbâm ârqağâ qaytib.

-Toğri, bâbâcân, oşâ yer maqul, - deb tasdıqlâdim.

Qaytsâk enâcânim zâğârâ nân yâpib, savâtğâ yâyib, ustigâ boz dastürxân yâpib qoygân ekân. Buğı kotârilib ıstaha qozğaydigân hıdı uyni qâplâb ketibdi. Enâcânim nân yâpsâ, mengâ atâb cızzâ va âşqâvâqlâr sâlib xıtây pıyâlâning âğzidek kulçâlâr yâpib berâr edi. Bu gal ham şundây qilibdi.*Enâcânim-yey, bîrâm yaxşı korâmânki u kışini, mazzâ qilib nânüştä qıldik. Keyin bâbâcânim ikkimiz dastârrâ, âybâltâ, otkir teşâmizni âlib bâğımız etâgidâgi terâkzârgâ conâdik. Enâcânim: - Hây, nımâ qılâsız, bâlâni sâvuqđâ qıynâb, tançadâ yâtsin, - deyâ iltimâs qılğân boldi.

- Gangir-güngir ışlâymiz-dâ, - deb qoydi bâbâm.

Men ham yurişdân toxtâb: - Enâ, bız gangir-güngir ışlâmâqçimiz, - deb qoydim.

Hâv bîrdâ aytüvdim şekilli, men anâ şu çakâlâk bolib osâdigân terâkzârimizdân cudâyâm qorqamân. Butâlâr ârâsidâ acinâ, alvâstilâr berkinib yâtâdi. Bır martâ Sanâmbuvi ikkâvimiz oşâ tarâfgâ oynâgâni bârgânimizdâ alvâstining buvisini korgânmiz. Mallâ sâçlârini yâzib, mammâlârini tızzâsigâ âsiltirib, bâlâlârini oynâtib otirgân ekân, şatâlâq âtib qâçib qâlgânmiz.

Bâbâcânim otkir âybâltâimiz bılân terâk kesişğâ tuşdi. Men u kışining, qoy, xalaqıt berâsân, deyişğâ ham qarâmây ikki qollâb terâkning sılıqqınâ, muzdâkkinâ tanâsidân narigi tãmângâ itârib turdim.

- Bâbâcân, - deymân gâhâ, - bâltâ urgâningizdâ terâk negâ qaltirâb ketyâpti?

- Câni âğriydi-dâ, - deb qoyâdi bâbâcânim.

- Vây, uniyâm câni bârmi?

- Bolmäsäm-çi, taq-taq deb âvâz beryäpti-kü.

- Taqıllägäni yıġlägänimi?

- Ha, yıġlägäni. Tegmä-tegmä, deb yıġläyäpti-dä... anä, kozidän yaş ham âqyapti.

- Bolmäsä kesmäy qoyä qâlâylikcân bâbâcân.

- Kesmây koprik qurâlmäymiz, koprik qılmäsäk âdämlär sâydän otâlmây, suvgä yıqılışyäpti. Teräklär koprik bolışini bılgändä yıġlämäsdı. Aslidä ulär men koprik bolämän, men uylärgä yâġaç bolämän, men teräkmän, keräkmän, deb oşışadı.

- Vây, teräklär ham gapirädimi?

- Gapirädi, oġlim.

- Manä bu nihâlçälärning bâlälärimi?

- Ha, bâläläri.

- Undä ânäsi qaysi?

- Şu kesäyâtgänimiz - ânäsi-dä...

- Dadäsi-çi?

- Hu anävi yoġâni, qat-qat posti bâr-kü, anä oşâ dadäsi bolädi. Endi, oġlim, narırâq tur. Xalaqıt beryäpsän.

- İkkâvläri er-xâtinmi? - deb soräşdä davâm etämän.

- Ha, ikkâvläri er-xâtin bolışadı.

- Bâbâcân, enäm sizning xâtiningiz bolädi-a? - deb soräymän yanä.

- Ha, xâtinim bolädi, - deb qoyädi bâbâm.

Bır nafäs cım turämän-dä, yanä soräymän: - Bâbâcân, kattâ bolsäm mengä ham xâtin âlib beräsizmi?

- Ālib berāmān, tåylāğım, albättä, ālib berāmān, - bābām qaddini rāstlāb çuqur-çuqur entikādi. Negādir, bır daqıqaginā mayüslānib qālādi, xorsinādi, - xudā xāhlāsā kattā toy ham qılib berāmān, karnāylār çaldırāmız.

- Lekin, bābācān, mengā Sanāmbuvini ālib bermāysız, xopmi?

- Negā undāy deysān. Sanāmbuvi yaxşı qız-kü.

- Heçām-dä, u dāim meni aldāydi. Kozingū yumib tursāng qızıq oyun korsātāmān deydi-dä, kozimni açsām çontāgımdāgi cıydālārimni ālib qoygān bolādi.

- Kımni ālāsān, bolmāsā?

Bır āz oylānib turāmān-dä: - Yoq, endi heç kımni ālmāymān, - deb ayāmān.

Şu yosin suhbātlāşib tort tup terāk yıqıtdık. Bābācānim har gal darāxt yıqılğāndā guppi çāpānini taxlāb ustigā taşlāydi-dä, otirib, kel endi, bır nafās dam ālāylik, deyā kozlārimni çırt yumgān koyi ançā mahal cım qālādi. Men bolsām āldi tāmāndān bārib barmāqlārim bılān sāqālını mayin-māyin tarāşğā tuşāmān. Anüv kuni aytgānimdek, mening bu maşğulātım bābācānımgā cudā-cudā xuş yāqadi. Çarçāğımni sıdirib ālyāpsān, barākällā, deyā duā qılib turādi.

Terāklārnı butāb, uçını kesib, ikkitā-ıkkıtādān bağlāb xuddi xurcün yuklāğāndek qılib kok eşāgımgā ārtib sāy boyıgā taşib āldık. Taşiyātğāndā men cudāyām mazzā qıldım. Negā desāngiz men eşākdā, bābācānim terāklārnıng uç tāmānını qoltığıgā ālib ārqadā bārār, tezrāq haydā, keç qālyāpmız, deyā mengā yālvārār, u kışı yālvārgān sari men huzür qılārdım. Yāğāçlārnı sāy ustigā taşlāyātğāndā bābācānim bılān avvāl arāzlaşib, keyin çınākāmıgā urışib qāldık. Avvālgidek ikki terākni eşākkā yuklāb ikki yānıgā āsiltirib, men ustidā, qonci uzün rezinkā etik kıyib ālgān bābām ārtidā muzlārnı ğarç-ğurç sindirib, şalāplātib suv keçib otāyātğān edik, kok eşāgım suvning qāq ortāsıgā bārgāndā tort āyāğını yergā tırāb, dır-dir qaltırāgānçā tek turib qāldı. Yāğāçlārnıng uç tāmānını kotārib ālgān bābām: - Haydā tezrāq, qolım tālib ketdi, - deyā āvāz berdi.

- Haydāyāpmān-kü, - deyā qıçqırdım.

- Xalä qıl, qattıqrâq qıl.

- Qılyäpmän, manä, manä!

Yäzdä gacävä savätlärgä uzüm ärtib bázärgä ketäyätgänimizdä manä şu qaysär eşägim suv ortäsüdä yätib älgäni esimgä tuşdi-yu, qorqıb ketdim. Oşändä uzümni qaytärüb uygä älib kelgändik. Şuni esläb qorquvim äşib eşägimning dumğazäsüdägi osıq cunläridän cân- cahdim bilän tärtqılây başladım. Eşäk ärqa äyâqlärini äsmängä ätib şundäy bır sılkindiki, şundäy sılkindiki, yâğaçlar bağlängän arqan uzilib, ikkävi ikki yängä şalâplâb tuşdi. Ikki qollâb toqımigä mahkäm yapışib älgän edim, baribir bolmädi, narigi qırğâqqa otär-otmäş ozim ham şağalgä gupillâb tuşdim...

Beçärä bábâm eşäkni tutib kelgünçä ançä ävârä boldi. Ozim bolsâm huv narigä bärüb älib hıqıllâb yığlâb, uzâq-uzâqlärgä qaçıb ketsâm-çi, buvicänim qayerdä hâzir, oşaning äldigä bärüb ıssıq bağrigä başımni qoyıb arz-dâd aytsâm-çi, deyä oylärgä berilib, ozimni ävütiş uçün bolsä keräk, tınmây säygä taş ätärdim.

Bâbâcänim eşäkni tutib kelgäç, säyning narigi yuzigä älib otib tutgä bağlädi-dä, guldırätib äläv yâqıb yubardı. Rezinkä etigini yeçib, hol bolgän paytävälärini quritib, gâhâ-gâhâ men tãmängä tanbehli nazär taşlâb qoyâr, lekin negädir heç ham gap qoşmäs, mening esä älävgä qollärimni tâblâb cudä-cüdä ısingim kelärdi. Aläm qıldı, heç çıdâb turâlmädim. Ornimdän ırğıb turıb: - Endi sengä heç ham oğıl bolmäymän! - deyä qıçqırdım.

- Bolmäsäng, bolmäy qoyaqâl, - qol siltädi bábâm.

- Ahmädqul bábâmgä oğıl bolämän, bıldingizmi?

- Bolsäng, bolaqâl.

Bâğqoşnimiz Ahmädqul bábâmnikigä mehmängä çıqqanimizdä meni tizzäsügä älib: «Şü Erkäçälgä oğıl bolib nımä naf koräsän, undän korä mengä oğıl bolgin, har yakşänbä bázärgä älib bärüb pâpükli qand, quş bolib sayräydigän huştäk, çamändägül

doppilär âlib berämân», degän edi. Oşâ gap esimgä tuşdiyü: - Erkäçâl, Cınni çâl, Erkäçâl, Şınni çâl, - deyä alâm bılân ırğışläy başlädim.

Bâbâm ornidân turib ikki qolini keng yâzib: - Kel, oğlim, yarâşâ qâlâylik, - deyä şalâplâb suv keçib men tãmângâ kelâ başlädi, - ayb sendä emäs, manâ bu hayvândâ. Yemni kop yeb qutürüb ketibdi, enâi ungä heçâm yem bermäymiz.

Şuni kutib turgän edim. Cân-cân deb bâbâmning yelkäsigä çıqıb, qolimni boynidân otkâzib âldim. Meni çırısillâb uçqun çertib yânâyâtgän âlâv yânigä otqızib bâbâmning ozi suv keçib kesilgän teräklärni sâyning ustigä taşlädi. Qadâm bâsgändâ silkinib ketmäsın deb bolsä keräk, uç-tört câyigä kondäläng taxtä taşläb mıx qâqdi. Oşâ mıxlâr meniki edi. Men umümân mıxni yaxşı korämân, negä desängiz, teşäning ârqasi bılân yengil ursängiz ham yergä lâpillâb kırıp ketäverädi. Koprik bıtgâç, bâbâm ikkimiz uyâğ-buyâğığâ otib kordik, ortäsidadâ turib âlib sılkındik.

- Zor-a? - dedi bâbâm.

- Zor! - deb qoydim men ham.

- Sen bolmäsäng, tâylâğım, baribir bıtkaçâlmâsdim.

- Toğri, bâbâcân, baribir bıtkaçâlmâsdingiz, - dedim eşäkning ârqasigä mıngâ-şâyâtib...

Keyin bâbâcânım qattıq kasâl bolib, qış çıqqunçâ yâtib qâldi. Ahmâdqul bâbâm asâl keltirib âyâqlârigâ surtâr, uqalâr, enâcânım har âqşâm sutgâ asâl qaynâtib ıçırâr, xâlâm hıdini men yâqtirmâydigän ğalâti-ğalâti dârilâr keltirib badänigâ surtâr edi, Gâhâ enâcânım: - Savâb âlâmân deb şu sâvuqdâ muz keçiş şartmıdi, - deb tanbeh berâr, bâbâm bolsä: - Şart edi, - deb qoyâr edi.

-Xüdâ korsâtmâsin, bırân narsâ bolib qâlgâningizdâ men nımâ qılârdim, oylâmâdingizmi?

- Oylâdim. Sâçingû yulib râsâ yığlârding.

- Heç âdâm bolmâdingiz-bölmâdingiz-dâ.

- Sen âdâm bolsäng ikkâvimizgâ ham yetâdi, - mıyığıda kulib qoyâdi bâbâcânim. Men şarttä ornimdän turâmân- da: - Enâcân, sız âdâm bolsängiz uçâvimizgâ ham yetâdi, - deb qoyâmân.

Keyinçâlik bâzâr-oçârgâ, tegirmângâ qatnâydigân âdâmlâr şu tort yâğâçdân yasâlgân koprikkâ «Erkâçâlning koprigi» deb nâm berişdi. Hâzir koprik ustidâ turib, anâ şu vâqeälârnî eslâb ketdim.

3.4 BETÂBLİK

Bâbâcânim ikki-uç kundân keyin butünlây yâtib qâldi, şundây qattıq kasâl boldiki, bilmâdim, âğrıqning zoridânmi, harârâtning balândligidânmi, ozidân ketib qâlgân paytlâri ham kop boldi.

- Âtâcân! - deydi gâhâ enâcânimni çağırub. Aytgândây, sızgâ aytâmân deb yâdimdân çıqıb qâlibdi, bundân bır neçâ yıllâr âldin qorbâşılâr zamânidâ Âtâcân tâğam bılân Âlimcân tâğamlârnî şapkâ kıygân askârlâr qollârnî ârçasigâ bâğlâb, yergâ çokkâlâtib qoyib, peşânâlaridân âtib taşlâşgân ekân. Oşândâ askârlâr şu qışlâqni bızgâ berâsân, deyişibdi. Tâğamlâr, yoq, bermâymiz, deyişibdi. Bâlmäsâ, qışlâqning yarmini berâsân, deyişibdi, tâğamlâr bermâymân. deyişibdi. Âtimizgâ beş arâvâ bedâ, uç arâvâ yem berâsân, deyişibdi. Tâğamlâr anâvi kuni berdik-kü, deyişibdi. Askârlâr yanâ berâsân, deyişibdi. Tâğamlâr endi heç narsâ qâlmâdi, qışlâq qup-quruq deyişibdi. Undâ miltıqni qayerdân âlgâningû aytâsân, deyişibdi. Tâğamlâr aytmâymiz, deyişibdi. Şundân song peşânâlarini molcâllâb turib varânglâtib âtib taşlâşgân ekân. Oşândâ enâcânim ham, bâbâcânim ham râsâ yıglâşgân ekân. Şundây

yıglaşıbdiki, kozläridän äqqan yaş Dahansäydägi suvdän ham kop bolibdi. Oşändän beri ıkkâvläri bır-birlärini kattä tığamning nâmini aytib çağırışär ekän. Tığamlär narigi dünyädä tirik yurişgän bâlsä, xayriyät bızni esläşyâpti, deb xursänd bolişsä keräk-dä.

- Ätâcân! - deydi gâhâ bâbâm vânginäsidadä otirgän enâmni çağırıp. - Şu yerdämän, - deb qoyâdi enâcânim.

- Sandäling sâvib ketdi-kü!

- Yoğ-yey, lâvillâb turibdi. Hâzirginä âlâv sâldim. Orik otindän atâylâb yâqqan edim, - tuşuntirâdı enâm, - Xudâ xâhläsä, terlâysiz, orik otinining xâsiyâti kop deyişâdi. Terlâsängiz, darddän qutülâsiz.

- Qolingû peşânâmgä qoy...

- Kaftim peşânângizdä turibdi-kü.

- Sezyâpmän, Ätâcân, sezyâpmän.

Yanâ cım bolämiz. Men kokrägimgäçä korpâni târtib yânbâşlâb, oçâqdägi astâ-sekin sonib bârâyâtgän âlâvgä tıkilib oy surib ketämän: âlâv negä âldin yânib, keyin oçärkin, yângänidä negä qıp-qızil bolib korinâdiyü oçgändä yoq bolib qâlârkän? YÄ oşâ qızilligi tuynükdän âsmângä çıqıp ketärmikän, hammâ tuynüklärdän âlâv çıqaversä, âsmân kuyib ketmäsmikän yâ bari toplânib quyâşgä aylânärmikin, ehtimâl, tundä koringän yuldüzlär oçâqlärdän kotârilgän qızil âlâvlärdir?..

Taşqari qârânğı, cudâ qârânğı. Sandäl ustigä âsgänimiz yettinçi çırâğımız miltillâb yânâdiyü baribir, çârxâri uyimizni yaxşı yâritâlmâydi. Oçâqdägi qızil âlâvni çırâğımız şışäsığä câylägänimizdä eh, qandây sâz bolârdiyä? Uyimizdä quyâş parlâb turârdi... Boldi, ertägä enâm qoşnikigä çıqıp ketgändä şışâning içigä âlâv yâqıp korâmän, qâğâz yâqamän, yâqamän, qâğâz tez yânâdi, uning âlâvi ham kop...

- Enâsi, - deb ingräydi bâbâcânim, - şu yerdâmisân, hay, dünyâ şunaqa ekändä, kelgän âdâm baribir bır kun ketârkän-dä.

- Undäy demäng, - deydi enäcänim yâlvârib, - âdämning yurägigä vahimä sälyäpsiz. İstimängiz yanä kotârildi şekilli. Hâzir peşânängizgä lattä hollâb bäsämän.

- Yoq-yoq, otir... Yânginämdä otir, baribir, ıssıq cân bârcâyda qazâ ham bâr. Otir, gapirib âläy,-bâbâcänimning nursizlärib qâlgän kozläridä miltillâb yâş korindi. - Xudâgä şukr, umr berdi, rızq berdi, âbrö berdi... faqat farzândlârimdän ertä cudâ qıldı-dä. Arslândäy yıgıtlâr edi-ya! Har yelkäsida bittädän âdäm otirädigän pahlävân yıgıtlâr edi-ya, o, zâlimlâr, o zâlim zamânâ... Sengä qıyın bolâdi, ânâsi, yâlgızlık yâmân... Rahmânberdi, yaxşı oğlim, qayerdäsän, berirâq kel, qani, qolingû mengä uzât-çi.

Men şaşâ-pişâ bâbâcänimning yânigä otib, paypâslâb qolini uşläymän. İssıq, bılç-bılç terlâb ham turibdi... Nımä deyişimni bılmäymän, cudâ yaxşı gap aytgim kelâdi, ammâ oşâ gapni tâpâlmäymän. Bâşimni astâ koksigä qoyib, xuş yâqarmikän, deyâ nam barmâqlârim bılân sâqâllârimni âhüstâ-âhüstâ silây bâşläymän.

- Barâkällä, oğlim, - entikâ-yentikâ qıynâlib sozlâydi bâbâcänim. - Qollâring bırıâm yâqımlıki... Enäcäningü yâlgız taşläb ketmägin, ıyekin koprikni bâplâb qurdik-dä... Hay, cân bâr câyda olim bâr, râzimän, hammâsigä râzimän. Qani, azâmâtim, enäcänimni yâlgız taşläb ketmäymän, deb mengä soz ber-çi.

- Bâbâcân! - dedimü yığläb yubârdim.

- Hây, Âtâcân, qoying bu gaplârni, - yanä yâlvârdi enäm, - bâlâmning yurägigä qorquv sâlib nımä qılâsiz? İstimängiz kotârilib ketdi şekilli, alahlâyäpsiz. Xudâ xâhlâsâ, ertälâbgâçâ tuzâlib qâlâsiz.

- Ha, ânâsi, yaxşilik uçün tuğılğan ekânsän, sendän nuqul yaxşilik kordim, ammâ qaytarâlmâdim. Mayli, mayli... Rahmânberdi oğlimni, bu azâmâtimni ogâylâr qoligä tâpşirib qoymâgin, ogây akâ- ukâlâr, ogây âtä, begânahâvli... Munğayib qâlâdi-ya. Ozing bağringdâ âlib yurgin... O, zâlimlâr, âl, zâlim zamânâ... Nasriddinbâyning nabirâsi bâlâdi-ya bu oğlim. Âtâsini qulâq qıldilâr, bâyligini târtib

åldilər, kaltäklädilər, qamädilər, âxiri yığirmä bır yâşidä oldirdilər. Mayli, tâylâğım, şulärni sen bılıb âl. Hây, mılıqni ber mengä, âtamän, hammäsini âtamän. Anä, oğıllänım kelyäpti, mılıq mälxânädä, ustigä xaşäk taşläb qoygänmän...

Bâbâcänim ornidän turib ketdi. Enäm ham turib uni mahkäm quçaqlab åldi. Nımä qılışimni bilmäy qpldim.

Yığläy deymän-u, yığı kelmäyäpti. Çıqıb qoşnilärimizni çaqırıp keläy desäm, koça qâp-qârânğı, zımistân. Men qârânğıdän cudä qorqamän. Negä desängiz, acinälär qârânğıdä qari daräxtlärning ârtigä berkinib âlib, kozlärini loq qilib qarab turişadi. Faqat bızning hävlimizdä yoq, xâlâs. Enäm har xıl duälär oqıb ulärni uzâq-uzâqlärgä haydäb yubârgän. Enäcänim «Lä ılaħa ıllällâhu» degän duâni otgän yılı qışdä mengä ham orgätib qoygän-u, baribir oşä duâni oqıyâtgänimdä ham kozimgä acinälär korinäyâtgändäy boläverädi.

Men ham ornimdän turib bâbâcänimning qâqsüyak bolib qâlgän âyâqläridän mahkäm quçib: - Bâbâcänim, yoq, olmäysiz, heçäm olmäysiz, - deyä dâdlab yubârdim, - siz olsängiz, enäm ikkimiz acinälärdän qorqamiz, askärlär bızni paq-paq qilib âtib taşläşadi.

- Yâting endi, yätä qâling, - bâbâmnı ornigä yâtzızişgä urinärdi enäm, - xudâ xâhläsä, hammäsi câyidä bolädi. Ertägä çılıyâsin oqıtämiz, qoy soyib xudâyı qılämiz.

Bâbâcänim entikä-yentikä ornigä çozildi. Çozildi-dä, mengä xuddi birinçi bâr koräyâtgändäy, korsä ham taniyâlmäyâtgändäy uzâq tıkilib qâldi. Enäm sandäldän âlâv âlib, ısıriq tutätä başlädi. Hali rasmänä tutäb ham ulgürmägän edi, koça eşigimiz taqıllädi. Kım bâldi ekän? Ehtimâl Zahrâ xälämdir? Bâbâm betäb bâlgändän buyân xabâr âlgäni faqat qârânğı tuşgändä kelädi, âvqati keçgä qâlär emiş... Kım bolsä ham kelgäni yaxşı bâldi, deb oylädim-dä, kavüş kıygäni tâqatım çıdämäy, yalängâyâq hävligä âtildim. Enäcänim dâim bemahaldä koça eşikni açışdän âldin kım ekänligini sorä, begänä bolsä, açmä, deb orgätärdi. Hâzir oşä orgätgäni esimdän çıqıb qalıbdi.

Ikkälä qanâtini şaraqätib açib yubârdim. Xayriyât xayriyât-yey, Ahmâdqul bâbâm ekân. Ahmâdqul bâbâ, deb âyâqlâridân mahkâm quçâqlâb yıǵlâb yubârdim.

- 1e -ıye, nımâ bâldi, bâyvâççâ oǵlim, - qulâǵımgâçâ engâşib sorâdi Ahmâdqul bâbâm.

- Bâbâcânim, olib qâlyâpti, - deyâ battâr yıǵlâdim, - olâmân, sızlâr yâlgız qâlâsızlâr, dedi. Hâzir aytdi şu sozlârni. Ahmâdqul bâbâm qıyıqdâ bır narsâ tuǵib kelgân ekân, uşlâ-çi, deyâ uzâtdi-dâ, meni bır çekkâgâ surib ozi ıçkâri hâvlimizgâ cadâl kırıb ketdi. Enâcânim bemahaldâ kâçâ eşik heç açıq qâlmâsin, deb orgâtârdi. Oşâ esimgâ tuşib berkitib, âldin zancirni âsdim, keyin tanbâsini ham tırâb qoydım-dâ, qani, qıyıqdâ nımâ bâr ekân, deyâ açib korâ başlâdim. Anâr, uzüm, vây qandây yaxşı-ya, âh-âh, husâyni uzüm kırsillâb turibdi, deng. Uç-tört dânasini darrâv âǵzimgâ sâlib kırsillâtib yeb âldim. Şu bâbâm ozi yaxşı- da, yoq-yoq, uzüm âlib çıqqani uçün emâs, uzüm ozimizdâ ham bâr, mengâ oxşâgân bâlâlerni suygâni, erkâlâgâni uçün yaxşı. Hâvlilâridâ ontâçâ bâlâ bâr. Men kırsâm, on bittâ bolâmiz. Hammâmizning çontâgimizni toldirib yângâq sâlib berâdi. Bır martâ enâm ikkâvimiz mehmângâ çıqqanimizdâ, Hayitvây bılân meni kurâştirib, kım zor çıqsâ, oşâni yelkâmgâ mındirâmân, dedi. Ikkâvimiz tengdâniğâ gupillâb yıqılğân edik, ikkâvimizniyâm yelkâsigâ mındirib, yumşâq kıgiz toşâlgân uydâ ât bolib kışnâb, âyâǵını âsmângâ âtib, bızni râsâ qıqırlâtib kuldırgân. Gâhâ koçâdâ oynâb turgânimizdâ otib qâlsâ: Pakânâ bâbâ, Çakânâ bâbâ, Çakânâ bâbâ, Mayız bâbâ, Orık bâbâ, - deb masxârâ qılsâk ham, hu senlârni, hâzir qulâqlâringû kesib âlmâsâmmi, deydi-yu, qulâǵımızni ikki qollâb berkitib qâçgânimizdâ ârqamizdân quvlâmâydi, kulib turâverâdi. Uzâqqa bârib âlib yanâ: Anâr bâbâ, Behı bâbâ, Qâvâq bâbâ, Tâvâq bâbâ, - deb ırǵışlâymiz. Negâ desângiz, şu bâbâmiz çındân ham pakânâ, boyi qışlâǵımızdâgi hammâ bâbâlernikidân past, yâniğâ pıçâq âsib yurâdi-yu, oşâ pıçâqning qını tâvâniğâ tegib turâdi.

Mevâ tugılğân qıyıqni qaytâdân bâǵlây âlmây, şundâyliğıçâ kotârib ıyehkâri kırsâm, Ahmâdqul bâbâm ozimning bâbâmning ong tâmâniğâ otirib, çap qolini uning peşânâsigâ qoyib, enâmgâ qarâb gapirâyâtgân ekân: - Ortâǵımning tâbi qâçib

qālgānini ertālāb eşitüvdim. Anā çıqamān, manā çıqamān, deymān, qaydā. Endi conāyātgān edim, kampir pıçā otin yārib bering, deb qāldi... Āl, oğlim, uzümdān yeyaver, sengā ālib çıqdim, - Ahmādqul bābām, ozim molcāllāb qolimni çozsāmmi-çozmāsāmmi deb turgānimdā, kattā bır bāşni mengā uzātđi. Yanā sozidā davām etđi: - Otinni yārib bolib, mālārgā xaşāk ham sālīb qoyā qālāy deb āğılxānāgā kırüvdim, anā bu xuşxābārni qarāng, kattā qaşqa qoyimiz tuğamān deb turibdi-ya!

- Esān-āmān qutülib āldimi, axir?! - şaşilib sorādi enācānim.

- Yarātgāngā şukr, - dedi Ahmādqul bābām ikkālā qoli bılān sāqālını sılāb, - yanā tağın egizākligini aytmāysizmi!

- Vāy xudāyim-yey, - xursānd boldi enām.

- Ikkāviyām erkāk deng!

- Xudā berāmān desā şu-dā.

Enām ornidān turib, oçāqqa ot qalāy bāşlādi. Ahmādqul bābām bır narsālārni pıçirlāb, yakkā ozi fātuha oqıdı-dā: - Ābbā ortāğ-yey, burgāgā teptirib ālibsān-dā! - deb sorādi bābācānimdān.

- Imm-mm, - deb qoydı bābām.

- Lekin, ortāq, olāmān deb manā bu oğlimni çakki qorqıtıbsān, hali-veri olmāysān, seni olimgā tāpşirib qarāb turmāymiz, rahmātli ātāng Hācimāt amākim saksān yāşidā ham ulāq çāpārđi, ātning belini bukib yubārārđi, toqsān yāşidā bāqqa çıqıb kundā kavlārđi. Seni qarā-yu. Yetmişgā kırār-kirmās olāmān, debsān-a. Sen olsāng, Rābiyābibining ahvāli nımā bolādi, manā bu kozini moltillātib turgān bāyvāççā oğlimni kimgā qāldirib ketmāqçisān? Men-çi, sensiz, bilib qoy, ortāq, bır kun ham yāşāy ālmāymān... Ha, oşā seni... Bāşingū kotār, manā bu uzümdān yegin, esingdāmi, koçātini ozing berüvding.

Ahmādqul bābām uzümdān bır bāşini ālib, dānālāb bābācānimgā yedirā bāşlādi. Men sanāb turđim, bır, ikki, uç... Enācānim dastürxāngā nān, ozimizning

mevälärimizdän qoyäyâtgändä adäşib ketdim. Ahmädqul bábâm sâqâlini sılkitib kulib yubârdi: - Kelin, eringiz bälâligidâyâm erkä edi, bekârgä âtini Erkävây qoyışmägän, yıqılıb tuşsä, men kelib turğazib qoymägünçä arilläb yâtä berärdi. He-he-he... Âbbâ ortâğım-yey, anä kozingû açding.

Bábâmnıng ârqaşigä baländ qılıb kattä-kıçık yâstıqlâr qoyışdı.

- Ha, ortâq, ıstimäng baländ korinädi, - dedi Ahmädqul bábâm.

- Bâr, ançä bâr, - entikib dedi bábâm.

- Anârdän ham yegin, diling ravşän bolädi.

- Mayli, berä qâl.

- Âbbâ ortâğ-yey, lekin koprikni bâpläbsän.

- Kordingmi?

- Bugün Buzuqqorğângä bârüvdim, tegirmângä yuk taşläb keldim.

- Eşäkdämiding?

-Ha.

- Otdimi?

- Tuşib yetäkläb âldim... Savâbgä bızni şerik qılışni ıstämäbsän-dä? Ho, Ahmädqul, deb çaqırmäysänmi, âltitä nabiräm, torttä oğlimni âlib yâninggä bârmäymänmi?! Suvgä yıqılıbmiding?

- Ha, bır-ıkkı yıqılıvdık.

Enâcânımning yurägi hasrätgä tolib turgän ekän, dastürxân tuzäb bolgäç, Ahmädqul bábâmgä çây uzätä turib, dardini oşä kışigä aytä başlädi: - Ortâğingizni urışib qoying. Xop, oşä kuni-kü suvgä yıqılıb şaläbbä bolib keldilär, avvâlgi kuni bızni yanä aldäbdilär. Nabiräm ıkkimizni qışlâqqa conätib yubârib, yanä ıkkı tup teräk kesib koprikläri yänigä qoyib, kengäytiribdilär. Mâl-qoy otâlmäs emiş... Mâl-

qoy otılməsä, şunça yıldän buyän olib qalgäni yoq-kü? Manä, endi ahvällärini qaräng, olämän-u, ketämän, emiş.

- Qoying, Râbiyâbibi, yıglämäng, - yupätgän bâldi Ahmädqul bâbâm, - ozi ortâğımning yılı tongızü, lekin balıqqa oxşab suvni yaxşı korädi. Bâläligidâyäm şalâplätib suv keçgäni-keçgän edi. Doxtirgä âdäm conätmäbsiz-dä.

-Kâşki konä qâlsälär, - yanä kozigä yaş âldi enäcânım, - ozi bergän dard, ozi âlädi deb unämâyäptilär.

- Hâzirâq bârib bâşlâb kelämän.

- Vây qoşni, bemahaldä âvârä boläsiz-kü.

- E, Râbiyâbibi, ortâğım bu ahvâldä ingrâb turädi-yu, men tınç yâtä âlämänmi?

- Doxtir ham darrâv konä qâlmäs, - ikkilänib dedi enäcânım.

- Ulär keçäsi xızmat qılışni xuş korişädi, savâbi kop bâlärmiş.

Ahmädqul bâbâm pıyâlädägi sâvib qâlgän çâyni kattä hopläb, tançägä qolini tırâb ornidän turdi-dä, mevâ tugib kelgän gul tıkilgän çârsisini beligä bâğläb, çıqıb ketä bâşlädi.

- Qışlâqqa bori ârälägän deyişädi, - xavâtirlänib dedi enäcânım.

Ahmädqul bâbâm âstânädä toxtâb sâqâlini sılkitib kuldi: - E, Râbiyâbibi, pakänä âdämning goştı bemäzä bolädi, bori bızdaqalärgä tegmäydi.

Enäm, bâbâcânım olib qâlsä, bız nımä qılämiz, deb oylâyâtgän bolsä keräk. Men ham oylây bâşlädim. Avvâligä nımä haqıdä oylâşni bilmây turdim. Keyin doxtirlär yaxşı-a, olâyâtgän âdämlärni qutqarişädi, katä bolsäm, men ham doxtir bolämän, qorğânçämizdä ottizgäçä çâlbâbâ bâr, heç bırini oldirgäni qoymâyman, hammäsüdän bâbâcânım yaxşı, olmäsin, olmäsin, olmäsin... Âdämlär negä olärkin,

olgändän olmäğän yaxşı-kü, olgändän keyin gordä tırlib qâlsä, nafäsi qaytib qâlmäsmikin, deyä anä şulär haqıdä oyläy başlädim... Keyin uxläb qâlibmän.

Bır mahal ğaläti-ğaläti ävâzlär qulâğimgä kırıp uyğänib ketdim. Oçâqqa guldirämäzän qilib äläv yâqısbıdı, yantâq qalâşğän ekän, alängäsi uyni yâritib yubârgän. Doxtir amäki kepti. Äti Dehqân şapkä, dâim sâyäbâni kattä şapkä kıyib yurädi. Meni korib qâlmäsin, deb darrâv yuzimgä korpäni târtib äldim. Negä desängiz, koçädän şâxdâr cınäräväsini mınib otgändä koçämizdägi bälälär tâ mâzârbâşigäçä ârğasidän yugürib, koçäni çangitib: Dehqân şapkä, Tuşünmäydi gapgä, Keçäsi onggä, Kundüzi çapgä, Boynidä xaltä, Äolidä papkä, - deb masxärä qilib bârârdik. Anävi kuni qâr yâğayâtğänidä cınäräväsini Dilicänlärning koçä eşigi äldigä qoyib, ıçkâri kırıp ketgän ekän, bälälär damini çıqarib, ğıldirägini yurmäydigän qilib qoyışdı. Çıqıb hammämizni räsä quvlädi, meniäm quvdi. Men dâdläb qâçdim... Hâzir tanib qâlsä-ya, bâbâcânimgä aytib bersâyä?.. Yoq, baribir çıdâb turâlmädim, korpäni äzginä kotärib morälây başlädim. Bâbâcânimni otqazib, âq kuylägini tāmâğining tagigäçä qaytarib qoyıbdı. Çâyñakning qâpqâğığä oxşâş oyınçâğı bâr ekän, oşäni qârniğä qoyib koryäpti.

- Opkâ tâzä, - dedi Dehqân şapkä amäki.

- Xudâgä şukr, - deb qoydı bâbâcânim. - Bu yerdä âğrıq yoqmi?

-Yoq şekilli.

- Bu yerdä-çi?

- Sezmäyâpmän.

-Demâkcigâr-buyräklärtâzä. Äbbâ amâkim-yey, şundäy qilib, suvdä ikki-uç bâr çomilib äldim, deng.

- Ha, endi... yâşlik otib ketgän ekän...

- Endi äyâqlärni korämiz, uzätینگ.

- Vây-vây, - bâbâcânim sal bolmäsä ornidän turib ketâyâzdi.

-Nimä boldi?

- Ağriyapti, doxtir bäläm. Kozim cayıdän çıqıb ketäy deyapti.

- Bunisi-çi?

- Vây, astâraq, cân bäläm, astâraq.

- Anä, aytmädimmi, - dedi Dehqân şapkä amäki, Ahmädqul bábamgä qarab, - ıkkâvi âyâqlärini, tâmirü suyâklärini bab-bärâbâr şamällätgänlär. Isitmä şundän. Hay-hay, şu yaşdä muzdäy suvdä uzâq turgänlärini qaräng.

- Xudâ ham ozini ehtiyât qılgänni ehtiyât qılamän, degän ekän, - enämğä qarab dedi Ahmädqul bábam.

Bâbâcânimning harâratini tuşiriş uçün emläş keräk ekän, bâşqa ılâc qâlmäbdi. Hammäläri räsä yâlvârişdi, bâbâcânim bâşini çayqab, yoq, deb turäverdi. Bırpäs turdi, ikkipäs turdi, axiyri uh târtib: - Bopti, bılğänläringü qilinglär, - deyä yıglämsiräb qárnini yergä berib yâtib âldi.

Doxtir amäki bır qariççä kelädigän ıgûsini yalängâçläb, uçigä bır narsä surâyâtgändi, men qorqıb teskâri ogirilib âldim. Igûdän cudâ ham qorqamän. Qışlâğımızdägi hammä bälälär qorqadi. Faqat Sanâmbuvi qorqmäydi, xâlâs. Çeçäkkä qarşı emläş uçün kelgänläridä bırınci bolib bılâgini yalängâçläb bergänini oz kozim bılän korgänmän.

- Amäki, sızdä borsıqning yağı bolädi, deb eşitârdim, -sörädi doxtir.

- Ha, ılgäri mol-köl bolärdi, - xorsinib dedi bâbâcânim.

- Hâzir-çi?

- Ävçilikni taşläb yubârgänmän.

- E, attäng, borsıqning yağı suyäkni yaxşı terlätädi. Hâzirçä undän yaxşırâq şıfâ yoq.

Ahmədqul bábám qaçân kulsä, albättä, sâqâlini sılkitib kulädi. Bu gal ham âvâz ehıqarmäsdän turdi-dä: «Bu âvsär çâl ozi âvlägän hayvanning kozidän ozi qorqadigän bolib qâlgän emiş», - deb qoydi.

Enäcänim bábámning qızil gul tıkilgän qârä çârsisigä âmbârxânädän toldirib, har xıl mevälärdän tugib çıqdi. İşânsängiz, bızdä bunaqa mevälärdän cudä kop. Uzüm, anâr, behı... Hammäsini kattä âmbârxânämizning şıftigä âsib qoygänmiz. Enäm qışlâqqa ketgändä Hayitvây, Dılicân, Sanâmbuvilärni bâşlâb kırıp, doppimizni tepägä âtib, uzümdän, anârlärdän tuşirib, mazzä qılıb yeb ham turämiz. Doxtir amäki tugüngä kozi tuşışi bılän: «E, qoysängiz- çı, uyat bälädi», degän edi, enäm: «âläsiz, âlmäsängiz qoymäymän, bır etäk bälängiz bâr-a», deb oşä tugünni Ahmədqul bábámning qoligä tutqazdi.

- Ortâq, endi ânängü qârnidä yâtgändäy tınçginä uxlägin, - dedi Ahmədqul bábám âstânägä yetgändä, - xudâ xâhläsä, endi olmäysän, aytdim-kü, seni oldirgäni qoymäymiz deb. Doxtir ukämni ozim kuzätib qoymäsäm bolmäydi şekilli. Tunning qârângıligini qarä-ya. Yâpirim- ey... Qışlâqqa bori ârälägäni râstgä oxşaydi, Şâkir tâyçâqning ğunäcinini boğızlâb ketibdi.

3.5 BORSIQ ÂVIGÄ ÂTLÄNDİK

Har galgidek, bugün ham enäcänim meni bâmdâd namâzigä uyğâtıdi. Tursäm, sandälgä bâzillätib âlâv sâlib, bábâmgä sut ham qaynätib bergän ekän.

- Uyğândingmi, tâylâğım, - sorädi bábám. Uyqusirâb turgändim, şundäy bolsä ham yugürib bârib bábâcänimning boynidän açâmlâb âldim. - Endi olmäysiz-a? - deyä sorâb ham qoydim.

Bábâcânim xıyâl kulimsirâb, bâş çayqab qoydı, yelkâmni qaytä-qaytä sılây başladı: - Bâr endi, tahârât qılgin.

Tahârât qılışni orgänib âlgänmân, enâcânim orgätgän. Âldin uç martâ qol yuvilädi, keyin uç martâ bet yuvilädi... La ılağa ıllâllâhu, la ılağa ıllâllâhu deb aytib turilädi. Anâ şuni aytsängiz, ins-cinslär bälälärgä tegmäs ekän. Keyin, men namâz oqışniyâm bılämân.

Namâzdän song enäm: - Qulünim, yur, çırâqni uşlâb turgin, mâllärgä xaşâk sâlib çıqaylık, - dedi.

Mâlxânämiz cüdâ kattâ, agâr tuynügigä eski tonni buklâb tıqsängiz, kundüziyâmqâp-qârânğı bolädi. Mâllärimiz ham kop: sıgirimiz, ğonâcinimiz, nâvvâsimiz, eh-he, qoylärimizü qoçqârlärimiz ham bâr. Dılicâanning qoçqâri bir suzib dumälätib taşlägän. Bábâcânim yanägi kuzdâ nâvvâsni soyib sengä kattâ toy qilib berämân, degän. Eh, toyim tezraq bolä qâlsäydi. Yangi tonim, yangi doppim, pıstân qadälgän etikçämni kıyib, koz-közlâb mazzâ qilib oynârdim-dâ.

- Sıgirnıyâm sağıb âlä qâlâylik, - dedi enäm.

- Mayli, sağıb âlä qâlâylik, - dedim men ham.

Enäm sıgir sağayâtgändâ buzâqçasini uşlâb turışni yaxşı korämân. Negä desängiz, u cudâyâm yuvvâş, ılıqqınâ tili bılân betlärimni yalâb-yalâb turädi. U yalâyâtgändâ men yumşâq cunläridän âhıstâ-âhıstâ sılâb qoyämân. Betimni ıssıqqınâ badänigä bäsib, «buzâqçâm, şirinim», deb erkäläymân.

- İçäsänmi? - dedi enäm, sağıb bolgâç.

- İçämân, - dedim-dâ, boynimni çozib, âyâğımning uçidâ turib tâvâqdägi kopiklâb turgän ılıqqınâ sutdän tışımning âräsidadän otkâzib sımirib içä başladım. Enämning aytişiçä, bälälär yangi sağılğan sutdän kop- kop içib tursä, kuçli bolärkän.

Kurəş tuşgändä hammä bälälärni yıqıtärkän, men huv bırdä, sutni kop ıçgän kunim Hayıtvâyni ikki martä «güpänglätib», on uçtä yängäğini yutib älgänmän.

Çıqsäk, Ahmädqul bábâm kelib, endi kavüşini yeçâyâtgän ekän.

- Qalây, ortâq, tuzälib qâldingmi? - deb sorädi bábâmdän.

- Xudâgä şukr, - deb qoydi bábâcânim.

-Isitmäng tuşdimi?

- Xıylä pasâydi şekilli.

- U-bu deymiz-u, şu doxtirlärgä ham ışâniş keräk.

- Ha, albättä. Ulär ham xudâning bandäsi.

- İlâyâ ävmin, - mengä qaräb fâtıha oqıdı Ahmädqul bábâm, - qadäm yetdi, balâ yetmäsin, ortâğımning tuzälib qâlgäni räst bolsin, ällâhu akbär!

- Äblâhu akbär! - deb men ham sandäldän çıqargän ıssıqqınä qolim bılän yuzimni sılâb äldim.

Ahmädqul bábâm tuni bılän uxlây älmäbdi. Yetmiş yillik qadrdânim alahlâb yâtsä-yu, men qandây qilib uxlâyman, debdi. Xuddi çangälning ustigä dumälägändây qıynälib çıqıbdı. Borsıq ävlägäni bärärmış, buning uçün bábâcânim kıçkinä-kıçkinä qâpqânläridän heç bolmäsä, ikkitäsini berişi keräk ekän...

- Ho mullâ Ahmäd, - dedi bábâcânim kozini açib, - borsıq quv bolädi, uni qâpqângä tuşiriş äsân emäs.

- Ilgäri ilintirib kelärdik-kü, - xafä boldi Ahmädqul bábâm.

- Qâpqânni men qoyärdim-dä, ilinsä, äv meniki deb turib älärding. Quyân soysäk, mengä qırsillätib yeysän, deb qulâğini berärding. He-he-he! Yoq demä, ortâq, qâpqâningü berä qâl, sen uçün qılyäpmän bu işni. Bolmäsä şu sävuqdä... Ayâzni qarä, uzib älämän, deyäpti.

Bâbâcânim kozlärini yumgân kuyi ançâ mahal cım turdi. Cavâbini hammämiz betâqat kutärdik. Men içimdä: «Ey xudâ, bâbâcânim konâ qâlsın, ılâyâ âvmin, men ham âvgâ bırgâ bârây, bırgâ bârây», deb pıçirlâb turdim. - Qıynäläsän, ortâq, - dedi bâbâm kozini açib.

- Qıynälsäm, sen uçün qıynälämän, Erkä. Agär hâzir ortâğinggâ nafl tegädi desä, dozäxdän âlâv âlib kelişgâ ham tayyärmän.

Bâbâcânimning solinqırâb qâlgân yuzläri yârişib ketgändây boldi, kozlärini kattâ açib, kulimsirâb ham qoydi.

- Yaxşi ortâğım bâr-dä, ânäsi, - deyä maqtändi, - oşändä suvgâ çokâyâtgäningdä qutqarib yaxşi iş qılğän ekänmän, ortâq.

- Ozimgä keräk bolädi, deb qutqargänsän-dä. He-he-he!

Kuldik, hammämiz kuldik, bâbâcânim koprâq kuldi. Men şarttä ornimdän turib: - Ävgâ men ham bârämän, - dedim.

- Nımä? - uçâvläri barâbâr sorâşdi, - şu sâvuqdä-ya?

- Bârämän, dedim, bârämän.

- Bekârlärni aytibsän, - cerkib berdi enäcânim.

- Ozingiz bekârlärni aytibsiz, - deb yer tepindim.

- Haddingdän âşmä.

- Ozingiz âşmäng.

Enäm bılän bâbâmni bırâr gapimgä kondirä âlmäsäm yergä yätib âlib yığläşni orgänib âlgän edim. Avvâl kızıgğâ otirib yığläymän, konişmäsä tuprâqqa dumälâb dâdläymän. Yığläyâtgänimdä kozimning qırı bılän ulärni kuzätib turämän. Kıyım-bâşım tuprâq bolib qâlišdän qorqıb, darrâv konâ qâlišädi. Bu gal ham şundây qıldim. Enäm qolimdän târtib turğızib: - Yığlämä, qulünim, ozim seni Ätinbibinikigä muşkülküşädgä âlib bârämän, - deb yupätädi. - Yangi etigingü kıyib bâräsän.

- Kampirlärni yãmân korãmân - hammäsining ägzidä tışı yoq, - deb yanä zax yergä otirib, äyâqlärimni tapillätä bāşlädim: - Oşä kampirlärning dıydiyāsini ham yãmân korãmân, bildingizmi?

Ahmädqul bābām yaxşı-dä, meni yerdän dast kotärib kozlärimdän opib, bāyväççä oğlimni xafä qılmānglär, bāraqālsin, çarçäsä kotärib ālāmān, dedi. - Ha, mayli, - dedi bābācānim ham yumşāb, - ālib ketä qāl, eşäkni mınib ketinglär.

Eşäkni ozim yetäkläb çıqdim. Xurcüngä ikkitä kıçkinä qāpqān sāldik, kattälärini ālmädik, uläri bori, tulki uşlägändä işlätämiz, bābācānim şundäy degän. Yanä tağın bır xaltä arpä, bır quçāq bedä ham ālib, hammäsini xurcünning kozigä cāylāb, tezginä çıqıb ketdik... Eh, qandäy sāz! Mazä qılädigän boldim-dä. Qaytib kelgäç, Dilicān, Qulicān, Hayitvāylärgä rāsä maqtānāmān, kozlärini kuydirāmān.

Bır āz yurgäç: - Bābācān, gapläşib ketäylik, - dedim gapirgim kelib.

- Nımä deb gapläşämiz? - sorädi Ahmädqul bābām.

- Har narsälärni-dä.

- Har narsä degäning nımäsi?

- Endi... ozimning bābām olmäydi-a?

- Xudā xāhläsä, tuzālib ketädi, olmäydi.

- Heçäm olmäydimi?

- Heçäm olmäydi.

- Minggä kırädimi?

- Minggä kırädi.

- Yoq, rāstini ayting.

- Rāst aytyāpmān, yaxşı ādāmlär heç qaçān olmäydi.

- Bābācānim yaxşimi?

- Yaxşı.

- Cudâyäm yaxşımı?

- Cudâyäm yaxşı. Bâbâng behad saxâvâtli âdâm.

- Saxâvâtli degäningiz nımä?

- Bılmäysänmi?

- Bılmäymän.

- Saxâvâtli - qoli açıq, xayr-yehsânli degäni. Manä, bâğläring kattä, uzümläring kop-a? Hammäsini yeb tugätälmäysizlär, toğrimi?

- Toğri.

- Bâbâng uzümning yarmini savâbi âtişmädä olgän oğilläringä tegsin deb, bevä-beçârlärgä, yetim-yesirlärgä tarqatädi. Anä şuni saxâvât deyişädi, endi tuşüdingmi? - Yoq, tuşünmädim.

- Sen nımägä tuşünäsän, ozi?

- Hammä narsägä tuşünämän.

-... Undän keyin bâbâng pahlävân âdâm, zor paxsäkâş ham. Qorğânçädägi hammä devârlärni yakkä ozi urgän. Kaftini korgin, barkäşdäy kelädi. Torttä lâykâş ham ungä lây yetküzib berälmäsdi. Yämän mardikâr yänidän, deb haq älmäsdi, savâbini oğilläringä bağışläng, derdi... Keyin bâbâng koçät uläşişni yaxşı korädi, qışlâğımızdägi camiki bâğlärdä uning koçätidän bär, buyäm saxâvât bolädi, oğlim. Endi tuşüngändirsän?

- Äzginä tuşündim, xäläs.

- Vây-bu, sen qanaqa bäläsän, ozi?

- Yaxşı bälämän.

- Yaxşı bälä bolsäng, endi cım ket.

-Cım ketgim kelmäyäpti. Ayting-çi, siz zormi, bâbâcânim zormi?

-Men zormän.

- Vây, siz kışkinäsiz-kü, bábâcânimning bittä qoliça keläsiz-kü!

- Meni kışkinä pälvân deyişädi, ha!

- Bâbâm bılän bır martä bolsä ham kurâş tuşgänmisiz?

- Tuşgänmän.

- Kım yıqıtgän?

- Bâbângü aylântirib turib tângä âtib yubârgänmän.

- Heçäm-dä.

- İşânmäysänmi?

-Yoq.

- Bopti, hali bârgändä kurâş tuşämiz, oşändä koräsän, endi cım ket.

Bâbâm ıkkâvläri kurâş tuşsä qalây bolärkin, bârdi-yu, bábâm yıqılsä-ya, deb oylädim-u, keyin soräyâtgän narsäm esimdän çıqıb, cım bop qoyä qâldim.

Tâğ tângä qaräb ketyäpmiz. Hammâyâq äppâq qâr. Hov baländ-bäländ tâğlârdä, adirlârdä, bız bârâyâtgän maydânlârdä mol-köl âqlik. Hammâyâq çaraqılab ketgän, qaräsängiz közingiz cimirläydi. Eh, qandây yaxşı-ya, qandây sâz boldi-ya! Huv uzâqlârdä, âsmânü faläkdä quşlar galä-gälä bolib uçıb yurişibdi. Todälär qoşilädi, yanä acralädi, yanä qoşilädi, yanä acralädi. Oyun qılışâyâtgändir-dä? Qandây yaxşı-ya! Qani endi, men ham hâzir quşçä bolib qâlsäm, oşa baländlikkä kotärib, qanâtlärimni qâqıb räsä oynârdim... Otib bârâyâtgänimiz orikzârlârdä har xıl quşlar kop. Anä, gurr etib çumçuqlar kotärib, oriklar şâxigä qondi, ustimizgä duv etib qâr tokildi. Narirâqdä har bittäsi tãvuqdäy-tãvuqdäy pomqarğalär sarıq tumşuqlärini pastgä qilib xayâl surişyapti, beçärälär-yey, endi ävqatni qayerdän tâpsäm ekän, deb oyläşâyâtgändir-dä? Saqıçdek qâp-qârä, betâqat qaräşaqşaqılar şâxdän-şâxgä sakrâb quvläşmäçâq oynäşâyâtgângä oxşaydi, ulär bıram kop, bıram kopki. Qoşnimiz Sultânäli akäm otgän yılı behigä tuzâq qoyib, qaräşaqşaqni

ilintirgändä men bır doppi yângâqqa almâştirib âlgändim. Tâvâqning tagigä bâstirib qoygänimdä, enâcânim bilmây kotârib, quşçâmni uçirib yubârgân, ehtimâl, oşâ quşçâm hâzir şulârnıng ârâsidä bârdır? Meni taniyâptimikân? Ulârdä es bolmäydi- ku.

- Bâbâcân, keling, yanâ gaplaşib ketâylik, - deymân zerikib.

- Hali gaplaşdik-kü, - deydi Ahmâdqul bâbâm.

- Yanâ gaplaşâ qâlâylik, cân bâbâcân.

- Men sengä gap tâpib berä âlmäymân-dä, oğlim.

- Mayli, tâpâlmäsângiz ham gaplaşâverämiz. Ayting-çi, siz negä pakânâ bolib qâlgânsiz?

- Iya, men pakânämânmi?

- Bolmäsâm-çi, keçâ pakânâning goştini bori yemâydi, dedingiz-kü.

-Pâkânâ bolsâm, kel, boyimizni olçâb korâemiz.

- Men hali bâlâmân-kü.

- Bâlâ bolsâng ham olçâyverämiz.

- Yoq, ayting, negä pakânâ bolib qâlgânsiz?

- E, oğlim, bâyvâççâ bâlâm, mahkâmraq uşlä, tağın yıqilib tuşmâgin. Lekin bıqınimdân uşlämä, qıtığım bâr... Xudâ şundây yarâtgân bolsâ, bandâsining qolidân nımâ ham kelârdi, bâlâm... Bâbâng aytmâgân ekändä, men çalâ tuğılğân mân. Âdâm-çi, ânâsining qârnidä toqqız âyu toqqız kunü toqqız sâât yâtâdi, bılâsân-a?

- Yoq, bilmäymân.

- Sen nımâni bılâsân, ozi?

- Hammâ narsâni bılâmân.

- Mening ânâm hokizdân qorqıb, yetti âydâ tuğıb qoygân ekân. Meni beşikdä emäs, bedânägä oxşâtib torqâvâqdä kattâ qılışğân ekân.

- Keyin oşä hokizni nımä qılışgän ekän?

- Soyışgän bolsä keräk-dä.

- Keyinçi?

- Keyin manä şunaqa kıçkinä bolib qalgänmän-dä.

- Bedänä bolib sayrışni bıläsizmi?

- Bılämän.

- Qani, sayräng-çi.

-Yoq, oğlim, avväl borsıqni uşläb, soyib, bábäning äyâğını daväläylik, keyin sen, men, bábäng uçävimiz bedäzârgä bärämiz, anä oşä yerdä vavaqlab sayrüb berämän.

- Yoq, hâzir sayräysiz.

- Sayrämäymän.

- Bolmäsä qıtıqläymän.

- Qolingû âl. Râstdän ham qıtıgım bâr, cân oğlim... Manä, sây boyigä ham keldik. Uyâğığä pıyädä otämiz şekilli. Eşägimiz muzdän otälmäydi, çağı. Äldin sen tuşgin, baräkällä...

3.6 BORSIQ QUV BOLÄDİ

Şakdän tuşgäç, ikkävimiz ham cım bolib sây tãmângä tııldik. Ahmädqul bábäm qaysi tãmângä qaräsä, men ham oşä tãmângä qaräyverdim. Bábäm suv yâyilibrâq âqadigän, keçüvi âsânraq câyni tanläyâtgän bolsä keräk. Men bolsäm, vâyböy, şunça suv qayerdän paydâ bolärkin, deb oyläyâtgändim.

- Şu yerdän otäverämiz, - dedi Ahmädqul bábäm.

-Mäyli, şu yerdän otäveräylik, - dedim men ham.

Eşäгим ozi acâyib-dä, bunaqa esli hayvänni ikki dünyädä ham tãpãlmäysiz. Muzlärni tars-türs sindirib otäverädi. Bilmäsdän dumğazäsidadägi cunidän tãrtib qoymäy deb ong qolimni qoltıgımgä tıqıb, ikkälä kozimni barãbãr yumib ålgãnmãn.

- Manã buni eşäk desã bolãdi, - dedi Ahmãdqul bãbãm narigi qırğãqqa otgãç, - eşäk emäs, Hazrät Alining tulpãri bu.

- Toğri, tulpãr, - dedim men ham.

Tepãlikkã çıqıb, atrãfgã rãsã tııldim. Bu yerdän huv uzãqdägi qıslãqlãr, hãzirginã otgãnimiz orikzãrlãr korinib turãrkãn. Åv qılışimiz kerãk bolgãn çangãlzãr pãyãnsiz, bãrib-bãrib tãğ yãnidägi adirlãrgã qoşilib ketãdi. Çangãl, yantãq, şuvãq va yanã men åtini bilmãydidgãn bãşqa gıyãhlãr qãr åstidã bãşini egib turibdi. Xuddi ozimning bãbãcãnimgã oxşãb åq sallã orãb, namãz oqıyãtgãndãy. Yurãverdik, yurãverdik. - - Iya, anã buni qarã! - dedi Ahmãdqul bãbãm toxtãb.

- Nımãni qarãy? - dedim şãşilib. Negã desãngiz, ozimning şu paytdã cudã-cudã gaplãşgim kelib turgãn edi.

- Bori otibdi, ızini kormãyãpsãnmi?

- Vãy, - dedim hayrãn bolib, - bu itning ızı-kü, bãbãcãn.

- Itning ızı enãcãningũ çaqıçigã oxşãb dumãlãqrãq bolãdi. Bu-bõriniki, bãlãm. Çozıqligidãn bilmãyãpsãnmi? Qayãqdãn ham bılãrding, bori åvigã çıqmãgãn bolsãng... Qıslãqdãn tãqqa qarãb otibdi. Qãrniyãm rãsã toq ekãn, qarã, ızlãr çuqur bãtgãn... Oh-hu, şu keçã otgãngã oxşãydi, ız muzlãmãgãn hali. Iya-ıyã, toxtã!

Ahmãdqul bãbãm mendãn åldin toxtãb yãnginãmizdägi gıyãhsiz yalãnglikkã, qãrlãri rãsã ezilgãn, puypãlanib tuprãqqa qãrişib ketgãn maydãnçãgã qãşlãrini kergãnçã tıkilib qãldi. - Nımã boldi, bãbãcãn? - xavãtirlãnib sorãdim.

- Manä bu yerdä ikkitä bori räsä alışgängä oxşaydı.

- Urişibdimi?

-Yoq, oynaşibdi şekilli. Änä-bälä bölsä keräk. Qarä, birining izi kattä, çuqurrâq bätgän, tanäsi ağırda. Başqasiniki kışkinä, qargä unça bätmägän. Vây-böy...

- Bâbâcân, qorqıb ketyäpmän, - dedim çındän ham qorqıb.

- Qorqmä, oğlim, qorqmä.

- Qorqmäy desäm ham qorqıb ketyäpmän.

- Yıgıt kışı ham qorqadimi?

- Yoq, men yıgıt emäsmän. Keyin yıgıt bolämän. Ketä qäläylik.

- Borsıq ävlägäni kelgänmiz-kü, oğlim.

- Bâbâcânım tuzälib qälsä, hammämiz birgä tutämiz. Bâbâmning mltığı bär, ağılxänägä berkitib qoygän. Oşäni älib kelärmiz.

- Oh-ho, bâbâning mltığı bär degin?

- Heç kimgä aytmägin degän.

- Qorqmä, oğlim, kel, qolingû uşläb älämän. Baräkällä. Xudâ xähläsä, boridän qorqmäyimiz, yänimdägi pıçâqni koryäpsänmi? Hazrät Alining qılıçidäy kelädi-ya, - Ahmädqul bâbâm pıçâğını tävânigä tegib turgän qınıdän suğurib, havädä bır oynätib qoydı. Pıçâq cudä uzün ekän.

- Har qandäy borini çavaqläb taşläymän-a. Undän keyin, oğlim, xudâyi taälä ädämni hammä cänzätdän uluğ yarätgän. Ädämning fariştäsi behad buyük bolädi. Eng aç bori ham hadegändä yuräk yutib ungä yaqınläşib kelälmäydi... Hâzir borilär toq, negäkim, dalä-tüz tolä qozi- mäl... Yanä äzginä yuräylik, huv naridä Tentäksäydän acrälib çıqqan yäyilmälär bär, bâbâng bılän quyänü borsıqlärni oşä yerlärä ävlärdik. Undän naridä boriyü tulkilärgä qäpqän qoyärdik. Lekin bori ayyâr bolädi, bäläm. Bır ävlädi ılingän cäygä başqa ävlädi qadäm bäsämäydi... YÄ eşäkkä mınib äläsänmi? - Yoq-yoq, eşäkning ustidä qorqamän, - dedim.

- E, yanä qorqamän deydi-ya, - Ahmädqul bábâm arqân uşläb ketäyätgän qolini cahıl bılän sıtkitib qoydı, - sen Erkäçälning nabiräsi bolmäbsän.

- Kım bolibmän bolmäsä?

- Qorqâq bolibsän.

- Heçäm-dä, men sal-päl qorqapmän, xäläs.

- Bábâng sandaqalığ mahalidä casür, dâvyüräk edi... Yıgıtlıq çağıdä esä bır ozi kok borini yıqıtgän. Aytib bermägänmi?

- Yoq, aytmägän.

- Maylı, keyin aytib berämän.

- Yoq, hâzir aytib beräsiz, bolmäsä yanä qorqamän.

- E, oğlim, bungä ançä zamânlär boldi... Oşändä daştgä qävün ekib, kapä tıķib koçib çıqqan edik. Sutdäy âydin bır keçä edi. Bábâng paşşâxânädän başını çıkarib bundäy qaräsä, qävünning içidä kındır engäşib yurgän emiş. Kım u desä, indämäbdi. Astä âldigä bäräyätgän ekän, bori bır sakrâb taşlänib qâpti. Xayriyätki, borining pastki çağı bábângüng qoligä kırıp qâpti. Bábâng pâlvân âdäm edi-dä, bukäveribdi, bukäveribdi, axiyri borining belini sındiribdi...- Keyin huv Ahmädqul, deb meni çağırıp qâldi.

- Keyin nımä boldi? - şâşilib sorädim.

- Keyin terisini şılıb âldik.

- Manä şu pıçâğingiz bılänmi?

- Yoq, undä başqa pıçâğım bâr edi.

- Keyin-çi?

- Âbbâ oğlim-yey, bábâng aytgändäy, cudä sergâp ekänsän-dä.

- Ozingiz ham sergâp ekänsiz, - dedim aççığım çıqıb, - negä yâmân narsäni mengä aytdingiz, endi yanä qorqıb ketyäpmän.

- Lekin to'g'ri, bäläm, çakki aytdim... qorqmä. Hâzir âlâv yâqıb yubârämiz. Hammä yırtqıçlâr âlâvdän qorqadi... Anä, qâpqân qoyädigän câygä ham yaqınlâşyâpmiz. Huv anävi carliklâr yânidä borsıqlâr kop bolädi. Ilgäri, eh-he, bâbâng bılän bu atrâflârdän qançädän-qançä borsıqu quyânlâr tutgänmiz. Qışı bılän mehmânxânädä quyân goştı yeb çıqardık.

Ahmädqul bâbâm xurcüngä bältäçä ham sâlib kelgän ekän. Oşä bılän yulğınü torângıllârdän, supürgidek qalın osgän yantâqlârdän kesib, guldirätib âlâv yâqıb yubardı. Qollârimizni tâblâdik. Keyin ıssıq kaftimizni fâtıha oqıyâtgändäy qılıb yuzimizgä surtdık. Ahmädqul bâbâm nımä qılsä, men ham şundäy qılâverdim. Onggä qaräsä, onggä qaräymän, çapgä qaräsä, çapgä qaräymän. Oşä tãmânlârdä borilâr bârmikän, deb oyläymän.

- Endi, oğlim, sen şu yerdä otirib turäsän, - ornidän turib, car tãmângä tikilib dedi Ahmädqul bâbâm.

- Sız-çi? - şaşilib men ham ornimdän turib ketdim.

- Men car yänigä otib manä bu qâpqançälärni qoyib kelämän.

- Men ham bârämän.

- Cän, oğlim, kolmäk suvlârni qarä, ustidägi muzgä işänmä, bâtib qâläsän, tagi çuqur.

- Undä meni kotärib âläsiz.

- Nımä?

- Ozingiz bâbâcânimgä aytdingiz-kü, çarçäsä kotärib âlämän deb.

Ahmädqul bâbâm indämädi, menäm indämädim. Eşäkni âlâv yânidägi yulğın tupigä bağlâb, xurcündän bâbâcânimning suv keçädigän uzün rezinkä etigini âlib, mahsisining ustidän kıyâ başlâdi. Qarâb turdim. Âyâğı cudä kaltä ekän. Rezinkä etikning qonci qâringäçä bârib qâldi. Âldin meni kotärib otkâzdi, keyin xurcünni âlib otdi.

- Nasriddinning nabirəsi bolämän, deb cudä erkä bolib ketibsän, - dedi axiyri.

- Ozingiz ham erkä bolib ketibsiz, - dedim men ham.

- Bâý bâbângûng uyidä qarâl bolgänimni bılärkäsän- da, âtängû ham ozim kotärib kattä qılüvdim.

Men indämädim. Yıġlägim kelä başladı. Qârlärniyäm, tâġlärneiyäm yâmân korib qâldim. Agär yoldä bori uçrâb qâlışidän qorqmägänimdä, cân-cân deb qâçib ketgän bolärdim. Ahmädqul bâbâm mengä qarâb-qarâb qoyyâpti. Bır gal labini burib masxärä qıldı, men ham tılimni çıqarib qoydim... Manä bu yâläkçädän quyânlär sakrâb-sâkrâb otibdi, bır emäs, bır neçäsi... Sakrâgänini âyâqçäsi qârgä çuqurrâq bâtgänidän bılsä bolärkän. Hov anävi top bolib osgän yantâqning ustidä qâr yoq, quyânçä, qani, yesä bolärmikän, deb moylâvli tumşuqçäsini çozgändä qârlär duv etib tokilib ketibdi. Ahmädqul bâbâm anä şunaqa gaplär aytib car boylâb yuräverdi, yuräverdi. Men ham ozimni atäylâb eşitmägängä sâlib, çakmâning etägidän mahkâm uşlâb ârqaşidän bârâverdim.

- Rahmâncân! - dedi bır mahal toxtâb.

- Endi siz bılän heçäm gaplâşmäymän, - dedim arâzlägänimni bıldiriş uçün. Toġri-dä, negä hadeb bâyning nabiräsisän, bâyning nabiräsisän deyişäverädi. Nabiräsi bolsäm, negä yangi etigimni kıydirgäni qoyişmäydi, çamändägül doppim bâr, enäm oşäniyäm kıydirgäni bermäydi, eski qilib qoyäsän, eski qilib qoyäsän degäni- degän.

- Gapirmäsäng ham mayli, oġlim, tâpdik, xudâ xâhläsä, axtärgän xazinämizni tâpdik, - Ahmädqul bâbâm yelkäsidaġi xurcünni yergä qoyib, kaftläri bır-birigä ışqalây başladı, - manä buni borsıqning izi deydir. Quyângä oxşâb sakrâşni bılmäydi-dä, şoring qurġurlär. Ketâyâtgändä sudrâlib ozining ızini ozi tekisläb ketädi. Äv axtärib çıqışgandır beçärälär. Bâläläri ham ergäştirib otibdi. Anä qarägin, yaqınrâq yurgin.

Ahmədqul bábám yuzəsi Sanəmbibining çıldirməsidaday kelədigən qəpqəncəni əlib, yoləkdəgi qərlərnı uyəq- buyəqqa surıb əçılğən yergə ornətə bəşlədi. Ayəq qoygəndə qısbı qələdigən temırçələrını ıkkı tāməngə qayırıb, ortəsıgə lokidənını cəylədi. Keyin qəpqəncədəgi ıngıçkə zancırını yergə temır qəzıqçə qəqıb oşəngə bəğləb ham qoydı. Qəpqəncəning ortəsıgə, atrəfigə hāvüçləb arpə səçdı. Quruq bedəni kaftidə ezğıləb, maydələb oşəndən ham ançə təşlədi. Avvəligə cım turdim-də, keyin sorəməy desəm ham sorəgim keləverdı.

- Bəbəcən, - dedim axıyırı çıdəməy, - borsıq bungə qandəy qılıb ılınədi?

- Bılməysənmi? - qaddını rəstləb belıgə qolını qoydı bəbəm.

- Bılməymən.

- Erkəçəl orgətməgən ekən-də.

- Heçəm orgətməgən.

- Borsıqlər gəh bu yerdən otəyətgəndə, gəh əvqət yeymən deb, tumşuğını çozgəndə manə şı lokidənıgə tegıb ketsə bas, manə bu temırçələr paq etıb ayəğını qısbı ələdi.

- Vəy, beçərə-yey, ayəği əğriməydimi?

- Əğriydi, oğlim.

- Qoying, bəbəcən, mening rahmim kelyəpti ulərgə. Uydə bələləri bolsə yığləydi. Ənəcənımız qəçən kelər ekən, deb kutıb otirışədi... Əvləməy qoyə qələylik.

- Undə Erkəçəlning ayəğını qandəy davələymiz?

- Davələməsək ham tuzəlib qələr.

- Əbbə oğlim-yey, rahmdil ekənsən, barəkəllə... Hamışə şındəy bolgin... Lekin oğlim, Xudəi təələ camiki cənzətını ədəm uçün yarətğən. Borsığu quyən, bori - hammə-hamməsi sen uçün, men uçün, hamməmiz uçün yarətılğən. E, bandəm, bu dunyənı sengə beryəpmən, undən fəydələn, huzür-haləvət kor, lekin ısrəf qılmə, haddingdən əşmə, degən.

- Bábâcân, siz xudâning gapini eşitgänmisiz? - deb sorädim şaşilib.

- Yoq, mengä qalin kitâblärdän oqib berişgän, Eşânbuyä oqib bergän. Yur, endi qâpqânning unisiniyäm qoyäylik.

- Baribir borsıqlärgä açınıb ketyäpmän, - dedim yurgim kelmäy, - heç bolmäsä manä şu temir qâzıqçäni yulib taşläylik.

- E, bäläm-yey, qâzıqçä bolmäsä, borsıq qâpqânı inigä sudräb ketädi-kü! Qani, yurä qâl, - şundäy deb Ahmädqul bábâm xurcünni yanä yelkäsigä äldi. Car yâqaläb endi kunçıqar tãmängä yurä başlädik. Cudä kop yurdik. Men äyâğım sırğalib ikki martä yıqılıb tuşdim. Axiyri yanä bır câyda toxtäb, qâpqânçäning unisiniyäm, bunisiniyäm qoyib, äläv yâqqan câyimizgä kelgän edik, eşäğim yeçilib ketib, ozim ketäversämmi yâ ketmäsammi, deb bızgä qaräb turgän ekän.

- Bábâcân, - dedim opkäm tolib. - Yığlägim kelyäpti.

- Negä endi, azämät, ışimiz ongidän kelyäpti-kü?!

- Bolmäsä, qâpqânçälärni qaytarib älib ketäylik, ânäsi ilinsä bäläläri yığläydä. Menäm har kuni buvicänimni sağınıb yığläymän. Cän bábâcân, qâpqânlärnä älib ketä qäläylik.

- Kuyinmä, azämät, ehtimäl urğaçisi emäs, erkägi ilinär.

- Erkägi ilinsä ham baribir soyämizmi?

- Korämiz-dä, oğlim.

- Yâğıdän cındäy älib, keyin qoyib yubärsä ham bolädi- ku, toğrimi, bábâcân?

- Haq gapni aytyäpsän, oğlim.

- Şundäy qıläsiz-a?

- Şundäy qılämiz.

- Aldäsängiz, pıçâğingizni âlib berkitib qoyâmân, heçâm tâpâlmäysiz.

Keyin damini âlib kuç toplâb âlgân eşägimgä mındik- da, qışlâqqa conâb ketdik. Uygä yetgünçä, ey xudâ, borsıq ılâyâ ılınmâsin, ılâyâ ılınmâsin, deyâ pıçirlâb keldim.

3.7 ÇÂL BÂBÂLÄR SUHBÄTİ

Âvdân qaytib kelsäk, enâcânim ozi peşin namâzini oqıb, yâtgân câyidâ bolsä ham mayli, oqısin, savâbi kop bolädi, deyä endi bâbâmning yuz-qollarini çılâpçingä yuvdirâyâtgân ekân. Bâbâmgä qarâb: «Xâyriyät: olmâbdi, endi heçâm olmâydi», deb oylädim. Ahmädqul bâbâm hammäsi câyidâ boldi, ortâq, endi men bâräy, tegirmângä yuk taşlâb keldim, deb çıqıb ketä başlädi. Âstânägä yetgändä ârqaşigä ogirilib, Erkävây, bu nabirâng balâ ekân, uni endi ozim oğıl qilib âlâmân, dedi-dä, âvâz çıqarmäsdän sâqâlini sılkitib kulib qoydi. Enâcânim lâviyâ sâlib qatıqlı gocä pışirgân ekân, men bunaqa âşni cân-dilimdän yaxşı korâmân. İçä turib, boridän qorqqanimni aytib bermâqçı bolüvdim, bâbâm: - Âvçi oğlim, âvqat yeyilâyâtgändä kop gapirilmâydi, - deb tanbeh berdi.

- Xop bolädi, - dedim darrâv.

Endi içâyâtgân edim, enâm: - Qulünim, âdâbli bälâ qâşıqni ong qolidâ uşläydi, - deb orgätädi. Bungä ham darrâv xop dedim. Negä desängiz, tezraq içib bolsäm, bori haqıdägi gaplärimni koçägä çıqıb ortâqlärimgä ham aytib räsä haväslärini keltirmâqçı edim. Hâvlidän oh-oh, oh-ho, kım bâr, degân yoğân- ingiçkä âvâzlär kelib qâldi. Enâm ikkâvimiz darrâv ornimizdän turgân edik, eh-he, çâlbuvälär ekân, sâqâli yalpâq Esânqul bâbâm âldindä, sâqâli yoq Qambäräli bâbâ, beli bukik Yunüs bâbâ, hassä uşlâb yurädigân Matmüsä bâbâlär kırıp kelişyâpti. Hammäsining qolidâ tugünçä bâr.

Bır narsälär âlib kelişgän bolsä keräk, deb sevinib ketdim. Enäm tugünçälärni âlä turib, e, nımä kerägi bär edi, âvârä bolib, deyäverdi. Men bolsäm, e, çakki aytdi-dä, qaytärüb âlib ketişsä, içidäğini bılalmäy qälämän, deb qorqdim. Keyin oçâq yänigä bärüb, yumşaq postäk ustigä çardänä qurib otirib âldim. Koçägä çıqqım kelmädi. Negä desängiz, men çâlbâbälär gaplaşgändä qulâq sâlişni yaxşı korämän. Ozimni eşitmägängä sâlib yänğâğımni oynâb otirämän-u, hammäsini eşitib âlämän. Eşitmäy desäm ham eşitgim keläverädi. Sâqâli yoq Qambäräli bâbämning bâğdägi kapäsigä peşin namâzini yaşirinçä oqış uçün yığılışgän ekän, bâbâcânimdän kongil sorâşni oşâ yerdä maslahat qılışibdi. Erkâçâl yakkâyü yâlgız turädi, bır xabär âlmäsäk, qanaqa ortâq boldik, qârli-qırâvli kunlärdä ul-bul narsägä zârıqayâtğandır, kampirning qolidän nımä ham kelärdi, qani ketdik, deyişibdi.

Men, xayriyät, bâbâcânimning ortâğı kop ekän, ortâğı kop âdäm heç olmäydi, deb oylâb, baribir içidä nımälär bärliğini bılıgim kelib, haligi tugünçälärgä qarâb-qarâb qoyäverdim.

- Xoş, Erkävây bäläm, baxäyr, qani gapir-çi, nımä boldi ozi? - deb sorädi sâqâli yalpâq Esânqul bâbâm. Avvâligä ıya, negä bâbâcânimni bäläm, deyäpti deb oylâdim. Keyin, hah, yuzgä kırgänlär yetmişgä kırgänlärni bäläm deydi, deb oylâb, şuni tâpgänimdän cudä-cüdä sevinib ketdim. Enäm tugünçälärni yeçä başladı. Bittäsida qatlämä bär ekän, qatlämä, qatlämä, âstânädän hatlämä, degim keldi-yu, indämädim. Keyingi tugündä cıydä bär ekän, nân cıydä! Mazzä qılämän endi. Yoq, yeyişni emäs, yegändän keyin danäğini tuplaşni yaxşı korämän, çozmägä sâlib âtsängiz ham uzâqqa bärädi, ham qattıq tegmäydi, Sanâmbuvini räsä quvläymän endi.

- Bu qanaqa zamân boldi-ya, - deyäpti gapgä tuşib ketgän bâbälärdän bittäsi.

- Namâzgä ruxsät yoq!

- Xatmi Qurângä ruxsät yoq.

- Kıtâb oqışgä ruxsät yoq.

- Maçitgä ruxsät yoq.

- Canázgä ruxsät yoq.
- Äikni yuvib-täräşgä ruxsät yoq.
- Qanaqa zälimä zamänä boldi-ya! - degän gaplärni aytişyapti başqa bábälär ham.
- Xäneşän hazrätlerini älib ketişibdi! - vahımäli qilib dedi beli bukri Yunüs bábâm.
- Yoğ-ye, - dedi säqâli yoq Qambäräli bábâm, - avvälgi kuni korüwdim, dokândän kırsävün äläyätgän ekänlär...
- Şu keçä älib ketişibdi!
- Beçärä eşän, kop bılımdân kışı edilär-dä, - gapgä aräläşdi ozimning bábâm ham, - cân saqläymän deb, şoring qurğur qarigändä melisäxänäning çoçqasını bāqayätgän edilär... Qurâni şarifni yād bılärdilär, tafsifini ham kop çırâyli aytärdilär...
- Oşä çoçqalär başlärigä yetibdi.
- Yoğ-ye...
- Ha, şundäy bolibdi.
- Xoş-xöş?
- Änä çoçqa tuğıb, qışli-qırävli kunlärdä xaşäk kam, qärni aç ekän, bälälärini yeb qoyibdi.
- Çoçqa oz bäläsini yeydimi?
- Ha, mäl egäsigä oxşämäsä harâm olädi, degän gap bär-kü.
- YÄ navzämbillâ.
- Qanaqa kunlärgä qaldik, a?
- Naçälnik kelib eşän hazrätläridän çoçqaning bäläläri qani, deb soräbdi, - yanä gapirä başlädi Yunüs bábâ, - eşän hazrätläri änäsi yeb qoyibdi, debdilär. Yoq, debdi naçälnik, sen säqâling osmäy olğür, zarärkünändäsän, bızning ıdärämizgä atäyläb kırıp älgänsän, çoçqalärni qayergä komding, ayt, hâzir bolmäsä manä şu säqâlingü

yulib âlâmân, debdi. Eşân hazrâtlâri, çoçqang bâşingdân qâlsin, deb etâklâri qâqıb
çiqıb ketgân ekânlar... Şu keçâ âlib ketişibdi.

Hammâlâri cım bolib qâlışdı. Enâcânim sandâl ustigâ pâpükli dastürxânimizni
yâzib ozimizning mevâldân toldirib taşladı. Esânqul bâbâm bır baş çalâ mayizni
qoligâ âlib, kozigâ yaqınraq keltirib, Erkävây, rahmâtli âtâng ham, ılâyâ gori tolâ nur
bolsin, çalâ mayiz qılışgâ kop ustâ edi. Sen ham çakki bolmäbsân, baräkällä, dedi.
Matmüsâ bâbâm yânidân buklâmâ pıçâqçasini çiqarib, anâr soyâ başladı. Dânesi qâp-
qârâyekân. Âğzim suv açib ketdi, yegim keldi-yu, qol uzâtgâni uyaldim. Qambârâli
bâbâm enâm keltirib bergân çayni qaytârib-qaytârib, çâynâkning ustigâ bâşidâgi
telpâgini kıygizib qoydi.

- Ozimdân çiqqan balâgâ qaygâ bârây davâgâ, - deb gapirâ başladı Matmüsâ
bâbâm.

- Ha, insâf eng avvâlâ ozimizdân ketdi. - Xudâni unütdikmi, hammâ balâ
şundân.

- Barçâni bır-birigâ pâyılâqçı, bır-birigâ yâv qilib qoyışdı-ya.

- Qaytâgâ kâfir bolsâyâm oşâ Âqpâşşâ yaxşı ekân, hammâyâq musulmânâbâd
edi.

- Hây, Yunüsvây, astârâq, devârning ham qulâğı bâr deydilâr, - anâ şungâ
oxşâş gaplâr bolib turüvdi, darrâv teskâri ogirilib yanâ mazzâ qilib eşitâ başladim.
Yunüs bâbâm: «Erkävây, bâyvâçça kuyâvingdân qâlgân nabirâng şu bolâdimi?» deb
sorâdi. Xudâgâ ming qatlâ şukr, dedi bâbâcânim, xayriyâtki, şu bâr ekân, harqalây,
kunimgâ yarâb turibdi, çây qaynâtâdi, âyâğimni uqalâydi, mâlgâ xaşâk sâlâdi...

- Mengâ qarâ, oğlim, - dedi Yunüs bâbâm, - ma, manâ bu behimi âlgin-dâ,
sersüvginâ ekân, qarsillâtib yeb koçädâ oynâb kelgin.

Ha, bilib turibmən, meni aldab-süldab koçığa çiqarib yubarişadi-dä, keyin ozlari qızıq-qızıq gaplardan mazä qilib gapläşışadi. Heçäm-dä, şartta ornimdän turib:
- Bâbâcân, esli bälälär sâvuqda koçığa çiqmâydi, - dedim.

- - Bolmäsä bıznikigä çıqa qâl, - dedi yanä Yunüs bâbâm, - ortâqläring ayvândä yângâq oynäşyapti, oşälärgä qoşilä qâl.

- Men yângâq oynäşni yâmân korämän, - dedim heç çıqqım kelmäy. - Enäm mehmânlär kelgändä sen gapgä qoşilmäy çây qaynätib turgin, degän. Manä, qumğânni qaynätim-kü.

Çâl bâbälär bır-birlärigä qarab âlişdi. Ozimning bâbâm sal kulimsirägändäy ham boldi. Endi âyâq âğrıq haqıdä gapläşä başlaşdi. Cudä yâmân dard ekän, âyâq bolsäyü yurâlmäsä, undän yâmâni yoq ekän. Bâbâcânimdä âyâq bâr ekän, baş yoq ekän, başi bolgändä âyâğını ehtiyât qılğän, sâvuq suvgä sâlmägän bolärkän. Bâbâcânlär sâqâllärini sılkitib, he-heläşib kulişib âlişdi. Men darrâv ogirilib bâbâcânimgä qarädim, xayriyät başi câyidä turgän ekän...

Âyâq âğrıqning davâsi orik otining bâzilläşiyü qârä qoçqârning yâğı emiş. Qoçqârning yâğıgä palâv damlâb, toyib yeb, âyâqqa ham surtib, qızib turgän sandälgä uzätilsä, şundäy terlär emişki, bır uxlâb turilsä, âğrıq yoq bolib qâlärmiş. Luqmân bâbâ degän kattä doxtir şundäy degänmiş. Bu gaplärning hammäsini beli bukri Yunüsâli bâbâm aytdi. Başqa bâbälär maqul deyişib, başlärini qımirlätib-qımirlätib turişdi. Haligi tugünçälärdän bıridä yangi soyilgän qârä qoçqârning goşt-yâğı bâr emiş... Âşni ozimiz damlâb, Erkävây bılän bır çaqçaqläşâylik, deb kelişgän emiş.

- Râbiyâbibi, - deb çaqırdi axiyri Yunüs bâbâ.

Enäm hävlidän turib: - Men şu yerdämän, - deb âvâz berdi.

- Orik otindän bârmi?

- Vây qoşni, bır haftädän buyân qattıq otin qâldi deysizmi, ortâğingiz tınmây sandälgä ot bäs, deydilär.

- Heç bolmäsä kundäsidän ham yoqmi? Erkävây yâzi bılän ınqılläb koçırğän edi-kü?

Orikning kundäsiyäm, ğoläsiyäm serâb, bağ tãmângä bäsib qoyğänmiz. Bu xabärni eşitib, Yunüs bábâm enäcänimgä, bızning hävlimizgä çıqa qâling, ortâğingiz yalğız, ıyakni ıyakkä tıräb älib mırıqıb hasrätläşäsizlär, âşni ozimiz damläymiz, häy, bız erkäklärgä ham, har zamändä äzädlik beringlär, dedi. Men qorqıb ketdim, bär, sen ham çıqa qâl deyişsä, nımä qılämän? Qoy yağı äyâqdägi äğrıqni qandây suğurib älişini kormâqçı edim. Qızığa, äğrıq ozi qanaqa narsä, nımägä oxşaydı, ädämning äyâğığä qandây kırıp älädi, çıqayâtğändä qayeridän çıqarkin, äğzidänmi... Şulär haqidä oyläb turüvdim, ozimning bábâm: - Rahmâncân, - deb çaqırdı, - bábäläringgä äşpiçäq bılän taxtäkäçni tâpib bergin.

Iş buyürgänigä xursänd boldim. Endi çıqmäymän, heçäm çıqmäymän. Mazzä qilib gaplärimni eşitib, keyin ortâqlärimgä hammäsini aytib berämän... Bır uygä kırämän, bır hävligä çâpämän, arrä tâpib bersäm, bältä qayerdä deydi, äğılxânädän bältäni sudrüb çıqsäm, teşänglär yoqmi deydi. Uygä kırıp kapgirni tâpib bersäm, hov bäläm, tuzluqläring qayerdä deb soräşädi. Heçäm yaxşı gaplärdän gapläşişmäyäpti. Otgän haftä bázardä qoyning narxi arzân bopti, şuyäm gap bopti-yu. Borilärdän, uçär ätlärgä mingän qorbâşilärdän gapläşişğändä mazzä qılärdim. Men vahimäli narsälärni yaxşı korämän. Äldin sal-päl qorqıb turämän-dä, keyin butünläy qorqmây qälämän...

Ğoläni mınıb tur emiş. Arrä tärtişäyâtğändä qımirläb ketäyâtğän emiş. Heçäm-dä, qızıq-qızıq gaplärdän gapläşişsä, cän-cän. deb mınıb turärdim. Enäm bılän Hayitvâylärnikigä çıqıb ketäversäm, häzir yänğäq oynäyâtğän bolärdim. Endi çıqa qâlsäm-çi? Yoq, qarângı tuşib qâldi, acinädän qorqamän... Içkäri kırdim. Qâzändä bır narsälär bılq-bılq qaynâyäpti. Haligi, kolmäk suvning ustigä yämğır yâqqandä şışıb çıqadi-kü, oşanaqa bolib qaynâyäpti. Bılämän, paläv pışirişyäpti, pışsä, äling-äling, qani-qani, qilib yeyişädi-dä, keyin bábâcänimning äyâğığä yağ surtişädi, keyin

bâbâcânim tuzâlib qâlâdi. Heç birlâri mengâ gapirişmâyâpti. Cudâyâm alâm qıldı. Yıġlâvârây dedim.

- Negâ betâqat bolib qâlding, oġlim?-dedi axiyri bâbâcânim.-Yânimgâ kelâ qâl.

- Bârmâymân, - dedim alânim âşib.

- Iya-ıyâ, nımâ boldi, oġlim?

- Yıġlâgim kelyâpti.

- Mehmânlarınġ âldidâ uyat bolâdi-ya!

İndâmây, kızıġni atâylâb çangitib, uyning torigâ otib ketdim. Çuqur tâkçädâgi tunükâ qutining içidâ bâbâm bergân tangâlâr, çâynâkning qâpqâġı, har xıl mıxlâr, sadâf tugmâlâr, yaltırâq çoyân sâqqalârim bâr edi. Oşâlârnı âlib şaqırlâtâ bâşlâdim. Esânqul bâbâm bittâ qoli bılân qulâġını berkitib: - Hây, bâlâm, nımâ qılyâpsân? - deb sorâdi. - Oynâyâpmân, - dedim.

- Oyinçâqlâring şunaqa kopmi?

- Ha, şunaqa kop.

- Qani, bızgâ ham korsât-çi.

Ozim yangi etigimnimi yâki şu oyunçâqlârimnimi bır korsâtsâm-çi, deb turüvdim, cân-cân deb râzi boldim.

- Vây-böy, sen cudâ bây ekânsân-kü, - deb maqtâdi Esânqul bâbâm.

- Âġılxânâdâ yanâ bâr, - dedim yanâ ham koprâq maqtâv eşitgim kelib. Negâ desângiz, men maqtâv eşitişni cudâyâm-cudâyâm yaxşı korâmân, eşitâyâtgândâ yayrâb ketâmân.

- Mening nabirâlârimgâ ham bersâng bolârkân.

- Rahimberdigämi?

- Ha, oşängä.

- Xop, ertägä berämän.

- Ábbâ, Erkäçalning nabiräsi-yey, kop saxiy ham ekänsän. Xudâ xâhläsä, sendän yaxşı yigit çıqadi, baräkällä.

- Bâbâcân, men namâzning duälärini ham bılämän, - dedim ornimdän turib.

- Yoğ-ye!

- Râst, enäcânim orgätgän, ışnmasängiz, ozimning bâbâmdän soräng.

- Bılädi, - dedi bâbâm tasdıqlab, - qanı bâbäläringgä bır oqıb ber-çi, azämätim.

Ikki barmâğimni xuddi enäcânim orgätgändäy qılıb qulâğimning yumşaq câyigä qoyıb oqıdim.

- Vây oğlim-yey, vâı azämät-yey, beri kel, peşânängdän bır opây, - dedi Esânqul bâbâm. Keyin başqa bâbälärimning ham âldigä bärıb engäşib turdim. Peşânâmdän opıb, yelkâmni sılâşdı. Räsä maqtâşdı, anâr, üzüm berişdı. Erkävây, xudâ xâhläsä, şu bäläng mascidgä imâm bolädi, deyişdı. Áxiridä ozimning bâbâm yänidän cây korsätib: - Kel endi, damingû âl, ertäläbdän buyân sakräysän, çarçägändirsän, - dedi. - Uyqum kelyäpti, - dedim.

- Äzginä sabr qıl, âşni yeylik.

- Bâbâcân, ıssıq âşni yeyayâtgändä qolım kuyıb qälädi.

Bâbâcânım indämädi-yu, peşânâmni yumşâqqınä sılâb qoydı. Bâbälär yanä Xâneşân bâbâ haqıdä gapirä başläşdı. Qoqângä bärğändä oşanaqa kattä eşânlärning hammäsi ungä salâm berärkän, ılmi şunaqa kop ekänki, uning âldidä başqa eşânbâbälär gap açılmäy qulluq qılıb turışärkän.

- Şundäı avliyâ ädâmni qamäşsä-ya, - dedi bâbälärdän bittäsi.

- Câhıllär zamâni boldi-dä, ortâq, - dedi başqasi.

Men cahl degani nima ekän deb oylay başladim. Räsä oyladim, heç tãpãlmãdim. Keyin sorãb ãlãmãn dedimü endi bãbãcãnim haqıdã oylay başladim...

Xudã xãhlãsã olmãydi, ortãqlãri kop ãdãm heçãm olmãydi, ulãr otin yãrişãdi, palãv damlãşãdi, ãyãğıgã yãğ surtişãdi, heçãm oldirgãni qoyişmãydi. Ortãqlãri kop... men ham çãl bolgãnimdã olmãymãn, deb oylayverdim-oylayverdim, axiyri uxlãb qãlibmãn... Tuşimdã bãbãcãnimni kordim. Ikkãvimiz ham cannãtgã bãrib qãlgãn emişmiz. Qanãtimiz bãr emiş, silkitib-silkitib uçib yurgãn emişmiz, hammãyãq tumãn, heç narsãni korib bolmãs emiş. Bır mahal bãbãcãnimning qanãti yoq bolib qãlib, şalãp etib yergã tuşib ketdi.

- Bãbãcãn! - deyã baqirib yubãrdim. Keyin kozimni açib, ornimdãn turib ketdim. Mehmãn bãbãlãr ketib, enãcãnim ham qaytib çiqibdi, uyqusirãgãnimçã bãbãm tãmãngã ogirilib, boynidãn mahkãm quçãqlãb, endi olmãysiz-a, deb sorãdim.

- Olmãymãn, - dedi bãbãm yelkãmdãn silãb, - xudã xãhlãsã, hammãmiz ham olmãymiz, bırgã yaşãymiz.

3.8 ENãCãNIM ERTãK AYTãDI

Nãnüştãdãn keyin bãzillãb turgãn sandãlgã kırıp uxlãb qãlgãn ekãnmãn, kozimni açsãm, bãbãcãnim balãnd qoyilgãn yãstıqlãrigã suyãnib uxlãb qãpti. Xumpür-puluq- puluq, xumpür-puluq-puluq qilib xurrãk ãtyãpti. Bãbãcãnim ozi cudã xurrãkçi, enãm bãbãngũng şu ãdãti yaxşı, uyimizgã oğri kırmãydi, dedi. Ilgãri bittã itimiz bolgãn ekãn, men uni heçãm kormãgãnmãn, oşã itimiz xurrãkkã heç çıdãy ãlmãs ekãn, bãbãm xurrãk tãrtişi bilãn uyam yugürüb kelib eşiikkã tırmãşib, ırillãy berãrkãn... Enãcãnim bolsã derãzã tãmãngã ogirilib, qıyıqqa gul tıkãyãtgãn ekãn.

Bilämän, yanägi kuzdä mening kattä toyim bolädi, oşändä yuztä gulli qıyıq keräk, hammägä bittädän ulaşamız.

Astä ornimdän turib bildirmäsän bärrib, enäcänimning boynidän mahkäm quçâqlab âldim.

- Vây, kımsän? - deb sorädi başını kotärmäy.

- Qani taping-çi, - dedim âvâzimni başqaçarâq qilib.

- Neväräm kop, bittä-yarimtäsi kelgändir-dä.

- E, bu men-kü! - deyä kulib yubârdim. Enäcänim dâim şunaqa, ârqaşidän kelib açâmläsäm, men ekänligimni heçäm tâpâlmäydi.

Keyin deräzä tãmângä qaräsäm... vâyböy, şunaqangi qâr yağyaptiki, şunaqangi tez yağyaptiki... Milliän- milliântäsi bır-birini quvalab tuşyapti, vâyböy, cudâyäm çırâyli. Uyimiz baländlikkä qurilgän, derzämiz koçä tãmändä bolgäni uçün manä bu enäm ikkävimiz otirgän câydän uzâq-uzâqlärgäçä, hov Âtaxân bâbâning maydânigäçä, orikzârdän uyâqdägi qışlâqlärgäçä, hammä-hammäsining ustigä ham qâr yağyapti... Vâyböy, şunçä qâr qayerdän paydâ bolärkin, yağaversä, keyin âsmändä tugâb qâlmäsmikän?

- Enä, - deb çaqırdim.

- Nımä deysän, qulünim?

- Qârning yağışını qaräng.

- Koryäpmän, azämät. - Yoq, qaräng, hammäsini korgäningiz yoq, - şundäy deb enäcänimning başını derzä tãmângä burdim.

- Oğlim, buni layläkqâr deyişädi, - dedi enäcänim ham zavqlänib.

- Negä layläkqâr deyişädi? - soräymän bılgim kelib.

- Layläkkä oxşab äppâq qanâtlärini silkitib-silkitib tuşyâtgäni uçün-dä.

- Enäcân, şu qârlär qayâqdän paydâ bolädi?

- Buyäm yaratgân egämning bir karâmâti-dä, ogim.

- Yaratgân egäm degäningiz Xudâmi?

- Ha, Xudâ.

- Aytä qâling, qâr qayerdän paydâ bolädi, cân enäcân? Anävi kuni Abdürahımdän soräsäm, Xudâ eläkkä un sâlib eläydi, oşâ yerdä qâr bolib tuşädi, deydi. Yâlgân -a? Şunçâ unni Xudâ qayerdän âlädi, âsmândä tegirmân yoq- kui - Aytidim-kü! Xudâning karâmâti deb.

- Yoq-yoq, aytäsiz, bolmäsä tiktirgäni qoymäymän, - şundäy deb tizzäsığä qoyib tikäyâtgân çäkini târtib âldim, - Xudâning karâmâtini aytib beräsiz.

- Hammâ narsäni bılging kelädi-ya, oğlim. Bolmäsä cım otir, xalaqıt bermä. Qâr haqıdägi ertägimni aytib berämän.

- Hammäsini aytäsizmi?

- Hammäsini aytämän.

- Uxlâb qâlsäm-çi?

- Keçäsi bolsä uxlâb qâlârding, hâzir kundüzi-kü, oğlim, faqat gap qoşmäy tur, xopmi?

- Xop.

Enäcânım har gal ertäk başlaşıdän âldin bir nafäsginä kozlärini yumgân koyi cım bolib qâlârdi, bu gal ham şundäy qıldı. Eslâb âlsä keräk-dä.

- Qadim-qadim zamândä, - deb gap başlädi keyin, - şu ozimizning Farğânä tamândä acâyib insân yaşägän ekän. Xuşfel, xuşxülq, yanä bâbâcâninggä oxşâb yaxşı bağbân, saxiy, saxâvâtlı, yanä yetim-yesirlärgä, bevâ- beçârälärgä kop mehribân ham bolgân ekän. Beş vaqt namâz oqırkän, rozâ tutârkän, musulmânçilikni ornigä qoyârkän, xudâi taâlâ mominü musulmân bu insângä tort farzând atâ qilibdi, tortâviyäm oğıl bolibdi, degin. Har oğillärekanke, tâcdâr pâşşälärning ham haväsi kelârkän.

- Enəcân, kattâ bolsâm menâm oşâ yıgıtlârdaqa bolâmânmi? - deb sorâdim.

- Xudâ xâhläsä, albättâ, boläsân. Gap qoşmäy turdâ, oğlim, adâşib ketâmân. Çâlning oğıllâri ham âtälârigä oxşâb saxiy, saxâvâtli, mehnâtkâş ekân. Har kuni orinlârigä yâtgändâ, e xudâ, bızgâ şundây fazilât atâ qılginke, butün âlämdägi âdâmlârgä yaxşilik qılâylik, bu yaxşilik heç adâ bolmâsin, deb ilticâ qılışârkân. Xudâ ulârnıng ilticâsini bacâ qılıbdi va har bırıgä alâhıdâ bır sehr atâ qılıbdi. Duâ oqıssâ, kattâ oğıl qârgä, ikkinçi oğıl yâmğırgä, üçinçi oğıl şamâlgä, tortinçi oğıl quyâşgä aylânıb qâlâr, yanâ duâ oqıssâ, oz hâllârigä qaytışâr ekân... Qış kelsâyü qâr bolmäsâ yâmân bolârkân. Âdâmlâr xudâdân qâr sorâb, uyâq-buyâqqa yugürıb qâlîşârkân. Kattâ oğıl bılğân duâsını oqırkân, butün âlämgä gâh şakârqâr, gâh layläkqâr yâğa başlârkân. Bâlâlâr sevinişib: Qâr yâğar, qâr yâğar, Dalâlârgä dân yâğar. Qâr yâğar, qâr yâğar, Uyimizgä nân yâğar, - deb aşülâ aytışârkân. Negâkim, qâr kop yâğsâ, qırlârdâ buğdây yaxşı unârkân, daryâlârdâ suv kopâyârkân, qurt-qumürsqalâr qârning âstigä kırıb, sâvuqdan cân saqlâr ekân... Ilıq bahâr kelıb, qârlâr erıb bıtârkân, yerlâr quruqşâb qâlârkân, gıyâhlâr qatqalâq yerni yârib çıqâlmây qıynâlârkân, darâxtlârdägi kurtâklâr âzginâ nam bolsâydi, deyä âsmângä tıkilârkân. Şundâ ikkinçi oğıl duâ oqırkân: şâvillâb ılıqqınâ yâmğır yâğa başlârkân. Bâlâlâr yugürîşib koçägä çıqıb, doppilâri ni âsmângä âtib: Yâmğır yâğalâq, Eçki qumâlâq, Bâynıng qızını Qârni dumâlâq, Yâmğır yâğalâq, Unsâ tuvâlâq, Bargi şapâlâq, deb şerlâr toqışıb, aşülâlâr aytışârkân. Anâ undân keyin âläm yaşnâb-yâşârib ketârkân. Kurtâklâr âppâq- âppâq gul açârkân, qatqalâq yerdân sarıq, safsâr çuçmâmâlâr unıb çıqarkân, qırlârdâ yam-yâşıl maysâlâr gurkirârkân, qıp-qızıl lâlâlâr adirlârgä gılâm yâyarkân, haşârâtlâr ham ınlâridân çıqıb, yarâtgângä hamdü sanâ oqışârkân, aşülâ aytışârkân... Gâhâ yâmğır behad kop yâğarkân, quyâş yuzını korsâtmây qoyârkân, koçâlâr lây bolârkân, dalägä qoş çıqâlmâs ekân, darâxtlârdägi gullâr görägä aylânâ âlmâs ekân. Şundâ âdâmlâr, e xudâ, Haydâr şamâlingü yubâr, deyä ilticâ qılışârkân. Uxlâb qâlgân üçinçi oğıl ornidân turıb darhâl duâ oqırkân, yengil-yengil şamâl esâ başlârkân. Bâlâlâr koçägä yugürıb çıqışıb, sakrâşib-ırğışlâşıb: Haydâr şamâl esyâpti, Dalâlârnı kezyâpti. Boz dalägä qoş çıqar, Torttâ emâs, beş çıqar. Haydâr şamâl esyâpti, Bulütlârnı quvyâpti, Endi ulâr dam âlâr, Ekin-tikin mol bolâr, - deb aşülâ aytışârkân.

Boz yerlərgä dän-dünlärni ekiş, arıqlärni tázäläş, hâvüzlärgä suv quyiş başlänärkän. Marvärtäk tutlär astä- sekin şırä yıǵarkän. Oriklär sarǵayärkän, gılâslär rang âlib, ye bälä, meni yesäng-çi, deb çaqırärkän... Gâhâ quyâş qârä bulütlär ârtigä berkinib âlib, haftäläb ozini korsätmäy ham qâlärkän. Butün âlämdä harârät pasäyib ketärkän, buǵdâylär pışmäy, makkälär osmäy, şâlılär unib çıqmäy tek turışäverärkän. Şundä âdâmlär e, xudâ, quyâşinggä ayt, camâlini korsätsin, deyə tunü kun ilticâ qılâ başlärkän. İlticâ xudâcöy kencä oǵılning qulâǵıgä ham eşitilärkän.

Bu azämät darhâl ornidän turib, yuz-qolini yuvib, tahârät âlib, bılǵän duâsini oqırkän. Ertäsigäyâq quyâş çaraqılab çıqıb, yerü âsmângä qaynâq-qaynâq nurlär tokib, ekinlärni yaşnätib yubärärkän. Ekiş-tikinlärni yaşnägänini korgän dehqânlär xursänd, bağbânlärü çârvâçilär ham xursänd -hammäyâqdä xursändçilik başlänärkän. Tâllär sâyäsigä, salqın hâvüz boyigä yıǵılǵän bälälär ırǵışlâşib, qol uşlâşib aşülä aytişärkän: Âftâb çıqdi âlämgä, Yugürib bârdim xälâmgä, Xälä, xälä, kulçä ber, Xälâm deydi, otin ter. Otin terdik bir quçâq, Kulçä yâpdik bir oçâq. Dâl boġängä on kulçä, Keç qâlgängä bir kulçä, Cızzäsi bâr ozimgä, Yaxşi aytgän sozimgä...

Şundäy qilib xudâcöy âtâning torttâvi farzândi ham el- yurt xızmatigä bel bağlâşni niyät qılışgän ekän, niyâtlärigä yetişişdi. Yaxşi niyät qılǵän kışılär hamişä murâdigä yetärkän. Âdâmlär oǵlânlärdän mamnün bolib, umrläring uzâq bolsin, dunyâ turgünçä turinglär, deb duâ qılärkän. Bu duâlär icâbât bolib, xudâi taâlâ oǵlânlärni heç âlmäydigän, dunyâ turgünçä turädigän qilib, birigä Ayâz bâbâ deb, ikkinçisigä Bahâr bâbâ deb, uçinçisigä Haydâr bâbâ deb, tortinçisigä Quyâş bâbâ deb nâm beribdi. Bu bâbälär hâzir ham trük ekän, dunyâni kezib yurişärkän, qâr sorägändä qâr, yâmgır sorägändä yâmgır yâǵdirib berişärkän.

Enâcânim ertäkni tugätib, deräzä tãmângä tıkilgänçä cım bolib qâldi. Men ham oşâ tãmângä tıkilib, ançâ mahal cım turdim, keyin: -Enä, oşâ sehrlı duâlärni siz ham bıläsizmi? - deb sorädim.

- Yoq, bäläm, bılmäymän, - dedi enâcânim xorsinib.

- E-ye, bilgäningizdä mengä orgätib qoyärdingiz.

- Orgätsäm nımä qılärding?

-Qärlärni, yämğirlärni çaqırärdim, ädämlärning duäsini älärdim...

- Täyläğim, azämätim, kel, açämläşäylik, - dedi enäcänim quçağini keng açib.

Toyib açämläşdik. Äyägüdügi qärni ästänägä tap-tüp qaqıb Ahmädqul bäbäm kırıp kelä başlädi. Avväligä qar yağdırädigän Ayaz bäbä şu bolsä-ya, deb oylädim. Keyin Erkäçal, qaläysän, ortaq degänini eşitib, yoq bu Ahmädqul bäbämning ozginäsi, deb konglimdän otkäzdim. Häl-ahväl soräşib älgäç: - Manä, oğlim, - dedi Ahmädqul bäbäm muşüklärgä ävqat berädigängä oxşaş kışkinä käsäçäni tançä ustigä qoyib,- aytgäningü qıldim. Borsıqning erkägi ilingän ekän, yağüdü cındäy älib ozini qoyib yubärdim. Sakrüb-säkrüb inigä kırıp ketdi. Räbiyäbibi sizningham işingiz äsän bäidi, hıdigä taqat qılalmäysiz deb, bıyölä ozim eritib çıqa qıldim. Qani ortaq, erkälänib yätävermäy, äyägüdü çıqar, yağni ozim surtib qoyämän.

- Bäbäcän, rästdän ham borsıqning erkägi ilingän ekänmi? - deb sorädim işänqırämäy.

- Ha, erkägi ilinibdi, menikigä oxşägän moylävi ham bär ekän.

- Keyin çındän ham qoyib yubärdingizmi?

- Ha, qoyib yubärdim, inigä kırğünçä ärqasidän qaräb turdim. Sevinib ketdim. Cüdä-cüdä sevindim. Endi ungä erkäk borsıqning bäläläri ätämiz qaçän kelärkin deb yıgläb otirişmäydi, inläridä hammäläri bırgä bolışädi. Eacänimni qandäy açämlägän bolsäm, Ahmädqul bäbämni ham şundäy açämläb, yuzining säqäli yoq cäyidän opib äldim.

3.9 «ADABLI BALÄ» OYINI

qâr yağaverdi-yağaverdi, axiyri qorğânçämizdägi camiki uylärü bağlardägi daräxtlär, bız oynäydigän maydânçälärgäçä - hammä-hammäsi äppäq qâr ästidä qâldi. Enäcänim deräzä äldigä oltirib älib qanğıllab aşülä aytib, çäk tikkäni-tikkän. Bâbâcänim bolsä ozining äyâğını ozi uqalab nuqul uh tärtädi. Oyinçâqlärimni bir martä oynädim, keyin zerikib, hammäsini tepib taşladim.

- Enäcän, zerikib ketyäpmän, - dedim yığlämsiräb.

- Yänimgä otir, ertäk aytib berämän, - yupätmäqçi boldi enäm.

- Ertäk eşitgim kelmäyapti.

- Bâr bolmäsä, koçägä çıqıb ortâqläring bılän bırpäs oynäb kel.

- Ortâqlärimgä çıqmäymän, Murâdxänning buvisi labini manä bunaqa qılıb burib, ha, azämät, sandälläringüng oti oçıb qâlibdi-dä, ısingäni çıqıbsän-dä, deydi.

- Bolmäsä Hayitvaylärnikigä kır.

- Heçäm-dä, ulärnikidä bälä kop, sandälläridä cây yetişmäydi-dä, keyin surib-sürüb meni çekkägä çıkarib qoyışädi.

- Mengä qarä, änäsi, - deb gap qoşıb qâldi bâbâcänim, - Rahmânberdi oğlimni zeriktirib qoymäylik, ortâqlärini çağırıp kelsin, bırantä oyun oylab tãpärmiz.

- Râst aytyäpsizmi, bâbâcän? - dedim sakrâb ornimdän turib.

- Râst aytyäpmän.

- Ozingiz ham oynäysizmi?

- Oynäymän.

- Enäm-çi?

- Uyam oynäydi.

- «Adâbli bälä» oynäymizmi?

- Bopti.

- Yângâqdän kop beräsiz-a?

- Kop berämän.

Âh, qandây yaxşı boldi-ya! Mazâ qılâmiz endi. Bâbâcânim ozi yaxşı-dä, enäm ham, men ham yaxşimän, hammämiz yaxşimiz. Âdâbli bälä oyini - zor oyun. Kım âdâbli bolsä, oşâ yângâqni kopyütädi. Orik ham, mayiz ham yutädi. Hol qâr yağıb, şamâl kelâyâtgän kuni Ahmädqul bâbâmnikidä oynägän edik, men hammäsüdän zor çıqqanmän, bır xaltä yângâq yutgänmän, çontägim mayizgä tolib ketgän. Faqat yângâqni kop yemäslük keräk. Enäcânim, qoy, bas qıl endi desâyäm, işingizni qiling, ozimning yângâğım, deb çaqıb yeyaverdim, âxiri tāmâğım âğrib qâldi. Ertäläb turib enä desäm, indämäydi. Keyin bılsäm, âvâzim çıqmây qâlgän ekän. Endi yutsäm, kop yemäymän, ikkitä-ikkitädän nângä qoşib yeymän... Ey, qandây yaxşı boldi-ya! Enäcânimning tıķib turgän çâķini âtib taşlâb, boynigä âsilib âldim. Bırgä çıqıb aytämiz, bälälär mengä işänmäydi, enäläri ıssıq sandäldä cınginä yâtsäng-çi, deb urışib berädi, bırgä çıqasız, deb hâvligä sudrây başlädim.

- Vây, enäginäng orgilsin-yey,-deb qoydi âxiri enäcânim.

Hammäsini aytdik, koça başidägi Ğulâm bâbânikigäçä bârdik. Uyimiz bälägä tolib ketây dedi. Bıläsizkü, çârhari uyimiz cudâyäm kattä. Enäcânim hammäsining tagigä mening toyimgä atâb tıkkän yakändâzläridän toşâb: - Xuş kelibsizlär, mehmänlär! - dedi.

Hayıtvây oyun başlänib qâlsä, tağın keç qâlmäyin deb qorqıb etigini kıyışgä çıdamây, bâbâsining mahsisining ustidän kıyädigän kattä kalışini kıyib çıqqan ekän, içi qârgä tolib qâpti. Sanämbuvi uç yaşlı Râhılâ degän qoğırçaqqa oxşägän singilçäsi bâr edikü, oşâniyäm ergäştirib çıqıbdı. Dılicân âtäsining qulâqli telpäginini kıyib çıqqan ekän, beti korinmäy, heç kımğä oxşämây otiribdi.

Bâbâcânim, har bırıgâ alâhıdâ-alâhıdâ tıkilib, bu kımning bälâsi, bu kımning nabirâsi, deb sorâb çıqdi. Enâcânim ğalvirni toldirib yângâq, mırsâncâli origimizdân âlib çıqıb, bâbâmning âldigâ qoydi-dâ: - Hây, âtâsi, bâşlâmâysizmi? - deb qıstâdi.

- Xoş, oğıl-qızlarım, cacci mehmânçâlarım, - dedi bâbâcânim, - âdâbli bälâ oyunini bılâsizlâirmi ozi?

- Bılâmiz, hammâmiz bılâmiz, - dedik çuvillâşib.

- Kımdân bâşlâymiz bolmäsâ?

- Mendân, - sakrâb ornidân turdi Abduhalim.

- Sen kımning nabirâsi boläsân?

- Raimqâri bâbâning.

- Bâbâng korinmäydi, tınçlıkmi?

- Qoqângâ mayiz sâtgâni ketgân, enâm kotârgâniğâ sâtib darrâv qaytib keling, savdâlâşib vaqtıni otkâzmâng, degândi, bâbâm işingû qıl, ozim bılâmân, deb ketgân.

- Lekin bâbâng mayizni yaxşı quritâdi-dâ... Xoş, qani ayt-çi, oğlim, âdâbli bälâ qanaqa bolâdi?

- Âdâbli bälâ... esli bolâdi, - şâşilib qâldi Abduhalim.

- Yanâ?

- Yıqılıb tuşgândâ yığlâb otirmäydi, darrâv ornidân turib ketâverâdi.

- Yaxşı, yanâ qanaqa bolâdi?

- Yanâ, ukâsi yıqılğândâ ornidân turğızib, yığlâmâ, ukâcânim, yığlâmâ, deb yelkâsini sılâb qoyâdi.

- Xoş, yanâ qanaqa bolâdi?

- Akäsini sızläb gapirädi, yanä kattälär iş buyürgändä «xöp bolädi», deb qolini manä bundäy qilib kokrägigä qoyib turädi.

- Baräkällä, oğlim, yanä qanaqa bolädi? - Yanä, âtä-ânäsigä gap qaytärmäydi, mällärgä âzâr bermäydi, bîr martä ânä eçkimizni mînmâqçi bâigänimdä buvim, «âdâbli bâlä undäy qılmäydi», degän.

- Baräkällä, xop, yanä qandäy bolädi?

- Quşläрни oldirmäydi... Bîr martä tutning kavägidän çumçuqning bâläsini âläyâtgänimdä, enäm, «âdâbsiz, nîmä qıyâpsân, tuş darrâv» degän.

- Baräkällä, oğlim, qanâât hâsil qıldim, sen kop âdâbli ekânsân.

Bîz hammämiz ornimizdän turib gurillätib qarsäk çalib yubârdik, Abduhalimning ozi hammämizdän kopraq çaldi. Enäm ungä torttä yângâq, torttä orik uzätädi. Ortâğım, cudä kop yutâmân, deb oylâb uyläridän atäylâb boz xaltä kotärib kepti. Yângâq bîlân orikni oşângä sâlib, yânidä otirgän şerigigä labläriനി çapillätib maqtänib ham qoydi.

- Xoş, endi navbät kımniki? - sorädi bâbâcânim.

- Halidän buyân men tikkä turibmân-kü, - arâzlägändäy qilib dedi Dılicân.

- E-ha, etibâr bermäbmân. Yunüsvâyning nabiräsimidig?

- Vây, hâzir sorädingiz-kü?!

-Ha, aytgäding-a... Qani bâşläbölmäsä, oğlim.

- Kop aytsäm, kop beräsizmi?

- Kop berämân.

- Âdâbli bâlä... âdâbli bâlä bâbâsi işläyâtgändä âldigä «assälâmü âläyküm», deb bârädä, - Dılicân qolini koksigä qoyib, qanaqa salâm berişini ham korsätädi.

- Yaxşı, - deb qoydi bâbâcânim.

- Undän keyin, bábâsi işläyâtgändä âldigä bârib, ketmânni mengä bering, men çâpişib yubârâmân, deydi.

- Bu gaping ham yaxşı, davâm etâver.

- Bábâsi qol yuvâyâtgändä âbdâstâni âlib, keling, bâbâcân, men quyib yubârâmân, deydi. Keyin keçqurûn, bâbâcân, âyâğingizni uqalâb qoyâymi, deydi... Keyin, bábâsi hâvüzdän suv âlib kelâyâtgändä, mengä bering, çarçâb qâlâsiz, deydi. - Barâkällä, oğlim, kop âdâbli ekânsân, - deb maqtâdi bâbâcânim, - âdâbni faqat bâbângdän orgänibsändä, âtä- ânâng orgätmâbdi-dä.

- Vây, ulâr qışlâqqa koçib ketişgân-kü, - şâşilib dedi Dilicân.

- Ha, aytgändây, sen Yunüsvây bılân qâlgânsân, a? Barâkällä, esimdän çıqay debdi.

- Endi yângâqni bering, - ikkâv qolini barâbâr uzätib dedi Dilicân. - Bersângiz, enâm orgätgân âdâbni ham aytib berâmân, enâm sen hammädän âdâblisân, degân.

- Xop, qani eşitâylik-çi, enâng nımâlârni orgätgân ekân.

- Âdâbli bälâ yätâyâtgänidä ong tãmânini bâsib yätâdi... Keyin yanâ turâyâtgänidä ham ong tãmâni bılân turâdi... Keyin yanâ uygâ kırâyâtgänidä ong âyâğini manâ bundây qılib bâsib kırâdi... keyin yanâ uydän çıqayâtgänidä ham ong âyâğini bâsib çıqadi.

Hammâmiz tasir-tüsirigä âlib qarsâk çalib yubârdik. Dilicân kop aytib yângâqni kop âlib qoymâsin, deb oğlimdä hali gap kopgä oxşâydi, degândi, yanâ qarsâk çaldik. Toğri-dä, hammâ yângâqni u âlâr ekânü, orikni yeb otirâverâr ekânü, bız qarâb turârkânemiz-dä? Heçâm- da. Enâcânim, bolmäsä mayli, endi mehmân qızlârimgä ham navbât beringlâr zerikib qâlišmâsin, degândi, Sanâmbuvi âpâsining tızzâsidä otirgân Râhılâ ornidän turib: - Enâm mengä kamzül tukib yubârgân, - deb egüdügi kamzülçâsini koz-köz qılâ bâşlädi.

- Vây, bîrâm çırâyli ekänki, - maqtâb qoydi enäm.

- Manä, tugmäläri ham bâr, - yanä maqtândi Râhılä.

- Oh-ho, bunisi ham zor ekän, yiltirâb turibdi-ya, bâbâsi, qaräng, qızimizning qolidä munçaqläri ham bâr ekän.

Enäcânim Râhılâni târtib, tızzâsigä otqazdi-dä, peşânâsidän opib, asäl qızim, qaymâq qızim, deb erkälädi.

- Qani, âppâğım, ayt-çi, âdâbli qız qanaqa bolädi? - deb sorädi.

- Bılmäymän, - dedi Râhılä bâşini saräk-säräk qilib. - Vây, Mastânbuvi enäng heç narsä orgätmägänmi? Vây, şorim qursin.

- Orgätgän.

- Orgätgän bolsä, qani ayt-çi, qızim.

- Aytsäm, Sanâmbuvi âpäm bıqınimni çımdib âlädi.

- Çımdimäydi, Sanäm xân esli qız, âdâbli qız.

Râhılä enämning tızzâsidän turib, qollarini yânbâş tuşirib: Sanäm qızim âppâqqınä, Qoyläri ham dombâqqınä, Bet-qolini yuvmâbdi, Sâçläri ham paxmâqqınä, - deb çayqalib şer oqıb yubârdi.

Oqıdi-yu, hâvligä qarâb pıldirâb qâçib çıqıb ketä bâşlädi. Sanâmbuvi âpäm urişädi, deb qorqqan bolsä keräk-dä. Enäcânim uşläb, qoligä kotärib âldi. Kamzülining çontägigä mayiz, yângâq sâlâyâtgändi, bız bu Mastân xâlâm toqıgän şer, otgän safâr ham oqıgän, âdâbli bâlä oyunini bilmäs ekän, uyat, uyat, deb kıgizni tapillätib tepib, uyni çangitib qarsäk çalib yubârdik. Râhılä qız toxtâb, ârçasigä ogirilib: - Âdâbli qız âvqat içâyâtgänidä qâşıqni yalämäydi, keyin labini ham çapillätmäydi, bılämän, hammâsini bılämän. Keyin mışığı âqqandä yengigä artmäydi, - dediyü, bâşini enämning koksigä berkitib âldi. Uyalib ketdi şekilli. Uyalmasä ham bolärdi, toğrimi? Âdâbli bâlä mışığını râstän ham yengigä artmäydi. Undän korä çontägidän româlçâsini âlib oşängä artädi. Bâbâcânim Râhılä qızni erkäläb, âltitä yângâq berdi. Bız havâsimiz kelib, oh-ho, deb yubârdik.

- Xoş, mehmanlirim, endi kimgä navbät berämiz? - sorädi bábâcânim.

- Navbät meniki, - ornidän turib bábâcânim tãmân qaräb yurä başlädi Murâdxân ortâğım.

- Qani başläyver, cäyingdä turib aytäver, oğlim.

- Yoq, avväl yângâğımni beräsiz. - Tartibni buzmä-dä, oğlim.

- Aldäysiz, Ahmâdqul bábâm ham anävi kuni aldägän. Sen yaxşı bilmäs ekänsän, deb mengä nuqul puç yângâqlärni bergän... Bermäsängiz aytmäymän.

Bábâcânim ungä ikkitä yângâq uzätüvdi, u bolsä âdâbli bälä oyunini başläş ornigä, oçâq başigä otib teşaning ârquasi bılän yângâqlärini çaqıb, mağzini şaşmäsdän yeya başlädi. Bırpäs kutdik, ikkipäs kutdik, âxiri zerikib, qarsäk çalib uyat, uyat, uyat, deb uyni başimizgä kotärdik. Murâdxân şävqın bäsilgäç: - Origimniyäm bersängiz keyin oynäymän, - dedi.

Bábâcânim hâvüçidä orik uzätüvdi, şaşmäsdän çontägigä sâldi-dä, men buvimdän soräb çıqay, keyin oynäymän, deb şatalâq âtib çıqıb ketdi.

- Uyat, uyat, uyat, uyat! - deb baqırdik ârquasidän.

- Endi navbätni Sanämxân qızimgä beräylik, - dedi enäm.

Sanämbuvi zor, cudäyäm zor, hammädän kop bılädi, Ahmâdqul bábâmnikidä oynägänimizdä aytäverdi, aytäverdi, yângâqlärni âläverdi, âläverdi, âxiri Ahmâdqul bábâm, e, baräkällä, qızim-yey, yanä bırpäs oynäsäk, âmbârni qâqlâb qoyäsän şekilli, dedi. Keyin-çi, Sanämbuvi gapiräyâtganidä bır yergä, bır uyning şıptigä qaräydi, oşandä adäşib ketmäsä keräk-dä. Yângâq turgän ğalvirlärgä heç qarämäydi.

- Âdâbli qız ornidän turgändä eng avväl cäyini yığadi, - deb gap başlädi Sanämbuvi, - undän keyin yuz-qolini yuvädi, undän keyin hâvli supürädi...

- Baräkällä, qızim, kop âdâbli ekänsän.

- Keyin tãvuqlãrni katakdãn çıqarib yubãrãdi, nãnuştãgã otiriştãgã kattãlãrdãn åldin qol uzãtmãydi.

- Taãm yeyiştãn åldin «Bismillãhu rahmãnir rahım» deydi.

- Barãkãllã, qızim, åfãrin!

- Qãrni toygãndã «Alhamdülillãh, xudãgã şukr» deydi.

- Yaxşı, davãm etãver, qızim, kop ådãbli ekãnsãn.

- Nãnuştã tugãgãndã, dastürxãnni qãqıb, savãbini umidvãr arvãhlãrgã bađıştãdim, deydi... Çučkürgãndã kafti bılãn ågzini berkitib, «lã ılaha ıllãllãh», deb turãdi. Bolmãsã ågzigã şaytãn kırıp qãlãdi.

- Barãkãllã, qızim, barãkãllã.

- Undãn keyin... yanã aytãverãymi, bãbãcãn? Yanã aytãversãm, ådãbli qız kıyımlãrini hamıştã åzãdã tutãdi... akã-nkãlãrini sızlãb çãqırãdi.

- Barãkãllã, qızim, bılğãnlãringũng hammãsini ayt... Eng kattã mukãfãtni sengã berãmãn şekilli.

- Undãn keyin mehmãnlãr kelgãndã, xuş kelibsizlãr, deydi. Ketışãyãtgãnidã, vãy, munçã şãşyãpsizlãr, yanã kelinglãr bolmãsã, tez-tez kelib turinglãr, deydi.

Ådãbli qız oyini şu yergã yetgãndã Matmüsã bãbãmning kıçkinã qızı ornidãn turib, vãy, xãlãcãn, Sanãmxãn mening ådãbimni aytib qoyãpti-kü, bulãrni mengã buvim orgãtgãn, deb sal bolmãsã yıgiãb yubãrãyãzdi.

- Heçãm-dã, - dedi Sanãmbuvi, - men ozimning enãmdãn orgãngãnãm.

- Enãng bızdãn ođırlãb ålibdi, bolmãsã oğri ekãn, uyat, - deb Dılbãrxãn Sanãmbuvi tãmãngã astã-sekin kelã bãştãdi.

Ikkâvlâri bîr-bîrlârigâ tîkilişib, urîşây-urişây deb qâlišdi. E, urîşmäsâ bolârdî-dâ, oyinimiz endi rasvâ bolâdi. Qarsâk çalib yubârüvdik, ungâ ham parvâ qılışmâdi. Endi bîr-bîrlârigâ cudâyâm yaqınlâşib qâlišdi. Mening enâm ozi yaxşı-dâ, cudâyâm aqlli, ikkâvlâri ni ikki qoltıǵıgâ âlib, peşânâlerîdân çopillâtib opib, yarâştirdi- qoydi. Ânâcânlarım, asâl qızlarım, dedi keyin, âsmân hammâniki bolgâni kabi, quyâş hammâniki bolgâni kabi âdâb sozlâri ham hammâniki bolâdi. Sızlar, asâl qızlarım, âsmângâ qarâgânlarîng bîlân âsmân adâ bolib qâlmâydi, toǵrimi? Har bîrlâring oz uylâringdâ turib âdâb sozini aytgânlarîng bîlân âdâb ham adâ bolib qâlmâydi... Âdâb ham, âftâb ham hammâniki...

Bız betâqat bolib navbâtimiz qaçân kelâdi, deb kutâyâtgândik, çıdâyâlmây qarsâk çalib yubârdik. Âdâb kop bolsâ, yaxşı, lekin yângâq âz-dâ, bızgâ yetmây qâlâdi, deb çuǵurlâşdik, keyin oyinimiz yanâ bâşlâniş ketdi. Oynâyverdik, oynâyverdik. Men ikki martâ çıqdim, ikkâvidâyâm hammâdân kop yutdim. Murâdxân ortâǵım men buvimdân âdâbni orgâniş çıqdim deb, uyam oyingâ qoşilib âldi. Ey, oşâ kuni cudâ mazâ boldi-dâ. Enâcânım ham, bâbâcânım ham âdâbli ekân, âdâbli bâbâ bîlân âdâbli enâ qanaqa bolâdi deb sorâvdik, ulâr ham cavâb qaytârişdi, baribir, bızçâlik bolışmâdi. Râsâ kulişdik, qarsâklâr çaldik, âxiridâ âdâbli qızlar uy supürîşdi, bız âdâbli bâlâ bolgânımız uçün uçtâmiz uyâǵıgâ, uçtâmiz buyâǵıgâ otib, bâbâcânımning âyâǵını uqalâdik. Çıqıb ketâyâtgândâ Hayıtvây ortâǵım qulâǵımgâ: «Bâbânnıng âyâǵı quruq suyâk ekân, mening bâbânnıng âyâǵı yumşâqqınâ lıqqa goşt», deb maqtândi.

3.10 TUNĠ MEHMÂN

Enâcânım hamîşâ bîrâr ısdân mamnün bâisâng, kongling tolsâ, Xudâgâ şukr degin, buni ortâqlâringgâ ham orgâtib qoygin, şundâ Xudâ ışinggâ yanâ rıvâc berib, bundân ham kopraq xursând bolâsân, deb orgâtârdi. Men dâim Xudâgâ şukr, deb yurâmân. Yıqılıb tuşib peşânâm qânâmâgândâ oşândâ ham Xudâgâ şukr, degânâm,

Dılıcân bılân ham ozärgä çäpişib, ozib ketgänimdä yanä Xudâgä şukr, Xudâgä şukr, degänmän... Bâbâcânım tuzälä başladı. Hassägä tayänib, vây-vâylâb bolsâyäm hâvligä çıqyaptı, kattâ bältäni baländ-bäländ kotärib otin yâryäpti, âğılgä kırıb, mällärgä xaşäk sâlyäpti, Xudâgä şukr, hammäsi yaxşı bolyäpti.

Kun bätây-bätây degändä, bâbâcânım, yur oğlim, magäzingä bârib keläylik, fânär yağı âlämiz, çarçäsäm kotärib âlärsän, deb mengä emäs, enämğä qaräb kozini qısib qoydı. Cân-cân deb râzi boldim. Negä desängiz, qâr yâqqandän buyân qışlâqqa bır martâyäm bargänimiz yoq. Men yangi etigimni kıyib, qârlärni ğarç-ğurç bäsib yurişni yaxşı korämän. Yoldä yursängiz, unçä qızıqmäs, çekkârâqqa çıqıb bäsilmägän qârlär ustidän yursängiz, ğarç-ğurç, ğarç-ğurç degän âvâz çıqarädi.

Yoldä ketâyâtgändä: - Bâbâcân, negä meniyäm âlib ketyäpsiz, râstdänäm sizni kotärib âlämänmi? - sorädim.

Bâbâm kuldi: -Yoq, oğlimyeni kotärälmäysän.

- Negä bolmäsä undäy dedingiz?

- Qızıq-qızıq gaplärdän gapläşib ketäylik dedim-dä.

- Ozingiz qızıq gaplärdän bilmäysizmi?

- Endi, oğlim, sen kopraq bıläsän-dä.

Toğri, mengä qarägändä bâbâcânım qızıq-qızıq gaplärdän kamraq bılädi. Bır martä, bäläm, âğzingä qaräb gapir, degändi, bâbâcân, âğzimgä qandäy qılıb qaräymän, qaräsäm gapirälmäymän-kü, desäm, bâbâcânım: - Sen, oğlim, qızıq gap aytding-kü, - deb räsä kulgän. Yanä bır martä dalägä suv âçgäni ketâyâtgänimizdä hây, kozinggä qaräb yur, tıkanı bäsib âlmägin tağın degändi, etägidän tärtib, bâbâcân, kozimgä qanaqa qılıb qaräymän, qaräymän desäm manä yumilib qâlyäpti-kü, deb cavâb bergänimdäyäm räsä kulgän.

Magäzinimiz âldidä meni taniydiğän bälälär bolsä, yangi etigimni korsätib räsä maqtänämän, degändim, esizginä, nuqul kattâ bälälär çıqıbdı. Ulärgä koz-közläгим

kelmadi. Bu yerdä qışlâqning idâräsi, uning yânidä içigä buğdây bılän şâli tokib qoyilgân sırlı maçit, undän naridä magâzin, undän naridä nânvâyxânä, undän naridä çâyxânä, çâyxânäning âldidä yâzdä kattä bâlälär çomilädigän hâvüz ham bâr. Hammäsi câyidä turgän ekän. Ulärni tãmâşä qilib bolgänimdän keyin yugürüb bâbâmning âldigä kırdim. Bâbâcânım fânär yâğı, kallaqand âlib, endi pul uzätâyâtgän ekän, qani, qançä berärkän, deb tıkilib turdim.

- E, amâki, kattârâğıdän uzätävering, şunçä pulni nımä qılâsız? - dedi magâzinçi amâki.

Bâbâm pulning ârtgänini karmânigä sâlib: - Nımä qılârdim, manä şu oğlimgä toy qilib bermâqçimän, - dedi.

Magâzinçi amâki mengä bittä pâpükli qand uzätib: - Toyinggä meni yäm aytäsän-a? - deb sorädi.

- Yanä bittä bersängiz keyin aytämän, - degän edim, ikkâvläri räsä kulişdi. Bâşigä oğılçäsining tonini yâpinib çıqqan bittä âpâ bâr ekän, teskâri qarâb uyam kuldi. Manä şunaqa, men qızıq-qızıq gaplärni kop bılämän. Endi çıqıb ketâyâtgândik, bâşigä qızıl şapkä kıygän ikkitä melisä amâki kırıb keldi. Men qorqıb ketdim. Qulâq bolib olgän âtämni anä şulär qolini ârqaşigä bağlâb, âlib ketişgän bolişsä-ya, deb oylâb, anä şungä qorqdim. Ikkâvidâyäm toppânçä yoq, faqat çakmânidä yaltırâq tugmâçäläri kop ekän. Şunaqangi tugmâçälärdän mendä ham bâr, qutiçämğä sâlib qoygänmän.

- Xabârim yoq... - dedi bâbâm melisä amâkiğä qarâb. Demäk, ulär bır narsä soräşibdi-dä, men eşitmäbmän, nımäni soräşdi ekän? Oşä tugmâçälärimni soräşgän bolsä-ya, men ulärni oğırlâb âlgänim yoq-kü, kattä çoyän sâqqagä almâştirib âlgänmän! Bâbâmning ârqaşigä otib, çakmânigä betimni berkitib âldim, yanä qorqa bâşlâdim.

- Måbådâ bîrâr xabâr eşitsängiz... - dedi melisâ amâki.

- Albättâ, albättâ, - cavâb qaytârdi bâbâm.

- Idârämizni korgänsiz-a?

- Xudâ uni heç kimgä korgilik qılmäsin-u, lekin korgänmän, bäläm, korgänmän. Albättâ xabâr berämän.

Cadäl yurib çıqıb ketdik. Bâbâcânım âyâğı âğrib, çolâqlänâyâtğän bolsâyäm hassäsini qoltığığâ âlib, şunaqa tez yurdiki, ârquasidän zorğa yugürdim. Yıgitali akäning eşigigä yetgändä toxtâb: - Zahrâ xälängükigä ham bîrrâv kırıp ketämizmi? - deb sorädi.

- Unikigä kırmäymiz, - dedim.

- Undäy demä, oğlim.

- Qaçân bârsâm, ha, bâbângû mayizidän âbkemäbsändä, hammäsini ozing yeb yuräveräsänmi, deydi... Kırsäk, qantimizni yarmini âlib qoyädi. - Ha, mayli, oziyäm, qârânğı tuşib qâldi, turtinib yurmäylik.

- Toğri, bâbâcân, turtinib yurmäylik, - dedim men ham.

Endi sekin-sekin yurä başlädik. Qışlâqdän çıqıb qorğânçämiz koringünçä cım bârdik. Sorämäy desäm ham soräğim keläverdi: - Bâbâcân, melisâ amâki sızdän nımäni sorädi?

- Qamâqxânädän bîrâv qaçıbdı.

- Vây, kım qaçıbdı?

- Xâneşân hazrâtläri.

- E, yâzdä bâğımızgä mehmân bolib kelädigän eşân buvämi?

- Ha, oşâ kışı.

- Meni tizzäsığä otqazib, duâ orgätädigän eşânbuvämi?
- Ha, oşâ deyâpmân-kü.
- Vây uşlaşib âlişsä-çi?
- Yanä qamâşadi-dä, oğlim.
- Keyin nımä bolädi, bâbâcân?
- Qoy, bäläm, sorâyvermä, yurägimgä gap sığmäyapti.
- Menikigä sığyapti-kü, bâbâcân.
- Seniki keng-dä, oğlim.
- Sızniki cudâyäm târmi?
- Ha, keyin keksâygändä âdämning yurägi târ bolib qâladi.
- Bâbâcân, târ bolmäsdän âldin qançâ gap sığadi?
- Qoy, oğlim, bırpäs cım ketâylik.
- Yoq, aytäsiz, aytmäsangiz, qârgä otirib âlämän.

- Eh-he, âdämning yurägigä târ bolgünçä manâ şu yerdä qançâ qâr bolsä, şunçä, dalälärdä qançä daräxt bolsä, şunçä, tâglärdä qançä tâş bolsä, şunçä soz sığar ekän. Ozining sozi, enäcânining sozi, bâbâcânining sozi, ortâqlärining sozi, hammâ-hammäsi sığıb ketäverärkän...

Kelsäk, enäcânım keçki âvqatni pışirib, sıgırmıyäm sağıb âlib, sandälgä bâzillätib âlâv sâlib Qoygän ekän. Faqat, mâşkiçiri pışirgäni yâmân bopti. Men uning ozini emäs, sabzisini yâmân korämän, âğzimgä sâlsäm çaynägim kelmây turäverämän.

- Ha, Âtâcân, tınçlıkmi? - sorädi enäm, - qâvâğingiz ayrân xaltädây âsilib ketibdi?

- Uh, çarçädım şekilli, - inqıllâb dedi bâbâcânım.

- Aftingiz b şqa nars ni aytib turibdi-k ?

- Sen m nev rangg  oxşab hamm  nars ni bilging kel ver di-ya...  vqating  suz... X neş n hazr tl ri qam qx n d n q  ib ketibdil r.

- V y xud yim, kimd n e itdingiz?

- Ikkit  melis  b l  qı l qni a d r-t nt r qilib yuribdi.

- Xud y  ozi pan hıg   lsin, - en m f tihadg  qol   di, - avliy l r mad dk r bolsin, yurtimizning im ni edil r, im nli band l rning baxtig  hamm  bal l rd n qutulib  lsinl r. Nı m qıl rdik,  t si,  sm n yır q, yer qattıq... Faqat q v  ingizni   ibr q otiring.

- Nı m, a ul  aytib ber yimi, bolm s , - cerkib berdi b b c nim.

- Y şligingizd  ayt lm g n a ul ni endi ayt rmidingiz, - dedi en m ham.

Ke ki  vqatni cımgın  otirib yedik. Bır-birimizg  he  m gap qo m dik. Keyin men kıgizg  otirib xalt d gi y n  ql rimni qayt d n san b kor  b şl dim. Ul r bols   mb rx n d n sav td  mayiz  lib  ıqıb,  arini t z l y b şl şdi. Qo ang   lib b rib s t miz, pulini topl b, mening toyimg  i l t miz.

- En , uyqum kely pti, - dedim esn b.

- Sand lg  y tib y t  tur, keyin y nimg   l m n, - dedi en m.

- Ert k aytib berm ysizmi?

- Ert kni ert g  ayt miz, t yl  ım.

Tezgin  uxl b q ldim. Qan   uxl dim, bilm ym n, yan  uy anib ketdim, O  qd  guldir m z n bolib ot y ny pti, uy y p-y ru , en m bil n b b m yoq, sav td gi mayiz ort d  turibdi. Qoyimiz tu ay-tu ay deb tur vdi, o  y qq   ıqıb keti g ndir-d , deb oyl b u y nb şimg  ogirilib  ldim. En m bil n b b m uyg  kırrib ikkit  korp , ikkit  y stıq  lib yan   ıqıb keti di. Iye, qoy tu ay tg nd  tagig  korp 

sâlišârkân-dâ, deb oylâdim. Yanâ çıqışib, patnisdâ nân, mayız, qâzândâgi mâşkiçiridân ham âlişdi. Iye, deb oylâdim yanâ, qoy tuğayâtğanidâ mâşkiçiri ham yer ekân-dâ. Keyin ıkkâvlâri qaytib çıqışib, sandâlgâ otirişdi, -İşqilib Rahmânberdi sezib qâlmâsin-dâ, ânâsi, - deb şivirlâdi bâbâm.

- Sezmâydi, dâng qâtib uxlâb yâtibdi, - enâm ham şivirlâdi.

- Nımâ bolgândâyâm bâlâ-dâ, bittâ-yarimtâsigâ aytib qoyâdimi deb qorqamân.

- Qorqmâng, âtâsi, âmbârxânâni qulflâb qoyâmiz.

- Beçârâ eşân hazrâtlâri, - şivirlây bâşlâdi bâbâcânim, - kop qıynâlibdilâr-dâ. Melisâ yıgıtlârdân biri savâb bolâr deb ozi bâş bolib qâçiribdi. Yaxşı âdâm kop-dâ, ânâsi... Qârângı tuşgünçâ suvi yoq arıqdâ, koprikning âstidâ yâtibdilâr-a...

- Vây şorim, muzlâb qâlgândirlâr?

-Müzlâş ham gapmi, tillâri gapgâ kelmâyapti... Bıznikigâ yaxşı kelibsiz, xılvât cây, bâlâ-çaqa yoq, kırđi-çıqđi kam, dedim. Tırık ekân mân, xudâ xâhlâsâ sızni ehtiyât qılâmân, dedim. Şoring qurğur, yum-yum yığlâydi, degin... Ânâsi, tur, âzginâ sut qaynâtgin, asâl qoşib ıçirâylik.

- Âtâsi, mayli, hazrâtimni ehtiyât qılâylik, savâb bolâdi, bu dunyâdân savâbdân bâşqa yanâ nımâ ham âlib ketârdik...

Anâ şunaqa gaplâr bolâverdi. Ha, bıldim, hammâsini bıldim, eşân buvâm qâçib bıznikigâ kelibdilâr. Men bolsâm qoyimiz tuğyapti deb oylâbmân-a? Mendân yaşırişmâqçı, koçâgâ çıqıb ortâqlârigâ aytib berâdi, deb oylâşâyâtgândir-dâ, heçâm aytmâsdim... Bılgânimni enâm bıln bâbâmgâ ham sezdimây mân. E, bu bâlâ baribir aytib berâdi, deb beçârâ Eşânbâbâmni koçâgâ ıçıqarib yubârişâdi, sâvuqdâ qayâqqa bârâdilâr, toğrimi, keyin melisâ amâkilâr yanâ qamâb qoyişâdi-kü? Yoq, aytmây mân,

aytmäymän. Ha, ha, menäm enäm bılän bábâmni aldäymän. Heç aytmäymän... uyqu kelyäpti, yoq, uxläymän, uxläymän.

3.11 EŞÂN BÂBÂ MENİ DUÂ QILDİLÄR

Ertäläb nânüşädän keyin bábâcânim, zarür işi bâr ekän, darrâv kelämän, deb hassäsığä tayänib, çıqıb ketdi. Yur oğlim, bırgä bârämiz, demädi, baribir aytgändä ham bärmäsdim. Men Eşân bábâ qayerdä yâtgänlärini bılmâqçimän, bılämänü heç kımğä aytmäymän.

-Enä, âmbârxânägä kırıb behı âlib çıqsäm maylimi, cudä yegim kelyäpti, - dedim.

- Kalläyi saharläb-a? - hayrân boldi enäm.

- Ha, kalläyi saharläb yegim kelyäpti.

Enäm yengilginä kuldi. Men ham kongligä başqa gap kelmäsin, deb ozigä oxşätib yengilginä kuldim. Mayli âlä qâl, degändi, yugürüb çıqsäm eşikni qulflaşmägän ekän. Keçäsi qulfläb qoyämiz, Rahmânberdi kırâlmäydi, deyişgändikü?

Âstânä âldidä toxtäb, içkärigä qarây başlääim. Heç kım korinmädi. Tuyäsändiğumuzdä mayız bâr, yâzdä qurıtğänmiz, Qoqângä âlib bârıb sâtmâqçimiz. Temir sandıqdä orik bâr, savâtlärdä behı, anârlär turibdi, faqat Eşân bábâ yoq, xâlâs. Meni aldäşibdi-dä yâki tuşimdä kordimmikän? Yâki men turgünçä ketib qâldilärmikän?.. Bârdi-yu, mälxânädämi, sâmânxânädämi bolsälär-çi?

- Enä, oynägim kelyäpti, - dedim qaytib çıqıb.

- Halirâq bâräsän.

- Yoq, hâzir bârgim kelyäpti.

- Qulâqçiningû kıyib âl bolmäsä, - deb qıçqırdı enäm ârqamdän. Qulâqçinni kıyib nımä qılämän, toğrimi?

Men taşqari hâvligä otib, undän mâlxânägä, undän sâmânxânägä kırmâqçımän. U yerdä âdämning qulâğı sâvqâtmäydi, ılıqqınä. Mâlxânägä kırışım bılän eşikning yânidä yâtädigän qoylârimiz gur etib ornidän turışdı, beçârälâr-yey, bızgä xaşäk sâlâdi deb oylâşgändir-dä. Heçäm-dä, şâşib turibmân-kü, tuğay-tuğay deb turgän ânä qoyimiz ong âyâğını tap etib yergä urdı, men ham tap etkizib yerni tepib qoydim. Buzâqçäm mengä qarâb erkälänib mo-o degändi, men ham mo-o, dedim. Kavşänib yâtgän sıgirim ornidän şâşmäsdän turib yalpâq âğzini âsmângä qilib, mâ-â deb masxärä qılğän edi, men ham mâ-â deb uniyâm masxärä qıldim. Toğri-dä, qaçân qaräsäm, meni masxärä qılğäni-qılğän. Mâlxânä astä-sekin yârışib, endi hammä câyni korädigän bolib qâldim. Nâvvâsimiz yâtibdi, eşâgimiz yâtibdi, faqat Eşân bâbâ yoq, xâlâs. Âxürlâr ham bom-böş. Gong uyib qoyilgäncâyni aylänib otâyâtgändim, sâpi kaltä kuräkni bılmäsdän bâsib âlibmân. Oşâ kaltä sâpi kelib peşânämğä taraqlâb tegdi. Bıräm, âğridiki, enämning gapigä kırıp qulâqçinimni kıyib âlsäm bolârkän, bunçalik âğrimäsdı. Aläm qıldı, cudâyâm aläm qıldı. Peşânäm âğriyâtgäni uçün emäs, bâbâm bılän enäm meni aldâşgäni uçün aläm qıldı. Yanä tağın Rahmâncân bılmäsin, Rahmâncân bılmäsin, deb masxärä qılışädi-ya... Sâmânxânä tãmângä qarâgän edim, iye, ânä buni qaräng, zor boldi-kü, sâmânxânämiz heç qulflänmäs edi, faqat otgän yılı bâbâm ıkkı xum musälläs sâlib armânilärgä sâtämiz deb qulflâb qoygändi, xâlâs. Keçâyâm âçıq edi, quçâqlâb bedä âlib çıqqanmân... Ha, boldi, Eşân buvämni şu yergä berkitişgän... İçigä qandây kırdim endi? Burçäkdä teşik bâr, Hayitvây bılän yaşıntöpälâq oynägänimizdä men oşâ yerdän otib, berkinib âlârdim. Heçäm tâpâlmäsdı. Bârib qaräsäm, eski tonni buklâb tıqıb qoyışibdi. Astä, âvâz çıqarmäsdän otib âldim. Âldin kozirn yaxşı korgünçä cım yâtdim, nafâsimni çıqarmädım, keyin narigi burçäkdä, coxâri pâyä bılän tosılğän câydä bâbâcânimnikigä oxşâgän kattä kaliş turgänini korib qâldim. Sâmâanning ustidän surgälib, emäklâb bârâyâtgändim, tosâtdän kaliş yoq bolib qâldı. Acinä bolsä-ya, deb

oylädimü enäcänim har kuni duâ oqıydi, bıznikidä acinä bolmäydi, deb oyläb qärnimni muzdäy sãmângä bäsib cım yätäverdim. Pâyäning uyâğı yârışib, hammä narsä korinä bäsłädi. Ha, äldin tıppä barâbâr qılıb sãmân toşâşibdi, keyin kıgiz yâzişibdi, keyin korpäçä sâlişibdi, keyin Eşân bábâni yätqızib, ustini oräb ham qoyişibdi. Eşân bábâm teskâri tãmângä qaräb pış-piş uxläb yätibdilär, qaräb turäverdim, turäverdim... Axiyri zerikib, pâyäning äräsidadän qälimni uzättdim-dä, korpäni tärtib: - Bâbâcân, bâbâcân, - deyä şivirläy bäsłädim.

- Ha?! - Eşân bábâm uygâq ekänlär, orinläridän turib ketäyâzdilär.

Äq koyläkläri ustidadän bábâmnikigä oxşâgân nımçä ham kıyib älibdilär. Pâyäning äräsidadän bäsımni otkäzib: - Bu menmân, - dedim.

- Otäkämni yârâyâzding-kü, bäläm. Kımsän ozi?

- Rahmâncânımân, äldingizgä otsâm maylimi?

- Eşik qulf edi şekilli, qayâqdän paydâ bolding?

- Teşikdän paydâ boldim, qorqmäng, heç kımgä aytmäymân.

- Sal pastrâq gapir, bäläm.

- Vây, ozingiz qattıq gapiryäpsiz-kü, - deyä şivirlädim.

- Mening bu yerdä ekänligimni kım aytdi sengä?

- Keçäsi enäm bılân bâbâcänim gapläşâyâtgändä ozimni uxlägängä sâlib hammäsini eşitib äldim. Qorqmäng, bâbâcân, heç kımgä aytmäymân. Oyinçâq bersâyäm, pul bersâyäm heç kımgä aytmäymân. Aytsâm sızni yanä qamäb qoyişädi, toğrimi?

- Toğri-kü, bäläm, lekin...

- Sızni korib qälgänimni bábâmgä ham aytmäng, xopmi? Aytsängiz, e, bu bälä ortâqlärigä aytib berädi, deb sızni darrâv çıqarib yubârişädi.

- Oh, bäläm-âv, bäläm-âv, qani otir-çi.

Halitdän buyân sâmanın ustidâ otirüvdim, endi surilib kığizgâ otib âldim. Eşân bâbâmnıng başidâ sâçi yoq, sıp-sillıq ekân. Keyin sâqâllâriyâm cudâ sıyrâk, yanâ tağın yarmi âq, yarmi qârâ deng. Yıltırâq başlâridâ âq doppilâri bâr ekân, oşâni kıyib, egûlârigâ bâbâmnıkgâ oxşâş çakmânni taşlâb, başlâriini çayqadilâr: - O bâlâm-yey, bâlâm-yey.

- Bâbâcân, mendân sırayâm qorqmäng, - dedim gaplaşgim kelib. - Yâzdâ kelgâningizdâ, bağımızdâgi supädâ otirgâningizdâ enâcânim orgâtgân duâlârini oqib bergânimdâ meni tızgângizgâ âlib, peşânâmdân opib, kop esli bâlâ ekânsân deb nâk bergânsiz.

- E, boldi-böldi, bâlâm. Eslâdim, barâkällä.

- Endi qorqmâysizmi?

- Yoq, endi qorqmâyman.

- Qorqmäng, bıznikidâ acinâlâr yoq. Enâcânim duâlâr oqib ulârini haydâb yubârgân.

- Râbiyâbibi enâng kop fâzilâ ayâl-dâ.

- Bâbâcân, fâzilâ degâni nımâ degâni?

- Kop narsâni bılâdi, degâni. Bâr endi, botâm, uylâringgâ çıqa qâl.

- Çıqqım kelmâyâpti-dâ, bâbâcân.

- O, bâlâm-yey, bâlâm-yey.

- Bâbâcân, siz çoqqanıng bâlâsini oldirib qoydingizmi?

- Astağfirüllâ, darrâv kımdân eşitâ qâlding?

- Aytmâyman.- Râstdânâm çoçqa oz bâlâsini ozi yeb qoydimi?

- Tavbâ.

- Ha, aldâyâpsiz, naçâlnikkâ: e, çoçqang başingdân qâlsin, debsiz-kü?

- Yâ, tavbâ.

- Bâbâcân, çoqqaniyâm şâxi bolâdimi?

-Ke, qoy, botäläğim, men çarçäb turibmän, -dedilär Eşân bábâm, yástıqqa yânbâşlâb, - bâşqa paytdä gapläşärmiz, xopmi?

- Men çarçägänim yoq, bábâcân, sizning ıllingiz daryâmi?

- Kım aytdi bu gapläрни, botäm?

- Yoq, aytä qâling, daryâ içingizdä turädimi?

- Hay, endi botäm, kop kıtâblärni oqıgänmiz-dä.

- «Çâr kıtâb»niyämmi?

-Ha.

- Abâ Muslimniyämmi?

-Ha.

- Vây, bulärni bızgä âtinbuvi xâlâm oqıb bergänkü... bábâcân, çarçädingizmi, âyâğingizni uqalâb qoyäymi?

Eşân bábâm ındämädilär, kozläринi yumib yânbâşlägäniçä cım yätäverdilər. Menäm tukilib turäverdim. Heçäm ketgim kelmädi.

Beçarä Eşân bábâmgä qıyin-dä, toğrimi? Koçägä çıqsälär, qızıl şapkä kıygän melisälär qamâb qoyışädi. Çoçqaning bäläsi qani, deb yanä urişädi. Âtâcân tâğamni âtgändäy, peşânäsüdän paq-paq qilib âtib taşläsä-ya? Vây bábâcânim-yey, bıräm rahmim kelyäptiki. Nımä qılsäm ekän? Eh, kattä yıgit bolgänimdä... bârdiyü bábâmning miltıgını âlib çıqıb bersäm-çi... melisälär seni âtämän desä, yoq, âtâlmäysän, manä, mendäyäm miltıq bâr, paqıllätib ozingü âtib taşläymän, derdilär! Ah-ha, şundäy qılämän, qılämän dedimmi, qılämän...

Astâ, âvâz çıqarmäsdän qârnim bilän ârqamgä surilib teşikdän otdim. Ozimning bábâm miltıqni lattägä orâb âxürgä qoyib, ustigä xaşäk taşlägänini korgändim, xayriyät, câyidä ekän, âlib, yanä ârqamgä qaytdim. Eşân bábâm teskâri ogirilib, yanä pış-pış qılayâtgän ekänlär, ustiläridägi çakmândän sekin târtib: - Manä âbkeldim, - deyä pıçirlädim.

- Miltiq.

- A?! - Eşân bâbâm orinläridän turib ketâyâzdilär.

- Qorqmäng, - deb yupätdim, - ozimning bâbâm bilgäni yoq.

- Nımä qılämän bu matâhni men?

- Âtäsiz, melisä amäkilär, şapkäli askärlär kelgändä âtäsiz. Oşändä sizni sırayäm uşlaşalmäydi.

- Â, bäläm-yey, - şundäy deb Eşân bâbâm meni tızzälärigä âlib, başimgä betlärini bâsib, yanä tağın ançäginä bäläm-yey, bäläm-yey deb turdilär. - Qolim bılän sâqâlingizni taräb qoyäymi? - deb sorädim.

- Yoq, yoq, bäläm, cım tur.

- Bolmäsä, âyâğingizni uqalaymän, - dedim tızzäläridän tuşib.

Qaräsäm, Eşân bâbâm yığläyâtgän ekänlär. Kozyaşlari burünlärining yänidän otib, lablärigä yetäy- yetäy deb qâpti. Yığlämägänläridä bolärdi, endi maniyäm yığlägim kelyäpti.

- Bâbâcân, bolmäsä çıqıb ketäymi? - deb sorädim.

- Yoq-yoq, botäm, endi çıqmäy qoyä qâl... Bolär iş boldi.

- Negä yığläyäpsiz undä?

- Seni yaxşı korgänimdän.

- Men yaxşimänmi?

- Cudäyäm yaxşı ekänsän.

- Yanä mengä orgäting bolmäsä?

- Nımäni orgätäy, botäm?

- Yâzdä kelgäningizdä, supädä otirgänimizdä yanägi safär sengä kıtâb oqışni orgätämän, devdingiz-kü.

- Ha, darvâqe, şunaqa devdim-a. Lekin bäläm, oqışni orgänişning ozi bolmäydi-dä.

- Mayli, ozi bolmasâyâm, orgätävering.

- E, bälâm-yey, buning uçün kıtáb keräk, qâğâz-qalâm keräk.

- Mayli, bâbâcân, qâğâz-qalâm bolmasâyâm orgänäverämân. Orgätmäsängiz, ornimdän turib dâdläymân, manä turyäpmân. Turäveräymi?

Men hazilläşüvdim, Eşân bâbâm çınäkämigä qorqıb qolimdän uşláb, ozläri tãmängä târtib: - Haväsing zor ekân-dä, botäm? - deb sorädilär.

- Cudä zor, bâbâcân, - dedim şaşilib.

- Alif degin-çi bolmasä.

- Alif, - dedim şaşilib.

- Be, - degin.

-Be. - Te, - degin.

-Te.

- Se, - degin.

- Se.

- Bulär- harflär, botäm. Äldin şulärni yâd âläylik. Qani hâzir aytgänimizni bır takrârlä-çi.

Men darrâv takrârläb berdim. Oh-ho, zehning otkir ekân, dedilär. Yanä torttä harf aytüvdilär, ulärniyâm orgänib äldim. Balâ ekänsän-kü, oğlim, dedilär. Yanä orgättilär, qârnim açib qâlgünçä orgänäverdim. Axiyri qârnim bılän surilib teşikdän çıqıb uygä kırsäm, enäcänim şırgürüç pışırıp, men yaxşı korädigän saryâğlârdän sâlib qoygän ekân. Yeyayâtgänimdä, munçä qâlib ketding, deb sorädi, räsä oynädik, dedim. Xayriyät, esing kırıp qâpti, etigingü hâi qılmäbsän, degändi, enäcân, men etigimni yeçib qoyıp oynädim, dedim. Şu qârdä-ya, degändi, yoq, sandäldä otirdik, dedim. Enäcänim etigimni hâi qılmägänim uçün yanä oynäb kelişimgä âsänginä ruxsätberdi. Teşikdän otib bundäy qaräsäm, Eşân bâbâm ham şırgürüç yeb otiribdilär. E-ha, enäcänim, sen ävqatlänib tur, men mälläringgä xaşäk sâlib çıqay deb, meni aldägän ekân. Vây, men ham yâlgân gapirdim-kü, ikkävimizäm yâlgânçi ekänmiz.

- Çıqdingmi, botäm, - deb sorädilär Eşân bâbâm, - ke, âvqatni bîrgä yeymiz.

Qârnim toqligini aytdim. Keyin kelgânimni enämğä aytib bermädingizmi deb sorädim. Eşân bâbâm gordä aytämânmi, dedilär. Men ham sızni korgânimni aytmädim, heçäm aytmâyân, dedim. Baräkällä, dedilär.

- Bâbâcân, sız cannätimisiz? - deb sorädim âxiridä.

- Xudâ xâhläsä, - dedilär Eşân bâbâm.

- Ozimning bâbâm-çi?

- Uyam.

- Enäm-çi?

- Uyam.

- Men-çi? - İnşâällä, sen ham cannäti ekänsän.

- Olgânimizdä hammämiz bîrgä bolämizmi? Oşâ yerdä ham mengä oqışni orgätäsizmi?

Eşân bâbâm cavâb qaytärmäy kulib başimni sılâb qoydilär. Keyin yanä oqışni orgätä başladilär. Orgätgiläri yoq ediyü men qıstâb turib âldim. Orgätmäsängiz, mltıgımizni âlib qoyâmân, dedim... Torttä harf orgätädilär, endi yanä başidän başlä, deydilär. Yanä orgätädilär, yanä takrârlä, deydilär. Âxiridä: - Xudâ taâlâ sengä otkir zehn atâ qılğân ekän, botäm, - deb peşânämdän çopillätib opib qoydilär.

- Vây, enäcânim aytädi-kü, bu gapni, - dedim men ham.

- Zamânä kotärgändä, seni uyimgä âlib ketib mullä qılârdim, oğlim.

- Mayli, bâbâcân, zamân kotärmäsâyâm mullä boläverämân.

- Qani, harflärni yanä bîr takrârlä-çi?

- Alif, be, te, se, cim, xâ, he, dâl, zâl, re, ze, şın, sın, sâd, zâd, itqı, ızğı, ayn, ğayn, pe, qâf, kâf, lâm, mım, nun, vâv... - Şulärni aytdim-dâ âxiridâ toxtâb kuçük bälägä oxşâb: vâv, vâv, vâv, deyâyâtgândim, Eşân bâbâm, hay-hay, harflär muqaddäs, ulärni masxärä qilib bolmäydi, dedilär.

Heç çıqıb ketgim yoq edi-yu, keç kırıp qâldi-dâ, enäm axtärib meni bu yerdä ekänligimni bılıb qâlsä, keyin kırılmäydi, deb qorqdim. Eşân bâbâm meni yanä tizzälärigä âlib muzdây betlärmni başimgä qoyıb ançacım turdilär-dâ; - Ä, bäläm-yey, bäläm-yey, - deb qoydilär.

Çıqsâm, ozimning bâbâm ıçkäri hävlidä otin yârâyâtgân ekän, enäm, qırt-qırt qilib sabzi toğräyâpti.

- Qayerdä qâlib ketding?- deb sorädi.

- Oynädim, - dedim.

- Kımmikidä oynäding, bâbâng räsä axtäribdi-kü?

- Aytmäymän, qolimni kesib tuz sepsängiz ham aytmäymän,-dedim qorqıb,- aytısâm melisä amäkilärüsläb ketib yanä qamâb qoyışädi.

Keyin yugürüb bârib sandälgä kırdim-dâ, başimgä korpäni tärtib: - Heçäm aytmäymän, - deb baqırdim-dâ, yığläb yubârdim.

Ertäläb tezginä turib, enäcänimning kozini çalgıtıb Eşân bâbâmning âldilärigä kırämän dedimü heç turgim kelmädi. Negä kop uxlâb qâldim ekän, deb oylänib yätäverdim. Quyâş çıqıbdı, tâğ tãmändägi derözämizdän uyimizgä nur âqıb kırıyâpti. Bıräm mayın, bıräm yumşâq, kaftimni tutib hävüçimgä yığamän desäm, heç uşläb bolmäyâpti. Negä yoq bolib qâlärkin, axir, men ulärni korib turibmän-kü. Qızıq, qayâqqa yoq bolib qâlyâpti ekän?.. Hay, mayli, endi bu haqdä heçäm oylämäymän. Yaxşisi, tuşimni esläymän. Cudâyäm mazzâ tuş kordim- da, har kungisidän ham zor boldi. YÄ ongimdä kordimmikän... yoq uçdim-kü, men faqat tuşimdä uçmän-kü...

Eşân buväm uçşni bılmäs ekänlär, men orgätib qoydim, keyin bırgäläşib uçdik, keyin çoçqaning bäläläri, qızıl şapkäli amäkilär bızni räsä quvläşdi. Ulär ham uçäyaptı, bız ham uçyärmiz. Borsıqlärning bäläläri ham toxtä-töxtä deb uçäyätgändäy boldi. Keyin cannätgä tuşib qaldik. Oh-ho-o, cudä zor ekän-kü, enäcänim aytgändäy, har xıl gullär şunaqa kopki... Äq kallaqandlär savätlärdägi qandlärmı yäki äppraq bolib açılğan atirgüllärmı, deb oylänib qaldim. Bır qaräsäm qand bolädi, bır qaräsäm gul bolädi... Keyin Eşân bábäm kıçkinä bolib qaldılar. Iye, sız negä bunaqa bop qaldingiz desäm, çoyän säqqangü bersäng, sengä bulbulçä bolib sayräydiğän huştägimni berämän, deydilər. Keyin hammäyâqni bulbulçä bolib sayräydiğän huştäklär bäsib ketdi... Bâbâcân, sız negä pakänä bolib qaldingiz, desäm, vây, men çalä tuğılğanmân-kü, dedilər. Bâşläridä äq sallä, egüläridä mallä çâpân, boyläri kıçkinä-kü, säqälläri tızälärigä yetäy-yetäy deb turibdi. Kulib yubârdim, kulä-külä uyğänib ham ketibmân. Kozimni açsäm, enäcänim ham, bâbâcänim ham yoq. Keyin, hali aytgänimdäy, quyâşning nurini hävüçimgä yığıb yätäverdim. Râstdän ham oşä nurlär qayâqqa yoq bolib qâlärkin, bârdi-yu, hävüçimni yâzıb deräzä yänigä bârib oşä yerdä äynägä qısib turib, uşlâsäm-çi, deb sekin-astâ bârib ikki kaftimni äynägä bäsib turgän edim, enäm kırıb: - Nımä qılyäpsän? - deb sorädi.

- Nurlärni uşläyâpmän, - dedim.

- Qanaqa nurlär?

- Quyâşning nuridaqa nur-dä, manä, äynädän otib kelyaptı, hävüçimgä ançäsini uşläb turibmân...

Kaftimni äynädän älgän edim, yanä hävüçimdä heç narsä yoq. Aläm qıldı Cudäyäm aläm qıldı. Enäcänim anävi kuni älib kelgänimiz äq qanddän älib hälväytär pışırğan ekän, oşäni yeyayätgändäyäm alämim heç tarqamädi.

- Enä, oynägäni çıqamän, - dedim ornimdän turib.

- Bugün heç yâqqa çıqmäysän, - dedi enäm.

- Çıqamän dedimmi, çıqamän, - deb turib äldim. Yoq desä, qâq yergä yâtib dumäläymän, deb turüvdim, otib berkinib äldim. Undän keyin mâlxânägä otib qaräsäm, iye, sâ mânxânäni bugün qulfläşmäpti, iye-ıye, içkäridä Eşân bâbâm ham yoq, keçä yâtgän câyläri bom-böş, korpäläriniyäm yıgıb âlişibdi. Ha, bildim, Rahmânberdi sezib qâlibdi, endi ortâqlärigä aytib berädi, deb âmbârxânägä berkitişgändir-dä... Vây, bu yerdä ham yoq-kü?! Yugürüb ârqamgä qaytdim: - Enä, Eşân bâbâm qanilär?

- Qanaqa Eşân buvâ? - hayrân bolgändäy sorädi enäcânim.

- Sâ mânxânädä yâtgän Eşân buväm.

- Sâ mânxânädä heç kım yâtgäni yoq, valdirämä.

- Aldäyäpsiz, keçä äldilärigä kırgänmän. Qârnim bilän sâ mângä yâtib keçgäçä gapläşgänmän.

- Bemäni gapläрни gapirmä, tâylâğım.

- Bemänimi? Alif, be, te, se, cım, hâ, xe, dâl, zâl... Bulärni kım orgätädi bolmäsä?

Enäcânim, meni bağrigä bâsib, başlärimdän silädi, yuzimdän opdi. Har yılı bır martä arvâhlär kelädi, oşä arvâh gâhâ xudâcöy xânädânlärdä bırâr Eşân buvâning qıyâfäsüdä korinädi. Sen, azämätim, arvâh koribsän, undän harf orgängäning yaxşı, savâb bolädi, uni unütmägin, takrârläb turgin, lekin zinhâr arvâh korgäningü bırân kışigä aytä kormä. Aytsäng, darrâv uyimiz kuyib ketädi, dedi. Äldin işänmädim, keçqurün bâbâcânim ham şu gapni aytgändi, keyin işändim!

- Ha-ha, oğlim, bu gapni heç kımğä aytä kormä, - dedi bâbâcânim ham qorqıb, - aytgän zahâting uyimiz kuyib ketädi.

- Mällärimiz-çi? - deb sorädim şâşilib.

- Hammä-hammäsi kuyädi, koçädä qâlâmiz, - dedi bâbâm yığlämsirâyâtgändäy bolib.

Men ham keçgäçä yıǵlämsiräb yurdim.

3.12 BUVİM TÂNG ÂTGÜNÇÄ YIĞLÄB ÇIQDİ

Qâr yâqqandän buyân bunaqa mazzä qilib oynämägän edik. Yoq, râst aytyäpmän, sandällärdä ısınib, ayvânlärdä gürpängläşib, uy egäsining hây bas qilinglär, şumtäkälär, degänigäcindäy-cindäy xafä bolib oynärdik. Bugün-çi, vây, şunaqa mazzä qılyäpmizki, bäribir, sızgä aytälmäymän. Ahmädqul bábämning bağı ârqasidägi baländ tepälikkä Sultânäli akäm paqırdä suv âlib çıqıb quygän ekän, qâr aräläş muzläb, şunaqa sıllıq boptiki, salginä qadäm bâssängiz, pastgä qaräb şuvilläb tuşib ketäsiz. Ketäyâtgändä şunaqa huzür qıläsizki, buniyäm aytälmäymän ."Bir xılimiz otirib âlämiz, bır xılimiz engäşib ketämiz, kışkinä bälälär bolsä, ulär hali qorqâq-dä, pæzd- pæzd bolib bır-birining etäginini uşläb âlišädi... Eh, mazzä bolyäpti! Yıqilib ham tuşämiz, dumäläb ham ketämiz, qıqırläşib kulämiz, qıçqıramız.

- Rahmânberdi! - deb çağırdi Sultânäli akäm, - qulâğing karmi?

- Kar emäsmän, - qulâğimni uşläb korib dedim. - Buving keldi, deyäpmän.

- A, buvim?! - dedimü bır nafäs tık turib qâldim. Vây, râst, râst ekän! Hu anä, devâr tãmändä kaftini peşânäsığä sâyäbân qilib turibdi. Ustidägi baxmäl tonidän tanidim, başidägi cun româliyäm oziniki! Buvicân, buvicânim, deyä qıçqırıp yubârdim. İkkâvimiz ham bır-birimizgä qaräb yugürä başlädik. Tepälikdän tuşgünçä ıkkı martä yıqıldim. Munçä yolim kopäymäydi-ya, munçä... Manä, yaqınläşdik, âz qâldi.

- Buvicân! - deyä qıçqırdim.

- Cånim, asälim, - buvim yıǵláb yubardı. Açamlášib ketdik. Opişyápmiz, yıǵlášyápmiz, meni kotárib álgán, men boynidán mahkám quçaqláb ályápmán. Qani endi mıng yıl, millián yıl şundáy tursák, turäversák, turäversák, men buvimning hıdini sağingán edim, saçını qatıqláb yuvgändä şunaqa hıd kelardı, toyib-töyib hıdláyápmán.

- Buvicånim! - deymán yanä yuzlárini qolim bılán sıláb.

- Vây, qolláring sávqátib qápti, qoltıǵımgä tıqaqál, asälim, - deydi buvim.

- Yoq-yoq, yanä sılây, kop sılây, qollarım ham sızni sağingán.

- Mayli, oǵlim, sılây qál. Faqat yıǵlámä.

- Yoq, toxtäng, yanä cındây yıǵlây.

-Asälim, dombâǵım...

Buvim ham yıǵlášǵä tuşdı, yelkäsini silkitib-silkitib yıǵladı. Meni yergä qoyib, engášib, endi kıyımlárimdán ham opä başladı.

- Meni korgáni keldingizmi? - deb soráymán.

- Korgáni keldim, oǵlim.

- Sağındingizmi?

- Sağındim, qattıq sağındim, asálginäm.

- Menäm sağındim, manä şu kozlárım bılán sağındim. Keçäsiyám sağınámán, oynâyátgánimdâyám sağınámán, har kuni korgim keládi. Keyin enámǵä bildirmây yıǵláb- yıǵláb álamán. Endi ketmäysizmi?

- Ketmäymán, şirinim, ketmäymán. Tepálik támangä qarádim. Hayitvây buvim bárligini bır korib qoysin, dedim. Qaçán urişsä, buvisi tuǵmágán, bábási tuqqan, deb labini burib masxärä qıládi. Yoq, bızǵä qarámádi. Qarámäsäng, qarámä, sengä korsätädigán buvim yoq, hali ozim toygánim yoq-kü?!

Qol uşlaşib uyimizgä conädik, buvimning qoli ıssıqqınä, bıräm yumşâq, baxmäl toni, cun româli, yaltırâq mahsiläriyäm yaxşı, hammäsi çırâyli.

- Endi ketmäysiz-a? - yanä soräymän.

- Ozingü âlib ketsäm-çi, asälim?

- Yoq-yoq, uyâqqa heçäm bärmäymän, sızäm bärmäysiz endi. Ogäy akälärimni yämän korämän.

- Undäy demä, oğlim, akäläring yämän bälälär emäs, esli, âdâbli.

- Heçäm-dä, qaçân bårsäm, bu sening buvingmäs, bızni buvimiz, âtämiz sätib âlgän, deydi. Oyinçâqlärimniyäm oğırlâb qoyışädi, oyingäyäm qoşışmäydi. Endi ketmäysiz, uläräm ozini buvisini tâpib âlsin, ulärning âtäsi bâr, mening âtäm yoq-kü.

- Qoy, yığlämä, oğlim.

- Yığläyverämän.

- Kotärib âläymi?

- Keräkmäs.

- Men seni kattä yıgit bolib qâldi desäm...

- Ketmäymän desängiz keyin kattä yıgit bolämän.

- Xop, anä, asälim, ketmäymän.

- Uxlägänimdä ham ketmäysizmi?

- Ketmäymän, şirinin, - şundäy deb buvim meni yanä kotärib, yâş âqıb turgän kozlärimdän, sâvqâtgän yuzlärimdän, haligi, men açqab turgänimdä âvqatni şaşilib yeymän-kü, oşânaqa qilib opä başlädi.

Uygä kelsäk, enäm bılän bábâcänim cızzäli nänläрни yapıb, qaymâqlärdän qoyib, âmbârânäning şıftigä âsgän uzümlärimizdän âlib çıqıb bızni kutib otirişgän

ekän. Äzginä yedimü, keyin heçäm yegim kelmäy, nuqul buvimgä tükilib otirdim. Mengä atäb tükib kelgän yangi koyläk bılän beqasäm tonni kıygim keläverdi. Enäm, ha, mayli, kıyib korä qâlsin, degän edi, kıyib bolib bundäy qaräsäm, endi buvim enämning tızzäsığä başını qoyib pıq-pıq yığläyätgän ekän.

- Undäy demä, qızim, - deyäpti enäm, - oşä yetimlär ham begänä emäs, cıyänläring bolädi, xälängüng tılab-tiläb älgän aziz farzändläri...

- Cıyänlärigä qaräsin, deb meni ätäm tengi ädämğä beribsiz- da, - yanä yığläyäpti buvim.

- Yetimning başını sıläsäng, äxirätینگ äbäd bolädi, qızim.

- Äxiräti äbäd bolsin deb, meni qurbän qılıbsızlar-dä?

Endi bábäm gapirä başlädi. Buvimni ozigä qarätib, yelkäläridän sıläb, şırin qızim, konikib ketäsän, xudâ xâhläsä, hammäsi yaxşı bolädi, hammä ozim oyläybersä, undä yetimläring hälidän kım xabär älädi, ozing oylägin, torttä bäläsi bâr, yaşı ham bır cäygä bârib qâlgän kışığä kım ham xâtinlikkâ konä qâlädi, bunaqa paytdä qarındaşlar ozidän keçmäsä bolädimi, yığlämä deyäpmän, bulärni yuvib-täräb kattä qılsäng, Xudâ xâhläsä, huzüriniyäm koräsän, muhimi, xäläng goridä tıñç yätädi, ädäm bäläsi bu dunyâğä aslidä savâb uçün kelädi, ha, savâb älämän deb ädämlär maçit sâlädi, koprik qurädi, e qızginäm-yey, yığını bas qıl endi, dunyädä yetti xıl savâb bâr, deydilär, eng kattäsi yetimning başını sılägändäbölärkän... Anä şungä oxşaş gaplärni bábäm gapiräverdi-gäpiräverdi, men şu paytdä bábäcänimni cudäyäm yâmân korib qâldim. Yugürib bârib tãmâğıdän quçâqlab, äğzini qolim bılän berkitib: - Gapirmäng, - deyä qıçqırdım, - endi buvimni heç kımğä bermäymän. Maçitniyäm, koprikniyäm ozingiz qurävering.

Buvim meni tızzäsığä älib, kafti bılän koz yaşläriini artib: - Vây, asälim-yey, toning ozinggä bıram yaräşibdi-ki, - dedi. Çındän ham yaräşgän-yaräşmägänligini bılmâqçı bolib turüvdim. Şuning uçün darrâv ornimdän turib, narirâqqa bârib, râst aytyäpsizmi, deb sorädim.

- Boy-bästinggä mäs kelgänini qarä, xuddi quyib qoygändäy.
- Ozingiz tıkdıngizmi? - Ozim tıkdım, asälım.
- Endi koylägäm, tonäm oz-ozıngämi?
- Oz-ozınggä, dombâğım.
- Koyläkni keçäsiyäm kıyib yâtsäm maylimi?
- Maylı, şırınım, keçäsiyäm kıyib yätä qâl.

Endi yanä buvim bılän toyib-töyib gaplâşämän desäm, hadeb qoşnilärimiz çıqaverädi, vây, ortâq, esänmisiz, deb yelkäsığä qâlini manä bundäy taşläb, heç biri mengä etibâr bermäydi. Beqasäm tonimni korişärmikän deb, sal narırâqqa bârib tursäm ham qarâşmäydi. Muhtäräm xäläm qävâq sâmsä âlib çıqqan ekän, nuqul oşäni maqtäşädi. Bıbıqız ammäm kok dastürxängä sutli patir oräb çıqqan ekän, vây, qoşni, bıräm pazändäsizki, âğızdä erib ketädi- ya, bızgä ham orgätsängiz-çi, deyişädi. Qızıq-qızıq gaplärdän heç gaplâşişmäyapti. Buvimni mengä berişmäş ekän-dä, men uni sağıngänmän. Ornimdän turib: - Çıqıb ketıngläär endi, - deb kıgizni gupillätib tepdim, - buvimni sağıngänmän, bıldıngizmi?

Muhtäräm xäläm: - Sen cudä âdâbli bälä eding-kü, - dedi labini burib.

- Ozingiz âdâbli bäläsiz, - deb menäm labimni burib qoydım.
- Buvıngü faqat sen sağınıbsän-dä?
- Ha, sağıngänmän.
- Sâräbibi sengä änä bolsä, bızgä ortâq, qız ortâğımız bolädi-ya, bız ham uni sağıngänmiz. Sen keçäsi gaplâşäveräsän.
- Keçäsi ogäy âtam âbketib qälädi, bıldıngizmi?

Enäm kelib, yur, qulünim, bâbâng pâyä qırqyapti, qaräşib yubârgin, dedi. Men konmäy, buvim ketib qälädi, degändim, buvimning ozi, yoq asälım, ketmäymän, deb ışântirdi. Pâyäni uşläb turgänimdäyäm bâbâm, hây kozınggä qarä, qolingü qırqıb

âlämän, desâyâm koçâ eşik tâmândân nazârimni uzmây turdim. Toy bolgân kuniyâm qorqmâ, ânâng ketmäydi, deb aldâşib, keyin parânci yâpintirib âbqâçib ketişgân. Men oşândâ yergâ yâtib râsâ yıġlägân mân... Qoşnilârimizdân keyin endi Zahrâ xâlâm keldi. Undân keyin Ahmâdqul bâbâning çolâq kelini çıqdi. Gaplâri çozilib ketüvdi, pâygâkkâ tuşib âlib, çolâqlâb yurib oşâ âpâni râsâ masxârâ qıldim. Toġri-dâ, negâ endi buvimni mengâ berişmäydi?

Hammâlâri ketgâç, enâm vaqt allâmahal bolib qâldi, yâtâ qâlâylik, gapning çalâsini ertägâ gaplaşâmiz, deb buvim ikkâvimizgâ uyning torigâ toyimgâ atâlgân serpâxtâ korpâlärdân toşâb, yumşâqqinâ cây qilib berdi. Korpâgâ kırışim bılân buvimni mahkâm açâmlâb âldim. Âh, qandây yaxşı-ya, qandây mazzâ-ya, qani endi, ming yıl şundây qilib yâtsâm, heçâm tâng âtmäsâ, bâmdâd namâzigâyâm turmäsâk, keyin ikkâvimiz qoşilib bittâ bolib qâlsâk, heç kim acratmäsâ...

- Kattâ yıgıt bop qâpsân, asâlim, - dedi buvim ârqamni sılâb, - quçâġimgâ sıġmâyâpsân-a.

- Men, buvi, namâzlârnıyâm bılâmân, - deb şıvırlâdim yanâ ham xursând qılmâqçi bolib, - acinâlârne qâçirâdigân duâlârne ham orgânib âlgân mân. Keyin oyinçâqlârim ham kop, korsâtâymi?

- Yoq, ertâlâb korârmiz.

- Yettitâ çoyân sâqqam bâr, yângâqqa almâştirib âlgân mân, xop deng, korsâtâ qâlây, qârângı bolsâyâm korinâverâdi.

- Asâlim, hammâsini ertâlâb korâmiz.

- Ketmäsângiz, oyinçâqlârimni hammâsini sızgâ berârdim.

- Vây, şırinim-yey, rahmâtlı âtânggâ oxşâb sen ham bîrâm mehribânsânki, tıllâring ham bîrâm şırinki...

- Rahmâtlı âtâm mehribânmididi?

- Cudâyâm.

- Negâ bolmäsâ olib qâlgân?

- Acäli yetgän-dä, oğlim.

- Acäli yetgändä ädäm olädimi?

- Ha, olädi.

- Buvi, ätämni qulâq qılışgänmi? Oynägänimizdä bälälär nuqul qulâqning bäläsi, qulâqning bäläsi, deb masxärä qılışädi. Râstdän ham ätämning qulâğı cudä kattä bolgänmi?

- Yoq, oğlim, qulâğı kattä bolgäni uçünmäs, bâyligimiz kop bolgäni uçün qulâq qılışgän.

- Keyin qulâğıdän çozışgänmi?

- Kım bılädi, oğlim.

- Buvicân, ätäm haqıdä gapirib bering. Bâbâmdän soräsäm, kattä bolgäningdä bıläsän, o zâlimlär, o zâlim zamânä, deb äsmângä qaräb manä bundäy uh tärtäverädi. Cân buvicân, aytä qâling, axir, men kattä bop qâldim-kü. Ornimdän turib boyimni korsätäymi?

- Qoy, oğlim, yurägimni ezmä.

- Negä yurägingiz ezilädi?

- Açınämän-dä, oğlim.

- Aytä qâling, aytmäsängiz, sâçingizdän tärtämän.

- Oğılginäm-yey, dılbändim-yey, ätäng xuddi sengä oxşägän qâş-közi qâp-qârä, buğdây räng, ortä boy, kozläri çaqnâb turädigän qızıqçı, quvnâq bır yıgit edi, yıgitläarning sardâri edi... Qoy oğlim, yurägingä tuzsepmä, yığlägim kelyäpti.

- Mayli, buvi, yığläsängiz ham aytävering.

- Sabr qıl, azämätim, cındäy yurägimni boşätib äläy, yarämni tırnâb yubârding, ozi toyib turüvdim.

Ançā mahal ikkāvimiz şivirlaşni bas qilib, cım qaldik. Men kaftim bilän buvimning koz yaşlarını artib-artib turdim, ılıqqınā ekän, buvim bolsä meni bağrigä mahkäm bäsib, yelkälärimni sılāb-silāb, haligi, ādām qattıq çāpgändä hansiräydi-kü, oşanaqa qilib yıǵläyverdi, yupätäy desäm, yupätädigän soz heç esimgä kelmäyäpti. Enämni çaqırāy dedimü bas qilinglär endi, bas qilinglär, uxlänglär endi, desä, undä ātām haqıdägi gapni bilälmäy qälämän deb qorqamän.

- Ha, asälim, ātāng bebahā ādām edi, - dedi āxiridä buvim yıǵdän toxtāb, - ātāngūng ātāsi kattā bāy bolgän, maçitlär sālīb, yolgä yer acratib, saxiy bāy degän nām çıqargän ekän, eşityäpsänmi?

- Eşityäpmän, - dedim şaşilib, -tez-tez ayting, bolmäsä esingizdän çıqıb qälädi.

- Täǵdä qoyläri, yılqıläri, daştdä buǵdāyzärläri bār ekän, ozi zor çavändāz ham bolgän ekän.

- Buvi, çavändāz āt mınädigänmi?

- Ha, gap qoşmäy turgin-dä, şirinim, ātdän yıqilib olgänidän keyin cami bāyligi sening ātānggä qālgän ekän. Keyin bızning toyimiz boldi. Men on āltidä, ātāng on sakkiz yāşdä edi.

- Oşändä sizning boyingiz qançā edi?

- Sabrnisä āpāng bār-kü, oşançā edi.

- Toyläringdä ortāgä ālāv ham yāqışgänmi?

- Ha, albättä, ālāv yāqlardı-dä, asälim.

- Çıldirmä çalib, aşülä ham aytışgänmi?

- Ābbā şirinim-yey, toydä, albättä, çıldirmä çalinädi-dä.

- Keyin-çi?

- Keyin kälxāz zamāni boldi, yer-süvlärimizni, uy- cāylärimizni, korpä-töşäklärimizni, qāzān-tāvāqlärimizni - hammäsini ālib, ozimizni uzāq mamläkätgä qulāq qılışuvdi, ātāng rahmätli, e, uyāqlärgä bārmäymiz, deb meni ālib qāçib ketdi.

- Ärqaläringdän quvişmädimi?

- Quvişdi.

- Sızlar ät minib älgänmidiläring?

- Yoq, pıyädä edik, azämätim.

- Keyin-çi? Tez-tez ayting.

- Oşändä sen qärnimdä eding.

- Qärningizdä bolsäm ham baribir hammäsini korib turärmidim?

- Yoq, şırınım, heç narsäni kormäding. Täğ-taşlardä qaçib yurdik, axiyri melisälär ätängü üşläb, qamäb qoyışdi. Qamâqxânädä kop kaltäkläşgän ekän, cıgäri ezilib, qân tupürib, älämdän otdi.

- Kop urişgänmikän?

- Ha, kop urişgän ekän.

- Negä urişädi, negä? - sakrüb ornimdän turib ketdim.

- Zamân şunaqa edi-dä, oğlim.

- Ätämni negä urişädi, deyäpmän, negä oldirişädi? - baqırıp, korpä-yâstıqlärni tepä başladım. Bâbâm bılän enäm uyğâq ekän, ikkâvläriyäm tepämizgä yugürüb kelişdi. Bâbâm bağrigä älmâqçı bolüvdi, qolini tışläb äldim.

- Negä ätämni oldirişädi? - battärrâq baqırdım.

- Äbbâ qızım-yey, bälägä bu gapläрни aytib bolärkänmi? - deb buvimni urişgän boldi bâbâm.

- Axir nımä qıläy, ozi qıstädi-dä, - ävâzini sal çıqarib, dedi buvim.

- Bäläning kongli nımälärni ıstämäydi, e qızım-yey... Kel, oğlim, men bılän yâtä qâl, sâqâlim qıçiyäpti, bır qaşläb qoygin.

- Qaşlämäymän, - deb korpäni yanä tepib, bâbâmning äyâqläridän mahkäm quçaqläb äldim, - ayting, negä urişädi? Cäni äğrigändä yığlägändir, negä bärmädingiz?

-Qoy, oğlim, qoy.

- Qoymäymän, negä siz barmädingiz?

- Bârgänmän, oğlim.

- Yâlgân, sizni oldirişmäpti-kü... Âtäm tırık bolgänidä birgä yâtardım, bildingizmi? Endi sâqâlingizniyäm tarämäymän, enäm sığir sâqqandä buzâqçäniyäm uşlämäymän, bildingizmi? Âtämni tâpib beräsiz, hammäning âtäsi bâr-kü, tâpib beräsiz dedim, tâpib beräsiz...

Korpägä yâtib räsä yıglädim, bâlışni muştläyverdim, muştläyverdim. Axiyri ozim cım boldim. Çarçäb qâldim- da, bolmäsä yanä yıglärdim. Buvim yänimdä yâtgän ekän, yuzini sılâmâqçı bolib paypäsälägän edim, vây endi u yıglâyâtgän ekän, qızıq, negä kattälär âvâzini çıqarmây yıglâr ekän, bunaqadä ulärning yıglägänini heç kım bilmäydi-kü? Men bolsäm, heçäm yaşirinçä yıglây älmäymän, yâ enämgä, yâ bâbâmgä korsätib yıglâyman. Hâvlidä bolişsä, eşitişsin deb qattıqrâq yıglâyman, bâgdä yurişgän bolsä, deräzäni açib qoyib yıglâyman.

- Buvı, - deyä sekin şıvirlädim. - Uyğâqmän, oğlim, - deb meni bağrigä târtıdı u.

- Sız negä yıglâyäpsiz?

- Yıglägänim yoq, asälim.

-Yıglâyäpsiz, manä, barmâğimni yalâb korsäm şortâkkinä ekän... Sızäm âtämni sâğinyäpsizmi?

- Ha, oğlim, sâğınämän-dä.

- Buvı, olgänlär tırlädimi?

- Qaydäm.

- Âtinbibi xälâm bittä kıtâb oqıb bergändi... daryâgä çokib olgänlärning qarindâşlari Xudädän sorâb duâ oqışgändä, ulâr tırlib, yanä uylärigä kelgän ekän... Oşâ duâni sız biläsizmi?

- Bilmäymän, oğlim.

- Kim bılädi bolmäsä?

- Qaydäm...

- Buvi, anävi kuni Xâneşän bábám olmägän bolsäyäm arvâhlärini kordim, xuddi ozlärigä oxşaydi, kıtáb oqışni orgätmäqçi boldilär.

- Ha, eşitdim, oğlim, enäng aytib berdi.

- Vây, aytdimi, endi uyimiz kuyib ketsä nımä bolädi?

- Begänälärgä aysä kuyädi-dä, men begänä emäsmän-kü, dombâğım.

- Enäm äğzing boş, içingdä gap yätmäydi, hammäsini bırâvlärgä aytäveräsän, degändi. Eşän bábámning arvâhını yanä korgänimdä äğzimgä dam sâldirib âlmâqçi edim, heç kımğä gap aytmäsdim. Kırsäm, yoq bop qâptilär.

- Xudâ xâhläsä, yanä korişib qâlârsızlär, oğlim.

- Uxlägim kelyäpti, - dedim esnâb, - uxlâb qâlsäm, ketib qâlmäysizmi?

- Asâlim-yey, - dedi buvim meni bağrigä mahkâm bâsib. Keyin bâlišimiz ıkkıtä bolsäyäm, ozimiz bittä bop qâldik, bittäligimizçä ertäläbgäçä qımirlämäy uxlâdik...

3.13 QABRİSTÄNDÄ FÂTIHA OQIDİK

büvim ham bızni sâğınib, ham âtämning qabrigä bârib, Şayxbâbâğä xayrsâdaqa berib, arvâhlärni yoqläymän deb kelgän ekän. Kelmäsä heç bolmäs ekän. Oşâ olgän âtäm tuşigä kırıp, Sârâbibi, gullär ârâsidän tanläb, âlgänim Sârâ gulim, meni unüttingmi, yoqlämäy qoyding-kü, şu umiddä bır yâstıqqa baş qoygänmidik, deyäveribdi. Enäm, ânä qızım, kelib yaxşı qılıbsän, Toxtävâyning arvâhını sen yoqlämäsäng kim ham yoqlardı, arvâh âş-nân sorämäydi, bır hâvüç fâtiha kıfâyä,

fātuha oqimāsāk, arvâh aç qâlgân çumçuqdây çırqıllâb qâlâdi-ya, dedi. Keyin buvimni bağrigâ âlib, ozimning esli qızim bâr-dâ, xudâgâ şukr, esim yoğidâ tuğib âlgân ekânman, deb maqtâb ham qoydi. Bâbâm başini sandâlgâ bâsib otirgândi: - O zâlimlâr, - dediyü yanâ cım boldi.

Men korpâning tagidân qolimni uzâtib sandâlning taxtâsini takâ-takâ-tâk, takâ-takâ-tâk qilib çalâyâtgândim, çalâyâtgân bolsâm ham, Eşân bâbâm olmâgân bolsâyâm arvâhlâri bâr ekân, ozlârigâ cudâ oxşârkân, âdâm olgândâ arvâhı ozigâ oxşârmikân yâki ozigâ oxşâmâsmikân, mening âtâmning arvâhı ham bârmikân, men uni heç kormâgânman-kü, arvâhını qandây taniymân endi, deb oylâyâtgândim, enâmning gapigâ qulâq sâlâmân deb oylâyâtgân narsâmdân adâşib ketdim. Keyin, âtâmni ham arvâhı bârmi, deb enâmning ozidân sorâdim.

- Bâr, albättâ, - deb qoydi enâm.

- U kimgâ oxşâydi?

- Ozimgâ oxşâydi-dâ, qulünim.

- Bıznikigâ heç kelgânmi?

- Kelgân, xudâ xâhlâsâ yanâ kelib turâdi, oğlim.

- Men âtâmni tanimâyman-kü, kelgânini qandây bılâmân endi?

- Namâzliklârning hammâsini orgânib âlsâng, - deb tuşuntirdi enâcânim, - anâ undân keyin darrâv tanib âlâsân. Men yanâ kop narsâlârni sorâmâqçı edim. E, bolmâdi- da. Uxlâyâtgânimdâ tâğârâgâ xamir qârib ustigâ bâbâmning postinini yapib qoyışgân ekân. Enâm oşâ xamirni supâgâ ağıdarib, ustigâ yanâ unlârdân sepib, zuvâlâ tugib, nân yasây başlâdi. Buvim ayvângâ çıqıb, hây, otinlâring qayerdâ deb sorâdi. Korsâtib berüvdim, tandirgâ âlâv yâqa başlâdi. Qani, enâmçâlik bılârmikân deb, ançâginâ qarâb turdim. Men ot qalâşgândâ tandirning içi âldin qâp-qârâ, keyin qıp-qızıl, keyin âppâq bolışini tâmâşâ qilib turişni yaxşı korâmân. Şuningçün bir enâmning âldigâ yugürüb kırıp, qani mengâ neçtâ kulçâ yasây apti ekân deymân, buvimning âldigâ çıqıb e, tandirning içi endi qızâribdi-kü, deb oylâb, buvicân, otinni

ustmä-ust qoymäng, tagidägisi yänsä ustidägisi tutäb tandirni yanä qäräytirib qoyädi, ıřänmäsangiz enämdän soräng, deymän. Äxiri nänni yäpib endi qatlämä pıřırä başlädik. řayxbäbägä qatlämä ham älib bärsäk saväbi kop bolib, arvählar ırıqıllämäsın dedik-dä. Äh, qatlämäni men bıram yaxşı korämänki, qaymaq sälub pıřırilsä, sal-päl säıqılläb tursä, lum-löm qılib yeyişni yaxşı korämän. Yoq, zığır yağıgä pıřırilgäninimäs, u qäp-qärä bolädi, men saryäqqa yoğrilib, sap-säriq qılib pıřırilgän qatlämälärni yaxşı korämän. Ořändä xursänd bolib: - Qatlämä, qatlämä, Ästänädän hat lamä, Qatlämä, qatlämä, Xäm bolsä indämä, Qatlämä, qatlämä, Kop bersä yoq demä, - deb aşülä aytişni yaxşı korämän. Ahmädqul bäbäm orgätib qoygän. şuni aytsäng, enäng har kuni qatlämä pışırub beräverädi, mengä ham bittä-yarimtäsini qoltığinggä berkitib älib ırıqıb turgin, degän...

Keyin dastürxängä yettitä patir, qatlämä, yettitä nänbehı, yettitä anär tugib mäzärbäřigä conädik. Yoq, ätiřmädä olgän täğamlär komilgän Layläk mäzärgä emäs, rahmätli ätäm uxläb yätgän mäzärgä deyäpmän. Ketgünçä men yangi etigim bilän qärlärni ğarçillätib ärqadä bärdim. Anöv kuni aytüvdim-kü, men qärlärning ğarçillägän ävazini yaxşı korämän. Mäzär bäbä yänidägi xänaqähgä kelsäk, vây, xänaqähni bilmäysizmi, enäm ham, bäbäm ham bilädi-kü, hammä bilädi-kü, uni řayx otirgän xänaqäh deyiřädi-kü! Astä kırsäk řayxbäbäning äldidä sandäldä emäs, yoq, sal pasträqdä, boyrä ustidä bittä äpä, uçtä qız bälä otiriřgän ekän. Qızlärdän bittäsi mengä negä keldiläring, degändek ğälätiräq qılib qarävdi, men ham ozläring negä keldiläring degändek ungä ham ğälätiräq qaräb qoydim. řayxbäbä duä oqiřdän toxtämäy, qoli bilän otiringlär, deb iřärä qılüvdi, bız ham teziginä boyrägä otirib, duäning tugäřini kutib turdik. Men bilmägän duälärni oqıyapti ekän. Enämğä qaräb kozimni qışib turäverdim. Äxiri fätüha oqiřgäç, menäm oqıgänimdän keyin enäm bilän buvim ořä äpä bilän esänmisiz, ämänmisiz, deb korişib äliřdi.

- Past mahallädän, Melivâyning zaifäsi bolädi, - dedi řayxbäbä.

- Tanib turibmän, - dedi enäm ham, - ätingiz çinnibibi edimi, aylänäy?

- Ha, - dedi ořä äpä yığlämsiräb.

- Melivây acâyib nânvây edi, eringizniyâm bılârdim, - dedi enâm, - kattâ toylârnıng nânini oşâ xudâcöygâ yâptirârdik, qarâng-a, şundây azâmât yıgıt komir eltib nâbud bolsâ-ya.

- Yarâtgân ozigâ aziz qılâmân desâ... na çârâ, - dedi Şayxbâbâ, - rahmâtli cannâti âdâm edi, qaysiki toydâ nân yâpsâ, âldidân cızzâligidân ikkitâsini mengâ yubârârdi.

Âpâ Şayxbâbâgâ qâğâz pul uzâtüvdi, bittâsini âlib ikkitâsini ozigâ qaytârdi. Qızlâringgâ kavuş âlib ber dedi. Keyin tugün âlib kelgân ekân, oşândânâm faqat bittâ nân âlib, çuqur tâkçädâ bâşqa tugünlâr ham kop ekân, hammâsini âpâning tugünigâ şundây kattâ qilib tugdiki, vây- bu, uni qandây qilib kotârişârkân, deb oylâdim. Mengâ bittâ nânü bır kozâ suv kıfâyâ, dedi Şayxbâbâ, seni esâ âltitâ bâlâng bâr, hammâsi qaldirğâçning bâlâsidây âğzini âçib otiribdi, yeymân-ıçâmân deydi. Tugünni âlä ketâsân, savâb bolâdi, âlmâsâng, Şayxbâbâni rancitâsân, degândi, âpâ âlmâyân, heçâm âlmâyân, deb yığlâb yubârârdi. Qarâsâm, buvimning ham kozidâ yâş miltillâb turgân ekân.

- Âlmâsâng Melivây goridâ tınç yâtmâydi, - dedi Şayxbâbâ, - tuşlârimgâ kırıp çıqıyapti, yetimçâlâridân xabâr âlib turing, deyâpti. Ma, âzginâ pul ham berây, qızlâringgâ româl âlib bergin, qarâ, pâpükdekinâ qızçâlâr ekân...

Şayxbâbâ tugünni ozi kotârib âpâni kuzâtgâni hâvligâ çiqıp ketdi. Qarâsâm, buvim koz yâşını pâpükli româlçâsigâ artib-artib âlyâpti.

- Bu qızim rahmâtli Toxtâvâyning zaifâsi bolâdi, a? - sorâdi Şayxbâbâ uygâ qaytib kırıp.

- Ha, - deb qoydi enâcânim.

- Manä bu çırâyli yıgıtça undän qalgän zuryâd bolsä keräk, tâvbä, xuddi quyib qoygânde-k-a. Yarätgän egämning dargâhı keng-dä... Yoqlab kelib kop uluğ ış qılıbsız, qızım... Turmüş qurib ketgäningizni bılâmän, ustäning ham çırqıllab qalgän bäläläri kop edi. Savâb yoligä qadâm qoygänsız, qızım. Payğambärimiz Muhammäd alâyhı vassallâm bır yetimning konglini ävläsäng, yetti bâr hacning savâbini âläsän, degänlär. Va lekin, arvâhlärni ham yoqlab turmâq darkâr. Hay, tahârät ketmäsdän bır tılvât qılâylik bolmäsä.

Şayxbâbâ sandäldä otirgäniçä kozini yumib, başını sal-päl qımirlätib men heçäm eşitmägän duâni oqıy başladı. Ävâzi cudâyäm yâqımlı, cudâyäm mayın, Ahmädqul bâbâmnıng çolâq kelini bäläsığä aliä aytdi-kü, anä oşängä oxşarkän.

- Enä, şu duâni siz bıläsizmi? - deb şivirlädim.

- Cım, - dedi enäm barmâğını labigä qoyib .

- Ayting, sekinrâq oqısın, manäm orgänib âläy.

- Cım deyäpmän.

Cım bolib yanä Şayxbâbâni kuzätä başladım. Beti ozimning bâbâmnıkgä qarägändä kattä, sâqâli ham qalın, peşânäsi keng, burnı Esânqul bâbâmnıkgä oxşâb puçuqqınä ekän. Başidägi salläsi âq emäs, qızıl çıtdän, doppisiyäm kır, oçâqbâşimizdä qâzân uşläydiğän eski doppimiz bâr-kü, oşängä oxşaydı... Astä-sekin mening kozim yumilä başladı. Äçây desäm ham yumilib ketäverdi. Keyin, ıye, nazärimdä eşikdän ozimning âtäm kırıb kelâyâtgändäy boldi. Qâş-közi keçäsi buvim aytgändäy qâp- qârä, ortä boy, buğdâyıräng, kozläri ham çaqnâb turibdi. Ästänä âldidä toxtâb hammämizgä birmä-bir qarâyâtgändäy. Ätäm, dedimü kozim açilib ornimdän turib ketdim.

- Cım, - dedi enäm.

Şayxbâbâ kozini açib mengä bır nazär sâldi-yu, yanä yumib âldi. Endi sal başqaçarâq âhangdä oqıy başladı. Kozlärimni çırt yumib, ançä cım turdim. Faqat

qârânğı korinâdi-yu, endi heç narsä korinmäydi. Yanä qattıqrâq yumdim, yanä âçdim, yoq, endi âtäm heçäm korinmädi, yığlägim kelä başlädi. Surilib, enämning tizzäsığä otib âldim. Duâlär tugägäç, Şayxbâbâ olgänlärning câyi cannâtdän bolsin, triklärning imâni basälâmät bolsin, yeb- içişimizning, xayr-xüdâyilärimizning savâbi umıdvâr arvâhlärgä, yer egäsığä, mulk egäsığä tegsin, degändä oxşaş sozlärni aytib, fâtiha oqıgändi, men unçä qızıqmâsdän otirdim. Yoq, fâtiha oqıdimü baribir, Esânqul bâbâm bundän yaxşırâq oqırdı, deb oylâyverdim. Keyin Şayxbâbâdän olgänlär heç trılğänmi, bır martä bolsâyäm tırlğänini korgänmisiz, deb sorägim keläverdi. Sorây deymänü sorây âlmäymän. Äxiri: - Enä, men hâzirginä âtämni kordim, - dedim ornımdän turib.

- Aylänây qulünımdän, - dedi enäm ham ornıdän turâyâtib.

- Kozimni yumib tursäm, xuddi şu uygä kırıb kelâyâtğändây boldi.

- Tez-tez kelib turgin, Toxtävâyning oğlı, - dedi Şayxbâbâ, - âtängü sağınsäng, uni xudâ xâhläsä, faqat şu yerdä koräsän. - Başqa câydä-çi? - şâşilib sorädim.

- Xudâ korsätsä... bu yerdä anıqrâq koräsän. Rahmätli âtäng ham âtäsining qabrini zıyârät qılışni kandä qılmâsdi. Bır kelğändä kattäginä pul taşläb ketdi, xânaqâhning yâğğaçını qurt yebdi, yangiläb âling, dedi. Kop saxiy yıgıt edi-dä, eh, attäng, ammâ yarätgänningirädäsığä qarşı bârâlmäymiz. Ozi yarättdi, ozi âlädi... Umri qısqa ekän, naçârä.

- Bâbâcân, siz âtämni neçä martä korgänsiz? - sorädim çıdâb turâlmây.

- Ätäng koz âldımdä kattä bolğän, oğlim... Qaçdi- quvdi paytidä ham mening xânaqâhımdä cân saqlardı. Qani endi qabr başığä bârâylik bolmäsä.

Supürği, yâğğaç, kuräk âlişdi. Qârni tâzäläb qoyış keräk ekän, bolmäsä erib, gorni çoktirib qoyârkän, gor çokkâni yâmân bolârkän... Vây-böy, qabristân şunaqa kattä bolib korinyäptiki, qabrlär endi doppâyib korinmäydi, hammäsi bittä bop ketibdi.

- Anä Râbiyâbibi, - dedi bızni başlâb bârib Şayxbâbâ, -mârhumlâr tınçginä uxlâşyâpti, hammâ ğalvâyü topâlân manâ şu yâlgân dunyâdâ, çin dunyâ esâ ârâmlî, halâvâtli dunyâ. Na deb keldim bu dunyâgâ, men bu yerlik emâsmân, deb yığığân ekân maşâyixlâr... Qârni supüring-çi, ha, barâkällä, tanidim, Toxtävâyning başigâ âtäsinikigâ oxşätib âq tâş qoyüvdim, qoyçivây qoydân yanglišmâgândek, bız ham qabrdân yanglišmäymiz.

Âtâm şu yerdä yâtâdimi, keçälâri qorqmâydimi, bârdiyü tırilib qâlsâ tuprâqlârni qandây kotârib çıqadi?.. Yurâgim qısilib yığlâgim kelâ başlâdi... Beçârâ âtâm-yey, bız keng uydâ yaşâyimiz, u bolsâ târginâ gordâ yâtârkân, içiyâm qârângıdır. Qâp-qârângıdır.

- Yığlâmâ, - dedi enâm şıvirlâb.

- Mayli, yığlâsin, - dedi Şayxbâbâ.

Buvin qabr ustidâgi qârlârni tâzâlâb supürib, kurâk bılân narigâ itârib, oşâ kurâkning ustigâ otirdi-dâ: - Vây xudây-ı-ı-ım! - deb başini çayqab ulü târtib yığlâb yubârdi. Keyin tızzâsigâ şapâtilâb urâ başlâdi. - Qoy, qızim, qoy, - deb yupâtdi enâm.

- Mayli, yığlâsin, - dedi yanâ Şayxbâbâ, - yurâgi boşâydi, musülmân bâlâsi har zamân-har zamândâ qabristângâ kelib yığlâb-yığlâb âlişi kerâk. Yurâgi boşâb dılı yârişâdi, tırıklârgâ âqıbatli bolâdi.

Enâm, Şayxbâbâsi, Rahmânberdi oğlim esli, âdâbli bâlâ, namâzliklârni, fâtıha surälâri bilâdi. Ruxsât bersângiz, âtäsigâ bağışlâb bır tılâvât qılıb bersin degândi, Şayxbâbâ, qani-qani, dedi. Uyimizdâ bolsâm-kü, uyalib yoq derdim-a, bu yerdâ oqısâm, zârâ âvâzimni âtâm eşitsâ, tırilây-tirilây deb turgân bolsâ tezrâq tırilâ qâlsâ deb oylâb darrâv konâ qâldim.

- Âvâzimni sıznikigâ oxşätib oqıymı? - sorâdim enâcânimdân.

- Yoq, Ahmädqul bábängükigä oxşätib oqıgin.

- Vây, u bábâm qâri-kü?

- Sen qâri bolib oqıysän, tâylâğım. Bâşlây qâl, sâvqätib qâlyäpmiz.

- Bısmillâhu rahmânir rahım, - deb âvâzimni Ahmädqul bábâmnikigä oxşätib çıqardım, - alhamdü lillâhı rabbil âlämin ar rahmânir rahım, mâlikı yâvmidin, ıyâkâ nabudü va ıyâkâ nastäin, ıxdinäs sırâtäl mustaqımä sırâtäl lazınä an amtä alâyhım ğaril mağzübi alâyhıy va lazzâlin âmin... bısmillâhır rahmânir rahım, qulhu âblâhu ahad, âblâhu sâmäd, lam yalid valäm yuvläd, valäm yakünlahu kufuhan ahad... Buni bır martä oqısayâm bolädi, enäcânim şundäy degän. Subihâ nikä rabbikâ rabbil ızzäti ammâ yasifün va salâmin alär mursälimä valhamdüllilâhu rabbil âläminä, âblâhu akbâr... oqıgän duâmning savâbini otgän hammä bâbälärimgä, hammä enälärimgä, âtişmädä olgän tâğälärimgä, rahmätli âtämğä bağışladım. İlâyâ âtämning gori yâp-yârûğ bolsin, tezrâq tırilib, uyimizgä kelsin, ılâyâ buvim endi heçäm ketib qâlmäsin, ılâyâ hammämiz bırgä yaşâylik, âblâhu akbâr...

Oqıyâtgänimdä kozimning qırı bılän qâr ustidä çârdänä qurib otirgän Şayxbâbâğä qarâb-qarâb qoyüvdim, uyam mengä qarâb-qarâb qoyâyâtgän edi, tugätişim bılän, şâşilib yänimgä keldi-dä, ıkki qoltığımdän âlib başidän ham baländrâq kotärib, Râbiyâbibi, Toxtävây âlmäbdi, u tırık ekän, manä u, deb sal pasäytirib, buvim meni keçä qandäy sâğınib opgän bolsä, anä şundäy qilib hammä yağımdän opäverdi. Âğzi cudâyâm kattä ekän. Betimning yarmi âğzigä kırıp ketäverdi. Yanä tağın baräkällä, baräkällä, âtängü sâğınsäng, har kuni oqıyvergin, oqıyvergin, oşändä âtäng heçäm olmäydi, degän gaplärni ham aytdi.

Keyin uçâvimiz uygä qaytib ketdik, kelâyâtgändä heçäm yığlämädik.

3.14 ENÄCÂNİM AYTĞÄN ERTÄK

Buvin meni aldab ketib qalmasin deb undan hec acralmayman, uyga kirsä, uyga kiraman, eşikkä çiqsä eşikkä çiqaman, hây, etägimni qoyib yubar, ketmayman, desayam ishanmayman. Enam buving ozining uyiga barib Ashir buvidan qalgan yetimlarga qarasa, savabining kopi senga tegadi, cannati bolasan, devdi, men cannatga barmayman, undan buvimning ozi yaxshiykan, deb turib alamän... Baribir, oynagani chiqqim kelaverdi. Yoq, oynasga emas, yoq, buvim seni korib dilim yayrab tursin deb, yangi etigim, yangi tonim, yangi doppimni kiygizib, vay asalim-yey, kuyav bala bop qalding-a degän edi, ana şu kiyimlarimni ortaqclarimga hec bolmasa bir martä korsatgim kelaverdi.

- Ketib qalmaysiz, a? - deb sorayman buvimdan.

- Ketmayman, dedimü, asalim, - deydi buvim, - ishanmasang oynagani chiqmay qoya qal.

Chiqmay qoya qal deganiga endi astaydil chiqqim kelib qaldi. Azgina oynaymanu darrav qaytib kelaman deb, tepalik yaniga qarab yugurdim. Oh-ho, qorganchamizdagi camiki balalar chiqbdi, sayil bopti, sayildanam zor bopti! Katta balalar uylaridan yasirib gošt alib chiqib, ortaga alav yaqib kavab pishiriyapti, xushboy hidi hammayaqni qaplab ketibdi. Biram yegim keldi-yey, Sultanalı akam navdagä ilib pishirgan goštni koz-kozlab ham qoyyapti, yana yegim kelib ketti! Tamshanib-tamshanib nariga barsam, vay-boy, qizchalär ham chiqsibdi-ya. Baribir, tepadan pastga qarab sirpanisa almaydikü, undan korä bazzilagan sandalida maza qilib otirissa boladi-kü, togrimi?.. Vay-boy, hammayaq qiy-çuv bolib ketgan, qiyqiriyapti, kulişyapti, dumälşyapti, hec biri mening yangi kiyimlarimga qaramaydi ham. Qaramasa qaramas, sirpansam boldi-dä, sirpangani chiqqanman-dä, togrimi?

Endi uç martä sirpangan edim Camal akam, Rahmanberdi, buving katta koçada arqasiga qarab-qarab yiglab-yiglab ketyapti, tagin seni axtarib yugan bolmasin, deb

qâldi. A, dedimü anävi kundägigä oxşab bir nafäs qâtib turdim, keyin uygä qaräb yugürdim. Buvim yoq! Qoşninikigä çıqqandır, deyişyapti, yâlgân, yâlgân! Mâzâr tãmângä qaräb yugürdim, buvim hamişä oşä tãmândän kelärdi. Dâdläb yugüräverdim, yugüräverdim. Yoq, buvicânim yoq. Ârqamdän, hây esli oğlim, deb enäm yugüryapti, uç âyâqläb bâbâm hallâsläb kelyapti. Baribir buvicânimni ogäy âtämğäyäm, ogäy akälärimğäyäm bermäymän endi. Keräk bolsä ozläri buvi sâtib âlişsin, buvicânim, mening buvim-kü, u ozi tuqqan, bâbâm tuqqan emäs meni, uylärigä ham bârmäymän, bârgänimdä mengä buvimni berişmäydi, menäm bermäymän endi. Buvicânim, asâlim, ketmäng, heçäm ketmäng, saçläringizni hıdläb yâtämän, duälär oqıb berämän. Cân buvi, buvicânim, ketsängiz yanä yetim bop qâlämän, yetimçä yetti kulçä deb masxärä qılışadi. Mayli, bâbâm cây bermäsä qaçıb ketämiz, uzâq-uzâqlärgä qaçıb ketämiz, faqat açâmläşib uxläsäk boldi, yuzläringizni siläb qoyämän, yuvingäningizdä qolingizgä suv quyib turämän, buvicânim, heç bolmäsä tepälikkä qol uşlaşib çıqaylik, sızni bâlälärgä korsätäy, mening ham buvim bâr, hammäning buvisidän yaxşi, çırâyli deb korsätäy, qayting, qaytä qâling. Hıdingizgä toymädim, asâlim deb erkäläşingizgä toymädim, yelkämni sılägäningizdä huzür qılüvdim, oşä huzüringizgä toygänim yoq hali, cân buvim, qayting, men duälär oqıymän, âtäm tırlgünçä oqıymän. Âtinbibi aytdi-kü, kop duâ oqılsa, olgänlär tırlädi, deb. Koräsiz, âtäm tırlilib kelädi, keyin hammämiz qol uşlaşib sayillärgä bârämiz, tepälikkä çıqıb kabâblär pışırämiz. Kattä bâlälär kabâb pışirişyapti-kü. Endi menäm kattä bop qâldim-kü, cân buvi, buvicânim, hammäning buvisi oyınçâqlär berädi, mengä heç kım bermäydi, meniki hammänikidän âz, bâbâm tangä pul berädi-da, keyin ertäsigä bâr, oğlim, nâs âlib kelgin, sengä kattäsüdän berämän, deb yanä aldäb âlib qoyädi, enäm muşkülküşäd oqıgäni bârgänidä meni ıčkärigä âlib kırmäydi, taşqaridä, deräzäning tagidä otirib eşitämän. Buvicânim ketmäng, ketmäng!

Dâdläb yugüräverdim, yugüräverdim. Âxiri Vahm koçägä yetgändä çarçäb yıqilib tuşdim. Manä şu qârlär bolmägändä, âyâğım hadeb sırpänävermägändä buvicâningä yetib âlgän bolärdim, endi qârlärni muştläb yığläy başladim. Bıttä âpâ çıqıb kotärib âlmâqçı bolüvdi, qollärini tışläb âldim, eriniyäm itärib taşladim, yuzigä çangälläb räsä qâr âtdim. Negä buvimni toxtätib turişmädi, toxtätişgändä hâzir

açamlab âlârdim, negâ meni taşlab qâçdingiz deb sorârdim, negâ, negâ toxtâtişmâdi? Endi buvimgâyâm oğıl bolmâyân, enâm bılân ham bırgâ yâtmâyân, sıgırsâqqanıdâ buzâqçâsiniyâm uşlab turmâyân, bâbâmning sâqâliniyâm tarâmâyân, hammâsiyâm yâmân ekân, negâ meni aldâşâdi, negâ?.. Qâçib ketâmân, acinâsi yoq, borilâri yoq daştlârgâ qâçib ketâmân. Kel, oğlim, yarâşâylik deyişsâ ham kelmâyân, heç kelmâyân.

Hây bâlâmlab enâm yetib keldi, uç âyâqlab bâbâm yetib keldi, qoşnilâr çiqışıbdı, hammâsining qolini, âyâqlârini tışlab âlâverdim, âxiri âvâzim çiqmây qâldı, yığlây desâm kuçim yetmâyâptı, bittâ amâki kotârib uyimiz tâmângâ yurüvdi, oşâning yelkâsigâ bâşimni qoyib hıqıllab-hıqıllab ketâverdim, uygâ kelgânimdâyâm hıqıllâşım heç bâsilmâdi, hıqıllâmây desâm ham içimdân hıqıllâş kelâverdi. Enâm sutli âş pışırgân ekân, yâlvârsâyâm içmâdim. Endi sırayâm âvqat yemâyân. Yâtişgândâ yânlârigâ çaqırışgândı, bârmâdim. Uyning burçâgigâ bârib otirib âldim, çırâqni oçırışgândı, qâp-qârânğı bop qâlüvdi, endi qorqa bâşlâdim. Uyning morisidân acinâ tuşib meni açamlab âlâyâtgândây bolâverdi... Mayli, enâm bılân hâzir yarâşâmân, ertâlab yanâ arâzläymân, deb oylâdim-dâ, astâ bildirmâsdân bârib yâniğâ kırâyâtgândim: - Kelâ qâl, tâylâğım, kelâ qâl, - dedi bağrigâ âlib, yelkâlârimdân ham silâb, - ozimning pahlâvânım, azâmâtim, sâvqâtib ketibsân. Ertâk aytib berâymi?

Ertâk eşiğim keldiyü, şundây bolsâyâm: - Kerâkmâs, - dedim. Şundây dedim-u, e aytmâsâm bolârdı, dedim yanâ ozimgâ, ozim.

- Uyqung kelyâptimi?

- Endi heçâm uxlâmâyân.

- Qârning ham âçgândir, qatlâmâ bâr, yeysânmi?

- Men endi heçâm âvqat yemâyân, olgünimçâ yemâyân, baribir ertâgâ qâçib ketâmân, acinâsi yoq câylârgâ qâçib ketâmân.

- Qoy t yl g m, yar ş ylik, b l m n, xaf  qilib qoyg n kunl rim ert k ays m yar şib  l rdik... qul q s l, man  b şl y pm n...

B r b r ek n, b r yoq ek n, qadim zam nd  Şu ozimizning Farġ n  t m nd  Ő hm lik  smlı b r p dŐa bolġ n ek n. Unġa ad l tli ham, unġa ad l tsiz ham, unġa z lim ham, unġa rahmdil ham em s, b r kun zulm qils , b r kun Őafqat qil rk n. Ő hm likning b r  tb qari bolib, uning  l sid  b r qız duny g  kelibdi, unġa Gulir n  deb  sm beribdil r. Ozi ham ran g ld y  ır yli ek n. Kun b tibdi,  y  ıqıbdı,  y b tibdi, kun  ıqıbdı. Kunl r, yıll r otib Gulir n  v y g  yetibdi. Xud i ta l  unġa Őund y b r husn at  qilġ n ek nki, on  lti y şg  yetg nd  husni cam lining, aql  far s tining  v z si  l mg  yetibdi. Ő hm lik qızg   Őıq bolib, s v i qoyib, un Ő r qilib, nih y t qırq ke y  qırq kund z toy berib uyl nibdi. Gulir n g  p dŐ ning D niŐz m n  smlı vaziri ham zımd n  Őıq bolib yurg n ek n, t lini tıŐl b q libdi. T lini tıŐl bdıy , lekin al mi  d  ek n, Ő hm likd n ham, Gulir n d n ham o   liŐning payid  yur rk n... B r kun Ő hm lik uyqud n turs  kavuŐining  cid , ŐahanŐ him, huŐy r boling, sar yd  fitn  tayy rl nm qd , fitn g  suy kli x tiningiz b Ő-q Ő, deg n y z v turg nmiŐ. Ő hm lik vaziri D niŐz m nı  aqırıp maslahat s lġ n ek n, vaziri, ŐahanŐ him, bu bal d n tezr q qut liŐ ker k, Őund yc z  belgil ngki, b Şqa fitn  il rg  sab q bolsin, debdi.

Ő hm lik vaf sizlik qilġ n suy kli x tinini sahr g   lib b rib  tning dumig  baġl b sudr tiŐni, goŐtl rini nımt - nımt  qilib taŐl Őni buy ribdi. Gulir n  fary d  ekib, Ő him,  i q r  vaziringiz meng  zımd n  Őıq edi, oŐ ning o ini  l y pti ayes  ham Ő h uning gapig  qul q s lm bdi. Amm  caz l Ő u un b rg n navk r rahmdil ham Şafqatli ek n. Őund y goz l va  ql  qızning bevaqt n bud bolışini  st m y sahr g   ıqqa , malik m, c ningiz ozingizg  sadaqa, Xud  y r bolsin,  m n q ls ngiz tırıkligingizni he  kim bilm sin, aks h ld  mening ozimni  tning dumig  baġl b oldiriŐ di. D niŐz m n kop xavfli  d m, und n ehtiy t bolıŐingiz ker k, depti.

Alqıss , Gulir n  kıms siz sahr y  bıy b nd  yakk y  y lġız q libdi. Yakk ning y ri xud  deb y rd mni yaratġ nning ozid n sor b tav ll  qilibdi.

Kunçiqar tãmângä qaräb yuräveribdi, yuräveribdi. Dänişzämänniñ ayğaqçiläriğä duç kelib qalmäyin deb tundä yol bäsib, kundüzi berkinib yätär ekän. Yurä-yurä çopänlärniñ taşländiq, xaräbä uyigä duç kelib, äy-küni yetib turgän ekän, oşä yerdä kozi yäribdi. Xudäi taälä ungä qoçqärdäy oğıl atä etibdi, yelkäsidä uçtä xäli bär ekän. Änäizär ungä Xäldärbek deb ısm beribdi. Bır kun yätibdi, ikki kun yätibdi, änä astä-sekin häldän kstä başläbdi, buning ustigä şu aträflärdän gähä-gähä Guliränäniñ maydälängän goşti suyäklärini axtärib täpiş uçün zälim vazirniñ navkärleri ham ät çaptirib otä başläbdi. Zälim, ıçıqärä vazir baribir rneni äldirädi, heç bolmäsä bäläm ämän qälär deb Guliränä Xäldärbegini yorgäkkä oräb, qımmätbahä taqınçäqläriñi yänigä qoyib, bırpärçä qäğäzgä oğılignä Xäldärbek deb ısm bergänmän, degän yazüvni yazib, bäläm, endi seni Xudägä täpşirdim, deyä koz yaşı tokib, ey zälim vazir, kel, oldirä qäl deyä sahrägä çıqıb ketibdi.

Alqıssä şu aträfdä bır qışaq bolib, başqalär qatäri bır kampir ham yaşärkän. Bittäyü bittä sağın eçkisi bolib, elniñ pädäsigä qoşib sahrägä haydäb turärkän. Bır kuni eçkisiniñ emçägidä sut yoq bolib qalıbdi. Vây olmäsam, eçkiyemär emdimikän, deb oyläbdi kampir. Ertäsigä ham, indinigä ham şu häi takräränäveribdi. Kampir eçkisiniñ ärqasidän päyläb yaylävgä bäribdi. Qaräb tursä, bır çärdevärxänägä maräb kırıp ketäyätgän emiş. Ärqasidän bäsä, e tavbä, eçki engäşib yorgäkdä yätgän çaqaläqni emizäyätgän emiş. Çaqaläq şähı-kimxäblärgä orälgän emişü yänidä taläyginä ältin taqınçäqlär ham turgänmiş. Hay, bır faläkät yuz bergändir, deb kampir çaqaläqni uyigä keltirib, yuvib-täräb, qaytädän yorgäkläb atälä pışirib bersä ıçmäsmiş, sıgimi sutini bersä ıçmäsmiş. Tort yaşgä yetgünçä qışläqä qançä eçki bolsä hammäsiniñ sutini şu çaqaläq ıçibdi. Yetti yaşgä yetgändä kampir uni yänigä otqazib, bäläm, sengä bär haqiqatni aytişim keräk, deb bolgän väqeäni soyläb, manä bu uzük änängdän yädgärlük, änäng sengä Xäldärbek deb ısm berib ketgän ekän, lekin men seni sahrädän täpiş älgänim uçün Sahräbek deb atäb yuribmän, debdi.

Kun "bätibdi, äy çıqıbdi, äy bätibdi, kun çıqıbdi, şu yosindä kunlär bır-birini quvläb otäveribdi. Sahräbek kuçgä tolgändän tolib bäräveribdi. On yaşidä kallädek

tâşni sâqqqa qilib oynârkân, on bir yâşidâ âtning dumidân târtsâ, âldingi âyâğini kotârib yubârârkân, on ikki yâşidâ tâğdân tegirmân tâş koçirişsâ yelkâsidâ kotârib kelârkân. Bır kun şahargâ bârib bâzâr aylânişibdi, bır rastâdâ qılıç. qalqân, oq-yâylâr savdâsi bâiâyâtgân ekân. Sahrâbek qılıçni qoligâ âlib, bır serpigân ekân, çirt uzilib ketibdi, yâyni târtib kormâqçi bolgân ekân, uyam tars uzilib ketibdi. Savdâgâr pulini tâlâ degân ekân, kalävâ sâtib kun korâdigân bır muştipâr kampirdâ şunçâ pul bolârmidi deb, kampir yığlâşgâ tuşibdi. Cancâl çıqıbdı, tos-töpâlân kotâribildi. Âq ât mınib bâzâr aylânişibdi yurgân şahar hâkimi cancâlning ustidân çıqıb qâlibdi. Vâqeädân xabârdâr bolgâç, uzilgân qılıçü yâyning pulini tolâb, kampir bılân oğlini sarâygâ âlib ketib, farzândi yoq ekân, Sahrâbekning kuç-qudrâtigâ qâyil qâlib, uni ozigâ oğıl qılibdi. Qırq kun toy-tâmâşâ beribdi. Sahrâbek qılıç çâpişni, yâyni târtişni, palâxmân âtişni orgânişib, hâkimining navkârlârigâ sarkârdâ ham bolibdi.

Alqıssâ, kunlâr sâqqadây dumâlâb otâveribdi, qazâ kuni yetib hâkim âlâmdân otgâç, Sahrâbek vâris emâsmi, şaharning hâkimi bolib qâlibdi. Bu şahar Şâhmâlik pâdşâligigâ tâbe ekân, âlıq-sâlıqlâr haddân taşqari kop ekân, uy sâlığı, qoy sâlığı, tâyn sâlığı deb elning tinkâsini qoritışâr-kân, Sahrâbek ozining kuç-qudrâtigâ, navkârlâriining mahârâtigâ işângânidân uç yılgâçâ şâh xazinâsigâ olupân tolâmâbdi. Bâcü xırâcni tezrâq tolâ deb çâpâr ustigâ çâpâr kelârmış. Sahrâbek âciz va mute âdâmlâr sâlıq tolâydi, ey şâh, zor bolsâng, kel, sâlıqni ozing yığıb âl, deb nâmâ conâtibdi. Tâbe şaharning yâş hâkimi qılğân bu beädâblik şâhni darğazâb qılibdi. Qoşin târtib şahar ustigâ yuriş bâşlâbdi. Sahrâbek şahar atrâfigâ xandaq qazib. bıldirmâydigân qilib pâxâl bâsib qoygân ekân. Şâhmâlik askârlâri urhâ-ur deb kelâtürib, xandaqlâr içigâ tuşib ketgân ekân, pâyılâqdâ turgân âdâmlâr ot qoyib yubârişibdi. Sarbâzlârning bır qısmi otdâ kuyib kabc-b bâlibdi. Qâlgânâri kattârpq qoşin bılân yanâ qaytib kelârmiz deb ârqagâ ketâyâtgân ekân, sahrâdâgi qumlâr içidâ berkinib yâtgân navkârlâr ulârni qurşâb, qılıçdân otkâzâ bâşlâşibdi. Vazir Dânişzâmân ham Şâhmâlik bılân bırgâ kelgân ekân, qarâsâ, şâhning kuni bitâyâtgândây, qurşâvdân çıqışning heç ilâci yoqdây, bârdiyü şâhni oldirib, bâşini âlib çıqsâm, e pahlâvân hâkim, men hamışâ siz tarâfdâ edim, bu zâlimdân qutülüşning ilâcini tâpâlmây yurgân edim, oldirdim, manâ uning bâşi desâm, zerâ cânimni

qutqarib alsam deb oylabdi. Sahrada otav tikişgan ekän, qarangi tuşisini betaqat kutä başlabdi. Şam payti ekän, Şahmälük namáz oqıgäni cäynämäzge otirgändä battäl vazir arqasidan pusib kelib, yelkasiga xancar uribdi. Ikkinçi bar urişge çäglänäyätgändä otavge şiddät bilän Sahräbek kırıp kelib, toxtä, mard yigit yätgan kışiga xancar urmäydi, pusib xancar uriş namärdning işi deb, bir hamlä bilän vazirning qäiidägi qanlı xancärni urib tuşiribdi. Ağır paytdä oz şahıge xıyanät qılğan vazir begänäge heç qaçan vafä qılmäydi, deyä uni şu zahätiyäq olimge buyuribdi.

Şahmälük uç bärä tuş korgän ekän. Har gal tuşidä aq sallä orägan, mallä çapän kıygan bir avliyâ paydä bolärkän-dä, ilan qoyningdä, oğling qutqaradi derkänü yanä kozdän gäyib bolärkän. Şah korgän tuşige heç tabir tãpalmäy qıynalıb yurärkän. Negäki, farzänd kormägan ekän. Házir otav içidä bandilikdä yatib, qarşisidä turgän mağrür sarkärdäge tikilib, şulär haqidä oylabdi. Oyläy-oyläy äxiri, e gälüb yigit, men asiringge bar haqiqatni ayt, mabäda änäizaringüng äti Guliränä emäsmidi, deb soräbdi. Sahräbek şahge yaqın bärüb, barmäğidägi uzükni korsätibdi, uzükning kozige Guliränäge Şahmälükdän degän yazüv bitilgan ekän. Şahmälük däd debdi-yu, yerge yiqilib tuşibdi, başini kotärib, oğlim, oğlim, d-ya Yanä ozidan ketä başlabdi.

Alqıssa, endi gapni beçärä änä Guliränädän eşiting...

Şundäy qilib änäizär godäginä çärdevärxänädä qaldirib, koksini yırtib yıglab, zalim vazirning taqıbidän qaçib, bir kun yuribdi, ikki kun yuribdi, äxiri haldän täyib yiqilibdi. Narıräqdä qabristän bar ekän, olsam oşä yerdä oläy, murdam taşqaridä qalmäsin, deyä sudrälä-südrälä mazaristängä kırıpdi-yu, yangi bir qabr bar ekän, oşäni quçaqlab, vay bäläm, Xaldärbegim, deyişge ham hali kelmäy huşidan ketibdi. Yaqın oltädä bir çopän yaşarkän. Xätini ilan qaçıp älgän ekän. Har kuni ertäläb ikki oğlini ergäştirib, qabristängä fätüha oqıgäni kelişarkän. Ertäläb yanä kelişsä, änaläri tırilib, qabming ustige çıqıb, behuş yätgan emiş. Änacän, deyä qıçqırıp yubarişibdi oğlläri. Suyükligim, vafädärim, deb dädläbdi ätaläri. Keyin behuş yätgan Guliränäni kötar-kötar qilib kulbälärigä älib ketib, änaläring ismi Gulbädäm ekän, şu nam bilän atäy başlaşibdi. Guliränä ismi ozgärganige xursänd bolibdi, endi xudä xahläsä, zalim vazirning taqıbidän qutulämän, deb oylabdi.

Xalâskâr çopângä yâr, oğillârigä mehribân ânä bolibdi. Ammâ cıgârbändi Xâldârbegini heç unütä âlmäs ekân, suriştirä-süriştirä âxiri kampirning uyidân uni tâpibdi, ammâ men sening ânäng bolämân, sen şâhning oğlisân deyâlmâbdi, zâlim vazirning ayğâqçilâri bılıb qâlıışsâ albättä oldirib yubârâdi, deb qorqarkân. Sâğingändä gadây kıyimini kıyib, gâh kampirning eski eşigigä, gâh hâkimning haşâmâtli darvâzäsigä yaqın bârıb, tılâmçilik qılib: Âq sılt berib bâqâlmâdim, Dıydârigä toyâlmâdim, Erkâm deyâ suyâlmâdim, Sahrâdâ qâlgân bâlâm, - deyâ zâliänârkân.

Korsâ yaxşı, korâlmäsä yanä yığlâb-yığlâb qaytârkân. Qaytâyâtgändä: Zavâl kormâ, unib-osgin, Zâlimlârnıng yâlnı tosgin, Zulmkârning qolin kesgin, Sahrâdâ qâlgân bâlâm, - deb yanä yığlârkân.

Umri yığlâb, zârlâniş, intizârlıkdâ otâyâtgân ekân, sâğimib bârsâyü, korâlmäsä, korgändä oğlim deyâ aytâlmäsä, ânâlâr uçün bundân âğır azâb bolmäs ekân.

Âğır yarâlängân Şâhmâlik olimi âldidân camiki vazirü vuzârâlârnı, hâkimü hakâmlârnı çağırıp, Sahrâbek mening qânüniy oğlim bolâdi, taxtimning vârisi u, pâdşâlik saltânâtinı ungä tâpşirdim, deyâ farmâni âliy elân qılib, , butün yurtgâcâr çağırtiribdi. Ânâizâr şâhning haşâmâtli darvâzâsi yâniğä kelib: Âq sut berib bâqâlmâdim, Dıydârigä toyâlmâdim, Erkâm deyâ suyâlmâdim, Sahrâdâ qâlgân bâlâm, - deyâ yığlâyveribdi. Mulâzimlâr tâvâqdâ tıllâ âlib çıqıışgân ekân, tıllâ mengä kerâkmäs, pâdşâ bolgân Xâldârbek oğlimni bır bârâ korsâm bas, debdi.

Yelkâsidâ uç xâli bâr, Kundây camâli bâr, Taqdiridâ kamâli bâr, Sahrâdâ qâlgân bâlâm, - deyâ yanä yığlâbdi. Mulâzimlâr kırıp Sahrâbekkâ tazim qılib, bolgân vâqeâni aytişgân ekân, yelkâmdâ uç xâlim bârligi, asli ismim Xâldârbek ekânligini ozimdân bâşqa heç kım bilmäs edi-kü, deb oylâb, gadây ayâlnı huzürimğä keltiring, deyâ farmân beribdi. Âlib kırışgâç, e, ânâizâr, sız kım bolâsız? Mening ismim sızgâ qandây ayân bâlgân, deb sorâbdi. Gulirânâ yığlâşdân toxtâb, bâlâm, bâlâginâm, mening kımligim barmâğingdâgi uzükkâ yâzilgân, debdi. Yıgit uzük kozidâgi

Gulirānāgā Şāhmālikdān degān yāzūvgā kozi tuşişi bīlān ānām, ānācānim, deyə qıçqırıp yubāribdi.

Şundāy qilib ertāk ham āxirigā yetāy deb qāpti. Çoldāgi xalāskār çopānni hurmätü ezāz bīlān ālib kelib, camiki çopānlārgā yuzbāşi qilib tayinlābdi. Uning ikki azāmāt oğlını navkārlikkā ālišibdi, muştipār ānāni yanā Gulirānā deb, Sahrābekni Xāldārbekşāh deb atāy bāşlāşibdi va hammālāri yaxşi yaşāb murādi maqsādlārigā yetişibdi.

3.15 AHMĀDQUL BĀBĀNING ĀQ ORİGİ

Oşa kuni oğāy ātām ālib qāçib ketgān buvicānimni tuş kordim. Vāy, bīrām mazā qıldimki, rāst aytāyāpmān, cudā-cüdā ham mazā qıldim. Rāsā açāmlāşdik, betlārimizdān opişdik. Keyin açāmlāşib turib āsmāngā uçib ketdik. Uçāyātganimdā qanātim ornigā āyāqlārimni silkitgān edim, bīlmāsdān ustimdāgi korpāni tepib yubāribmān, uyğānib ketibmān. Alām qıldı, cudāyām alām qıldı. Axir men sāğınib-sāğınib zorğa tāpgānim buvicānim bīlān qol uşlāşib uçāyātgān edim - yığlāb yubārdim.

- Negā yığlāysān? - deb sorādi yānimdā yātgān bābām.

- Enām qani? - deb sorādim.

- Suvgā ketdi, hāzir kelādi, - dedi bābām.

- Men buvicānimni yoqātib qoydim, - deb yanā yığlādim.

- Yığlāmā, yoqātganing yoq.

- Yoqatdim, tuşimdä yoqatib qoydim, bildingizmi? Bâbâm meni yupätä başlädi. Äyâğı tuzälib qâlsä eşäkkä mindirib buvicânimning äldigä ozi älib bârärkän. Yänigä târtib başlärimdän silädi, koz yaşlärimni kafti bılän artib, xudâ xâhläsä, albättä älib bârämän, xuriünning kozini uzümlärgä, anârlärgä, nâklärgä tâidirib bârämiz, dedi.

- Nâklärdän ogäy ukälärimgä bermäymiz, - dedim hıqılläb.

- Bopti, bermäymiz, - dedi bâbâm yanä başimni sııäb. Eşikni şaraqlätib açib, enäm kırıp keldi. Râst, suvgä bârgän ekän, ikki qolidä ikkitä suv tolä çeläk bârligidän bildim.

- Uyğândinglärmi? - dedi enäm.

- Cudä yoq bop ketding! - deb sorädi bâbâm.

- Yol muz, sekin yurdim.

- Yıqılıb yurmädینگmikän, deb taşvişlänilib yätibmiz... - E, ätäsi, Ahmädqul ortâğingizning hävlisi tolä ädäm, - deb enäm ästänägä otirdi, - kattä ogii Äbbâsxânni bori taläbdi. Kattä itiyäm olibdi, boriyäm olibdi... Orningizdän turâlmäysiz-dä, bolmäsä, kırsängiz bolärdi... Men oçâqaä ot yâqay...

- Itiyäm olibdimi? - deb şaşilib sorädim.

- Ha, älişä-älişä olibdi.

- Oşä Tortköz iti-ya?!

- Ha, oşä kattä iti, Arsländek edi-ya...

Bâbâcânim inqılläb yätgän cäyidä başını deräzä tāmāngä burıp äldi. Men inqıllämädimü, cım yätäverdim. Oşä kattä Tortköz itläri haqıdä oylädim. Oşä itläri tufäyli qışlâğımızgä borilär kelälmäsdi, qorqardi. Oziyäm äğılxânamizdügi nâvvâşçä kelärdi. Tāmğä çıqıp bır uvläsä dalälärni zırqırätib yubârärdi. Heç kımni tıslämägänü,

şundäy bolsä ham hammä undän qorqardı, men ham, Murâdxân, Hayitvây ortâğım ham hammä-hammämiz qorqardık. Hâzir anä şulär haqıdä oylädım. Keyin men yanä otgän yılı yâzdä bolgän vâqeäni oylâb, Tortközni olgäni yaxşı boldımı, yâmân boldımı, deb oylädım...

Oşändä cudä qızıq bolüvdi-dä, cudä qızıq bolüvdi. Sızgä aytgänmänni, aytgänim yoqmi? Vây, buni hammä bılâdi- ku!.. Vây, cudä qızıq bolgändä... Ahmädqul bâbâmning tâğ tãmândägi kattä bağıdä orikzârläri âräsidadä hammäsidadän nâvçä, tanäsi Hayitvây ikkâvimizning ham quçâğımızgä sıgmâydigän âq origi bâr edi. Oşäni pışgänini hammädän âldin Ârtıqalı akäm bılân Sultânäli akämlär bılğan ekän. Har kuni bârib ustigä çıqıb, toygünçä yeb kelâyâtgän edik, Ahmädqul bâbâm korib qâlib tâ qışlâqqaçä quvib keldi. Sındirilgän şâxlärni qoligä uşlâb: - Manä şu tamâm bolgünçä savälâyman! - deb doq ham qıldı. Ahmäd bâbâm pakänä-dä, âyâğı kaltä, baribir bızgä yetâlmâydi. Bız bolsä ho narigä bârib, qolimizdägi orikni korsätib: - Kozingiz kuysin, aläm qılsın! - deb masxärä qılâviz. Hayitvây ortâğım: - Pakänä bâbâ, çakänä bâbâ! - deb sakräydi.

Murâdxân ortâğım: - Orik bâbâ, yângâq bâbâ, danäk bâbâ! - deb battâr cahlini cbıqarib qaçädi... Ikki kungäçä barmädik. Keyin Ârtıqalı akäm, râst, oşä aytdi, Ahmädqul bâbâ ertäläbdän buyân bağdä korinmâydi. Qoqângä ketgângä oxşâydi, yuringlär, yanä mazzä qılâviz, dedi. Ontäçä bälä yanä yugürdik. Eng kattä bälälär, ulär qorqmâydi-dä, orikning baländ şâxlärigä çıqışdi, oşä yerdä pışgäni kop bolädi-da. Bız bolsäk pastki şâxlärigä çıqıb, sal xâmrağıdän yeya başlädik. Eh, cudä mazzä bâidi-dä, orikni yeb danäğini bır- bırımizgä âtişämiz, qıqırlaşib kulâviz, silkinib hayinçäk uçämiz... Bır mahal bundäy qaräsäk Ahmädqul bâbâm manä şu bugün bori bılân urişib olgän kattä Tortköz itini bız tãmângä qarâb yetâklâb kelyäpti. It ırillâydi, boynidägi zancirni uzâmân deydi. Bız hammämiz nımä qılışimizni bılmäy tek qâtib qâldik. İlâyâ bâbâ bızni kormäsin-dä, deb oylädik. Kormädi şekilli, itni bağlâb bolgünçä ham tepägä qarämädi, negä tağın keldiläring, deb urişmädi ham. Itni bağlâdi-yu, heç narsä demây ârqasıgä qaytib ketä verdi...

Çatâq boldi, cudä-cüdä çatâq boldi. Bırärtämiz tuşmâqçı bolib sal qımirläsäk it ırilläb tepägä sakräydi. Qımirlämä, bolmäsä tırıkläyin yeymän deydi.

- Bâbâ buni kormädi.
- Kordi atäyläb bağlädi.
- Endi qandäy tuşämiz.
- Ârtıqali sen tuşib kor-çi.
- Yoq, ozing tuşaqâl.
- Sıgirimni dalägä bağläb kelgändim, açidän olgandır.
- Keçä orik kop yevdim, qârnim âğriyäpti.
- Bır pas sabr qıl, ukäcân.
- Bolmäyäpti, manä iştänimni yeçäyäpmän...
- Uf, rasvâ qılding!

Bızni Sultânäli akäm başläb keldi.

- Kelinglär, danäk bılän urämiz uni.

- Men orik bılän urämän! Manä şunaqa gapläрни aytäverdik. Keç kırdi, qârânğı tuşä başlädi, yığlädik, dâdlädik. Bır mahal Ahmädqul bâbâmning ozi korinib qâidi. Kattâ tonini âlib keläyâtgän ekän, tagigä toşäb, yânbâşläb yâtib âldi. Bız tãmângä yanä qarämädi. Demäk, bızni kormägän, yanä kormäyäpti, deb oyläb: - Bâbâcân, - deb hammämiz bırgä baqırıp yubârdik.

- A, âvâz çıqqandek boldimi? - dedi bâbâ u yân-bu yänigä qaräb.
- Bız orikni ustidämiz.
- Bâbâcân, keçiring.
- Endi oğırlik aılmäyimiz.
- Ozingizdän soräb âlämiz.

- Endi orikni şaxini sindirmäyimiz.

- Cän bábâ? - deb räsä yâlvârdik, yâlvârâberdik, yâlvârâberdik. Âxiri bábâ tepägä qarâb: - Eha, orikning şaxini sindirgän senlärmiding? Endi tâvbä qıldiläringmi? - deb sorâdi.

- Ha, tâvbä qıldik, - deb yıǵlâdik.

- Qattıqrâq aytmägin, butün qıslâq eşitsin.

Qorǵânçämizdägi, qıslâqdägi barçâ âdâmlär eşitsin deb bâr âvâzimiz bılân çarçâb qâlgünçâ baqırdik. Nihâyät, bâbâning rahmi keldi, ornidân şaşmäsdän turib, itini yeçâyâtgän edi, yanä toxtâdi: - Meni pakänâ bábâ deb masxärâ qılgänsizlär, - şundäy deb, eski tonini ustigä otirib âldi. Bız zârlänib yanä yâlvârışgä tuşdik. Sızning haqıngızdâ yaxşı aşülälär aytämiz, heçäm pakänâ demäyimiz, deb qasâmlär ıçdik.

- Qani aşüläläringü bir eşitây bolmäsä, - dedi bábâ otirgän câyidâ.

Nâvçâ bábâ, Pâlvân bábâ, Asâlbâbâ, Şakâr bábâ, Orik bábâ, Yângâq bábâ! - deb bâr âvâzimiz bılân aşülâ aytgän edik, bábâ başını sıkillätib, yoq yanä harn qattıqrâq aytiş keräk, qıslâqdägilär eşitmâyäpti, dedi yanä. Yanä aytdik. Âxiridâ bábâ şaşmäsdän ornidân turib, eski tonini yelkäsigä taşlâb ırillây berib çarçägän itini yetäklâb bağning eşigidän çıqıb ketgändän keyin ham yanä qaytib kelib qâlmäsın deyâ qorqıb orikning şaxidâ otirdik.

Qaytib kelsäk, Ahmâdqul bábâm allaqaçân hammägä aytib maqtänib, bäläläringü ıştânini yuvib beringlär, degän ekân. Bız räsä uyaldik, uyalgänimizdän ançägäçâ koçägä çıqâlmây yurdik..

Hâzir men yâtgän câyimdâ anâ şulärni oylâb, Tortköz olgän bolsä, yaxşı boptimi, yâmân boptimi, olgän bolsä, qandây oldi ekân, deyâ xayâl surâyâtgän edim.

Ortâgım Hayitvây akäsining eski etigini âyâğığä, dadäsining kır qalpâqçasini bâşığä kıygänçä hävlıqıb kırıb, tezrâq yur, borining olgänini bırgäläşib korämiz deb qıstädi.

Enäcänim qaymâq sâlib qatlâmä pışırâyâtgän edi, oşändän bittädän âlib, Ahmädqul bâbâmnikigä qarâb yugürdik.

3.16 BORİ BİLÄN ÂLIŞGÄN ARSLÄN

Hayitvây ikkimiz yugürib bârib qaräsäk, yoq, baribir keç qâlibmiz, Ahmädqul bâbâmning kattä hävlisigä allaqaçân bälälär, bâbälär, âpälär yığılışib bopti, qâri kurâlmägän hävlining ortäsigä yâttızib qoyılğan bori bılän Tortközning oligini tāmāşä qılışyapti. Äldigä barişgä avvâl qorqdim, «Lâ ıllâhâ ıllâllâhu» deb kalimä ogirib âlgän edim, endi sal qorqmây qâldim, engäşib borining cunidän tårtib korgän edim, sıp-silliä ekän.

- Oziyäm borining eng kattäsi ekän-dä!

- Qıslâğımızni âräläb yurgän bori şu bolsä keräk.

- Yoq, qoşni, u kok bori edi, oz kozim bılän korgänmän. - Toğri, bu begänägä oxşâydi.

Şunaqa gapläрни gapläşib bolgäç, tāmāşä qılâyâtgänlär endi borining şıqırlâb yurädigän tuyâğı, âşığı kımğä tegärkin, kımğä tegsä oşä baxtli bolädi, işini hamışä xudâ onglâb turädi, deb gapläşä başläşdi, men heç narsä demädim, negä desängiz, ıgäri borini heç kormägän edim.

Ahmədqul bábám ádámlár toplängän kattä mehmánxánädän yugürüb çıqıb: - Hamzäxân, - deb qattıq çağırđı, - yáninggä bır kışını álgindä, bárib Erkäçálni zambilgä sálib álib kelinglár, u mening yetmiş yillik qadrđanı boládi-ya, áğır kunimdä yánimdä tursin... Negä angräyápsán, tez bol, senlärگä koprik qurámán deb şu ahválgä tuşıb, áyáqsız yátibdi beçárä. Yoq degánigä konmä, conä tezráq, - deb, yanä ıçkärigä kırıp ketdi.

Bábácánimni álib kelişdi, zambildä emäs, qoltıqdán suyáb álib çıqışdı. Enäcánim ham çıqđı; bır lagán qatlämä ham álib çıqıbdı, áppáq dastürxángä orálgán bolsä ham men uning hıdidán bıldı. Men hıdni yaxşı bılámán, ortáqlárim qoltıgıgä bır narsäni berkitiřsä, hıdláb námini aytib beräverämán. Bábám bahánäsidadä menám ortägä álav qalängän kattä mehmánxánägä kırıp áldim. Bori bılán Tortköz qandäy olgánini bılgim keldi-dä. Men ozim hammä narsäni bılgim keläverädi. Kırısám, váy-böy, mehmánxánägä aççıq tutün tolib ketibdi. Toridä ástigä serpáxtä korpälär sálib, bášigä yumřáq yástıqlár qoyıb bori bılán áliřgán Abbásxân amákimgä cáy qilib berişibdi. Yánginäsidadä Dehqán řapkä amáki ham otiribdi. Kıçkinä pıçáqçäsi bär ekán, ořá bılán anár soyáptı. Váy, bıram yegim keldi-yey! Bálälärning áldigä cnıqarib yubárnäsinlár deb, atäyláb qumğánlár ástigä ot qaláb otirdim. Bır martä qárnı kattä mıs çáynákkä çáy ham damláb berdim.

Abbásxân amákim kırgánlärگä soyláb beryáptı: - Ha, endi yarätgángä mıng qatlä şukür, ámán qáldik. şu azámät Tortköz itimiz tufáyli ámán qáldik, ılayá cáyini cannätdän buyürgán bolsin! - It cannätgä tuřmäydi! - dedi bittä amáki.

- Bır musülmánnı qutqarıb, ozi şahıd bálsä-çi? - deb sorädi Ahmədqul bábám. - řářmäy turláring, hali men bu arslánımgä canázä ham oqıtámán. Bábási bábámni, átäsi átámni, manä bunisi suyüklı oğlim Abbásxánimni qutqardı, bu cannäti bolmäy kım bolsin yanä!

- Bahsni toxtátinglár! - deb buyürdi bábácánim. Bılasız- ku, bábácánimning áyáğı áğrib turgán bolsä ham ábröyi baländ, hammä uni hurmät qiládi. Esánqul

bábám ham ozi toqsângä kırıgân bolsä-dä, Erkävây kop aqlli yıgıt-dä, deb hurmät qılädi. Abbâsxân amâkim Isfârägä ikki kacävâ savätdä uzüm âlib bâribdi. Tortköz ârqasidân yurib pâylâb bâribdi. Bâzâr yaxşı bopti, qaytâyâtgânläridä Tortköz yanä on qadâmçä ârqadä yurib pâylâb kelâyâtgân ekân, qorğânimizgä uç çaqırım qâlgändä Qoştægirmâanning şundâqqınä yânginäsidadä ârqadân tosâtdân ırillägân âvâzlâr eşitilib qâpti. Eşäk mınib kelâyâtgân Abbâsxân amâkim bundây qaräsä, vây xudâyim, dahşät emiş, hokizdek keiädigân bori Tortköz bılân xuddi kurâşgä tuşâyâtgândeک tıkkâmâ-tikkä ânişâyâtgân emiş. Beçârâ amâkim qorqıb ketibdi, eşäk ham dır-dir qaltirârmış! Amâkim ozigä kelib, yârdämğä bârây deb, qınidân pıçâğını suğurib, endi eşäkdân tuşâyâtgân ekân, bori oqdek uçib kelib ungä taşlânbdi. Xayriyät, Xudâgä şükür, amâkimning pıçâq uşlâgân qoli tosib qâpdi, bılâgini tışlâbdi, xâlâs, tâmâğını tışlâgändä iş çatâq bolârkân. Bori bılân amâkim tıkkâmâ-tikkä bolib ketişibdi. Şu paytdä, ılâyâ câyi cannâtdä bolsin, Tortköz yugürib kelib borining yelkäsidadân tışlâb pastgä bâsibdi, yanä ikkâvlâri âlişib ketibdir bır unisi bâsib tuşârmış, bır bunisi bâsib tuşârmış...

Agâr siz eşitsângiz dâd deb yubârârdingiz, men dâd demâsdân tışimni tışimgä bâsib eşitâverdim. Amâkim men damlâb bergân çâydân bır pıyâlâ quyib ıçdı, kozini yumib ançä cım yâtdi. Keyin yanä gapirä bâşlâdi... Uyâğı yanä ham dahşätli bolibdi, Amâkim turây desä qâni kop âqqani uçünmi, bâşı aylânbdi, atrâfdâgi tâğlârü âlişâyâtgân bori bılân it ham çır-çır aylânb ketibdi, nahâtki şundâq olib ketâversâm, e Xudâ, ozing panâhınggä âl, mengä kuç ber, deb, kalimâ ogirib nâlâ qılibdi. Xudâ uning nâlâsini eşitib, bâş aylânişi toxtâbdi, bılâgigä quvvât beribdi, çap qoligä pıçâğını âlib endi ornidân turâyâtgân ekân, bori yanä taşlânbdi, yanä amâkimning tâmâğını mâicâlgä âlib taşlângân ekân, yoq, niyâtigä yetâlmâbdi. Tortköz beligä mınib âlgân ekân, yergä bâsib tuşibdi, şu bâsgâniçä tagidân çıqarmâbdi. Amâkim yanä xudâgä nâlâ qılibdi. Xudâ ungä kuç, ğayrât beribdi, çap qoligä pıçâğını âlib, âlişâyâtgânlâr âldigä bârsä, xayriyät, bori âstidâyü, it ustidä emiş. Tortközning otkir tışlâri borining boğzidadä emiş, bori âyâqlâriğini âciz-âciz silkitib, mengä rahm qıl, qoyib yubâr, degândeک xır-xır qılârmış, ançädân keyin borining âyâqlâri şalvirâb tuşib, bâşı bır tâmângä qıyşâyib qâlibdi. Allaqaçân olib bolgân ekân. Amâkim endi xalâskârim

bolgän Tortközni acratib äläy desä, başını kotärmäbdi, bori bilän älişüv çağıdä çatänäğıdän tärtib qárnigäçä yarıb taşlägän ekän, ıçäk- çavâqları borining ustigä tokilib yâtgän emiş. Äsmängä qaräb äcizginä ulibdiyü cân taslim qilibdi...

Ahmädqul bábâm mening yänimdä çardänä qurib otirgän edi. Amäkim hıkâyäsini tugätişi bilän ozining tızäsigä oz şapäläği bilän urib ornidän turdi-dä: - Mening anä şunaqa arslänim bär edi! - dedi yıglämsiräb.

- E, kap-kättä ädäm yıglämsirämäy gapir! - urişib berdi Qambäräli bábâm.

- Ozing-çi, ozing eşägmğ äğändä uç kun yıglävding- ku! - deb Ahmädqul bábâm yanä boş kelmädi.

- Men eşägim olgänigä emäs, - şaşmäsdän tuşüntirdi Qambäräli bábâm, - eşägim hämilädär edi, qárnidä älti äylik bäläsi bär edi, oşä bäläsigä yıglägänmän. - Baribir arslänimgä azä äçämän, xuciäyi äşi berämän, - deb Ahmädqul bábâm yer tepindi, kıgızdän çang kotärildi, - fätihagä kelmägänlär bilän u dunyâyı-bu dunyâ gaplaşmäymän...

Xayriyät taşqarigä çıqıb ketmägänim, bu yerdä bahsläşüv cudä kuçäyib ketdi. Ortäqläringä aytib berämän deb hammäsini eşitib otirdim. It har qançä vafädär bolsä ham, baribir uni musülmänlärning qabrigä komib bolmäs ekän. Äğär Xudâ ungä cannätdän cäy buyürsä, qayergä komilsä ham oşä yerdän çıkarib äläberär ekän. Äğär Ahmädqul bábâm xähläsä mayli, azä äçä bersin ekän, lekin tılvät qilib, fätihä oqış mumkin emäs ekän, äğär itimni yuvib-täräb komämän desä, mavli, pıklävçini aytdirib kelib, äq yuvib-äq taräb, äppäq kafängä oräb komäbersin ekän. Bu gaplärning hammäsini mening bábäcänim aytdi. U hammädän aqlı-dä, şuning uçün cım otirişdi.

- Baribir, beş yuz kışiğä xudâyı äş berämän!

Şundäy qilib Ahmädqul bábâm taşqarigä çıqıb ketdi.

Doxtir amäki Abbäsxân amäkimning bori tıslägän qolidägi yaräni açib, men hıdini yâmân korädigän dârilärdän surib, qaytä bāğläy başlädi. Eşitgänlärimni ortâqlärimgä aytib maqtänämän deb, hävligä çıqqan edim, qassâb amäki borining terisini şilib ayvāngä äsib qoygän ekän, ortâqlärim oşāngä tıkilib, gapimgä qulâq sâlišmädi. Qulâq sâlišmäsäsâlišmäsın, keyin yâlvârişsä ham aytmäymän. Äğilxânä tāmändä bır kozi kor qassâb amäki qoy soyäyâtgän ekän, oşä yâqqa otäim- u, konglim aynâb darrâv ârqamgä qaytdim.

- Pâklâvçi keldi! - deb ortâqlärim çuvillâb qâlišdi. Men uni darrâv tanidim. Uyi maçitning yänidä, hammä oliklärni oşä yuvädi, avvâl yuvädi, keyin xuşböy dârilär sepädi, keyin gullär, rayhänläringbärgidän koksigä qoyib, ilâyâ câying cannätä bolsin, deb, äppâq kafāngä oräydi. Ozim korgänim yoq, enäcänim şundäy degän.

Tortközni zambilgä sâlib mälxânägä âlib kırıb, âstigä pâxâl toşacâtgän ekän, men uning kozläri korib qâldim. Xuddi mengä qarâb turgāndek boldi, xuddi, «ey bälälär, heç qaysingizni tıslämädim, ârqangizdän quvmädim, qıslâğingizni borilärdän qorıqlädim, xâlâs. Ägär qattıq vâvüllâb sızläri qorqıtgän bolsäm, meni keçiringlär. Men narigi dunyâgä, âtä-änämning âldigä ketyäpmän, Ahmädqul bābāmni xafâ qılmānglär, u cudä mehribân, saxiy âdām, mening ornimgä uni sızlär qorıqlānglär, pakänä deb masxärä qılmānglär...», - deyäyâtgāndek boldi. Negädir ungä rahmim keldi, yığläb yubârdim, yığım ançägäçä heç toxtämädi.

Ahmädqul bābāmning: «Hamzäxân oğlim, âmbärdägi yāngāqdän bır qâp âlib çıq, bälälärgä çontäkläri tolgünçä ulâş, kattälärdän şu bälälär yaxşı ekän, qabrigä arslänimni kuzätib bārişmäqçi, qarä, bellärigä belbâğ bāğläb, qollärigä hassä uşläbdi», - degän gapläridän keyin yığläşdän sal-päl toxtädim.

Keyin Ahmädqul bābāmning kattä bāğigä qarâb conädik, Tortközni oşä yâqqa kommâqçi bolışgän ekän. Eng âldindä zambildägi âq kafāngä orälgän Tortközni kotärib bārişdi, ketidän Ahmädqul bābāmning ozi, bori bılän âlišgän Abbäsxân amäkim, ulärning ketidän qorğānçämizdägi hammä bälälär ergäşdik.

Ahmədqul bábám: - Bábəng bábámni korgəndi, átəng átəmni korgəndi, qadrđanim pəyləqçim, ılayə cəying cannətdə bolsin, - deb yıǵláb yubardı. Yoq, Hayitváy bılán Murádxán ortáǵımgə oxşáb yálgəndəkəm eməs, rəstəkəmiǵə yıǵláb bərárdi, koz yáşlárini artib-artib ham álardi. Bálálər ham bır xılı rəstəkəmiǵə, bır xılı námigəginə yıǵlágən bolib, har xıl gaplərni aytib bərárdi: - Cəying cannətdə bolsin, arslánim.

-Dədəmni qutqarib, ozi olgən arslánim.

- Sengə neçtə yəngəq tegdi?

- Yıgirmə uçtə, sengə-çi? Váy arslánim.

- Men sanəgənim yoq... Cəying cannətdə bolsin.

- Olgəni yaxşı boldi, endi əq orikni mazzə qilib yeymiz.

- Astərəq, Ahmədqul bábám ešitib qalsə xafə bolədi.

- Xafə bolməydi, cəying cannətdə bolsin, arslánim. - Qattıqrəq yıǵləsəng yanə yəngəq berişərkən...

- Cıgərim, bızni taşláb qaygə ketding, cıgərim!

- Men bılán oynəşib, dumələşib kattə bolding, Tortkəzim...

Tortkəzni komib qaytib kelsək, allaqəçən katə qəzənlərni əsib, əstigə guldirətib ələvlər yəqıb paláv pışirişəyətəgən ekən. Səvqətib qəlgən qolimizni ısıtış uçün oçəqqa yaqın bərgən edik, əşpəz aməki: - Cınni çəlning gapigə kırıb şu səvuqdə itni komgəni bərdinglərimi? - deb sorədi.

- Ha, bərdik, - dedik.

- Oziyəm ahməq edi, sızlərniyəm ahməq qilibdi, nari tur hamməng, xalaqıt bərəsənlər.

Şundäy deb äşpâz amäki hammämizni âldigä sâlib quvlâb yubârdi, narigä bârgäç, Hayitvây ortâğım: - Ozingiz cınnisiz, bâğingizdä bır tup ham yângâğingiz yoq. Cınnisiz, cınnisiz, - degäniçä koçägä çıqıb ketdi...

Ârquasidän men ham çıqıb ketdim.

3.17 EŞÂN BÂBÂMNI QAMÂQQA ÂLDİLÄR

Endi kunlär sal-päl ısib, âftâb ham çaraqılab çıqıb, qârlär erib, koçälär bılç-bılç lây bolib qâldi. Men bılç-bılç lâyni cudâ yâmân korämân. Enâm etigingû lây qılib qoyäsân, deb koçägä oynätgäni çıqarmâydi. Sandäldä otiräversäm zerikib ketämân, oynıçâqlärimni oynägim kelmây qâlâdi. Bugün ertäläbdänâq âftâb yanâ yaraqılab çıqıdı. Âsmândän tuşâyâtgän nurgä kaftimni tutib korgän edim, ılıqqınâ ekän. Oynıçâqlärimning içidä şışäning sınığı bâr edi, oşäni âlib çıqıb yuzäsigä nur tuşirib oynäymân deb turüvdim, bâbâcânim kel, oğlim, mâllärni âftâbçüvâqqa âlib çıqaylık, mâlxânäni bır şamâllätäylik deb qâldi. Toyimgä atâb bâqayâtgän şâxi uzün nâvvâsimizni endiginä âlib çıqıb ay vângä bâğläyâtgän edik, koçâ eşigimiz taqıllâb qâldi. Yugürüb çıqsâm ikkitä ton kıygän bittä amäki turgän ekän. Bâşidägi qulâqçini ham ğaläti, bittä qulâğı pastgä, bittä qulâğı tepägä qarâb turibdi.

- Âtäng uydämi? - deb sorädi.

- Vây, âtäm olgän-kü, - dedim.

- Kımming bälâsisân?

- Bâbâmning bälâsimân, - dedim şâşilib.

- Çaqır darrâv, - dedi amäki mendän ham battâr şâşilib.

Bábám çıqqan edi, Borhávüzning áldigä darráv yetib baring, dedi. Icrâqom bábâ, naçaynik bábâ, melisâ amâkilâr kelgân emiş, zarür, cudâyâm zarür gap bâr emiş, barmäsâ ış çatâq bálarmış... Bábám conägân edi, ârқasidân enämning, hây qayt, hammâyâğing lây bolâdi deyiřigä qarâmây, men ham yugürdim. Uydâ otirib bopmân endi, zerikib ketdim-kü, uyâqdâ zarür, cudâyâm zarür gaplâr bolsâ, men eşitmây qâlâr ekänmân-dâ, heçäm-dâ!

Borhávüz qorğânçämizning ortäsidadâ. Suv yaxşı toxtâsin deb tagini borlâb qoyişgân, şuning uçün borhávüz deyişadi. Atrâfidâ har xıl uylâr kop, sartârâşxânâ, çâlbuvâlâr yaşirib namâz oqıydidgân cây, sal naridâ tâbutxânâ ham bâr. Ho bırdâ Hayitvây, Dılicân, Rahımbardi - hammämiz tâbutxânägâ bıldirmäsdân kırıp navbâti bılân tâbutdâ yâtib korâyâtgân edik, çâlbâbâlâr räsâ urişib berişgân... Kelsäk, vây-böy, Borhávüz yânidägi maydânçädâ şunaqa âdâm kop toplânidiki, çâlbâbâlâr, amâkilâr, kattâ bâlâlâr, Hayitvây, Dılicân, Abdürahım - hammâ-hammâsi şu yerdâ ekân. Melisâ amâkilâr ât minib turişibdi, bittâ emäs, uçtâ ekân. Uçâvini ham âti zor, ho ertâklârdâ bolâdigân, haligi, devlâr minâdigân âtlâr bolâdi-kü, oşânaqa âtlâr. Yanâ bır câyda tık turmây, âldingi âyâğı bılân bılçillâb turgân qâr arâlâş lâyni tarâşlâb-tarâşlâb ham qoyişyâpti.

Eh, meni ham şunaqa bittâ âtim bolgândâ edi, kattâ bolgânimdâ minib räsâ mazzâ qılârdim-dâ. Keç kelgânimiz mengâ cudâ alâm qıldı. Ikkitâ ton kıygân qulâqçinli amâki negâ bızni ertârâq aytmädiykin, qızıq-qızıq gaplâr bâigândir, esizginâ, hammâsini eşitib âlârdim. Vây, icrâqom bâbâning kelgâni ham râst ekân. Men uni darráv tanidim. Ityâqa paltâ kıyib âlgânidänmäs, bunaqa paltâ hâzir qışlâğımızdâ cudâ kop. Yoq-yoq, qâp-qârâ moylâvi burâlib-burâlib qulâğning ârқasigâ otib ketgânidân tanidim.

- Sızlâr qaçân keldiläring? - deb sorâdim Hayitvâydan.
- Allaqaçân kelgânımız, - maqtândi ortâğım.
- Sayıl bolârmikân?

- Yoq, Eşân bâbâ qâçib ketibdi, oşâni uşlâgâni kelişibdi, kım aytsâ mukâfât âlârkân.

- Vây, - dedim qorqib, - Eşân bâbâ bıznikigâ bârgâni yoq-kü.

- Bıznikigâ ham bârgâni yoq, - deb şivirlâdi Hayitvây ortâğım.

Melisâ amâkilâr, ıcrâqombâbâ xuddi mengâ tkilib qarâşâyâtgândeک bolâverdi. Qaltirây bâşlâdim, yoq, sâvqâtgândänmäs, qorqqanimdän qaltirây bâşlâdim. Şaşilib bâbâcânimning ârқasigâ otib, çakmânigâ betimni orâb, morâlâb turdim. Men Eşân bâbâmning arvâhını korüvdim. Şuni sezib qâlišgân bolsâ-ya, deb qorqa bâşlâdim.

- Gap.şü! - dedi âq ât ustidâ turgân melisâ amâki qolidâgi qamçisini oynâtib, - zarârkünändâ Eşân davlâtning zâtdâr çoçqalârini oldirib, hukümâtgâ zarâr yetkâzgân. Çoçqa oz bâlâsini yeb qoydi deb bahânâ qılğân, yâlgân! Zarârni tolâş ornigâ melisâxânâni teşib qâçib ketgân. Hukümâtning qoli uzün, qayerdâ bolsâ ham albâttâ uşlâydi... Malümâtimizgâ korâ, Eşân bir neçâ kundân buyân Qorğânçädâgi ozigâ oxşâgân cınâyâtçılârning uyidâ berkinib adâlâtli hukümâtimizgâ qarşi teskâri taşvıqât âlib bârmâqdâ. Uning qayerdâligini aytâsiz, aytmäsângiz hammângiz qamâlâsiz.

Icrâqombâbâ bittâ amâkining âldigâ kelib: - Ayt! - dedi.

- Bilmâymân, - dedi amâki ârқasigâ tısârilib.

- Bılâsân!

- Tepâmdâ Xudâ bâr, bilmâymân. - Hâzir aytâsân, bolmäsâ savâlâymân.

- Savâlâsângiz, savâlâyvering, zamân zorniki hâzir.

Icrâqombâbâ amâkining yelkâsigâ qamçi bılân yengilginâ urib, endi Ahmâdqul bâbâmning kattâ oğli yânidâ toxtâdi: - Xoş, sen ham bilmâssân?

- Xudâ xâhlâsâ bilmâymân, - cavâb qaytârdi Abbâsxân amâkim.

- Uyingdâ yâtib yurgân ekân-kü?

- Xudâ xâhläsä yâtgäni yoq.
- Xudâni ortägä sâlmä!
- Xudâdän başqa himâyäçimiz yoq, ıcrâqom.
- Manä sengä bolmäsä, manä, ıt emgän!

Icrâqombâbâ Abbâsxân amâkini endi ıkkı qamçı urdı, xayriyät, qattıq urmädi, bolmäsä, räsä âğrigän bolärdi-dä.

Agär meni urgändä, agär men ham Abbâsxân amâkidek kattä yıgit bolgänimdä qolidän qamçisini târtib âlib oziniyäm räsä savälägän bolärdim. Yoq, râst aytyäpmän, meni heç kim urâlmäydi, ursä qolini ham, betini ham tıslâb âläverämän.

Âq ât minib turgän melisä amâki endi yanä gapirä başlädi. Agär kımdä-kim qâçâq Eşân bâbâning qayerdâligini aytsä bır yıllik sâlıqdän âzâd qılınär ekän, Stâlin bâbâning kattä surâti sâvğagä berilär ekän. Âdâmlär başini sâlintirib cım turäverdi, bâbâm ıkkimiz ham cım turäverdik. Vây, yanä ıkkitâ melisä amâki bâr ekän, ât çâptirib ulär ham kelib qâlışdi.

- Axtärib kordik, - deyişdi.
- Sandıqlärini ham âçdiläringmi? - deb sorädi âq âtli amâki.
- Ha, âçib kordik.
- Tâmidägi bedäsini-çi?
- Ulärni ham tıtkilâb taşlädik.

- Landävürlär, kım ozärgä ât çâptirişni bıläsän xâlâs, - deb urişdi âq âtli amâki, - bârläring, başqa hävlilärni ham qaränğlär... koçälärgä qârâvül qoygänmisän?

- Qoygänmiz, qıslâq orâb âlingän, quş ham uçib çıqâlmäydi. Kelgän melisä amâkilär endi, bızning uyimiz tâmängä qarâb ât çâptirib ketişdi. Bıznikigä ham

kırıışä-ya, vây, kırgänläri bılän bari bır Eşân bábâm bıznikidä yoq-kü. Yoq bolgändän keyin tâpişälmäydi, toğrimi?.. Beçärä Eşân bábâm-yey, endi u kışıgä rahmim kelä başlädi. Oşä kuni bıznikigä kelgänidä arvâh emäs ekänlär-dä, ozläri ekän-dä, enäcänim bıravgä aytib qoymäsin deb şundäy degän ekän- da... beçärä Eşân bábâm-yey, uşläb älişä urişädi endi...

Astä bábâmning etägidän tårtib: - Ketä qäläylik, - deb şıvırlädım.

- Bâr, ozing ketä qâl, oğlim, - deb şıvırlädi bábâm ham.

- Yoq, qorqamän.

- Qorqmä, oğlim.

- Hammängü qamäymän deyäpti-kü, yuring ketä qäläylik, sızni ham qamäb qoyişädi, keyin enäm ikkävimiz yığläymiz.

- Sabr qıl oğlim. Baribir ketgäzğäni qoyişmäydi, sabr qıl...

Ortâqlärimizning äldigä otäy, gapläşib turib tärnäşä qılämiz deb oylädimü, keyin darräv, yoq, otmäymän, otsäm Eşân bábâmni sãmânxänämizdä korgänimni aytib qoyämän, aytmäsäm ham ozläri kozimdän bılıb älişädi deb darräv fikrimdän qaytib, âq ât mingän amäki mengä qaräyäptimikän, yoqmikän, deb moräläb uni kuzätä başlädim. Yoq, qarämäyäpti ekän. İcrâqombâbâ bılän maslahat qılışyäpti. Şu paytdä ädämlärni uyâq-buyâqqa itärib Racäb kâmsâmäl bılän Yusüf kâmsâmäl kırıp kelä başlädi. Oho, ulär cudä zor, hammä qorqadi. Raisbâbâ ham, ıcrâqombâbâ ham, camiki amäkilär ham qorqışädi. Koçädä duç kelib qälsä, oşälär otib ketgünçä devärgä qısilib turışädi. Bolmäsä kattälärgä çaquıb berişär ekän- da. Çaquv tuşsä oşä amäkilärni darräv qamäb qoyişär ekän.

-Nâtoğri axbârât beribsiz-dä, ortâq,-dedi âq ât mingän amäki.

- Axbârât toğri, - dedi Yusüf kâmsâmäl, - men bu qaçâq, teskəri targıbatçining ızigä tuşğänimgä on kun boldi. Bugün u bğgdä paydâ bolsä, ertägä bu bğgdä paydâ

bolädi. Äxiri yaşırınça namâz oqıydiğän câylärni anıqlädim. Qambäräli çälning, anä, oziyäm kozini çaqçäytirib turibdi, mengä unaqa qarämäng, sızdän qorqadıgän câyim yoq, men hukümätning ädämi bolämän... anä şu çälning bağıda korimsızginä uy bär. Oşä yerdä namâz oqışädi. Ha-ha, qaçaq şu yergä albättä kelädi dedim-dä, keçäsi bılän uxlämäy pâyładım... He, çäl, mengä unaqa qarämä, sen bılän teğışli câyda gapläşib qoyämän... Keyin çällär yığılä başlädi. Äxiridä qaçaq Eşän şaşilib kelib, quläğini uşläb Ällähu akbär, Ällähu akbär deb azän aytä başlädi, past ävâz bılän aytdı... Keyin qışlâqqa bärrib, cın arävämğä mınib sızgä malümât yetkädım. Gap şu, uşläysiz. Uşlämäşingiz bılıb qoying, sızning ustingizdän ham teğışli câyğä malümât berämiz...

Hammä cım edi, bábâm ıkkimiz ham cım turäverdık. Ädämlär endi başlälerini battärrâq egib älişdi, bız ham battärrâq egib äldik. Hayitvây ortäğım yänimgä kelib: - Quläğinggä bittä gap aytämän, - deyä şivirlädi.

Quläğimni äğzigä yaqınrâq tutğän edim: - Eşän bábâmni men korgänmän, - deyä şivirlädi.

-Qaçän?

- Keçä.

- Qayerdä korüvding?

- Tävuxxänädä yätgän ekän.

- Qandäy qilib kording, men korgänim yoq-kü?

- Ätäm qarângudä ävqat älib kelğändi, ärqasidän sekin pâyläb kelib korib äldim.

- Şu gaplärni ıcrâqombâbâğä aytäsänmi?

- Yoq, aytsäm meni ham qamäb qoyışädi.

- Mengä negä aytding bolmäsä?

- Sen ham mengä bittä gap aytgin-dä, sendä qızıq gap kop-kü.

- Hâzir heç ham qızıq gapim yoq, - deb şivirlâdim. - Qızıq gap aytsâm, uyimizküyib ketâdi, mâllârimiz ham kuyâdi... Eşân bâbâmning arvâhını ham korgânim yoq, bildingmi... Ortâğım bılân pıçirlâşib sozlaşâyâtğanimizdâ âq ât mingân amâki başqalâr bılân nımâ toğrisidâ gaplâşâyâtğânini eşitâlmây qâldim, cudâ alâm qıldı. Endi bâbâcânimning âldigâ otib hammâ gaplârni astâydil eşitâ başlâdim. Eşitğânlarimni uygâ bârsâm enâmgâ ham aytib berâmân, deb oylâdim. Ey, enâm ham kelsâ bolârkân, ârqadâ ton yâpingân enâlâr turibdi-kü, enâm ham tonini yâpinib turâverâdi-dâ.

Âq ât mingân amâki Yusûf kâmsâmâldân namâzgâ bârgân çâllârni tanib âlgânmidig, qani mengâ korsât-çi, devdi, kâmsâmâl amâki âldingâ çıqıb davrâni aylâni bu, manâ bu, manâ bunisi ham deb qolidâgi qamçisi bılân çâl bâbâlâmi korsâtâverdi. Keyin Matmüsâ bâbâ, Qambârâli bâbâ, Eşânquî bâbâ, Ahmâdqul bâbâ, ozimning bâbâmni ham qoşib ortâgâ âlib çıqışdi. Qorqıb ketdim, cudâ ham qorqıb ketdim. Bâbâcânimni qamâb qoyışsâ-ya, undâ enâm ikkâvimiz nımâ qılâmiz, keçâsi uxlâgândâ qorqamiz-kü, deb oylâdim. Keyin enâcânim orgâtğân duâlârni pıçirlâb oqıy başlâdim. Ey xudâ, bâbâcânlârimizni qamâşmâsin, deb pıçirlât turdim. Yığlâgim kelâ başlâdi. Yığlâsâm Eşân bâbâm bıznikigâ bârgânini bılıb qâlišâdi, deb yığlâmslikkâ harâkât qıldı.

Âq âtli amâki âtdân tuşib, cılâvini şerigigâ uşlâtib, yangiginâ mâylângân, qonci uzün xırâm etigi bâr ekân, oşâ lây bolib qâlâdi deb âtidân tuşmâgân ekân-dâ, qolidâgi dastâgigâ kumüş qadâlgân çırâyli, cudâyâm çırâyli qamçisi bılân oşâ etigining qoncigâ sekin-sekin urib, ortâdâ ğuc bolib turgân bâbâlärgâ yaqınlâşib: - Xoş, âtâxânlâr, - dedi.

Bâbâlâr indâşmâdi.

- Cam bolib namâz oqış taqıqlângân-kü, bılmâsmidilâring?

Bâbâlâr bılışmâs ekân, cavâb qaytârişmâdi.

- Qâçâq Eşânni qayergâ berkitdilâring?

Bábálár yanä cım turäverişdi.

- Gapiräsizlärmi, yoqmi?

Yoq, yanä gapirişmädi, başlärini egib turäverişdi.

- Nımä halâ, sâqâvmisän hammäng! - amäki şunaqa qattıq baqırıp yer tepindiki, atrâfgä lây saçrâb ketdi. Keyin savâl berä verdi, beräverdi. Bâbâcânlâr ham cım turäverişdi, turäverişdi. Âdâmlâr ham cım, men ham cım turäverdik. Âxiri amäki, hây ıcrâqom, bu sâqâvlâr bılân ozing gaplaş. Eşânı tâpäsän, tâpmäsäng ozingü qamâyman deb tezginä bârib âtigä mınib âldi. Âyâğıdân zax otgändir-dä, yer lây- ku, toğrimi? Manä, mening ham âyâğım sâvqâtyäpti-kü.

Icrâqom hassäsigä kokrâgini trâb, engäşib turgän Esânqul bâbâmning yänigä kelib, âtäxân, bugün namâzgä bâribmidingizdeb yumşâqqınâ qilib, erkälätib, sal-pâl kulib ham turib sorädi.

- Bârdim nımä-yu, - deb Esânqul bâbâ bır âz oylänib qâldi, - bârmädim nımä, sengä baribir emäsmi, bälâm?

- Ayting, bârdingizmi, yoqmi?

- Bârdim desäm mukâfât beräsänmi?

- Berämân, âtäxân, albättä berämân.

- Oşâ mukâfâtıni ozing âlib uyingdä tınçginä otirsäng bolmäydimi, bälâm?

- Namâz oqıyâtgânläringdä Eşân bugün ımâmlikkä otdimi, yoqmi deb soräyâpmân, âtäxân, gapgä tuşünsängiz-çi.

Esânqul bâbâm qaddini râstlâb, başını baländ kotärib şâxdâr hassäsini qoligä uşlâb: - Hây, Marıfxcöcä, - dedi baländ âvâz bılân, - bâbâng rahmätli Xocäyi Pıstâ mascidining sofisi edi. Ertâyü keç tāmâğını qırıp, qulâğını çozib azân aytmâgân ekân-dä... Xân Eşân hazrâtläri manä şu kışkinä yurtimizningimâmi ham ımâni edilär. Xudâgä şukr oşâ kışining şarâfâti bılân âdâmgä oxşâb yuribmiz, bolmäsä qıp-qızıl

hayvân bolib qâlârdik, eşâk bolârdik, eşâkni kopâyitirîşdân sening maqsâring nımâ ozi... Nari tur, ketâmân, âyâğımdân zax otib ketdi.

- Qaytâring! - buyruq berdi âq âtli amâki, - Eşân tâpilmâgünçâ heç kımğâ ruxsât yoq.

Icrâqombâbâ endi Qambârâli bâbâni sorâq qılâ bâşlâdi. Yoq, sorâq qılışdân âldin, ey esi yoq çâl, oz uyidâ yaşirinçâ mascid açğân âdâmgâ cudâ kattâ sâlıq sâlinişini bılmâs ekânsân-dâ, degân gaplârnı aytib âldi. Keyin, Eşânnı qayergâ berkitding, deb sensirâb gapirâ bâşlâdi.

- Berkitgânim yoq, - dedi Qambârâli bâbâm.

- Berkitmâgân bolsâng, qayerdâ u?

- Bılmâymân.

- Bılâsân!.. Sengâ şundây kattâ sâlıq sâlâmânki, tolâgünçâ bukri beling çıqıb ketâdi. Ayt, Eşân qayerdâ?

- Bılmâymân dedim-kü.

- Manâ sengâ bolmâsâ, manâ!.. - Icrâqom Qambârâli bâbâning bâşigâ, yelkâlarigâ qamçı bılân savâlây ketdi. Âdâmlâr o-o-o-o-o deb yubârîşdi, haligi şamâl kelgândâ bâşâqli buğdâylâr uyâq-buyâqqa tebrânâdi-kü, oşânaqa bolib çayqalib ketîşdi. Ârqadâ turgân âpâlâr yığlâgândeک bolişdi, men ham yıgiâbyübârdim, âvâzimni çıqarrnâsdân yığlâdim. Bittâ amâki, men uni taniymân, Dadâxân ortâğımning âtâsi, u, şâşilib kelib ıcrâqomning qolidâgi qamçini târtib âlib, âq âtli amâkigâ qarâb, hurmâtlı bâşlıq, eşân hazrâtlâri 20 ta çoçqani oldirgân bolsâ mayli, bız tâvân tolâylik, 20 ta qoy berâylik, devdi, âtlıq amâki bu yıgit ham cnâyâtçigâ şerik ekân, uşlânglâr, deb buyruq berdi...

Icrâqom Ahmâdqul bâbâmning âldigâ kelib qa-lin qâşlirini kerib: - Xoş, - dedi.

- Negä xoş deysän, men hokiz emäsmän-kü! - dedi Ahmädqul bábâm.

- Hokizdän ham battärsän.

- Ikkävimiz bır qoş bolärkänmiz-dä. Ha-ha... Bahârgä çıqıb yer haydärkänmiz-dä, ha-ha.

- Tılingû tıy, pakänä!

- Pakänä demä meni, men sendän nâvçämän, kel boyimizni olçäşib korämiz.

- Eşân qayerdä?

- Xudâning uyidä.

- Sen berkitgänsän uni!

- Yoq, hazrätimni yaratgänning ozi berkitgän. - Hazilläşsäm qutulämän deb oyläyäsänmi?

- Marifxöcä, ozing hazilkäşsän-kü, - dedi baländ âvâz bılän Ahmädqul bábâm,
- sofi bábâng tahârät qılmâqçı bolgändä tahârät suvigä ozing qalämpir sâlib qoyärding- ku, bábâng beçärä keçgäçä ârçasini çanggälläb yugürüb yurärdi-kü.

- Bas! - ıcrâqom şundäy qattıq yer tepindiki, atrâfgä şunaqangi kop lây saçradiki, oşâ lâylärdän bır qısmi Hayıtvây ikkävimizning peşänämizgä ham kelib tuşdı. Ahmädqul bábâm ârçasigä tısärilä başlâvdi, ıcrâqom uni qısib kelä başlâdi.

- Gapir, Eşân qayerdä? - sorädi yanä.

- Bilmäymän.

- Bilmäysänmi, manä sengä! - ıcrâqom qolidägi qamçisi bılän bır tuşirmâqçı bolüvdi, Ahmädqul bábâm zıp etib Matmüsä bábâmning ârçasigä otdi-dä, ong qoltıgıdän başını çıkarib ur, urä qâl, ha qorqasänmi, Matmüsäning oğli tumändä başlıq-dä, ursäng enängû korsätib qoyädi, devdi, ıcrâqombâbâ enäsini sâğınmägän

ekän, urmädi. Qamçini başı barábär kotärgänçä ârçasigä tısäri lib, endi mening bábâmnıng âldidä toxtädi: - Ozläri ham şu yerdä ekänlär-dä? - Ha, şu yerdämiz, - dedi bábâcânim.

- Zâlimlär zamânidä yurtgä ellikbaşı bolgädingiz-a?

- Ha, Marıfxcä, âtäng bılän bábâng saylägäندی.

- Oğılläringiz âdil hukümätgä qarşı mltıq kotärib çıqqan edi.

- Yurt hımâyäsigä çıqqan edi, ulärni sen ättirgänsän.

- Kuyâvingiz qulâq bolgän edi şekilli?

- Ha, Marıfxcä, uni sen qulâq qıldirgänsän.

- Sen çâl, hukümätning aşâddiy duşmâni boläsän. Eşânni ham sen berkitgänsän. Sâqâlingû yulib âlämân hâzir. - İcrâqom sâqâlidän uşläb ozigä târtmâqçi bolüvdi, bábâcânim uning kokrägidän itärib yubardı. Yıqılmädiyü, qolidägi qamçisi bılän bábâcânimni saväläy ketdi, başigä, yelkälärigä urä başlädi. Dâdläb yubârdim. Urmä, urmä, mening bábâm bolädi, deyä baqırdim. Baqırgänimçä bârib âyâğını quçaqläb, sânidän şundäy qattıq tışlädimki, şundäy qattıq tışlädimki, câni âğridi şekilli, tepib yubardı. Lâygä ârqam bılän şalâpläb tuşdim. Turib endi bu âyâğığä yâpişib, uniyâm şunaqa qattıq tışlädimki, qolidägi qamçisi yergä tuşib ketdi. İkki qolläb bıqınımdän mahkäm sıqıb tepägä kotärgän edi, yuzigä barábär bolib qalgän ekänmân, ıkkâvi qulâğıdän mahkäm çangälläb âldim, endi burnidän ham tışläymân deb turüvdim, bábâcânim meni uning qolidän târtib âlib: - Urmä, zâlim, - deb baqırdı, - ursäng meni ur, bälâni negä uräsän, zâlim! Oğıllärimni âtib oldirgäning kammidi... Hây, âdämlär, negä qaräb turäsänlär, çâlni uryäpti, bälâni uryäpti bu zâlim, negä naşä yeb qoygän mâldek angräyib turäsänlär.

Bábâcânim meni yergä qoyib, kokrägini keng âlib ıcrâqombâbâgä yaqınläşib yurä başlädi. - Qoling qıçıgän bolsä manä meni ur, toygüningçä ur, qânxör!

Âq âtli amâki sal âldingä yurib kelib ıcrâqomgä, bas qiling, âdâmni şarmändä qıldingiz-kü, devdi, ıcrâqom bulär bılän yâ mıltıq, yâ qılıç bılän gapläşiş keräk, dedi. Şu payt dalä tãmândän bittä melisä amâki ât çâptirib kelib qâldi, qâçâqni uşlädik, âlib kelişyâpti, dedi.

- Gapir tezrâq, gapir! - buyürdi âq âtli amâki.

Hammä uylärni, hammä mälxänälärni, hammä bağlärni tintişibdi-dä, keyin sây boyigä qaräb yurişibdi. Ğulâm bâbâning devâri tagidä, qârning ustidä âdâmning ızini korib qalışibdi, ız yangiginä ekän, devârdän âşib otışsä, oşä ız suvi yoq hâvüzgä qaräb bâribdi, bundäy tıkilib qarâşsä, hâvüzning içi tolä şâlining pâxâli emiş, pâxâl ham yangiginä sâlingän emiş. Tagini titkiläşsä Eşân bâbâ otirgänmiş.

- Anä, ozini ham âlib kelişyâpti, - dedi şu gaplärni aytâyâtgän amâki.

Dalä tãmândän Eşân bâbâmni haydäb kelişâyâtgän ekän, ıkkitâ âtlıq, ıkkitâ pıyädä amâkining âldidä bittä-bittä qadäm taşläb kelyäptilər. Egüläridä bâbâcânimnikigä oxşägän qârä çakmân, bâşlärinä kıçkinäginä salläçä, âyâqläridä mahsi-kävüş, kavüş räsä lây bolib ketibdi. Ortädä toxtäb hammägä bır-bir qaräb çıqdılar-dä: - Bâşläringgä kop taşviş sâldim-dä, hamqışlâqlärim, afsüs, - dedilər.

Âdämlär har xıl gaplärni aytişdi. Ârqadä ton yâpinib turgän âpälär yıĝlägändek boldi, bälälär ham yıĝlägändek boldi, bälälär ham yıĝläşdi. Men ham yıĝlädim. Yugürüb bârib âyâqläridän açâmläb âläy devdim, bâbâcânim qoyib yubârmädi. Bittä amâki âq âtlining âldigä bârib, çâlni qıynämäng, mayli, ornigä meni qamäng, devdi, âq âtli, buni ham uşlänglär, deb buyürdi. Eşân bâbâmgä qoşib oşä amâkini ham haydäb ketişdi.

3.18 EŞÂN BÂBÂMNİNG ON QÂP KITÂBİ

Oşâ kuni Eşânbâbâgâ neçâ çoçqa bâqtirgänlerini bilib âliş uçün enâcânım buyürgän hammâ işlärni bacârâverdim, bacârâverdim, heçâm yoq demâdim. Qoylârimizning âxürigâ ğazân sâldim, oçâqning kulini âldim, bâbâcânımning âyâqlärini uqalâb qoydim, âxiri: - Ayting endi, - dedim.

- Yaxşisi bâbâng aytsä bolärdi, - dedi enäm.

- Yoq, siz aytäsiz, bâbâm aytäyâtgändä nâs çekib âläy deb, hammäsini aytmäydi.

- Oğilginäm-yey, sendä hammâ narsäni bilişgâ haväs baländ, xudâ xâhläsä, sen kattâ âlim boläsän, oşändä hâzir aytgänlârimni kıtâb qilib yâzäsän, xopmi?

- Men xat yâzişni bilmäymän-kü?

- Ungäçä orgänib âläsän-dä.

- Xop, ayting tezrâq...

- Ha oğlim, Eşân bâbâng bamisâli avliyâdäy bır kışı...

- Enâcân, avliyâ degäni kım degäni?

- Avliyâ degäni âdämlärgä mehr-şâfquatli, yaxşilik qıluvçı, Âllâhni esgâ sâlib, namâzlik orgätüvçı degäni... Âldin Qoqândä oqıdılär, keyin avliyâlär makâni bolgän Buxârâi şarif degän uluğ şahardä oqıdılär, qaytib kelib Qoqândä maktäbdârlık qıldılär.

- Maktäbdämi?

- Yoq, madräsädä. Xâtinlâri vafât qılğändän keyin şahardä turgilâri kelmäy, yanâ ozimizning qışlâğımızgâ qaytib keldilär... Daşt tãmändä âtälâridän qâigän kattâ bâğ bâr edi, oşäning yarmini sâtib maçit qurdılär, maktäb açılär. Rahmätli âtäng Toxtävây bilän âtişmädä olgän tâğaläringû, butün qışlâqdägi bälälârne oqıtdılär.

- Enâcân, oşâ maktädgä negä meni ham âlib barmädilär?

- Arslânım, undä sen tuğilmägän eding-dä.

- Ozingiz aytüvdingiz-kü, âdâm tuğilmäsdän âldin uning arvâhı uçıb yurädi, deb, uşlâb darrâv âlib bârmäbsiz-dä?

- Vây şirinim-yey, bunçâ gapdân bolmäsäng?.. Keyin orislär keldi, uruşlär boldi, kâlxâz zamân boldi, qızıl şapkâ kıygänlär har xıl savâllär berib Eşân hazrâtlärini qıynâb yubârdilär, qâçib ketdilär. Mırzâçöl degän panâ câygä qâçib ketdilär. Keyin Esânqul bâbâng, Qambärâli bâbâng, ozingûng bâbâcâning hammäläri bârib, yâlvârib- yâlvârib qaytarib âlib keldilär... Keyin, korgänsän, hazrätimning bağlâridän kattâ anhâr otädi, korgänsän-a? Baräkällä, azämätim. Oşâ anhârdän kıtâblär âqıb kelâveribdi, kelâveribdi.

- Vây, enäcân, kıtâb negä âqıb kelädi?

- İstâlin bâbâ Xudâning nâmi yâzilgän kıtâblärni otgä yâqınglär, yergä kominglär, suvgä âqızınglär, kımdâkim farmânimni bacärmäsä on yılgä qamâyman, qamâqxânädä çiritämän, debdi. Eşân hazrâtläri suvdä âqıb kelgän kıtâblärni yığıb, tâmgä âlib çıqıb quritârkänlär, qâplär tolgändä qârângı keçädä, hammâ uxlägändä qabristângä eltib komär ekänlär.

- Mening âtâm komilgän qabristângämi?

- Bilmâyman, azämätim, işqilib qabristângä komgän ekänlär-dä... - Komâyâtgändä Qurân ham oqıbdilärimi?

- Albättä oqıydılar-dä... Keyin ustiläridän çaquv tuşibdi, vây oğlim, qışlâqni qızıl şapkälilär bıram bâsdiki, bıram bâsdiki, Âllâhning, aziz-avliyälärning nâmläri yâzilgän kıtâblärni axtärib hammâ uylärni tıntüv qıldılar, mâlxânälärni, âmbârxânälärni ağdär-töntär qilib taşlädilär.

- Âdâmlär indämädimi?

- Gapirişdi, yığläşdi.

- Keyinçi?

- Sabr qıl, tåylåğım, aytämän, hammäsini aytämän...

Keyin Eşân hazrätlerini mahkäm uşläbdilär. Anhårdän kıtáb uşlägänmisiz, deb soräbdilär.

- Uşlägänmän, - debdilär hazrätim.

- Keyin nımä qılğänsiz?

- Tåmgä çıqarib quritgänmän, - debdilär hazrätim.

- Keyin nımä qılğänsiz?

- Qåplärgä cåylägänmän.

- Keyinçi?

- Uyåğını aytmäymän.

- Aytäsiz!

- Xudå bittä, sozim bittä, - debdilär hazrätim.

Qızıl şapkälilär hazrätimning qolini årqasigä bağläb, qabristångä sudräbdilär, qayergä komgäningü aytäsän debdilär. Keyin hammä ådämlärni mascidni åldigä toplädilär.

- Sız ham oşä yergä bårdingizmi?

-Yoq, azämätim, men bärmädim, bábâcäning bārgän edi, bābâsi, yaxşisi uyåğını ozingiz ayting, axir hammäsini oz kozingiz bilän korgänsiz-kü.

Bābâcänim inqillāşdän toxtāb cımgınā yātğän edi, yanā vāy åyåğım, deb uh tårtib åldi. Ånäsi, ozing sozlāyber, xuddi korgändek qilib aytāyāpsän, haligi gāping maqul, Rahmāncän kattā bolsā ortāqlārigā sozlāb bersin, dedi-dā, bāşini kotārib nās çekib åldi. Har gal nās çekkändä: Kımki çekär nāsni, Uçrätär Xızir İlyāsni. Aslā yāninggä yolāt mā, Nās çekmāgän ıflāsni, - degän aşülāsini bir aytib ålārdi. Bu gal aytmādi, ånäsi sen ozing gapgā çeçänsän, åtinbilārdän ham zorsän, deb qoydi.

Enəcānim meni uzâq kuttirmây yanâ hikâyasini bâşlâdi: -Ha, azāmätim, bâşimizdān ne-ne âġirkünlārötmâdi...

Ādāmlārni mascidni âldigâ yıġıb, ortägâ gulxān yâqıbdilār, xānādānlārdān yıġılġān aziz avliyālār qāii bilān bitilġān bır kıtābni hazrätimgâ berib: - Ālāvġâ taşlāng!.. - debdilār.

- Taşlāmâyman, ey kâfir, - debdilār hazrätim.

- Yâqasān! - degān buyruq bolibdi.

- Xudâ bittâ, sozim bittâ, - degān cavâb qaytibdi, Xob zorlâbdilār, Hazrätim konmâbdilār, avliyālār kıtābini qızıl şapkälilārning ozlari yâqa bâşlâbdilār. Hazrätim qarşilik korsätmâçqi bolġändâ ho narigâ sudrâb bārib qollārini ārquisigâ qayirib, mahkām uşlâb turibdilār. Hazrätimning kozlāridān duv-düv yâş tokilibdi, vucüdlari terākning bargidek dirillâb qaltirâbdi. Āxiri çıdālmâbdilār, yulqinib çıqıb, ozlārini âlāvġâ taşlâbdilār, yānâyātġān bır kıtābni âlib koksilārigâ bâsib oçiribdilār, şapkälilārigâ qarâb «kâfirlār, it emçāġini emġānlār, xudâyâ qollāring gordâ çirisin» deb qarġab, qollāridāġi çalâ yānib turgān kıtāb bilān bâşlıqning naq bâşigâ uribdilār. Bâşlıqni urib bolmās ekān, ulār hukümātning ādāmi hısāblānişārkān, ulārni urgān ādām, albättâ, on yılġâ qamālār ekān. Hazrätimning qollārini ārquisigâ bâġlâb âlib ketibdilār, eşigi temirdān yasāġān qārānġi uygâ qamâb qoyibdilār. Yātāveribdilār, yātāveribdilār. Namāz oqıbdilār, Āllāhning nāmını tıllāridān qoymâbdilār. Şapkälilār ārāsidadā ham insāfilāri bār ekān. Oşā insāfli ādām eng kattâ bâşlıq ekān. Hazrätim qamâq muddätini melisâ idārāsidadā qārāvüllik qilib otāysān, deb farmān beribdi. Xudâ kongligâ sâġān ekāndâ, şuning uçün Hazrätimni qamālišdān saqlâb qālipdi. Oşāndān buyān Eşān hazrätlari qārāvüllik qilib, kâzārmādāġi çoçqalġārgâ ham qarâb turārġānlār...

- Endi uxlâ azāmätim, men ham uxlâyman.

Anâ bâbāng ham uxlâb qāldi, şekilli, xurrāk âtāyāpti...

3.19 QIŞLÂQÇÄMİZ UÇ KUN YIĞLÄDİ

Râstdän ham mâzâr başığaçä ergäşib bårdik, xâlâs, u yâğığä otmädik. Past mahalläning bäläläri cudä yâmân, negä bızning koçägä keldiläring, negä eşigimizdän moräläb qarädiläring deb quvläşädi, itläri ham qoşilib quvläydi. Mâzâr başığaçä kattä bälälär ham, men ham sal-päl yığläb, sal-päl hıqılläb bårdik. Ätlıq amäkilär äldidä astä-sekin ketäyätgän Eşân bâbâm bızgä bır martäginä qaräb qoydilär, xâlâs. Hali aytüvdim-kü, kulimsiräb turüvdilär deb, endi heç ham kulimsirämäy, yığlämsiräb qarädilär. Qârânğu uygä qamäb qoyışsä qorqamän deyätgändirlär-dä. Yurişdän toxtäb - qaräb turüvdik, Eşân bâbâm ham toxtäb, ârqualärigä ogirilib, endi bızgä sal kulimsiräb qarädilär, hammädän kop mengä qarägändek boldilär. Men ham hammädän kop tıkilib turdim.

- Taqsir, qanı yursinlär, xayrläşüv tugädi, - dedi haydäb bäräyätgän ätlıq amäki.

Şundän keyin hammäläri conäb ketişdi. Bız ham ârqamizgä qaytdik, keläyätgänimizdä har xıl gaplärdän gapläşdik. Qulicân ortâğım bär-kü, oşä melisä amäkilärning yelkäsidağı yuldüzini sanäbdi: nâvçäsida bittä, pakänäsida uçtä yuldüz bär ekänü, qâlgän ikkitä melisä amäki yelkäsiga äpälär lâzimizgä cıyäk qadäydi-kü, haligi yiltiräb turädigän, oşänaqa lattädän qadäb älgän ekän. Şungä oxşäş yaltırâq lattä Qulicân ortâğımdä ham bär ekän, ertägä yelkäsiga tıktirib älä ekän. Abduhalim ortâğım ıcrâqom bâbäsini qamçi bılän uräyätgänidä yığläbdüyü yugürib bärib äyâğidän tışläş heç esigä kelmäbdi. Äldin sening bâbângü urgändä, äldin sen uni tışläb älgäningdä sendän orgänib älärdim-dä, keyin men ham bapläb tışläş edim, dedi.

- Manä, meni ham tışlärim otkir, korgin, - deb ortâğım äğzini açib äppâq tışlärimni korsätädi, - endi bâbâmni ursä men ham tışläymän, manä bundäy qilib tışläymän.

Abdürahım ortâğım mengä ogirilib: - Endi seni ham qamâşädi, - dedi vahımäli qılıb.

- Heçäm-dä, - dedim sal-päl qorqıb.

- İcrâqombâbâni tışlädıng-kü.

- Bâbâmnı urmäsä tışlâmâsdım.

- Bâbângû qattıq urgäni yoq.

- Men ham qattıq tışlâmâdım-kü.

- Qattıq tışlâgän ekänsän, - dedi Abdürahım battâr qorqıtıb, - ıcrâqom nânvâyxânägä kırıb, şımini tuşırıb tışlâgän cäyinggä dâri surtıb âldı, barıbir, seni ham qamâşädi endi.

Endi battâr qorqa başlâdım. Ortâqlärim bılän ham gaplâşgım kelmäy qâldı. Cım ketäverdim... Qamâb qoyıssä- ya, qamâqxânä qârângu bolsä qorqamän-kü... Bâbâcânimni, enämni ham qoşıb qamâşsä mayliydi, bırgä otiräverärdık, heç ham qorqmâsdık. Vây, undä uyimizdä kım qâlâdi, mällärimizgä kım qaräydi...

Endi yığlägım keldi. Uyimizgä kelgünçä ortâqlärimgä korsätmäy cındäk yığläb âldım... Qamäläsän, qamäläsän, qamäläsän emiş, qamâb boptı, qamäsä hammäsini tışlâb âlämän, qollärini, âyâqlärini tışläymän...

Kelsäm bâbâm allaqaçân qaytıb, sandäldä orälib yätıbdı ekän, ustıgä çakmân ham yâpılgän. Enäm teskâri ogirilib oçâqqa âläv qalâyâtgän ekän, bildirmäsdän astä sandälgä kırıb başımgä korpä tärtıb âlämän devdim, sezıb turgän ekän: - Keldıngmi, qulünim? - deb sorädi.

Enämmi, bâbâcânimmi meni urışışlärini âldındän sezsä atäyläb yığlämsıräb gapırämän. Oşändä heç ham urışışmäydi. - Keldım, - dedım yığlämsıräb.

- Vây olmasäm, hammâyâğing lây-kü, - dedi enäm ornidän turib.
- Bolsä olär.
- Pıqıllämây gapir.
- Pıqıllägim kelyäpti ozi.
- Vây şorim, yangiginä tonni ham rasvâ qılıbsän-kü.
- Rasvâ qıläverämän.
- Lâygä dumälädingmi?
- Ha, dumälädim.
- Yeçin, boläri bopti endi.
- Yeçinmäymän.
- Şundäyliciça korpägä kırmâqçimisän, şumtäkä.
- Kıräverämän, ozingiz şumtäkäsiz.
- Toxtäb tur, sen men bilän aytişädigän bolib qäpsän, taziringû bir berib qoyäy.

Enäm engäşib endi ätäşküräkni qolgä älämän devdi, yoq qorqmädim, älgäni bilän baribir urmäydi, buvisinikigä ketib qälädi deb qorqadi. Şundäy bolsä ham bábäm uyğâq ekän, hây änäsi, urışmä, deb oşqırıp berdi. Ozi ulär cudä ğaläti-dä. Bır kuni enämbábämdän qorqsä, ertäsigä bábäm enämdän qorqıp, xop-xöp ayb bızdä, tävbä qıldik, deb turädi. Hâzir enäm bábämdän qorqayätgän ekän. Şuning uçün ätäşküräkni älmây ozi kelib meni yeçintirä başlädi. Äldin beqasäm tonimni yeçib äldi. Keyin oçaqning äldigä postäkkä otkäzib quncigäçä lây bolib ketgän etigimni yeçä başlädi. Men etikni yämän korämän, undän pätinkä yaxşı, ıpini bundäy-bundäy qilib yeçsängiz äyâqdän kuni nam tärtib heç yeçilmây turäverädi. Enäm bır pâyidän tärtgän edi, ästimdägi postäk bilän qoşilib sudrälip pâygäkkäçä bärıp qäldim. Oşändä ham yeçilmädi. Bunisini tärtüvdi, endi oçaq tãmängä sudrälip keldim. Eh, şu etikni bugün kıymäsäm bolär ekän, ıkkävimiz ham räsä qıynäldik. Enäm ustäsüdän räsä xafä boldi, uyi dängä tolsin, sälgäni ıdış tãpãlmäsin degän gaplärni aytdi. Keyin muzläb ketgän äyâğimdän opib: - Taziringû yebsän-kü, bäläm, - deb qoydi.

Ornimdän turib enäcänimning boynidän açamlab ozi sal-päl yıǵlägim kelib turüvdi, râsmänä yıǵläb yubârdim. Enäm, qoy bälâm, yıǵlämä, devdi, âvâzimni çıqarıb battâr yıǵlädim.

- Negä yıǵläysän axir, negä? - koksigä bâsib yelkälärimdän sıläy başladı enäcänim.

- Endi meni ham qamâşârkân, - deb zorğa gapirdim.

- Seni negä qamâşârkân, qulünim?

- Âyâqlârinini tışlädim-kü, qulâǵını qânâtdim.

- Qaysi ortâǵıng bılân urişding, ayt?

- Ortâǵımmäs, ıcrâqombâbâni tışlädim deyâpmän.

- İcrâqombâbâni, vây şorim, nımälär deyâpsän?

- Ozi bâbâmni urdi-kü, qamçi bılân urdi, negä urâdi bolmäsä?

- Vây, Âtâcân, gapirsängiz-çi. Bälängiz nımä deyâpti, eşityâpsizmi?

Bâbâcänim Borhâvüz boyidän qaytib kelib kampirim ozi eşitgân bolsä boldi, yurâgini ğaşläb nımä qıldim, deb enäcänimğä heç narsä aytmäy, qamçi zarbidän şışgân yuzini korsâtmäy sandâlgä kırıp yâtvâlgân ekân. Enäm ertälâbdän buyân mâlxânädän çıqqanim yoq, kımdän ham eşitârdim, sız bolsängiz meni âdâm qatârığä qoşmäysiz, men sızning çoringizmän, dedi. Bâbâmning yuzidâgi şışını korib yıǵläşgä tuşdı. Eşân hazrâtlâri musicâdek beâzâr kışı edilâr, pariştâdek begünâh edilâr, xudâyâ çoçqa bâqmây çoçqâdek bokirib olgürlâr, deb qamâqqa âlib ketgân amâkilârni räsä qarğadi. Mening şorlik çâlginämdä nımä ayb, begünâh godâgimä nımä ayb, qamçi kotârgân qollâring gorlârdä çırigürlâr, degân gapni ham aytdi. Keyin uyning burçâgidä otirib âlib, âtişmädä olgân tâğalârimni nâmini aytib, sızlâr tırik bolgânâringdä qari âtâlâringü zâlimlârgä kaltâklâtib qoyârmidilâring, zorâvânârlâring tazirini berib qoyârdinglârkü, bevaqt ketgân azâmâtlârim, şahıd bolgân arslânârlârim, deb yıǵläyverdi, yıǵläyverdi. Bırpäs bâbâm yıǵlädi, bırpäs enäm yıǵlädi. Bır-birlârinini heçâm yupâtişâ âlmâdi, yupâtib turib yanâ yıǵläb yubârişadi. Bâbâm âvâzini

çıqarmäsđän, koz yaşlarını artib-artib yıǵlăsä, enäm xuddi tǵārädä xamir qāräyätgändek, kızıni muştláb-muştláb, ğıcmılab yıǵlädı.

Áxiri bır-bırlárigä suyänib cım bolib qalışdı. Enäcänım bábámning yelkäsıgä bášını qoygän edi, bábám meni erkälägändä yumşaq-yumşaq sıladı-kü, oşánaqa qılıb yuzlarını, bášlarını sılab, qoy ânəsi, ulärgä ham tıkilib turgän balâ bárdır, xudâ xáhläsä hamməsi cazäsini áladi, deb yupätä bášladı.

- Tur endi, - dedi áxiri, - dâriláringü álib kel, áyâq qurğur qattıq áğrıyaptı.

Enäm bášını kotärib sırğalıb tuşıb ketgän romálini qaytädän oráb: - Yanä şamállätıb álgän bolmäng? - deb soradı.

- Zax yerdä yarım kun uşlab turışdıyü şamállämäy boládimi.

Málxánámızdägi távâqçädä borsıqningyâǵı qoşılğän qâp-qârä, yâpişqâq dârivâr edi-kü, anävü kuni adâşgän sıgırgä ham surtúvdik-kü, oşâ dârını álib çıqıb bábámning qamçıdän zaxâ bolgän câylárigä, yoq-yoq, hıdını yámân korämän, konglim aynıydı, deyişimgä qarämäy, mening ham távânimgä, tızámning kozıgä surtıb qoyışdı.

Bábámdän kongil sorägäni qoşnilárimız çıqa bášláşdı. Amákilár, ápälár, bálälár ham çıqışdı. Hammä çıqaverdı, tançämızning atráfi tolib ketdı. Buvımning qız ortâǵı Muhtäräm xálám, patirni cırâyli yâpádigän Bıbıqız ammälár bâr deb aytúvdim-kü, oşälár ham çıqışgän. Bu gal qatlämä ham, yâǵlı patir ham álib çıqmábdi, şundäy ozlári çıqaverışıbdı. Başqa ammälár ham heç narsä álib çıqmäy, faqat ıcrâqom amákini qarğagäni çıqışıbdı. Oşâ amáki cudä ham yámân ekän. Bugün bolmäsä, ertägä albättä Xudâning ğazäbigä uçrârkän. Qorbâşılár zamánidä ham qorğânçämızdägi amákilárni räsä qıyrätgän ekän. Oşändä ıcrâqom emäs, kámändır ekän. Bášidä çuçvârä nusxä şapkəsi, egüdä ityâqa çakmâni, yánidä qılıçı, yanä bittä yánidä toppânçəsi ham bolgän ekän. Askárláriyäm ozıgä oxşagän ekän. Qorğânçämızgä át çáptirib kelışârkän-dä, mamâşká-mämâşká, papâşká- papâşká qorbâşi kording, deb sorârkän. Bılmäymän deyişsä, bıläsän, deyişâr ekän. Yanä

bilmäymän deyişsä on qamçı urilsin deyişär ekän. Bittä bâbâni kop urişgändä bâşi yârilib, qân kop âqib, keçäsi olib ham qâlgän ekän. Enälär bilän bâbälär heç narsä aytişmäsä mengä oxşagän bâlälärni, Sanämbuwigä oxşagän qızlärni Borhävüzning yänigä toplab baränçik-bäränçik, kızimkä-kızimkä, qorbâşi qani deb sorärkän. Bâlälär bilmäymiz deyişsä hammäsini yalängâyâq qilib suvgä tuşirişärkän-dä: - Qorbâşi qani? - deb yanä soräşärkän.

Bâlälär yıǵlärkän, qızlär yıǵlärkän: «Âtâcân, âyâğım sâvqâtdi, buvicânim, qorqib ketyâpmän, anävi amâkilärni haydâb yubâring», deb yıǵläşärkän. Keyin bu yıǵıgä çâlbuvilär ham, enälär ham qoşılärkän, qorğânçämizdägi hammä âdâmlär yıǵlär ekän. Ât ustidä qılıçini oynätib turgän Marifxöcä amâki, yıǵlämä, yıǵıng bilän meni qorqıtâlmäysän, desä, bittä enä, hây Marifxöcä, seni qorqıtış uçün yıǵläyâtgänim yoq, sendek zâlimni qaysi ânä tuğdi ekän, oşâ ânägä açinib yıǵläyâpmän degän ekän... Keyin hammäning dâdlägänigä bâğlârdä miltıǵını qoltıqlâb berkinib yâtgän qorbâşi amâkilär çidây âlmây, ey nâmârdlär, bâlädä nımä ayb, ey nâmârdlär, kampirlärdä nımä ayb, deyişib, devârlärning ârqasidän, arıqlärning içidän panälâb kelib qızıl şapkälilärni räsä paqillätib âtişär ekän. Uruşlär bolär ekän, qorğânçämiz vahimä içidä qâlär ekän.

- Erkävây bâbâ, gapirsängizçi, - dedi Motâbâr xâlâm ozi gapirib çarçägândän keyin.

- Nımäni gapirây, qızim? -/Sörädi bâbâcânim.

- Axir oşâ zamânlärdä ellikbâşi bolgän ekänsiz-kü?

- Ha, ellikbâşi edim.

- Sız oşâ şafqatsizliklärni, qâçti-quvdilärni, qırğınlärni korgänsiz-kü? - Korgänmän, qızim, korgänmän. Xudâyâ oşâ kunlärni endi sızlär kormänglär.

- Oşâ korgänläringizdän sız ham gapiring, hadeb bızni gapirtiräveräsizmi.

- Ânä qızim-yey, qaytägä sızlär yaxşı esläyäpsizlär. Qarib qâlibmän şekilli, xâtiräm xırä, kop vâqeälärni yâdimgä keltirâlmâyâpmän.

- Manä şu ıcrâqom oşändä kâmändirmidi? - yanä sorädi otirgän amäkilärdän bittäsi.

- Ha, cazâ âtryädi degän bır balâ bolär edi. Bu betâfiq oşängä kâmändir edi, yuztäçä sâldäti ham bolärdi, gazärmädä turışardı... İlâyâ qorğänçä ahli başigä tuşgän balälärni sızlär kormänglär. Bu harâmi yurtni kop qıynägän, ne-ne yıgitläрни qurbân qılmädi u. Qorğänçämiz ıkki ot içidä yänärdi, tağ taräfdän ozimizning yıgitläرنi tuşsä, Qoqândän qılıç yalängäçläb, zambäräğini oqlab qızıl şapkälilär kelärdi. Hammä âtişmäler manä şu bağlärädi bolärdi. Uylär kuyärdi, mällärimiz mälxänädä yänib kabâb bolärdi... İlâyâ oşä kunläرنi sızlär kormänglär... Lekin Yarätgänning dargâhu keng, zälimni cazälämäsdän qoymäydi...

Bâbâmdän kongil sorägäni çıqqanlär äräsidä sây boyidägi Ğulâmbâbâmning oğli Qâsimäli akäm ham bär edi. Ğulâm bâbâm, bär, Erkäçäldän xabär âlib çıq, kongil sorä, oğılläri şahid bolib ketgän, heç kimi yoq, kampiri bilän munğayibginä otirgändir, degän ekän. Şu amäkining bittä manqa xâtini ham bär-dä. Yoq, ozi cudä yaxşi, qorğänçämizdägi hammä balälärgä koylak tıķib berädi, zıngir maşinäsi ham bär. Şu âpä ham eri bilän çıqqan ekän. Men undän qorqıb, tağın bâbâmgä çaqıb bermäsin, deyä kozini pâylib otirdim. İlgäri âvâzimizni burnimizdän çıkarib, ammä, eşiging tammä, deb qâçärdik. Rozädä bâyçesäk aytgäni bärib hammämiz âvâzimizni burnimizdän çıkarib, manqalänib, bâyçeçäk aytib keldik eşigingizgä, Xudâyim oğıl bersin beşigingizgä, deb kulişib-kulişib aytâyätgän edik, eşikning ärqäsidä pâylib turgän ekän, kaltäk âlib hammängü âtänggä aytib bermäsämmi, mälxänägä qamätib qoymäsämmi, deb quvlab qâldi. Baribir bızgä yetälmädi... Oşändän buyân şu âpädän qorqıb qâçib yurärdim. Hâzir yanä qorqayätgändim, xayriyät, âpä mengä heç qarämäypti...

Qâsimäli amäkim, Erkäbây bâbâ bır toplänişib qâldik, bunaqasi hadeb bolävermäydi, Hâşimbâqqälning bağidä bolgän vâqeäni gapirib bering, axir sız oşä qırğinning tepäsidä bolgänsiz-kü, devdi, başqalär ham aytaqâling, deyişdi. Men ham, cân bâbâcân, aytib bering, deb yâlvärdim. Bâbâm başini çayqab: -Yoq, mehmänlärim, yurägim çidämäydi, - deb başini ançägäçä çayqab turdi. - Qâsimäli,

yaxşisi ozing sozlây qâl. Mayli, eşitmägänlär eşitsin, şahıdlärni esläş savâb bolâdi. Hammâ gapni Ğulâmbây âtangdän eşitgänsän. Kattâ akäng ham uç kungäçä gor kavläb şahıdlärni komgän edi. Aytaqâl, oğlim, manâ bulär eşitsin.

Endi hammâ Qâsimâli akämni qıstây başlädi. Men ham qıstâdim. Oşâ bağdâ qorbâşi amâkilär qandây şahıd bolgänini cudâyâm bılgim kelâyâtgändi-dâ. Ozi men qorqınçlı vâqeälärni, uçâr âtlärgä mingän qorbâşilär haqıdâ qızıq-qızıq hıkâyälärni, undän keyin devlär, acdärhâlär toğrisidägi ertâklärni yaxşı korämän. Bâbâcânim bolsä şunaqalär haqıdâ heç gapirmây, kattâ bolsäng, bılıb âläsän deb qoyâ qâlâdi... Axir men kattâ bolib qâlgänmân-kü? Hâzir kattâ bolmäsäm, qaçân kattâ bolämän. Kelgän amâkilär, Rahmâncân azâmâti yıgit ekänsän, bâbângû hımâyâ qılıbsän, baräkällâ deyişdi-kü.

Qâsimâli amâkim hammâsini bılär ekän. Bâbâmdän ham kop bılär ekän. Oşâ qorbâşi amâkilär uydâ kuyib şahıd bolgän kuni qattıq şamâl kelib, hammâyâqni taraqlätib muzlätib, tuf desâ tupik ham yergä tuşgünçâ muzläb qâlâdigän bır payt ekän. Qışlâğımızni ham, yerlârimizni ham, suvlârimizni ham, âsmândâ uçib yurgän quşlârimizni ham, bâsmâçi bolib men heç câyni bâsib âlgänim yoq, sening ozing bâsmâçisän deb oşâ şapkälilärgä qarşi urişib tâğ-tâşlârdâ sarsân yurgän qorbâşi amâkilär keçäsi Hâşimbaqqâlning bağıgâ qongän ekän. Ätlârimni bağlâydıgän ayvân, ozlârimni sâvuqdän panâ qılâdigän kıçkinâ qorğânçâ ham bâr ekän. Bır keçâ tunâyimizü âvqat ğamlâb yanâ tâqqa çıqıb ketâimiz deyişgän ekän.

- Toğri aytyâpmânmi? - deb sorâdi Qâsimâli amâki.

- Toğri aytyâpsän, - dedi bâbâcânim, - çındän ham sâvuq qattıq edi. Hâvüzdägi muz âtni kotârârdi.

Keyin qorbâşilârnıng başlığı Islâm pâlvan degän amâki bâbâmgâ xabâr yubâribdi. Bâbâm ellikbâşi ekän-dâ. Darrâv bittâ qoy soydirib, nân yâptirib, palâv damläşsin deb gurüç, sabzi-piyâzlâr âlib ulârnıng yâniğâ yetib bâribdi.

Qorbâşi amâkilâr âtlârini xaşâkkâ qoyib, egâr- cabduqlârini yamâb, daryâni keçib otâyâtgânlaridâ etiklârigâ suv kırıp, paytävâlâri hol bolib qâlgân ekân. Ortägâ âlâv yâqıb oşâlârni quritişibdi. Sergöşt şorvâni mazzâ qilib içişibdi. Keyin bâbâm âlib bârgân kattâ qâzândâ palâv ham pışırâ başlaşibdi. Ârâlâridâ bittâ sâtcın bâr ekân. Cudâ ayyâr ekân, tulkidân ham ayyâr ekân. Ozi ustâ mergân ekânü âsmândâgi quşni urib tuşırâr ekânü, baribir sâtcın ekân. Şeriklârimni qandây uşlâb bersâm, qandây qilib mukâfâtning eng kattâsini âlsâm ekân, deb xayâllâr surib, recâlâr tuzib, ârzülâr qılâr ekân. Egâriying âstigâ kattâ âdâmlârningmüşticâ kelâdigân naşâni bekitib yurâr ekân. Hammâ ozi bilân âvârâ bolib qâlgândâ, âşpâzning kozini çalgıtıb oşâ naşâni qâzângâ taşlâb yubârib, yanâ heç narsâ kormâgândeک bolib gulxâning yâniğâ bârib paytävâsini quritişgâ maşğul bolibdi. Qızıq- qızıq gaplârni aytib şeriklârini kuldırib otirâveribdi. Palâv pışgândân keyin davrâ qurışıb ortägâ lagânlârni qoyib, âling-âling deyişib, qoy bâqqanning umri uzâq bolsin degân gaplârni aytişib mazzâ qilib yeyişibdi. Keyin uyqusirây başlaşibdi. Başlâri aylârib ketâveribdi, kozlâri ham yumilâveribdi.

Uç kundân buyân cang içidâmiz, ât ustidâmiz, uxlâgânimiz yoq, ha mayli, uxlâsâk, uxlâylik deyişib, tonlârini taglârigâ sâlib, egârlârgâ başlârini qoyib uyqugâ ketişibdi. Qârâvûlgâ çıqqan yıgit âşni hammâdân kop yegân ekân, hammâdân qattıqrâq uxlâbdi. Ozini uxlâgângâ sâlib yâtgân sâtcın sakrâb turib uçqur bîr âtni mınib cazâ âtryâdining başlıgıgâ - Marıfxöcâ kâmandirning huzürigâ qarâb quşdek uçib bâribdi. Ortâq kâmandir akâ, tâpşiriğingizni alâ bacârdim, endi mukâfâtning kattâsini berâsiz debdi. Marıfxöcâ amâki askârlârini başlâb, qılıçlârini yalângâçlâb, miltıqlârini oqlâb yetib kelibdi. Qarâşsâ râstdân ham qorbâşi amâkilâr taxtâdek qâtib uxlâb yâtgân ekân.

- Bas qıl, oğlim, - dedi bâbâm, ornidân turib, - men endi buyâğıgâ çıdâlmâyman, yarâmni tırnâb yubârding. Gulâmbâyning oğli.

Bâbâm âyâğı âğrib turgân bolsâ ham çolâqlârib hâvligâ çıqıb ketdi. Âğılxânâgâ kırdi şekilli, qaytmâdi. Mening ham endi eşitgim kelmây qâldi. Uxlâb yâtgân amâkilâmi qılıç bilân çâpib taşlâşsâ-ya deb qorqa başlâdim. Otirgânlâr bolsâ

ayting, keyin nimä bopti deyişaverdi... keyin... cudä yâmân bopti. Hammäsini âtib taşlâb, bittä Islâmpâlvân amâkini âtgä ongärib âlib ketişibdi. Qorğânçämizdägi ançä âdâmlärniyâm qorbâşigä negä cây berding deb qamâb qoyişibdi. Men endi butünlây qorqib ketdim. Icrâqombâbâ bızni ham naşâ berib uşlâb âlsä-ya deb qorqdim. Mehmânlar çıqib ketgândän keyin ham qorqaverdim. Bâbâmdän kongil sorägäni Zahra xâlâm bılän Bâqqâl pâççämlär kelişüvdi, ulärning ham gaplärigä qulâq sâlgim kelmädi. Xâlâm, erkälâb, xayriyât, âtämning himâyâçisi bâr ekän, ıcrâqomning tızzäsüdän tışlâb âlmägänidä âtämni yanä urärdi, kel azämätim, peşânängdän bır opây degändi, ışingizni qıling, deb cerkib berdim. Keyin Ahmâdqul bâbâm çıqdi. Bu Marıföcä degänläri dahşät xocä bolädi, bundän ehtiyât boläylik, dedi.

3.20 ENÄCÂNİM ERTÄK AYTÄDİ

- Ha, oğlim, tınçlân, xudâ xâhläsä, yâmânning cazâsini ozi beräverädi, hammäsi ozigä ayân. Kımni cazälâydi, kımni mukâfâtlâydi, ozi bılädi. Marıföcägä oxşägänlär ham cazâsiz qâlmäs. Kımki bırâvgä çâh qaziydi, nâhaq bolsä ozi tuşädi. Kımki bırâvgä yâmânlıkni ravâ koribdi, oşâ yâmânlık balâsigä ozi duçar bolädi... Yaxşisi, ertägimni tınglä. Tınglâb-tınglâb uxlâb qâlgın, tâylâğım, azämätim.

Bır bâr ekän, bır yoq ekän, qadim-qadim zamândä, şu ozimizning Farğânä tãmândä, dâvü daräxtlärgä komilgän, yam-yaşil qışlâqdä ikki kışı yaşägän ekän. Bırini Nâvçä, bırini Pakänä deyişär ekän. İkkâvi ham xudâning bandäsi ekän. Yaşâbdilär, yaşâbdilär, âxiri bır kuni pakänäsi, e ortâq, şu doppidekkinä qışlâqdä yaşâb otib ketäverämizmi, axir bız ham dunyâni bır aylänäylik, sayâhat qılâylik, ış bori emäs, tâqqa qaçib ketmäydi, qaytib kelib yanä ışlâyverämiz, debdi. Nâvçä ham zerikib yurgän ekän, cân-cân deb râzi bolibdi. Räsä tayyârgärlük korişibdi, xurcünlärning kozini âzıq-âvqatgä toldirişib, hayyâ-huy deb safärgä conâb ketişibdi.

Eldän elgä, yurtdän yurtgä otişibdi, kop acâyibâtlärni korişibdi. Äxiri xurcünläriñing ikki kozini sâvğa-sâlâmgä toldirib oz yurtlärigä qaytmâqçı bolışibdi. Ammâ bir sınıvgä duç kelib qâlišibdi. Hammâ narsä Ällâhning ozidän, ehtimâlki, bu sınıvni Ällâhning ozi yubârgändir... Yolläri sahrâyi-biyâbângä tuşib qâlibdi. Borân kotârilib, çang-tözân içidä adâşibdilär. Bır kun onggä yurişsä - bır kun çapgä yurişârmiş...

Bu ahvâldä hali kop yurädigängä oxşâyimiz, deb oylâbdi Pakänä, yaxşisi suv bılân âzıq-âvqatimni ehtiyât qılây. Şundây deb oylâbdi, bâr narsäsini xurcünning içigä berkitibdi, Nâvçäning suvidän içib, nânidän yeb yanä ikki kun yol bâşişibdi, äxiri Nâvçäning nâni bılân suvi tugâbdi, aç-nahâr qâlišibdi, şundây bolsä ham nâümid bolmäy, bır kun onggä, bır kun çapgä qarâb yol bâsäverişibdi. Uxlâş uçün yâtişgändä Pakänä şerigigä sezdimäy xurcünidägi suvidän içib, nânidän yeb quvvâtlänib âlârkân. Nâvçä äxiri hâldän tâyib yıqilibdiyü, ozidän ketibdi, behuş yâtib qâlibdi. Pakänä, şerigim baribir olâdi, boşini kutib otirib vaqtıni bây berib qoymäy, nânim bılân suvim bârligidä bıyâbândân çıqıb âlây, deb oylâbdi, oylâbdi. Behuş yâtgân hamqışlâğining hamyânini, xurcünidägi sâvğälärni âlib, ozinikigä qoşib, keçir ortâq, ikki kışi olgânidän bır kışining olgâni maqul, deb şu işni qıldim, ılâyâ câying cannâtdä bolsin deb fâtiha oqıb, xurcünini yelkâsigä âsib, hayyâ-huy deb yolgä tuşibdi. Alqıssä bu sahrâdän gâhâ-gâhâ karvânlär ham otib turârkân, oşâ kunläri yanä bır karvân otibdi. Balând tuyä ustidä bârâyâtgân karvânbâşi narirâqdä çozilib yâtgân kışini korib qâlibdi, tuyädän tuşib âldigä bârsä, bır bandâyü momin yuzigä dâkâ yâpilgân hâldä behuş yâtgân emiş, yurägigä qulâq sâlsä, xayriyât, tırık ekân. Suv beribdilär, âvqat beribdilär, âyâqqa turğazibdilär. Va yanä yolgä tuşibdilär. Qum barxânläri ârâsidä bır kun yol bâsibdilär. Tosâtdän yol çetidägi yulğın darâxtläri âstidä sâçilib yâtgân suyâklärgä, yırtılğân xurcün, parçä-pärçä uzılğân kıyım başlârgä kozläri tuşib qâlibdi. Äldigä bârişibdi. Nâvçä yigit hamqışlâğını borilär yeb ketgânini darrâv fahmlâbdi, koksini yırtıb yığlâbdi, suyâklärini toplâb canâzä oqıb qumgä komibdilär. Nâvçä yigit karvânbâşi yârdämidä dâvü darâxtlârgä komilğân yam-yaşıl qışlâğığä esân-âmân bâribdi. Ortâğıñing sâvğa-sâlâm tolä xurcünini bälä-çaqalärigä tâpşiribdi. Ozi ham uzâq umr koribdi, âlämdän otgâç, cannâti bolibdi. Ozdöstigä xıyânât qılğâni uçün Pakänäning arvâhı dozâx âlâvläridä hamân yânâyâtgân emiş.

- Uxláb qáldingmi, azámät oğlim. Anä ertäгим ham tugädi... Endi yaxşı tuşlär korib uxläymiz... Aytdim-kü, hammäsi Xudädän, yaxşilik mukâfatsız, yâmânlık cazâsız qálmäydi, arslânim... Enäcânim başimni sıláb, peşânämdän opib qoydi, men uni açâmláb âldim. Açâmläşgänimizçä uxláb qáldik...

3.21 OLGÄN ÇOÇQA ORNİGÄ SEMİZ QOY SORÄŞYÄPTİ

Haqıqatän ham qorğânçämizdägi ädämlär Eşân bâbâm bılän ıkkitä amäkini qamâqxânägä âlib ketgänlärigä, undän keyin bâbälärni qamçı bılän urgänlärigä açinib râppä-räsä uç kun mâtäm tutışdi. Amäkilär maslahatläşdi, bâbälär maslahatläşdi, enälär maslahatläşdi, faqat bızgä heç narsä aytişmädi. İcrâqombâbâni tışláb âlgänim uçün meni ham qamâşädimi-yoqmı - şuni cudä bilgim kelâyâtüvdi-dä, amäkilärning gapigä yaşirinib qulâq sâlsäm ham baribir, bılâlmädim. Men qamâqdän cudä qorqamän, oşä yer qâp- qârânğu bolsä qandäy yâtämän, toğrimi? Ortâqlärim bolsä olä-âiä, endi qamâşädi, qamâşädi, tışingû suğurib âlişädi, deb qaçib ketişädi. Keçäsi yâ bâbâm, yâ enäcânim ıkkâvlärining ortäsigä kırıp bâbâmning sâqâlidän, enämning sâçidän uşláb uxläymän - şundäy qılsäm sal-päl qorqmägändek bâiämändä... Qorbâşilärzämânidä. âtişmä bolgän kunning ertäsigä çoççâymä şapkälilär kelib amäkilämi sorâq qilib, mällärimizni haydâb ketişärkän. Bu gal heç kım kelmädi, moylâvi uzün ıcrâqombâbâ ham kelmädi. Endi ädämlär pıçirláb emäs, sal qattıqrâq gapläşä başlâşdi, bız ham qattıqrâq gapläşä başlädik. Ertäláb enäm, Rahmâncân, azámät oğlim, qoşnilär daştgä mâl haydäyâpti, Sultânäli akänggä seni ham qoşây, xaltänggä nân bılän mayiz sâlib berämän, axir sen ham kattä yigit bolib qálding-kü, devdi, yoq, enäcân, men hali kattä bolgänim yoq, daştgä bârsäm melisä amäkilär meni ham aamâb qoyişädi, deb konmädim.

- Uy qızı bolib şu yerdä otiräveräsänmi?! - dedi enäm xafâ bolib.

- Ha, uy qızı bolib otiräverämän, - dedim men ham xafä bolib.

- Bolmäsä çıqıb bırpäs oynäb kelgin.

- Ovnägim ham kelmäyäpti, - dedim, - siz qayâqqa bårsängiz men ham oşä yergä bārgim kelyäpti.

- Mening zarür ışım bār, oğlim. - Mening ham zarür ışım bār, - deb āstānädä yolini tosib turib āldim.

Enām meni aldäyäpti, aldäganini bılib turibmān. Keçäsi ozimni uxlägāngä sālīb, sal-pāl xurrāk ham ātib, bābām ıkkāvıläriñing maslahat qıläyātganlırını bittä qoymäy eşitib ālgānmān. Enām Ātinbibinikigä bārib muşkölküşäd oqıtārkān, oqıtganını heç kım bılmāsligi kerāk ekān, bılsä teskəri taşvıqāt yuritdi deb qamāb qoyārkān. Oqıtmäsä Eşān bābāmni, yanä ikkitä amākini qamāqxānādān heç ham çıqarışmäs ekān. Eşān bābām çıqmāsālār qorğānçämizdägi hammä ādāmlār imānsız bolib, nānni teskəri tışläydiğān, suvgä tupürädigān, şamālñi sokädigān, bısmillāsız āvqat yeydigān bolib qālārkān. Bābācānim pıçirlāb, toğri qılāsān, ānāsi, yurt vazmin bolib qāldi, bāşi falākātdān çıqmäyäpti, muşkölküşäd oqıtsāng, oqıtā qāl, zerā avliyālār qollāb, işlārimiz yurişib ketsä, lekin heç kımğä sezdirä kormä... degān gaplārni ham aytdi. Anā şulārning hammāsini eşitib ālgānmān.

- Cān oğlim, otkāzib yubārgin, - yālvārdi enām.

- Meni ham ālib bårsängiz otkāzāmān, - dedim qolimni yāzib.

- Yāş bālālār bārädigān cāy emäs, azāmātim.

- Hāzir kattā yıgit bolib qālding dedingiz-kü.

- Gapni kopäytirmä.

- Kopäytiräverämān.

Enām meni heç ham urmäydiyü gapigä kondirālmäsä yığlämsirāb, meni heç kımim yoq, meni hammä qıynäyverädi, endi bāşimni ālib çıqıb ketāmān, Zahrābu qızimnikigä ketāmān, oşāning bālālārını oğıl qılāmān, erkālätib yurāmān, deb

qorqitadi. Enämning ketib qalışidan rástdän ham qorqamiz. Undä bızgä ávqatni kım pışirib berädi, sıgirimizni kım sağadi, toğrimi? Házir ham řundäy qılüvdi, ástánädän pastgä tuşib: - Mayli, bärä qalıng bolmäsä, - dedim.

- Asälim-yey, - dedi peřänämdän opib.

- Baribir bäräyätgän cáyingizni bılämän, - deb maqtändim.

Keyin yázdä átinbibi xälännikigä muřküküşäd oqıtgäni bärğänimizdä enämning yánidä otirib hammä sozlärini yádláb álüvdim, oşanı oqıy bášladim. Láilaha illä antä, - Láilaha illä antä Muřküküşäd naxşi band Sali alá saädät Har kım aytsä bir saat Duá bolgäy icábät, anä řulärni oqıb bolğänimdän keyin hayrân bolib qaräb turgän enäcänimgä qorqmäng, heç kımğä aytmäymän, çoyän saqqa bersä ham, yaltıraç tugmä bersä ham aytmäymän, Eřän bábämnä heç kımğä aytmädim-kü, dedim. Enäm gapimgä işänib çıqıb ketdi. Uydä otirgim kelmäy ozim ham oynägäni conädim. Tağın Hayitváy ortäğınikigä kırärkän deb oylämäng, yoç, endi ulärnikigä heç ham kırmäymän. Qaçän koriřsäk, olä endi ıcräqomni tıřläğäning uçün seni ham qamäşädi deb qorqitadi. Kırısäm-kü mazzä qılärdim-a, házir ayvännäridä räsä oynäşäyätgändir. Çıkildäk, zuvilläç, uzäqqa sakräs, baländgä sakräs, yängäç tepiş... bız hammäsini bılämiz, yängäç oynäşningetti xılı bär. Manä, qol bılän átib tekkizäsiz - bır, ıkkıtädän átib tekkizäsiz - ıkki, äyäqning uçi bılän tepib tekkizäsiz - uç, dääräning içigä ğuppä tıķib molcälgä äläsiz—tört... Ey, cudä ham xılı kop. Men äldin kop yutqazärdim-dä, keyin kozimni bittäsini qısib turib molcälgä äliřni orgänib äldim, endi hammäsini yutämän. Házir uyimizdä ıkki xaltä yängäğım bär. Undän keyin çıkildäk oyunimiz ham qızıç, yoç, toxtäng, uni ham aytäy, rástdän ham cudä qızıç. Manä, äldin bır quläç kelädigän kaltäk kesäsiz, keyin bır qariç kelädigänidän kesäsiz, keyin kaltäsini yergä qoyib uzüniningüçi bılän yerdän kotärib äsmängä ätäsiz-dä, pasäyib keläyätgänidä bır uräsiz, uçib ketib uzäqqa bärib tuşadi, endi bildingizmi! Keyin şerigingiz kaltäkçä bärib tuřgän cáygäçä nafs älmäy zuvilläb bärädi. Nafəsi yetmäsä qaytädän yugürädi, yanä yugürädi, eh cudä mazzä bolädi.

Hayitvây ortâğimnikigä kırmädim. Murâdxânlârnikigä qarâb yurdim. Şu ortâğım cudâ yaxşı-dâ. Meni sızlâb gapirâdi, men ham sızlâyman. Keyin-çi, âtalârini dadâ deb çağırışâdi. Bârib eşiklâri qıyâ turgân ekân, astâ morâlâb qarâsâm ortâğım korinmäydiyü dadâsi hâvlidâ kattâ bältâ bılân otin yârâyâtgân ekân. Aytüvdim-kü, dadâsi meni yâmân korâdi deb. Oşândâ ayb râstdân ham mendân otüvdi. Uylâridâ oynâb otirüvdik, ortâğım mâlxânädâ qorğâşın bâr, oşândân eritib âşıqning içigâ quysâk âğır bolâdi, hammâning âşıgını yutib âlâmiz, dedi. Kırsâk, mâlxânâlarining şıptigâ ontâçâ bedânâ âsib qoyışgân ekân, hammâsi bızni qoyib yubâringlâr, ânâlarimizning âldigâ bârâylik, degândek yığlâmsirâb, torni çoqıb pıtirlâşâyâtgân ekân. Enâm quşgâ âzâr bergân, uni qafâsgâ sâlgân âdâm dozâxi bolâdi, âlâvdâ kuyâdi derdi, ertâk ham aytib berüvdi. Quşlârni yaxşı korgâni, âzâr bermâgâni uçün oşâ âdâm cannâtgâ tuşgân ekân. Murâdxângâ şuni aytib, cân ortâq, bedânâlarini qoyib yubâraylik, ânâlarining âldigâ bârişsin, bızni duâ qılışâdi, keyin ikkâvimiz ham cannâti bolâmiz, oşâ yerdâ qorğâşın quyilgân âşıqlâr ham kop bolârkân, bırgâ oynâb yurâmiz degândim, darrâv râzi bolib, uylâridân kattâ qayçı âlib çıqdi. Keyin ortâğım engâşib turdi, men yelkâsigâ çıqıb torni qıyt-qıyt qilib kesib, beçârâ bedânâni âlib hâvüçimdâ ham uşlâb kordim, ılıqqınâ ekân, yurâgi ham gup-güp qilib urib turibdi. Qoyib yubârgân edim, şunaqa xursând boldiki, şunaqa xursând boldiki, pır etib bârib âstânâgâ qondi-dâ, oşâ yerdâ turib rahmât sızlârgâ, hâzir bârib ânâmgâ aytâmân, sızlâr endi cannâti bolâsızlâr deyâyâtgânde, sap-sârıq kozlârini moltillâtib bızgâ ançâ tıkilib turdi-dâ, keyin pır etib hâvligâ çıqıb ketdi.

- Anâ kordingmi, bızni duâ qıldı, - dedim sevinib.

- Kordim, - dedi ortâğım, - qayçini mengâ ber endi, men ham bittâsini çıkarây, axir cannâtgâ bırgâ bârâmiz-kü.

Endi men engâşib turdim. Murâdxân yelkâmgâ çıqdi. Vây, cudâ âğır ekân, ozi mendân bır yâş kattâ-dâ, kattâ bolsâ ham ortâq bolâvergânmizyü Bittâ bedânâni çıkarüvdi, kozi kor ekânmi, eşikni heç tâpâlmâydi. Beçârâ-yey, bıram rahmim keldiki. Sıgirning tagidân uşlâb hâvligâ ozimiz çıkarib yubârdik. Keyin galmâ-gâldân yelkâmizgâ çıqıb bedânâlarini qoyib yubârâverdik. Endi âltinçisini çıkarâyâtüvdik,

oşandä ortâğımning yelkäsidadä men turüvdim, âstânädä Âtäxân amâkim korinib qâldi. Içkâri ançä qârânğu-dä, bızgä tıkilib turdi, bız ham tıkilib turdik.

- Nımä qılyäpsizlär? - deb sorädi.

Men cavâb qaytäräy desäm esimgä heç gap kelmädi. Cım turäverdim.

Ortâğım: - Dadä, bız cannäti bolämiz, - dedi maqtängändek bolib.

Âtäxân amâkim bızgä yaqınläşib keldi-dä, nımä qılyätgänimizni endi kordi şekilli: - Hu, oşä cannäti bolgän! - deb oşqırdi. Ortâğımning yelkäsidadän tuşib, qolimdägi qayçini taşlaş esimgä kelmäy, uşlägänimçä koçägä qaräb âtildim. Koçä eşigimizgäçä quvläb keldi, cudä qattıq quvdi. Âyâğimgä enämning kavüşini kıyib bârgän edim, oşäni yeçib qâçgändim, mengä yetälmädi. Kırä sâlib koçä eşigimizni tanbäläb, yänidägi supägä çıqıb âldim.

- Aç! - deb eşikni muştı bılän urdi Âtäxân amâkim.

- Açmâyman, - dedim.

- Nımä qılib qoyding, esi yoq.

- Âltitäsini çıqardik, xâlâs, endi sız ham cannäti boläsiz.

- Aç deyäpmän, bâbâng bılän gaplaşib qoyäy, sayrâqı bedänälär edi! Har bittäsi bittädän qoygä arzirdi, aç!

- Aç-mây-man, - dedim, - cannäti quşlärni torgä sâlgänlär dozäxi bolädi, bıldingizmi, ışänmäsängiz enämädän soräng. Endi sız ham dozäxdä kuyäsiz, hâzir enäcänimni çaqırämän.

Keyin enäm çıqdi, bâbâcänim çıqdi, räsä cancälläşişdi. Men bâğning etägigä bärrib berkinib âldimdä, oşä yerdä otiräverdim. Bâbâm, yanägi yili sengä elliktä bedänä ılıntirib berämän, qışdä sandäldä otirib tor toqıb berämän, deb aräng kondirdi! Men, bâbâm urişmäsin, deb atäyläb keçgäçä yığlämsiräb yurdim... Oşândän buyân manä şu amâkidän cudä qorqamän. Hâzir otin yârâyätgän ekän,

eşikning tırqışidän tılımnı çiqarib bır masxärä qıldim-dä, ârqamgä qaytib koçaning ortäsidadä toxtâb qâldim, qayâqqa yurişni bilmây turâverdim. Koçâ eşigimiz tãmângä qarâb turüvdim, uyimizgä Esânqul bâbâm, Ahmâdqul bâbâm yanâ bittâ bâbâ kırıp ketâyâtgân ekân, oşâyâqqa qarâb yugürdim. Bılâmân, hâzir qızıq-qızıq gaplâr bâiâdi, mazzâ qilib eşitâmân endi. Uygâ kırışım bılân bâbâcânim: - Keldingmi, oğlim, qumğânnı bır qaynâtib bergin, - dedi erkälâtgânde k qilib.

Bâşqa vaqt bolgândä, bâbâcân, qolimni kuydirib âlâmân deb konmâsdim-kü, hâzir cudâ xursänd boldim. Qumğân qaynâtişni bılâmân, enâm orgâtib qoygân. Âldin âlâv yândirib âlinâdi, keyin eng ustigâ hâi otindân qoysâ ham bolâdi. Tagidâgisi yâni ustidâgisini ozi quritib âlâdi, bildingizmi?.. Endi Matmüsâ bâbâm bılân Ğulâm bâbâmlâr ham kelişdi, hammâlâri kelişâverdi.

- Qani, mullâ Matmüsâ, xuşxâbârni sozlâ-çi - dedi Esânqul bâbâm.

- Şu aytgânlâringü qıldim, - dedi Matmüsâ bâbâm.

- Yoq, sen bır bâşdân sozlâgingi, eşitib dılimiz taskin tâpsin, bır haftâdân buyân iyûning ustidâ otiribmiz-dä.

Matmüsâ bâbâm tâng saharlâb eşâgigâ minib tumân markâzigâ, bâşlıq bolib ışlâydigân oğlinikigâ conâbdi. Nânüştâni nabirâlârim bılân bırgâ qılârmân deb qaymâq ham âlgân ekân. Eşâgi cudâ ahmâq ekân-dä, şu eşâkni ılgârirâq sâtib yubârmâgânigâ hâzir attâng qılâyâtgân ekân, yoli heç kopâymbdi. Eşâk har âdimdâ nâs çekib tumşuğini âsmângâ qılârmış, xalâ qılsâ ârqa âyâğini âsmângâ âtârmış... keçikib bâribdi. Bârsâ, bâşlıq oğli allaqqaçân ışgâ çiqıp ketgân ekân.

- Uh, - dedi bâbâm çozib, - hây Matmüsâ, gapni bolâdigânini gapirsâng-çi.

- Şâşmâ, Erkävây, - dedi Matmüsâ bâbâm, - şâşmâ ortâq, bolâdigânini ham aytâmân.

- Taâm lazzâtlı bolgândä uni şâşmâsdân çaynâş kerâk-dä, - deb gap qoşdi Ahmâdqul bâbâm ham. Ozimning bâbâm yanâ uh târtib âldi. Matmüsâ bâbâning

kelini kop âdâbli ham mehribân ekân, xursând bolgânidân ozini qoygâni cây tâpâlmâbdi. Âtâcân, xayriyât bızni ham yoqlâr ekânsiz, âydâ-yildâ bır kelây demâysiz-a, nabiralâringizni sâğınmâysizmi, debdi. Matmüsâ bâbâm, hây kelin, hukümât ering ikkâvinggâ qoş ât qoşilgân ızvâş berib qoyibdi. Oşângâ otirib, ozlâring bârsälâring pâşşâlikdân tuşib qâlâsizlârmi, degân ekân, kelin qaytâ- qaytâ uzr sorâb darrâv erigâ sım qâqıb, âtâmiz şunaqa- şunaqa ırlâr bılân kelgânlâr, debdi. Nâdirbek amâki darrâv ozining qoş ât qoşilgân ızvâşini conâtibdi. Idârâsi ham zor ekân, devârlâri borlângân, âqlângân, kursilâridâ âdâmning surâti korinârmış.

Nâdirbek amâki ornidân turib: - Assâlâmü alâyküm, âtâ! - degân ekân, Matmüsâ bâbâm: - Ey, salâmingû qoy, bâlâm, - debdi. Qani âtâ, otirâylik, degân ekân, ey otirmâymân, debdi. Hammâsidân xabârim bâr, âtâ, degân ekân, Matmüsâ bâbâning cahli çıqıb, xabâring bolsâ negâ bârib yurtdân dıl sorâmâding, deb urışibdi.

- Xoş, gapning bolâdigânini aytsâm, - yanâ sozlâşdâ davâm etdi Matmüsâ bâbâm, - Nâdirbekkâ qıyın ekân, âtâ, yâlgızmân deydi beçârâ oğlim. Axir, deymân, Eşân hazrâtlâri qulâğinggâ azân aytüvdi, ehtimâlki şu sabâb elning hurmâtidâ yurgândirsân. Bılâmân, âtâ, bılâmân, deydi deydi yanâ. Butün bâşlıq bori bâr bu yerdâ, ulârgâ qarşı bâriş âsânmas, qaytâgâ oşâ dalâdâ ketmân çâpib yurgân paytlârim yaxşı ekân, deydi beçârâ oğlim... Ha-ha Nâdirbekkâ ham qıyın ekân, lekin ılâcsiz ış yoq, dedi.

Endi çâl bâbâlâr târtişib qâlışdi. Bittâsi hukümât idârâgâ bori bâylâb qoygân desâ, bittâsi boyrâ sâlib qoygân, oşâni ustidâ otirib maclis qılışâdi deydi, yanâ bittâ bâbâ bolsâ, yoq, bılmâs ekânsizlâr, byurâ deydi, buyruq berâdigân cây deydi. Men qaysi biri toğri ekân deb qumğângâ ot qalâb, teskâri ogirilib otirâverdim. Nâdirbek amâkim yanâ bittâ zor bâşlıqqa sım qâqıbdi. Yoq, ortâq, gapgâ koning, yurt ğalâyân kotârsâ, tınçitiş âsân bolmâydi, ortâq İstâlingâ arz qılışmâqçı, yaxşisi olgân çoçqalârning haqını tolâşsin, e, oşâ xâtin âlib xâtin qoyâdigân Marıfxöcâ ıcrâqom bılân ozim gaplâşmân, degân gaplârni aytibdi. Keyin Matmüsâ bâbâm oşâ

bâşlıqning âldigâ bâribdi. U yerdâgi bâşlıq qolini koxsigâ emäs, peşânäsigâ qoyib salâmlaşârkân.

- Eşân cınâyätçi, - debdi âvâzini baländ qilib.

- Cınâyätçi emäs, - debdi Matmüsä bâbâm qattıq gapirmä, - acäli yetsä âdâm olâdiyü çoçqa negâ olmäs ekân?

-Cınâyätçi bolmäsä qamâqxânädän negâ qâçdi? - yanä sorâbdi bâşlıq.

- E, zerikib ketgändirlär-dä, - debdi Matmüsä bâbâm.

Keyin räsä savdälâşibdi. Bâşlıq 10 ta qoy beräsän, hammäsi semiz bolsin, gazärmädägi askärlärgä soyib berämiz, debdi. Matmüsä bâbâm korinişingizdän musülmân âdämning bäläsigâ oxşäysiz, çoçqaning kalämüşdek- kalämüşdek bäläsigâ semiz qoy sorägäni uyalmäysizmi, debdi. Bâşlıq, yâ şartimizgâ konäsiz, yâ Eşân hazrätläringin suyägi qamâqxânädä çirib ketädi, debdi. Matmüsä bâbâm anävi ikkitä begünâh yigitlärimizning taqdiri nımä bolädi, degän ekân, bâşlıq uläringin cınâyäti âğır, hukümätgä qarşı çıqqan, teskâri taşvıqât yuritgän, cınâyätçi Eşân hazrätläringin berkitgän... Lekin kelışsâk bolädi, debdi-dä, keyin âvâzini pastläb, bu âğır işni zımmämğä âlsâm, meni ham quruq qoymäysizlär, debdi. Matmüsä bâbâm ham âvâzini pastläb: - Ozingizgâ torttä qoy bersâk bolädimi? - deb sorâbdi.

- Beştä bersäläring kambağal bop qäläsizlärmi? - deb bâşlıq ornidän turib sekin-sekin kulibdi-dä, âxiridä yanä ham past âvâz bilän: mengâ pulini berä qâlinglär, degän gapni aytibdi. Eşân bâbâm bilän begünâh qamälgän amâkilär qoylär yetib bârgän zahâti âzâd bolışârkân.

Esânqul bâbâm kozläringin çirt yumib, cimginä otirüvdi. Men uxlâb qâldimikân desâm, yoq, uyğâq ekân, kozini xıyâl açib, sal-pâl kulimsirâb: - Keyin yanä muttahamlik qılışmâsmikân? - deb sorädi. Matmüsä bâbâm bilmädim, degändäy yelkäsini qısib qoyüvdi, Ahmädqul bâbâm şaşilib: - Pâşşâ muttaham bolgândän keyin... - dediyü uyâğı esidän çıqıb qâldi şekilli, cım bolä qâldi. Ozim bolsâm,

xayriyat, Eşan bábám ázadlikká ıqar ek nl r, ıqs l r meng  oıŃni org t dil r, du l r org n m n, keyin katt  bols m mascidg  im m bol m n, Hayitv y, Dilic n ort ql rimg  r s  maqt n m n... Zor bopti, zor bopti, xayriyat, xayriyat deb oyl y tg ndim, Es nqul b b m, h y b l , ekig  oxş b hadeb sakr yverm gin, dedi. Xay lg  berilib turg n c yimd  tepinib oying  tuş y tg n ek nm n, uyalib ketdim.  y daml y tg nimd  ham yan  xay lg  beril veribm n. Ahm dqul b b m: - Rahm nberdi, b b ngg  oxş b kokn ri ıb  lg nmis n, - deb urişdi, - qumg nd gi suvni  yn kk  em s, yerg  quyy ps n-k .

V y, r std n ham qayn g n suvning yarmini yerg  tokib qoyibm n, zorɡa qaynat vdim-a, endi batt r uyalib ketdim. Q ıb ıqıb ket rdim  qızıq-qızıq gapl rni eşitm y  l m n-d . Eşits m, hamm sini en c nimg  aytib xurs nd ıl rdim. Und n keyin men b l l rning gapid n kor  man  Ńu  l b b l rning gapini yaxşı kor m n. Ort ql rim bil n oyn b turg nimd  b b l r topl nişs , darr v oş y qqa qar b  pib ket ver m n. Neg  men Ńunaqa ek nm n? Neg  Ńunaqaligimni en m ham bilm s ek n. Ozi sen aqlis n-d , yan  ham aqli b iging kel di-d , deydiy  b şqasini aytm ydi.

Endi  t  qoyni qand y yıg s  ek n, deb maslahat ıl  b şl şdi. ul m b b m, Eş n hazr tl ri kop tab rr k z t, u kışini qutqars k, d nimizni, im nimizni qutqarg n bol miz. Z limd n  ıb hım y  sor b topp -toğri bızning qorđ n g  keldil r. Bız u hazr tni hım y  ıl lm y qolg  tuşirib qoydik. Endi qutqariş ham bızning zimm mizd . Xud  x hl b man  qutqary pmiz ham. Xud g  mıng qatl  Ńukr, hali yurtimiz im nsiz bolg ni  yoq, xayr-yehs n kot rilg ni yoq. Mayli, kaf nsiz komil ylik, amm  hazr timizni ozimiz qutqar miz. Xud  x hl s , ın duny g  b rg nd  yuzimiz y ruğ bol di, deg n gapl rni aytdi.

Ozimning b b m yıqqanimiz  yıg ylik, yetm s  mayli tort yaş r buqam b r, semirib tuy   bop ketg n, oş ni s ts m, 6 ta qoy ber di, dedi.

Ahmədqul bábám: - Mendä qoy yoq hısábı, 2 ta eçki berämän, - devdi, Esânqul bábám hây pakänä, eçkidäy marämäy tek otir, deb uniyäm urişib berdi.

Qumğân yanä qaynägän edi, endi tokmäsdän cudä ehtiyât bolib kattä âq çâynergimizgä damlädim-dä, bábámning âldigä keltirib qoyib qulâğığä: - Mening yângâqlärimni sâtä qâlâylik, oşängäyäm qoy âlsä bolädi, - deb şivirlädim.

- Cım otir, - deb qoydi bábâcänim.

- Cän bábâcän, oşä yângâqlärimi sâtä qâlâylik.

- Cım deyäpmän.

- Çoyän sâqqalärimniyäm sâtsä bolädi, hammä bälälär mengä sât, mengä sât deb yurişibdi.

- Bâr, koçägä çıqıb bırpäs oynäb kelgin, gapgä qoşilävermägin, - deb bábám âvâzini baländ qilib meni urişib berdi. Aläm qıldı, cudäyäm aläm qıldı. Eşân bábám kelgänläridä menäm qoy âlib bergänmän, derdim, baräkällä mullä oğlim, derdilär. Endi bábámgä heçäm çây qaynätib bermäymän, qaynâtsäm yarmini yergä tokib taşläymän, acäb bolsin, sâqâliniyäm tarämäymän. Oynäb kel, oynäb kel emiş. Oynägäni çıqıb bopmän. Narirâqqa bârib kıgizgä otirib âldim. Endi qoyıni qandäy yığsäk ekän deb maslahat qılışâyâtgändi, oşä gaplärigä ham qulâq sâlgim kelmäy qâldi. Maslahatläri tugägändän keyin Esânqul bábám, hây Ahmədqul, tılâvât qılgin, Matmüsäning oğlini bır duâ qılâylik, degändi, darrâv xop deb konä qâldi. Şu bábámning âvâzi ozi cudä zor-dä, enäcänim ham uning tılâvätini yaxşı korädi. Cumä âqşâmläridä kopinçä uylärigä bârib, oqıtib kelämiz. Ahmədqul bábámning ozi Xudâ mendän boyni âlib, ornigä âvâz bergän deydi. Haqıqatän ham âvâzi xuddi xumning ıçidän çıqayâtgändäy carängläb, âdämning uyqusini keltirädi. Neçä martäläb uxläb ham qâlgänmän. Hâzir ham yâqımlı, erkälâvçi âvâzigä qulâq sâlib uxlây-uxlây deb turüvdim, tılâvâti endi yarim bolüvdi, Ahmədqul bábámning ozi kulib ornidän turib ketdi, turgändän keyin ham xaxäläb kuläverdi.

- Cınni boldingmi, - urişib berdi Esânqul bábám.

- Cınni boldim, cınni boldim, - deb Ahmədqul bábám battâr kuldi.

-Nimä boldi ozi?

- Sorämäng, amäki, sorämäng.

- Esi yoğe, gapirsäng-çi.

- Tavbä, heç bunaqasi bolmägän edi, - dedi Ahmädqul bábâm kulişdän sal-päl toxtäb, - qayâqdänäm şu Marifxöcäning nâmini tılgä âldiläring, bu bälâligidä sofi bábâsining tahârät suvigä qalâmpir sâlib qoyardı. Sofi beçârä ârçasini çangälläb koçädä yugürüb yurardı, hâzir şu esimgä tuşib ketsä bolâdimi...

Bâbälär ham he-heläb kulişib âlişdi. Endi Esânqul bábâmning ozi tılvät qıldı. Bır oqıydi, bır toxtäb damini râstläb âlädi. Men ılayâ qoylär kop yığılsin, ılayâ eşân bábâm qutülib çıqsınlär, ılayâ meni tızzälärigä otqazib, erkälätsinlär, oqışni orgätsinlär, ılayâ hammä bâbälär ham, ozimning bábâm ham heç olmäsin, deb pıçirläb otirdim. Tılvätädän song bâbâcânim: - Tur, oğlim, qoyni haydäşib yubârgin, - dedi.

- Bârmäymän , - dedim arâzlägänimni bildiriş uçün.

- Qoy endi, yaräşä qälâylik.

- Endi siz bılän heçäm yaräşmäymän, - şundäy dedimü, baribir qoy haydäb bärâyâtgän bâbälär ârçasidän ergäşib bäräverdim. Esânqul bábâmnikidän, Ahmädqul bábâmnikidän, Qambäräli bâbânikidän, qoylärni dumbäsidadän itärib, marätib âlib çıqışâyâtgändä ham ârqaläridän ergäşib bäräverdim. Ertäläb torttä bâbâ torttä eşäkkä minib, bittä amäkini yârdämğä âlib, hammä qoyni haydäb ketişâyâtgändäyäm mâzâr başığaçä ârqaläridän ergäşib bäräverdim.

- Ha erkätâyim, bedänälär yâ Âllâh deb sayräydi. Ulär cannät quşläri-dä, şuning uçün ham Âllâhning nâmini unütmäydilär. Cım yâtsäng, bır çırâyli ertägim bär, aytib berämän, faqat, tâylâğım, qolingü mammämdän âl, qıtığım kelyäpti, asälginäm, şiringinäm ozimning...

- Bır bår ekån, bır yoq ekån, qadim-qadim zamåndå qårli tåğlår årtidå, yam-yaşıl vådıylår bağridå, sersüv otlåqlår dalåsidå galå-gålå erkin quşlår yaşårkån, oz tillåridå yåqımlı qoşıq kuylåb, Ållåhgå hamdü sanå aytişårkån. Şulår åråsidå ıkkı bedånå ham bår ekån, biri erkåğü bırsı urğåçi ekån...

- Enå, ulår erü xåtin ekånmi? - deb sorådim.

- Ha, erü xåtin ekån, - deydi enåm.

- Toylåri ham bolgån ekånmi?

- Cım yåt, bolmåså ertåk aytmåymån.

- Yoq, ayting, toy qılışådimi?

- Avvål, Azåmåtim, ertåğimni aytib bolåy, keyin toylårini ham aytib beråmån.

Oşå ıkkı bedånå sen aytgåndek erü xåtin ekån, tång sahardå uyğånişårkån, erkåğı urğåçısıgå atåb yåqımlı åvåz bılån aşulå aytårkån, tåmåğing åstidåğı munçåq xållåring çıråyli, qanåting tagidåğı kumüş parlåring çıråyli, deb kuylårkån, urğåçısı ungå çıråyli yorğalåşlår qılårkån, åltin qanåtlårini yåzib oyınlår korsåtårkån; urğåçısı tuxüm qoyib båsib yåtgåndå erkåğı tumşuğıdå ungå dån, suv keltirib berårkån, båşqa quşlår çoqımåsin, deb yånginåsidå otirib pâyılåqçılık qılårkån. Nihåyåt, cocålår tuxümlårni yårib çıqıbdı, våy, bıråm nåzik, bıråm çıråyli ekånlårki, åtå-ånålåri sevinib bedåzårni båşlårıgå kotårib sayråb yubårişıbdı. YÅ Ållåh, yå Ållåh degån yåqımlı åvåz butün yaylåvlårni qåplåb ketıbdı, yorğalåb yurişni, dån tåpişni, qısqa-qısqa uçışni orgåtişıbdı. Va bır kuni ånålåri akå-ukåni yånigå otqazib nasıhat qılıbdı: "Oğıllårim, endi bız åtålåring bılån båşqa yaylåvgå uçib ketåmız, sızlår kattå bolib qåldilåring, mustaqıl yaşåysızlår. Vaqti kelib ozlåringgå xåtin tanlåb ålåsızlår, åtålåring bılån mengå oxşåb bålå koråsızlår... Faqat iltimåsim şuki, paşşå bılån çuvålçångû yemånglår, mast qilib qoyådi, mast bolib qålsålåring Ållåhni unütib qoyåsızlår, egåtlår åråsigå atåylåb s�çib qoyılğån dånlårni ham yemånglår, yånigå tuzåq qoyılğån bolådi, qolğå tuşib qålåsızlår... Xayr, bålålårim, men endi tezråq uçib åtålåringû åldıgå yetib ålåy...

Şunday qilib ânâ bedânâ âsmângâ parvâz qilibdi... Yâlgız qâlgân akâ-ukâ taqdirgâ tan berib yaşây başlâbdilâr, paşşâ yemâbdilâr, çuvâlçäng tutmâbdilâr, kurmäklârdân, yâvvâyî qonâqlârning dânidân yeb vâygâ yetibdilâr. Xudâyî taâlâ ulârgâ şunday kuçli, yâqimli âvâz beribdiki, sayrâgânlaridâ baxmâl vâdiydgâi barçâ sayrâqı quşlâr cım qâlârkân, yam-yaşil kokâtlârü darâxtlârning âltin barglâri ham nafâs âlişdân toxtârkân. YÂ Âllâh, yâ Âllâh deb sayrâgânlaridâ yâqimli âvâzning ilâhîy sehridân butün âlâm cannâtiy hâlâtgâ kırârkân. Anhârning narigi yuzidâgi bedâzârdâ ânâlaridân acrâlgân ikki urğaçi bedânâlâr ham astâ-sekin vâygâ yetib, ozlârigâ ârâ berib, bız ham ozimizgâ cuft tâpsâk edi, deyâ ârzü qilib yurgân ekânlâr. Akâ-ukâ bedâlârning mast qilüvçi âvâzlâri ni eşitib, • beixtiyâr çurük aytib yubâribdilâr, şunday yâqimli, şunday şırâli va erkâlâvçi çurük aytibdilârki, erkâk bedânâlârning qalblâri ni darhâl râm qilib âlibdi, endi har kuni bır-birigâ vâvaqlâşib, çurük çalib işq-muhabbât ızhâr qılışârkân. Nihâyât, qoşilâdigân kun ham kelibdi. Akâ- ukâlâr tâng sahardâ turib qanâtlârigâ ârâ beribdi, patlâri ni tumşuqlâri bılân sılâb yanâ âlâmni yâqimli âvâzgâ tâidirib sayrâşib, bedâzâr ârâlâb ketgân sılıqqınâ yolâkçâdân yorğalâb bârişibdi. Vây, xudâyim, kutilmâgândâ ikkâvlârining ham nâzik âyâqçâlâri qıl tuzâqqa ilinib qâlibdi. Ikkâvlâri ham pıtirlâşib faryâd çekişibdi. Nâvçâ bır âdâm yugürib kelib, e cânivâr, seni bır âydân buyân pâylâyman-a, xudâgâ şükür, qolgâ tuşding-a, dermiş. Şerigi bolsâ, bunaqa bır nafâsdâ ontâgâçâ pıtpıldıq aytâdigân bedânâ hali dunyâgâ kelgân emâs, sâtsâng next bır âtning puligâ yetâsân, dermiş... Cân talvâsâsidâ pıtirlâb turgân bedânâlârni boz xaltâgâ qamâbdilâr, uç kun qârângidâ saklâb song torqâvâqqa sâlibdilâr. Bedânâlârning kattâsi tumşuğı bılân torni çoqib, âyâqlâri bılân qâvâq tubidâgi dânlârni tepib: - Qutqaring, qutqaring! - deb sayrâbdi.

Kıçık bedânâ boynini çozib, qâmâti ni râstlâb: - Âzâdlik, âzâdlik! - deb nâlâ qilibdi.

Uy egâsi âvâzlârning ham kuçli, ham yâqimlilikidân zavqlâni b «Anâ bulârni bedânâ desâ bolâdi», deb qarsâk çalibdi.

Kattâ bedânâ tumşuğini pastgâ qilib, zavqlânâyâtgân uy egâsigâ qarâb: - Tur yoqâl, tur yoqâl! - deb sayrâbdi yanâ.

Kıçık bedänä: - Tezraq ket, tezraq ket! - deb qoşimça qilibdi.

Bandi bedänälärning ävâzlari kuçli ekän, yaylâvdä qalgän tanış urğaçi bedänälärgä ham yetibdi, ulär ham äpä-singil ekän. Ikkâvlari gâh yorğalâşib, gâh kaltä-kaltä uçişib bandilär sayräyâtğän hävlining yânginäsidadägi otlâqqa kelib: - Biz keldik, biz keldik, - deb ipäkdek mayin ävâzdä çurük çalişibdi. Erkaç bedänälär-ülärni darrâv tanib: «Xäyriyät, xayriyät!» - deb quvnâq âhangdä sayräşibdi. Endi ulär har kuni bır-birlärigä qarâb erkâklari «qâçämiz, qâçämiz» deb sayräsä, urğaçilari «kütämiz, yaylâvlärgä ketämiz» deb çurük çalişâr ekän, kattâ bedänä otkir tumşuqlari bılän torni uziş harâkätidä bolsä, kıçık bedänä kuçli äyâqlari bılän qâvâqni teşmâçci bolib, tınmäy tepkilârkän. Bolmäbdi, heç bolmäbdi, tor uzilmäbdi, qâvâq teşilmäbdi. Bedänälär, uy egäsining qâvâğı sâlıqrâq ekän: - Badqâvâq, badqâvâq! - deb, oğıllärining qârni kattâ ekän: - Âşqâvâq, âşqâvâq! - deb ânälärining çap kozidän yâş âqarkän: - Şılıpq, şılıpq! - deb masxärä qilib sayräşdä davâm etäveribdi. Äxiri bolmäbdi, âzâdlıkä çıqışdän, cuftlari bılän qoşılışdän umidlari uzilib, behâl bolib yätib qalışibdi. Kattâ bedänä tuş koribdi. Änäsini uçib kelgänmiş. Oğıllärining ahvâlini korib afsüslängänmiş. Başinggä muşkül iş tuşğändä «YÂ Âllâh» deb sayrägin devdim-kü, deb urişgänmiş. Uyğänib ketib «YÂ Âllâh, yâ Âllâh», deyâ bâr ävâzi bılän sayräb yubaribdi, ukäsi cor bolibdi. Daşt-biyâbânlärdägi, çol-yaylâvlärdägi başqa bedänälär ham qoşilgänmiş. Yerü kokni «YÂ Âllâh» degän sehrlili sadälär qâplâb ketgänmiş. Oşâ uydä endiginä on tort yâşgä kırgän cannät hurläridek bır masümä qız bâr ekän, aqlü âdâbi câyidä, kop rahmdilü şafqatli ham ekän. Xudâ uning kongligä sâlibdi. U ham uyqudä ekän. Bedänälärning sehrlili ävâzidän uyğänib ketibdi, uyğänışı bılän qâvâqlärning torini otkir qayçilär bılän qırqıb taşlâbdi, âzâd bolgän bedänälär «YÂ ällâh, yâ Âllâh» deyâ sayräşib, narigi paykâldä ulärni ıntizârlık bılän kutâyâtğän bolâcâk cuftlari yänigä bârib, sılâşib-siypälâşib tuğılib osgän otlâqlärigä qarâb parvâz qılışibdi. Turmuş qurılışibdi. Toylari kuni erkâklari urğaçilärigä bır qâpdän qunâq hadyâ qilibdi. Keyin bälâ-çaqali bâişişibdi. Keyin tâ umrlärining äxirigäçä «YÂ Âllâh, yâ Âllâh» deyâ âzâdlik qoştığını kuylâb, eşitgänlärning dilini xuşnüd etişibdi... Şundäy qilib ertäk ham tamâm bâiibdi. Uyğâqmısän, azämät oğlim, negä indämäysän?

- Uyğâqmân, anävi qızni dadäsi urışibdimi? - deb sorädim.

- Yoq, urışmäbdi, uni Âllâh oz hımâyäsığä âlibdi.

- Keyin nımä bopti? - deb sorädim yanä.

- Keyin oşä qız cudä baxtli hayât keçiribdi, uzâq yaşäbdi, yuz yıldän ârtıq umr koribdi. Âlämdän otgäç Âllâh, quşlärğä mehribân bolğäni uçün, barçä gunâhıdän otib, cannätdän cây beribdi. Boldimi, başqa savâling yoqmi?

- Bâr, - dedimü, uyğâgını aytâlmäy uxlâb qâldim...

Oşä kuni torttä eşäk mınib ketğän bâbâlärimiz cudä keç qaytışdı. Enäm ikkâvimiz räsä taşvişländik, ulärniyäm Eşân bâbâmning yânigä qoşib qamâb qoyğän bolışsâ-ya, deb qorqdik. Xayriyät qamâşmägän ekän. Peşânäsığä qâlini qoyib salâmlaşädigän başlıq e amâkilär, âlib kelğän qoyläring uçün rahmät, gazärmädägi askärlärğä soyib berämiz, lekin Eşân hazrâtlärigä men cavâb berâlmäymän, mendän kattä yanä ançä başlıqlär bâr, oşälärning ruxsätini âlämiz, debdi. Lekin taşvişlänmänglär, âzâdlikkä çıkarämiz, gap bittä, debdi. Oşä bittä gapni yanä eşitâylik deb bâbâläär keçgäçä qâlišğän ekän.

-İşqilib qoyib yubârişärmikän?- taşvişlänilib sorädi enäm.

- Qoyib yubârişädi, Xudâ xâhläsä, hazrät çıqadilär, - dedi bâbâcânim, - başlıq yâmân âdämğä oxşämäydi. Qızıl şapkälilärning âräsidadä xudâcöyi, insâfliläri kop, ânäsi. Bu dunyâni aslidä şu insâfli âdämlär uşläb turibdi, bolmäsä naq qıyâmät qâyim bolärdi-ya.

- Hazrätimning âldilärigä kırıp kongil sorämäbsizlär-dä.

- Kırđık, ânäsi, kırđık. Kayfläri yaxşı, ozläri tetik, câynamâz berişibdi, tahârätğä suv ham berib turışğän ekän, âvqatlärni makruh deb yemâyâtğän ekänlär, bır melisä bâlä uydän keltirib berâyâtğän ekän. Aytdim-kü, bu dunyâdä insâflilär kop.

- Xayriyät, - dedi enäm mammün bolib.

- Xayriyät, - dedim men ham mammün bolib.

Keyin men uxläb qâldim. Ertäläb tursäm, bâbâcânim ham, enäm ham bâqqa çıqıb ketişgän ekän. Negä meni namâzga uygâtişmädi ekän deb oyläb yâtdim. Keyin uygâtişüvdiyü uyqum açilmäy, yanä yâtib âlüvdim. Şu esimgä tuşib, enâcânimdän xafä bolmäy qoyä qâldim. Ozi şu bâbâmgâyäm cudä qıyın, toğrimi? Tâklärni kesişimiz keräk, darâxtlärni butâşimiz keräk, âğılxânädägi gongû bâqqa taşışimiz keräk, arıqlärni tâzälâşimiz keräk, keyin bâbâcânim bârib Zahrâ xälâmning tâkini kesib berişi keräk, keyin terâkzârimizning ârquasidägi har xıl koçâtlärni koçirib, egälärigä eltib berişimiz keräk...

Anä şulärning hammäsini yakkä bâbâmning ozi qılışi keräk ekän, beçärä bâbâcânim-yey, ungä cudâyäm qıyın.

- Hadeb uh târtâvermäng, - deydi bazän enäm, - keçädän ış qâptimi?

- Şundäy deysänü, ânäsi, qarib qâlyâpmän-dä.

- Qarişni xayâlingizgä ham keltirmäng, - urişib berädi enâcânim.

- Baribir yâlgızlık bılınär ekän-dä, ânäsi.

- Yâlgız emässiz, xudâgä şukr, manä Rahmâncân yıgit bop qâldi.

-Toğri, bâbâcân, - deymän şaşilib ornimdän turib, - râstdän ham men kattä bop qâlgänmän. Manä, boyimni koring.

Anä şunaqa gaplärdän har kuni gaplâşişardi-dä. Kattä yıgit bop qâldim desäm ham meni uygâtişmäbdi, aläm qıldı. Enäm sut pışirib qoygän ekän, bır kâsâ quyib nân toğrâb ıçib âldim-dä, bâtinkämni kıyib, endi yangi etigimni k-ıymâyman, uni qışdä, qâr yâqqandä kıyämän, bâqqa çıqsäm, vây, enäm yoq, bâbâmning ozi ışläyâtgän ekän. Bızning bağımız cudâyäm kattä, har xıl uzümlär, ertâpişär oriklär, nârdän, şirin anârlär, yergä yâtib hâsil berädigän sarıq ancirlär, eh-he, cudä ham mevämiz kop. Hammäsini bâbâcânimning ozi ekkän. Atrâfdägi devârlärini ham

yakkä ozi urgän. Bâbâmnîng kafti kattâ-dä, bîr ketmân lây eltädi. Faqat men ancirni yâmân korâmân, içidä qurti bâr-dä, oşânisini yâmân korâmân. Qârâ gılâsni cân-dilimdân yaxşı korâmân. Enâm, danägi bılân yutmägin, yâmân bolädi, deydi. Danäginî acrätgâni erinämändä, yeb yubârâverâmân. Oşândâyâm heç narsä qılmâydi.

- Keldingmi, oğlim, - dedi bâbâcânim.

- Keldim, - dedi.

- Nânüştä qilib âldingmi? - Qıldim, negä meni uyğâtmädîngiz?

- Uyqugä bîr toyib âlgin dedim-dä.

- Anüv kuni ozingiz, oğlim, endi bâqqa çıqıb bîrgä işläymiz, gaplaşib-gaplaşib işläymiz, devdingiz.

- Ha, aytüvdim, endi gaplaşib işläymiz.

- Gapiring bolmäsä.

Bâbâm ozi gapirişni bılmâydi-dä, hâzir ham gap tâpâlmây tâkqayçı bılân qıyt-qıyt etkäzib nâvdälärni kesâverdi. Vây, nâvdälärni kesib taşlâsâ, uzüm qayerdä pışâdi, toğrimi? Şu haqdä sorägândim, sen tâkpillälärni terâver, yoğânini bîr bâşqa, ingiçkäsini bîr bâşqa qilib ter, men tuşüntirib berâmân, dedi.

- Termäsâm-çi? - deb sorädim.

- Undä men ham aytmâyman. Bılâlmây qıynâlib yuräsân.

- Aytmäsängiz men ham oynägâni ketib qâlamân. Sız ham zerikib otiräsiz.

- Âbbâ oğlim-yey, qulâq sâl bolmäsä, saç osgändä, tırnâq osgändä ârtıqçâsi qırqıb taşlânädi, şundâymi? Tâk ham şunaqa, oğlim. Manä qarâgin, manä bu nâvdälär âqaribrâq, nımcânginâ bop turibdi. Yâzdä âftâb yaxşı tegmägâni sabâb pışmây qâlgân. Manä bu sap-sâriq, baquvvât nâvdälär yetilib pışgân. Ham âftâbgâ, ham ânâsining şırâsigâ toygân. Xâm nâvdälärni kesib taşlâmäsäk, zangdân âqıb kelâyâtgân şırälärni içib qoyâdiyü, lekin baribir uzüm bermây turâverädi.

- Aräzläydimi? - deb sorädim.

- Ha, aräzläydi, endi tuşünärlimi?

- Yoq, tuşünärli emäs.

- Xuläsä şuki, oğlim, xâm nâvdä barg berädiyü uzüm bermäydi. Uzüm berädigän manä bu nâvdälärning âvqatini yeb qoyäverädi.

- Bâbâcân, uzüm ozi qayâqdän paydâ bolädi? Yâki uni keçäsi pariştälär âsib ketädimi?

- Yoq, pariştälär âsib ketmäydi, manä bu zanglârdän âqib kelädigän şırälârdän paydâ bolädi. Orik haqıdâ sorägäningdä aytib berüvdim-kü... Kattâ gapirgändä qulâq sâliş keräk. - Bâbâcân, xangûng içigä şıräni kım quyib qoyädi bolmäsä, şuni aytsängiz, dıqqat bılän qulâq sâlämän.

- Âbbâ oğlim-yey, hammäsini bilging kelädi-ya, zangûng âstidä maydä-mäydä tâmirçälär bâr. Şırälär oşälârdä toplänädi-dä, keyin zanglâr ârquali nâvdälärgä âqib çıqadi. Keyin oşâ yerdä quyâş nuri bılän qoşilib, uzümgä aylänädi. Şuning uçün, oğlim, tâkning âstini ağdärib, çapib, tâmirlärgä havâ bersäng, âzuqa bersäng, uzüm ham şirin bolädi... Bır ertäk aytüvdim-kü, esingdän çıqıbdı-dä...

- Aytgäningiz yoq, bâbâcân.

- Aytüvdim şekilli.

- Mening esimdä yoq-kü, demäk aytmäbsiz-dä, bâbâcân.

- Oğlim, kundüzi ertäk aytilsä yâmân bolädi. Qârânğu tuşgändä aytärmän.

- Bâbâcân, kozingizni yumib turib aytaqâling, manä menäm yumib turämän. Oşändä qârânğu bolädi.

- Kozimni yumsäm, tâk kesâlmäymän-dä.

- Ertäk aytmäsängiz qâçib ketämän, tâkpillängizniyäm termäymän. Manä, qâçib ketyäpmän. Manä...

Şunday deb sal narirâq bârüvdim, yoq, qâçmâqçi emäs edim, sal qorqıtmâqçi edim, bâbâcânim bolsä râstdän ham qorqıb qaytaqâl, oğlim, sen ketsäng, zerikib qâlâmân, mayli, bittä ozimni yumib turib aytâmân. Sen ham bittä kozingû yumib eşitäsän, dedi. Keyin men bittä kozimni yumib turdim, bâbâm ham bittä kozini yumib ertäk aytä başlädi.

- Bır bâr ekän, bır yoq ekän, ilgäriği zamândä şu bızning qışlâqdä bittä bağbân bâbâ yaşägän ekän. Qarib-çirib qâlgändä, olây-olây deyâyâtgändä yâlgız oglini yâniğä çağırıp, bälâm, endi men bu yâlgân dünyädän çin dünyâgä ketyäpmän. Bır xumçädä tillâm bâr edi, şu tâklärdän birining tagigä komgänmân, qaysiligi esimdä yoq, mendän keyin oşani kavläb âlgin, deb vasiyät qilibdi. Yıgit âtäsini yuvib-täräb ısm-räsmlärini ham qilib komgänidän keyin tillâni âliş üçün tâklärning tagini ağdärib çâpâ başläbdi. Oşâ yılı xumçädägi tillâni tâpâlmäbdi-yu, ammâ tâkläri şunaqa uzümni kop qilibdiki, sätäverib-sätäverib, sandığı pulgä tolib ketibdi. E, xumça cudä pastgä komilgän bolsä keräk, endi yanägi yilgä bundän ham çuqurrâq ağdärib çâpämân, debdi yıgit. Yanä ham çuqurrâq ağdärib çâpgän ekän, xumçä yanä tâpilmäbdiyü, uzüm şunaqa mol boptiki, bahârgäçä sätib adâ qılâlmäbdi, yanä sandıqläri pulgä tolibdi. Bır keksä bâbädän âtäsining sırli vasiyâti haqıdä sorägän ekän, e, oğlim, âtäng rahmätli tâkning tagigä tillâ kommägän, tillâ komgänmân desäm, oğlim ağdärib-çâpâdi, uzüm mol bolädi, sätib pulini kopäytirib xumçäsini tillâgä toldirädi, deb oylägän. Manä, sandığıng tolä pul boldi-kü, debdi. Toğri aytäsiz, bâbâ debdi yıgit, ikki yıldän buyân cudä bâyib ketdim. Oşâ yıgit âtäsini şu vasiyätni qılğani üçün mamnün bolib, ilâyâ âtäginämning cäyi cannätdä bolsin, deb har kuni duâ qılârkän.

Bâbâcânim ertäkni aytib bolib: - Qalây, yaxşimikän? - deb sorädi.

Men ikkâvi kozimniyäm yumib âlüvdim-dä, şuning üçün yaxşimi, yâmânmi, bılâlmâyätüvdim.

- Bâbâcân, yanä ham ağdärib çâpgändä tillâ çiqarmidi? - deb sorädim.

- Yoq, tåkning tagidä tıllå bolmägän ekän. Heçäm bolmägän ekän. Ağdärib çåpgändä cudä pastdägi nafäsi qısilib yåtgän tåmirçälärgä havå yaxşı bårärkän, åzuqagä ham, suvgä ham yaxşı toyärkän-dä, tıllåning ornigä şırå conätärkän.

Båbåcånim anä şulärni aytgändän keyin, bår endi azämät oğlim, enäng çây qaynätib qoygändir, mevå-çevälärdän ham qoşib ålib kelgin, bır çåylåşib åläylik, keyin yanä bittädän kozimizni yumib ertäk aytişäverämiz, dedi. Ozi men bittä ertäk eşitgänimdän keyin yanä tağın eşitgim keläverädi, uyqum kelgünçä eşitäversäm deymän.

Qumğångä çây ålib keldim, orik, mayiz, çaqılğan yångåq ålib keldim. Koknåri xaltä esimdän çıqıb qålgän ekän, yanä bårib keldim. Båbåm men tergän tåkpillälärning ustigä otirib, tuşlik qılâyåtgändä tåkqayçi bilän bırpås ışlåndim, şu qayçi cudä rasvå ekän, ong qolimni qısib åldim, qån çıqıb ketäy dedi. Båbåm, yığlämä, oğlim, sendä ayb yoq, şu qayçini yasägän ustädä, båzårgä bårgänimizdä åldigä kırıb, uni bır urışib qoyämän, devdi, şundän keyin åğrıq sal båsılğändäy boldi. Kokårib turgän çâyini ikki martä opgän edi, endi åğrıq butünläy yoq bolib qåldi.

- Ketämän, - dedim ornimdän turib.

- Qayåqqa båräsän, oğlim, - sorädi båbåm, - sen ketsång, men zerikib qålämän-kü.

- Baribir yaxşı ertäk bılmäs ekänsiz, sızdän enäm yaxşı, ertäkni kop bilädi.

Håvligä bårsäm, enåcånim kır yuväyåtgän ekän, meni korib cudä xursänd boldi. Azämät oğlim, yårdämçi oğlim, deb erkålåb åğılxånädän tappi ålib çıqıb kır qazånning tagigä qalågin, axir sen åláv yåqışni yaxşı biläsän-kü, dedi. Heçäm-dä, men taråşå otinni yaxşı korämän. Tappi yånmay tutåb turåverädi, tutüni kozimni açitädi-dä, keyin uni tepgim keläverädi. Enåmgä kasål bop ketyåpmän, dedim-dä, endi yanä båbåmning åldigä qaråb yugürib bårdim. Båbåcånim tuşlikni qilib,

koknâridän kop içib, çârdânâ qurgänçä başını tızzäsığä âsiltirib, fariştälär bılän suhbätläşib otirgän ekän.

Râstdänäm koknâri içgändän keyin hammä bâbälär ham kozini yumib, başını âsiltirib, fariştälär bılän suhbät qurişadi. Ahmädqul bâbâm ham, Qambäräli bâbâm ham şunaqa qıladi. Oşändä-çi, qattıq gapirmäslik, narsälärni taqıllätmäslük keräk. Fariştälär quşlârgä oxşab hurkib qaçib ketär ekän. Fariştälär başını egib turgän bâbälärning qulâğığä musülmân bandä, sen hâzir kayfdä otiribsan, huzür qilyäpsän, ozgälârgä ham huzürni ravâ korgin, qattıq gapirmägin, yetimlärning başını sılâgin, beçärälârgä yârdäm bergin. Yaxşılık qılğän âdäm cannätidir, sen cannätisän, cannätisän... deb şivirlärkän.

Bâbâcânımning fariştälärini hurkitib yubarmäslik uçün astä- sekin, âyâğımning uçidä bârib, yânigä otirdim. Qulâğımning atrâfigä sınçıklâb qarây başladım. Fariştälär korinmäyapti. Enäm tahârätsiz kışığä fariştä korinmäydi, degändi. Hâzir mening tahârätim yoq-dä, oşängä korinmäyâtğandır.

Bâbâcânım bittä kozini âzginä açib: - Keldingmi, oğlim, - dedi.

- Keldim, - dedim sekinginä.

- Şundäy, oğlim, bu dünyâgä hammämiz mehmânımız, - astä- sekin gapirä başladı bâbâm, -lekin mehmân ekänmân deb dastürxânni qâqlâb ketsäkâdâbdänemäs. Kımlärningdir dästürxânigä bız ham âz-âzdän nâz-nemät taşlâb ketişimiz keräk... Mendän keyin sen ham bağbân bolgin, oğlim. Manä şu tâklärni, oriklärni, bådâmü yângâqlärni, ancirü anârlärni sengä qâldirib ketämän. Egäsi ozing boläsän, meni qançä sevsäng, ulärni ham şunçä sevgin. Bağ yaratğän, uni parvâriş qılğän kam bolmäydi. U dünyâsi ham, bu dünyâsi ham âbâd bolädi. Eşitğänmisän?

- Yoq, bâbâcân, men heç narsä eşitğänim yoq.

- Kampirning heç narsəsi yoq ekänü hävlisidä bir tupginä terägi bolgän ekän. Tagini çäpärkän, oğit sälärkän, çeläkläb suv quyärkän-dä, toğri os, terägim, toğrilikdä hıkmät kop, deb sıläb-siypälärkän. Yıllar otib, teräk äsmän baräbär bolibdi. Pășşä qasr sälâyätgän ekän, toğri osgän teräk keräk bolibdi. Butün mamläkätni axtäribdi, tåpilmäbdi. Kampirnikidä şundäy teräk osâyätgänini eşitib, egäsini räzi qilib älinglär, soräsä bir xum tillä beringlär, debdi... Bir tup teräkni parväriş qılğani, toğri ostirgäni uçün kampir bây-bädävlät bolib ketgän ekän. Ha, oğlim, daräxt ekib, parväriş qılğän kışining bu dunyâsi äbäd bolädi, degän gapning mazmüni şundän ekän. Endi, azämätim, gapning buyâğığä ham qulâq sâl... Bir bây mardikârlärgä bâzardän mevâ-çevä älib kelib bersä, yeb bolışib, bağbängä rahmät, umri uzâq bolsin, deb duâ qılışibdi. Bây qarib narigi dunyâ haqidä oyläydiğän, savâb axtäradigän bir hâlät-dä ekän. Kattä bağni sätib älib, meväsini tekingä uläşibdi. Yegänlär fätihagä qol açib, ekkängä rahmät, tikkängä rahmät, deb duâ qılışmış. Savâbtäläb bây xafä bolibdi. Ozim ekmägünçä savâbi tegmäs ekän-dä, deb oyläbdidä, quruq yer sätib älib, ozi däv-däräxt ekibdi. Ozi parväriş qilibdi. Häsilgä kırıgäç, meväsini uläşsä, yegänlär ekkängä rahmät, parväriş qılğängä rahmät deb duâ qılışmış. Duâ ıcbät bolib, şu bây ham çın dunyâgä bärğändä cannätgä tuşgän ekän... Ha, oğlim, ekib, parväriş qılğänning savâbi başqaçä bolädi. Avliyälär bağbänning ikki dunyâsi äbäddir, deb beciz aytişmägän.

- Vây, bábâcân, yığläyäpsizmi? - dedim şaşilib. Kozimni yumib otirgändim-dä, şuning uçün kormäy qılğän ekänmän.

- Ha, yığläyäpmän, oğlim.

- Yığlämäng, undä menäm yığläymän.

- Täğäläringü esläb ketdim. Ho anävi nävçä osgän yängäqning nihälçäsini ekâyätgänimdä rahmätli kattä täğang uşläb turüvdi, nazärimdä endi daräxtgä aylänib, ikkävimizgä tıkilib turgändäy. Ätäcân, manä men olgänim yoq, boyim ham hammänikidän baländ, mevämni yegänlär meni duâ qılışyapti, deyätgändäy.

- Bábácân, yıǵlámäng, cân bábácân, - deb yálvárdim, - manä men olgänim yoq-kü, yáningizdá turibmân-kü, bağbân bolämän dedim-kü.

Ornimdän turib bábácânimni açâmläb, betläridän, sâqâlläridän opä başladim. Enäm kop yıǵläydiyü, uni yupätişim âsân bolädi, boynigä âsilib, âzginä yálvársäm, yupänädi-qälädi. Bábácânimning bolsä yıǵlägänini kam korgänmân. Şuning uçün qandäy yupätişniyäm bilmäymän. Nımä qılsäm ekän, manä sâqâliniyäm taräyâpmän, sâçi yoq başiniyäm sılâyâpmän, boyniläridän ham opäyâpmän.

- Bábácân, men ham qızıq-qızıq narsälär aytib beräymi? - deb sorädim âxiri betini hävüçimgä âlib, ozini ozimgä qarätib.

- Ayt, oǵlim, ayt, - dedi bábâm xorsinib.

- Otgän yılı daräxtlär gullägändä bağni aylântirib aytüvdingiz-kü, hammäsi esimdä turibdi.

- Qani ayt-çi, oǵlim. - Manä bådâm hammä daräxtdän âldin gul çıqarib, keyin barg çıqarädi. Esimdämikän?

- Ha, esingdä ekän, oǵlim.

- Bådâmdän keyin gılâs gulläydi. Uyam âldin gulläb, keyin barg çıqarädi. Guli bılän bargi barâbär çıqsä, meväsi maydä bop qälädi. Âq orik ertä gulläydi. Keçpişär orik bır vaqtdä ham barg çıqarädi, ham gul çıqarädi. Bılärkänmänmi?

- Baräkällä, oǵlim, baräkällä.

- Behi bılän anâr âldin barg çıqarib, gulgä navbätni keyin berädi. Ulär keç pişädi-dä. Şuning uçün heç şaşmäydi. Qaysi mevä ertä pişsä, oşaning guli bargidän âldin açilädi. Barg çıqqunça ğorämizni tugib âläylik, bolmäsä bızgä âvqat yetmäy qälädi, deyişärkän... Yângâqning guli bır qariç bolib âsilib çıqadi. Ancir gullämäsdän ham mevä qıläverärkän, ozingiz şundäy degänsiz.

- Azämät oǵlim-yey, hammäsi yâdingdä ekän, baräkällä.

- Bâbâcân, endi yıǵlâmâysizmi?

- Boldi, oǵlim, endi heç yıǵlâmâymân, orinbâsârim bâr ekân. Xudâ xâhlâsâ, zor bâǵbân bolâsân, endi ikkâvimiz ham savâbning tagidâ qâlâmiz.

- Bâbâcân, Eşân bâbâm, sen Xudâ xâhlâsâ, maçitgâ imâm bolâsân, devdilâr-kü, endi qaysi birini qilâmân?

- Ikkâviniyâm qilâverâsân, oǵlim. Kundüzi bâǵdâyü keçqurün maçitdâ bolâsân. Ikkâviyâm savâb, rahmât ustigâ rahmât yâǵilâdi... Kel bîr açâmlâşâylik. Mehrim tâvlânib ketdi, Xudâgâ şukr, ming qatlâ şukr, orinbâsârim, bâǵiârimning kıçkinâ bâǵbâni...

Bâbâcânim bîlân endiginâ açâmlâşâyâtgândik, hali bîr- bîrimizgâ unçâ toygânimiz ham yoq edi, narirâqdâ oh- ho, oh-ho degân yotâl âvâzi eşitilib qâldi. Qarâsâk, vây, vây, Ahmâdqul bâbâm ekân, yaqînimizgâ kelgüniçâ sezmbâmiz.

- Ikkâving ham karmisân? - dedi Ahmâdqul bâbâm yaqînimizgâ yetây degândâ.

- Kar emâsmiz, - dedim bâbâmning quçâǵıdân çıqıb.

- Hâvlidâ turib şunçâ çaqırâmân, çaqırâmân...

- Boying past-dâ, - dedi bâbâm sal kulimsirâb, - âvâzing ham past çıqadi.

- Kelining ustigâ çıqıb çaqırüvdim, Erkâ.

- Bolmäsâ âvâzing kelining içigâ ketibdi, Ahmâdqul.

Hammâmiz otirdik, fâtıha oqıdık, çây quyib uzâtdim. Iş çatâq bopti. Cudâ-cudâ çatâq bopti. Kâlxâzimizning hâsilâti Qoziyev amâki Borihâvüzning âldigâ âdâmlârni toplâb, yoq, âdâm kop bârmâbdi, âzginâ bâribdi, xâlâs, qorǵânçâdâgi bâǵlârgâ bu yıl ışlâv berilmâsin, kâlxâzgâ umümlâşâdi, kâlxâzning past tâmânidâgi yerlâri zaxlâb, şorlâb ketgân, paxtâ unmâyâpti, hukûmâtgâ mevâdân korâ paxtâ zarürrâq bop turibdi, bâǵlâr buzilib, ornigâ paxtâ ekilâdi, debdi...

Bâbâmnıng avvâl qollâri, keyin boynı qaltırâb, ançägäçä gapırâlmây turdı, keyin ozıgâ kelıb: - Hazılıngû qoy, Ahmäd! - dedi.

- Hazıllâşâyâtgänım yoq, - dedi Ahmädqul bâbâm.

- Gapıngû qaytarıb âl, bolmäsä hâzir manâ şu teşä bılân çâpıb taşläymän.

- Zor bolsäng, bârıb raisni çâp, Erkä, negä mengä doq uräsän?

Çâl bâbâlär orınlârıdän turüşüvdi, qorqıb men ham turıb âldım. İlâyâ urışıb qalışmäsin deb xudâgâ yâlvârıb turdı.

- Bu gap kımdän çıqıbdı? - sekin sorâdı ozımning bâbâm.

- Hukümetdän, - dedi Ahmädqul bâbâm ârqaşıgâ tısârılib.

- Qaysı hukümetdän?

- Eng kattäsıdän. Keçä ıdâradâ yapıq maclıs bolgän ekän, qarâr qılışıbdı.

- Şu bâğlârni buzişgâ-ya?

- Ha, şu bâğlârni buzişgâ; senikiniyäm, menikiniyäm, hammänikini.

- Yoq-yoq, - bâbâcânim baqırıb yubârdı, - hâzir bârıb hammäsini çâpıb taşläymän. Oğıllârımni âtib oldirdı, kuyâvimni urıb oldirdı, yerimni âldı; belimni bukdi, endi bâğımni buzädimi, yoq, yoq... Hammäsini çâpıb taşläymän.

Bâbâcânim turgän câyidâ tepinib, yerdägi teşä, arrä, tåk qayçılârni har tãmângä âtä berdı. Enâcânim yugürıb keldı. Otqazıb, bâbâmgâ sâvuq çây içirdı, kokrâgini açıb yelpidi.

Men nımä qılışımni bılmây cım turâverdim.

3.22 EŞÂN BÂBÂM YANÄ QÂÇIB KELDİLÄR

Endi hammäsini bır başdän aytämän, xopmi. Bolmäsä adäşib ketämän. Enäcänim gap başlaşdän äldin «Bismillâh» deb älgın deb orgätärdi, şundäy qılsä şaytän äğızgä kırıp älmäs ekän. Şaytän cudä yämän, äğzigä kırıp älsä bälälärni gapidän adäştirib yubârärkän. Eşân bábâmni qamâqdän äzäd qılış uçün olib qâlgän çoçqa bäläläri ornigä, aytüvdim-kü, bábâcänlär kop qoy haydäb ketişdi deb, oşä qoylärni tumän markäzigä yetküzib bârgünçä räsä qıynälişdi: qâçib ketäverişibdi, haydäb kelişsä yanä qâçib ketişärmiş. Äxiri Ahmädqul bábâm, ozi şu bábâmning esi cudä kop-dä, eşägidän tuşib bittä qoyning boynigä belbâğını bağläb, yetäkläb älibdi. Keyin başqa qoylär, bopti, çoçqaning ornigä bızni soyışsä, soyışaqälsin deyişib, oşä qoyning ärtidän maräşib, başlärini egib, ketişäveribdi. Eh, bârgänlärädän keyin Eşân bábâmni qamägän kattä başlıq şunaqa xursänd boptiki, şunaqa sevinibdiki, kaftlärini bır-birigä manä bundäy qilib ısqab, o bábâylär, zap ış qılıbsızlärä; äfärin, äfärin, kazärmädägi askärlärgä goşt yoq edi, mazzä qılışädi endi, debdi. Räst, xuddi şundäy debdi. İşänmäsängiz, Murâdxândän, Hayıtvây ortâğımdän soräng. Bız bu gaplärni Ahmädqul bábâmnikidä, deräzäning ärqasidä pâylib turib eşitdik. Keyin oşä garçi bâr çırâyli etik kıyib älgän başlıq, ıya, negä qoyni toqqızta älib keldiläring, yanä bittä qoşsäläring ontä bolärdi, cuft bolärdi, cuft narsäni xäsiyäti kop debdi.

Eşânqul bábâm: - E bäläm, taşviş tärtmä, qoyning ornigä manä bu Ahmädqulning qol-äyâğını bağläb berib ketämiz, - debdi.

Eng kattä başlıq xaxäläb kulib yubâribdi. Keyin çäl bábälär, endi bäläm, Eşân hazrätlärini äzäd qılgin, bırgäläşib, eşäkkä mindirib älib ketäylik, deyişibdi. Eng kattä başlıq äğzini açmäsdän, qârnini sıkitib kulibdiyü narigi xänägä otinglär, äzginä suhbätläşäsizlär, keyin bır gap bolär, deb qâvâğını manä bundäy qilib xomräyğängä oxşab sâlintirib älibdi.

Bábâcänlär endi peşänäsi yaltırâq, kıçkinä başlıqning xänäsigä otişibdi. Kıçkinä başlıq: - Xuş kordik, ätäxänlär - debdi.

Bábácánlar: - Xudâyâ umring uzâq bolsin, - deyişibdi.

Peşânâsi yaltırâq bâşlıq: - Demäk Xâneşân Şâdmânxân oğli sızlârgâ hamqışlâq bolârkân-dâ? - deb sorâbdi.

- İnşââlâ, şundây, - deyişibdi bábácánlar.

- Melisâxânâdân qâçgân keçâsi Xâneşân toppâ-toğri sızlârnıng qışlâqlâringizgâ bârdimi?

- Sâvuq keçädâ qayâqqa ham bârârdilar.

- Qâçâq Eşânı eng avvâl Erkâ mingbâşi berkitdimi?

- Erkävây mingbâşi bolgân emäs, ellikbâşi bolgân.

- E, balâ bolgândâ ham, berkitgânmi axir?

- Nımâ, sâvuq tundâ Eşân hazrâtlâri koçädâ muzlâb qâlsinlârmı, bolmäsâ, - deb Ahmâdqul bâbâm âyâğı bılân yerni bır tepib qoyibdi.

- Baqırmäng, - debdi peşânâsi yaltırâq bâşlıq.

- Baqırâverämân, - debdi yanâ Ahmâdqul bâbâm. - Qoyning eng kattâsini ozim berdim-kü, negâ baqırmäs ekânмін.

Peşânâsi yaltırâq amâki ançägâçâ indämâbdi. Qâğâzgâ mâxârkâ orâb çekibdi. Tutünini devâr tâmângâ puflâb-püflâb qoyibdiyü heç narsâ haqıdâ sorâmâbdi. Keyin yanâ savâl-cävâbni bâşlâb yubâribdi: - Xoş, Eşân hazrâtlâri Erkâ Hâcimât oglinikidân çıqıb keyin kımnikigâ berkindi?

- Keyin menikidâ turdilâr, - debdi Ahmâdqul bâbâm qorqmâsdân.

- Oz uyingizdâmi?

- Yoq, âtâmdân qâlgân uydâ.

- Keyin-çi?

- Mâlxânâgâ berkitgânмін.

- Keyin-çi?

- Keyin átamdän qalgän kattä tuyä sandıqqa sâlib qulflâb otirdim.
- Keyin-çi?
- Keyin mevâni kop yeb, qârni buzilib qâlmâsin deb u yerdän çıqardim.
- Keyin-çi?
- Keyin Qambârâlinikigä otkâzdik.
- Keyin-çi?
- Keyin ozlâring uşlâb âldilâring-kü... Hadeb keyin-keyin deyâveräsänmi?
- Demäk, bâbâylâr, hammâlâring bırgälâşib cınâyätçi Xâneşânı berkitgânsızlâr.
- Yurtimizning imâmi bolgândän keyin berkitâmizdä, bâlâm.
- Bırgälâşib namâz ham oqıgândirsızlâr?
- Yâşimiz bır câygä bârib qâldi, oqımâsâk bolmäydi- da, bâlâm.
- Imâmlikkä Xâneşân hazrâtlâri otdilârmi?
- Bolmäsâm-çi...

Manâ şunaqa savâl-cävâblâr bolâveribdi-bölâveribdi. Âxiridâ peşânâsi yaltırâq bâşlıq, bâbâylâr, manâ bu qâğâzlârgä qol qoyinglâr, debdi. E, bâlâm, bız qol qoyışni bilmäymiz, keräk bolsä barmâğımızni sıyâhinggä bâsib berä qâlâylik, deyişib bısmillâhu rahmânir rahımni aytib manâ bundây, manâ bundây qilib barmâqlâri bäsışibdi. Peşânâsi yaltırâq bâşlıq eng kattâ bâşlıqning âldigä kırıb ançâ mahal yoq bolib ketibdi. Bâbâcnlâr hâzir Xâneşân hazrâtlâri bâşlâb çıqışsâ keräk, quçâqlâşib korişib keyin qışlâqqa âlib ketsâk keräk, Ahmâdqu, sen hali yâşsân, eşâgingû Hazrâtgä berib, ozing toqimidän uşlâb pıyâdâ ketäsân, deb maslahatlâşib turgân ekân, bır mahal peşânâsi yaltırâq bâşlıq qâvâğini sâlib, yığlämsirâgânraq bolib çıqıbdı-dä, uh târtib, hammâlâring xocâyinning âldigä kırâsızlâr, debdi.

Buyâğı çatâq bopti, cudâ-cudâ çatâq bopti. Etigidâ ğarçi bâr bâşlıqning feli aynâb qâlibdi. Qaçâqni, davlât cınâyätçisini berkitgânlâring uçün hammâlâring

qamäläsänlär, manä, aybläringü boyinläringgä älib; barmâqläringü bäsib ham beribsizlär, deb baqıribdi. Baqırgändä kozi älä-külä bolib ketibdi. Ertäklärdägi vacâhati xunük devlär bolädi-kü, anä şunaqa bolib ketibdi. Bâbâcânlar qorqıb ketişibdi. Hammädän ham kopraq Ahmädqul bâbâm qorqıb, e man qamälib ketsäm, nabiräm Hayitvâyning toyini kım qilib berädi deb oyläbdi. Matmüsä bâbâm, mening oğlim tumänning ızvâşidä yurädigän kattäsi-kü, meni qamäşmäsä keräk deb oyläb, sal äzraq qorqıbdi.

Etigidä ğarçi bâr başlıq ornidän turib: - Uhh! - debdi.

Çäl bâbälär: - E, xudâyim-yey! - deyişibdi.

- Negä qâçâq eşänni berkitgänläringü boyinläringgä äldiläring? - deb soräbdi.

- Râst gapni aytdik-dä, başlıq oğlim, - deyişibdi bâbâcânlar.

- E, râst gapni aytädigän zamânmi hâzir, kalläväräm çällär, - anä şu gapni aytgändän keyin kattä başlıq aftini cıyirib, yanä uh tärtibdi. Oylänibdi, oylänäveribdi. Nımä haqdä oylänâyâtganini heç bılıb bolmäs emiş. Äxiri yanä bır uh tärtibdi-dä, mayli, sızlar bâräveringlar, lekin Eşân hazrätläri hâzirçä boşätälmäymän, mening ustimdä yanä ontä başlıq bâr, bittäsini kondirsäm başqasını kondirälmäymän. Hazrätgä men ham açinämän, men ham musülmän ädämning farzändimän, tezraq ketinglar endi, debdi-dä, bâbâcânlärgä cavâb berib yubâribdi.

Hali aytdim-kü, bu gaplärning hammäsini Ahmädqul bâbâmning dariçäsi yänidä otirib eşitdik. Hayitvây ham eşitdi, Murâdxân ortâğım ham eşitdi. Hayitvây, kattä bolsäm, melisälärgä başlıq bolämän-dä, hammä Eşân bâbälärni qamâqdän çıqarib yubârämän, dedi. Murâdxân ortâğım ornidän turib, e, qârnim açib ketdi, uyimizgä ketämän, dedi. Men bolsäm, heç narsä demädım. Yığlägim kelâyâtgändi-dä, yığlägim kelgändä heçäm gapirälmäymän. Eşân bâbâm endi qârânğu uydä, yalğız ozläri otirädilər, qârniläri aç qâlsä, çây ıçgiläri kelsä heç kım bermäydi. Taglärigä korpäçä ham sâlišmäydi, başläridä yästıq ham yoq... Anä şulämi oylädım, oylädımü endi sal-päl yığlägim kelä başlädi.

Oşä kuni qattıq şamäl esäyätüvdi. Enäcänim, xudâning marhamäti esyâpti, yerläрни quritädi, daräxtläрни qış uyqusidän uyğätädi, ot-olänlär osib çıqadi; şamäl emäs, ârâmbäxşbahâräning elçisi bu, deydi. Qârânğu tuşğändän keyin şamälning guvilläşi yanä kuçäydi. Xuddi qârä devlär tämimiz ustigä otirib âlib, tuynüğimizdän puflâyâtgängä oxşäydi. Qorqıb, âyâğı şışib butünläy yätib qâlgän bâbâcänimning pıncigä kırıb âldim. Enäcänim, tur bäläm, çırâqni uşläb tur, mällärgä xaşäk sâlib çıqaylık, keyin yätämiz, yaxşı ertäklär aytib berämän, devdi, mälxânägä kırğäni qorqamän, şamäl kelgän keçäsi u yergä qârä devlär qamälib âlädi, deb konmäy, bâbâcänimning pıncigä battärrâq berkinib âldim.

Enäcänim mälxânädän çıqıb tançägä ot sâliş uçün oçâqqa endi âlâv yâqayâtgändi, koçä eşigimiz âldin sal pastrâq, keyin xuddi bırv tâş bılän urâyâtgändek, qattıq taqıllâb qâldi. Enäm ikkävimiz çıqıb tanbäni tuşırüvdik, iye, iye; Eşân bâbâm turibdilär; râst aytyäpmän. Devgä oxşägän, nâvçä boyli, moylâvi burälib-burälib qulâğning ârçasigä bârib qâlgän bittä amäki ham turibdi. Oşä devgä oxşägän amäki bır qoli bılän devlär mınädigän kattä âtning cılâvidän uşläb, bâşqa qoli bılän Eşân bâbâmning qoltıgıdän kotäribräq âlgän.

- Vây xudâyim-yey! - dedi enäcänim.

- Râbiyâbibi, men yanä taşviş bolib keldim, - zorğa nafäs âlib dedilär Eşân bâbâm.

- Vây, yarätgängä şukr-yey, - dedi enäcänim yanä.

- Erkävây uydämi?

- Marhamät, kıräversinlär, uydälär.

- Yoq, çaqıring. Men şu yerdän ketaqâlây.

- Vây, Hazrätim, undäy demäsinlär.

Şu paytdä hassäsigä tayänib, çolâqlänib, bâbâcänimning ozi çıqıb keldi. Açâmläşib korişib ketişdi. Devgä oxşägän amäki bılän ham qâl berib soräşişdi.

- Qani, ıçkärigä, mehmân; âtgä ham cây bâr, - dedi bâbâcänim.

- Erkävây, men yanä qâçib keldim.
- Xudâning marhamâti bu, pırım.
- Meni deb başingiz yanä balâgä qâlmâsin, ketaqâlây.
- Pırım, siz uçün hammâ narsägä tayyârmiz.

E, gapläridän hammâsini bılıb âldim. Eşân bâbâmni bu gal ham yanä melisâ amâkilärning ozlâri qâçirişibdi. Devgä oxşâgân amâki ham melisâ ekân. Faqat yelkâsidâ pâgâni yoq xâlâs, âtiyâm oziniki ekân.

- «Âq maçit»dänmân dedingizmi, oğlim, - deb sorâdilâr Eşân bâbâm amâki bılân xayrlâşâyâtgändâ.

- Ha, oşâ yerlikmân, âtäxân.
- Yâqubbâyning oğlimisân?
- Ha, oşâ kışigâ farzând bolâmiz.
- Ismingiz Halimbâymididi?
- Xuddi şundây, pırım.

- İlâyâ âvmin, - fâtıha oqıdilâr Eşân bâbâm, - tıkilib kelgân balâdân, nâtâvân tuhmâtü bemahal olimdân ozi asrâsin. Xudâ umr bersâ qışlâğingizgâ bârib sizdek farzândni tarbiyâlâgân âtä-ânângizgâ rahmâtlâr aytârmân, ilâyâ ulârni ham oz panâhidâ asrâsin!

Uygâ kırgânimizdân keyin cudâ ğalâti boldi. Bır-birlâri bılân heç gapläşişmädi. Ozimning bâbâm, âbbâ pırım-yey, desâ, Eşân bâbâm bâbâ Erkävây-yey dedilâr, xâlâs. Ha, bildim, mendân gaplärini yaşirişmâqçı, koçägâ çıqıb., ortâqârigâ aytib berâdi deb, qorqışâyâtgândir-dâ. Aytmäsdim, har narsâ bolây, çoyân sâqqa berâmân deyişsâ ham aytmäsdim. Bâşimni tañçägâ qoyib turâverdim, turâverdim. Âxiri uyqum kelmäsâ ham atâylâb, enâcân, yâtâmân, uyqum kelyâpti, dedim ozimni uyqusirâgângâ sâlib. Yoq, aytdim-kü, uyqum kelmâgân edi deb,

âvâzimni atâylâb şunaqa çiqardim. Enâcânim, kattâ uyimizning narigâ çekkâsigâ cây sâlib berdi. Qulâğimni bâbâcânim tâmângâ toğrilâb, cım yâtâverdim. Avvâl pıçirlâşib gaplâşışdi, keyin âvâzlârini sal balând qılışdi, âxiridâ qattıq-qattıq sozlâşışdi...

E, yaxşı bopti, cudâyâm zor bopti. Eşân bâbâmni etigidâ ğarçi bâr eng kattâ bâşlıqning ozi qâçiribdi.

- Yoğ-ye! - dedi ozimning bâbâm.

- Xudâ şahıd, - dedilâr Eşân bâbâm, - keçâ ozi âldimgâ kırıp qârâvül bâlâlârnı urişib bergân boldi, negâ taglârigâ yumşâqrâq korpâ toşâb bermâdilâring, negâ ıssıq âvqat bermâyâpsızlâr, degân gaplârnı aytdi. Keyin mengâ yaqınrâq kelib, hazrâtim, sabr qiling, bır ilâcini qilâdigângâ oxşâyimiz, deb şivirlâdi.

- Ikrâmâvning ozi şu gaplârnı aytdimi? - endi âvâzini pastlâtib sorâdi bâbâcânim.

- Xudâ şahıd, şundây dedi.

- Yaxşı âdâm ekân.

- E, Erkävây, melisâ-melisâ deymizü ulârnıng ârâsidâ ham dını ıymânli, musülmân yigitlâr kop ekân. Hay-hay, hammâsi aslidâ yarâtğân egâmdân, hammâsi Bahâvüddin pırimdân. Manâ, yârüğ dunyâğâ çıqıb otiribmiz. Keçki taâmni haligi âtlıq yigit âlib kirdi. Qârânğu tuşışı bılân hâcâtxânâğâ baring, koçâ tâmânning guvâlâsi boş, torttâsini tuşirâsiz, deydi-ya. Yoq, bâlâm, âyâq qurğur şâl, uzâqqa yurâlmâyân desâm, ozim aytğân câyingizğâ âlib bârib qoyâmân, deydi-ya! E xudâyim, e yarâtğân Egâm, ozingğâ şukrânâlâr bolsin... Âstidâgi ât emâs, uçqur tulpâr ekân, uçirib keldi-ya. Tezrâq tâğ ıçkârisigâ keting, oşâ yâqlâr hali musülmân .âbâd deydi-ya. E, Erkävây, yaxşı âdâmlâr kop bu dunyâdâ.

Eşân bâbâmni tâğdâgi qışlâqlârgâ qâçiriş haqıdâ maslahat qılâ bâşlâşdi. «Lâkkân» degân tâcık qışlâqdâ, «Bâtkân» degân qırğız qışlâqdâ ozimning

bábámning qarindâşlari kop ekân. Aslidâ-çi, bábâcânimning eng kattâ bábâleri oşâ yâqdâ yaşâb, keyin olişgân ekân. Yâzdâ bârgânemiz, orik, nâklâr yegânemiz. U yerdâ-çi, tegirmânlâr ham cudâ kop. Bittâsidân un çıqsâ, bittâsidân yâğ çıqadi.

Ozimning bábâcânim eşâgimizni toqımlâgâni kırıp ketdi. Enâm cun xurcünimizgâ mayız, tut tâlqân, cızzâli nânlar sâlâ bâşlâdi, qarindâşlarimgâ âlib bâring deb yângâq, anâr ham berdi.

- Yâzdâ Rahmânberdigâ toy qılsâk albâttâ kelâsız, - dedi enâcânim.

- Xudâ xâhlâsâ, - dedilâr Eşân bábâm.

Keyin ikkâvlari taşqarigâ çıqıp ketişdi. Eşâgimizning hangrâgâni, koçâ eşâgimizning ğıyç etib yâpilgâni eşitildi. Keyin yanâ guvillâb qorqınçlı şamâl esâ bâşlâdi.

Bábâcânim tañçâgâ, ozining ornigâ, enâcânim mening yânimgâ kırıp yâtdi.

- Enâcân, Eşân bábâm yâlgız ozlari qorqmâydilârmı? -deb sorâdim.

- Vây şorım, uyğâqmısân?- deb sorâdi enâm.

- Hammâsini eşitib yâtüvdim.

- Vây xudâyim-yey.

- Qorqmâng, heç kımgâ aytmâymân, çoyân sâqqa berişşâyâm, varrâk yasâb berişşâyâm aytmâymân.

- Bâlâginâm-yey.

- Eşân bábâmning ârqasidân quvişmâydımi?

- Cım yât, oğlim.

-Yoq, râstini ayting, quvişmâydımi?

- Xudâ xâhlâsâ, quvişmâydi.

- Quvişsâ, eşâgimiz çâpâlmâydi-dâ, dumğazâsidâgi dumidân târtsâ, keyin yaxşı çâpâdi, şuni aytdingizmi?

- Aytdim, arslanim.
- Borilar ucrab qalsä nima qiladilar?
- Samäl kuni borilar inidan cıqmäydi, uxlä endi.
- Uxlägim kelmäyäpti.
- Duâ oqıgin, uxläb qäläsän.
- Pıçirläb oqıymi?
- Ävâz cıqarib oqı, kop oqıgin, keyin hammämiz uxläb qälämiz. Yaxşı tuşlar korämiz.

- Savâbini Eşân bâbâmgä bağışläymizmi?
- Ha, pırimgä bağışläymiz.
- Enâcân, Eşân bâbâmning xâtinläri olgänmi?
- Yoq, u kışı uylänmägänlar, oğlim.
- Oğilläriyäm, qızläriyäm yoqmi?
- Endi bas qıl, bolmäsä ornimdän turib bâbângûng yänigä bârib yätämän.
- Yoq, yoq, turmäysiz. Manä oqıyâpmän.

Enâcânimning kokrâgigä bâşimni qoyib, âğzimni sal buyâqqa burib âlib, ho anâvi kuni orgätgän duälärini oqıy bâşlädim. Bır martä oqıgänimdän keyin cındän ham ıkkâvimiz uxläb qâldik.

3.23 XUDĀGĀ NĀLĀ QILDĪK

Ahmādqul bābām tođri aytibdi, bāđlārimizning buziliđi rāst ekān. Enācānim bolsā, Ātācān, řu hazilkāř ortāđingizning pāymā-pāy gapigā iřānib kuyināvermāng degān edi, esizginā, řu gapni aytmasā ham bolār ekān. Ořā kuni Borhāvūz boyigā hammāni toplāđdi. Ćāl bābālār bārdi, bāřigā tonĉā yāpingān buvilār bārdi, amākilār bārdi. Murādxān, Hayitvāy ortāđım hammā-hammāmiz bārdik. Men tizzāsini tıřlāb ālgān ıcrāqombābā, kāl xāzimizning bittā qulāđı yoq raisi, bittā nāvĉā, bittā pakānā melisā amākilār kattā-kāttā ātlārgā mınib keliřgān ekān. Ātlārini tāvūtxānāning yānidāgi qāzıqlārgā bāđlāb qoyiřib, qāllāridāgi qamĉi bılān etiklāri­ning sāđıgā manā bundāy-mānā bundāy qilib uriřib maclis qiliđdi. Men ıcrāqombābā korib qālmāsin deb, kattā ādāmlārning ārqasigā bekinib turdim.

Qıřlāqning past tāmāni paxtā bermāy qoyibdi, yerlārning tagidān şor suv kep qāpti, davlātgā kop paxtā kerāk ekān, kop paxtā berilmāsā duřmānlār qıřlāđımızni bāsib ālārkan, hammāni qul qılārkan.

- Hāzir qul emāsmizmi? - deb sorādi Ahmādqul bābām.

- Xudāgā şukr, hāzir āzādmiz, - dedi bittā qulāđı yoq rais amāki.

- Āzād bolsāk negā bāđımızni buzāsān, ĉınāq?

- Ātāxān, ĉınāq demāy gapiring.

- Bittā qulāđı yoqni ĉınāq deyiřādi-dā.

- Gap şu, - dedi rais amāki, - Begāvāt arıqdān pastdāgi hammā bāđlār buzilādi. Manā, kattālārning buyruğı yāzilgān qāđāz qālimdā turibdi... Kım boyin tāvlāsā, qamālādi, gap tamām!

- O, Ćınāq, - yanā gapirdi Ahmādqul bābām, - mening bāđımgā tegā kormā, uyimdā İstālin bābāning torttā surāti bār, āsib qoygānmān. Ahmādqul ĉālgādeb barmāđını ham bāsib bergān.

- Ortāq Stālin barmāq bāsmāydi, kallāvārām ĉāl.

- E, ozing kalläväräm çâlsän, Çınâq.

Keyin ıcrâqombâbâ gapirdi, keyin melisâ amâkilâr gapirdi. Bır tup âlmâ, bır tup nâk bır âilägâ yetârkân, qâlgâni bari bır tagigâ tokilib, çırıb ketârkân. Şunçâ bâğning endi kımğâ kerâgi bâr ekân. Paxtâ esâ hammâgâ har kun kerâk bolârkân.

- Xoş, ustingizdâgi ton nımädân? - deb sorâdi ıcrâqombâbâ.

Heç kim cavâb qaytârmâdi, ustidâgi tonini uşlâb kordi xâlâs.

- Paxtâdân, - dedi pakânâ melisâ.

- Koylâgingiz-çi?

- Paxtâdân.

- Lâzimingiz-çi?

- Paxtâdân.

- Iştânbaşğingiz-çi?

- Paxtâdân.

- Korpângiz-çi?

- Paxtâdân.

- Âbröyingiz-çi?

- Paxtâdân.

- Tarillâb turgân trâktâr-çi?

- Paxtâdân.

- Qâzângâ quyâdigân yâğingiz-çi?

- Paxtâdân.

Icrâqombâbâ bilân melisâ amâkilâr anâ şunaqa suhbât qılışâverdi-qılışâverdi, Âdâmlâr başlârini manâ bundây egib, cım turışâverdi, turışâverdi. Men ham, Hayitvây ortâğım ham cım turâverdik. Icrâqombâbâ, hâzir bârib bâğlârdâgi darâxtlârni kesinglâr, qarşilik korsâtğân on yılgâ qamâlâdi, degân gapni aytdi. Keyin

åtläriġä minib, conäb ketişdi. Ton yäpingän buvilär yıġläřdi, çäl bâbälär bır narsälär haqıdä suhbätläřiřġänidä, bız eřiştälmäy qaldık. Åxiri maslahatläřiř uçün ozimning bâbämning äldigä kelişdi.

- O ellikbäři, bırâr narsä desäng-çi, - dedi Matmüsä bâbäm, - baribir fäydäli gap ozingdän çıqadi.

- O zälimlär, o zälim zamänä, - dediyü bâbâcänim heç faydäli gap aytmädi.

Yanä maslahat qılışdi. Åxiri İstälın bâbäning surätini täpib, bäġlärimizning eřiřigä äsäylik, u kışining fariřtäsi kop uluġ, heç kım mevälärimizni kesälmäydi, deyişdi. Keçäsi bilän heç kım uxlämädi. Bız ham uxlämädik. Yoq, men cıdek uxlädimü baribir uyġänib ketdim. Qaräsäm, enäcänim yoq, soräsäm, Qaşqar qışlâqqa İstälın bâbäning surätini axtärib ketġän ekän... Eh, cudä qızıq boldi-dä. Hammäning koçä eřiřigä İstälın bâbäning surätini yäpiřtirib çıqdık. Esi yoq bâbälär yırtib qoymäsin deb, sal baländräqqa yäpiřtirdik. Bız yelim sälingän käsäçälärni uřläb turdik, Sultänäligä oxřäġän nävçäräq akälär bısmillähır rahmânır rahım deb yäpiřtiriřdi. Hayitvây ortäġım bolsä ořä käsäçädägi yelimdän yaşirib ikki martä yaläb älgän ekän, ançäġäçä labi açılmäy ım-ımm deb yurdi.

Keçäsi yanä ham qızıq boldi. Bıznikidä, säy koçädägi Savri xälämnikidä enäcänimlär topläniřib: Har kım aytsä bır säät Duâ bolġäy ıcäbät. Lâ ılâha illâ ant a Lâ ılâha illâ antä, degän duälärni oqıb, «Müşkülküřäd» oqışdi. Müřkülküřäd oqıġändä-çi, aziz avliyälär řäřilib yärdämġä kelädi, bildingizmi? İşingiz yurişib ketädi. Zälimlär yoq bolädi, dilingiz ravřän bolädi. Ho yäzdä, üzümimiz sätilmäy qälgändä enäcänim müşkülküřäd oqtıvdi, ertäsiġä Qoqândän ozbekçä gapirädigän armäni amäkilär kelib bır xurcün qızil pul berib üzümimizning hammäsini sätib äliřġän. Bâbâcänimning dili ravřän bolib, yanägi yilġä ham kelinglär degän.

Aytüvdim-kü, doxtirimiz Dehqän řapkä amäki cudä aqlı deb. Ahmädqul bâbämdän ham, ozimning bâbämdän ham aqlı kop uni. Aqlım äsmängä uçib ketmäsin deb dâim bâřiġä řapkä kıyib yurädi. Anä şu amäki tumändägi hammä

yerlərinin, hamma bağlärning, arıqlärdägi hamma suvlärning başlıgını bılärkän. Baş tanâbçi ekän oşâ ädäm. Keçäsi uxlämäy uning nâmigä xat yâzıb berib, xudâ xâhläsâ bağläring buzilmäydi, debdi.

- Xatni men âlib bärâlmäymän, - dedi bâbâcân sal-päl yıglämsirägändek bolib,
- İkki âyâgım tengdän yoq bop qâldi, ornimdän turâlmäymän.

- Kım âlib bärädi bolmäsä? - aççıgı çıqıb sorädi Ahmädqul bâbâm.

- Ozing bäräsän, ortâq. - Hammäsigä meni yugürtiräberär ekänsizlär-dä.

- Gapgä çeçänsän, âyâgıng yengil.

- Uh, - şundäy deb Ahmädqul bâbâm çıqıb ketdi. Endi uyâgı yanâ çatâq bopti. Matmüsâ bâbâm ham bärâlmäymän, qoş ât qoşilgän ızvâşdâ yurädigän rahbär oğlimgä gap tegib qälädi, debdi. Xayriyät, Esânqul bâbâm darrâv konibdi. Qambäräli bâbâm bolsâ eşägim yoq, eşäk tâpib bersäläring, bäräverämän-dä, deb âxiri, torttä bâbâcân yolgâ tuşışibdi. Oşâ baş tanâbçi idäräsidadâ ıstäkändä çây ıçâyâtgän ekän: - Nu? - debdi.

- Bağımız toğrisidâ keldik, - deyişibdi bâbâcânlär.

- Tak, - debdi baş tanâbçi çây hoplâb.

Keyin ortäläridä manâ bundäy suhbät ham bolib otibdi: - Meväli bağni buziş gunâh-kü, oğlim.

-Täk.

- Ätä-bâbâmizdän qalgän nâdir mevälär edi, yaxşı bäläm.

-Täk.

- Şunaqangi şirin-şäkär mevälärki, xuddi cannätning ozi edi.

-Täk.

- Tırıkçiligimiz ham şu bağlär tufâyli otib turibdi, yaxşı yıgit.

-Täk.

- Paxtagä başqa yer qurib ketmägändir axir?

-Täk.

- Heç bolmäsä Dehqân şapkäning xatini oqıgin.

-Täk.

- Bâğni buzsäläring, ustimizdän ot qoyämiz.

-Täk.

- E, mengä qarä, - debdi äxiri Ahmädqul bâbämning cahli çıqıb. - Negä hadeb tak-täk deysän, men sengä ätmänmi? Äyâğımni taqalätgäni kelibmänmi?

- Tak, - debdi yanä bâş tanâbçı.

Keyin bılışsä, şu tak-täk amäki ozbekçäni bilmäs ekän. Başqa ädämni çağırışıbdı. Hammä gapni oşä aytib beribdi. Tak-täk amäki bu mening qolimdän kelmäydi deb, bâş çayqabdi. Çäl bâbamlär, e bäläm, qolingdän kelgünçä ıdârängdä otiräverämiz, deyişibdi. Râstdän ham otiräverişibdi, otiräverişibdi. Namâzläri qazâ bolsä ham otiräverişibdi. Äxiri tak-täk amäki, ha mayli, ıcrâqomgä xat qilib berämän, bır ılâcini qılär, debdi.

- Bâğ buzılmäydimi? - şaşilib soräbdi Ahmädqul bâbäm.

- Ha, buzılmäydi, - degän cavâb bolibdi.

- Gap degän manä bundäy bopti, umring uzâq bolsin, oğlim.

Şunaqa xursänd bolışıbdiki, şunaqa sevinişıbdiki, Esânqul bâbäm yığlâbdi, Qambäräli bâbäm bu dünyädä yaxşı ädamlär kop, debdi. Şadmân bâbäm xudâ xâhläsä buqa soyib, yurtgä xudâyi âş tärtämän, debdi. Eşäkläri ham xursänd bolibdi. Uyâqqa maydä qadäm bolib, sekin- sekin yurib bârgän ekän, buyâqqa tumşuqlärini âldingä çozib, qulâqlärini dıkkäytirib, kım ozärgä çâpib kelibdi. Hammäsıdän ham Ahmädqul bâbämning kok eşägi yaxşı çâpıbdı. Kelişsä, xayriyät, men tızzäsini tışlâb âlgän ıcrâqom amäki ıdâräsıdä qatıq içib otirgän ekän. Xatni oqıb qâşlärini manä bundäy cıyirib, pakänä melisägä bu amäkiläringü tezdän ıdâränggä âlib kır debdi.

Âlib kırıgän ekän, endi ustiläridän qulfläb qoy debdi. Qulflägän ekän, ozi deräzädägi temir pancärä qarşısıgä kelib, bittä qolini manä bundäy qilib beligä tıräb, haligi xatni oqıbdı. «Ortäq Marüfxöcä Eşänqulâv, uşbuni âlib bārgän çällär davlätimizning paxtä sıyāsätigä qarşı teskəri taşvıqât qilib yurgän yât unsürlär hısablänädi. Eslärini yıgıb âlgünçä qamāb qoyışingizni maslahat berämän».

- Eşitdiläringmi? - soräbdi ıcrâqom amäki.

- Hazilingü qoy, - deyişibdi bābälär.

Hazil emäs, çın ekän. Negä desängiz kutışäveribdi, kutışävribdi. Qârânğı tuşgünçä ham heç kım kelib eşikni açmābdi. Endi hammäläri beçärä Ahmädqul bābāmni xatä qılışibdi. Sen gapgä çeçän bolmäy olgür, gapiräverding, gapiräverding, manä, başımız balāgä qāldı, degän gaplärni aytişibdi. Ahmädqul bābām sabr qılınglär, bır ılâcini qılāmän, lekin çızgän çızığımdän çıqmäysizlär, debdi. Pakänä melisäni çağırıp: - Hây yigit, yaxşı âdämning bäläsigä oxşäysän, beriräq kel, - debdi. Pakänä amäki deräzägä yaqınrāq kelgän ekän: - Musülmän âdämning bäläsimisän? - degän savälni beribdi.

- Xudāgä şukr, - degän cavāb qaytāribdi.

- Xudā xāhläsä, ânäng ham musülmāndır.

- Alhamdülillāh.

- Namāzning savābi kop bolädi, bıläsän, a, oğlim?

- Bılāmän, âtäxän.

- Barākällä, oğlim. Endi bızgä äzginä tahārät suvi bergin. Şāmni oqıb âläylik. Savābini ozinggä bağışläymiz, - deb yumşāqqınā qilib gapiribdi Ahmädqul bābām.

Melisä amäki savābni yaxşı korärkän-dä, darrāv qumğändä suv ilitib kelib, âldilärigä kırıgän ekän, bābâcānlär bismillāhır rahmānır rahım, deb beçäräni yergä

bâşibdi. Qâl-âyâğını bağlaşibdi, keyin taşqarigä çıqıb aç qâlgänidän toxtämäy hangräyâtgän eşâklärini mınıb buyâqqa qorğânçägä qarab qâçibdi...

Bu gaplärning hammäsini men hali aytdim-kü, Ahmädqul bâbâmning ozidän eşitdim. Uyläridä Hayitvây ortâğım, Abduhalim, Dılicân, hammämiz barmâq yaşırâr oynab otirgän edik, bâbâm hävlıqıb kırıb keldi-dä, eşâgini ham bağlämäy, tumändän qandäy xuşxäbär âlib kelärkän deb otirgänlärgä manä şulärni aytib berdi-yu: - Endi hammäläring uyinggä tarqal, - dedi aççığı çıqıb.

Hammä qorqıb ketdi. Menäm qorqdim. Hâzir kelib melisä qamab qoyadı, deb qorqdim. Uyimizgä qarab çâpdim. Bârsäm enäcânım çarx yıgiryäpti. Bâbâm âyâğı âğriyâtgän bolsâyäm, sandälning ustigä bır savät mayız qoyıb âlib, çopini tâzälâyâtgän ekän. Eşitgänlärimni aytib berdim.

- Abbâ Ahmädqul-yey, - dedi ozimning bâbâcânım sal- pal kulib, - lekin oğlim, sen qorqmä, Ahmädqulni qamâşmäydi, tegirmângä tuşsâyäm butün çıqadı u. Şunçâki bır sıyâsät qılışibdi, xâlâs.

- Arslânım, qolingü yuv, - deb yelkâmni silädi enäcânım, - tezraq şavlängü yeb âlgin, hâzir ortâqläring kelädi.

Vây, çındän ham enäcänläri, buvicänläri bılän qol uşlaşib bittäsi buvicânıng çarxini kotärib, bittäsi piltä savätini kotärib ortâqlärim kelä başlaşdı. Eng âldin çolâq Qozivây, undän keyin etigining bır pâyini sandäldä kuydirib âlgän Murâdxânlär ham kelişdi. Enäcânım, hammäläring oçâqning yänidä, morigä yaqınraq otirib anä şu mori ârqali Xudâi taâlâgä nälä qılâsızlär, sızlärdä heç gunâh yoq, pâkizäsızlär, bâkirisızlär, näläläring Xudâgä tez bärıb yetädi, şundä bağlärimiz buzilmäy, origü uzümlärimiz ozimizdä qälädi, mazzä qilib yeb yuräsızlär, aytgänimni qılsäläring çontäkläringü toldirib orik, mayız sâlib berämän, anâr soyıb berämän, nâk arçib berämän, dedi.

- Vây, xälacân, men heç narsä bılmäymän-kü, - şaşilib sorädi Hayitvây.
- Aylänäylär, ozim orgätib turämän, - deb cavâb qaytardı enäcänim.
- Men qattıqrâq nälä qılsäm nâkdän ikkitä beräsizmi? - sorädi Dılicân ortâğım.
- Berämän, arslänim, hammäläringgä berämän.

Enäcänim orgätib turdi, hammämiz tuynük tãmângä boynimizni çozib nälä qılâ başladik: - E Xudâ, bağımızni ozing asrä.

- E Xudâ, zâlimning zulmini daf qıl.

- E Xudâ, mevälärimizcännätdän çıqqan, ozing hımâyä, qıl- E Xudâ, bız sağırlärni şirin-şäkär uzümlärdän mahrüm qılmä.

- E Xudâ, kattä amäkilärgä, rahbärlärgä insâf ber.

- E Xudâ, ozimning bábäcänim tezrâq tuzälib qâlsin.

Çarçäb qâlgünçä bır-birimizgä qızıqışib nälä qıläverdik. Hayitvây ortâğım yângâqni kop âlämän deb başını morining ıçkärirâğığä tıqıb baqırdı, hammâyâğı qâräküyä bolib ketdi. Sanämbuvi bılän puçuq Dılbärxân pıçirläb nälä qılışdi... Keyin enäcänim hammämizning çontägimizni toldirib orik, yângâqlärdän sâlib berdi. Räsä mazzä qıldik.

3.24 ENÄCÂNİM AYTĠĠN ERTÄK

- Enäcân, baribir, vatân degäningizgä tuşünmädim.
- Kattä bolgäningizdä tuşünäsän, oġlim.
- Vây, keçä, sen endi kattä yığıt bop qâlding, dedingiz-kü!
- Uxlä, arslänim.
- Uyqum kelmäyäpti, kozimni yumsäm acinälär korinädi.
- Vatân... şu qışlâġımız-dä, azämätim...
- Yoq, aldäyäpsiz. Älim tâġam bılän Ädil tâġamlärni Vatân yolidä şahıd boldi, dedingiz-kü.
- Ha, aytgänmän.
- Yanä ayting!
- Uxlä deyäpmän.
- Uxlämäymän, aytmäsangiz, Sıgır sâqqaningizdä buzâqçäni uşlâb turmäymän, oçâġingizni kulini ham älmäymän, bidingizmi!
- Xop, ertäk aytäy bolmäsä, baribir, sendän qutülib bolmäydi şekilli, arslänim, faqat gap qoşmäy turäsän.
- Gapirmäsäm, uxlâb qâlâmân-dä.
- Bır bâr ekän, bır yoq ekän... Qolingû bıqınımdän äl oġlim, qıtıġım kelyäpti... Qadim-qadim zamändä bır pâşşâ yaşägän ekän, gulni yaxşı korärkän, dunyâni qaysi burçägidä çırâyli gul bâr deb eşitsä, darhâl koçätidän äldirib kelib gulzârgä otqazâr ekän, gulzâri şundäy kattä ekänki, mıng tanâbdän ham kop ekän, gulzârlär âräsidadı arıqlärdän şaraqlâb zılâl suvlâr âqıb yâtärkän, pâşşâ gulni qançä sevsä quşlärni ham şunçä yaxşı korärkän. Älämdägi barçä gozâl quşlârdän namünä keltirilgän ekän. Bağ bamisâli cannätdek bolgän ekän, zılâl suvlärning şıldirâb âqışı, qıyġâs açılġän gullärning şabbädädä mayin tebränişi, sayraqı quşiaming yâqımlı âvâzi bağning fayzi-tärâvätini âşirärkän... Râşşâning bır suyüklü xatini bolärkän, Malikä deb

atäşärkän. Malikä faqat quş goşti yerkün, yegändä ham şu pâyânsiz gulzârdägi quşïäming goştidän yerkün. Semizidän tanläb har kun bittäsini soyib turişärkän. Navbät bır quşçägä kelipti. Dombâqqınä bolib semirgän ekän, oziyäm ğâyät gozäl, patläriyü qanâtläri âltindek tävlänib turärkän.

Callâd otkir pıçâğını boğzigä endi âlib bârgän ekän, gozäl quşçä tosätdän tılgä kırıp: - Şahanşâhımğä arzim bâr! - deb qıçqırıbdı. Quşçäning tosätdän insân tıldä gapirişi callâdni hayrân qâldirıbdı va bolgän vâqeäni darhâl pâşşâğä yetküzıbdı. Quşçäni pâşşâning huzürigä âlib bârıbdı.

- Ayt arzingû! - debdi pâşşâ.

- Şahanşâhim, - deb gap başläbdi quşçä, - bız quşçälär insân uçün yarätılğänmiz. Gâh husnimiz bılän kozläri qıvântırämiz, gâh çırâyli âvâzimiz bılän dıllärini yayrätämiz, gâhâ ulärgä yemiş ham bolämiz, soyilämiz. Soyılış navbäti bugün mengä yetgän ekän, olimim âldidän sızgä bır ıltimâsim bâr..

- Ayt ıltimâsingû, - deb buyürıbdı pâşşâ.

- Ruxsät bersängiz, olimim âldidän Vatänimni bır korib, vıdäläşib kelsäm, - deb zârlänıbdı quşçä.

Şahanşâh şu zığırdekkınä quşçägä men yarätgän bağ vatän bolmäbdi, nahâtki uning vatäni bundän gozälraq bolsä, agär çındän ham gozälraq bolsä undän namünä âlişim keräk ekän, deb oyläb, ârqasidän pâyılqçı qoyib, quşçägä ruxsät berıbdı. Quşçä yetti keçäyü yetti kundüz uçıb, nihâyät bır sahrâyü-biyâbangä bârıb yetıbdı. Cazirämä sahrädä bır top qurıb qâlgän daräxt bâr ekän. Oşäning kâvâgigä kırıp, Xudâgä ming qatlâ şükür, vatänimni korädigän kunim bâr ekän, âh mening koz âçgän uyım, âh mening âtä-ânämni korgän çırâyli kâvâgım, âh ukälärim bılän çırqılläşib kattä bolgän uyginäm deb, kozigä yaş âlib, kâvâkçä toxtämäy dumälär emiş, çetläri niâzik qanâtläri bılän sıläb-sıypälär emiş.

Quşça qaytä-qaytä alvidâ aytib, şahanşahning huzurigä kelib, tazim qilibdi. Pâyılqçı quş bolgän väqeäni âqızmäy-tâmizmäy sozlâb beribdi. Şahanşâh adälätli ham ekän, Demäk, deb oylâbdi, har bır zâtgä u insânmi, quşmi, kım bolışidän qati nazâr, bırâv yarätgän gozâl bağlârdän korä kâvâkdek xarâb bolsä ham ozi tuğilib osgän cây câzibâli Vatân bolârkän, oşâni qomsâb, oşâni uluğlâb ezâzlâb yaşârkän.

- Şahanşâh şu gaplârnı eşitib gulzârdägi ozgä olkälârdän keltirilgän barçä quşlârgä âzâdlik beribdi...

Enâcânım ertäkni aytib bolib cım boldi. Men ham cım yâtäverdim. Quşça vatânigä bârib, akä-ukälârnı tâpâldimikän, yoqmikän, deb oylâyâtgândim. Enâcânım xorsindi, uh târtıdı, keyin başımni yumşâq sılâb: - Uyğâqmısän, tâyçâğım? - deb sorâdı.

- Uyğâqmân, - dedim.

- Vatân degänigä endi tuşündingmi?

- Äzginä tuşündim, xâlâs... Şu qışlâğımız mening vatânım bolâdimi?

- Ha, seniki bolâdı. Kattâ bolsäng, xudâ xâhläsä, bâbânggä oxşâb bağlâr yarätäsän, Esânqul bâbânggä oxşâb arıqlâr âçäsän, Toraqul bâbânggä oxşâb bır-bırıdän gozâl imâratlâr quräsän, uxlâ endi azâmätim.

- Vây, enâcân, hammäsini qılâlmâyman-kü!

- Navbâti bılân qılâsän-dä.

- Imâratgä mıx kop ketâdimi?

- Ha, cudâ kop ketâdı.

- Mıxni nımädän qılışâdı, - Uxlâ deyâpmân: -Enâcân, cân enä, koylägingizning ustidän mammängizni uşlâb uxlâsâm maylimi? Enâcânım meni yaxşı korâdı. Bu âxirgisi bolsin dedidä, râzilik berdi, keyin ıkkâvımız ham uxlâb qâldik.

3.25 BAĞLARIMIZ YANƏ BAŞLADI

Oşə kundən buyən har kuni atlıq amakilär kelişadi. Uymä-uy yurişadi, bağlarimizni ğaltäkkä orälğan ıp bilän olçab, Erkä çälñiki uç tanáb, Ahmädqul bábäyniki tort tanáb deb, qalin-qalin daftärlärgä yazişadida: - Bugündän qalmäy koçasizlär, - degän gaplärni aytişardi.

- Tırık bolsäk koçmäymiz, - deyişadi bábäcänlär.

- Hükümätgä qarşı bolsängiz qamäläsiz, - deydi başlıqlär.

- E manqa, sen hükümät emässän-kü, - deydi Ahmädqul bábäm.

Oşə, sen manqa, hükümät emässän-kü, degän kuni keçqurün Ahmädqul bábämni qamäqqa alib ketişdi. Teskəri taşvıqät yurğızgän ekän. Oğılläri, qızları, Hayitvây ortāğım - hammäläri yıgläşdi. Ozimning enäm ham yıglädi, faqat bábäcänim yıglämäy, kozini yumib cım yätäverdi. Ertäläb tursäk, yoq, azän vaqti edi, bábäm ornidän turälmägäni uçün otirib namáz oqıyätüvdi, enäm oçäqqa ot qaläb bolib sıgirimizni säqqani kırıp ketüvdi, ozim turgäni erinib, bugün namáz oqımäymän, ertägä kopraq oqırmän deb, korpädän başimni çıqarib yätüvdim. Cudä kop ätlärning tuyaq tävüşi eşitilib, koçä tāmān tapir-täpir bolib ketdi. Äyimqışlädägi kazärmädä askärlär turışadi-dä, oşälär bolsä keräk deb, cudä-cüdä korgim kelib koçägä qarab yugürmäqçi bolüvdim, bábäcänim: - Yer zax, äyägınggä kavüsningü ilib al, - dedi.

- Ilsäm keçgä qälämän, - deb äyäqyaläng yugürdim.

Räst, askär akälär ekän. Borhävüz tāmāngä burilişäyätgänini korib qaldım.

- Tınçlıkmi? - deb sorädi bábäcänim.

- Askärlär keldi, - dedim sevinib.

- E, attäng, - bábäcänim başını çayqab-çayqab aldı, - yaxşilik belgisi emäs bu, bäläm.

- Negä, uruş bolädimi?

- Qaytagä urüş bolgäni yaxşı edi.

- Nafasingizni ıssıq qıling, - urüşib berdi bábámni enácänim.

Bırpäsän keyin maşınälärning bıt-bit deb sıgúl çalgäni, traktárlärning tarillägäni eşitilä bášladı. Nánüştä qılgim kelmädi. Oşä yáqqa bārgim keláverdi. Yoq, keyin bārsām ham bolārdiyü mendān āldin Hayitvāymi, Murādcānmi bārişsā, bız sendān āldin keldik, hammāsini sendān āldin korgānmiz, deb maqtānişādi-dā, şuning uçün nānüştä qılgim kelmädi.

- Bābācān, mállärni aptāvçüvāqqa ālib çıqıb bāglāymi? - deb sorādim.

- Vāy, oğlim, bugün esing kırıb qālibdimi? - deb sorādi bābācānim.

- Ha, keçäsi uxlāgānimdā esim kırıb qāldi, - deb cavāb qaytārdim.

- Ābbā azāmāt-yey, endi, kop-köp uxlāgin, kop uxlāsāng, manā şunaqa esing kopāyib qāladı. Mayli mállärni ālib çıq, keyin qoylāringū ham bāqqa haydāb yubār.

Hammāsini bacārib bolib uygā kırāyātgān edim, bābācānim «Ābbā oğlim-ye, bılıb turibmān, oşâyāqqa bārging kelyāpti, ha mayli, bāraqāl. Nımā gapligini bılıb, darrāv ārqānggā qaytgın», deb tayınlādi.

Bārsām, oh-ho, cudā zor bop ketibdi. Yuk taşıydidgān tort ğıldirākli maşınälär, ğıldirāgini qārnining içigä berkitib ālgān askār akālärning tankālari, ātlıqlār, ıcrāqom amāki-yu, bittā qulāğı yoq raisimiz, melisāiār... E-he, cudā zor tāmāşā bolāyātgān ekān. Māzārbāşi tāmāndān kattā maşınädā bılāgigā qızıl lattā bāglāgān kāmsāmāl akālārham kelişyāpti, aşülā ham aytişyāpti.

Eski dunyāni buzāmiz, Yangi dunyā qurāmiz. Tosıqlārni yengāmiz, Faqat ālğa yurāmiz.

Ālğa bās, Ālğa bās, Ālğa bās.

Aşülani cudä baländ ävâz bılän aytişyâpti. Hammämiz xursänd bop ketdik. Qulicân ortâğım yelkäsiga ukäsini mindirib çıqqan ekän, ulär ham sevinib ketişdi. Keyin bız ham: Älğa bäs, Älğa bäs, Älğa bäs, deb äyâğımızni tapillätib aşülä aytä başlädik.

Bittä qulâğı yoq raisimiz tegirmän tâşining ustiga çıqib ât minib turgän yelkäsida yuldüzi bär eng kattä başlıqdän: «Kämändir ortâq, askärläringizning hammäsi kelib boldimi?» - deb sorädi.

- Kelib boldi, - degän cavâb qaytdi.

- Kâmsâmällär-çi? - yanä sorädi raisimiz.

- Bız şaymız! - deb cavâb qaytärdi qışlâğımızdägi hammä kâmsâmällärning başlığı Yusüfäli akäm. U ât minmäbdi, velâsipediga suyänib turgän ekän. Qulicân ortâğım, anä şu velâsipedning qonğırâğı içidä şaytân bär ekän, deb şıvirlädi mengä.

Rais amäki qolidägi qâğâzgä qarädi. «Mirzä bábäning bağını buzgäni Rapqândän kelgän haşärçi kâmsâmällär bılän bittä tankä, torttä askär yubârilsin», deb oqıdı. Keyin oqıyverdi-oqıyverdi, askär akälär, kâmsâmällär, tankälär, bağlärni buzgäni conäb ketäverdi. Bılägigä qızıl taqqan akälär maşınägä otiräyätib: Eski dunyâni buzämiz, Yangi dunyâ qurämiz.

Älğa bäs, Älğa bäs, Älğa bäs! deb aşülä aytäverdi-aytäverdi.

Men, xayriyät, bızning bağımız buzilmäs ekän, anä, royxätni oqımäyâpti-kü, e Xudâ, heçäm buzilmäsin, buzilmäsin, deb «Lâ ılâha illâllâhu valâ quvvätä illâ billâhu ali-yul aziym», - deb enäcänim orgätgän duälärdän oqıb turüvdim, rais amäki, Erkävây Hâcimät oğlıning bağığä Yangi qışlâqdän kelgän kâmsâmällär bılän bittä tankä conätilsin, deb oqıb qâldi.

Dådlågänimçä uyimizgä qaräb yugürdim. Tezraq bärrib kočä eşigimizni tanbäläb älmäqçi edim. Şunaqa tez yugürdimki, äyägimgä enäcänimning kavüşini kıyib bärğän edim, bır pâyı tuşib qıldı, ertägä kelib älärmän deb, ungä ham qarämädım. Kelsäm, bızdän xabär älgäni Zahrâ xäläm bılän eşäkärävä mınib yurädigän baqqäl pãççämlär kelişgän ekän. Ulärgä ham qarämây toğri bábäcänimning bağrigä ätilib: - Bağımız buzilärkän, - dedim hıqılläb.

- Yığlämä, oğlim, yığlämä, - bábäcänim başımdän, yelkämdän sıladı.
- Yuring, kočä eşikni tezraq tanbäläb äläylik.
- Tänbäläsäk, devärdän äşib tuşışädi.
- Mıltığingizni älib çıqing bolmäsä, ätämiz.
- Yoq, pälvänim, endi mıltıqning ham fäydäsi tegmäydi.
- Cän bábäcän!
- Yığlämä!
- Axir bız tuynükdän Xudägä nälä qıluvdi-kü, bábäcän?
- Xudä ulärning cazäsini berädi, azämätim.
- Baribir kelişsä tizzälärini tışläymän, betlärini tımdäläymän.
- Undäy qılä kormä, oğlim.
- Anä, enäcänim ham yığläyäptilär. Negä yupätmäysiz?
- Bittä enängmä, butün qorğänçä yığläyäpti, butün yurt yığläyäpti, oğlim.

Kočä eşigimizdän qatärläşib çakmänigä yaltıraç tugmälär qadäb älgän torttä askär, ketidän bältä, arrä kotärişib aşülä aytgän kamsâmäl akälär kırıp kelişdi. Askärlär toğri bábäcänimizning äldigä kelib: - Erkävây Hâcimät oğli? - deb sorädi.

- Ha, Hâcimät oğli, - dedi bábäcänim.
- Bağ yaxşı.

- Ha, yaxşı.
- Bağ buzilədi.
- Ha, buzəsən endi.
- Ayb bızdä yoq.
- Ha, sendä yoq.

Yanä askär akä ançä narsä sorägän edi, bábâm caváb qaytärmäy, teskəri qarəb otiräverdi. Zahrä xäläm bılän enəcänim äváz çıqarmäsdän yıǵlaşdı. Bábácänim, hamməsi Xudädän, hamməsi Xudädän, deb kongillärini kotärgän boldi.

Bäqqa çıqsäm, e, kâmsâmäl akälär allaqaçân daräxtläрни kesişyätgän ekän. Men yaxşı korgän gıläsniyäm yıqıtışyäpti. Endi bır martäginä hâsil qılüvdi. Yâzdä meväsini koz-közläb yevdim. Ekäyätgändä tanäsini uşläb turüvdim, meväsi şirin bolsin deb tagigä tuprâq ham taşlâvdim.

- Bábácän, - deyä ärqamgä qaytdim, - mening gıläsimniyäm kesişyäpti, mälxänäning ärqasidä bär edi-kü, ikkävimiz ekkän.

- Hây, müsülmänlär, hây, ulär hali nihälçä-kü, - şundäy deb beçärä bábácänim kavüşini aräng kıyib baqırgänçä, äyâqläri şäl bolib yätgän bolsä ham endi işläb ketdi şekilli, qoltıqtäyägigä ham tayänmäy askär akälärning äldigä yugürdi: - Hây, bälälärim, sabr qilinglär, nihällärimni koçirib äläy, müsülmänsizlär-kü, axir, yaxşı ädämlärning farzändlärisiz-kü, nihällär ham mening farzändlärim bolädi, ozim tuqqanmän, ozim payvänd qılğanmän, ulâq sâlgänmän. Ätämdän, bábälärimdän qâlgän navlär bulär. Koçirib beringlär, cân bälälärim, qoy soyib berämän, kattä qâzändä aş damläb berämän... Baqqâl kuyävim, qayerdäsän, qoydän bittäsini soygin. Cân bälälärim, nihällärimni koçirib beringlär, hây askär yıgit, sendä ham ayb yoq, macbur qılışgän. Qärä kozläring moltilläb turibdi-kü, axir. Kâfir bolsäng ham açinyäpsän. Sezib turibmän. Ayt, nihällärimni koçirib berişsin, duâ qılämän. Olgünimçä duâ qılämän.

Bilägigä qızıl bağlāğan akälärdän bittäsi kelib zax yergä otirib älib zärlänäyätgän bābācānimning qoltıgıdän älib turğazdi-dä, ätäxān, kuyinmāng, hammā nıhälläringizni koçirib berämiz, bız ham kāfir emāsmiz, dedi. Oşā akā cudäyām yaxşı ekän. Kattā bolgändä, Xudā xāhläsä, menām şunaqa akā bolāmän. Bābācānlār yıqılğändä ornidän turğazib qoyāmän, zärlänsä koçätläri ni koçirib berämän. Bābācānim haligi akāning yelkäsigä äsilib yurib, manā bulār anār koçätläri bolädi, manā bulār nākniki.-Nāmāngändän keltirgänmän, manā bulār ancir, cannätdän çıqqan deb korsätäverdi, korsätäverdi. Başqa akälär ham yārdämğä kelib koçiräverdi, koçiräverdi. Äxiri bābācānim haligi akāning yelkäsigä suyānib turib kozläri ni yumgānçä bırpäs cım qāldi-dä, keyin gupillāb yergä yıqıldı. Hammā qorqıb ketdi. Askār akälär ham, pāççämü xälām ham qorqışdı. Enācānim yugürib kelib: - Vāy şorim! - deb dādläb yubardı, - çālgināmdän ayrilib qālgāngä oxşāymän.

Bābācānimni çakmāngä sālīb tort tāmāndän avāylāb kotārib uygä älib bārişdı. Xayriyät, kozini sal açib: - Yıglāmā, ānāsi, - dedi.

Keyin uyāğı cudä tez boldi, cudä-cüdä ham tezlāşib ketdi. Baqqāl pāççām bittä qoyni soyib bergändän keyin, qālgānläri ni sıgirimiz bilän buzāğımızgä qoşib qışlāqdägi uyimizgä haydāb ketdi. Askār akälärning kattā maşinäsida avvāl sandıqlärdägi mening toyimğä atālgän mayizü oriklärimizni, korpäyü kızırlärimizni conätdik, eng äxiridä baqqāl pāççāmning eşäk arāväsida bābācānimning ozini älib ketdik. Tagigä yumşāq-yumşāq korpälär sāldik, başigä qalin-qalin yāstıqlār qoydik. Bārgünçä ham bābācānim heçām kozini açmādi. Bağımızning devārläri ni buzāyātğän tankälärning tarillāğan āvāzi tā qārāngu tuşgünçä ham eşitilib turdi. Kesilgän daräxtlärning ustigä fānār yāğı quyib ot qoyışğän ekän, alāngäsi āsmāngä kotārilib, ertälābgäçä hammāyāqni yāritib turdi.

3.26 BÂBÂCÂNİM CANNÂTGÄ KETDİ

Bâbâcânım yumşaq-yumşaq korpälärdä sal-säl xurräk âtib kozini yumib yâtüvdi, ogäy âtam âyâqlärini sılâb: - Xafâ bolmäng, manä, bır arävä koçät âlib kelibsiz, ozimiz sızgä yangi bağ qılib berämiz, - deb konglini kotärgän boldi.

Bâbâcânım kozini açmäy: - Im-m, - deb qoydi.

Keyin hammäläri cım bolib uh târtışdi. Zahrâ xäläm bılän ozimning buvim birlärini yelkäsigä başini qoyib âzginä- âzginä yığläb, bır narsälär haqıdä pıçirläb âlişdi.

Ogäy âtam bılän ogäy akälärim eşäklärigä mınib ketişgäç, buvicânım bılän yâlgız qâldik. Eşityäpsizmi, buvicânım bılän qâldim deyäpmän! Âh, qandäy sâz boldi- ya! Sâğınüvdim, manä şu kozlärim bılän cudä-cüdä sâğınüvdim. Âh, hâzir Hayitvây, Dılicân ortâqlärim bolgändä korsätib räsä maqtänärdim. Ulär har yâqqa koçib ketişdi. Endi tâpâlmäymän ulärni. Buvicânım, asälim, sâçingizning hıdini sâğingändim, baxmäl toningizni sâğingändim. Anä şu mengä qaräb turgän kozläringizniyäm sâğınüvdim. Men opyäpmän, buvicânım opädi, heç bır- bırımizgä toymäymiz. Yuzlärigä yuzlärimni bäsämän, buvicânım bolsä başımdän, yelkälärimdän âhıstâ-âhıstâ sılâydi. Qolläri bıram yumşaq yuzläri bıram ıssıq, hıdläri bıram yâqımlı... Buvicânım!

- Endi ketmäysiz-a?

-Ketmäymän, oğlim.

- Bâbâcânım ham olmäydi, a?

- Yoq, olmäydi.

- Olgän âdäm ham tırlib kelädi, a? Duälär oqıyäpmän-kü?

- Xudâ xâhläsä. Bâr endi, enängûng âldigä çıqqın, sıgır sâğyapti, buzâqçäsini uşlâb turäsän.

- Yoq, tâmgä çıqıb bağlârimizning yânâyâtgânini korämän, qârângidä-çi, buvicân, alângä cudä yaxşı korinädi, - şundây deb kaltä narvânimizni trâb, pastâk mâlxânämizning ustigä çıqdim. Ha, anä, bağlârnıng yânâyâtgâni endi yaqqâl korinyâpti. Yaxlit bolib yânmâyâpti, yoq, top-töp bolib har cây, har câyda yânyâpti. Eng baländ yânâyâtgâni Ahmâdqul bâbâmniki, ulârnıng bağı kattâ edi-dä, darâxtlâri ham kop edi-dä, hammäsini toplâb yâqışibdi-dä. Eh, Ahmâdqul bâbâm qamâlmägändä hammäsini bâplârdi, bağını heçâm yâqtirmäsdi... Bızning bağımızdâgi âlâv pasâyib qâlibdi. Endi qâp-qârâ tutün bolib çıqyapti. Yoq, tutünmäs, sal-pâl alângä ham arâlâşib çıqyapti. Anä, Rozimât bâbâmning bağıdän lâv etib alângä kotâridi. Vây-böy, bîrâm baländ bolib kotâridiki, ho naridâgi tâğlârdän ham, âsmândän ham balândgä çıqıb ketdi.

- Tâylâğım, tuşağâl endi, bâbâcânıng çaqıryâpti, - dedi enâm. Eh, yanâ bîrpäs tâmâşâ qılsâm bolârdi-dä. Kımning bağıdän eng baländ alângä çıqqanini bılıb âlmâqçı edim. Bılgânimdä ortâqlârimgä hammângdän âldin men korgân mân deb, maqtâni b yurârdim. Kırsâm, bâbâcânımning ârqaşigä ontäçä yâstıq qoyib, otirgângä oxşâtib qoyışibdi. Kozlâriyâm âçiq, kattâ-kattâ bolib âçilibdi.

- Ha, qızlârim, - deb toxtâb-töxtâb gapiryâpti, - âldin kelgân âldin ketâdi... Zahrâ qızım, berirâq kel, Sârâbibi, şu yerdâmisân?.. Ânâläringü yâlgızlâtib qoymânglâr, cannâti ayâl bu... Râzimân, hammâlâringdän râzimân... Âh, vây âtâmlâb yığläydidgân oğıllârim ham yoq. Zâlimlâr âtib taşläşgân ulârni. Qabrgä âlib kırâdidgân Ahmâdqul ortâğım ham yoq, o, yaxşı ortâğım edi u. Qamâb qoyışdi-ya... Rah-mânberdi, berirâq kel, qolingü ber mengä, barâkällä... Bu yıl maktâbgä bâräsän, a.

- Bârâmân, bâbâcân, - dedim yığlämsirâb, - qorqadigân gaplârni aytmâng, yığlägim kelyâpti.

-Yaxşı oqıgin, cân oğlim.

- Yaxşı oqıymän, bábâcân.
- Oqıb-oqıb muällim bolgin.
- Bábâcân, muällim bolsäm qonğırâqli velâsiped âlib beräsizmi?
- Âlib berämän, oğlim. Enäcâningû yâlgız taşlâb ketmägin.
- Ketmäymän, endi buvicânim ham bız bılän qâlârkän. Ogäy âtämnikigä bärmäs ekän.
- Har cumä âqşâmidä mengä bağışlâb fâtıha oqıgin, xopmi, arslânim?
- Bábâcân, unaqa demäng, qorqyapmän.
- Oqıymän degin, oğlim.
- Oqıymän, bábâcân.
- Qani oqıgin-çi.
- Zahırâ xâlâmdän uyalâmän-dä, bábâcân.
- Uyalmä, oqı, oğlim. Âvâzingû yanä bır eşitây.
- Ahmädqul bábâmgä oxşâb tılâvât qilib oqıymı?
- Ha, ha. Tılâvât qıl.
- Bısmillâhır rahmânir râhıym.

Qulhu âllâhu ahad, âllâhu sâmad, lam yalid va lam yuläd va lam yakün lahu kufüvân ahad. Âllâhu akbâr. Boldimi, bábâcân?

- Yanä oqı, azämätim, âvâzing xuddi cannâtdän çıqayâtgândeک, fariştälärning âvâzideк yâqımlı, huzürbâxş., oqı, oğlim. Ânäsi, şu yerdâmisän, yâzdä Rahmânberdining toyini qılgin. Karnâylär çaldirgin... Anä, rahmätli âtäm ham kep qâldı, ulâqçi âtini minib kepti. Endi meni mindirib âlib ketädi, âlib ketädi. Âh, ânäcânim, siz ham keldingizmi, cq parâncingizni yâpinibsiz, a? Çımmâtingizni âling, yuzingizni yanä bır korây, ânäcânim... Ânäsi, şu yerdâmisän, fâtıhagä kelgänlärgä koçätning hammäsini ulâşinglär, ikkitädän, uçtädän beringlär. Cannâtdän çıqqan

mevälär bulär denglär. Rahmânberdi oğlim, qayerdäsän, men seni kormäyäpmän-ku? Oqı, oqı. baländ âvâz bılän oqı.

- Bısmillâhır rahmânır rahıym, - deb endi sai yıǵlämsiräbrâq oqıy başlädim: - Qul auzı birä binnäsi malikin nasi ilä xınnäsi mın şaril vasväsül xannäs al-läzi yuväsvisü fu sudürin nas, minäl cınnäti vannäs. Âllâhu akbär.

-Bäräkällä, oğlim. Hursän, cannätisän, azämätim. Yanä oqı, âvâzinggä toymäyäpmän.

Yanä oqıgändän keyin bundäy qaräsäm bâbâcânim endi başını baländ yâstıqqa qoyıb kozlärini çirt yumıb âlibdi. Uxläbdi şekilli, sekin-sekin xurräk ham târtıyaptı. Xäläm bılän buvicânim âvâz çıqarmäsdän xorsinib-xörsinib yıǵläb turışıbdi.

- Bâbâcân, sâqâlingizni barmâğım bılän sekin-sekin taräb qoyäymi, - deb âldigä otrnâqçı bolüvdim, enäm meni kotärib âldi-dä: - Yur, narigi uygä çıqamiz, bâbâcâning damini âlsin, ertäläb yanä duäläringdän oqıb beräsän, - dedi. Men bâbâcânim bılän açâmläşib yâtmâqçı edim. Konişmädi. Ozimning buvim, yur, tâylâğım, axir men ham seni säğingänmän, heç bolmäsä şu keçä bırgä yâtäylik, deb qolimdän yetäkläb tepä yâğâçläri qâräyib ketgän, tâkçäläri çuqur, tañçäsigä ot sâlinmäğän uygä âlib kırıp ketdi. Çındän ham açâmläşib yâtdik. Hali aytüvdim-kü, buvimning sâçidän qatıqning hıdı kelädi deb, men anä şu hıdnı cudä, cudäyäm yaxşı korämän. Oşä hıd-çi, buvim ketgändän keyin tuşlärimgä kırğän. Ertägä yanä ketib qâlsä tuşimgä kırsin deb toyib-töyib hıdlädim, Keyin uxläb qâldim. Qattıq uxläbmän, heçäm tuşäm kormäbmän. Uyğänüvdim, hâvli tãmändä xâtinlär yıǵläyâtgän ekän. E, oşälärning âvâzigä uyğänib ketibmän. Çıqsäm, vây-bö, âdämlär cudäyäm kop, Qambäräli bâbâm, Esânqul bâbâmlär, bittä qulâğı yoq raisimiz- hammäläri kelişibdi. Buvim baxmäl tonining ustidän belini bağläb: - Bızni taşläb qayergä ketdingiz, âtâcânim, - deb tızzäsigä qollärini urib-urib yıǵläyaptı. Zahrâ xäläm bolsä, uyam qıyıq bılän belini mahkäm bağläb âlib, Bıbıqız ammämnt quçâqlägänçä mehribânim, bağbân âtäm, şırin-şâkär mevälärni kim berädi endi, deb yıǵläyaptı.

Bábâcânim olibdi. Bilmäy âlibmân. Bılgânimdâ heçâm oldirmâsdim, duâlâr oqırdim. Duâ oqıgânimdâ tırık edi- ku, toğrimi? Negâ meni aldâşdi, negâ dariçâsi çuqur uygâ haydâşdi, yoq, yoq, bábâcânim olmâydi, olsâ enâcânim ıkkâvimiz nımâ qılâimiz? Olsâ qârânğı gorgâ qamâb qoyişâdi, u yerdâ yâlgız ozi qorqadikü?.. Dâdlâb, bábâcânim yâtgân uygâ kırüvdim, yoq, xuddi olmâgângâ oxşâb yâtgân ekân. Koksigâ ozimni taşlâb quçâqlâb âldim. Betlâridân opib, sâqâllâriini sılâb-silâb qoymâqçı edim. Enâcânim konmâdi. Kotârib âlib çıqıb ketdi. Yoq deyişimgâ ham qarâmây, toyimgâ atâb tıkilgân beqasâm tonimni, çamândâ gul doppimni, ğarçi bâr, pıstân qadâlgân etikçâmni kıygizib, belimni ham bâğlâb, qolimgâ hassâçâ berib: - Sen ham vây bábâmlâb yığlâgin, - dedi, ozi ham yığıâb, - gunâhı kamâyâdi, bábângûng kuyinib yığlâydigân heç kimi yoq.

Oğây âtâm, baqqâl pâççâm. bábâcânimning cıyâni Ğani amâkilâr koçâ eşigimiz âldidâ hassâ uşlâb turişgân ekân, oşâlâr qatârigâ bârüvdim, heçâm yığlây âlmâdim, uyalib kotâverdim. Endi âtâm ham yoq, bábâm ham yoq, Ahmâdqul bábâm ham qamâlib ketdi, deb oylâymânü baribir yığlây âlmâymân. Keçgâçâ ham yığlây âlmâdim. Qırğız qışlâqdâgi qarindâşlârimiz bılân oşâ yâqqa qâçib bârîb berkingân Eşân bábâm kelgânlarini korib, endi rasmânâ yığlâb yubârdim. Tızzâlâridân mahkâm quçâqıgân edim: «Yığlâmâ, botâm, Erkävây, Xudâning suyuqli bandâsi edi, xudâ xâhlâsâ, cannâti bolâdi», deb engâşib bâşimdân, yelkâlârimdân sılâb, peşânâmdân ham opib qoydilâr.

Çâl bábâlâr qorqıb ketişdi. Esânqul bábâm, hây Eşân hazrâtlâri, sız qâçib yurgân bandâsiz, uşlâb ketişsâ, yanâ isnâdi bızgâ tegâdi. Çakki kelibsiz. Hâzir ham keç emâs. Mınib kelgân âtingizni bâşini oşâ yâqqa During, deb yâlvârdi. Yığlâyâtgân âpâlâr ham, hassâ uşlâgân amâkilâr ham yâlvârişdi. Eşân bábâm bolsâlâr, hay-hay, deb cim turâverdilâr-dâ, âxiri: - Erkävâyday cannâti bır âdâm âlâmdân otâdi-yu, hay-hay, canâzâsini men oqımâsâm, kım oqırkân?-deb âyâqlâri bılân yerni manâ bundây qılıb bır tepib qâydilâr, -cânâzâsini oqıb, xudâ xâhlâsâ, fâtıhasidâ ham turib berâmân. Mayli, qamâsinlâr, mayli, peşânâmdân âtsinlâr. Ammâ Erkâçâlning canâzâsini oqıymân.

Eng âxiridâ qıblägä qarâb ikkâvi qollâri bılân qulâqlâri uşlâb qattıq âvâz bılân «Sâlâtin canâzâ, Salâtin canâzâ», deb aytgân edilâr, vâý, hammâ cım boldı-qıldı. Heç kım yıǵlâmâdi, xayriyât canâzâ oqılsâ Munkârnâkir bâbâcânimni sorâqqa tutmâydi, bâşigâ gurzi bılân urmâydi, cannâtning darvâzâsini açıb berâdi, oşâ yâqqa tez bârib âtişmâdâ olgân tâğalârimni, qulâq bolib olgân âtâmni korâdi, hammâlâri bırgälâşib yaşâşâdi, deb oylâdimü negâair yanâ battârrâq yıǵlâb yubârdim. Toğri-dâ, endi meni kım azâmâtim deb erkâlâydi, kım endi doppilârimni toldirib mayız, orıklâr sâlib berâdi, kım keçâsi qorqqanimdâ ârqamni sılâb, qorqmâ, oğlim, deydi. Kım eşâkkâ mindirib, sayillârgâ âıib bârâdi.

- Bâbâcân, bâbâcânim! - deb dâdlâb yergâ yâtib âldim. Turǵızib qoyışdi. Baribir yıǵlây berdim. Yupâtâmân deyişsâ, qollâri tışlâb âldim. Keyin âvâzimni çıqarmâsdân pıqqıllâb yıǵlâdim. Faqat koz yâşimning ozi âqıb kelâverdi, xâlâs. Mâzârgâ bârgândâyâm, beçârâ bâbâcânimni qabrgâ qoyışgândâ ham hıqılâşım heçâm bâsilmâdi, keçâsi tırlib qâlsâ tepâgâ qandây çıqadi, deb oylâb battâr hıqıllâyverdim.

Eşân bâbâm tılâvât qilib bolgânlâridân keyin, Ğani amâkim ornidân turib: - Hây, musulmânlar, Erkâ amâkim qandây âdâm edi? - deb sorâdi yıǵlâmsirâb.

- Cannâti edi.

- Kattâ bâğbân edi, xayri sahâvâtlı edi, - deyişdi âdâmlâr.

- Hây musulmânlar, - dedi yanâ Ğani amâkim. - Bâbâmız qazâ qılışlâridân âldin canâzâmgâ, fâtıhamgâ kelgânlârgâ ikki tupdân nihâl ulâşgin, deb vasiyât qılüvdilâr. İltimâs, uygâ bârib koçâtni âlib ketinglâr.

Qabristândân qaytâyâtgândâ Eşân bâbâmning qollâridân uşlâb âldim. Şundây qılsâm ozimning bâbâm tezrâq qârânğu gordân çıqıb cannâtgâ bârâr deb oylâdim. Keçâsi bıznikidâ yâtib qâlüvdilâr, yânlârigâ otirib tâ uyqum kelgünçâ bâbâmni duâ qiling, tezrâq cannâtgâ bârsin, deb iltimâs qıldim.

Tang paytidä har xil ävâzlârdän uyğänib ketdim. Men ozi ävâzni eşitsäm darrâv uyğänämän. Hävligä çıqsäm ädämlär kop toplanibdi. Bâbâcânimning ortâqlâri ham kelişibdi.

- Cän botäm, keçgäçä sabr qılgin, heç bolmäsä fâtıhaçılârnıng yarmi kelib-ketsin, - deb gapiryäptilär Eşân bâbâm.

Yanä melisä amâkilär kelgän ekän. Yoq, keçäsi Eşân bâbâmni âtgä mindirib kelgän melisä amâki emäs, butünlây bâşqalâri kepti.

- Qarşilik korsätsängiz, qolingizgä kışän urämiz, - deyäpti bittäsi. - Yuring, tezrâq âldimgä tuşing, - deyäpti bâşqasi. Ädämlär şunçä iltimäs qılışsä ham, baribir, bolmädi.

Eşân bâbâmni âldilârigä sâlib haydâb ketä bâşlaşdı. Bâbâm bolsä ârçalârigä ogirilib: - Meni yetti martâ haydâb ketişdi, - degän gapni aytdilär, -xüdâ umr bersä yanä yetti martâ qaçib kelib dınü imâningiz toğrisidä qayğuräverämän.

Fâtıhagä kelgänlârnı Esânqul bâbâm bılän Matmüsä bâbâmlär kutib âlişdı. Men çây taşib turdim. Keyin yâzdä toyim boldi. Keyin kuzdä 1-sinfä oqışgä bârdim. Keyin...

Keyin, yoq, qâlgänini keyin aytämän.

* * * Bâbâcânimning nâmigä qoyilgän betân koprik ustidä turib anä şulârnı oylâb ketdim. Kattätägâb qışlâğining tâqqa yaqın tãmânidä, adirlârdä, bır zamânlär gul-gül yaşnâb, song kuydirilib, kultepägä aylântirilgän cannâtiy bâğlär ornidä kanâldän suv çıkarib yanä bepâyân bâğlär barpâ qılışibdi. Qaysi darâxt yânidä toxtäsäm, bu qârâ şakâr anârlär, naşvâti-yu sarğayib pışädigän behilârnı, şırädâr uzümlârnıng navlârnı qadim yaşâb otgän Erkâ bâbâ, Ahmâdqul bâbâ, Esânqul bâbâ degän insânlär yetiştirişgän ekän, deyişädi. Mehmân, marhamât qilib toyib-töyib yeng, maşinängizning yukxânâsini toldirib berây, Tâşkentgä âlib ketäsiz, deb ham qoyişädi.

Daştdän qaytäyâtgändä ätä-bâbälärimizning ruhi arvâhigä fâtıha oqış niyätidä qabristângä kırdim. Hammäläri abädiy, ârâmlı uyqudä, cımgınä yâtişibdi. Qabristân etägidä pışgân ğıştdän sahni keng oymäkâr eşik, deräzälär qoyib, mocäzginä mascid ham tıkläşibdi.

- Xâneşân hazrätläri nâmigä qoydik, - deb tuşüntirdi mutävälli.

- U kışını bılärmidingiz? - deb soräymän. - Yoq, eşitgänmiz, kop uluğ insân bolgân ekänlär. Qanı otirsınlär, hazrätimning ruhi arvâhlärigä atâb bır tılvât qilib beräy.

Mutävälli atläs korpäçägä otirişgä taklif etdi. Otirdik. Men bäläligimdä Eşân hazrätläri korgänligimni, tızzäläridä otirib erkälänib, sâqälläridän sılâb duälär orgängänligimni aytdim. Ruxsät bersängiz tılvätni ozim qılsäm, dedim. Bılgänimçä oqıdim. Negädır xayällärim ham şu daqıqalärdä qanât bağlâb uçgändek boldi. Qızıq, âdäm bäläsi dünyâgä kelärkän, yaşärkän, vaqti kelib yanä kelgân tāmāngä ketärkänü, lekin, baribir, birining nâmi sarğayib pışgân behılärdä, birining ısmi şirin-şäkär uzümlärdä, başqasining ruhi peştâqı baländ mascidlärdä yaşärkän... Olmäs ekän. Olim yoq ekän.

Keyin, yoq, qâlgänini keyin aytämän.

4. BÖLÜM

CENNETLİK İNSANLAR

TUNCAY ÖZTÜRK

“Bu kitap Türk Dil Kurumu İmla Kılavuzu esas alınarak hazırlanmıştır.”

4.1 AÇIK MEKTUP

Bu hikâyeyi ilk önce merhametli dedeler, sevecen torunlarına okusunlar. Sonra da sevgili torunlar dedelerine okusunlar. Her iki taraf hikâyenin “özünü” akıl süzgecinden geçirirken bu sefer de hikâyeyi nineler bal gibi şirin kızlarına okusunlar. Nihayetinde, şeker kız torunlar, onu gözlük takmış ninelerine okusunlar. Sonra da bana “Hudayberdi Dede, kendi dedeniz ve masalcı nineniz hakkında yazmışsınız. Neden benim dedemle, gözlük takmış ninem hakkında yazmadınız?” diye mektup yazsınlar. Mektuplarına dedeleri ve ninelerinin söylediği masallardan da birer tane eklesinler.

Anlaştık mı?

Görüşmek üzere. Hoşça kalın.

4.2 ERKA DEDE'NİN ERİĞİ

Doğup büyüdüğüm köye giderek, birkaç gün akrabaları ziyaret ettim. Arkadaşlarımın ve gençlerin sohbetlerine katıldım. Kimi zaman konuyla ilgili kendi görüşlerimi belirttim, bazen de söylenenleri akıl süzgecimden geçirerek sessizce dinledim. Daha çok gençlerin sohbetine katıldığımı söyleyebilirim. Onların saf ve samimi konuşmalarını severim. Onların düşüncelerini, ne hissettiklerini ve dünyaya bakış açılarının nasıl olduğunu keşfetmek isterim. Böyle sohbetlerin birinde gençlerin biri “Amca, şu eriklerden alsana. Çok tatlı. Buna Siyah Şeker derler. Bu çeşidi Erke Dede'nin eriğinden” dedi. Bunu duyunca birdenbire heyecanlandım. Muhataplarımın hiçbiri buna dikkat etmedi. Onlar afiyetle erik yiyordu. Onlar ne Erke Dede'yi, ne de o insanın benim dedem olduğunu biliyordu. Bilmemeleri de doğaldı, çünkü o cennetlik insan vefat edeli seneler olmuştu.

Babam vefat ettiğinde annem daha yirmi yaşındaydı. Bir kaç sene sonra annem yeniden evlendi. O günden itibaren dedemle birlikte yaşamaya başladım. Dedem, yetmiş yaşlarında, uzun boylu, kuvvetli ve en önemlisi hiç yerinde durmayan birisiydi. Ne kendisi dinlenir ne de rahmetli ninemle benim dinlenmemize izin verirdi. “Hayvan yatınca değil, yeyince iyileşir.” diyerek ahırdaki hayvanları bile rahat bırakmazdı. Dedeme çok bağlanmışım.

Süte doymayan kuzunun, annesinin peşini bırakmadığı gibi ben de hep dedemin peşinde olurdum. Uyurken bile dedemle beraber yatıyordum. Yatağa yatar yatmaz elimle sakalını tarar, masal anlatması için ısrar etmeye başlardım. Çoğu zaman ya asasını, ya da ayakkabısını saklayarak, istediğimi yaptırmaya çalışırdım. Dedemin “Canım oğlum, onları bulursan sana bir şey vereceğim.” diye yalvarmasından çok hoşlanırdım.

Bir sabah dedem ahırdan mavi eşeğimizi çıkararak:

– Hadi oğlum, sen de bin, dedi.

- Nereye gidiyoruz, dedim sevinerek.
- Kaşkar köyünden erik fidanı getireceğiz.
- Erik fidanı bizde de var ya.
- O farklı, oğlum.
- Nasıl yani?
- Hadi, sus şimdi!
- Olmaz, önce nasıl olduğunu anlat, sonra susacağım. Yoksa, eşeğin kılını çekerim.

Dedem, dediğimi yapmayınca, genelde eşeğin kuyruğundaki kılından çekerek onu kışkırtırdım. Bu yüzden bir kaç defa eşekten düştüğümüz bile olmuştur.

– Eşeği rahat bırak evladım, yine düşersek işimiz uzar. Kaşkar’da eriğin Siyah Şeker denen çeşidi var. Bu çeşidi sadece Kaşkar’de olur. Anlaşılan, kuru ve susuz yerde iyi yetişir. Meyvesi çok tatlıdır. Dayınlara gittiğinde yemiştin, hatırlıyor musun?

- Yememiştim.
- Yemiştin, hatta cebine de doldurmuşlardı ya.
- Hiç de öyle olmamıştı. Bana hep böcekli olanları veriyorlar. Dedeciğim, ona neden Siyah Şeker derler?
- Aşırı tatlı olduğundan kuruyunca rengi siyahlaşır da ondan.
- Rengi neden beyazlaşmıyor?
- Yeter artık, başımı ağrıttın.
- Baş ağrırken nasıl olur?
- Söylemem.

– Söyleyeceksin. Yoksa, yine eşeğin kılını çekerim. Bak, çekiyorum. Devam ediyim mi?

– Yavrum, baş ağrıyınca insan konuşmak istemez.

– Sen konuşuyorsun ya?

– Öf be, oğlum!

– Dedeciğim, insanlar niye “Öf” der?

O gün Kaşkar’dan bir kucak dolusu fidan getirdik.

Dağın eteğinde yazlık evimiz vardı. Evin biraz ilerisinde bir tepe bulunuyordu. Yazın bu tepe yaban otlarına mekân olur, kış günlerinde ise çok kar yağdığında parlayarak, köydeki evimizin avlusundan bile görünürdü. Fidanları getirdikten sonra dedem, kazma, kürek ve diğer aletleri eşeğe yükleyerek, beni de yanına alıp tepeye götürdü. Beni yanına almazsa olmazdı, çünkü ateş yakarak çay hazırlama işini çok iyi yapardım.

Hâlâ hatırlıyorum. Bir ilkbahar günüydü. Toprak daha nemli, hamur gibi yumuşacıktı. Tepenin güneşe bakan tarafında çiçekler açmaya başlamış, ancak hava daha bir hayli soğuktu. Dedem bir hafta boyunca tepenin etrafında bir kaç metre aralıklarla çukurlar kazdı. Bu arada ben, oradaki çöpleri toplayarak ateş yakıyor, taşlardan yaptığımız ocakta çay hazırlıyordum. Bazen de nedenini kendim de bilmediğim hâlde yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya koşarak ter içinde kalıyordum.

– Gel oğlum, tut şu fidanı, derdi bazen dedem.

Ben de tutardım.

– İyice tut, fidan yamuk duruyor, diye uyarmayı da ihmal etmezdi.

– Ne olacak yamuk durursa, diye sorardım ben de.

– Ağaç yamuk olarak büyür, yavrum.

- Ağacın yamuk olması daha iyi ya, tırmanması daha kolay olur.
- O zaman meyvesi tatsız olur, evladım.
- Neden tatsız olsun ki?
- Ağacın dalları bir birinin üzerine uzar. Bu yüzden alttakiler güneş görmez. Güneş görmeyince de meyvesi tatsız olur.
- Meyveler tadını güneşten mi alır?
- Evet evladım, güneşten alır.
- O zaman neden bazı fidanları yarısına kadar yere gömüyorsun?
- Çünkü gömmezsek yemek yiyemezler.
- Sahi mi, derdim hayretle, fidanlar da mı yemek yer?
- Tabi ki yer.
- Ağız da mı var onların?
- Evet, var.
- Dişi de mi var?
- Dişi de var, yavrurum. Bak, gördüğün şu incecik kökler, fidanların hem ağız hem dişidir. Fidanlar kökleriyle hem su içer, hem yemek yer. Sonra da senin gibi büyürler. Fakat onlar daha az konuşur.
- Dedeciğim, bahçemizde erik ağaçları çok ya, hadi diğerlerini dikmeyelim. Köye dönmek istiyorum. Ninemi özledim.
- Olmaz, evladım. Hepsini dikersek daha iyi olur. Onlar büyüyünce meyve verir. Meyvesinden yiyenler de seninle bana dua ederler.
- Dua ederlerse ne olacak?
- Sevap kazanacağız. Hadi şimdi fazla gevezelik yapma.
- Sevap kazanmazsak ne olacak?
- Artık sana hiç bir şey anlatmayacağım.
- Canım dedeciğim, ne olur anlatır mısınız? Yoksa tütün torbanı saklayacağım.

- Hayır, saklamıyacaksın.
- Çoktan sakladım bile. Hiç bulamıyacağın bir yere sakladım.
- Tamam, öyleyse anlatıyım. Sevap kazanan insan öbür dünyaya gittiğinde cennette yaşayacaktır.
- Dedeciğim, cennet iyi midir?
- İyidir, yavrum.
- Biz oraya ne zaman gideceğiz?
- Bırak yavrum, öyle şeyleri konuşmayalım.

Konuşa konuşa fidanların hepsini diktik. Rahmetli dedem hem o sene hem daha sonra sırtında iki kapla tepeye su taşımıştı. Beni ne kadar sevdiyse fidanları da ta meyve verene kadar aynı sevgiyle büyüttüğünü hâlâ hatırlıyorum.

Dedem seneler önce vefat etmiş olmasına rağmen, onun isminin kendi diktiği fidanlara geçerek onlarla birlikte hâlâ yaşamakta olduğunu gençlerle oturduğum o sıralarda anladım. Rahmetli “Ağaç dikersen cennetlik olursun.” derdi. Kendisi de belki cennetlik olmuştur. Ruhu mutlu mutlu uçuyordur.

Bu tatlı hatıralarla bütün vücudumu mutluluk sararak yerimden kalktım. Oradaki gençler ise hiç bir şeyden habersizce komşumuzun ortaya koyduğu erikleri iştahla yiyordu. Çekirdeklerini güçlü dişleriyle kırarak, ağacı dikenlere de meyvesini yiyenlere de dua ediyor ve bir şeyler söyleyerek kahkahalarla gülüyorlardı.

Dedemin diktiği erikleri görmek için hızlıca yayla tarafına yürüdüm.

4.3 ERKE DEDE’NİN KÖPRÜSÜ

Daha önce de söylediğim gibi gençlerin çevresinde olduğumda, çeşitli konulardaki sohbetler sırasında “Erke Dede’nin köprüsünün yanında”, “Erke Dede’nin köprüsünü geçince” gibi ibareleri sıkça duydum. Şu anda bu köprü, kalın beton sütunlar üzerine uzunluğu 10 metre, genişliği 6 metre beton levhalar konularak yapılmış çok sağlam bir köprü olup üzerinden yük arabaları bile rahatlıkla geçebilir. Betondan yapılmış bu sağlam köprüyü tabi ki rahmetli dedem yapmamış çünkü o vefat edeli aradan seneler geçmişti. Üstelik bu gençler dedemin kim olduğunu bile bilmiyorlardı. Buna rağmen neden köprüyü onun mübarek adıyla anıyorlar, diye düşündüğüm çok olmuştur.

Bu olay yaklaşık altmış sene kadar önce olmuştu. O sene kış çok erken geldiğinden, köydeki evimize taşınmadan yazlıkta kalmıştık. İlk başta kış çok şiddetli gelmiş, her tarafı kendi etkisi altına alarak buz ve karla kaplamıştı. Fakat daha sonra sanki gücü tükenmiş gibi yerini güneşe bırakmıştı. Bir gün akşamüstü güneşin kırmızı renge bürünerek battığı sırada dedemle güneşte ısınarak kuru üzüm yiyorduk. O anda evimize elinde bebeğiyle üstü başı sıırılsıklam bir kadın, soğuktan titreyerek, ağlayarak geldi. Meğerse kadıncağız bebeğini hekime muayeneye götürmüş. Dahanasay’dan geçerken buz kırılarak suya düşmüş. Vakit de geç olduğundan kendisi uzaktaki köprüye gitmemişti. Herhâlde, daha önce de bahsetmişimdir, bahçemizin yarım kilometre aşağısından küçük bir çay akıyordu. Suyu bir azalıp bir çoğaldığından ona Tentaksay (Deli Çay) derlerdi. Evimize gelen abla da işte o çaya düşmüştü. Rahmetli ninem hemen ocağa ateş yaktı. Ablanın üstünü değiştirerek, bebeğiyle birlikte sobanın yanına oturttu. Bal katılmış sıcak çay içirmeye başladı.

Bir sonraki gün dedem beni sabah erkenden uyandırdı. “Beraber namaz kılarız. Nasıl kılınacağını bilmezsen bile yanımda beraber secde etmen yeterli.” diye her sabah böyle yapardı. Sabah namazından sonra çay tarafına indik.

– Köprü yapacağız, dedi dedem.

– Kendimiz mi yapacağız, diye sordum.

– Evet, kendimiz yapacağız.

– Ben de mi yapacağım?

– Evet yavrum, sen de yapacaksın. Sen olmazsan yapamam ki.

– Sonra ben de cennetlik olacak mıyım?

– İnşallah cennetlik olacaksın.

– Orada da beraber olacak mıyız, diye sordum. Çünkü dedemsiz bir dakikamı bile düşünemiyordum. Dedem her şeyimdi. Hem babam hem annem hem de beraber oynadığım arkadaşımı dedeciğim.

– İnşallah.

– Ya annem?

– O da.

– Ya ninem?

– Söyledim ya hepimiz beraber olacağız.

Ben cennetlik olmayı çok istiyordum. Ninemin dediğine göre orada her şey bolmuş. Nehirlerde su yerine şerbet akıyormuş. Şekerler sepetlerde hemen yol kenarlarında duruyormuş. Çeşitli çiçekler açarak her tarafta kuşlar ötüyormuş. Çocukların oynaması için her türlü oyuncak; firdöndü, ipekten yapılmış top, eşya koymak için altın kutular, kuş avlamak için yaylar ve daha niceleri elini uzatırsan yetecek kadar her yerde bulunormuş. Orada ne cinler ne de devler olurmuş.

– Söyle bakalım oğlum, köprüyü buraya yaparsak uygun olur mu acaba, diye sordu dedem, çayın dar olan yerini işaret ederek.

– Olur, dedim alelacele.

– Olmaz, burası epey geniş görünüyor. Biraz daha dar olan yerini bulalım, dedi dedem biraz düşünerek.

– Tamam, daha dar yerini bulalım, dedim ben de düşünerek. O anda ince buz tabakasıyla kaplı çaya bakarak, balıklar su altında kalmışsa üşümez mi, geç olunca nerede uyuyacaklar, diye düşünüyordum.

– Hayır, önce seçtiğimiz yer daha uygunmuş, dedi dedem geri gelirken.

– Evet dedeciğim, orası daha uygun, diye onayladım ben de.

Eve döndüğümüzde ninem, mısır unundan ekme pişirmiş, ekmekleri sepete koyarak üstünü sofra beziyle örtmüştü. Ekmeğin iştah açıcı kokusu bütün evi doldurmuştu. Ninem her ekme pişirdiğinde, benim için özel olarak et ve kabaklı ufak ekme pişirirdi. O özel ekmelerden bu sefer de pişirmişti. Nineciğimi o kadar seviyordum ki anlatamam. Hep birlikte afiyetle kahvaltı yaptık. Sonra dedemle ikimiz keskin balta, testere ve diğer aletleri alarak, bahçemizin eteğindeki kavak ağaçlarının bulunduğu yere gittik. Ninem:

– Çocuğun soğukta ne işi var orada. Evde kalsın, sobanın yanında otursun, dedi rica edercesine.

– Konuşarak çalışacağız, dedi dedem.

Ben de durarak:

– Biz konuşarak beraber çalışmak istiyoruz, dedim.

Galiba daha önce de söylemiştim. Ben bu kavak ağaçlarının bulunduğu yerden çok korkuyordum. Çalıların altında cin ve devler saklanır. Bir gün Senembuvi ile o cıvarda oynarken cinlerin ninesini görmüştük. Kavherengi saçlarını yaymış, çocuklarını oynatıyordu. Onları görür görmez ardımıza bakmadan kaçmıştık.

Dedem keskin baltasıya ağaç kesmeye başladı. Ben de dedemin “Bırak, rahatsız ediyorsun.” demesine rağmen, kavak ağacının buz gibi soğuk ve pürüzsüz gövdesini itmeye çalışıyordum.

– Dedeciğim, baltayla vurduğunda ağaç neden titriyor, diye soruyordum bazen.

– Canı acıyor, diye cevap verirdi dedem.

– Sahi mi, onun da mı canı var?

– Tabi ki var, baksana tak tak diye ses veriyor.

– Böyle ses vererek ağlıyor mu, yani?

– Evet, ağlıyor. Beni rahat bırakın, diyor. Bak, gözünden yaş bile akıyor.

– O zaman bırakalım kesmeyelim, dedeciğim.

– Kesmezsek, köprüyü yapamayacağız. Köprüyü yapmazsak insanlar çayı geçmeden suya düşüyor. Kavaklar köprü olacağını bilseydi ağlamazdı. Aslında onlar, ben köprü olacağım, ev için kereste olacağım, insanların bana ihtiyacı var, diye büyür.

– Vay be, kavaklar da mı konuşur?

– Konuşur, evladım.

– Bu filizler onun çocukları mıdır?

– Evet çocukları.

– Onların annesi hangisi?

– Bu kestiğimiz onların annesi işte.

– Ya babası?

– İlerideki kalın ve kabukları kat kat olanı görüyor musun? İşte o babası. Yavrucuğum, şimdi biraz geri çekil de, ben rahat çalışayım.

– Onların ikisi karı koca mıdır, diye sorularıma devam ediyordum.

– Evet, karı koca, derdi dedem.

– Dedeciğim, ninem senin hanımın, değil mi?

– Evet, hanımım.

Biraz sustuktan sonra yine sormaya devam ederdim.

– Dedeciğim, büyüdüğümde beni de evlendirecek misin?

– Tabi ki evlendireceğim, yavrucuğum.

Dedem doğrularak derin nefes aldı. Nedense birdenbire hüzünlendi.

– İnşallah büyük bir düğün yapacağız, davul zurna da çaldıracağız.

– Fakat, dedeciğim, beni Senembuvi ile evlendirmeyeceksin, tamam mı?

– Neden böyle diyorsun? Senembuvi iyi bir kızdır.

– Hiç de öyle değil. O hep beni aldatıyor. “Gözlerini kapatırsan sana çok ilginç bir oyun göstereceğim.” diyor. Fakat gözlerimi açtığımda, cebimdeki cevizlerimi almış oluyor.

– Kiminle evleneceksin o zaman.

Biraz düşündükten sonra:

– Hayır, artık kimseyle evlenmeyeceğim, derdim.

Bu tarzda konuşa konuşa dört tane kavak kestik. Her ağacı kestikten sonra, dedem ağacın üzerine kaftanını katlayıp koyarak “Gel yavrum, şimdi de biraz dinlenelim.” diyordu. Sonra da gözlerini kapatarak bir süre sessiz kalıyordu. Ben de dedeme yaklaşarak sakalını parmaklarımla taramaya başlıyordum. Geçende söylediğim gibi, bu hareketimi dedem çok severdi. Yorgunluğumu parmaklarıyla söküp alıyorsun, maşaallah, diye dua ederdi.

Kavakların dallarını ve uçlarını kestik. İkişer ikişer bağladık. Sonra onları mavi eşeğimize yükleyerek, çayın yanına kadar taşıdık. Ağaçları taşıırken ben çok rahat ettim. Çünkü ben eşeğin üzerinde, dedem de ağaçların ucunu ellerine alarak arkada geliyordu. Yavrum, geç kalıyoruz, eşeği daha hızlı yürüt, diye yalvarıyordu. Dedemin yalvarması çok hoşuma gidiyordu. Ağaçları çayın üzerine koyarken

dedemle ilk önce birbirimize küstük. Daha sonra da gerçekten kavga ettik. Daha önce yaptığımız gibi iki ağacı eşeğin iki yanına yükleyerek ben eşeğin üzerinde, dedem de arkada ayağında uzun konçlu lastik çizmesiyle buzları kırarak suyu geçiyorduk. Suyun ortasına geldiğimizde eşeğimiz durduğu yerde titreyerek ayaklarını dikip kalakaldı. Ağaçların uç tarafını ellerinde taşıyan dedem:

- Hadi çabuk yürüt, ellerim yoruldu, diye bağırdı.
- Yürütüyorum işte, diye bağırdım ben de.
- Elindeki değnekle vurarak yürüt.
- Vuruyorum işte.

Yazın sepetlere üzüm doldurarak pazara götürürken bu inatçı eşeğimizin, suyun ortasına geldiğimizde durarak suya yattığını hatırlayıp çok korktum. O gün üzümleri eve geri götürmüştük. O olayı hatırlayınca hemen eşeğin kuyruğundaki tüylerini çekmeye başladım. Eşek, arka ayaklarını havaya atarak, yerinden o kadar hızla fırladı ki, ağaçları bağladığımız ip koparak, ağaçlar iki yana düştü. İki elimle eşeğin boynundan sıkıca tutunmama rağmen, diğer sahile geçer geçmez çakılların üzerinde düştüm...

Zavallı dedeciğim eşeği yakalayınca kadar bir hayli zahmet çekti. Ben de bir kenara çekilerek ağlıyor, uzaklara kaçmak istiyordum. O anda nineciğimi hatırlamış, onun sıcak kucağına başımı koyarak derdimi anlatsam, diye düşünüyordum. Kendimi avutmak için olmalı ki durmadan çaya taş atıyordum.

Dedem, eşeği yakaladıktan sonra çayın öbür tarafına geçirerek bir ağaca bağladı. Hemen bir ateş yaktı. Çizmesini çıkartarak ıslanmış çoraplarını kuruttu. Ara sıra bana kızgın bakışlarla bakıyor fakat bir laf bile etmiyordu. O anda ellerimi ateşte ısıtmayı çok istiyordum. Çok alınmışım. Daha fazla dayanamadım. Yerimden hızlıca kalkarak:

- Artık senin oğlun olmayacağım, diye bağırdım.
- İyi, olma o zaman, diye elini salladı dedem.
- Ahmadvul Dede'nin oğlu olacağım.
- Tamam, onun oğlu ol.

Komşumuz Ahmadvul Dede'nin evine misafire gittiğimizde beni dizine oturtarak “Erke Dede'nin oğlu olmaktan sana ne yarar gelebilir ki? Eğer benim oğlum olursan her pazar günü seni pazara götüreceğim. Sana şeker, kuş gibi öten düdük, takke alacağım.” demişti. Bunları hatırlayarak:

- Erke Dede,
- Kötü dede,
- Erke Dede,
- Deli Dede, diye zıplamaya başladım.
- Bunun üzerine dedem ellerini açarak:

– Hadi gel yavrum, barışalım, diye suyu geçerek bana doğru gelmeye başladı, “Suç senin değil, işte bu havyanın. Yemini fazla verdik galiba. Artık ona hiç yem vermeyeceğiz.” dedi.

Benim de beklediğim aslında buydu. Seve seve dedemin omuzlarına tırmanarak boynundan kucakladım. Dedem beni ateşin yanına oturttu. Kendisi de suya girerek kesilen ağaçları çayın üzerine yerleştirdi. Herhâlde üzerine basınca sallanmasını önlemek için üç dört yerinden enine tahta koyarak çiviyle sabitledi. İşte o çiviler benimdi. Ben çivileri çok severdim. Çünkü çekiçle hafifçe vurulsa bile yere çok rahat çakılırdı. Köprüyü yaptıktan sonra dedemle ben üzerinden birkaç kere geçtik. Ortasında durarak sallandık.

- İyi oldu değil mi, dedi dedem.

- İyi, dedim ben de.
- Yavrucuğum, sen olmazsan, hiç yapamazdım bu köprüyü.
- Doğru, dedeciğim, ben olmasam yapamazdın, dedim eşeğe binerken...

Daha sonra dedem çok ağır hastalanarak, kış boyu yatakta kaldı. Ahmadvkul Dede bal getirip ayaklarına sürüyor, ninem de her akşam süte bal katarak sıcak sıcak içiriyordu. Ahmadvkul Dede'nin hanımı da kokusunu hiç sevmediğim ilaçları getirip dedemin göğsüne sürüyordu. Bazen ninem:

– Sevap kazanacağım diye bu soğukta buzlu suya girmeye gerek var mıydı? diye azarlıyordu dedemi. Dedem de:

- Elbette gerek vardı, diyordu.
- Allah etmesin, sana bir şey olsaydı, ben ne yapacaktım. Düşünmedin mi hiç?
- Düşündüm: Saçlarını yolarak ağlardın.
- Hiç akıllanmayacak mısın sen?
- Sen akıllanırsan ikimize de yeter, diye gülümserdi dedem. Ben de hemen yerimden kalkarak:
- Nineciğim, sen akıllanırsan üçümüze de yeter, derdim.

Yıllar geçtikçe pazara, değirmene gidip gelen insanlar, bu dört ağaç üzerine yapılan köprüye “Erke Dede'nin köprüsü” demeye başladılar. Bu köprü'nün üzerinde durarak o geçmiş olayları hatırladım.

4.4 HASTALIK

Birkaç gün sonra dedem, yataktan kalkamaz hâle geldi. O kadar ağır hastalandı ki bilmem, ağrının şiddetinden midir, yoksa ateşinin yüksek olduğundan mı, sık sık bayıldığı bile oldu.

– Atacan, diye ninemi çağırıyordu bazen. Size söylemeyi unutmuşum, bundan birkaç sene evvel bolşeviklere karşı direniş döneminde Atacan dayımla Alimcan dayımı şapkaklı askerler, ellerini arkalarından bağlayıp, diz çöktürerek alınlarından vurmuşlar. O gün askerler, bu köyü bize vereceksiniz, demiş. Dayılarım, hayır vermeyeceğiz, demiş. Yoksa, köyün yarısını vereceksiniz, demişler. Dayılarım, vermeyeceğiz, demiş. Askerler de, o zaman atlarımız için beş araba ot ve üç araba yem vereceksiniz, demiş. Dayılarım, geçen gün vermiştik, demiş. Askerler, yine vereceksiniz, demiş. Dayılarım, artık köyde hiçbir şey kalmadı, köy bom boş, demiş. Öyleyse, tüfeği nereden aldığını söyleceksin, demişler. Dayılarım, söylemeyeceğiz, demiş. Sonra da onların alınlarından vurmuşlar. O gün ninem de dedem de çok ağlamışlar. O kadar çok ağlamışlar ki gözyaşları Dahanasay’daki sudan da fazla olmuş. O günden beri ikisi birbirine büyük dayımın adıyla hitap ediyorlarmış. Sanırım bunu, eğer dayılarım öbür dünyada yaşıyorsa bizi anıyorlar, diye mutlu olmaları için yapıyorlardı.

– Atacan, diyordu dedem bazen, hemen başucunda oturan nineme seslenerek.

– Buradayım, diye cevap verirdi ninem.

– Soban epey soğudu.

– Olamaz, ateşi çok iyi yanıyor. Daha az önce odun attım. Erik ağacının odunundan atmıştım, diye açıklardı ninem. İnşallah, terleyeceksin, erik ağacının odunu çok şifalı olur. Terlersen iyileşirsin.

– Elini alınma koy...

– Elim zaten alında.

– Hissetmiyorum Atacan, hissetmiyorum.

Yine herkes susmuştu. Yorganı göğsüme kadar çekerek yatıyordum. Ocaktaki sönmekte olan ateşe bakarak düşünceye daldım. Acaba, ateş neden önce yanıp sonra sönüyor? Yanarker neden kıpkırmızı olarak gözüküyor, ama sönünce kayboluyor? Yoksa kırmızı rengi bacadan gökyüzüne mi çıkıyor? Her bacadan ateş çıkınca gökyüzü yanmaz mı acaba? Ya da hepsi birikerek güneşe mi dönüşür? Kim bilir, belki de geceleyin görünen yıldızlar, bacalardan çıkan kırmızı alevler olabilir...

Dışarıyı zifiri karanlık kaplamıştı. Bacanın üzerine astığımız lamba yanıyor; ama evimizi yeteri kadar aydınlatamıyordu. Ocaktaki kırmızı alevi lambanın içine koysaydık, ne güzel olurdu. Evimiz, güneş girmiş gibi aydınlanırdı. Kararımı verdim. Yarın ninem, komşulara gittiğinde lambanın içinde ateş yakmayı deneyeceğim. Kâğıt yakacağım, çünkü çok çabuk yanar. Onun alevi de çok olur...

– Hanım, diye inliyordu dedem, burada mısın? Dünya dedikleri böyleymiş, işte. Gelen, eninde sonunda gidermiş.

– Öyle deme, diyordu ninem ağlamaklı bir sesle, korkutuyorsun beni. Ateşin yine yükseldi galiba. Alınına ıslak bez koyacağım şimdi.

– Hayır, burada otur. Yanımda kal. Canın olduğu yerde ölüm de vardır. Sen otur, ben söyleyeceklerimi söylüyeyim. Dedemin gözlerinde nur sönüyor, birkaç damla gözyaşı görünüyordu.

– Allah’a şükürler olsun, hayat verdi, rızık verdi, itibar verdi. Fakat çocuklarımdan erken ayırdı. Arslan gibi yiğitlerdi. Her omuzunda birer insanı taşıyabilen pehlivanlardı onlar. Zalimler, arslanlarımı acımadan vurdular... Senin için zor olacak hanım. Yalnızlık zordur... Rahmanberdi, oğlum neredesin? Yanıma gel, eline bana uzat, yavrucuğum.

Alelacele dedeciğimin yanına oturarak elini tuttum. Eli çok sıcak ve ter içindeydi... Ne diyeceğimi bilemiyordum. Çok iyi şeyler söylemek istiyordum. Fakat

o iyi şeyler aklıma bir türlü gelmiyordu. Sonra başımı yavaşça göğsüne koyarak nemli parmaklarımla sakalını okşamaya başladım.

– Maşaallah yavrum, dedi dedem ağır ağır nefes alarak. Zorlanarak konuşuyordu. Ellerin o kadar iyi geliyor ki... Nineciğini yalnız bırakma, olur mu? Ama köprüyü çok iyi yaptık, değil mi? Canın olduğu yerde ölüm de var. Ne hakkım varsa hepsini helal ettim. Hadi bakalım, nineciğimi yalnız bırakmayacağım diye söz ver.

– Dedeciğim, diye ağlamaya başladım.

– Atacan, ne olursun bırak böyle konuşmayı, diye yalvarmaya başladı ninem, yavrucuğumu korkutuyorsun. Herhâlde ateşin yine yükselmiş olmalı. Sayıklıyorsun. İnşaallah, sabaha kalmadan iyileşirsin.

– Evet, karıcığım, hayat arkadaşım, sen zaten iyilik için doğmuşsun. Senden hep iyilik gördüm. Ama sana fazla iyilik yapamadım. Her neyse... Rahmanberdi oğlumu, pehlivanımı üveylerin eline verme. Üvey kardeşler, üvey baba, yabancı ev... Sıkıntı çeker oralarda. Kendi yanından ayırma. Ah zalimler! Ah acımasız zaman! Yavrucuğum, Nasrettinbay'ın torunudur. Babasını, zenginsin diye sürdüler. Bütün malını mülkünü elinden aldılar. Dövdüler, hapse attılar. Sonunda yirmi bir yaşında öldürdüler. Evladım, sen bunları iyi bil. Tüfeğimi ver, vuracağım. Vuracağım hepsini. Bak işte oğullarım geliyor. Tüfeği ahıra sakladım. Üstünü samanla örttüm...

Dedem birdenbire yerinden kalktı. Ninem de yerinden kalkarak ona sımsıkı sarıldı. Ben ne yapacağımı şaşırılmıştım. Ağlamak istiyordum ama ağlayamıyordum. Gidip komşuları çağırmak istiyordum. Fakat dışarıyı kapkaranlıktı. Karanlıktan çok korkarım. Çünkü cinler karanlıkta eski ağaçların altına saklanıp korkunç gözleriyle bakar. Sadece, bizim evde yoktu onlar. Ninem çeşitli duaları okuyarak onları uzaklara kovmuştu. Geçen sene kışın ninem, “La ilaha illallah” denen duayı bana da öğretmişti. Ama o duayı okurken bile gözüme cinler görünüyor gibi oluyordu.

Ben de yerimden kalkarak dedemin zayıflamış ayaklarına sarılarak:

– Hayır dedeciğim, ölmeyeceksin, hiç ölmeyeceksin, diye hıçkırıklarla ağlamaya başladım, sen ölürsen ninemle ben cinlerden korkacağız, askerler gelip bizi tek tek vuracak.

– Hadi, şimdi yat, diye ninem dedemi yatağına yatırmaya çalışıyordu, İnşaallah hepsi yoluna girecektir. Yarın Yasin-i Şerif okutacağız, kurbanlık niyetine koyun keseceğiz.

Dedem zorlukla nefes alarak, yatağına uzandı. Sonra bana, sanki ilk defa görüyormuş gibi, görse bile tanıyamıyormuş gibi uzun süre bakakaldı. Ninem sobaya odun attı. Şifalı otlardan da bir miktar attı. Otlar daha yeni tütmeye başlamıştı ki dış kapımız çalındı. Kim gelebilir ki bu saatte? Belki Zehra teyzemdir. Dedem hastalandığından beri sadece akşamları gelirdi. Erken gelirse yemeğini zamanında hazırlamazmış... Gelen kim olursa olsun, ama gelmesi çok iyi oldu diye düşünerek, ayakbımı giymeye bile sabredemedim, yalın ayak kapıya koştum. Ninem, her zaman, akşam vakti kapı çalınırsa önce kim olduğunu sor, yabancı biriyse kapıyı açma diye tenbihlerdi. O anda ninemin dediklerini de unutmuştum. Kapının iki kanadını birden açtım. Şansıma, gelen Ahmadkul Dede'ydi. Ahmadkul Dede, diye ayaklarına sımsıkı sarılarak ağlamaya başladım.

– Ne oldu, paşa oğlum, kulağıma kadar yanaşarak soru Ahmadkul Dede.

– Dedeciğim ölüyor, diye daha fazla ağlamaya başladım, öleceğim, sizler yapayalnız kalacaksınız diyor. Daha az önce söyledi bunları.

Ahmadkul Dede büyük mendilini doldurarak bir şeyler getirmişti. Onları bana uzatarak kendisi hızlıca içeriye doğru yürüdü. Ninem, akşam vakti dış kapı açık kalmasın diye öğretmişti. Onu hatırlayarak kapıyı kapattım. Zincirini yerine takarak kilitledim. Sonra mendildeki şeyleri merak ederek açmaya başladım. Mendilde nar ve üzüm vardı. Oh ne güzel, üzüm daha tazecik duruyordu. Birkaç tanesini hemen ağzıma attım. Ahmadkul Dede çok iyi birisiydi. Hayır, üzüm getirdiğinden değil. Üzüm bizde de vardı. Benim gibi çocukları sevdiğinden. Onların evinde on kadar

çocuk vardı. Ben de katıldım mı olurduk on bir. Hepimizin cebine ceviz doldururdu. Bir gün ninemle Ahmadvul Dede'lere misafirlige gittiğimizde Hayitvoy ile beni güreştirdi. Kim yenersen omuzuma bindireceğim, dedi. İkimiz de birlikte düşünce ikimizi de omuzlarına bindirerek, eve serilmiş yumuşak keçenin üzerinde at gibi kişneyerek, bizi çok güldürmüştü. Biz dışarıda oynarken bazen sokaktan geçtiğinde onunla:

Cüce dede,

Ufak dede,

Üzüm dede,

Erik dede, diye alay etmemize rağmen "Sizi gidi yaramazlar, yakalarsam, kulaklarınızı keserim!" derdi. Fakat biz kulaklarımızı iki elimizle kapatarak kaçtığımızda, bizi hiç kovalamaz, sadece arkamızdan gülümserdi.

Biz de biraz daha ileri digerek, yine:

İncir dede,

Ayva dede,

Kabak dede,

Tabak dede, diye zıplardık. Çünkü bu ihtiyarın boyu gerçekten de çok kısaydı. Köyümüzdeki dedelerin içinde en kısa boylu olanı oydu. Yanında bıçak taşıdığında, bıçağın kılıfı topuğuna kadar gelirdi.

İçine meyve doldurulan mendili yeniden bağlayamadan, olduğu gibi içeriye götürdüğümde, Ahmadvul Dede, dedemin sağ tarafında oturmuş, sol elini onun alınna koyarak nineme bir şeyler söylüyordu.

– Arkadaşımın hastalandığını sabah duymuştum. Daha erken çıkmaya hiç fırsat bulamadım. Tam geleceğim derken hanım, odun hazırlamamı rica etti... Hadi oğlum, sen üzümünden ye. Onları sana getirdim, üzüme uzanmaya tereddüt ediyordum. Ahmadvul Dede, büyük bir salkımı alarak bana uzattı. Sonra konuşmasına devam etti: Odunu hazırladıktan sonra, sığırlara yem de vereyim diye ahıra girmiştım. Büyük alaca koyunumuz tam doğurmak üzereymiş.

– Sağ salım doğurdu mu diye acele sordu ninem.

– Yaradana şükürler olsun, dedi Ahmadvul Dede her iki eliyle sakalını sıvazlarken, hem de ikiz doğurdu!

– Hay Allah'ım ne güzel, diye sevincini belirtti ninem.

– Üstelik ikisi de koç.

– Allah, 'Yürü ya kulum!' deyince olur işte.

Ninem yerinden kalkarak ocağa odun atmaya başladı. Ahmadvul Dede, bir şeyleri fısıldayarak tek başına dua etti. Sonra dedeme seslenerek:

– Ya dostum, kapmışsın şifayı, dedi.

– Kaptık işte, dedi dedem.

– Ama dostum, öleceğim diye bu oğlumu fena korkutmuşsun. Yakın gelecekte ölmeyeceksin. Seni ölümün eline vererek seyirci kalacağımızı mı sandın? Rahmetli baban Hojimat amcam seksen yaşında bile genç yiğitler gibi ata binerdi. Ata bindiğinde, atın beli bükülürdü. Doksan yaşında bahçedeki kütükleri kazıp çıkarırdı. Sana da ne oluyor? Yetimişe girer girmez, öleceğim demişsin. Sen ölürsen Robiyabibi ne yapacak? Gözleri umut dolu bakan bu paşa oğlumu kime bırakacaksın? Şunu unutma ki, dostum, sen olmadan bir gün bile yaşayamam... Kalk hadi artık! Getirdiğim üzümünden ye. Hatırlıyor musun, fidanını kendin vermiştin?

Ahmadkul Dede bir salkım üzüm alarak, dedeme tek tek yedirmeye başladı. Ben de saymaya başladım. Bir, iki, üç... Ninem sofraya ekmek ve bizim meyvelerden koyarken hesabımı şaşırdım. Ahmadkul Dede birdenbire güldü.

– Yengeciğim, kocanız çocukluğunda da çok şımarıktı. Onun adını boşuna Erke (Özbekçe’de “şımarık” anlamına gelir) koymamışlar. Düştüğünde ben gelip kaldırıncaya kadar yattığı yerde ağlardı. Evet dostum, işte gözlerini açtın.

Dedemin arkasına kalın yastıklardan bir kaç tane koydular.

– Dostum, ateşin bir hayli yüksek, dedi Ahmadkul Dede.

– Evet, epey yüksek, dedi dedem içini çekerek.

– Nar da yesene, çok iyi gelir.

– Hadi ver bakalım öyleyse!

– Köprüyü çok iyi yapmışsın ama.

– Gördün mü?

– Bugün Buzukkurgan’a gitmiştim. Değirmene buğday bıraktım.

– Eşekle mi gittin?

– Evet.

– Geçtimi?

– Kendim aşağıya inip ipinden çekerek geçirdim... Anlaşılan sevabı paylaşmak istememişsin. Beni de çağırıydın ya, altı torunum, dört oğlumla beraber gelirdim. Suya mı düşmüştün?

– Evet, bir kaç defa düşmüştük.

Nineciğim, derdini kime anlatacağını bilemiyormuş. Sofrayı kurduktan sonra, Ahmadkul Dede’ye çay verirken ona yakınmaya başladı:

– Arkadaşınıza iyice fırça çekmeniz gerekiyor. O gün suya düşüp eve sırlıklam olarak geldi. Neyse, olan olmuştur. Ona bir şey demiyorum. Fakat geçende bizi yine aldatmış. Torunumla beni köye göndermişti. Meğerse kendisi iki kavak daha keserek köprüsünü genişletmiş. Neymiş efendim! Koyun, keçi geçemiyormuş... Koyun, keçi geçemiyorsa, bunca seneden beri hiç birine bir şey oldumu ki? Şu adamın hâline bakın şimdi. Öleceğim, gideceğim deyip duruyor.

– Robiyabibi, bırakın ağlamayın, diye teselli verdi Ahmadkul Dede, arkadaşım domuz yılında doğmuşsa bile, kendisi balık gibi suyu çok sever. Çocukken dahi hep suda oynardı. Doktora adam gönderdiniz mi?

– Kabul etmiyor ki bu inatçı arkadaşınız, nineciğimin yine gözleri yaşardı, derdi veren Allah'ım şifasını da verir diyor.

– Hemen gidip, doktoru getireceğim.

– Bırakın komşu, vakit de çok geç oldu, zahmet etmeyin.

– Robiyabibi, arkadaşım bu hâlde kıvranırken ben nasıl rahat yatabilirim ki?

– Doktor da hemen gelmez sanırım, dedi ninem tereddütle.

– Onlar geceleyin çalışmayı sever, daha çok sevap kazanırlarmış.

Ahmadkul Dede fincandaki soğumuş çayını tek yudumda içerek yerinden kalktı. İçinde meyve getirdiği mendilini alarak dışarıya doğru yürüdü. Ninem Kaygıyla:

– Köye kurt gelmiş diyorlar, dedi.

Ahmadkul Dede, kapının eşiğinde durarak güldü.

– Kısa boylu insanın eti tatsız olur. Bizim gibilere kurt dokunmaz.

Galiba ninem, dedem ölürse biz ne yapacağız diye düşünüyordu. Ben de düşünmeye başladım. Önce neyi düşüneceğimi bilemedim. Sonra doktorları düşünmeye başladım. Doktorlar çok iyi insanlardır. Ölmekte olan insanları kurtarırlar. Büyüyünce ben de doktor olacağım. Köyümüzde otuz kadar ihtiyar dede var.

Hiçbirinin ölmesine izin vermeyeceğim. Onların içinde en iyisi dedeciğimdir. Onun ölmesini istemiyorum. İstemiyorum... Acaba insanlar neden ölür? Ölmek, ölmekten daha iyi değil midir? Öldükten sonra eğer kabirde dirilirse nasıl nefes alır acaba?.. Sonra uyuyakalmışım.

Bir müddet sonra garip sesleri duyarak uyandım. Ocağa büyükçe bir ateş yakmışlar. Alevleri evi epey aydınlatmıştı. Doktor amca gelmiş. Adı Çiftçi Şapka. Her zaman büyük bir çiftçi şapkası giyerdi. Beni görmesin diye yorganı yüzüme kadar çektim. Çünkü boynuzlu arabasıyla sokaktan geçtiğinde tüm çocuklarla beraber kabristana kadar arkasından koşarak, onunla alay ederdik. Geçende kar yağdığında arabasını Dilican'ların kapısının önüne bırakarak, kendisi içeri girmiş. Çocuklar lastiğinin havasını indirmişler. Dışarı çıktıktan sonra, hepimizi epey kovaladı. Beni de kovaladı. Hıçkırığa hıçkırığa kaçtım... Ya şimdi beni hatırlayıp dedeme şikâyet ederse ne olacak? Sonunda dayanamadım. Yorganın bir ucunu yavaşça kaldırarak gözetlemeye başladım. Dedeciğimi oturarak, beyaz gömleğini boğazına kadar kaldırmış. Çaydanlığın kapağına benzeyen oyuncakını dedemin karnına koyuyordu.

- Ciğerler temiz, dedi Çiftçi Şapka amca.
- Allah'a şükür, dedi dedem.
- Burasında ağrı var mı?
- Galiba yok.
- Ya burasında?
- Hissetmiyorum.
- O zaman ciğerler temiz. Ya, amcacığım, demek suya bir kaç kere daldın ha?
- İşte... Meğerse gençliğimiz çoktan geçmiş...
- Şimdi de ayaklara bakacağız. Uzatın ayakları.
- Ah ah! dedem nerdeyse yerinden fırlayacaktı.

– Ne oldu?

– Ağrıyor, doktor oğlum. Çok fena ağrıyor.

– Ya ötekisi?

– Yavaş ol oğlum, dikkat et.

– Bak ne demiştim ben, dedi Çiftçi Şapka amca Ahmadkul Dede'ye hitap ederek, her iki ayağın hem damarları hem de kemikleri soğuk almış. Ateşin yüksekliği de bundan. Amcacığım, bu yaşta buz gibi suda kalınır mı hiç?

– Allah da kendini koruyanı korurum, demiş, dedi Ahmadkul Dede nineme hitab ederek.

Dedeciğimin ateşini düşürmek için iğne yapılması gerekiyormuş. Başka çaresi kalmamış. İğne yaptırması için dedeme herkes yalvardı. Ama dedem kesinlikle kabul etmiyordu. Bir müddet direndikten sonra, nihayet içini çekerek ağlamaklı ses tonuyla:

– Tamam, bildiğinizi yapın, diyerek yatağına yüzükoyun uzandı.

Doktor amca, uzunluğu bir karış kadar olan iğnesini çıkararak ucuna bir şey sürmeye başlamıştı. Korkarak yüzümü ters çevirdim. İğneden çok korkuyordum. Köyümüzdeki tüm çocuklar da korkuyordu. Yalnızca Senembuvi korkmuyordu. Çiçek aşısı yapmak için köyümüze doktorlar geldiğinde aşığı ilk olarak yaptırdığını kendi gözlerimle görmüştüm.

– Amca, sizde porsuk yağı olduğunu duymuştum, dedi doktor.

– Evet, önceden çok olurdu, diye içini çekti dedem.

– Şimdi yok mu, yani?

– Avcılığı çoktan bırakmıştım.

– Ne yazık, porsuk yağı kemiği iyi terletir. Şu anda ondan daha iyi ilaç bulunmaz.

Ahmadkul Dede, gülümseyerek:

– Bu deli ihtiyar, avladığı hayvanın gözünden korkacak hâle düşmüş, dedi.

Ninem, dedemin kırmızı güllü, büyük, siyah mendilini doldurarak ambardan çeşitli meyveler getirdi. Bizim ambarda bunun gibi meyveler çoktu. Üzüm, nar, ayva... Hepsini büyükçe ambarın tavanına asmıştık. Ninem köye gittiğinde, bazen Hayitvoy, Dilican, Senembuvilerle birlikte oraya giriyor, şapkamızı atarak üzüm ve narlardan düşürerek yiyorduk. Doktor amca ninemin elindeki mendili görünce:

– Alamam, ayıp olur, dedi. Ninem de: “Alacaksınız, almazsanız olmaz. Çocuklarınıza götürürsünüz, diyerek meyve doldurulmuş mendili Ahmadkul Dede’nin eline verdi. Ahmadkul Dede kapının önünde durarak:

– Bak dostum, şimdi de ananın karnındaymış gibi, rahat rahat uyu, dedi. İnşallah, artık ölmeyeceksin. Söylemiştim ya, ölmene izin vermeyeceğiz. Doktor kardeşi kendim uğurlayacağım. Bu gece çok karanlık oldu. Köye kurt geldiği de galiba doğruya benziyor. Şakir’in sığırını parçalamış.

4.5 PORSUK AVINA ÇIKACAĞIZ

Her zaman olduğu gibi ninem o gün de beni sabah namazına kaldırmıştı. Kalktığımda ninem sobayı yakarak dedeme süt hazırlıyordu.

– Uyandın mı, arslanım, diye sordu dedem. Daha uykulu olmama rağmen koşarak dedeciğime sarıldım.

– Artık ölmeyeceksin değil mi, diye sordum.

Dedem hafif gülümseyerek başıyla “hayır” işareti yaptı. Omzumu sıvazlamaya başladı:

– Hadi şimdi gidip abdest al!

Nasıl abdest alınacağını da öğrenmiştim. Nineciğim öğretmişti. Önce üç defa eller yıkanır, sonra üç defa yüz yıkanır... La ilaha illallah, la ilaha illallah diye dua da okunur. Bu duayı okuyunca cin ve periler çocuklara dokunmazmış. Ben namaz kılmasını da biliyordum.

Namazdan sonra ninem:

– Yavrucuğum, hadi benimle gel! Sığırlara yem vereceğiz. Sen lambayı tutacaksın, dedi.

Ağılımız çok büyüktü. Eğer duvarındaki delik kapatılırsa gündüz vakti bile içerisi çok karanlık olurdu. Sığırlarımız da çoktu. Büyük sığır, dana, boğa, koyunlar ve koçlar da vardı. Bizim koç, Dilican’ların koçunu bir darbeyle yere sermişti. Dedem, önümüzdeki sonbaharda boğayı keserek, sana büyük bir sunnet düğünü yapacağız demişti. Düğünümün bir an önce olmasını istiyordum. Yeni hırkamı, yeni takkemi, süslü çizmemi giyerek, herkesi kıskandırarak oynayacaktım.

– Gelmişken sığırı da sağalım, dedi ninem.

– Tamam sağalım, dedim ben de.

Ninem sığırı sağarken buzağısını tutmayı severdim. Buzağı çok hoştu. Bazen sıcacık diliyle yüzümü yalıyordu. O, yüzümü yalarken ben de onun yumuşak yününü okşuyordum. Yüzümü sıcak tenine koyarak “buzağım benim, şekerim benim” diye seviyordum.

– İçmek istiyor musun, dedi ninem sığırı sağdıktan sonra.

– İstiyorum, dedim. Boynumu uzatarak kaptaki köpüklü ılık sütü dişlerimin arasından sızdırarak içmeye koyuldum. Ninemin dediğine göre, kim yeni sağılan sütü sık sık içerse çok güçlü olurmuş. Güreşte herkesi yenermiş. Geçende sütü çok içtiğim günü Hayitvay’ı iki kere yenerek on üç tane cevizini kazanmıştım.

Ağıldan çıktığımızda Ahmadvul Dede daha yeni gelmiş, ayakkabısını çıkartıyordu.

– Nasılsın dostum, iyileştin mi, diye sordu dedeme.

– Allah’a şükür, dedi dedem.

– Ateşin düştü mü?

– Epey düştü galiba.

– Bak ne diyeceğim, bence doktorlara da güvenmek gerekir.

– Evet tabi ki, onlar da Allah’ın kuludur.

Ahmadvul Dede bana bakarak dua etmeye başladı:

– İlahi, hepimize iyilik sağlık ver, arkadaşşıma da şifa ver. Amin!

– Amin, diye ben de sobada ısıttığım sıcak ellerimi yüzüme sürdüm.

Ahmadkul Dede bütün gece uyuyamamış. Yetmiş senelik arkadaşım dertle kıvrılırken ben nasıl uyuyabilirim, demiş. Gece boyu tıpkı dikenin üzerinde yatmış gibi zorlanmış. Bugün porsuk avına çıkacaktı. Onun için dedeğim küçük kapanlarından en az iki tanesini vermesi gerekiyormuş...

– Bana bak Molla Ahmad, porsuk çok uyanık olur. Onu tuzağa düşürmek çok zordur. Ahmadkul Dede biraz alınarak:

– Daha önce düşürürdük ya, dedi.

– O zamanlar yanında ben olurdum.

– Kapanı ben kurardım. Ama hayvan kapana düşünce av benimki derdin. Tavşan kestiğimizde, ktırdatarak yersin diye bana kulağını verirdin. He he he! Hadi dostum, kırma beni, lütfen ver şu kapanlarını. Bunu senin için yapıyorum. Yoksa, bu soğukta ne işim var benim oralarda.

Dedem gözlerini yumarak bir müddet sessiz kaldı. Hepimiz onun ne diyeceğini sabırsızlıkla bekliyorduk. Ben de sessizce “Allah’ım, dedeğim evet desin, ava ben de çıkayım. Amin!” diye fısıldıyordum.

– Zorlanacaksın dostum, dedi dedem.

– Zorlanacaksam senin için zorlanacağım, Erke. Eğer şu anda, arkadaşına yararlı olur deseler, cehennem ateşini getirmeye bile hazırım.

Dedeğim solmuş yüzüne kan gelmiş gibi oldu. Gözlerini iri iri açarak hafif gülümsedi.

– Bak hanım, ne kadar iyi bir arkadaşım var, dedi gururla, o gün suda boğulurken iyi ki seni kurtarmışım, değil mi dostum?

– Sen aslında kendine yararı olur diye kurtarmışsın. He he he!

Hepimiz güldük. Dedeciğim herkesten de daha çok güldü. Ben yerimden hızlıca kalkarak, ava ben de çıkacağım, dedim.

– Ne, diye üçü birden haykırdı. Senin ne işin bu soğukta?

– Çıkacağım işte, çıkacağım.

– Hiçbir yere çıkmayacaksın, kızmaya başladı ninem.

– Çıkacağım, diye direndim.

– Haddini bil.

– Kendin haddini bil.

Ninemle dedeme bir şeyi kabul ettiremezsem yere yatarak ağlamayı öğrenmiştim. Önce keçenin üzerinde ağlıyor, yine kabul etmezlerse yere yatarak hıçkırığa hıçkırığa ağlardım. Ağlarken gözümün kenarıyla onları gözetlerdim. Üstüm başım toprak olmasın diye hemen kabul ederlerdi. Bu sefer de aynı şeyi yaptım. Ninem elimden çekerek kaldırdı. Teselli vermeye başladı:

Ağlama, koçum. Seni Altınbibi ninenlere Yasin-i Şerif okumaya götüreceğim. Yeni çizmeni de giyeceksin.

– Yaşlı kadınları sevmiyorum. Hiç birinin ağzında dişi yok, diye yine yere oturarak ağlamaya devam ettim, o yaşlı kadınların yakınmasını da sevmiyorum.

Ahmadkul Dede çok iyi biriydi. Beni oturduğum yerden kaldırarak gözlerimden öptü. Bırakın, benim paşa oğlumu kırmayın. O da gelsin benimle. Eğer yorulursa arkama bindiririm.

– Tamam, dedi dedem sonunda, eşekle gidirsiniz.

Eşeği ahırdan kendim çıkardım. Torbalara iki tane küçük kapan koyduk. Büyüklerini almadık. Onları kurt, tilki gibi hayvanları avlamak için kullanırız.

Dedem demişti bunu. Torbaya bir miktar arpa ve ot da koyarak yola koyulduk... Çok heyecanlıydım. İlginç şeyler görecekmişim çünkü. Döndükten sonra Dilican, Kulican ve Hayitvoy'lara övünerek onları kıskandıracaktım.

Bir müddet gittikten sonra:

– Dedeciğim, hadi biraz konuşalım, dedim canım sıkılarak.

– Neyi konuşacağız peki? diye sordu Ahmadvul Dede.

– Her şeyi.

– Her şey dediğin de ne?

– Evet... dedem artık ölmeyecek değil mi?

– İnşallah iyileşecek, ölmeyecek.

– Hiç ölmeyecek, öyle değil mi?

– Hiç ölmeyecek.

– Bin yaşa mı girecek?

– Evet, bin yaşa girecek.

– Hayır, ciddi soruyorum.

– Ben de ciddi söylüyorum. İyi insanlar hiçbir zaman ölmez.

– Dedeciğim iyi insan mıdır?

– İyidir.

– Çok mu iyi?

– Evet çok iyi. Deden çok cömert bir insandır.

– Cömert ne demek?

– Bilmiyor musun?

– Hayır, bilmiyorum.

– Cömert, eli açık, hayırlı işleri, iyiliği çok yapan demektir. Sizin bahçe büyük, üzümünüz de çok, değil mi? Hepsini de kendiniz yiyemezsiniz, haklı mıyım?

– Evet.

– Deden, üzümün yarısını, sevabı çatışmada şehid olan oğullarıma gitsin diye yetimlere, kimsesizlere dağıtır. İşte buna cömertlik derler. Şimdi anladın mı?

– Hayır anlamadım.

– Sen neyi anlıyorsun peki?

– Her şeyi anlıyorum.

– ... Dahası, deden çok güçlü kuvvetli birisidir. Ayrıca çok usta bir duvarcıdır. Mahalledeki duvarların hepsini tek başına örmüştür. Ellerine bak. Büyük bir tabak kadar neredeyse. Dört tane yardımcı bile ona iş yetiştiremiyordu. Yaptığı işler için ücret bile almazdı. Sevabını merhum oğullarıma bağışlayın derdi... Deden, fidan dağıtmayı da sever. Köyümüzdeki bahçelerin hepsinde onun fidanlarından vardır. Bu da cömertliktir, oğlum. Şimdi anlamışsındır?

– Birazcık anladım.

– Nasıl bir çocuksun sen yahu?

– İyi bir çocuğum.

– Eğer iyi bir çocuksan şimdi biraz sus.

– Susmak istemiyorum. Siz mi daha güçlüsünüz yoksa dedem mi daha güçlü?

– Ben daha güçlüyüm.

– Siz çok ufaksınız. Dedemin ancak bir eli kadarsınız. Nasıl daha güçlü olabilirsiniz ki?

– Bana ufak pehlivan derler!

– Dedemle hiç güreşmiş miydiniz?

– Evet.

– Kim yenmişti?

– Dedeni çatıya fırlatmıştım.

- Olamaz.
- İnanmıyor musun?
- Hayır.
- Tamam, eve dönünce güreşeceğiz. O zaman görürsün. Hadi sus artık!

“Dedemle güreşirse kim yener acaba? Ya dedem yenilirse?” diye düşünüyordum. Sonra sormak istediğim şeyi unutarak sustum.

Dağ tarafına doğru gidiyorduk. Her taraf bembeyaz karla kaplıydı. Dağlar, ovalar, bizim gittiğimiz yollar. Her taraf bembeyaz ve aydınlıktı. Bakınca insanın gözü kamaşıyordu. Ava çıktığım çok iyi oldu!

Uzaklarda, gökyüzünde kuş sürüleri uçuyordu. Sürüler birleşiyor, ayrılıyor, sonra yine birleşiyor, yine ayrılıyordu. Anlaşılan oynuyorlardı. Ne güzel uçuyordu onlar! Keşke o anda ben de bir kuşa dönüşerek yükseklerle uçsaydım. Kanatlarımı çırparak o kuşlarla onyardım... Bizim geçtiğimiz kayısı bahçelerinde çeşitli kuşlar vardı. İşte, bir sürü serçe uçuşarak kayısı ağacına kondu. Üstümüze ağaçtan kar döküldü. Biraz ileride tavuk büyüklüğünde olan kargalar, dallara konarak düşünceye dalmıştı. Zavallılar herhâlde, artık yemeği nereden bulacağız diye düşünüyordu. Kömür gibi siyah saksağanlar durmaksızın daldan dala uçuyordu. O kadar çoktu ki onlar. Komşumuz Sultonali ağabey, geçen sene ayva ağacına tuzak kurarak bir saksağanı yakaladığında, onu bir torba ceviz karşılığında almıştı. Saksağanı büyük bir tabağın altına kapatmıştı. Ninem yanlışlıkla tabağı kaldırarak kuşu kaçırmıştı. Belki de o kuş şu anda bunların arasındadır. Beni tanıyor mu acaba? Onlarda hatıra olmaz ki.

- Dedeciğim, hadi biraz daha konuşalım, dedim yine canım sıkılarak.
- Az önce konuştuk ya, dedi Ahmadkul Dede.
- Lütfen dedeciğim, biraz daha konuşalım.

- Oğlum, sana laf yetiştiremiyorum ki.
- Tamam yetiştiremezseniz bile konuşuruz. Sizin boyunuz neden bu kadar kısa?
- Ben kısa boylu muyum?
- Evet. Daha dñn kendiniz kısa boylu insanın etini kurt yemez demiştiniz.
- Ben kısa boyluysam, hadi gel boylarımızı ölçüşelim.
- Ama ben daha çocuğum.
- Çocuk olsan bile ölçüşebiliriz.
- Hayır, boyunuzun neden bu kadar kısa olduğunu söyleyin.

- Ah oğlum, paşa oğlum, iyice tutun ki eşekten düşmeyesin. Ama böğürümden tutma. Gıdıklıyorsun... Allah, bir kere böyle yaratmış. Kullarının elinden ne gelebilir ki? Anlaşılan deden sana söylememiş. Ben erken doğmuşum. İnsan annesinin karnında dokuz ay dokuz gün ve dokuz saat bulunur. Bunu biliyorsun, değil mi?

- Hayır bilmiyorum.
- Sen neyi biliyorsun?
- Her şeyi biliyorum.
- Annem öküzden korkarak beni yedi ayda doğurmuş. Beni herkes gibi beşikte değil bıldırcın gibi torba kafeste büyütmüşler.
- Sonra o öküzü ne yapmışlar?
- Herhâlde kesmişlerdir.
- Ya sonra?
- Sonra da boyum işte böyle kısa olmuş.
- Bıldırcın gibi ötmesini bilir misiniz?
- Bilirim.

– Hadi, ötün o zaman.

– Hayır oğlum, önce porsuğu yakalayalım. Onu kesip yağıyla dedenin ayağını iyileştirelim. Sonra dedeni de alarak üçümüz otlağa gideceğiz. İşte orada bildircin gibi öteceğim.

– Hayır şimdi öteceksiniz.

– Ötmeyeceğim.

– Yoksa gıdıklayacağım.

– Çek elini. Sahiden gıdıklanıyorum, oğlum... Bak, nehre de geldik. Sanırım, yaya geçmemiz gerekecek. Eşeğimiz buzun üzerinden geçemez. Önce sen in. Aferin...

4.6 PORSUK UYANIK OLUR

Eşekten indikten sonra, ikimiz de sessizce nehir tarafına baktık. Ahmadkul Dede ne tarafa baktıysa ben de o tarafa bakıyordum. Herhâlde suyu daha seyrek, geçmesi daha kolay olan yeri arıyordu. Ben de bu kadar su nasıl oluşur acaba, diye düşünüyordum.

- Buradan geçeceğiz, dedi Ahmadkul Dede.
- Tamam, buradan geçelim, dedim ben ede.

Eşeğim çok usluymuştu. Onun gibisi hiçbir yerden bulunmazdı. Korkmadan buzları kırarak geçiyordu. Yanlışlıkla kuyruğundaki yününden çekmeyeyim diye sağ elimi koltuğumun altına sokmuş, iki gözümü de kapatmıştım.

- İşte buna iyi eşek denilebilir, dedi Ahmadkul Dede, diğer yakaya geçtikten sonra, eşek değil Hazreti Ali'nin küheylanı bu.
- Evet küheylan, dedim ben de.

Tepeye çıkarak, bir müddet etrafı seyrettim. Tepeden uzaktaki köyler, az önce geçtiğimiz kayısı bahçesi gözüküyordu. Porsuk avlayacağımız orman çok geniş olup, ta dağın eteklerine kadar uzanıyordu. Deve dikenini, çalılar ve adını bilmediğim diğer otlar karın altında başlarını eğerek duruyordu. Tıpkı dedem gibi başlarına beyaz sarık sararak namaz kılıyor gibiydi onlar. Ormanın içinde epey yürüdük.

- Şuna bak, dedi Ahmadkul Dede durarak.
- Nereye, dedim acele. Çünkü o sırada konuşmayı çok istiyordum.
- Buradan kurt geçmiş, izini görüyor musun?
- Dedeciğim, bu köpeğin izi değil mi, dedim hayretle.

– Köpeğin izi yuvarlak olur. Uzun olduğunu görmüyor musun? Bu, kurdun izi yavrum. Senin bilmemen doğaldır aslında. Daha önce hiç ava çıkmamışsın ki... Köyden dağa doğru geçmiş. Karnını da iyice doyurmuş. Baksana, izleri kara derin batmış... Galiba dün geceleyin geçmiş. İzi daha buz tutmamış. Dur bakayım!

Ahmadkul Dede benim önümde durarak hemen yanımdaki otsuz, karı ezilerek toprağa karışmış yere kaşlarını çatarak uzun uzun baktı.

– Ne oldu, dedeciğim, diye sordum telaşlanarak.

– Burada iki kurt epey dövüşmüşse benziyor.

– Gerçekten mi dövüşmüşler?

– Hayır, galiba oynamışlar. Annesiyle yavrusu olmalı. İzlere bak. Biri büyük, ağır olduğundan kara daha derin batmış. Öbürü daha ufak, kara o kadar derin batmamış...

– Dedeciğim, çok korkuyorum, dedim gerçekten korkarak.

– Korkma, oğlum.

– Korkmamak için uğraşıyorum; ama yine de korkuyorum.

– Yiğitler korkmaz ki evladım.

– Ben daha yiğit değilim. Büyüyünce yiğit olacağım. Hadi şimdi eve dönelim.

– Biz porsuk avlamaya geldik ya oğlum.

– Dedeciğim iyileşirse hep birlikte avlayacağız. Dedemin tüfeği var. Ağıla saklamış. O tüfeği de getireceğiz.

– Dedenin tüfeği de mi var?

– Kimseye söyleme demişti.

– Korkma oğlum, gel elinden tutayım. Aferin. Kurttan korkmayacağız inşaallah. Yanımdaki bıçağı görüyor musun? Hazreti Ali'nin kılıcı gibidir.

Ahmadkul Dede, topuğuna kadar gelen kılıftan bıçağını çıkararak, havada oynattı. Bıçak gerçekten de çok uzundu. Oğlum, Allah insanı her canlıdan üstün olarak yaratmıştır. İnsanın meleği çok büyük olur. Çok aç olan kurt dahi her zaman ona yaklaşamaz... Şu anda yaylalarda koyun, kuzu çok olduğundan kurtlar toktur... Biraz daha yürüyelim. İleride Tentaksay'ın dereleri var. Dedenle ikimiz tavşan ve porsukları işte orada avlardık. Biraz daha ilerisinde tilki ve kurtlara tuzak kurardık. Ama kurtlar çok kurnaz olur. Birisinin tuzağa düştüğü yere diğerleri hiçbir zaman adım atmaz... Eşeğe binmek istiyor musun?

– Hayır, eşeğin üstünde korkarım, dedim.

– Hay Allah'ım, bu çocuk yine korkarım diyor, – Ahmadkul Dede kızarak elini silkti,

– Sen Erke Dede'nin torunu olamamışsın.

– Kim olmuşum peki?

– Korkak olmuşsun.

– Hiç de öyle değil. Fakat azıcık korkuyorum, o kadar.

– Deden, senin yaşındayken çok cesurdu... Delikanlılık döneminde de tek başına bir boz kurdu devirmişti. Anlatmış mıydı sana?

– Hayır anlatmamıştı.

– Neyse, sonra anlatırım.

– Şimdi anlatacaksınız. Yoksa, yine korkacağım.

– Bu olay seneler önce olmuştu... O sene bozkıra kavun dikmiştik. Kendimiz de oraya külübe yaparak taşınmıştık. Aydınlik bir geceydi. Deden yattığı yerde garip sesler duymuş, başını kaldırıp bakınca kavunların arasında birisinin eğilerek dolaştığını görmüş. Kim o diye seslendiğinde cevap alamamış. Yavaşça ona doğru yaklaşırken kurt dedene doğru atlamış. İyi ki kurdun alt çenesi, dedenin eline takılmış. Deden çok güçlü, kuvvetli biriydi. Kurdu büke büke, sonunda belini kırmış... Sonra beni çağırdı.

- Peki, sonra ne oldu, diye acele sordum.
- Sonra derisini yüzdük.
- Bu bıçağınızla mı?
- Hayır, o zaman başka bir bıçağım vardı.
- Ya sonra?
- Yavrucuğum, dedenin söylediği gibi çok gevezeymişsin.
- Siz de gevezeymişsiniz, dedim kızarak o korkunç olayı neden anlattınız bana? Şimdi yine korkuyorum.
- Doğru söyledin. Anlatmamalıydım... Korkma. Şimdi ateş yakacağız. Tüm yırtıcı hayvanlar ateşten korkar... İşte kapanı kuracağımız yere de az kaldı. İlerideki dereye çok porsuklar olur. Daha önce dedenle bu civardan birçok porsuk ve tavşan avlamıştık. Kış boyu tavşan eti yerdik.

Ahmadkul Dede, torbada bir balta da getirmişti. Baltayla oradaki dikenlerden, çalılardan keserek hemen bir ateş yaktı. Ellerimizi ısıttık. Sonra sıcak ellerimizi, dua ediyormuş gibi yüzlerimize sürdük. Ahmadkul Dede ne yaptıysa onu aynen taklit ediyordum. Sağa baktıysa sağa, sola baktıysa sola bakıyordum. O taraflarda kurt olabilir mi, diye düşünüyordum.

- Bak oğlum, şimdi sen burada biraz bekle, .
- Ahmadkul Dede yerinden kalkarak, dere tarafına baktı.
- Siz nereye gidiyorsunuz, dedim ve ben de alelacele yerimden kalktım.
  - Ben dere tarafına gidip bu kapanları kuracağım.
  - Ben de geleceğim.
  - Akıllı oğlum, bu gölcüklerin üzerindeki buza güvenme. Buz kırılır, suya düşersin. Çok derindir.
  - O zaman beni arkanıza bindirirsiniz.

– Ne?

– Kendiniz dedeciğime söylemişsiniz ya, yorulursa arkama bindireceğim demiştiniz.

Ahmadkul Dede hiçbir şey demedi. Ben de sustum. Eşeği oradaki bir ağaca bağladı. Dedemin suya girdiğinde giyen uzun konçlu lastik çizmesini torbadan çıkartarak ayakkabısının üstünden giydiği başladı. Ben de onu seyrediyordum. Ayakları çok kısaydı. Lastik çizmenin koncu karnına kadar çıktı. Önce beni kaldırarak gölcükten geçirdi. Sonra torbayı aldı.

– Nasrettin’in torunusum diye çok şıarmışsın, dedi nihayet.

– Siz de şıarmışsınız, dedim ben de.

– Anlaşılan, zengin dedenin evinde hizmetçi olduğumu biliyorsun. Babanı da arkama bindirerek büyüt müştüm.

Ben hiçbir şey demedim. Ağlamak istiyordum o anda. Dağlardan da kardan da nefret etmeye başladım. Yolda kurda rastlayabilirim diye korkmasaydım, çoktan kaçmış olurdu. Ahmadkul Dede ara sırada bana bakıyordu. Bir keresinde dudaklarını kıvrarak benimle alay etmeye başladı. Ben de dilimi gösterdim... Bu patikadan taşvanlar zıplaya zıplaya geçmiş. Bir değil, bir kaç tanesi... Zıpladığı, izin kara daha derin battığından anlaşılırmış. İlerideki dikenin üzerinde kar yok. Tavşan, acaba yenebilir mi diye bıyıklı burnunu uzatınca dikenin üzerinde ki karlar dökülmüş. Ahmadkul Dede, bunun gibi şeyleri anlatarak dere boyunda epey yürüdü. Ben de hiçbir şey duymuyormuş gibi hırkasının eteğinden sıkıca tutarak arkasından gidiyordum.

– Rahmancan, dedi aniden durarak.

– Artık sizinle hiç konuşmayacağım, dedim küstüğümü belli etmek için. Bana hep zenginin torunusun diyorlardı. Eğer zenginin torunuysam neden yeni çizmemi

giydirmiyorlar? Ninem, yeni takkemi de giymeme izin vermez. Hep, eskiteceksin diyordu.

– Tamam, istemiyorsan konuşma. İnşallah, aradığımız hazineyi bulduk, Ahmadvul Dede omuzunda taşıdığı torbayı yere koyarak, ellerini bir birine sürtmeye başladı, işte buna porsuk izi derler. Zavallı hayvancıklar tavşan gibi zıplayamaz. Giderken sürünerek kendi izini kapatır. Herhâlde, ava çıkmışlardır. Çocukları da varmış. Gel, yaklaş biraz.

Ahmadvul Dede, büyüklüğü Senembuvi'nin tefi kadar olan kapanı torbadan çıkarttı. Patikadaki karları temizleyerek, kapanı kurmaya başladı. Ayakla basıldığında sıkışan demircikleri iki tarafa açarak, ortasına tetiği yerleştirdi. Sonra torbadan ucunda kazık olan ince bir zincir çıkardı. Zinciri kapana bağlayarak, kazığı yere çaktı. Kapanın ortasına ve etrafına arpa döktü. Kurumuş otu eliyle ezerek onu da döktü. Önce sessizce seyrediyordum. Her ne kadar kendimi tutsam bile, sonunda dayanamayıp sordum:

– Dedeciğim, porsuk buna nasıl düşecek?

– Bilmiyor musun, diye sordu Ahmadvul Dede.

– Bilmiyorum.

– Demek Erke Dede öğretmemiş ha?

– Hiç öğretmemişti.

– Porsuklar buradan geçerken arpa ve otlardan yiyeceğim diye uzanınca işte bu tetiğe dokundu mu, bu demirler şak diye ayağımı sıkacak.

– Zavallı havyancağızın ayağı ağrımayacak mı?

– Ağrıyacak, oğlum.

– Dedeciğim, kurmayalım şu kapanı. Çok acıyorum onlara. Evinde çocukları varsa ağlayacaktır. Anneciğimiz ne zaman gelir diye bekleyecektir... Bırakalım, avlamayalım.

– Peki, o zaman Erke Dede'nin ayağını nasıl tedavi edeceğiz?

– Tedavi etmezsek bile kendiliğinden iyileşecektir.

– Ah yavrucuğum, çok şefkatliymişsin, afferin sana... Hep böyle kal... Porsuk, tavşan, kurt hepsi senin için, benim için, hepimiz için yaratılmıştır. Allah “Ya kulum, bu dünyayı sana veriyorum, ondan yararlan, rızkını bul, fakat israf etme.” haddini bil, demiştir.

– Dedeciğim, siz Allah'ın söylediklerini duymuş muydunuz, diye sordum hemen.

– Hayır, bana kalın kitaplardan okumuşlardı. İmam Dede okumuştur. Hadi şimdi öbür kapıyı da kuralım!

Ben hiç kurmak istemiyordum kapıyı.

– Ama ben yine de acıyorum porsuklara, dedim, hiç olmazsa şu kazığı çıkaralım.

– Oğlum, kazığı çıkarırsak porsuk kapıyı inine sürükleyecektir! Hadi gel şimdi, diyerek Ahmadvul Dede torbayı omzuna attı. Dere boyunca doğu yönüne doğru yürüdük. Epey yürüdük. Ayağım kayarak iki defa düştüm. Nihayet bir yerde durarak ikinci kapıyı da kurduk. Sonra ateş yaktığımız yere geri döndük. Eşeği bağladığımız ip çözülmüştü. Ama iyi ki eşeğimiz kaçmamış, oracıkta bekliyordu.

– Dedeciğim, dedim gözlerim dolarak. Ağlamak istiyorum.

– Ne oldu, arslanım. Bak, işimiz iyi gidiyor.

– Kapanları geri götürelim. Annesi düşerse çocukları ağlayacaktır. Ben de her gün nineciğimi özleyerek ağlıyorum. Canım dedeciğim, hadi geri götürelim kapanları

– Merak etme oğlum, belki de dışı değil erkeği düşecektir.

– Erkeği düşerse de kesecek miyiz?

– Bakacağız oğlum.

– Yağından azıcık alarak, sonra serbest bırakabiliriz, değil mi?

– Evet, doğru söyledin oğlum.

- Öyle yapacaksınız değil mi?
- Evet, öyle yapacağız.
- Yalan söylerseniz bıçağınızı hiç bulamayacağınız bir yere saklayacağım.

Sonra eşeğe binerek, köye doğru gittik. Eve gelinceye kadar, ya Rabbi, porsuk düşmesin kapana, düşmesin, diye fısıldayarak dua ettim.

4.7 DEDELERİN SOHBETİ

Avdan döndüğümüzde, ninem öğle namazını kılmış, yattığı yerden de olsa namaz kılsın, sevap kazansın diye dedemin de elini yüzünü yıkamasına yardım ediyordu. Dedemi görünce “Evet ölmemiş, artık hiç ölmeyecek” diye düşündüm. Ahmadvul Dede:

– İşler yolunda, dostum, artık benim gitmem gerekir. Değirmene yük bırakmıştım, diye kapıya doğru yöneldi. Bir kaç adım attıktan sonra, arkasına dönüp

– Erkevoy, bu torunun çok uyanık biriymiş, artık onu kendime oğul olarak alacağım, diyerek gülümsedi. Nineciğim, kuru fasuliyeli, yoğurtlu boza hazırlamıştı. Böyle hazırlanmış bozayı çok severdim. Yemek yerken kurttan nasıl korktuğumu anlatacaktım. Fakat dedem:

- Avcı oğlum, yemek yerken fazla konuşulmaz, dedi.
- Tamam dedeciğim, dedim hemen.

Kaşığı tam ağzıma götürürken ninem:

– Koçum, akıllı çocuklar kaşığı sağ eliyle tutar, diye beni uyardı. Hemen kaşığı sağ elime aldım. Çünkü bir an önce yemeğimi bitirip o gün yaşadıklarımı arkadaşlarıma anlatmak istiyordum. O anda avlumuzdan birilerinin sesi gelmeye başladı. Ninemle ben hemen yerimizden kalktık. Köydeki ihtiyar dedeler gelmişti. Önde yassı sakallı Esankul Dede, onun ardından köse Kambarali Dede, kambur Yunus Dede ve asalı Matmusa Dede’ler geliyordu. Hepsinin elinde içine bir şeyler doldurulmuş birer medil vardı. Onları görünce çok sevindim. Ninem, dedelerin getirdiği şeyleri alırken, zahmet etmişsiniz, gerek yoktu diyordu. Ben de, ninem keşke öyle demeseydi, ya geri götürürlerse, içinde ne olduğunu öğrenemeyeceğim diye korkuyordum. Sonra ocağın yanına giderek yumuşak postun üstüne bağdaş kurup oturdum. Artık dışarıya çıkmak istemiyordum. Çünkü ihtiyar dedelerin sohbetini dinlemeyi çok seviyordum. Hiçbir şeyi dinlemiyormuş gibi cevizlerimi oyanayarak oturur; fakat söylenenlerin hepsini dikkatle dinlerdim. Dinlemeyeyim diyordum. Ama bir türlü dinlemeden edemiyordum. Yaşlılar Köse Kambarali Dede’nin bahçedeki külübesine öğle namazını kılmak için gizlice toplanmışlar. Dedeciğimi ziyaret etmeye orada karar vermişler. Erke Dede’nin kimsesi yok. Kışın bu soğuk günlerinde ihtiyacı olan şeyler vardır. Yaşlı hanımının elinden fazla bir şey gelmez zaten. Arkadaşımızı böyle günlerde ziyaret etmezsek olmaz diye gelmişler.

İyi ki dedemin arkadaşları çokmuş. Arkadaşı çok olan insan hiçbir zaman ölmez diye düşünüyordum. Bu arada, içindekileri merak ederek dedelerin getirdiği mendillere bakmayı da ihmal etmiyordum.

– Evet, Erkavoy oğlum her şeyi anlat bakalım, ne oldu böyle, diye sordu yassı sakallı Esankul Dede. Önce neden dedeme “oğlum” dediğine şaşırdım. Sonra yüz yaşına girenlerin, yetmiş yaşına girenlere “oğlum” demesinin doğal olduğunu düşünerek buna aklımın erdiğine çok sevindim. Ninem mendilleri açmaya başladı. Birinde gözleme vardı. “Gözleme gözleme yüksek yerden atlama.” diyesim geldi ama kendimi tuttum. Bir başka mendilde iğde vardı. Çok sevinmiştim. İğdeyi sevdiğimden değil onun çekirdeğiyle oynamayı seviyordum. Sapanla atıldığında çok uzağa gider, ama fazla acıtmazdı. Senembuvi’yi kovalayacaktım onunla.

- Çok acayip bir dönem oldu bu, dedi dedelerden biri.
- Namaza izin yok!
- Kur'an tilavetine izin yok.
- Kitap okumaya bile izin yok.
- Camiye gitmeye izin yok.
- Cenazeye izin yok.
- Öleni dinimize göre gömmeye izin yok.
- Çok zalim bir zaman oldu, gibi şeyleri söylemeye başladı diğer dedeler de.
- İmam Efendi'yi de hapse atmışlar, dedi kambur Yunus Dede panikle.
- Sahi mi, diye sordu köse Kambarali Dede, daha geçen gün görmüştüm, bakkaldan sabun alıyordu.
- Dün gece götürmüşler!
- Zavallı İmam Efendi, kendisi çok bilgilidir, sohbete katıldı dedem de. Adamcağız, bir kötülük yapmasınlar diye bu ihtiyar hâline aldırmadan polis idaresinin domuzlarına bakıyordu... Kur'anı ezbere biliyor, tefsirini de çok iyi yapıyordu...
- Ama kötülük işte o domuzlardan gelmiş.
- Nasıl yani?
- Dişi domuz yakında doğurmuş. Kış günlerinde yem az olduğundan, kendi yavrularını yemiş.
- Domuz yavrusunu yer mi?
- Evet, sahiplerine benzer, pis hayvan.
- Allah korusun.
- Bugünler de mi gelecekti başımıza?
- Polis amiri gelip İmam Efendi'ye, domuzun yavrularının nerede olduğunu sormuş, diye konuşmasına devam etti Yunus Dede. İmam Efendi, annesinin yediğini

söyleyince amir çok kızmış. “Hayır, sen bize zarar vermek için idaremizde çalışıyorsun. Domuzları nereye gömdüğünü söylemezsen, sakallarını tek tek yolacağım.” demiş. İmam Efendi, domuzuna da kendine de lanet olsun, diye çekmiş gitmiş... Dün gece götürmüşler.

Herkes sustu. Ninem saçaklı sofraya bezini sererek sofraya kendi meyvelerimizden getirdi. Esankul Dede bir salkım kuru üzümü eline alarak inceledi. Sonra:

– Erkavoy, rahmetli baban da, ruhu şad olsun, kuru üzüm yapmasını çok iyi bilirdi. Senin yaptıkların da fena değil, aferin. Matmusa Dede, yanından ufak bıçağını çıkararak, nar kesmeye başladı. Narın taneleri simsiyahtı. Görünce ağzım sulandı. Ama elimi uzatmaya utandım. Kambarali Dede, ninemin getirdiği çaydanlığı soğumasın diye başındaki şapkasıyla kapattı.

– Sanırım bizim de suçumuz var, diye konuşmaya başladı Matmusa Dede.

– Evet, ilk önce kendimiz insafı unuttuk.

– Allah’ı unutunca başımıza her türlü bela gelebilir.

– Herkesi birbirine bekçi, birbirine düşman yaptılar.

– Kâfir de olsa Akpaşa (Çar) daha iyiydi, en azından dinimizi yaşıyorduk onun döneminde.

– Yunusvoy yavaş konuş, duvarın da kulağı var derler, tarzında konuşmalar başlamıştı. Hemen dedelere dikkat etmiyormuş gibi ters oturarak söylenenleri dinlemeye koyuldum. Yunus Dede:

– Erkavoy, zengin güveyinin oğlu olan torunun bu mu, diye sordu.

– Allah’a şükürler olsun, dedi dedeciğim, iyi ki yanımda, çayıma bakar, sığırlara yem verir, yardımcımdır...

– Yanıma gel oğlum, dedi Yunus Dede, al bu ayvayı, bak çok güzelmiş. Hadi şimdi dışarıya çıkıp arkadaşlarınla biraz oyna.

Biliyordum, beni kandırarak dışarıya çıkarıp, kendileri ilginç şeyleri konuşacaktı. Ben de saf değildim. Hemen yerimden kalkarak:

– Dedeciğim, akıllı çocuklar soğukta dışarıya çıkmaz, dedim.

– O zaman bizim eve gidebilirsin, dedi Yunus Dede, arkadaşların avluda ceviz oynuyor, onlara katılırsın.

– Ben ceviz oynamayı sevmiyorum, dedim. Hiç çıkmak istemiyordum. Ninem, misafir geldiğinde sen lafa karışmadan çay kaynatırsın demişti. İşte çayı kaynatıyorum.

Dedeler birbirlerine baktılar. Kendi dedem hafif gülümser gibi oldu. Sonra da ayak ağrısı hakkında konuşmaya başladılar. Çok ağır bir hastalıkmiş, ayağın olup da yürüyemezsen bundan daha kötüsü yokmuş. Dedeciğimin ayağı varmış, fakat başı yokmuş. Çünkü başı olsaymış ayağına iyi bakması, soğuk suya girmemesi gerekiyormuş. Dedeler gülüştüler. Ben hemen dönüp dedeciğime baktım, iyi ki, başı yerindeydi... Ayak ağrısının tedavisi kayısı odununun ısıyla koçun yağıymış. Koçun yağıyla pilav hazırlayıp, doyasıya yiyerek, yağdan ayağa da sürerek, sobanın yanında uyumak gerekiyormuş. İşte o zaman ayak öylesine terlermiş ki uyanınca ağrısından eser bile kalmazmış. Lokman Dede denen ünlü bir doktor öyle demiş. Bunların hepsini kambur Yunusali Dede söyledi. Diğer dedeler de onun konuştuklarını başlarıyla onaylıyordu. Deminki mendillerin birinde yeni kesilen siyah koçun eti ve yağı varmış... Kendimiz pilav yapıp Erkavoy ile muhabbet edelim diye gelmişler.

– Robiyabibi, diye ninemi çağırdı Yunus Dede.

Ninem avludan cevap verdi:

– Buradayım.

– Kayısı odunundan var mıdır?

– Komşucuğum, bir haftadır arkadaşınız için odun yakıyoruz. Maalesef odunumuz bitti.

– Hiç olmazsa kütüğü var mı? Erkavoy yaz boyu kazımıştı ya onları.

– Kayısının kütüğü de büyük parçası da çoktu. Bahçe tarafına yığmıştık onları.

Bunu duyunca, Yunus Dede nineme:

– Siz bizim eve çıkabilirsiniz. Arkadaşınız tek başına kalmıştı. İkiniz dertleşir, muhabbet edersiniz. Pilavı kendimiz yapacağız. Biz erkeklerin de biraz özgürlüğe ihtiyacı var, dedi. Ben telaşlanmaya başladım. Bana da git derlerse, ne yapacaktım? Koç yağı ayaktaki ağrıyı nasıl yok ettiğini görmek istiyordum. Aslında çok ilginçti. Ağrı nasıl bir şeydir? Ayağın içine nasıl girer? Çıkarken nereden çıkar? Ağızdan mı acaba? Bunları düşünürken, dedem çağırdı:

– Rahmancan, dedelerine bıçakla tahta getir.

Bana iş yaptırdıklarına çok sevinmiştim. Artık hiç gitmeyecektim. Konuşulacak ilginç şeylerin hepsini dinleyecek, sonra da arkadaşlarıma anlatacaktım... Kâh eve giriyor, kâh avluya koşuyordum. Testere buldum, balta istediler. Ağıldan baltayı getirince şimdi de keser istediler. Evden kevgiri getirdim. Tuzluğun nerede olduğunu sordular... Ama ilginç şeyleri hiç konuşmuyorlardı. Geçen hafta pazarda koyunun fiyatı kaç para olmuş? Bu da konuşulur mu yani? Kurtları, küheylanlara binen komutanları konuşsalar keşke. Korku hikâyelerini çok seviyordum. Önce biraz korkuyor, sonra da hiç korkumuyordum...

Kütüğü tut, dediler. Neymiş, testereyi çekerken sabit durmuyormuş. Hiç de tutmayacaktım. Eğer ilginç şeyleri konuşsalar seve seve yapardım. Ninemle Hayitvoylara gitmiş olsaydım, şimdi ceviz oynuyor olacaktım. Şimdi mi gitsem acaba? Ama dışarı artık çok karanlık olmuştu. Cinlerden korkuyordum... İçeriye girdim. Kazanda bir şeyler kaynıyordu. Yağmur yağdığında gölcükteki su nasıl şişerse aynen öyle kaynıyordu. Biliyordum. Pilav hazırlıyorlardı. Hazır olunca buyrun buyrun diyerek yiyecekler, sonra da dedeciğimin ayağına yağ sürecektirdi. Yağ sürünce dedeciğimin ayağı iyileşecekti. Hiçbiri konuşmuyordu. Gözüm doldu. Neredeyse ağlayacaktım.

- Bir şey mi oldu, oğlum, dedi dedeciğim. Hadi gel yanıma.
- Gelmeyeceğim, dedim elemle.
- Ah, ne oldu oğlum?
- Ağlamak istiyorum.
- Misafirlerinin yanında ayıp olur ama!

Hiçbir şey demeden mahsustan keçenin tozunu çıkartarak odanın yukarı tarafına geçtim. Duvardaki rafta teneke kutunun içinde dedemin verdiği madeni paralar, çaydanlığın kapağı, parlak demirden yapılmış ufak toplarım vardı. Onları kutudan çıkartarak oynamaya başladım. Esankul Dede bir eliyle kulağını kapatarak:

- Evladım ne yapıyorsun sen, diye sordu.
- Oynuyorum, dedim.
- Oyuncakların o kadar çok mu?
- Evet çok.
- Bize de göster bakalım, öyleyse.

Yeni çizmemi ya da oyuncaklarımı göstermeyi kendim de çok istiyordum. Memnuniyetle kabul ettim.

- Yavrurum, sen çok zenginmişsin, diye övdü Esankul Dede.
- Daha ağılda da var, dedim daha çok övgü almak için. Çünkü övülmeyi çok seviyordum.
- Benim torunlarıma da verecek misin?
- Rahimberdi'ye mi?
- Evet ona.
- Tamam, yarın vereceğim.
- Erke Dede'nin torunu, sen ne cömertmişsin böyle. İnşallah iyi bir insan olacaksın, aferin sana.

– Dedeciğim, ben namazın dualarını da biliyorum, dedim yerimden kalkarak.

– Sahi mi?

– Evet, nineciğim öğretmişti. İnanmıyorsanız dedeme sorabilirsiniz.

– Biliyor, dedi dedem, akıllı oğlum, hadi dedelerine bir oku bakalım!

İki parmağımı tıpkı ninemin öğrettiği gibi kulağımın yumuşak yerine dokundurarak okudum.

– Arslanım benim, akıllı yavrum, gel buraya alnından öpeyim, dedi Esankul Dede. Sonra diğer dedelerin de yanına gittim. Alnımdan öperek omuzumu sıvazladılar. Çok övdüler, nar, üzüm verdiler. Erkavoy, inşaallah şu torunun camiye imam olacaktır. Sonunda dedem yanına çağırdı:

– Gel otur, biraz dinlen. Sabahtan beri zıplayıp oynuyorsun, yorulmuşundur, dedi.

– Uyumak istiyorum, dedim.

– Birazcık sabret, önce pilavı yiyelim.

– Dedeciğim, pilav çok sıcak. Yerken ağzım yanacak.

Dedem hiçbir şey demedi, sadece alnımı okşadı. Dedeler yine İmam Dede hakkında konuşmaya başladı. Kokan'a gittiğinde büyük imamların hepsi ona selam vermiş. İlmî o kadar çokmuş ki onun yanında diğer imamlar ağız bile açamazmış.

– Böyle bir velî insanı hapse attılar, dedi dedelerden biri.

– Cahillerin zamanı oldu bu, dostum, dedi diğeri.

Ben de cahil ne demek olabilir diye düşünmeye başladım. Ama bir türlü bulamadım. Neyse sonra sorarım diye, artık dedem hakkında düşünmeye başladım...

İnşaallah ölmeyecek. Arkadaşları çok olan insan hiç ölmez. Onlar odun hazırlar, pilav yapar, ayağına yağ sürer, ölmesine hiç izin vermez. Arkadaşları çok...

Ben de dede olduğumda ölmeyeceğim diye düşünüyordum. Sonra uyuyakalmışım... Rüyamda dedemi gördüm. İkimiz de cennete gitmişiz. Kanatlarımız da vardı. Kanatlarımızı çırparak uçuyorduk. Her tarafı sis kaplamıştı. Hiçbir şey görünmüyordu. Aniden dedemin kanatları kaybolarak, kendisi yere düştü.

– Dedeciğim, diye bağırdım. Sonra uyandım. Misafirlige gelen dedeler gitmiş, ninem de eve dönmüştü. Uykulu hâlimle dedemden tarafa dönerek boynuna sımsıkı sarıldım. Artık ölmeyeceksin, öyle değil mi, diye sordum.

– Ölmeyeceğim, dedi dedem omuzlarımı sıvazlayarak.

– İnşallah hiçbirimiz ölmeyeceğiz, hep birlikte yaşayacağız.

4.8 NİNEM MASAL ANLATTI

Kahvaltayı yaptıktan sonra sıcacık sobanın yanında uyuyakalmışım. Gözümü açtığımda dedeciğim yastıklara yaslanıp horlayarak uyuyordu. Dedeciğim uyurken çok horlardı. Ninem. “Dedenin bu alışkanlığı iyidir, evimize hırsız girmez.” derdi. Daha önce bir köpeğimiz varmış. Ben o köpeği hiç görmemiştim. İşte o köpeğimiz horultuya hiç dayanamazmış. Dedem horlamaya başlayınca o da kapıya gelerek hırlamaya başlamış... Nineciğim pencere tarafına dönerek mendile gül dikiyordu. Biliyordum, seneye benim büyük düğünümü yapacaklardı. Düğünde herkese birer tane dağıtmak için yüz tane güllü mendil lazım olacaktı.

Yavaşça yerimden kalktım. Sessizce yaklaşarak ninemin boynuna sarıldım.

– Kimsin sen, diye sordu ninem başına kaldırmadan.

– Tahmin et bakalım, dedim sesimi biraz farklılaştırarak.

– Benim torunlarım çok, birisi gelmiştir.

– Bu benim, diye güldüm. Arkasından gelip sarıldığımda, nineciğim beni hiç tanıyamazdı.

Pencereden dışarıya baktım. Dışarıda kar o kadar çok, o kadar hızlı yağıyordu ki... Milyonlarca kar tanesi bir birini koyalayarak yağıyordu. Çok güzel bir manzaraydı. Evimiz tepenin üstüne yapılmış olup penceremiz sokak tarafta olduğundan, ninemle oturduğumuz yerden uzak, Atahan Dede'nin avlusu ve kayısı bahçesinin ötesindeki köy bile görünüyordu. Her yerde kar yağıyordu... Bu kadar çok kar nereden gelir, hep yağmaya devam ederse gökyüzünde tükenmez mi?

– Nine, dedim.

– Ne istiyorsun, yavrucuğum?

– Ne kadar çok kar yağıyor.

– Görüyorum, arslanım.

– Hayır hepsini görmüyorsun. Daha iyi bak, diyerek ninemin başını pencere tarafına çevirdim.

– Oğlum, buna leylek kar derler dedi ninem yağın karı zevkle seyrederken.

– Neden leylek kar derler? diye sordum merakla.

– Leylek gibi, bembeyaz kanatlarını çırpıp yağıyordan.

– Nineciğim, bu karlar nasıl oluşur?

– Bu da Yaradan Rabbimin bir mucizesidir, oğlum.

– Yaradan Rabbim dediğiniz Allah mıdır?

– Evet Allah'tır.

– Canım nineciğim, lütfen anlatır mısın, nasıl oluşur kar? Geçende Abdurrahim'e sormuştum. “Allah eleğe un koyarak eleyince işte o un yere kar olarak yağar.” dedi. Yalan söyledi değil mi? O kadar unu Allah nereden alır? Gökyüzünde değirmen yok ya!

– Dedim ya! Allah’ın mucizesidir.

– Hayır, anlatacaksın yoksa diktirmem diye dizindeki ipi kaptım, Allah’ın mucizesini anlatacaksın bana.

– Oğlum, sen de her şeyi bilmek istersin. Tamam, fakat sen usluca otur, beni rahatsız etme. Kar hakkındaki masalımı anlatacağım.

– Hepsini anlatacak mısın?

– Evet hepsini.

– Ya uyuyakalırsam?

– Gece vakti olsaydı, uyuyakalırdın. Şu anda gündüz ya. Uyumazsın. Fakat sessizce dinleyeceksin, tamam mı?

– Tamam.

Nineciğim her sefer masal anlatmadan önce gözlerini kapatarak bir müddet sessiz kalırdı. Bu kez de öyle oldu. Galiba masalı hatırlıyordu.

– Uzak, geçmiş zamanda, diye söze başladı ninem. Bizim oturduğumuz Fergana tarafında çok iyi bir insan yaşarmış. İyi ahlaklı, halim selim, deden gibi iyi bir bahçıvan, cömert, eli açık, yetimlere, gariplere yardım edermiş. Beş vakit namaz kılan, oruç tutan iyi bir müslümanmış. Allah, bu mümin insana dört çocuk vermiş. Hepsi de oğlanmış. Oğulları o kadar iyiymiş ki onları padişahlar bile kıskanırmış.

– Nineciğim, ben de büyüyünce o yiğitlere benzeyeceğim, değil mi?

– İnşallah, elbette benzeyeceksin. Laf karıştırma oğlum, yoksa ne söyleyeceğimi şaşırırm. Dedenin oğulları da kendisi gibi cömert ve çalışkan olmuş. Her akşam yataklarına yatmadan önce “Ya Rabbi, bize öyle bir fazilet ver ki bütün dünyadaki insanlara iyilik yapalım. Bu iyiliğimiz hiçbir zaman tükenmesin.” diye dua ederlermiş. Allah onların duasını kabul ederek her birine ayrı bir keramet vermiş. Dua okuyunca büyük oğlan kara, ikincisi yağmura, üçüncüsü rüzgâra, dördüncüsü de güneşe dönüşürmüş. Bir başka duayı okuyarak kendi hâllerine geri dönerlermiş... Kış

gelince kar yağmazsa iyi olmazmış. İnsanlar Allah'tan kar isteyerek her tarafa koşturmuş. Büyük oğlan hemen bildiği duayı okuyarak bütün dünyaya kâh şeker kar, kâh leylek kar olarak yağmaya başlamış. Çocuklar sevinerek:

Kar yağar, kar yağar,

Tarlalara bol yağar

Kar yağar, kar yağar,

Evimize ekmek yağar, diye şarkı söylermiş. Çünkü kar çok yağınca tarlalarda ekinler daha iyi yetişir, nehirlerin suyu çoğalır, çeşitli böcekler karın altına girerek soğuktan kendilerini korumuş... İlbahar geldiğinde karlar eriyerek toprak kurumuş. Otlar, kurumuş toprağı yarararak çıkmaya zorlanır, ağaçların tomurcukları da çok susadık diye gökyüzüne umutla bakarmış. O zaman, ikinci oğlan dua okur, ve ılık biryağmur yağarmış. Çocuklar dışarıya koşuşur, şapkalarını yukarıya atarak sevinçten şiir ve şarkı söylermiş. Sonra bütün dünya yeşilliğe bürünürmüş. Ağaçlar yeşererek bembeyaz çiçek açar, topraktan çeşitli renklerde çiçekler yetişir, yaylalar yemşeyil otlar kaplanır, kırlara kıpkırmızı laleler dolar, böcekler ve haşereler inlerinden çıkarak Yaradan'a şükredermiş... Bazen yağmur aşırı çok yağar, güneş hiç yüzünü göstermezmiş. Yollar çamur olur, tarlalar da güneş görmezmiş. O zaman insanlar, ya Rabbi, Haydar rüzgarını bize gönder diye dua edermiş. Uyumakta olan üçüncü oğul hemen yerinden kalıp dua okuyunca, hafif rüzgâr esmeye başlamış. Çocuklar dışarıya çıkarak:

Haydar Rüzgâr esiyor,

Tarlaları geziyor,

Haydar Rüzgâr esiyor,

Bulutları kovuyor,

Artık bulut dinlenir,

Mahsulümüz bol olur, diye şarkı söylermiş.

Sonra da sürülen tarlalara tohum ekilir, arklar temizlenerek havuzlara su doldurulmuş. Dut ağacının meyvesi yavaş yavaş tatlanmaya başlar, kayısıların rengi sararır, vişnelere de kırmızı renk alarak “Çocuklar, gelin bizi yeyin.” diye çağır-maya başlamış... Bazen güneş siyah bulutların ardına saklanarak haftalarca yüzünü göstermezmiş. Bütün dünyada sıcaklık düşer, buğday ve mısırlar olgunlaşmazmış. İnsanlar “Ya Rabbi, güneşe emir ver ki, bize güler yüzünü gösterebilirsin.” diye gece gündüz dua etmeye başlamış. Bu dualar küçük oğlanın kulağına kadar gelmiş.

Bunu duyunca küçük oğlan, hemen yerinden kalkar, elini, yüzünü yıkayıp abdest alarak bildiği duayı okumuş. Ertesi gün güneş çıkarak, tarla ve yaylalara sıcak nurlarıyla can verirmiş. Bu durumu görünce çiftçiler, bahçıvanlar, çobanlar herkes sevinirmiş. Her yerde şenlik başlamış. Çocuklar da sevinçten şarkı söylüyorlar. İşte böyle imanlı babanın dört oğlu da Allah’tan insanlara hizmet ettirmeyi dilemiş. Allah da onları muradına erdirmiş. İyi niyetli insanlar her zaman amacına ulaşmış. İnsanlar, bu oğlanlardan memnun kalmış. Onlara uzun ömür dileyerek Allah’a dua etmişler. Allah da bu duaları kabul ederek oğlanları sonsuza kadar ölümsüz kılmış. Birine Ayaz Dede, ikincisine Bahar Dede, üçüncüsüne Haydar Dede, ve dördüncüsüne de Güneş Dede diye isim vermiş. Bu dedeler hâlâ yaşıyorlar. Onlar dünyayı dolaşarak Allah’ın izniyle, yağmur dileyene yağmur, kar dileyene kar vermiş.

Nineciğim masalını bitirdikten sonra, pencere tarafına bakarak bir müddet sessiz kaldı. Ben de ninemin baktığı tarafa baktım. Biraz sessiz kaldıktan sonra:

- Nine, o harika duaları sen de biliyor musun diye sordum.
- Hayır evladım, bilmiyorum, dedi ninem içini çekerek.
- Keşke bilseydin, bana da öğretirdin.
- Sana öğretince ne yapacaktın?
- Kar ve yağmuru yağdırarak insanların duası alırdım...
- Akıllı oğlum, gel sana bir sarılayım, dedi ninem kucağını açarak.

Doyasıya sarıldık. O anda Ahmadkul Dede ayakkabısındaki karları temizleyerek içeriye girdi.

Önce, kar yağdıran Ayaz Dede'nin geldiğini sanmıştım. Sonra “Erke Dede, nasılsın dostum?” dediğini duyunca Ahmadkul Dede olduğunu anladım. Hâl hatır sorduktan sonra:

– İşte oğlum, diye Ahmadkul Dede ufak bir tabağı sobanın üstüne koydu, senin dediğini yaptım. Kapana porsuğun erkeği düşmüş. Onun yağından biraz alarak, kendisini serbest bıraktım. Zıplaya zıplaya inine girdi. Robiyabibi, sizin de işiniz kolaylaştı. Kokusuna dayanamazsınız diye yağı kendim erittim. Hadi dostum, ayağını uzat bakalım. Yağı kendim süreceğim.

– Dedeciğim, kapana gerçekten de porsuğun erkeği mi düşmüş diye sordum biraz şüphelenerek.

– Evet, erkeği düşmüş. Benimkine benzeyen bıyığı da vardı.

– Sonra gerçekten serbest mi bıraktınız?

– Evet, bıraktım. İnine girene kadar ardın baktım.

Bunu duyunca çok sevinmişim. Artık o erkek porsuğun çocukları, babamız ne zaman gelecek diye ağlamayacaktı. Nineme nasıl sarıldıysam Ahmadkul Dede'ye de aynı şekilde sarılarak yüzünün sakalsız olan yerinden öptüm.

4.9 “AKILLI ÇOCUK” OYUNU

Kar hiç durmadan yağdı. Sonunda mahallemizdeki tüm evler, bahçelerdeki ağaçlar, bizim oynadığımız yerlerin hepsi bembeyaz karın altında kaldı. Nineciğim pencerenin yanına oturur, mırıldanarak şarkı söyleyip, dikiş dikiyordu. Dedeciğim de kendi ayağını ovarak sürekli of çekiyordu. Oyuncaklarımın hepsiyle bir süre oynadım. Sonra canım sıkılarak onları bir kenara bıraktım.

– Nineciğim canım sıkılıyor, dedim ağlamaklı bir sesle.

– Gel yanıma otur, masal anlatacağım, diye avutmak istedi ninem.

– Masal dinlemek istemiyorum.

– O zaman dışarıya çıkıp arkadaşlarınla oynayabilirsin.

– Arkadaşlarımın evine çıkmak istemiyorum. Murathan’ın ninesi dudaklarını böyle kıvrarak “Gel oğlum, sobanızın ateşi mi söndü, ısınmaya mı geldin?” der.

– Öyleyse Hayitvoylara git.

– Olmaz, onların evi çok kalabalık. Sobanın yanında bana yer kalmaz. Beni kenara iterler.

– Bana bak hanım, diye seslendi dedem, Rahmanberdi oğlumun canı sıkılmasın. Arkadaşlarını bizim eve çağırın. Hep beraber oyun oynayacağız.

– Ciddi misin dedeciğim, diye sordum hemen yerimden kalkarak.

– Evet.

– Kendin de oynayacak mısın?

– Oynayacağım.

– Ya ninem?

– O da oynayacak.

– “Akıllı çocuk” oynayacak mıyız?

– Evet.

– Çok ceviz verecek misin?

– Çok vereceğim.

Yaşasın! Ne güzel oldu! Dedeciğim çok iyi, ninem de ben de iyiyim, hepimiz iyiyiz. Akıllı çocuk oyunu çok güzel bir oyundur. Kim akıllı olursa cevizin çoğunu o kazanır. Kuru kayısı da kuru üzüm de kazanır. Karın çok şiddetli yağdığı soğuk bir günde Ahmadrul Dede'nin evinde oynamıştık. Ben herkesi yenerek bir torba ceviz kazanmıştım. Cebim de kuru üzümle dolmuştu. Fakat cevizi çok yememem gerekiyor. Ninecimın “Yeter artık, fazla ceviz yeme.” demesine rağmen, ceviz kendimin, istediğim kadar yiyeceğim diye epey ceviz yemiştim. Sonunda boğazım ağrımaya başlamıştı. Ertesi sabah kalkarak nine diye çağırdığımda, ninem bana bakmadı. Sonradan anladım ki sesim çıkmıyormuş. Artık kazanırsam fazla yemeyecektim, ikişer tane ekmekle yiyecektim... Çok güzel oldu! Nineciğimin dikmekte olduğu kumaşları bir kenara atarak onun boynuna sarıldım. Arkadaşlarımı beraber çağıracağız. Tek başıma çağırırsam inanmayacaklar. Nineleri “Hiçbir yere gitmeyeceksiniz, sobanın yanında uslu uslu oturun.” diye azalayacaktır, diye ninemin elinden çekerek dışarıya sürükledim.

– Ah benim şımarık kuzum, dedi ninem sonunda.

Herkesi davet ettik. Sokağın başındaki Gulam Dede'nin evine kadar gittik. Evimiz çocuklarla neredeyse dolmuştu. Bilirsiniz misafir odamız çok büyüktü. Ninem yere benim düğünümeye hazırlanan minderlerden sererek:

– Hoş geldiniz misafirler, dedi.

Hayitvoy, oyuna geç kalırım diye telaşlanarak çizmesini de giymeden dedesinin büyük ayakkabısıyla gelmişti. Ayakkabının içine kar dolmuştu. Senembuvi, oyuncak bebeğe benzeyen üç yaşındaki kız kardeşi Rohila'yı da getirmişti. Dilican, babasının büyük şapkasını giymişti. Şapka, yüzünün yarısına kadar kapattığından çok komik görünüyordu.

Dedeciğim herkese tek tek bakarak bu kimin çocuğu, bu kimin torunu diye sordu. Nineciğim, bir kalbur dolusu ceviz ve kuru kayısı getirerek, dedemin önüne koydu:

– Başlatmayacak mısın oyunu, dedi.

– Evet çocuklar, benim ufak misafirlerim, dedi dedeciğim, akıllı çocuk oyununu biliyor musunuz?

– Evet, hepimiz biliyoruz, dedik hep beraber.

– Kiminle başlayacağız o zaman?

– Benimle, diye yerinden kalkı Abduhalim.

– Sen kimin torunusun?

– Hafız Raim Dede'nin.

– Epey zamandır deden hiç ortalıkta görünmüyor, hayırdır inşaallah?

– Kokan'a kuru üzüm satmaya gitti. Ninem, fazla pazarlık yapıp zaman kaybetmeden, toptan satarak bir an önce eve dönmesini söylemişti. “Ne yapacağımı kendim bilirim.” deyip gitti.

– Deden üzümü çok iyi kurutur... Evet oğlum, söyle bakalım, akıllı çocuk nasıl olur?

– Akıllı çocuk... iyi ahlaklı olur, dedi Abduhalim acele ederek.

– Başka?

– Düştüğünde ağlamaz, hemen yerinden kalkar.

– Çok iyi, başka nasıl olur?

– Başka, kardeşi düştüğünde onu kaldırarak “Ağlama kardeşim, ağlama.” diye omuzunu sıvazlar.

– Evet, başka nasıl olur?

– Büyük kardeşlerine karşı sayıgılı olur. Büyükler bir iş yapmasını söylediğinde, tamam diyerek elini böyle göğsüne koyar.

– Aferin oğlum, daha bildiğin var mı?

– Daha, anne babasının lafını dinler, havyanlara eziyet vermez. Bir defasında keçimize binecektim. Ninem, “Akıllı çocuk böyle bir şey yapmaz.” demişti.

– Aferin, evet söyle bakalım, başka nasıl olur?

– Kuşları öldürmez... Bir gün dut ağacındaki inden serçenin yavrusunu alıyordum. Ninem, “Yaramaz çocuk, hemen aşağıya in!” demişti.

– Aferin oğlum, senin çok akıllı bir çocuk olduğuna artık inandım.

Hepimiz yerimizden kalkarak alkışladık. Abduhalim’in kendisi herkesten daha çok alkışladı. Ninem ona dört tane ceviz, dört tane kuru kayısı verdi. Arkadaşım herhâlde çok kazanacağını zannederek bir torba getirmişti. Aldığı ceviz ve kuru kayısıları o torbaya koyarak, yanındaki arkadaşlarına gururla baktı.

– Evet, sıra kimde, dedi dedeciğim.

– Deminden beri ayakta bekliyorum ya, dedi Dilican küsmüş gibi.

– Ah, dikkat etmemişim, Yunusvay’ın torunuydun sen, değil mi?

– Evet, daha az önce sordunuz ya.

– Evet evet, söylemiştin... Öyleyse hadi başla oğlum.

– Çok söylersem çok ceviz verecek misiniz?

– Çok vereceğim.

– Akıllı çocuk... akıllı çocuk, dedesi çalışırken yanına giderek selamün aleyküm diye selam verir, Dilican elini göğsüne koyarak nasıl selam verilmesi gerektiğini de gösterdi.

– İyi, dedi dedem.

– Sonra, dedesi bir iş yaparken hemen yanına giderek yardım eder.

– Bu söylediğin de iyi, devam et bakalım.

– Dedesi elini yıkarken su döker. Sonra dedesi havuzdan su getirirken yorulması için yardım eder.

– Aferin oğlum, çok akıllıymışsın, diye övdü dedem. Anlaşılan iyi ahlaki sadece deden öğretmiş sana. Anne baban fazla öğretmemiş.

– Onlar köye taşınmışlar, dedi Dilican acele.

– Evet doğru ya sen Yunusvay’la kalmıştın. Aferin sana, iyi ki hatırlattın.

– Şimdi ceviz verin, diye iki elini de birden uzattı. Verirseniz ninemin öğrettiği güzel şeyleri de anlatacağım. Ninem “Sen herkesten daha akıllısın.” demişti.

– Tamam, dinleyelim bakalım ninen neleri öğretmiş.

– Akıllı çocuk, yatarken sağ tarafıyla yatar... Yataktan kalkarken yine sağ tarafıyla kalkar... Eve girerken sağ ayağıyla girer... Sonra evden çıkarken yine sağ ayağıyla çıkar.

Hepimiz alkışlamaya başladık. Dilican, çok söyleyerek cevizin çoğunu almasını diye alkışladık. Ninemin “Daha durun, bu oğlum çok şey söyleyeceğe benziyor.” demesine rağmen alkışlamaya devam ettik. Dilican’ın ceviz ve kuru kayısılarından çok almasına seyirci kalamazdık ya. Nineciğim “Tamam öyleyse, şimdi de sırayı kızlara vereceğiz. Onların da canı sıkılmasın.” dedi. Ablası Senembuvi’nin dizinde oturan Rohila yerinden kalkarak:

– Bakın, ninem bana hırka dikti, diye üstündeki hırkasıyla övünmeye başladı.

– Evet gerçekten de güzelmiş, diye övdü ninem de.

– Düğmeleri de var, övünmeye devam etti Rohila.

– Ah, bu da güzelmiş. Bakın dedesi, parlıyor.

Ninem, Rohila’yı kendine çekerek, dizini oturttu. Alnından öptü. ‘Şeker kızım, tatlı kızım’ diye sevdi.

– Söyle bakalım, akıllı kız nasıl olur?

- Bilmiyorum, dedi Rohila.
- Demek ki Mastonbuvi ninen sana hiçbir şey öğretmemiş.
- Öğretmişti.
- Öğrettiyse anlat bakalım kızım.
- Anlatırsam Senembuvi ablam beni çimdikler.
- Çimdiklemez, Senemhan akıllı kızdır.

Rohila, ninemin dizinden kalkıp:

Senem kızım akıllıdır,

Elleri de yumuşaktır,

El, yüzünü yıkamamış,

Saçları da dağınıktır, diye şiir okudu.

Ablası Senembuvi'nin onu azarlayacağını zannetmiş olmalıydı ki şiirini bitirir bitirmez avluya doğru kaçmaya başladı. Nineciğim onun elinden tutarak yanına aldı. Hırkasının cebine ceviz ve kuru üzüm koyarken biz “Bu Maston teyzenin yazdığı şiir, geçen seferki oyunda da söylemişti bunu. Akıllı çocuk oyununu bilmiyormuş, ayıp ayıp.” diye ayaklarımıza keçeye vurarak alkışladık. Rohila durarak arkasına döndü:

– Akıllı kız, yemek yerken kaşığı yalamaz, sonra abur cubur yemek yemez, biliyorum, hepsini biliyorum. Sonra, sümüğü aktığında elbisesinin yeniyle temizlemez, diyerek yüzünü ninemin kucağına sakladı. Galiba utanmıştı. Aslında utanmasına gerek yoktu. Akıllı çocuklar gerçekten de sümüğünü elbisesinin yeniyle temizlemez. Cebinden mendilini çıkararak onunla temizler... Dedeciğim, Rohila'yı seveyerek ona altı tane ceviz verdi. Hepimiz ona kıskanarak baktık.

- Evet misafirlerim, sıra kimin, diye sordu dedem.
- Benim, diye yerinden kalkarak dedeme doğru yürüdü arkadaşım Murathan.

- Hadi başla oğlum. Oturduğun yerden de söyleyebilirsin.
- Hayır, önce cevizimi vereceksiniz.
- Kuralları bozma, oğlum.

– Kandıracaksınız beni. Geçende Ahmadvul Dede de beni kandırmıştı. “Sen iyi bilmiyormuşsun.” deyip bana hep kof cevizleri vermişti... Vermezseniz, söylemeyeceğim.

Dedeciğim ona iki tane ceviz verdi. O da akıllı çocuk oyununa başlayacağına, sobanın arkasına geçip keserin arka tarafıyla cevizlerini kırarak, acele etmeden yemeye başladı. Biraz bekledik, biraz daha bekledik... Sonunda canımız sıkıldı. Alkışlayarak ayıp, ayıp diye bağırdık. Gürültü bittikten sonra Murathan:

- Kuru kayısını da verirseniz oynayacağım, dedi.

Dedeciğim, ona birkaç tane kuru kayısı verdi. Kuru kayısıları acele etmeden cebine koydu. Sonra “Nineme sormam gerekiyor, sonra oynayacağım.” diye dışarıya fırladı.

- Ayıp, ayıp, ayıp, diye bağırdık ardından.
- Şimdi de sırayı Senemhan kızıma verelim, dedi ninem.

Senembuvi her şeyi çok iyi biliyordu. Herkesten daha iyi biliyordu. Ahmadvul Dede'nin evinde oynadığımızda durmadan anlatmıştı. Cevizleri de durmadan almıştı. Sonunda Ahmadvul Dede “Aferin kızım, biraz daha oynarsak galiba bütün ambarımı boşaltacaksın.” demişti. Senembuvi konuşurken bir yere bakar, bir de evin tavanına bakardı. Herhâlde öyle yapınca, ne söyleyeceğini şaşırmazdı. Cevizlerin bulunduğu kalbura hiç bakmazdı.

– Akıllı kız, yataktan kalktıktan sonra ilk önce yatağını toplar, diye anlatmaya başladı Senembuvi, sonra yüzünü ve ellerini yıkar, daha sonra avluyu süpürür...

– Aferin kızım, çok akıllıymışsın.

– Sonra tavukları kümeden çıkarır, kahvaltı yaparken büyüklerden önce sofraya el uzatmaz. Yemek yemeden önce, ‘Bismillahirrahmanirrahim’ der.

– Aferin kızım, maşallah!

– Karnı doyunca, ‘Elhamdulillah, Allah’a şükür’ der.

– Çok iyi kızım, devam et. Sen çok ahlaklıymışsın.

– Kahvaltıdan sonra sofrayı toplayarak “Sevabını bizden dua bekleyen ruhlara bağışladım.” diye dua eder... Hapşırduğunda eliyle ağzını kapatarak ‘La ilaha illallah’ der. Kapatmazsa ağzına şeytan girer.

– Aferin kızım, aferin.

– Sonra... Devam edeyim mi dedeciğim? Akıllı kız, her zaman elbiselerini temiz tutar. Erkek kardeşlerine “siz” diye hitap eder.

– Aferin kızım, bildiklerinin hepsini söyle... En büyük ödülü galiba sana vereceğim.

– Sonra, eve misafir geldiğinde “Hoş geldiniz!” diye karşılar. Misafirler giderken “Acele etmeyin, biraz daha kalın, yine bekleriz, sık sık gelin.” diye uğurlar.

Tam o anda Matmusa Dede’nin küçük kızı yerinden kalkarak “Nineciğim, Senemhan benim öğrendiğim ahlakı anlatıyor. Bunları bana ninem öğretmişti.” dedi ağlamaklı olarak.

– Hiç de öyle değil. Bunları bana kendi ninem öğretmişti.

– Ninen bizden çalmış, ayıp, diye Dilberhan Senembuvi'ye doğru gelmeye başladı.

İkisi de birbirine dik dik bakıldı. Az kalsın kavga çıkacaktı. Keşke kavga etmeselerdi. Oyunumuzun bozulmasını istemiyordum. Kızlar, alkışlarımıza da aldırış etmeden birbirlerine epey yaklaştılar. Ninem çok iyi, çok akıllıydı. Hemen ikisinin de elinden tutup, alınlarından öperek onları barıştırdı. Şeker kızlarım, gökyüzü, güneş herkesin olduğu gibi, iyi ahlak da herkesindir. Gökyüzüne bakmanızla gökyüzü tükenmez, değil mi? Her biriniz kendi evinizde iyi ahlakı yaşamanızla, ahlak da tükenmez... İyi ahlak da, güneş de herkesindir...”

Biz sıramızın gelmesini sabırsızlıkla bekliyorduk. Hemen bir alkış patlattık. Ahlakın çok olması iyi fakat ceviz azdı. Bize yetmeyebilir diye telaşlanıyorduk. Sonra oyunumuz devam etti. Ben iki kere söyledim. Her defasında da herkesten daha çok ceviz kazandım. Arkadaşım Murathan, Ben de ninemden ahlak öğrendim.” diye oyuna katıldı. O gün çok iyi eğlendik. Nineciğimle dedeciğim de akıllıymış. Onlara akıllı nineyle akıllı dede nasıl olur diye sormuştuk. Onlar da anlattı. Fakat bize yetişemediler. Çok gülüştük, alkışladık. Sonunda akıllı kızlar evi süpürdü. Biz de akıllı çocuk olduğumuzdan üçümüz bir tarafa, üçümüz diğer tarafa geçerek, dedemin ayakların ovduk. Komşu çocuklar giderken, arkadaşım Hayitvoy “Dedenin ayakları çok zayıfmış, sadece kemik, benim dedemin ayağı etli ve yumuşacıktır.” diye övündü

4.10 GECELEYİN GELEN MİSAFİR

Ninem “Herhangi bir durumdan memnun olduğun zaman, ‘Allah’a şükür’ de. Bunu arkadaşlarına da öğret. Böyle yaparsan Allah işlerini hep iyiye çevirir. Daha da çok sevindirir.” Demişti. Ben her zaman, ‘Allah’a şükür’ derim. Düştüğümde alnım kanamadığı için Allah’a şükür demiştim. Dilican’la yarışarak onu yendiğimde yine Allah’a şükür, Allah’a şükür demiştim... Dedeciğim de iyileşmeye başladı. Asasına dayanarak ah vah diyerek de olsa avluya çıkıyor, büyük baltayla odun yarıyor, ağıla girip sığırlara yem veriyordu. Allah’a şükür, her şey iyiye gidiyor.

Güneş tam batmak üzereyken dedem “Hadi oğlum, dükkâna gidelim. Lambaya yağ alacağız. Yorulursam arkana bindirirsin.” Diye nineme bakarak gözünü kırptı. Dükkâna gitmeyi memnuniyetle kabul ettim. Çünkü kar yağdığından beri, köye hiç gitmemiştik. Yeni çizmelerimi giyerek karın üstünde yürümeyi seviyordum. Yolda yürümek eğlenceli değildi. Yolun kenarına çıkarak henüz ayak basılmamış karda yürüdüğümde, gicir gicir ses çıkardı.

Yolda giderken:

– Dedeciğim, neden beni de yanında götürüyorsun dükkâna? Gerçekten seni arkama bindirecek miyim, diye sordum.

Dedem güldü.

– Hayır oğlum, beni kaldıramazsın.

– O zaman neden öyle dedin?

– Yolda sıkılmayalım, komik şeyleri konuşalım diye.

– Kendin komik şeyleri bilmez misin?

– Oğlum, sen daha çok biliyorsun işte.

Dedemin dediği doğrudu. Dedeciğim komik şeyleri benden daha az biliyordu.

Dükkânın yanında benim tanıdığım çocuklar varsa yeni çizmemi göstererek övünecektim. Ne yazık ki orada sadece büyük çocuklar vardı. Onların yanında övünmek istemedim. Burada kolhozun (546olektif çiftlik) idaresi, onun yanında içinde buğday ve pirinç bulunan garip bir cami, biraz daha ileride dükkân, dükkânın ilerisinde ekmek fırını, kahvehane ve havuz vardı. Yazın bu havuzda büyük çocuklar yüzerdi. Onları biraz seyrettikten sonra, koşarak dedemin yanına gittim. Dedeciğim, lamba yağı, küp şeker alarak parasını veriyordu. Kaç para verecek diye ona bakıyordum.

– Amca, daha fazla da verebilirsin. Sen ne yapacaksın bu kadar parayı, dedi dükkân sahibi.

Dedem, parasının kalan kısmını cüzdanına koyarak:

– Bu kadar parayla işte bu oğluma düğün yapacağım, anladın mı, dedi.

Dükkân sahibi bana bir şeker uzatarak:

– Düğününe beni de davet edecek misin? Diye sordu.

– Bir şeker daha verirseniz davet edeceğim, dediğimde ikisi epey güldü. Dükkânda başını oğlunun hırkasıyla örten bir abla da vardı. Ters tarafa bakarak o da güldü. İşte böyle, ben komik şeyleri çok söyledim. Biz tam dükkândan çıkarken içeriye kırmızı şapkalı iki tane polis amca girdi. Çok korktum. Babamın elini arkasına bağlayarak götürülenler bunlar olabilir diye düşünmüştüm. İkisinin de tabancası yoktu. Sadece üniformasında parlak düğmeleri çoktu. Bunun gibi düğmelerden bende de vardı. Hepsini kutuya koymuştum.

– Haberim yok. Dedi dedem polis amcalara. Demek ki onlar dedeme bir şey sormuş, ben de duymamışım. Çok merak etmişim. Neyi sormuş olabilirler ki? Benim o düğmelerimi mi sormuşlar acaba? Ben onları çalmamıştım, demir topa değişmişim! Dedemin arkasına geçerek yüzümü hırkasıyla sakladım. Yine korkmaya başlamıştım.

- Eğer herhangi bir Şey duyarsanız. Dedi polis amca.
- Evet elbette, dedi dedem.
- İdaremizi biliyorsunuz, değil mi?
- Evet biliyorum oęlum. Allah kimsenin yolunu oraya dūŐürmesin. Elbette haber vereceęim.

Dükkândan hızlıca çıktık. Dedeciğim, ayağının ağrısına bile aldırmadan, esasını eline alarak, öyle hızlı yürüdü ki ardından koŐtuęum hâlde zor yetişiyordum. Yigitali ağabeyin kapısına geldiğimizde dedem durdu:

- Zehra teyzenin evine de uğaralım mı, diye sordu.
- Hayır uğramayalım, dedim.
- Öyle deme, oğlum.
- Ne zaman gidersem dedenin kuru üzümünden getirmemiŐsin, hep kendin mi yiyeceksin, der... Uğrarsak Őekerimizin yarısını alırlar.

- Tamam, zaten vakit de geç oldu. Karanlığa kalmayalım.
- Evet dedeciğim, karanlığa kalmayalım, dedim ben de.

Sonra yavaş yavaş yürümeye başladık. Köyden çıkıp mahallemize kadar sessizce geldik. Polis amcaların dedeme neyi sorduklarını çok merak ediyordum:

- Dedeciğim, polis amca size neyi sordu?
- Hapishaneden birisi kaęmıŐ.
- Sahi mi, kim kaęmıŐ?
- İmam Efendi.
- Yazın bahçemize misafir, gelen İmam Dede'mi?
- Evet, ta kendisi.
- Beni dizine oturtarak dua öğreten İmam Dede mi?
- Evet diyorum ya.

- Yakalanırsa ne olacak?
- Yine hapse atacaklar?
- Sonra ne olacak, dedeciğim?
- Bırak oğlum fazla şey sorma. Hiç konuşasım gelmiyor.
- Ben konuşmak istiyorum ya dedeciğim.
- Çünkü sen çok geniş yüreklisin.
- Senin yüreğin dar mıdır?
- Evet, insan yaşlandığında yüreği daralır.
- Dedeciğim, daralmadan önce bir yüreğe ne kadar laf sığar?
- Oğlum, bırak biraz sessiz gidelim.
- Hayır, söyleyeceksin yoksa karın üstüne oturacağım.
- Ah oğlum, insanın yüreği daralmadan önce burada ne kadar kar, bahçelerde ne kadar ağaç, dağlarda ne kadar taş varsa işte o kadar laf sığar. Kendisinin, ninesinin, dedesinin, arkadaşlarının, hepsinin söyledikleri sığar...

Eve geldiğimizde ninem, akşam yemeğini hazırlamış, sığırı sağmış, ve sobayı yakarak evi ısıtmıştı. Fakat fasulye çorbası yapması kötü olmuş. Aslında ben fasulyenin kendisini değil çorbadaki havucu sevmiyordum.

- Hayırdır Atacan, iyilik mi, diye sordu ninem, epey düşünceli görünüyorsun.
- Biraz yorulduğuma galiba, dedi dedem inleyerek.
- Ama yüzün başka bir şey söylüyor.
- Sen de torunun gibi her şeyi bilmek istersin... Hadi yemek yiyelim... İmam Efendi hapisneden kaçmış.
- Hay Allah'ım, kimden duydun bunu?
- İki tane polis bütün köyü altüst ederek onu arıyor.

– İmam Efendi’yi Allah korusun, diye ellerini açarak dua etmeye başladı ninem, milletimizin imanıydı o insan. İmanlı kulların iyiliği için Allah onu tüm belalardan kurtarsın. Bizim elimizden ne gelebilir ki? Fakat o kadar somurtma, yüzün gülsün biraz.

– Şarkı söylememi mi istiyorsun, diye kızdı dedem.

– Gençliğinde söylemediğin şarkıyı şimdi mi söyleyeceksin, dedi ninem.

Akşam yemeğini sessizce yedik. Birbirimize hiçbir şey söylemedik. Sonra keçeğe oturarak torbadaki cevizlerimi yeniden saymaya başladım. Onlar da ambardan kuru üzüm getirerek temizlemeye başladılar. Biliyordum. Dedem onları Kokan’a götürüp satacak, parasını da benim düğününe harcayacaktı.

– Nine uyumak istiyorum, dedim esneyerek.

– Şimdilik sobanın yanında yat. Sonra yanıma alacağım, dedi ninem.

– Masal anlatmayacak mısın?

– Masalı yarın anlatacağım, yavrucuğum.

Hemen uyuyakalmışım. Ne kadar uyuduğumu bilmiyorum. Uyandığında ocakta ateş yanıyordu, evimiz çok aydınlık olmuştu. Dedemle ninem odada yoktu. Sepetteki kuru üzüm ortalıkta duruyordu. Koyunumuz doğuracaktı. Onun yanına gitmiş olabilirler diye düşündüm. Ninemle dedem içeriye girip iki tane yorgan, iki tane yastık alarak yine dışarıya çıktılar. Çok ilginç “Koyun doğururken altına yorgan mı serilmesi gerekiyormuş?” diye düşündüm. Onlar yine gelerek tepside ekmek, kuru üzüm, kazandaki fasulye çorbasından da alıp götürdüler. Çok şaşırdım. “Koyun doğururken fasulye çorbası da içirirlermiş.” Diye düşündüm. Sonra ikisi de eve girerek sobanın yanına oturdular.

– Sakın Rahmanberdi bilmesin hanım, diye fısıldadı dedem.

– Bilmez, çok derin uyuyor, dedi ninem de fısıldayarak.

– Her ne de olsa daha çocuktur. Ağzından laf kaçırabilir diye korkuyorum.

– Zavallı İmam Efendi, diye fısıldamaya başladı dedem, çok zorluk çekmiş. Polislerden biri sevap olur diye kaçmasına yardım etmiş. İyi insanlar da çoktur hanım... Karanlık çökene kadar susuz arkta köprünün altında saklanmış...

– Hay Allah'ım, adamcağız donmuştur.

– Donmak da ne demek, zavallı konuşamıyor bile... İyi ki bizim eve gelmişsiniz, çoluk çocuk az. Allah izin verdiği sürece sizi koruyacağım dedim. Hep ağlıyor... Hanım hadi kalk. Biraz süt ısıt. Bal da katarak içirelim.

– Bey, İmam Efendi'ye iyi bakalım, sevap kazanırız. Bu dünyadan sevabın dışında hiçbir şey götüremeyeceğiz...

Bunun gibi şeyler konuştular. Anlamıştım, hepsini anlamıştım. İmam Dede kaçarak bizim eve gelmiş. Ben de koyunumuzun doğurduğunu zannetmiştim. Benden saklamak istiyorlardı. Anlaşılan arkadaşlarıma söyleyeceğimden korkuyorlardı. Kimseye söylemeyecektim. Hatta anladığımı dedemle nineme de çaktırmayacaktım. Anladığımı bilirlerse “Nasıl olsa bu çocuktur, arkadaşlarına söyler.” Diye zavallı İmam Dede'yi evden çıkarabilirlerdi. Bu soğukta nereye gidebilirdi ki? Sonra polis amcalar onu yine yakalayıp hapse atabilirdi. Hayır, kimseye söylemeyeceğim. Ben de dedemle ninemi kandıracağım. Hiç çaktırmayacağım... Uykum geliyordu. Sonra uyuyakalmışım.

4.11 İMAM DEDE BANA DUA ETTİ

Kahvaltıdan sonra dedem “Çok acil bir işim var, hemen döneceğim.” diye esasına dayanarak bir yere gitti. Bana “Hadi benimle gel.” demedi. Derse bile gitmeyecektim. İmam Dede’nin nerede saklandığını öğrenmek istiyordum. Öğrenecektim ama kimseye söylemeyecektim.

- Nine, ambardan ayva alabilir miyim? Canım çok istiyor, dedim.
- Sabah sabah canın ayva mı istiyor? diye bu isteğimi garipsedi ninem.
- Evet, sabah sabah canım çekiyor.

Ninem hafif gülümseydi. Aklına başka bir şey gelmesin diye, ben de hafif gülümsedim. “Peki, al hadi!” dedi ninem. Koşarak ambara gittim. Kapıyı kilitlemişler. Geceleyin “Rahmanberdi girmesin, kapıyı kilitleyelim demişlerdi.

Kapının eşiğine geldiğimde durarak içeriye bakmaya başladım. Kimse görünmedi. Büyük sandıkta kuru üzüm vardı. Yazın kurutmuştuk. Yakında Kokan’a götürüp satacağız. Demir sandıkta kuru kayısı, sepetlerde ayva vardı. Ama İmam Dede hiçbir yerde yoktu. Demek ki beni kandırmışlar. Yoksa rüyamda mı gördüm? Ben uyanana kadar gitmiş midir acaba? Ahırda veya samanlıkta da olabilir.

- Nine, oynamak istiyorum, dedim ambardan çıktıktan sonra.
- Biraz sonra gidersin.
- Hayır, şimdi çıkmak istiyorum.
- O zaman sıcak şapkanı giy, diye ardımdan bağırdı ninem. Sıcak şapkayı ne yapacaktım ki?

Avluya çıkarak oradan ahıra geçtim. Oradan da samanlığa geçecektim. Orası sıcacık olduğundan kulak filan üşümezdi. Ahıra girdiğimde kapının önünde yatan

koyunlarımız hemen yerinden kalktı. Zavallılar, onlara yem vereceğimi zannetmiş olmalı. Ama onlarla uğraşmaya hiç vaktim yoktu. Doğurmak üzere olan koyunumuz ayağıyla yeri tepti. Ben de aynı şekilde yeri teptim. Buzağım, bana bakarak nazla ‘mu-u’ demişti, ben de ‘mu-u’ diye cevap verdim. Büyük sığırımız geviş getirerek yerde yatıyordu. ‘Mo-o’ diye onunla alay ettim. Ahır biraz aydınlanmış gibi oldu. Artık her yerini görebiliyordum. Boğa, eşek yerde yatıyordu. İmam Dede burada da yoktu. Gübre toplanan yeri dolanarak geçiyordum. Farkında olmadan kısa saplı küreğe basmışım. Küreğin kısa sapı hızla gelerek alnıma vurdu. Alnım çok fena acıdı. Eğer ninemin lafını dinleyip, şapkamı giyseymdim bu kadar acımayacaktı. Çok güvenmişim. Gözlerimden yaş bile geldi. Alnımın acımasına değil dedemle ninemin beni kandırdıklarına gücenişiyordum. Üstelik, Ramhancan bilmesin diye alay da ediyorlardı... Samanlık tarafına bakmışım. Çok ilginç bir şey gördüm. Orası hiçbir zaman kilitlenmezdi. Sadece geçen sene dedem ermenilere satmak için iki kapta şarap getirdiğinde kilitlemişlerdi. Dün akşam da kapıda kilit yoktu. Oradan kendim bir kucak ot almıştım... Tamam, anladım, İmam Dede’yi oraya saklamışlar... Evet, içerisine nasıl girecektim? Kenarında bir delik vardı. Hayitvoy’la saklambaç oynadığımızda o delikten geçerek samanlıkta saklanırdım. Hiç bulamazdı beni. Gidip deliğe baktım. Eski bir hırkayla kapatmışlar. Delikten sessizce girdim. Gözüm karanlığa alışana kadar bir müddet sessizce yattım. Biraz sonra karşı tarafta mısır saplarıyla çevrilmiş yerde dedemin ayakkabısına benzer büyük bir ayakkabıyı gördüm. Samanın üstünden emekleyerek gidiyordum, aniden ayakkabı kayboldu. Önce, cin olmalı diye düşünmüştüm. Sonra bizim evde cin olmaz. Çünkü nineciğim her gün dua okur, diye düşünerek kendimi avuttum. Samanın üstünde sessizce yatarak beklemeye başladım. Gözüm karanlığa iyice alışmıştı, artık mısır saplarının ardındaki şeyleri de görebiliyordum. Evet! Alta keçe sermişler, üstüne de minder döşemişlerdi. Minderde İmam Dede yatıyordu. Onun üstünü yorganla örtmüşlerdi. İmam Dede ters tarafa bakarak mışıl mışıl uyuyordu. Onu bir müddet seyrettim. Canım sıkılınca mısır saplarının arasından elimi uzatarak yorganı çektim ve:

– Dedeciğim, dedeciğim, dedim fısıldayarak.

– Evet! Meğerse İmam Dede uyumuyormuş. Neredeyse ayağa kalkacaktı.

Beyaz gömleğinin üstüne dedeminkine benzeyen yensiz bir hırka giymişti. Başımı kaldırarak:

– Benim, dedim.

– Ödümü patlattın, yavrum. Kimsin sen?

– Ben Rahmancan, yanınıza geçebilir miyim?

– Yanılmıyorsam kapı kilitliydi. Nasıl girdin içeriye?

– Delikten girdim, korkmayın. Kimseye söylemeyeceğim.

– Biraz alçak sesle konuş, yavrum.

– Kendiniz yüksek sesle konuşuyorsun ya, dedim fısıldayarak.

– Benim burada olduğumu kim söyledi sana?

– Geceleyin dedemle ninem konuşurken kendimi uyuyormuş gibi göstererek her şeyi dinledim. Korkmayın dedeciğim, kimseye söylemeyeceğim. Oyuncak verseler bile, para verseler bile kimseye söylemeyeceğim. Söylersen sizi yine hapse atacaklar değil mi?

– Evet haklısın yavrum ama...

– Sizi gördüğümü dedeme de söylemeyin, tamam mı? Eğer söylerseniz bu çocuk arkadaşlarına anlatabilir diye sizi hemen buradan çıkarırlar.

– Ah yavrum, yavrum. Gel şöyle, otur bakalım buraya.

İçeriye girdiğimden beri samanın üstünde oturuyordum. Hemen keçenin üstüne geçtim. İmam Dede'nin başında hiç saçı yoktu. Başı dümdüzdü. Sakalı da epey seyrek olup yarısı ak, yarısı siyahtı. Başına beyaz bir takke giymiş, üstünde de hırkası vardı. Başını sallayarak:

– Ah yavrum, yavrum, dedi.

– Dedeciğim, benden korkmayın, dedim. Sadece sizinle konuşmak istiyordum. Yazın bize geldiğinizde, bahçemizde ninemin öğrettiği duaları size okumuştum. Beni

dizinize oturtarak alnımdan öpmüştünüz. Çok akıllı bir çocuk olduğumu söyleyip diye bana armut vermişsiniz.

– Tamam, hatırladım yavrum. Aferin.

– Artık korkmayacaksınız, değil mi?

– Hayır, artık korkmayacağım.

– Hiç korkmayın. Bizim evde cinler yoktur. Nineciğim dua okuyarak onları kovmuştu.

– Ninen Robiyabibi çok faziletli bir kadındır.

– Dedeciğim, faziletli ne demek?

– Çok şey bilen demek. Hadi yavrum, şimdi de evine git.

– Gitmek istemiyorum dedeciğim.

– Ah yavrum.

– Dedeciğim, siz domuzun yavrularını öldürmüş müydünüz?

– Estağfurullah, kimden duydun sen bunu?

– Söylemeyeceğim. Gerçekten de domuz kendi yavrularını yemiş miydi?

– Tövbe, yarabbi.

– Söyleyin hadi, polis amirine “Domuzuna da kendine de lanet olsun.” demişsiniz ya.

– Tövbe estağfurullah!

– Dedeciğim, domuzun da boynuzu olur mu?

– Yavrum, beni biraz rahat bırak. Çok yorgunum, dedi İmam Dede yastığa yaslanarak, başka bir sefer konuşacağız, tamam mı?

– Ben yorulmadım dedeciğim, sizin ilminiz deniz gibi midir?

– Sana bunları kim anlattı, yavrum?

– Lütfen söyleyin, deniz içinde mi duruyor?

- Bir çok kitap okumuşuz yavrum.
- “Çor kitap”ı (Dört Kitap) da mı okumuştunuz?
- Evet.
- Abu Muslim’i de mi?
- Evet.
- Bu kitapları bize Altınbuvi Nine okumuştun... Dedeciğim, yoruldu mu? Ayağınızı ovmanı istiyor musunuz?

İmam Dede hiçbir şey demedi. Gözlerini kapatıp yastığa yaslanarak yatıyordu. Ben de ona bakıyordum. Hiç yanından ayrılmak istemiyordum.

Zavallı İmam Dede çok zor durumdaydı. Dışarıya çıkarsa kırmızı şapkallı polisler hapse atacak. “Domuzun yavrusu nerede.” diye yine dövceklerdi. Atacan dayımı vurdukları gibi? onu da alnından vurabilirlerdi. Ah dedeciğim, çok acıyordum ona. Ne yapmalıydım? Keşke büyük bir yiğit olsaydım... Ona dedemin tüfeğini mi getirsem acaba? Polisler onu vurmak istediğinde “Hayır beni vuramazsınız. Benim de tüfeğim var, ben sizi vuracağım.” der! Tamam, aynen öyle yapacağım.

Karnımla yavaşça arkaya doğru sürünerek, delikten dışarıya çıktım. Dedemin, tüfeğini bir beze sararak ahıra sakladığını, üzerine de ot koyduğunu bizzat görmüştüm. Tüfek yerindeydi. Onu alarak samanlığa döndüm. İmam Dede ters tarafa bakarak yine uykuya dalmıştı. Üzerindeki hırkasından yavaşça çekerek:

- Bakın, işte getirdim, dedim.
- İmam Dede uyumuyormuş, başını benden tarafa çevirip:
- Neyi getirdin, diye sordu fısıldayarak.
- Tüfeği.
- Ne! İmam Dede nerdeyse yerinden fırlayacaktı.

- Korkmayın, dedim, dedem tüfeği aldığı mı bilmiyor.
- Ben ne yapcağım ki bunu?
- Polis amcalar, şapkalı askerler geldiğinde onları vuracaksınız. Sizi yakalayamayacaklar.
- Ah yavrum, diye beni dizine oturttu. Başımı yüzüne basarak bir müddet, ah yavrum, ah yavrum, diye tekrarladı.
- Elimle sakalınızı taramamı ister misiniz?
- Hayır yavrum, biraz sus.
- O zaman ayağınızı ovacağım, diye dizinden indim.
- İmam Dede ağlıyordu. Gözlerinden akan yaş damlaları dizine düşüyordu. Keşke ağlamasaydı. Artık ben de ağlamak istiyorum.
- Dedeciğim, ben çıkayım mı, diye sordum.
- Hayır evladım, artık kalabilirsin... Olan oldu zaten.
- O zaman neden ağlıyorsunuz?
- Seni sevdiğimden ağlıyorum.
- Ben iyi birisi miyim?
- Evet, çok iyimişsin.
- Bana yeni şeyler öğretecek misiniz?
- Neyi öğretmemi istiyorsun?
- Yazın geldiğinizde bir dahaki sefere sana kitap okumasını öğreteceğim, demiştiniz.
- Evet, gerçekten de öyle demiştim. Ama evladım kitap okumayı öğrenmek kolay değildir.
- Tamam, kolay olmazsa bile öğretin.
- Ah evladım, bunun için kitap, kâğıt ve kalem lazım olacaktır.

– Ama ben kâğıt, kalemsiz bile öğrenirim. Eğer öğretmezseniz, ayağa kalkıp bağıracam. Bakın, kalkıyorum işte. Bağırırım mı?

Ben şaka yapmışım. İmam Dede cidden korkarak, elimden tutup kendisine çekti:

– Çok istekliymişsin evladım, dedi.

– Evet, çok istekliyim, dedim hemen.

– O zaman ‘elif’ de bakayım.

– Elif, dedim.

– Be, de.

– Be.

– Te, de.

– Te.

– Se, de

– Se.

– Bunlar harflerdir, evladım. Önce bunları ezberleyelim. Şimdi öğrettiklerimi tekrar et bakayım.

Ben hemen onları tekrarladım. ‘Maşallah, çok zekiymişsin.’ Dört harfi daha öğretti. Onları da hemen ezberledim. “Sen çok iyisin evladım, aferin!” diye övdü İmam Dede. Öğretmeye devam etti. Karnım acıkıncaya kadar öğrendim. Sonunda emekleyerek delikten dışarı çıktım. Eve geldiğimde nineciğim sütlaç hazırlamış, üstüne benim sevdiğim gibi tereyağı koymuştu. Yemek yerken “Neden dışarıda bu kadar uzun süre kaldın?” diye sordu. Çok oynadık, dedim. “İyi, epey akıllanmışsın. Çizmeni ıslatmamışsın.” dedi. Nineciğim, ben oynarken çizmemi çıkarmışım, dedim. “Dışarıda kar var oğlum, nasıl çıkardın ki?” Hayır, biz sobanın yanında oturduk, dedim. Çizmemi ıslatmadığım için ninem, yine oynamama kolayca izin verdi. Delikten geçerek samanlığa girdiğimde, İmam Dede de sütlaç yiyordu.

Anladım. Nineciğim “Sen yemeğini ye. Ben sığırlara yem vereceğim.” diye beni kandırmıştı. Ama ben de yalan söyledim. İkimiz de yalancı olduk.

– Geldin mi, evladım, diye sordu İmam Dede, gel beraber yemek yiyelim.

Tok olduğumu söyledim. Sonra geldiğimi nineme söyleyip söylemediğini sordum. İmam Dede, “Hiçbir şey söylemedim.” dedi. Ben de sizi gördüğümü kimseye söylemedim. Hiç söylemeyeceğim. “Aferin!” diye beni övdü İmam Dede.

– Dedeciğim, siz cennetlik misiniz, diye sordum.

– İnşallah, dedi İmam Dede.

– Ya benim dedem?

– O da.

– Ya ninem?

– O da.

– Ya ben?

– İnşallah sen de cennetliksin.

– Öldüğümüzde hepimiz beraber olacak mıyız? Orada da bana okumayı öğretecek misiniz?

İmam Dede hiçbir şey demeden gülümseyerek başımı okşadı. Sonra okumayı öğretmeye devam etti. Aslında öğretmek istemiyordu. Ama ben ısrar ettim. Öğretmezseniz tüfeğimizi geri alacağım dedim... Dört tane harf öğretiyor, sonra da hepsini baştan tekrar ettiriyordu. Biraz daha öğreterek yine terkar etmemi söylüyordu. Sonunda:

– Allah’ım sana üstün bir zekâ vermiş, diye alnımdan öptü.

- Nineciğim de aynı şeyi söyler, dedim.
- İmkânım olsaydı, seni evime götürürdüm. Seni imam yapardım.
- İmkân olmasa da her şeyi öğreneceğim.
- Hadi bakalım, harfleri bir daha terkar et.

– Elif, be, te, se, cim, ha, hı, dal, zel, ra, za, sin, şın, sad, zad, tı, zı, ayn, gayn, fe, kaf, gof, lam, mim, nun, vav... Bunları söyledikten sonra, köpeğin yavrusu gibi vav, vav, vav demeye başlamıştım. İmam Dede “Akıllı evladım, öyle yapma. Bunlar kutsal harflerdir. Onlarla alay edilmez.” diye uyardı.

İmam Dede’nin yanından hiç ayrılmak istemiyordum. Ama akşam vakti yaklaşmıştı. Eğer ninem beni arayarak burada olduğumu öğrenirse bir daha girmeme izin vermez diye korkuyordum. İmam Dede beni yine dizine oturtarak alnımdan, başımdan öptü:

– Ah yavrum, ah, dedi. Samanlıktan çıkarak eve geldiğimde, dedem odun yarıyor, ninem de havuç doğruyordu.

– Nerelerde kaldın, diye sordu.

– Oynuyordum, dedim.

– Nerede oynuyordun? Deden seni epey aramış.

– Söylemeyeceğim, elimi keserek tuz dökseniz bile söylemeyeceğim dedim korkarak, söylersem, polis amcalar yakalayarak yine hapse atacaklar.

Sonra koşarak sobanın yanına yatıp, başıma yorganı çektim.

– Hiç söylemeyeceğim, diye hıçkırarak ağlamaya başladım.

Sabah erkenden kalkıp İmam Dede’nin yanına gideceğim diye düşünüyordum. Ama uyuyakalmışım. Uyandığımda bile sıcacık yatağımdan dışarı çıkmak istemedim. Güneş çıkmıştı. Dağ tarafındaki pencereden odaya güneşin nurları akıyordu.

Onları avucuma toplayacaktım. Hiç yakalayamadım. Nereye kaybolur ki onlar? Onları görüyordum. Çok garipti, yakalamak istediğimde kayboluyordu... Neyse, artık bunları hiç düşünmeyeceğim. En iyisi rüyamı hatırlamak. Çok harika bir rüya görmüştüm. Her gün gördüklerimden daha farklıydı. Yoksa gerçek miydi? Olamaz. Çünkü uçuyordum. İmam Dede de vardı orada. Ama o uçmayı bilmiyordu. Ben ona uçmayı öğrettim. Beraber uçtuk. Sonra domuzun yavruları, kırmızı şapkalı amcalar bizi epey kovaladı. Onlar da uçuyor, biz de uçuyorduk. Porsukların yavruları da arkamızdan uçuyordu galiba. Sonra cennete geldik. Çok güzeldi orası. Nineciğimin söylediği gibi, rengârenk o kadar çok çiçek var ki... Bembeyaz küp şekerler vardı. Sepetlerdeki beyaz şeker mi, yoksa beyaz gül mü diye düşünüyordum. Bir baktığımda şeker oluyor, bir daha baktığımda güle dönüşüyordu... Sonra İmam Dede ufaklaştı. Siz neden böyle ufak oldunuz, diye sordum. “Bana demir topunu verirsen, bülbül gibi öten düdüğümü vereceğim.” dedi. Sonra her tarafa bülbül gibi öten düdüklele doldu... Dedeciğim, neden bu kadar ufak oldunuz, diye sormuştum. Bilmiyor musun? Ben erken doğmuşum. Başında beyaz sarık, üzerinde kahverengi hırka, boyu kısa ama sakalı dizlerine kadar uzamıştı. Onu görünce güldüm. Sesli güldüğümünden uyanmıştım. Gözümü açtığımda dedem de ninem de yoktu. Sonra az önce dediğim gibi güneşin nurlarını avucuma toplayarak yatmaya devam ettim. Güneşin nurları nereye kaybolur acaba? Avucumu açarak pencerenin yanında yakalayabilir miyim, diye yavaşça giderek elimle cama bastım. Tam o anda içeriye ninem girerek:

– Ne yapıyorsun, diye sordu.

– Nurları yakalıyorum, dedim.

– Hangi nurları?

– Güneşin nurlarını. İşte camdan süzülerek geçiyor. Birkaç tanesini avucumda tutuyorum...

Elimi camdan çektiğimde avucum bomboştu. Çok kızdım. Ninem, geçende getirdiğimiz küp şekerlerden tatlı yapmıştı. Tatlıyı yerken bile kızgınlığım geçmedi.

– Nine, dışarıda oyanayacağım, dedim ayağa kalkarak.

– Bugün hiçbir yere çıkmayacaksın, dedi ninem.

– Çıkacağım, çıkacağım işte, diye ısrar etmeye başladım. İzin vermezse kara yatarak yuvarlanmayı düşünüyordum. İyi ki ninemin kendisi dışarıya çıktı. Yavaşça çıkararak odunların arkasına saklandım. Oradan ahıra geçtim. O gün samanlığı kilitlememişlerdi. Ama içeride İmam Dede yoktu. Dün yattığı yer de bomboştu. Yorgan ve minderleri de kaldırmışlar. Anladım. Rahmanberdi, İmam Dede'nin burada olduğunu öğrenmiş, arkadaşlarına söyleyebilir, diye ambara saklamışlardır... Ama İmam Dede orada da yoktu. Koşarak geri geldim.

– Nine, İmam Dede nerede?

– Hangi İmam Dede, şaşırmış gibi sordu ninem.

– Samanlıktaki İmam Dede.

– Sen ne saçmalıyorsun? Samanlıkta kimse yoktu.

– Yalan söylüyorsun. Dün yanına gitmiştim. Samanın üstünde yatarak epey konuşmuştuk.

– Nereden uydurdun bunları, yavrum?

– Hiçbir şeyi uydurmadım. Elif, be, te, se, cim, ha, hı, dal, zal... Kim öğretti bana bunları?

Nineciğim beni kucağına alarak başını okşadı, yüzümden öptü.

– Her sene bir defa eve ruhlar gelir. İşte o ruhlar bazen Allah'ın çok anıldığı evlerde herhangi bir veli olarak görünür. Sen, arslanım, işte o ruhlardan birini görmüştün. Ondan harf öğrendiğin iyi olmuş, sevap kazanırsın. O harfleri unutma, zaman zaman onları tekrar et. Ama ruhu gördüğünü kesinlikle kimseye söyleme. Söylersen, o anda evimiz yanacaktır. Ninemin dediklerine önce inanmamıştım. Akşam dedem de aynı şeyleri söyleyince inandım.

– Evet oğlum, bunları sakın kimseye söyleme, dedi dedem de korkarak, söylediğin anda evimiz yanacaktır.

– Sığırlarımıza ne olacak, diye sordum hemen.

– Hepsi yanacaktır. Barınaksız kalacağız, dedi dedem ağlayacakmış gibi.

Onu görünce benim de gözlerime yaş geldi.

4.12 ANNEM SABAHA KADAR AĞLADI

Kar yağdığından beri böylesine zevkle oynamamıştık. Daha önceleri sobalarda ısınarak, avlularda koşuşarak ev sahibinin “Sessiz olun yaramazlar!” diye ikaz etmesine biraz alınarak oynardık. Ama bugün o kadar eğleniyorduk ki, anlatamam. Ahmadvkul Dede'nin bahçesinin arka tarafında yüksek bir tepe vardı. Sultanali ağabeyim kovayla oraya su dökmüş. Orası da buz tutup o kadar kaygan olmuş ki, adımımızı atar atmaz aşağıya doğru hızla kayıyorduk. Tepeden kaymanın zevki de bambaşkaydı. Kimimiz oturarak, kimimiz ayakta, küçük çocuklar korktuklarından tren gibi birbirlerine tutanarak kayıyorduk... Kaymanın zevkine doyamıyorduk. Düşüyor, yuvarlanıyor, gülüyorduk.

– Rahmanberdi, diye çağırdı Sultanali ağabey, sağır mısın?

– Sağır değilim, dedim kulağımı elimle tutarak.

– Annen geldi diyorum.

– Ne, annem mi, diye etrafa baktım.

Evet, gerçekten de annem gelmişti! İşte duvar tarafında elini alnına koymuş bize bakıyordu. Üstündeki kadife hırkasından tanıdım. Başındaki yün başörtüsü de

kendisininindi! ‘Anneciğim, anneciğim! ‘ diye bağırdım. İkimiz de birbirimize doğru koşmaya başladık. Tepeden aşağıya inene kadar iki defa düştüm. Çok yavaş koşuyor gibiydim. Yol da uzadıkça uzuyordu sanki... İşte yaklaştık, az kaldı.

– Anneciğim! diye bağırdım.

– Canım benim, diye anneciğim ağlamaya başladı. Birbirimize sarıldık. Beni ağlayarak öpüyordu. Sımsıkı kucaklamıştı beni. Ben de annemin boynuna sarılmıştım. Bin sene, milyon sene böylece kalmayı istiyordum. Annemin kokusunu özlemiştim. Doya doya kokluyordum.

– Anneciğim, diyordum elimle yüzünü okşayarak.

– Ah tatlım benim, ellerin üşümüş. Gel ısıtayım onları.

– Hayır, biraz daha okşamak istiyorum. Ellerim de özlemiş seni.

– Tamam okşa hadi! Fakat ağlama.

– Ağlamak istiyorum ama.

– Tatlım, şekerim...

Annem de ağlamaya başladı. Bana bakarak sessizce ağlıyordu. Beni yere indirerek yüzümden öptü.

– Beni görmeye mi geldin, diye sordum.

– Seni görmeye geldim oğlum.

– Özledin mi?

– Özledim, çok özledim, tatlım benim.

– Ben de özledim. İşte bu gözlerimle özledim. Geceleyin de özledim. Oynarken de özledim. Seni hep görmek istedim. Nineme çaktırmadan ağlardım bazen. Artık gitmeyeceksin, değil mi?

– Gitmeyeceğim bitanem, gitmeyeceğim.

Tepenin olduğu tarafa baktım. Hayitvoy'ın, benim de annem olduğunu görmesini istiyordum. Çünkü kavga ettiğimizde bana hep “Seni annen doğurmamış, deden doğurmuş.” diye benimle alay ederdi. Ama o bize bakmıyordu. Umurumda değildi. Ona gösterecek annem yoktu. Daha kendim ona bakmaya doyamıyordum.

El ele tutuşarak eve gittik. Annemin eli yumuşacık, sımsıcaktı. Kadife hırkası, yün başörtüsü, çizmesi, hepsi çok güzeldi.

– Artık gitmeyeceksin değil mi, diye tekrar sordum.

– Seni beraber götürmeme ne dersin, tatlım?

– Hayır oraya gitmek istemiyorum. Senin gitmene de izin vermeyeceğim. Üvey kardeşlerimi sevmiyorum.

– Öyle deme tatlım. Kardeşlerin çok akıllı çocuklardır.

– Hiç de öyle değiller. Oraya gittiğimde, Bu senin annen değil, bizim annemiz. Onu satın almıştık.” diyorlardı. Oyuncaklarımı çalmışlardı. Kendileri oynarken beni oyuna katmamışlardı. Artık gitmeyeceksin. Onlar de kendi annesini bulsun. Onların babası var. Benim babam da yok.

– Hadi ağlama oğlum!

– Ağlayacağım.

– Elime alayım mı seni?

– Hayır, gerek yok.

– Senin büyüdüğünü, yiğit olduğunu sanmıştım...

– Eğer gitmemeye söz verirsen büyüyeceğim.

– Tamam tatlım, gitmeyeceğim.

– Uyuduğumda da gitmeyeceksin değil mi?

– Gitmeyeceğim, diye annem beni yine eline alarak, yaştan ıslanan gözlerimden, soğuktan buz gibi olmuş yüzümden, ben çok acıkınca yemeği nasıl acele yiyorsam, aynen o tarzda öpmeye başladı.

Eve geldiğimizde ninemle dedem etli ekmek pişirmiş, sofraya kaymak ve ambarın tavanında asılı olan üzümlerden koymuş bizi bekliyorlardı. Birazcık yedikten sonra iştahım kesildi. Annemin yüzüne bakarak oturdum. Bana diktiği yeni gömlekle hırkayı giymek istiyordum. Ninem “Tamam denesin hadi!” dedi. Yeni elbiselerimi giydiğimde annem, başını ninemin dizine koymuş ağlıyordu.

– Öyle deme kızım, diyordu ninem, o yetimler de yabancı değil. Onlar senin yeğenlerin. Öz teyzenin çocukları...

– Yeğenlerini büyütsün diye beni babamın yaşıtı olan bir adamla evlendirdiniz, diye ağlamaya devam etti annem.

– Yetimlere iyi davranırsan sevap kazanırsın, kızım.

– Sevap kazansın diye benim hayatımı kararttınız.

Artık dedem konuşmaya başladı. Annemin yüzünü kendisine çevirerek omuzlarını sıvazladı. Tatlı kızım, alışacaksın. İnşaallah herşey yoluna girecektir. Herkes kendini düşünürse, yetimleri kim düşünecek? Dört tane çocuğu var adamın. Yaşı da epey ilerlemiş. Kim evlenir ki onunla? Böyle bir durumda akrabalar fedakârlık yapmazsa olmaz. Ağlama kızım. Bu yetimlere iyi bakarak büyütürsen inşaallah onlardan da iyilik göreceksin. En önemlisi teyzenin ruhu şad olur. İnsanoğlu bu dünyaya aslında sevap kazanmak için gelir. Evet yavrucuğum, insanlar sevap kazanacağı diye cami yaptırır, köprü yaptırır. Ah kızım benim, hadi kes artık ağlamayı! Dünyada yedi çeşit sevap vardır derler. İşte o sevapların en büyüğü yetimlere iyi davranmakla kazanılır...” Dedem, durmadan bu tür şeylerden konuşuyordu. O anda dedeme çok kızmıştım. Koşarak yanına gittim. Elimle ağzını kapatarak:

– Sus, diye bağırdım, artık annemi kimseye vermeyeceğim. Camiyi de köprüyü de kendiniz yapın.

Annem beni dizine oturtarak eliyle gözyaşlarını sildi:

– Ah tatlım benim, hırkan sana çok yakışmış, dedi. Ben de hırkamın yakışıp yakışmadığını merak ediyordum. Hemen yerimden kalktım. Biraz ileri giderek, gerçekten de yakışmış mı, diye sordum.

– Evet yavrucuğum çok yakışmış. Tam senlikmiş.

– Anne, bunu kendin mi diktin?

– Evet tatlım, kendim diktim.

– Artık gömlek de hırka da benim midir?

– Evet tatlım, senin.

– Gömleği geceleyin yatarken de giyebilir miyim?

– Tabi ki geceleyin de giyebilirsin.

Annemle doya doya konuşacağımı düşünüyordum. Ama art arda komşularımız gelmeye başladı. Onlar annemin arkadaşlarıydı. Hep annemle konuşuyorlar, bana dikkat bile etmiyorlardı. Belki de yeni hırkama dikkat edeceklerdir, diye biraz uzaklaştım. Ama kimse dönüp bakmadı bile. Muhterem teyze kabaklı örek yapmış. Hep onu övdüler. Bibikız halam, yağlı ekmek getirmiş. Ah komşucuğum, ekmek yapmasını ne kadar da iyi biliyorsunuz! Bize de öğretir misiniz?” dediler. İlginç şeyleri hiç de konuşmuyorlardı. Anlaşılan annemle beni yalnız bırakmayacaklardı. Oysa onu herkesten daha çok özlemiştim. Ayağa kalkarak:

– Şimdi hepiniz gidin, diye keçeyi teptim. Annemi çok özlemiştim.

Muhterem teyze:

– Ah, sen çok akıllı çocuktun ya, dedi.

– Kendiniz akıllı çocuksunuz, dedim ben de.

– Anneni sadece sen mi özledin?

– Evet, özledim.

– Sarabibi senin annense bizim de çocukluk arkadaşımızdır. Onu biz de özledik. Sen onunla bütün gece doyasıya konuşacaksın.

– Geceleyin onu üvey babam götüreceksin, anladınız mı?

Ninem:

– Gel yavrucuğum, deden odun yarıyor. Ona biraz yardım et, dedi.

– Hayır istemiyorum, annem gidecek, dedim. Sonra annem “Gitmeyeceğim, tatlım!” diye bana söz verdi. Ancak annemin sözünü alınca dedeme yardım etmeyi kabul ettim. Kütüğe ağacın parçalarını koyarken bile gözüm hep dış kapıdaydı. Dedemin “Eline dikkat et!” demesine bile aldırış etmiyordum. Düğün günü de Korkma! annen hiçbir yere gitmeyecek!” diye beni kandırıp, annemin üstüne örtüyü sararak kaçırmışlardı. O gün yere yatarak uzun süre ağlamıştım... Komşulardan sonra Zehra teyzem, ondan sonra Ahmadvul Dede'nin topal gelini geldi. Onların muhabbeti uzadıkça uzuyordu. Hemen kapının yanına geçip topal gibi yürüyerek o ablayla alay etmeye başladım. Kendime göre ben de haklıydım. Çünkü annemle beni yalnız bırakmıyorlardı.

Herkes gittikten sonra ninem, “Vakit de epey geç oldu. Muhabbete yarın devam ederiz. Şimdi de uyuyalım.” diye benim düğünümeye hazırlanan kalın minderlerden sererek annemle bana yumuşacık yatak hazırladı. Yatar yatmaz hemen anneme sımsıkı sarıldım. O kadar güzeldi ki, keşke bin sene böyle yatsaydık. Hiç sabah olmasaydı. Sonra ikimiz birleşseydik. Kimse bizi ayıramasaydı...

– Epey büyümüşsün tatlım, dedi annem omuzumu sıvazlayarak, kucağıma sığmıyorsun artık.

– Anne, ben namaz kılmasını da biliyorum, diye fısıldadım annemi daha da mutlu etmek için, cinleri kovmak için okunan duaları da öğrendim. Oyuncaklarım da çok. Görmek ister misin?

- Tatlım benim, hepsini yarın gösterirsin.
- Yedi tane ufak demir topum var. Onları ceviz karşılığında almıştım. Lütfen anne, göstermek istiyorum! Karanlıkta bile görünür onlar.
- Tatlım, yarın hepsini göreceğiz.
- Eğer gitmezsen oyuncakların hepsini sana vereceğim.
- Ah tatlım benim, rahmetli baban gibi sen de çok şefkatlisin. Hem de o kadar tatlı konuşuyorsun ki...
- Rahmetli babam şefkatli miydi?
- Evet, çok şefkatliydi.
- O zaman neden öldü?
- Eceli gelmiş oğlum.
- Eceli gelince insan ölür mü?
- Evet.
- Anne, babamı zenginsin diye sürmüşler mi? Beraber oynadığımızda çocuklar, bana hep zengin çocuğu der.
- Evet oğlum, zengin olduğu için sürmüşler.
- Sonra ne yapmışlar ona.
- Bilmiyorum yavrurum.
- Anneciğim, babam hakkında bir şeyler anlatır mısın? Dedeme her sorduğumda “Büyüyünce kendin öğrenirsin. Ah zalimler! Ah zalim zaman!” diye içini çeker. Canım anneciğim, lütfen anlatır mısın? Bak ben artık büyüdüm. Ayağa kalkarak boyumu göstereyim mi?
- Bırak oğlum, yarama tuz basma.
- Yarana tuz basmıyorum ki?
- Anlatırsam yüreğim acıyacak, oğlum.

– Anne, lütfen anlat. Yoksa saçından çekeceğim.

– Ah yavrum benim. Babanın gözü, kaşı tıpkı seninki gibi simsiyahtı. Orta boylu, esmer tenliydi. Çok neşeli, gülmeyi, güldürmeyi seven birisiydi. Mahalledeki gençlerin içinde en iyisiydi... Bırak oğlum, ısrar etme, ağlayacağım şimdi.

– Tamam anne, ağlayarak da olsa anlatabilirsin.

– Biraz sabret yavrum. Ağlayarak içimi boşaltayım. Zaten zor dayanıyordum. Sen de yarama tuz bastın.

İkimiz de uzun süre sessiz kaldık. Ara sıra elimle annemin sıcacık gözyaşlarını sildim. Annem de bana sımsıkı sarılarak omuzlarımı sıvazlayarak ağladı. Avutmak istiyordum. Ama avutacak bir söz bile bulamıyordum. Ninemi çağırırsam “Hadi uyuyun şimdi.” diye bizi uyutacaktı. Ben de babam hakkında hiçbir şey öğrenemeyecektim.

– Evet tatlım, baban gibisi çok az bulunur, dedi annem nihayet ağlamasını keserek, babanın babası çok zenginmiş. Camiler, yollar yaptırmış. Halk içinde cömertliğiyle bilinirmiş. Duyuyor musun?

– Duyuyorum, dedim acele, hadi anne biraz hızlı anlat! Yoksa unutursun.

– Dağda sayısız koyunları, atları, uçsuz bucaksız buğday tarları varmış. Kendisi de çok usta bir biniciymiş.

– Anne, biniciler ata mı biner?

– Evet. Araya laf karıştırma tatlım. Sonra attan düşerek ölünce tüm malı mülkü babana miras kalmış. Sonra bizim düğünümüz olmuştu. O zaman ben on altı, baban da on sekiz yaşındaydı.

– O zaman sizin boyunuz ne kadardı?

– Sabrinisa ablan var ya, işte onun boyu kadardı.

– Düğününüzde ortaya ateş yakılmış mıydı?

- Evet tatlım.
- Tef çalıp, şarkı da söylemişler miydi?
- Ah tatlım benim, düğünde elbette tef çalınır.
- Sonra ne oldu?

– Sonra kolhoz dönemi başladı. Yerlerimizi, evimizi barkımızı, eşyalarımızı, varımızı yoğumuzu elimizden alarak, bizleri uzak bir memlekete sürdüler. Rahmetli baban, o uzak yerlere gitmeyeceğiz diye beni yanına aldı ve birlikte kaçtı.

- Arkanızdan kovalamadılar mı?
- Kovaladılar.
- Ata mı binmişsiniz?
- Hayır yavrum, yaya kaçmıştık.
- Sonra ne oldu? Hadi anne, biraz hızlı anlat.
- O zaman karnımda sen vardın.
- Karnında olsam bile herşeyi görüyor muydum?

– Hayır tatlım, hiçbir şeyi görmüyordun. Dağda taşa saklandık. Ama sonunda polisler, babanı yakalayıp hapse attılar. Hapishanede onu çok dövmüşler. Kan kusarak vefat etti.

- Çok mu dayak atmışlar?
- Evet.
- Neden dövdüler neden? diye yerimden fırlayarak kalktım.
- Çünkü baban onlara karşı çıkmıştı, oğlum.

– Niye dövdüler babamı, niye öldürdüler, diye bağırarak, yorganı ve yastıkları tekmelemeye başladım. Dedemle ninem de uyumuyormuş. Hemen yanımıza koşuştular. Dedem beni kucağına alacaktı. Onun elini ısırđım.

– Neden babamı öldürdüler, diye daha da yüksek sesle bağırmaya başladım.

– Ah kızım, çocuğa böyle şeyler anlatılır mı hiç, diye annemi azarladı dedem.

– Ne yapmalıydım. Çok ısrar etti, dedi annem.

– Çocuk neleri istemez ki. Ah kızım... Gel oğlum, benimle yatacaksın. Sakalım kaşınıyor. Elinle tararsan çok iyi olur.

– Taramayacağım, diye yine yorganı tekmeleyerek, dedemin ayaklarına sımsıkı sarıldım, dedeciğim, lütfen anlat neden dövdüler onu? Acıdığında ağlamıştır. Neden yanına gitmediniz?

– Bırak oğlum, hadi kucağıma gel.

– Bırakmayacağım. Neden gitmedin onun yanına?

– Gitmiştim, oğlum.

– Yalan söylüyorsun. Seni öldürmemişler ya... Babam yaşıyor olsaydı onunla birlikte uyurdum. Artık sakalını da taramayacağım, ninem sığırı sağarken buzağıyı da tutmayacağım. Babamı bulacaksınız bana. Herkesin babası var. Bulacaksınız, bulacaksınız...

Yorganın üstüne yatarak hıçkıra hıçkıra ağladım. Ağlarken elimle yastığı dövüyordum. “Bırak ağlama.” dediklerine bakmadan ağladım. Sonunda ağlamayı kestim. Çünkü çok yorulmuşum. Yoksa ağlamaya devam edecektim. Annem yanımda yatıyordu. Yüzünü okşamıştım. O da ağlıyordu. Büyüklerin neden sessizce ağladığına hiç akıl erdiremiyordum. İnsan ses çıkarmadan ağlayınca onu kimse duymaz ki. Ben hiç gizlice ağlayamazdım. Ya dedeme ya nineme göstererek ağlardım. Onlar avludaysa dusyanlar diye sesimi daha da yükselterek ağlardım. Eğer onlar bahçedeysen, pencereyi açarak ağlardım.

– Anne, dedim fısıldayarak.

- Neden ağlıyorsun?
- Ağlamıyorum tatlım.
- Ağlıyorsun. Parmağımı yalamıştım, tuzlu geldi... Babamı sen de mi özölüyorsun?
- Evet oğlum, özölüyorum.
- Anne, ölenler yeniden dirilir mi?
- Bilmem ki...
- Altınbibi nine bize bir kitap okumuştı: Nehirde boğularak ölenlerin yakınları, Allah’a yalvararak dua etmişler. Sonra ölenler dirilerek eve gelmişler... O duayı sen de biliyor musun?
- Bilmiyorum oğlum.
- Kim biliyor?
- Bilmem...
- Anne, geçen gün İmam Dede’nın ruhunu gördüm. Tıpa tıp kendisine benziyordu. Bana kitap okumayı öğretmek istedi.
- Haberim var, ninen anlattı.
- Gerçekten anlattı mı? Şimdi evimiz yanarsa ne yapacağız?
- Yabancılara anlatınca ev yanar. Ben yabancı değilim ki tatlım.
- Ninem “Senin ağzında laf durmaz, mutlaka birilerine anlattırın.” demişti. İmam Dede’nin ruhunu yine gördüğümde, ağzımın sıkı olması için dua ettirecektim; ama kayboldu.
- İnşallah, yine görüşürsünüz, oğlum.
- Uyumak istiyorum, dedim esneyerek, uyursam gitmeyeceksin, değil mi?
- Ah tatlım benim, dedi annem bana sımsıkı sarılarak. Sonra sabaha kadar beraberce uyuduk...

4.13 KABRİSTANDA DUA OKUDUK

Annem hem bizi görmeye, hem de babamın kabrini ziyaret ederek onun adına Şeyh Dede'ye sadaka vermeye gelmişti. Gelmezse olmazmış. Çünkü merhum babam, defalarca annemin rüyasına girerek “Sarabibi, güllerin içinden seçtiğim Sara gülüm, neden beni yoklamıyorsun? Beni unuttun mu? Unutulmak üzere mi evlenmiştik seninle?” demiş. Ninem “Geldiğin çok iyi oldu kızım. Tuhtavay’ı sen hatırlamazsan başka kimse hatırlamaz. Ruhun, yemeye içmeye ihtiyacı yoktur. Ona sadece bir Fatiha yeterlidir. Ruhlarının gıdası, onların huzur kaynağı ihlasla okuduğumuz fatihadır.” dedi. Sonra annemi kucaklayarak “Bana böyle akıllı bir kız verdiği için Allah’a şükürler olsun.” diye annemi övdü. Dedem, sobanın yanında düşünceli oturuyordu.

– Ah zalimler; diyerek yine sustu.

Ben sobanın yanındaki odunlarla oynayarak İmam Dede'yi, ruhları düşünüyordum. İmam Dede ölmemiş olsa bile onun ruhu varmış. Ruh da tıpatıp ne benziyordu. İnsan öldükten sonra ruhu kendisine benzer mi, benzemez mi? Babamın da ruhu var mıdır acaba? Babamı hiç görmemiştim. Gelirse onun ruhunu nasıl tanıyacağım ki? Bunları düşünürken ninemin söylediklerini dinleyeceğim diye ne düşündüğümü unuttum. Sonra nineme, babamın da ruhunun olup olmadığını sordum.

– Tabi ki var, diye cevap verdi ninem.

– O kime benzer?

– Elbette kendisine benzer, yavrucuğum.

– Bizim eve hiç gelmiş midir?

– Evet, inşaallah yine gelir.

– Ama ben babamını daha önce hiç görmemiştim. Geldiğini nasıl anlayacağım?

– Namaz dualarının hepsini öğrenirsen babanı hemen tanıyacaksın, diye açıkladı ninem.

Daha birçok şey soracaktım ama olmadı. Ben uyurken büyük leğenin içinde hamur yoğurup, üstünü dedemin kürküyle örtmüşlerdi. Ninem işte o hamuru leğenden alarak ekmek hazırlamaya başladı. Annem avluya çıkarak, odunun nerede olduğunu sordu. Ben odunun nerede olduğunu gösterince tandırda ateş yakmaya başladı. Ninem gibi yapıp yapamadığını merak ederek bir müddet annemi seyrettim. Ateş yakılırken tandır içinin önce simsiyah, sonra kıpkırmızı, sonra da bembeyaz olmasını seyretmeyi seviyordum. Tandırı biraz seyrettikten sonra, bana kaç tane ufak ekmek yaptığını öğrenmek için ninemin yanına koştum. Sonra geri gelerek tandıra baktım. Tandırın içinin daha yeni kızarmış olduğunu görüp anneme:

– Anneciğim, odunları üst üste koyma, alttakiler yanmazsa üsttekiler tüterek tandırı yine karartır. İnanmıyorsan nineme sorabilirsin, diye öğretiyordum.

Ekmeği pişirdikten sonra gözleme pişirmeye başladık. Şeyh Dede’ye gözleme de götürürsek daha fazla sevap kazanacaktık. Gözlemeyi çok seviyordum. İçine kaymak konarak pişirilirse gözleme yumuşacık, hem de çok tatlı olur. Susam yağında pişirilen gözlemeyi sevmiyordum. Çünkü susam yağı gözlemeyi siyahlaştırır. Üstüne tereyağı sürülerek pişirilmesini severek afiyetle yedim.

Sonra sofraya bezine yedişer tane ekmek ve gözleme, yedişer tane de ayva ve nar koyarak, kabristana doğru yol aldık. Atışmada şehid olan dayılarımın gömüldüğü kabristana değil babamın gömüldüğü kabristana gittik. Bütün yol boyu herkesten arkada, yeni çizmemle karları gıcırdatarak gittim. Geçende söylemişim ya, karın gıcır gıcır diye çıkan sesini seviyordum. Kabristanın yanındaki Şeyh Dede’nin tekkesine girdiğimizde, onun yanında bir ablayla üç tane kız oturuyordu. Kızların birisi, bana “niye geldiniz?” der gibi garip garip bakmıştı. Ben de “Kendiniz niye geldiniz?” der gibi ona da aynı şekilde baktım. Şeyh Dede dua okuyordu. Eliyle oturmamızı işaret etti. Biz de oraya serilen keçeye oturarak, duanın bitmesini

bekledik. Şeyh Dede benim bilmediğim duaları okuyordu. Nihayet Fatiha okuduktan sonra, ninemle annem orada oturan ablaya hâl hatır sormaya başladı.

- Aşağı mahalleden Melivay’ın hanımıdır, diye tanıştırdı Şeyh Dede.
- Tanıyorum, dedi ninem, yanılmıyorsam isminiz Çinnibibi, öyle değil mi?
- Evet, dedi abla ağlamaklı olarak.

– Kocanızı biliyordum. Rahmetli Melivoy çok iyi bir fırıncıydı, dedi ninem, büyük düğünler için ekmeği hep ona yaptırırdık. Çok iyi bir insandı. Allah rahmet eylesin.

– Allah’ım kendine alınca bizim elimizden ne gelebilir ki, dedi Şeyh Dede, rahmetli her düğünde ekmek yapınca, ilk önce iki tane bana gönderirdi.

Abla, Şeyh Dede’ye kâğıt para vermişti. Şeyh Dede, bir tanesini alıp iki tanesi geri verdi. “Kızlarına ayakkabı alırsın.” dedi. Abla, beze sarılı ekmek de getirmişti. Şeyh Dede, o ekmeklerden de sadece bir tane alıp, geri kalanlarını duvardaki rafta duran beze sarılı diğer şeylerle birlikte ablaya geri verdi. Eşyalar o kadar çoktu ki onları nasıl götüreceklerini düşünüyordum. “Bana bir tane ekmekle bir kap su yeterlidir.” dedi Şeyh Dede. Senin altı tane çocuğun var. Hepsi de kırlangacın yavrusu gibi yemek içmek ister. Verdiklerimin hepsini alacaksın. Yoksa Şeyh Dede’ni kırmış olacaksın.” Abla, “Almayacağım.” diye ağlamaya başladı. Annemin de gözüne yaş geldi.

– Almazsan, Melivay’ın ruhu huzura kavuşmaz, dedi Şeyh Dede, benim rüyalarım giriyor rahmetli. “Benim yetimlerimin hâlimden haber alın.” diyor. Al, sana biraz da para vereyim. Kızlarına başörtüsü alırsın. Bak, ne şeker kızlarmış onlar...

Şeyh Dede, ablanın eşyalarını kendisi taşıyarak onu uğurlamak için avluya çıktı. Bu arada annem hâlâ ağlıyor, gözyaşlarını saçaklı mendiliyle siliyordu.

– Bu kızım, rahmetli Tuhtavoy’un hanımı, değil mi? diye sordu Şeyh Dede geri döndükten sonra.

– Evet, dedi ninem.

– Bu yakışıklı delikanlı da onun oğlu olmalı. Allah’ım, babasına ne kadar da benziyor. Yaradan Rabb’imin merhameti çok geniş işte... Ziyarete gelerek çok hayırlı bir iş yapmışsın kızım... Evlendiğinden de haberim var. Ustanın da öksüzleri çoktur. Çok sevaplı bir yola adım atmışsın kızım. Peygamber Efendimiz Muhammed aleyhisselam “Bir yetimin gönlünü alırsan yedi kere yapılan haccın sevabını kazanırsın demiştir. Ama merhumları da ziyaret etmek gerekir. Evet, zaman kaybetmeden Kur’an tilavet edelim.

Şeyh Dede, sobabının yanına oturup gözlerini kapatıp, başını da hafif kımıldatarak benim hiç duymadığım bir duayı okumaya başladı. Onun sesi çok güzel, çok hoştu. Ahmadvul Dede’nin topal gelininin çocuğuna söylediği ninniye benziyordu.

– Nine, bu duayı sen de biliyor musun, diye sordum fısıldayarak.

– Sus, dedi ninem parmağını dudağına basarak.

– Şeyh Dede’ye söyle biraz yavaş okusun. Ben de öğrenmek istiyorum.

– Sus diyorum sana.

Susarak Şeyh Dede’yi seyretmeye başladım. Yüzü benim dedemin yüzüne göre biraz daha büyük, sakalı da daha sıktı. Alını geniş olup burnu Esankul Dede’nin burnu gibi kısa ve basıktı. Başındaki sarığı da beyaz değil kırmızı renkliydi. Bizim, kazanı tutmak için kullandığımız eski takkeye benzer bir takkesi de vardı... Şeyh Dede’yi dinlerken gözlerim yavaş yavaş kapanmaya başladı. Gözlerimi açık tutmaya çalışıyordum. Ama onlar yine de kapanıyordu. Sonra kapıdan sanki babam içeriye

girmiş gibi oldu. Kaşı, gözü dün annemin söylediği gibi simsiyah, kendisi orta boylu, esmer, gözleri de neşeli bakıyordu. Eşiğin önünde durmuş, herkese tek tek bakıyor gibiydi. ‘Baba’ diye gözlerimi açarak yerimden kalktım.

– Sus, dedi ninem.

Şeyh Dede bana bakıp yine gözlerini kapattı. Artık biraz değişik şekilde okumaya başladı. Gözlerimi sıkıca kapatarak bir müddet sessiz kaldım. Artık gözümün önü sadece karanlık olup hiçbir şey görünmüyordu. Gözlerimi daha da sıkıca kapattım. Yine açtım. Ama babam artık görünmedi. Ağlayasım geldi. Ninemin dizine oturdum. Dua okumayı bitirdikten sonra, Şeyh Dede “Ölenleri Allah cennetlik eylesin, yaşayanların imanı sağlam olsun, yediğimizin, içtiğimizin, verdiğimiz sadakanın sevabını dua ümit eden ruhlara bağışladık...” gibi sözleri söyleyerek dua okudu. Ama bu dualar benim ilgimi fazla çekmiyordu. Duaya ben de katıldım. Ama Esankul Dede, daha iyi okurdu diye düşünüyordum. Sonra Şeyh Dede’ye Ölenler hiç dirilir mi? Bir defacık bile olsa dirildiğini görmüş müydünüz?” diye sormak istedim. Sormak istiyor ama soramıyordum. Nihayet ayağa kalkarak:

– Nineciğim, ben az önce babamı gördüm, dedim.

– Arslanım benim, diye başımı okşadı ninem ayağa kalkarken.

– Gözlerimi kapattığımda sanki bu odaya giriyor gibi oldu.

– Buraya sık sık uğra Tuhtavoy’ın oğlu, dedi Şeyh Dede, babanı özlersen onu sadece burada göreceksin.

– Başka yerde göremez miyim, diye sordum alelacele.

– Allah gösterirse... burada daha net görürsün. Rahmetli baban da kendi babasının kabrini sık sık ziyaret ederdi. Bir gün geldiğinde bana büyük bir miktar para bırakmıştı. “Tekkenin ağaçlarına kurt düşmüş, onları yenileyin.” demişti. Çok cömert birisiydi. Ama biz kullar, yaradan Rabbimin iradesine karşı çıkamayız. Kendisi yaratır, kendisi alır... Ömrü kısaymış, bizim elimizden hiçbir şey gelmez.

– Dedeciğim, babamı kaç defa görmüştünüz, diye sormaktan kendimi alamadım.

– Baban gözümün önünde büyümüştü evladım... Kaçtığında da benim tekkemde saklanırdı. Hadi şimdi kabrine gidelim!

Giderken süpürge, ağaç ve kürek aldılar. Kabrin karlardan temizlenmesi gerekirmiş. Yoksa kar eriyerek, kabri çökertirmiş. Kabrin çökmesi de iyi değilmiş... Kabristan çok büyük görünüyordu. Kabirler de artık tepecikler hâlinde ayrı ayrı değil sanki birleşmişti.

– Bakın Robiyabibi, dedi Şeyh Dede, merhumlar sessizce uyuyor. Gürültü patırtının hepsi bu yalan dünyadadır. Gerçek dünya ise sakin ve huzurludur. Niye geldim bu dünyaya, ben buralı değilim, diye ağlamışlar geçmiş zamanlarada yaşayan şeyhler... Hadi karı süpürün, aferin! Evet tanıdım, Tuhtavoy'ın kabrine de babasının kabrine diktiğime benzer bir beyaz taş dikmiştim. Çoban koyunlarından şaşmadığı gibi biz de kabirlerden şaşmayız.

Babam burada mı yatıyor? Geceleyin korkmaz mı? Eğer dirilirse toprağın altından nasıl çıkacak?.. Bunları düşünerek ağlayasım geliyordu... Zavallı babacığım, biz geniş bir evde yaşıyoruz. O ise daracık kabirde yatıyor. Herhâlde içi de karanlıktır.

– Ağlama, diye fısıldadı ninem.

– Bırak ağlasın, dedi Şeyh Dede.

Annem, kabrin üstündeki karları süpürerek temizledi. Kürekle uzaklaştırdı. Sonra da o küreğin üstüne oturarak:

– Allah'ım, diye dizlerine vurarak hüngür hüngür ağlamaya başladı.

– Bırak kızım, bırak, diye avutmaya çalıştı ninem.

– Bırak ağlasın, dedi Şeyh Dede yine. Yüreği boşalır. Müslüman insan ara sıra kabristana gelerek ağlamalıdır. Böyle yaparsa yaşayanlara daha şefkatli olur.

– Şeyh Dedesi, oğlum Rahmanberdi çok akıllı, ahlaklı bir çocuktur. Namaz dualarını, Fatıha’yı ezbere biliyor. İzin verirseniz, babasının ruhuna Kur’an tilavet etsin, dedi ninem.

– Tabi ki, dedi Şeyh Dede.

Evde olsaydık, utanıp kabul etmezdim. Ama burada okursam belki babam beni duyup, dirilir düşüncesiyle hemen kabul ettim.

– Sesimi senin sesine benzeterek mi okuyayım, diye sordum nineme.

– Hayır, Ahmadvul Dede’nin sesine benzeterek oku.

– Ama Ahmadvul Dede hafızdır.

– Sen de hafızlar gibi oku, akıllı oğlum. Hadi başla, üşüyoruz.

– Bismillahirrahmanirrahim, dedim sesimi Ahmadvul Dede’nin sesine benzeterek, Elhamdu lillahi rabbil âlemiyn, errahmanir rahiym, mâliki yevmid diyn, iyyake na’büdü ve iyyake nestâyn, ihdinas sıratı mustakıym, sıratı alleziyne en’ânte aleyhim gayrıl mağdubi aleyhim veladdâl-liyn, Amin... Bismillahir rahmanir rahim, Kul hüvellâhü ehad, Allâhüs samed, Lem yelid ve lem yüvled, Velem yeküllehüü küfüven ehad... Nineciğimin dediğine göre, bu duanın bir defa okunması yeterliymiş. Sübhane rabbika rabbil izzati amma yasifun va salamün alal mursalin, valhamdü lillahi rabbil alamin, Allahu ekber... Okuduğum duaların sevabını tüm merhum dedelerime, ninelerime, çatışmada şehid olan dayılarına, rahmetli babama bağışladım. İlahi, babamın kabri nurla dolsun, bir an önce dirilip evimize gelsin. İlahi, annem artık hiç gitmesin. İlahi, hepimiz beraber yaşayalım, Allahu ekber...

Duaları okurken gözümün kenarıyla ara sıra karın üstünde bağdaş kurarak oturan Şeyh Dede’ye bakıyordum. O da ara sıra bana bakıyordu. Ben duayı bitirince koşarak yanıma geldi. İki eliyle beni başından da yukarı kaldırarak “Robiyabibi,

Tuhtavoy ölmemiş, yaşıyormuş, işte o!” dedi. Sonra, bir gün önce annem beni nasıl sevgiyle öptüyse aynen o şekilde öpmeye başladı. Ağzı çok büyüktü. Neredeyse yüzümün yarısı ağzına giriyordu. Öperken “Maşallah, babanı özlediğinde her gün bu duaları oku. Onaları her gün okursan baban hiç ölmeyecektir diyordu.

Sonra üçümüz de eve döndük. Eve gelirken hiç ağlamadık

4.14 NİNECİĞİM MASAL ANLATTI

Annem beni kandırıp gitmesin diye ondan hiç ayrılmıyordum. O eve girerse eve gidiyorum, dışarıya çıkarsa dışarıya çıkıyordum. Annemin “Oğlum, eteğimi bırak, gitmeyeceğim.” dediğine bile bakmıyordum. Ninem “Eğer annen, Aşir Nine’nin öksüz kalan çocuklarına bakarsa sevabının çoğunu sen kazanıp, cennete gireceksin.” demişti. Ben de cennete gitmeyeceğimi, annemle kalacağımı söyledim. Ama canım dışarı çıkmak istiyordu. Oynamak için değil. Annem, bana yeni çizmemi, yeni hırkamı ve yeni takkemi giydirerek “Ah tatlım, sana çok yakışıyor, damat gibi oldun.” diye övmüştü. İşte o yeni elbiselerimi arkadaşlarıma bir defacık olsun göstererek övünmek istiyordum.

– Gitmeyeceksin değil mi, diye tekrar sordum anneme.

– Gitmeyeceğim dedim ya tatlım, dedi annem, bana inanmıyorsan dışarıya çıkma.

Annem, çıkma dedikten sonra, artık dışarıya çıkma istğim iyice artmıştı. Birazcık oyanayıp, hemen döneceğim diye, tepe tarafına koştum. Mahalledeki çocukların hepsi oradaydı. Orası sanki bayram yeri olmuştu. Yaşı büyük çocuklar evlerinden gizlice et getirerek ateşte kebab yapıyordu. Her tarafa etin iştah açıcı

kokusu yayılmıştı. Etin kokusunu duyunca canım çok yemek istedi. Sultanali ağabeyin, değneğin ucuna iliştirerek hazırladığı ete bakıp yutkunarak ileri gittim. Tepenin yanına ufacık kızlar da gelmişti. Onlar zaten kaymasını bilmiyordu. Sıcacık sobanın yanında oturmak varken soğukta ne işi vardı onların. Her tarafta çocuklar kaynıyor, düşüyor ve gülüyorlardı. Hiçbiri benim yeni elbiselerime dikkat bile etmedi. Ama umurumda değildi. Ben kaymaya çıkmıştım.

Daha ancak üç kere kaymıştım. Cemal ağabey, “Ramhmanberdi, annen caddede arkasına baka baka ağlayarak gidiyor, seni arıyor olmasın?” dedi. Ne!’ diye, bir müddet oracıkta kalakaldım. Sonra ev tarafına koştum. Annem evde yoktu. Nineme sorduğumda “Belki komşulara çıkmıştır.” diye cevap verdi. Ama ninemin yalan söylediğini biliyordum. Kabristan tarafına koştum. Çünkü annem her seferinde o taraftan gelirdi. Hıçkıra hıçkıra koştum. Ama annem yoktu. Ardımdan, “Dur, akıllı oğlum diye ninem koşuyordu. Onun ardından esasına dayanarak dedem nefes nefese geliyordu. Annemi ne üvey babama ne de üvey kardeşlerime vermek istiyordum. Onlara anne lazımsa gitsinler kendileri satın alsınlar. Bu benim annemdi. Beni kendisi doğurmuş. Dedem doğurmamış beni. Onların evine de gitmeyeceğim. Gittiğimde annemi bana hiç vermemişlerdi. Artık ben de vermeyeceğim. Anneciğim, güzel annem benim. Gitme! Artık hiç gitme! Geceleri saçlarını koklayacağım. Sana bildiğim duaları okuyacağım. Anneciğim, eğer gidersen ben yine öksüz kalacağım. Sonra mahalledeki çocuklar benimle alay edecek. Seninle çok uzaklara kaçacağız. Sadece sana sarılarak uyumak istiyorum. Yüzlerini okşayacağım. Ellerini yıkadığında su dökeceğim. Hiç olmazsa, el ele tutuşarak, tepeye çıkalım. Seni çocuklara göstereceğim. Benim de annem olduğunu, herkesin annesinden daha güzel olduğunu görsünler. Dön anneciğim! Ne olur dön. Daha senin kokuna doyamadım. Tatlım diye sevmene doyamadım. Omuzlarımı sıvazladığında benden daha bahtiyar insan yoktu. Omuzlarımı sıvazlamana daha doyamadım. Altınbibi Nine “Çok dua okuyunca, ölenler dirilir demişti. Daha göreceksin, babam dirilip eve gelecektir. Sonra hepimiz birlikte bayramlara çıkacağız. Tepeye çıkıp, kebab yapacağız. Büyük çocuklar kebab yapıyorlar. Artık ben de büyüdüm. Anneciğim, herkese annesi oyuncak alır. Bana kimse almaz. Benim oyuncaklarım herkesinkinden daha az.

Dedem bana para verir. Ama daha sonra “Sana daha büyüğünü vereceğim.” diye kandırarak gelir, alır. Anneciğim, gitme, gitme!

Hıçkırarak koşmaya devam ettim. Nihayet caddenin başına geldiğimde yorularak düştüm. Keşke kar olmasaydı, ayağım kaymasaydı, anneme yetişecektim. Artık karı ellerimle döverek ağlıyordum. Sokaktan geçen bir abla beni ellerimden tutup kaldırmak istemişti. Onun elini ısırardım. Onun kocasına da bağırarak kar attım. Onlar neden annemi durdurmadılar. Eğer durdursalardı gelip ona sınımsız sarılacaktım. Beni niçin bırakıp kaçtığını soracaktım. Neden onu durdurmadılar? Artık anneme de oğul olmayacağım. Ninemle de birlikte yatmayacağım. Sığırı sağarken buzağıyı da tutmayacağım. Dedemin sakalını da taramayacağım. Onların hepsi kötüymüş. Neden beni kandırdılar? Kaçacağım! Cinlerin, kurtların olmadığı kırlara kaçacağım. “Gel oğlum, barışalım.” derlerse bile gelmeyeceğim. Hiç gelmeyeceğim.

Sonra, koşarak ninem, ardından asaya dayanarak dedem geldi. Komşular çıktı. Hepsinin ayaklarını, ellerini ısırıyordum. Sonunda sesim kesildi. Ağlamak istiyordum. Ama ağlamaya bile hâlim kalmamıştı. Sonra bir amca beni kaldırarak evimiz doğru yürüdü. Onun omuzuna başımı koyarak sessizce gittim. Ninem sütlaç hazırlamıştı. Yalvarmasına rağmen yemedim. Artık hiç yemek yemeyeceğim. Yatarken dedemle ninem, yanlarına çağırdığında da gitmedim. Odanın bir kenarına gidip oturdum. Lambayı söndürmüşlerdi. Artık korkmaya başlamıştım. Sanki evin bacasından cin, girerek beni kucaklıyormuş gibi oluyordu... Neyse, ninemle şimdilik barışacağım, ama sabahleyin yine küseceğim, diye sessizce ninemin yanına yattım. Ninem:

– Gel yavrucuğum, gel, dedi beni kucaklayarak. Omuzlarımı sıvazladı. Pehlivanım benim, üşümüştün. Sana masal anlatayım mı?

Masal dinlemeyi çok istiyordum. Ama:

– Hayır, istemiyorum, dedim. Demesine dedim ama sonra pişman oldum.

- Uykun gelmiyor mu?
- Artık hiç uyumayacağım.
- Karnın da acıkmıştır. Gözleme var. İstiyor musun?
- Artık hiç yemek yemeceğim. Ölene kadar yemeyeceğim. Nasılsa yarın kaçacağım. Cinlerin ve kurtların olmayan kırlara kaçacağım.
- Bırak yavrum, hadi barışalım. Biliyorum, seni üzdüğümde masal anlatarak barıştırdık. Dinle, başlıyorum anlatmaya...

Bir varmış, bir yokmuş, uzak geçmiş zamanda, bizim yaşadığımız Fergana tarafında Şahmelik adlı bir padişah yaşanmış. Ne çok adaletli, ne çok adaletsiz, ne çok zalim, ne de çok şefkatliymiş. Bir gün zülmederse bir gün de şefkat edermiş. Şahmelik'in bir seyisi varmış. Onun hanımı bir kız çocuğu doğurmuş. Bebeğe Gülirana diye isim vermişler. Kendisi de gül gibi güzelmiş. Günler, aylar ve yıllar birbirinin ardından geçmiş. Gülirana da büyümüş. Allah ona öyle bir güzellik vermiş ki on altı yaşına geldiğinde onun güzelliği, iyi ahlakı bütün dünyaya yayılmış. Şahmelik, kıza âşık olmuş. Kızın evine dünürcü göndermiş. Nihayet kırk gün kırk gece düğün vererek kızla evlenmiş. Padişahın Danışzaman isimli veziri de Gülirana'ya aşık olmuş. Onun evlendiğini duyunca çok üzülmüş. Şahmelik'ten de Gülirana'dan da öd almak için fırsat kollamaya başlamış... Bir gün Şahmelik uykudan uyandığında, ayakkabısının içinde bir kâğıt görmüş. Kâğıtta şöyle yazıyormuş:

- Padişahım, dikkatli olunuz. Sarayda size karşı bir fitne hazırlanmaktadır. Bu fitnenin başında sevgili eşiniz bulunmaktadır.

Bu yazıyı okuyunca Şahmelik, veziri Danışzaman'ı yanına çağırıp, meseleyi ona danışmış. Danışzaman da:

- Padişahım, bu beladan bir an önce kurtulmak lazım. Öyle bir ceza vermelisiniz ki bu, diğer fitnecilere de ders olsun, diye tavsiyede bulunmuş.

Şahmelik askerlerine; vefasızlık ettiği için sevgili hanımını çöle götürüp atın kuyruğuna bağlayarak sürüklemelerini, sonra da gövdesini parçalamayı emretmiş. Gülirana, feryat ederek:

– Padişahım, kötü niyetli veziriniz bana daha önceden âşıktı. Sizinle evlendiğim için ikimizden de öcünü alıyor, demiş.

Ancak padişah onun sözlerini dinlememiş. İyi ki cezayı yerine getirmekle görevli asker çok şefkatli biriymiş. Öyle güzel ve akıllı bir kızın ölmesini istemeyerek çöle geldiklerinde:

– Melikem, canınız kendinize emanet. Kendiniz de Allaha emanet olunuz. Eğer hayatta kalırsanız, yaşadığınızı kimseye belli etmeyin. Yoksa beni atın kuyruğuna bağlayıp sürükleyerek öldürecekler. Danışzaman çok tehlikeli birisidir. Çok dikkatli olmalısınız, diye geri dönmüş.

Gülirana, uçsuz bucaksız çölde kimsesiz tek başına kalmış. Yalnızın yâri Allah'tır, diye yardım dileyerek Yaradan'a yalvarmış. Hep doğu tarafına doğru yürümüş. Danışzaman'ın casuslarına yakalanmamak için sadece geceleyin yol alarak gündüzleri saklanmış. Çok yol yürüyerek nihayet çobanların eski, harabe bir eve gelmiş. Gülirana hamileymiş. Oracıkta doğurmuş. Allah ona arslan gibi bir oğlan vermiş. Bebeğin omuzunda üç tane benek varmış. Annesi bebeğe Holdorbek ismini vermiş. Gülirana orada bir kaç gün kalmış. Kadıncağız çok hâlsizmiş. Üstelik, Gülirana'nın parçalanmış kemiklerini bulmak için zalim vezirin casusları oradan at koşturup geçmeye başlamış. Gülirana, zalim vezirin nasıl olsa kendisini öldürteceğini düşünüp hiç olmazsa çocuğunu kurtarmak için onu kundaklamış. Altın takılarını çocuğun yanına koyup bir parça kâğıda onun adını yazarak "Oğlum seni Allaha emanet ettim." diye çöle kaçmış.

O civarda bir köy olup orada yaşlı bir kadın yaşarmış. Yaşlı kadının, bir tane sağmal keçisi varmış. Kadın, her gün keçiyi çobanın sürüsüne katarak çöle gönderirmiş. Bir gün keçinin memesindeki süt kaybolmuş. Yaşlı kadın, keçisinin sütünü kertenkelenin emdiğini zannetmiş. Bu durum ertesi gün de, bir sonraki gün de

tekrarlanmış. Yaşlı kadın, keçisini gözetleyerek onun ardından yaylaya gitmiş. Keçisinin harabe bir eve girdiğini görmüş. Keçinin ardından kadın eve girdiğinde keçisinin, kundaklanmış bir bebeği emzirdiğini görmüş. Bebek, çok pahalı, asil kumaşlarla kundaklanmış, yanında da altın takılar varmış. Yaşlı kadın bebeği evine götürmüş. Kundağını değiştirerek üstünü başını yıkamış. Ama bebek, kadının pişirdiği yemekleri de yememiş, getirdiği sığır sütünü de içmemiş. Dört yaşına gelene kadar köydeki keçilerin sütünün hepsini işte bu bebek içmiş. Çocuk yedi yaşına geldiğinde, yaşlı kadın onu dizine oturtup, herşeyi anlatmış. Annesinin hatıra olarak bıraktığı yüzüğü ona vermiş. Annesinin ona Holdorbek diye isim verdiğini fakat kadın onu çölde bulduğu için ona Sahrabek diye seslendiğini söylemiş.

Günler, aylar ve yıllar birbirini kovalayarak geçmiş. Sahrabek, çok güçlü kuvvetli bir delikanlı olarak büyümüş. On yaşına geldiğinde büyük taşları elinde oynatmış. On bir yaşına geldiğinde atları kuyruğundan çekerek devirmiş. On iki yaşına geldiğinde değirmen taşı yapmak için dağdan omzunda taş getirmiş. Sahrabek, bir gün pazara gitmiş. Pazarı dolaşarak kılıç, kalkan ve ok yayların satıldığı yere gelmiş. Sahrabek, kılıcı eline alarak sallayınca kılıç kırılmış. Yay çekmeyi denediğinde, yay kırılmış. Satıcı, “Kırılan silahların parası ödeyeceksiniz.” demiş. Ekmek parasını zor kazanan yaşlı kadın, o kadar parayı nereden alacağını düşünerek ağlamaya başlamış. O anda şehrin valisi, beyaz atına binerek pazarı dolaşıyormuş. Kavga çıkan yere gelmiş. Durumu öğrenince kırılan silahların parasını ödeyip yaşlı kadınla oğlunu kendi sarayına götürmüş. Çünkü valinin çocuğu yokmuş. Sahrabek’in gücüne kuvvetine hayran kalarak onu kendini oğul edinmiş. Oğlunun şerefine kırk gün düğün vermiş. Sahrabek, kılıç kullanmayı, ok atmayı öğrenerek valinin askerlerine rehber olmuş.

Günler geçerek valinin de eceli gelip, vefat etmiş. Sahrabek, valinin varisi olduğundan şehre vali olmuş. Bu şehir Şahmelik’in devletine bağlıymış. Devlete ödenen vergiler çok fazlamış. Ev vergisi, koyun vergisi, sığır vergisi diye vergiciler halkı çok zor durumda bırakıyormuş. Sahrabek, kendi gücüne ve askerlerinin cesurluğuna güvenerek, üç sene padişahın hazinesine vergi ödememiş. Padişah, vergi

ödemesini talep ederek art arda haberci göndermiş. Sahrabek buna cevaben “Vergiyi aciz ve zayıf olanlar öder. Eğer gerçekten de güçlü bir padişahsan gel vergini kendin al.” diye bir mektup göndermiş. Devletine tâbi olan şehrin bu genç valisinin yazdığı mektup padişahı küplere bindirmiş. Padişah, ordusunu toplayarak şehre doğru yürümüş. Sahrabek, şehrin etrafına hendek kazıp üstünü samanla örtmüş. Şahmelik’in askerleri, hendeği farketmeyip hendeğe düşmüşler. Sahrabek’in orada saklanan askerleri hendeği ateşe vermişler. Padişahın askerlerinin bir kısmı yanarak ölmüş. Bir kısmı da kaçmış. Onlar kaçarken Sahrabek’in çölde kumun altında saklanan askerleri onların hepsini kılıçtan geçirmiş. Padişahla birlikte vezir Danişzaman da gelmiş. Danişzaman, padişahın yenilmekte olduğunu görüp hileye başvurmuş. Padişahı öldürerek onun başını Sahrabek’e götürmeyi, her zaman padişahın zulmünden nasıl kurtulmayı düşündüğünü ve Sahrabek’in tarafını tuttuğunu söylemeyi planlamış. Akşam olunca çadırlar dikilmiş. Şahmelik, çadırda namaz kılariken, hain vezir gizlice gelerek onu sırtından hançerlemiş. İkinci kez hançer sokmak için elini kaldırdığında, çadıra Sahrabek girerek “Dur! Düşene hançer sokmak yiğidin işi değildir. Arkadan gelip hançer sokmak alçakların işidir.” diye tek hamlede vezirin elindeki kanlı hançeri yere düşürmüştü. Zor durumda kendi padişahına hainlik yapan vezir, yabancıya hiçbir zaman sadık olmaz, diye derhâl veziri öldürmeyi emretmiş.

Daha önce Şahmelik üç defa aynı rüyayı görmüş. Rüyasında beyaz sarıklı, yeşil hırkallı bir veli görünerek “Yılan koynundadır, seni oğlun kurtaracak.” diye gözden kaybolurmuş. Padişah, gördüğü rüyanın tabirini hiç anlayamamış. Çünkü onun hiç çocuğu yokmuş. Çadırın içinde esarete yatariken, karşısındaki genç ve gururlu komutana bakarak gördüğü rüyaları hatırlamış. Düşüne düşüne nihayet “Ey yiğit, bana doğruyu söyle, annenin adı Gülirana mıdır diye sormuş. Sahrabek, padişaha yaklaşarak parmağındaki yüzüğü göstermiş. Yüzüğün üzerinde, “Şahmelik’ten Gülirana’ya” diye yazıyormuş. Şahmelik ah çekerek yere düşmüş. Başına kaldırıp “Oğlum, oğlum diye bayılmış.

Şimdi bir de Gülirana’nın başına gelenleri dinleyelim...

Zavallı Gülırana, bebeğini harabe evde bırakıp, zalim vezirin casuslarından kaçarak bir gün yürümüş, iki gün yürümüş. Nihayet, hâlsizleşerek düşmüş. Onun düştüğü yerin biraz ilerisinde bir kabristan varmış. Öürsem cesedim dışarıda kalmasın diye, kabristana kadar sürünmüş. Kabristanda yeni bir kabir varmış. Gülırana, o kabri kucaklayarak “Yavrum, Holdorbek!” demeye bile hâli kalmadan bayılmış. O civarda bir çoban yaşarmış. Onun hanımını yılan sokarak öldürmüş. Her sabah iki oğluyla birlikte kabristana Fatiha okumaya gelirmiş. O sabah geldiklerinde, hanımının dirilerek kabrin üzerinde baygın olarak yattığını görmüş. Oğulları ‘Anneciğim!’ diye, çoban da “Sevgilim, yârim diye bağırmiş. Sonra baygın yatan Gülırana’yı kaldırarak evlerine getirmişler. Çobanın eşinin ismi Gülbadem imiş. Gülırana’ya da bu isimle hitap etmeye başlamışlar. Gülırana, isminin değiştğine çok sevinmiş. Çünkü böylece zalim vezirin takibinden kurtulması mümkün olmuş.

Hayatını kurtaran çobana sevgili yâr, onun oğullarına da şefkatli bir anne olmuş. Ama biricik yavrusu Holdorbek’i hiç unutamamış. Oğlunu araştıra araştıra nihayet yaşlı kadının evinde onu bulmuş. Fakat kendisinin onun annesi, oğlunun da padişahın oğlu olduğunu söylememiş. Çünkü vezirin casusları bunu duyarlarsa ikisini de öürürlermiş. Gülırana, oğlunu özlediğinde, dilenci kılığına girip önce yaşlı kadının kapısına, daha sonra valinin sarayına giderek dilencilik yaparak:

“Ak sütümü veremedim,

Cemaline doyamadım,

Canım diye sevemedim,

Sahralarda kalan yavrum” diye feryat edermiş.

Oğlunu görürse mutlu olarak, göremezse ağlayarak geri dönermiş.

Dönerken:

“Arslan yavrum, zeval görme,

Zalimlerin başın çiğne,

Zülmedene şefkat etme,

Sahralarda kalan yavrum” diye ağlarmış. Böyle oğlunu özleyerek, ağlayarak ömrünü geçirmeye devam etmiş. Yüreği özlemle dolarak gittiğinde göremezse, gördüğünde yavrum diyemezse onun için bundan daha ağır azap olmazmış.

Ağır yaralı olan Şahmelik, ölümünden önce tüm vezirlerini, vali ve danışmanlarını huzuruna çağırarak, “Sahrabek benim kanuni oğlumdur, tahtımın varisidir, devletimi ona devrettim.” diye ferman çıkartarak, bütün memlekete ilan ettirmiş.

Bir gün Gülirana, padişah sarayının şaşaalı kapısına gelerek:

“Ak sütümü veremedim,

Cemaline doyamadım,

Canım diye sevemedim,

Sahralarda kalan yavrum”, diye ağlamaya başlamış. Hizmetçiler ona altın verince almamış. Padişah olan oğlum Holdorbek’i bir defa görsem bana yeter.” demiş.

“Omuzunda üç beneği,

Güneş gibi cemali,

Kaderinde kemali,

Sahralarda kalan yavrum”, diye ağlamaya devam etmiş. Hizmetçiler, Sahrabek’e durumu anlatmışlar. Omuzunda üç tane beneğin bulunduğunu, asıl isminin Holdorbek olduğunu kendisinden başka kimse bilmezmiş. Sahrabek, dilenci kadını derhal huzuruna getirmelerini emretmiş. Kadın huzuruna geldikten sonra ya ana, sen kimsin? Benim adımlı nereden biliyorsun?” diye sormuş. Gülirana, ağlamasını keserek “Ah yavrum, benim kim olduğum parmağındaki yüzükte

yazıyor.” demiş. Yiğit, yüzükteki yazıyı görür görmez, “Anneciğim!” diye Gülirana’ya sarılmış.

Burada masal da sonuna doğru yaklaşmış. Gülirana’nın hayatını kurtaran çobanı saraya getirip ona saygı göstererek bütün çobanlara rehber tayin etmişler. Onun iki oğlunu padişahın özel askerliğine kabul etmişler. Annesiyle çocuğuna yine kendi isimleriye Gülirana ve Holdorbekşah diye hitap etmeye başlamışlar. Onların hepsi mutlu hayat geçirerek muratlarına ermişler.

4.15 AHMADKUL DEDE’NİN BEYAZ KAYISI AĞACI

O gece rüyamda annemi gördüm. Rüyamda çok mutluydum. Annemle birbirimize doyasıya sarıldık. Annem benim yüzümden öptü. Sonra birbirimize sarılarak gökyüzüne uçtuk. Uçarken kanatlarımı çırpacağım diye, ayaklarımı çırpıttım. Farkında olmadan üzerimdeki yorganı teperek uyandım. Çok üzüldüm. Çünkü çok özlediğim annemi daha yeni bulmuştum. İkimiz birbirimize sarılarak uçuyorduk. Üzüntümden ağlamaya başladım.

- Niye ağlıyorsun, diye sordu yanımda yatan dedem.
- Ninem nerede, diye sordum ben dedemin sorusuna cevap vermeden.
- Su getirmeye gitti. Birazdan gelir, dedi dedem.
- Ben annemi kaybettim, diye yine ağlamaya başladım.
- Ağlama, kaybetmedin onu.
- Kaybettim. Rüyamda kaybettim.

Dedem beni avutmaya başladı. Ayağı iyileştiğinde beni eşeğe bindirerek annemin yanına götüreceğini söyledi. Beni yanına alıp başımı okşadı. Gözyaşlarımı eliyle silerek “İnşaallah, elbette gideceğiz. Torbayı doldurup üzüm, nar ve armut da götüreceğiz.” dedi.

– Üvey kardeşlerime armut vermeyeceğiz, dedim ağlamaklı olarak.

– Tamam vermeyeceğiz, dedi dedem yine başımı okşayarak. O anda kapıyı açarak içeriye ninem girdi. Gerçekten de su getirmeye gitmiş. İki elinde de birer tane su dolu kova vardı.

– Uyandınız mı, dedi ninem.

– Hayırdır? Epey geç kaldın, diye sordu dedem.

– Yollar buz tutmuş. Yavaş yürüdüm.

– Bu kadın düştü mü, kaldı mı, diye merak ediyorduk...

– Arkadaşın Ahmadkul’un evi epey kalabalık, diye eşiğe oturdu ninem, büyük oğlu Abbashan’a kurt saldırmış. Allah korusun, bir elini çiğnemiş... Onların büyük köpeği de kurt da ölmüş. Ayağın iyi olsaydı da gidip hal hatır sorsaydın... Ocağa ateş yakayım bari...

– Köpeği de mi ölmüş, diye sordum acele.

– Evet, kurtla dövüşürken ölmüş hayvancağız.

– Dörtgöz köpeği mi?

– Evet, büyük köpeği. Arslan gibi bir köpekti...

Dedeciğim pencere tarafına döndü. Ben de sırt üstü yatarak Ahmadkul Dede’nin Dörtgöz köpeği hakkında düşünmeye başladım. İşte o köpek sayesinde, köyümüze hiç kurt gelemezdi. Köpeğin büyüklüğü ahırımızdaki dana kadar vardı.

Çatıya çıkararak havlayınca, sesi kırlarda yankılanırdı. Kimseyi ısırılmamıştı. Ama herkes ondan korkardı. Ben de arkadaşlarım Murathan, Hayitvoy da hepimiz korkardık. Sonra, geçen seneki olayı hatırlayarak Dörtgöz'ün öldüğü iyi mi oldu, yoksa kötü mü, diye düşünmeye başladım...

Çok ilginç bir olay olmuştu. Bilmiyorum, size anlattım mı Ama olay çok ilginçti. Onu köydeki herkes bilir... Ahmadvul Dede'nin dağ tarafındaki büyük bahçesinde kayısı ağaçları çoktu. Onların içinde gövdesi, Hayitvoy'la ikimizin bile kucağımıza sığmayan büyük bir beyaz kayısı ağacı vardı. İşte o ağacının meyvesinin olgunlaştığını herkesten önce Artıkali ağabeyle Sultanali ağabeyler farketmiş. Her gün oraya gidip ağaca tırmanarak doyasıya kayısı yerdik. Bir gün Ahmadvul Dede, bizi ağacın üzerinde görüp ta köye kadar kovalamıştı. Kırılmış dalları eline alarak:

– Bu dallar parçalanana kadar döveceğim, diye bizi tehdit etmişti. Ahmadvul Dede'nin boyu ve ayakları kısa olduğundan bize yetişemezdi. Biz biraz ileriye kaçarak ellerimizdeki kayısıları göstererek:

– Elinden gelirse bizi yakala, diye alay etmiştik. Arkadaşım Hayitvoy:

– Cüce dede!

– Kısa dede, diye zıplıyordu.

Murathan da:

– Kayısı dede!

– Ceviz dede!

– Armut dede, diye onu daha da fazla kızdırıyordu. İki gün kayısı bahçesine gitmedik. Sonra Artıkali ağabey “Ahmadvul Dede bahçede görünmüyor. Herhalde Kokan'a cuma namazına gitmiştir. Hadi, gidip doyasıya kayısı yiyelim.” dedi. On kadar çocuk, kayısı bahçesine doğru koştu. Büyük çocuklar korkmadıkları için en yüksek dallara tırmandılar. Orada olgun meyveler daha çok olurdu. Biz ufaklar da alttaki dallara tırmanarak daha iyice olgunlaşmamış kayısıları yemeye başladık. Çok

iyi eğleniyorduk. Kayısıyı yiyip çekirdeklerini birbirimize atıyor, gülüşüyorduk. Az sonra Ahmadkul Dede'nin işte bugün kurtla dövüşerek ölen büyük Dörtgöz köpeğiyle birlikte bize doğru geldiğini gördük. Köpek durmadan hırlıyordu Neredeyse boynundaki zinciri koparacaktı. Ne yapacağımızı şaşırarak bulunduğumuz yerde donakalmıştık. Ahmadkul Dede'nin bizi görmemesi için Allah'a yalvarıyorduk. Herhâlde bizi görmemişti. Köpeği bağlayana kadar yukarıya bakmadı. Köpeği tam ağacın altına bağlayarak bir laf bile demeden geri gitti.

Çok zor durumda kalmıştık. Herhangi birimiz ağaçtan inmeye çalışırsak köpek hırlayarak yukarıya doğru atılıyordu. Sanki yerinden kıpırdayanı diri diri yiyecekti.

- Dede bizi farketmedi.
- Farketti. Mahsustan buraya bağladı köpeğini.
- Nasıl ineceğiz şimdi?
- Artıkali, inmeyi dene bakalım.
- Hayır, sen dene.
- Sığırımı yaylaya bağlamıştım. Zavallı acından ölmüştür.
- Dün kayısıyı çok fazla yemiştım. Karnım ağrıyor.
- Biraz dayan.
- Dayanamıyorum artık. İşte pantolonunu çıkartıyorum.
- Ne yaptın sen? Kokuttun her tarafı.
- Hadi köpeğe çekirdek atalım.
- Ben kayısı atacağım.

Akşama kadar ağacın üzerinde o şekilde oturduk. Artık iyice karanlık çökmeye başlamıştı. Ağladık, sızladık. Sonra Ahmadkul Dede geldi. Bizim tırmandığımız ağacın yanına gelip hırkasını yere sererek üzerine uzandı. Bize doğru hiç bakmadı.

Bizi farketmediğini zannederek “Dedeciğim!” diye hep birlikte ona bağırma başladı.

– Ne? Bu sesler de nereden geliyor, diye etrafına baktı Ahmadkul Dede.

– Biz ağacın üzerindeyiz.

– Dedeciğim, bizi affedin.

– Artık hırsızlık yapmayacağız.

– Kayıyı sizden izin isteyerek alacağız.

– Artık ağacın dallarını kırmayacağız.

– Lütfen, affedin bizi, diye epey yalvarıp yakardık. Nihayet, Ahmadkul Dede, yukarıya bakarak:

– Evet, ağacın dalını siz mi kırmıştınız? Yaptıklarınıza şimdi pişman mısınız?

– Evet, çok pişmanız, diye ağladık.

– Daha yüksek sesle söyleyin, bütün köy duysun.

Mahallemizdeki, köyümüzdeki bütün insanlar duysun diye, sesimizin çıktığı kadar, yorulana kadar bağırarak. Herhâlde Ahmadkul Dede, bize acımişti. Yavaşça yerinden kalkarak köpeğinin zincirini çözmeye başladı. Ama durarak:

– Cüce dede diye benimle alay edenler de sizsiniz, değil mi, diye sorarak yine hırkasının üzerine oturdu. Biz de daha fazla yalvarmaya başladık.

– Sizin hakkınızda iyi şarkılar söyleyeceğiz. Artık sizinle hiç alay etmeyeceğiz, diye yemin etmeye başladık.

– Hadi, dinleyelim bakalım nasıl bir şarkı söyleyeceksiniz, dedi Ahmadkul Dede oturduğu yerden.

– Pehlivan dede!

– Tatlı dede!

– Şeker dede!

– Kayısı dede!

– Ceviz dede, diye sesimizin çıktığı kadar hep birlikte şarkı söylemeye başladık. Ahmadvul Dede, “Daha yüksek sesle söyleyin.” dedi. Daha yükses sesle söyledik. Sonunda, acele etmeden yerinden kalkıp hırkasını giydi. Hırlayarak yorulan köpeğinin zincini çözüp, bahçenin kapısından çıkana kadar ağacın üzerinde bekledik. Çünkü onun geri gelmesinden korkuyorduk.

Eve döndüğümüzde Ahmadvul Dede bu olayı çoktan herkese gururlanarak anlatmıştı. “Çocuklarınızın pantolonlarını değiştirin.” demişti. Utancımızdan birkaç gün dışarıya çıkamamıştık...

Yattığım yerde bunları düşünerek Dörtgöz’ün öldüğü iyi mi oldu, kötü mü? Acaba nasıl ölmüş? diye düşünüyordum. Arkadaşım Hayitvay, ayağına ağabeyinin çizmesini, başına babasının eski şapkasını giyip eve alelacele girerek “Hadi gel, ölmüş kurdu seyredeceğiz.” dedi.

Nineciğim kaymaklı gözleme yapıyordu. Gözlemeden bir tane kaparak Ahmadvul Dede’nin evine doğru koştuk.

4.16 KURLA DÖVÜŞEN ARSLAN

Hayitvay’la ben koşarak gittiğimiz hâlde biraz geç kalmıştık. Ahmadvul Dede’nin avlusu çocuklar, dedeler, ablalarla doluydu. Herkes avlunun ortasında, karın üstünde yatan kurla Dörtgöz’ün cesedini seyrediyordu. Önce onların yanına yaklaşmaya korktum. “La ilaha illallah”, diye kelime-i tevhid getirdim. Korkum azalmış gibi oldu. Eğilerek kurdun yününden çektim.

- Çok iri bir kurtmuş!
- Köyümüze gelen kurt işte bu olmalı.
- Hayır komşucuğum, bu değil. O bir boz kurttu. Kendi gözlerimle görmüştüm.
- Evet doğru diyorsun. Herhâlde bu başka bir kurt.

Ölen kurdu seyretmeye gelenler böyle şeyleri konuşuyordu. Sonra “Acaba, kurdun tırnakları kime nasib olacak? Onları kim alırsa talihli olacaktır. Allah, o insanın işlerini hep iyiye çevirecektir.” diye konuşmaya başladılar. Ben de daha önce hiç kurt görmediğimden onu sessizce seyrediyordum.

Ahmadkul Dede, gelen insanlarla dolu olan misafir odasından koşarak çıktı.

– Hamzahan, diye yükses sesle bağırdı, yanına birini daha alarak, gidip Erke Dede’yi sedyeyle buraya getirin. O benim yetmiş yıllık arkadaşımıdır. Kara günümde yanımda olsun. Niye oyalınıyorsun? Hadi çabuk ol. Adamcağız, sizin için köprü yapacağım diye bu hâllere düştü. Gelmeyi kabul etmemesine bakmayın, mutlaka getirin onu. Hadi çabuk ol diyerek içeriye geri döndü.

Birazdan dedeciğimi getirdiler. Ama sedyeyle değil, iki koltuğundan tutarak getirdiler. Nineciğim de gelmişti. Bir leğende katlama da getirmişti. Gerçi leğen bezle sarılıydı; ama içinde katlama olduğunu kokusundan anladım. Ben kokuyu iyi duyarım. Arkadaşlarım kucağında herhangi bir şey sakladığında, koklayarak onun ne olduğunu söylerim. Dedemin sayesinde ben de ortasına ocak yakılan büyük misafir odasına girdim. Çünkü kurtla Dörtgöz’ün nasıl öldüğünü çok merak ediyordum. Zaten ben herşeyi merak ederdim. Misafir odasına duman dolmuştu. Odanın yukarı kısmına kalın minderler serip, yumuşak yastıklar koyarak, kurtla dövüşen Abbashan Ağabey’e yatak hazırlanmıştı. Hemen başucunda Çiftçi Şapka amca da oturuyordu. Ufacık bıçağıyla nar kesiyordu. Nar çok güzeldi. Görünce ağzım sulandı. Dışarıya diğer çocukların yanına göndermesinler diye, çaydanlıkların altına odun koymaya başladım. Bir kere büyük bir çaydanlıkla çay da demledim.

Abbashan Ağabey, gelenlere olup bitenleri anlatıyordu.

– Allah’a sonsuz şükürler olsun! Hayatta kaldık. İşte bu Dörtgöz köpeğimizin sayesinde hayatta kaldık. Allah ona cennetinden yer vesin!

– Köpekler cennete gitmez! dedi bir amca.

– Bir müslümanı kurtarıp kendisi şehid olursa da mı gitmez, diye sordu Ahmadvul Dede. Ben bu arslanımın cenazesini bile kıldıracağım. Onun dedesi dedemi, babası babamı, işte kendisi de sevgili oğlumu Abbashan’ımı kurtardı. O cennetlik olmazsa daha kim olur ki?

– Tartışmayı kesin, diye emretti dedem. Dedeciğimin ayağı ağrıyor bile olsa herkes ona saygı gösterirdi. Esankul Dede bile, kendisi doksan yaşında olmasına rağmen “Erkavoy çok akıllı bir yiğittir, deyip ona saygılı davranırdı... Abbashan Ağabey, İsfara’ya iki büyük sepette üzüm götürmüş. Dörtgöz de onu takip etmiş. Üzümleri iyi fiyata satıp geri dönerken Dörtgöz yine on adım kadar geriden geliyormuş. Mahallemize yarım fersah mesafe kaldığında değirmenin hemen yanında arka taraftan ansızın hırıltı sesleri gelmiş. Eşegin üstünde olan Abbashan Ağabey, arkasına dönüp baktığında, öküz büyüklükte olan bir kurdun Dörtgöz’le dövüşüğünü görüp korkudan donakalmış. Hatta eşek bile korkusundan tir tir titriyormuş. Sonra Abbashan Ağabey kendini toparlamış. Dörtgöz’e yardım etmek için bıçağını kılıfından çıkarıp tam eşekten inerken, kurt hızla gelip ona saldırmış. İyi ki, kurt onun bıçak tutan kolunu ısırılmış. Eğer boğazını ısırırsa işi kötü olacakmış. Abbashan Ağabey, kurtla dövüşmeye başlamış. O anda rahmetli Dörtgöz, koşarak gelip kurdun omuzundan ısırarak yere yatırmış. Kurt, yine Dörtgöz’le dövüşmeye başlamış. İkisi sırayla birbirini yere yatırıyormuş...

Eğer bunları dinleseydiniz korkudan bağırırdınız. Ben bağırmamak için dişimi sıkarak dinlemeye devam ettim. Abbashan Ağabey, benim demlediğim çaydan biraz içti. Gözlerini kapatarak bir müddet sessizce yattı. Sonra yine konuşmaya devam etti...

Olayın geri kalanı daha korkunçmuş. Abbashan Ağabey, ayağa kalkmaya çalıştığında başı dönmüş. Herhâlde çok fazla kan kaybettiğinden olmalıymış. Etrafındaki dağlar, ağaçlar, dövüşen kurtla köpek, herşey fir fir dönmeye başlamış. “Bu şekilde mi öleceğim? Allah’ım, bana yardım et, güç kuvvet ver!” diye yalvarmış. Allah onun feryadını duyarak koluna güç vermiş. Başının dönmesi durmuş. Bıçağını sol eline alarak hamle yapmak için hazırlanırken, kurt yine ona saldırmış. Bu sefer de boğazına doğru atılmış. Ama Dörtgöz, kurdun belinden sıkıca tutarak ona yetişmesine izin vermemiş. Kurdu yere basarak hiç bırakmamış. Abbashan Ağabey, güç vermesini isteyerek yine Allah’a yalvarmış. Allah ona güç vermiş. Bıçağı sol eline alıp dövüşen kurtla köpeğin yanına yaklaşmış. Kurt altta Dörtgöz de onun üzerindeymiş. Dörtgöz’ün keskin dişleri kurdun boğazındaymış. Kurt, ayaklarını hafif kıpırdatarak, sanki “Bana şefkat et, beni öldürme!” diye yalvarıyor gibi hırlıyormuş. Bir müddet sonra kurd hareketsiz kalarak başı bir yana düşmüş. Dörtgöz, böylece kurdu öldürmüştü. Abbashan Ağabey, kurtarıcısı Dörtgöz’ü kurdun boğazından ayırmak isteğinde Dörtgöz, başını kaldırmamış. O da kurdun üzerinde hareketsiz yatıyormuş. Kurt, tırnaklarıyla onun karnını yarmış, bağırsakları kurdun üzerine dökülmüş. Gökyüzüne bakıp hafifçe havlayarak ölmüş...

Ahmadkul Dede, benim yanımda bağdaş kurarak oturuyordu. Abbashan Ağabey, hikâyesini bitirince eliyle dizine vurarak yerinden kalkıp:

- Ah, benim böyle bir arslanım vardı, dedi ağlamaklı olarak.
- Koskoca adamsın, ağlamadan konuş, diye azarladı Kambarali Dede.
- Sen kendini bil! Eşeğin öldüğünde üç gün ağlamıştın ya, diye Ahmadkul Dede hemen lafi yetiştirdi.
- Eşeğim öldüğüne değil, acele etmeden açıkladı Kambarali Dede, karnında altı aylık hamilesi vardı, işte ona ağlamıştım...
- Kim ne derse desin, yine de arslanım için yas tutacağım. Kurban keseceğim, diye yeri tepti, Fatıha okumaya gelmeyenlerle iki dünyada da konuşmayacağım...

İyi ki dışarıya çıkmamıştım. İçeride tartışma epey büyüdü. Arkadaşlarıma anlatacağım diye herşeyi dikkatle dinledim. Köpek, her ne kadar vefalı olursa olsun Müslümanların kabristanına gömülemezmiş. Eğer Allah ona cennetinden yer verirse, nereye gömülmüşse oradan çıkartırmış. Eğer Ahmadvul Dede isterse yas tutabilirmiş. Fakat Kur'an tilavet ederek dua okunamazmış. Eğer köpeğini yıkayıp kefenleyip gömmek isterse bunu da yapabilmemiş. Bunların hepsini benim dedem söyledi. O herkesten daha akıllıydı. Onun için herkes onu sessizce dinledi.

– Ama ben yine de sadaka niyetiyle beş yüz kişiye yemek vereceğim, diye Ahmadvul Dede dışarıya çıktı.

Doktor amca, Abbashan Ağabey'in elindeki yarayı açıp kokusunu hiç sevmediğim ilaçlardan sürerek yine bağlamaya başladı. Duyduklarımı arkadaşlarıma anlatıp övünmek için avluya çıkmıştım. Kasap amca, kurdun derisini yüzüp ağaca asmıştı. Arkadaşlarım, kurdun derisini seyrederek söylediklerimi hiç dinlemediler. Ama benim umurumda değildi. Daha sonra yalvarırlarsa bile anlatmayacaktım. Ahır tarafında bir gözü kör olan kasap amca, koyun kesiyordu. Onun yanına gittim. Ama midem bulanarak hemen oradan uzaklaştım.

– Yıkayıcı geldi, diye bağırmaya başladı arkadaşlarım. Hemen tanıdım onu. Evi caminin yanında. Köyümüzdeki ölülerin hepsini o yıkardı. Önce yıkar. Sonra güzel kokulu ilaçlar sürer. Sonra da göğsüne çiçek ve reyhan koyup “Allah sana cennetinden yer versin.” diye bembeyaz kefen giydirirdi. Kendim görmemişim. Bana ninem anlatmıştı.

Dörtgöz'ün cesedini sedyeyle ahıra taşıyarak altına saman döküyorlardı. Aniden onun gözlerini gördüm. Sanki bana bakarak “Ey çocuklar! Ben hiçbirinize saldırmadım, arkanızdan kovalamadım. Sadece köyünüzü kurtlardan korudum. Ben öbür dünyaya, annemle babamın yanına gidiyorum. Ahmadvul Dede'mi üzmeyin. O çok cömert ve şefkatli bir insandır. Benim yerime onu artık siz koruyun. Cüce diye

onunla alay etmeyin...” diyormuş gibiydi. Her nedense ona çok acıyarak ağladım. Uzun süre kendimi ağlamaktan alamadım.

Ahmadkul Dede'nin “Hamzahan, oğlum, ambardaki cevizden bir çuval getirip cepleri dolana kadar çocuklara dağıt. Büyüklere göre, işte bu çocukar daha iyiymiş. Bak, hepsi arslanımı kabrine kadar uğurlamaya hazır duruyor.” dedikten sonra ağlamamı kestim.

Sonra Ahmadkul Dede'nin büyük bahçesine doğru yol aldık. Dörtgöz'ü oraya gömmeye karar vermişlerdi. Önde, beyaz kefene sarılmış Dörtgöz'ün cesedini sedyede götürüyorlardı. Onun ardından Ahmadkul Dede, kurtla dövüşen Abbashan Ağabey, en arkada mahallemizdeki bütün çocuklar gidiyorduk.

Ahmadkul Dede:

– Deden dedemi görmüştü, baban babamı görmüştü, azizim, koruyucum, Allah'ım seni cennetlik eylesin, diye ağlamaya başladı. Arkadaşlarım Hayıtvoy ile Murathan gibi yapmacık değil gerçekten ağlıyordu. Ara sıra gözyaşlarını da siliyordu. Ona bakıp biz çocuklar da kimimiz gerçekten, kimimiz yapmacık gözyaşlarla ağlayarak, çeşitli sözleri söyleyerek gidiyorduk.

– Allah rahmet eylesin, arslanım.

– Bababı kurtarıp kendisi ölen arslanım!

– Sen kaç tane ceviz aldın?

– Yirmi üç tane, ya sen? Ah arslanım!

– Ben daha saymadım... Allah seni cennetlik eylesin.

– Öldüğü iyi oldu. Artık beyaz kayısıyı rahat rahat yiyeceğiz.

– Biraz yavaş konuş. Ahmadkul Dede duyarsa alınır.

– Alınmaz, Allah sana cennetten yer versin arslanım.

- Daha yüksek sesle ağlarsan daha fazla ceviz vereceklermiş.
- Arslanım, bizi bırakıp nereye gittin?
- Bizimle oynayarak büyümüştün, Dörtgöz'üm...

Dörtgöz'ü gömüp geri döndüğümüzde, çoktan büyük kazanlarda pilav pişirmeye başlamışlardı. Soğuktan üşüyen ellerimizi ısıtmak için ocağın yanına geldiğimizde, aşçı amca:

– Bu deli ihtiyarın sözünü dinleyerek soğukta köpeği gömmeye mi gittiniz, diye sordu.

– Evet gittik, dedik.

– Kendisi de deliydi. Sizi de delirtmiş. Hadi gidin buradan, beni rahatsız etmeyin, diye aşçı amca hepimizi ocağın yanından kovdu. Biraz ileri gittikten sonra arkadaşım Hayitvoy:

– Kendiniz delisiniz. Bahçenizde bir tane bile ceviz ağacı yoktur. Deli, deli, diye dışarıya çıktı. Ardından ben de çıktım.

4.17 İMAM DEDE'Yİ YAKALADILAR

Artık havalar yavaş yavaş ısınmaya başlamış, güneş daha sık görünüyordu. Karlar eridiğinden, sokaklar çamur içinde kalmıştı. Sokakların böyle çamur olmasını hiç sevmezdim. Ninem, çizmemi çamura batırırım diye oynamak için dışarıya çıkmama izin vermezdi. Sobanın yanında oturmaktan canım sıkılır, oyuncaklarımı da oynamak istemezdim. Pencereden içeriye süzülen güneşin ılık nurlarına avucumu tutardım. Oyuncaklarımın içinde şişe kırığı vardı. Tam onunla oynayacağım derken

dedem “Gel oğlum, sığırları dışarıya güneşin ışığına çıkarıp, ahırını havalandıralım.” dedi. Düğünümüne adanan uzun boynuzlu öküzümüzü avluya çıkartıp bağlıyorduk, dış kapı çalındı. Koşarak kapıyı açtım. Kapının önünde iki tane hırka giymiş bir amca duruyordu. Şapkası da garipti. Şapkasının bir yanı yukarıya diğer yanı aşağıya bakıyordu.

– Baban evde mi, diye sordu.

– Babam vefat etmiştir, dedim.

– Kimin çocuğusun?

– Dedemin çocuğuyum, dedim aceleyle.

– Hemen buraya çağır dedeni, dedi gelen amca daha da acele ederek.

Dedem gelince hemen “Borhavuz’un yanına gitmelisiniz.” dedi. Muhtar, amir ve polis amcalar gelmiş. Çok acil bir işleri varmış. Dedem gitmezse iyi olmazmış. Ninemin “Nereye gidiyorsun, her yerin çamur olacak.” diye bağırmasına rağmen, dedemin ardından koştum. Evde kalamayacaktım artık. Canım çok sıkılmıştı. Orada çok ilginç şeyler konuşulsun, ben evde oturayım. Olacak şey değildi.

Borhavuz, köyümüzün ortasındaydı. Su iyi saklansın diye havuzun dibini kireçle kaplamışlardı. Ertrafında çeşitli binalar vardı. Berber dükkânı, dedelerin gizlice namaz kıldığı yer, onun biraz ilerisinde tabutçu dükkânı vardı. Geçenlerde Hayitvoy, Dilican, Rahimberi hepimiz tabut dükkânına gizlice girip sırayla tabuta yatmıştık. İhtiyar dedeler bunu öğrenince bize çok kızmışlardı... Oraya geldiğimizde Borhavuz’un yanındaki meydana o kadar çok insan toplanmıştı ki ihtiyar dedeler, amcalar, büyük çocuklar, Hayitvoy, Dilican, Abdurrahim hepsi oradaydı. Üç tane polis amca vardı. Hepsi ata binmişti. Üçünün de atı çok güzeldi. Tıpkı masallardaki devlerin bindiği atlara beniyordu. Atlar, durmadan ön ayaklarıyla yeri tepiyordu.

Benim de böyle bir atım olmasını çok istiyordum. Geç geldiğimize çok üzülmüştüm. İki tane hırka giyen garip şapkalı amca neden bizi daha erken

çağırmadı? Burada mutlaka çok ilginç şeyler konuşulmuştur. Muhtarın geldiği de gerçekmiş. Onu görünce hemen tanıdım. Üzerindeki paltosundan değil simsiyah pala bıyığından tanıdım.

– Siz ne zaman geldiniz, diye sordum Hayitvoya.

– Biz geleli epey oldu, diye övündü arkadaşım.

– Bayram mı olacakmış?

– Hayır, İmam Dede hapisten kaçmış. Onu yakalamaya gelmişler. Nerede olduğunu kim söylerse ödül alacakmış.

– İmam Dede bizim eve gelmedi, dedim korkarak.

– Bize de gelmedi, diye fısıldadı Hayitvoy.

Sanki polis amcalar, muhtar hepsi bana bakıyormuş gibiydi. Titremeye başladım. Soğuktan değil korkudan titriyordum. Hemen dedemin arkasına geçip hırkasının eteğiyle yüzümü sakladım. İmam Dede'nin ruhunu gördüğümü anlamış olabilirler diye korkuyordum.

– Evet, dedi beyaz atlı polis amca kamçısını oynatarak, asalak imam, devletin soylu domuzlarını öldürerek hükümetimize zarar vermiştir. Domuz, yavrularını kendisi yedi diye bahane uydurmuş! Devlete verdiği zararı ödemenin yerine, hapisanenin duvarını delerek kaçmış. Hükümetin her şeye gücü yeter. Nereye saklanırsa saklansın, her halükârda onu bulacağız... Aldığımız bilgilere göre, imam birkaç gündür köyünüzdeki kendisi gibi devlet düşmanlarının evinde saklanarak adaletli hükümetimize karşı irticai faaliyet sürdürüyormuş. Onun nerede saklandığını söyleyeceksiniz, yoksa hepinizi hapse atacağız.

Muhtar, bir amcanın yanına gelip:

– Söyle, dedi.

– Bilmiyorum, dedi amca tırsarak.

- Biliyorsun!
- Yemin ederim bilmiyorum.
- Hemen söyleyeceksin, yoksa kamçıyla döveceğim.
- İsteddiğini yap, şimdi zorbalanın zamanı zaten.

Muhtar, amcanın omuzuna kamçısıyla hafifçe vurarak Ahmadkul Dede'nin büyük oğlunun yanına geldi.

- Evet, sen de mi bilmiyorsun?
- İnşallah bilmiyorum, diye cevap verdi Abbashan Ağabey.
- Duyduğumuza göre senin evinde saklanıyormuş.
- İnşallah saklanmıyor.
- Allah'ı ortaya katma!
- Allah'tan başka koruyucumuz yok muhtar.
- Al sana o zaman işte, it oğlu it!

Muhtar dede Abbashan Ağabey'e kamçısıyla iki defa vurdu. İyi ki çok şiddetli vurmadı. Yoksa çok acıyacaktı.

Eğer bana vursaydı ve ben de Abbashan Ağabey gibi büyük bir yiğit olsaydım, elinden kamçısını alıp kendisini döverdim. Beni kimse dövemezdi. Dövenin elini yüzünü ısırırdım.

Yine beyaz atlı polis amca konuşmaya başladı. Kaçak İmam Dede'nin nerede saklandığını kim söylerse, bir senelik vergiden muaf tutulacaktı. Stalin Dede'nin büyük boy fotoğrafı da hediye edilecekti. İnsanlar başlarını eğerek sessizce duruyordu. Dedemle ben de sessizce bekledik. İki tane polis amca daha varmış. Onlar da at koşturarak geldiler. Az önce konuşan amcanın yanına gelip:

- Her tarafı aradık, dediler.
- Sandıkları da açtınız mı, diye sordu beyaz atlı amca.
- Evet açtık.
- Çatıdaki kuru otların arasına da baktınız mı?
- Evet oraya da baktık.

– Beceriksizler! At yarışı yapmaktan ötesini bilmezsiniz, diye azarladı beyaz atlı amca, gidin, diğerlerinin avlularını da araştırın. Sokaklara bekçi tayin ettin mi?

- Evet köy çepeçevre kuşatılmıştır. Kuş bile uçup çıkamaz.

Gelen polis amcalar, bu sefer bizim eve doğru at koşturdular. Bizim eve girerlerse ne olacak diye korkmaya başladım. Sonra, girseler bile İmam Dede bizim evde değil diye kendimi avuttum. Zavallı İmam Dede'ye çok acıyordum. Demek ki geçende bize gelen onun ruhu değil kendisiymiş. Ninem bana ağzından bir şey kaçırır diye, öyle demiş... Ah, zavallı İmam Dede. Yakalarlarsa onu kesin döveceklerdi.

Yavaşça dedemin hırkasından çekip:

- Hadi dedeciğim, eve gidelim, dedim fısıldayarak.
- Sen gidebilirsin, dedi dedem de fısıldayarak.
- Hayır, korkuyorum.
- Korkma oğlum.
- Hepinizi hapse atacağım diyor ya. Hadi gidelim! Yoksa seni de hapse atacaklar. Sonra ninemle ağlarız.
- Biraz sabret oğlum. Gitmemize izin vermezler.

Arkadaşlarımın yanına gidip olup bitenleri beraber seyretmeyi düşünmüştüm ama sonra vazgeçtim. Çünkü İmam Dede'yi bizim samanlıkta gördüğümü onlara farkında olmadan söyleyebilirdim. Ben söylemesem de kendileri gözlerimden anlayacaklardı. Beyaz atlı amca bana bakıyor mu acaba, diye gözümün kenarıyla ona baktım. Bana bakmıyordu. Muhtar dedeyle bir şeyler konuşuyordu. O anda herkesi ite kalka Recep komsomol (komünist gençlik örgütünün üyesi) ile Yusuf komsomol geldi. Onlardan herkes korkardı. Sokakta kim onlara rastlasa, onlar geçene kadar bir kenara çekilirdi. Böyle yapmayanları hükümetin adamlarına ihbar ederlermiş. İhbar edilenleri hemen hapse atarlarmış.

– Yanlış bilgi vermişsiniz yoldaş, dedi beyaz atlı amca.

– Ne? Yanlış bilgi mi? Ben bu gerici kaçağın izini bulalı on gün oldu. Bir o bahçede, bir bu bahçede görünüyor. Sonunda bunların gizlice namaz kıldıkları yeri buldum. Kambarali Dede'nin bahçesinde harabe bir külübe var. İşte kendisi de gözleriyle devirecekmiş gibi bakıyor. Bana o şekilde bakmayın. Sizden korkmuyorum. Ben hükümetin adamıyım... İşte o külübede namaz kılıyorlar. Kaçak imam geceleyin elbette oraya gelecektir diye, bütün gece uyumadan orayı gözetledim... İhtiyar, bana öyle bakma! Seninle ilgili yerde konuşacağım... Sonra diğer ihtiyar dedeler toplanmaya başladı. Sonunda kaçak imam acele gelerek elini kulağına götürüp, “Allahu Ekber, Allahu Ekber” diye ezan okumaya başladı. Çok alçak sesle okudu... Sonra köye dönüp gördüklerimi size ihbar ettim. Ben kendi gözlerimle gördüklerimi söyledim. Onu yakalayacaksınız. Eğer yakalamazsanız sizi de ilgili merciye şikâyet edeceğiz. Haberiniz olsun.

Herkes susmuştu. Dedemle ben de sessizce dinliyorduk. İnsanlar artık başlarını daha da aşağıya eğdiler. Arkadaşım Hayitvoy yanıma gelip:

– Sana bir şey söyleyeceğim, diye fısıldadı.

– Ne söyleyeceksin?

– İmam Dede’yi ben görmüştüm, dedi fısıldayarak.

– Ne zaman?

– Dün.

– Nerede?

– Tabut dükkânında yatıyordu.

– Ben görmedim ki. Sen nasıl gördün?

– Karanlık çökünce babam oraya yemek götürmüştü. Onu takip ettim. Böylece gördüm onu.

– Gördüklerini muhtara söyleyecek misin?

– Hayır, söylersem beni de hapse atarlar.

– Bana niye söyledin o zaman?

– Senin de bana ilginç bir şey anlatman için söyledim. Sen ilginç şeyleri çok bilirsin.

– Ama şu anda söyleyecek hiçbir ilginç şeyim yok, diye fısıldadım. İlginç şey söylersem evimiz, sığırlarımız hepsi yanacaktır. İmam Dede’nin ruhunu da görmedim, anladın mı?

Arkadaşımınla fısıldaşırken beyaz atlı amcanın diğerleriyle konuştuğumun kaçırıldım. Artık dedemin ön tarafına geçip söylenenleri dikkatle dinlemeye başladım. Çünkü eve döndüğümüzde duyduklarımı nineme de anlatacaktım. Aslında ninem de gelse iyi olurdu. Arka tarafta nineler de vardı. Ninem de onlarla beraber dinleyebilirdi.

Beyaz atlı amca, Yusuf komsomola “Namaza giden ihtiyarları hatırlıyor musun? Hadi onları göster, bakalım.” dedi. Komsomol amca toplananların önünden geçerek, “İşte bu, bu, bu da” diye elindeki kamçısıyla ihtiyar dedeleri sırayla göstermeye başladı. Sonra Matmusa Dede, Kambarali Dede, Esankul Dede,

Ahmadkul Dede, benim dedemi ve diğer dedeleri ortaya çıkardılar. Çok korkmuştum. Dedeciğimi hapse atarlarsa ninemle ben ne yapacaktık? Geceleyin uyurken korkarız diye düşünüyordum. Sonra nineciğimin öğrettiği duaları fısıldayarak okumaya başladım. “Allah’ım dedeleri hapse atmasınlar!” diye dua ediyordum. Ağlamak istiyordum. Eğer ağlarsam İmam Dede’nin bizim eve geldiğini anlayacaklar diye ağlamamaya çalışıyordum.

Beyaz atlı amca atından inip yularını arkadaşına verdi. Uzun konçlu siyah deriden yapılmış tertemiz çizmesi vardı. Çizmeme çamur olur diye atından inmiyormuş. Elindeki kamçısıyla çizmesine yavaş yavaş vurarak, ortada duran ihtiyarlara yaklaştı:

– Evet dedeler, dedi.

Dedeler hiçbir şey demedi.

– Cemaatle namaz kılmanın yasaklandığını bilmiyor muydunuz?

Dedeler bilmiyormuş. Çünkü hepsi susuyordu.

– Konuşacak mısınız?

Yine konuşmadılar. Başlarını eğerek sessizce duruyorlardı.

– Dilsiz misiniz hepimiz? diye o kadar yüksek sesle bağırıp ayağıyla yeri tepti ki etrafa çamur sıçradı. Sonra soru sormaya devam etti. Birçok soru sordu. Dedeler de hep sustu. Sonunda amca, muhtar, bu dilsizlerle kendin konuş, dedi. İmamı bulacaksın, yoksa seni hapse atacağım, diye hızlıca yürüyerek atına bindi. Ayağı üşümüş olmalıydı. Çünkü her yer çamurdu. Benim de ayağım çok üşümüştü.

Muhtar, esasına dayanarak duran Esankul Dede’nin yanına gelip:

– Amca, bugün namaza gitmiş miydiniz? diye kibarca, hatta biraz gülümseyerek sordu.

– Gitsem ne, gitmesem ne? Senin için ne farkeder ki, diye cevap verdi Esankul Dede biraz düşündükten sonra.

– Söyleyin, gitmiş miydiniz?

– Gittim dersem ödül mü vereceksin?

– Vereceğim, elbette vereceğim.

– O ödülü kendin alıp evinde rahatça oturursan olmaz mı, oğlum?

– Siz namaz kılarken, İmam Dede de orada mıydı? Size imamlık yaptı mı?

Esankul Dede başını yukarıya kaldırdı. Gövdesini dik tutarak, asasını eline alıp:

– Bana bak Marifhoca, dedi alçak sesle, rahmetli deden Hoca-i Pista camiinin müezziniydi. Sabah akşam ezan okurdu. Anlaşılan senin kulağına ezan okumamış. İmam Efendi bu ufacık memleketimizin hem imamı hem de imanıydı. Allah’a şükür işte o insanın hareketleri sayesinde imanımızı yitirmedik. Aksi takdirde hayvandan da beter olurduk. Eşekten farkımız kalmazdı. Eşekleri çoğaltmaktan sana ne yarar gelir ki? Çekil yolumdan. Ben gidiyorum. Soğuktan ayağım ağrıyor.

– Durdurun onu, diye emir verdi beyaz atlı amca. İmam bulunana kadar kimsenin gitmesine izin yok.

Sonra muhtar, Kambarali Dede’yi sorgulamaya başladı. Soru sormadan önce “Bana bak deli ihtiyar, kendi evinde gizlice mescid açanın çok büyük vergiye tâbi tutulacağını bilmiyor muydun?”, gibi şeyler söyleyerek onu azarladı.

– İmamı nereye sakladın, diye sordu muhtar.

– Saklamadım, dedi Kambarali Dede.

– Saklamadıysan nerede o?

– Bilmiyorum.

– Biliyorsun! Sana öyle büyük bir vergi koyacağım ki ödeyene kadar belin kırılacaktır. Söyle, imam nerede?

– Bilmiyorum dedim ya.

– Bilmiyorsan al sana, diye muhtar Kambaralı Dede'nin başına, omuzlarına kamçıyla vurmaya başladı. Oraya toplanan insanların arasında bir uğultu yükseldi. Buğday başakları rüzgârda nasıl sallınıyorsa insanlar da öyle sallandı. Arkada duran kadınlar ağlamaya başladı. Ben de ağladım. Sesimi çıkarmadan ağladım. Bir amca hızla ortaya çıktı. Onu tanıyordum. Arkadaşım Dadahan'ın babasıydı. Muhtarın elinden kamçısını alıp, “Sayın amir, İmam Efendi yirmi tane domuzu öldürmüşse onların yerine yirmi tane koyun verelim.” dedi. Atlı amca “Bu da suçluların ortağıymış, onu da yakalayın.” diye emir verdi.

Muhtar, Ahmadkul Dede'nin yanına gelip kalın kaşlarını çatarak:

– Evet, dedi.

– Bana niye öyle bakıyorsun, dedi Ahmadkul Dede.

– İstediğim gibi bakarım, cüce herif.

– Boyum seninkinden daha uzun.

– İmam nerede?

– Allah'ın evinde.

– Onu sen sakladın!

– Hayır, efendimi Allah saklamıştır.

– Şaka yaparak kurtulacağını mi zannediyorsun?

– Marifhoca, sen kendin de şaka yapmayı seviyorsun ya, dedi Ahmadkul Dede, daha yüksek sesle. Müezzin deden, abdest almak istediğinde abdest suyuna biber koymuştun. Zavallı deden akşama kadar koşturmuştu.

– Yeter, diye muhtar tepindi. Etrafa çamur sıçradı. Söyle, İmam nerede?

– Bilmiyorum.

– Bilmiyorsun ha? Al sana, diye muhtar, elindeki kamçısıyla vuracaktı, Ahmadvkul Dede Matmusa Dede'nin arkasına saklanıp “Hadi vur. Korkuyor musun yoksa? Matmusa'nın oğlu ilçede müdür. Onu döversen ananı ağlatır.” dedi. Herhâlde muhtar, anasının ağlamasını pek istemiyordu. Kamçısını yukarı kaldırdığı gibi, benim dedemin yanına geldi:

– Siz de mi buradasınız?

– Evet buradayım.

– Zalimler zamanında ellibaşıydınız değil mi?

– Evet Marifhoca, babanla deden seçmişti beni.

– Oğullarınız adil hükümetimize tüfekle karşı çıkmıştı.

– Onlar, vatani savunmak için ayaklanmıştı. Onları sen öldürtmüştün.

– Damadınız sürülmüştü değil mi?

– Evet Marifhoca, onu da sen sürdürtmüştün.

– Sen devletin azılı düşmanısın. İmamı de sen saklamışsın. Sakalını yolacağım şimdi, diye muhtar, dedemin sakalından tutarak kendisine doğru çekti. Dedem, onu göğsünden itti. Muhtar düşmedi. Ama elindeki kamçısıyla dedemin başına omuzlarına vurmaya başladı.

Ben bağırmaya başladım. “Dövme! Benim dedemi dövme! Bağırarak gidip muhtarın ayağını kuvvetle ısırđım. Çok acımış olmalı ki muhtar bana tekme attı. Çamurun üzerine sırt üstü düştüm. Ayağa kalkıp bu sefer öbür ayağına yapışarak var gücümle ısırđım. Elindeki kamçısı yere düştü. Eki eliyle iki koltuğumdan tutup beni yukarı kaldırdı. Yüzüyle karşı karşıya geldim. İki kulağından sıkıca tutarak, tam burnunu ısıracağım derken dedem beni onun elinden alarak:

– Vurma zalim, diye bağırdı, vuracaksan bana vur. Çocuğa niye vuruyorsun zalim? Oğullarımı öldürttüğün yetmez mi? Ey insanlar! Niye bakıyorsunuz? Yaşlıyı dövüyor, çocuğu dövüyor bu zalim. Niye esrar yemiş sığır gibi bakıyorsunuz?

Dedeciğim beni yere indir
ip muhtara doğru yürümeye başladı. Elin kaşınıyorsa işte bana vur. İstedığın kadar vur, hunhar!

Beyaz atlı amca muhtara yaklaşıp:

– Yeter artık, rezil ettin bizi, dedi.

– Bunlar yalnızca ya tüfek, ya kılıç dilinden anlar, diye cevap verdi muhtar.

O anda tarla tarafından bir polis amca at koşturarak geldi:

– Kaçağı yakaladık. Onu buraya getiriyorlar.

– Çabuk anlat, nasıl yakaladınız, diye emretti beyaz atlı amca.

Polis amcanın dediğine göre bütün evleri, ahırları, bahçeleri aramışlar. Sonra çay tarafına doğru gitmişler. Gulam Dede'nin avlusunun duvarı yanında insan izlerine rastlamışlar. İzler daha yeniymiş. Duvardan geçip o izleri takip etmişler. İzler, susuz havuza doğru gitmiş. Gidip havuza baktıklarında, havuzun içinin samanla doldurulduğunu görmüşler. İmam Dede, samanın altında saklanıyormuş.

– İşte kendisini getiriyorlar, dedi polis amca.

Tarla tarafından İmam Dede'yi getiriyorlardı. İki atlı, iki yaya amcanın önünde geliyordu. Üzerinde dedemin hırkasına benzer siyah bir hırka, başına ufak bir sarık vardı. Ayakkabısının her tarafı çamur olmuştu. Ortaya gelip herkese bir bir baktı.

– Ne yazık ki başımıza çok iş açtım hemşerilerim, dedi.

Oraya toplananlar çeşitli şeyler söyledi. Arka tarafta duran kadınlar ağladı. Çocuklar da ağladı. Ben de ağladım. Koşarak gidip, ayaklarına sarılacaktım ama dedem beni bırakmadı. Bir amca beyaz atlı amirin yanına gidip “İhtiyara yazık olur, onun yerine beni hapse atın.” demişti. Amir, bunu da yakalayın diye emir verdi. İmam Dede’yle birlikte o amcayı da götürdüler.

4.18 İMAM DEDE’NİN ON ÇUVAL KİTABI

İmam Dede’ye neden domuz güttürdüklerini öğrenmek için o gün ninemin söylediği her işi yaptım. Hiçbir lafını geri çevirmedi. Koyunlara ot verdim, ocağın külünü çıkardım, dedemin ayaklarını ovaladım... sonunda:

– Şimdi söyler misin, diye sordum.

– En iyisi sana dedem anlatsın, dedi ninem.

– Hayır, dedem her şeyi anlatmaz.

– Ah oğlum, sen de her şeye çok meraklısın. İnşallah, büyüdüğünde alim olacaksın. İşte o zaman, benim söylediklerimi bir kitap olarak yazacaksın, tamam mı?

– Ben yazmayı bilmiyorum ki.

– O zamana kadar öğrenirsin.

– Tamam, şimdi anlatır mısın?

– Evet oğlum, İmam Dede, veli gibi bir insandır...

– Nineciğim, veli dediğiniz kimdir?

– Veli insanlara şefkatli davranan, iyilik yapan, Allah’ı hatırlatarak namaz kılmasını öğreten demektir... Önce Kokan’da okumuştur. Sonra veliler mekânı olan Buhara-i Şerif denen kutsal bir şehirde okumuştur. Orada tahsilini bitirince Kokan’a dönererek öğretmenlik yapmıştı.

– Okulda mı?

– Hayır medresede. Hanımı vefat edince şehirde yaşamak istemedi. Köyümüze döndü. Yayla tarafında babasından kalmış büyük bir bahçesi vardı. O bahçenin yarısını satıp bir cami ve bir okul yaptırmıştı. Rahmetli baban Tuhtavoy, çatışmada vurulan dayıların ve köydeki bütün çocukları okutmuştu.

– Nineciğim, neden beni de o okula götürmemişti?

– Arslanım, o zaman sen daha doğmamıştın ki.

– İnsan doğmadan önce onun ruhu uçarak gezinir diye kendin söylemiştin ya. Keşke ruhumu hemen yakalıp oraya götürseydin.

– Gevezelik yapma tatlım. Sonra Ruslar geldi. Savaşlar oldu. Kolhoz dönemi başladı. Kırmızı şapkalılar çeşitli sorular sorarak çok rahatsız edince İmam Efendi kaçtı. Mirzaçöl denen yere kaçmıştı. Sonra Esankul Deden, Kambarali Deden, kendi deden hepsi gidip yalvararak onu geri getirdiler. Bilirsin, İmam Dede’nin bahçesinden büyük bir çay akar. Bir gün o çayda birçok kitap görmüşler.

– Nineciğim, çayda kitabın ne işi var?

– Stalin Dede “Allah’ın adı yazılan kitapların hepsini ateşe verin, yere gömün, suya atın. Emrimi yerine getirmeyene on sene hapis cezası vereceğim.” demiş. İmam Efendi, milletin suya attığı kitapları toplayıp çatısında kurutmuş. Sonra kitapları çuvallara yerleştirip, geceleyin herkes uyuduğunda kabristana götürüp gömürmüş.

– Babamın gömüldüğü kabristana mı?

– Bilmiyorum, oğlum. Herhangi bir kabristana gömermiş işte.

– Gömerken Kur'an da okumuş mudur?

– Elbette okumuştur. Sonra birileri onu ihbar etmiş. Köyümüze bir sürü asker geldi. Allah'ın, veli zatların adı yazılan kitapları bulmak için her evde arama yaptılar. Ahırları, ambarları da aradılar.

– İnsanlar hiçbir şey yapmadı mı?

– Konuştular, ağladılar.

– Ya sonra?

– Sabret evladım. Hepsini sırayla anlatacağım.

– Sonra İmam Efendi'yi tutuklamışlar. “Çaydan kitap toplamış mıydın?” diye sormuşlar.

– Evet toplamıştım, diye cevap vermiş İmam Efendi.

– Sonra ne yapmıştın?

– Onları çatıda kurutmuştum, demiş İmam Efendi.

– Sonra ne yapmıştın?

– Çuvallara yerleştirmiştim.

– Sonra ne yaptın?

– Gerisini söylemeyeceğim.

– Söyleyeceksin!

– Allah bir, sözüm de birdir, demiş İmam Efendi.

Kırmızı şapkalılar, İmam Efendi'nin elini bağlayarak kabristana sürüklemişler. Nereye gömdüğünü göstermesini istemişler. Sonra bütün insanları caminin önüne toplamışlar.

– Sen de gitmiş miydin oraya?

– Hayır tatlım, ben gitmemiştim. Deden gitmişti. Gerisini sen anlat, bey. Her ne de olsa her şeyi kendi gözlerinle görmüşsün.

Dedeciğim sessizce yatıyordu. “Ah ayağım!” diye içini çekti.

– Hanım, kendin anlat. Tıpkı gözlerinle görmüş gibi anlatıyorsun. Zaten hikâye anlatmakta çok ustasın. Demin söylediğin de çok doğrudur. Rahmancan büyüyünce arkadaşlarına anlatır, dedi.

Nineciğim beni fazla bekletmeden hikâyesini anlatmaya devam etti.

– Evet arslanım, başımızdan çok zor günler geçti.

İnsanları caminin önüne toplayarak ortaya büyük bir ateş yakmışlar. Evlerden toplanan veli zatların elleriyle yazılmış bir kitabı İmam Efendi'nin eline vererek:

– Hadi bunu ateşe at, demişler.

– Atmayacağım ey kâfir, demiş İmam Efendi.

– Yakacaksın! diye emretmişler.

– Allah bir, sözüm de birdir, demiş İmam Efendi.

Ne kadar zorsa da İmam Efendi bir tane kitabı bile ateşe atmamış. Sonra velilerin kitaplarını kırmızı şapkalıların kendileri yakmaya başlamış. İmam Efendi onları engellemek isteyince oradan uzaklaştırarak ellerinden tutmuşlar. İmam Efendi'nin gözünden damla damla yaş akmış. Bütün vücudu kavak yaprağı gibi titremiş. Sonunda dayanamayıp, kırmızı şapkalıların elinden kaçarak kendisini ateşe atmış. Yanmakta olan bir kitabı alıp, göğsüne basarak ateşini söndürmüştü. Sonra

kırmızı şapkalılara bakarak “Kâfirler, hayvanlar, hepinizin elleri kırılınsın!” diye beddua etmiş. Elindeki yarısı yanık kitapla amirin başına vurmuş. Amire vurmak yasakmış. Onlar hükümetin adamıymış. Onlara vurana kesin on sene hapis cezası verilirmiş. İmam Efendi’nin ellerini arkasına bağlayarak götürmüşler. Kapısı demirden, karanlık bir eve hapsedmişler. Orada uzun süre kalmış. Namaz kılmış. Allah’ın zikrini dilinden düşürmemiş. Şapkalıların içinde de insafli olanları varmış. İşte o insafli insan, orada amirmiş. İmam Efendi hapis süresi boyunca polis idaresinde bekçilik yapsın diye ferman çıkarmış. Bu fikri onun gönlüne Allah koymuş. Onun için İmam Efendi’yi hapisten kurtarmış. O günden beri İmam Efendi bekçilik yapar, bunun yanı sıra oradaki domuzlara da bakarmış...

– Şimdi uyuman gerekiyor arslanım. Ben de uyuyacağım. Bak, deden çoktan uyumuş galiba. Horluyor.

4.19 KÖYÜMÜZDEKİ İNSANLAR ÜÇ GÜN AĞLADI

İmam Dede’nin arkasından kabristana kadar gittik. Çünkü aşağı mahallenin çocukları çok kötüydü. “Neden bizim mahalleye geldiniz, neden kapımızdan bakıyorsunuz?” diye bizi kovarlardı. Onlarla birlikte köpekleri de kovardı bizi. Kabristana kadar diğer çocuklarla birlikte ben de ağlayarak gittim. Önde atlı amcalar, onların arkasında İmam Dede, yaşaşça gidiyorlardı. İmam Dede, bize sadece bir defa baktı. Ama bu sefer gülümsemedi. Ağlamaklı olarak baktı. Herhâlde karanlık eve hapsedilmekten korkuyordu. Sanki bana diğerlerine göre daha çok bakıyormuş gibiydi. Ben de ona bakakaldım.

– Efendim, vedalaşma süreniz bitti. Hadi şimdi gidelim, dedi atlı amcalardan biri.

Sonra hepsi gittiler. Biz de geri döndük. Gelirken çeşitli şeyler konuştuk. Arkadaşım Kulican, polis amcaların omuzlarındaki yıldızları saymış. Uzun boylu olanıda bir tane, kısa boylusunda üç tane yıldız varmış. Diğer iki tanesinin omuzunda hiç yıldız yokmuş. Sadece parlak kumaştan şeritler varmış. Kulican'ın da ona benzer parlak kumaşı varmış. O da omuzuna onlardan diktirecekti. Vali, dedesine vurarken arkadaşım Abduhalim ağlamış. Ama koşarak gidip valinin ayağından ısırarak aklına gelmemiş.

– Eğer önce senin dedene vurmuş olsaydı senden öğrenerek, benim dedeme vurarken, ben de gidip valinin ayağını ısırırdım. Bak benim de dişlerim çok keskin-dir, diyerek arkadaşım dişlerini gösterdi. Artık dedeme kim vurursa işte böyle ısıracağım.

Abdurahim bana bakarak:

– Şimdi seni de hapse atacaklar, dedi vahimle.

– Atmayacaklar, dedim biraz korkarak.

– Valiyi ısırdın ya.

– Dedeme vurmasaydı ısırılmayacaktım.

– Dedene şiddetle vurmadı.

– Ben de var gücümle ısırmadım.

– Sen çok şiddetle ısırmışsın, dedi Abdurahim beni daha da korkutarak, vali, fırıncının dükkânına girerek pantolonunu kaldırıp, ısırıldığı yere ilaç sürdü. Artık seni de hapse atacaklar.

Ben çok korkmuştum. Artık arkadaşlarımla konuşmak bile istemiyordum. Sessizce gittim. Hapse atarlarsa ne yapacaktım? Hapishane karanlık olursa çok korkacaktım. Dedeciğim ve nineciğimle birlikte hapse atarlarsa dayanırdım. Beraberce oturursak hiç korkmazdık. Ama dedemle ninemi hapse atarlarsa evde kim kalacaktı, sığırlarımıza kim bakacaktı?..

Ağlamak istiyordum. Evimize gelene kadar arkadaşlarıma çaktırmadan biraz ağladım bile. Ama ben kendimi hapse attırmayacaktım. Hepsinin elini ayağımı ısırırdım...

Eve geldiğimde dedem çoktan gelmiş. Sobanın yanında yatıyordu. Üzerinde yorgan da vardı. Ninem, ters tarafa bakarak ocağı yakıyordu. Çaktırmadan sobanın yanındaki yorgana girecektim; ama ninem geldiğimi fark etmiş:

– Geldin mi arslanım, diye sordu.

Ninemnin veya dedemin bana kızacaklarını anlarsam mahsustan ağlamaklı konuşurdum. Öyle konuşunca kimse beni azarlamazdı.

– Geldim, dedim ağlamaklı olarak.

– Hay Allah’ım, her tarafın çamur olmuş, dedi ninem ayağa kalkarken.

– Çamursa ne olmuş?

– Ağlamadan konuş.

– Ağlamak istiyorum.

– Yepyeni hırkanı da çamura batırmışsın.

– Batırdım işte.

– Çamura mı yattın sen?

– Evet yattım.

- Hırkanı çıkar hadi. Olan olmuş.
- Çıkarmayacağım.
- Bu hâlde mi yatağa gireceksin yaramaz?
- Evet gireceğim, kendin yaramazsın.
- Ne dediğine dikkat et. Yoksa seninle başka türlü konuşacağım.

Ninem eğilerek maşaya uzandı. Ama ben korkmadım. Biliyordum. Onunla vurmayacaktı bena. Annemin yanına kaçmamdan korkardı. Üstelik dedem de uyumuyormuş. “Hanım, oğlumu azarlama.” dedi. Dedemle ninem ikisi de çok garipti. Bir gün ninem, dedemden korksa öbür gün dedem, ninemden korkarak “Tamam suç benim.” diyerek özür dilerdi. O anda ninem, dedemden korkuyormuş. Onun için maşayı almadı. Kendisi gelip üzerimdeki giysileri çıkarmaya başladı. Önce hırkamı çıkardı. Sonra ocağın yanına keçenin üstüne oturtup koncuna kadar çamura batan çizmemi çıkarmaya başladı. Ben çizmeyi sevmezdim. Bot daha iyidi. İplerini çözünce kolayca çıkar. Konçlu çizme, çamurda ıslandığında çıkarılması çok zor olur. Ninem, sağ ayağımdaki çizmeyi tutup çektiğinde keçeyle birlikte sürüklenmeye başladım. Ama yine de çıkmadı. Sol ayağımdakini çektiğinde, sobanın yanına kadar sürüklendim. Keşke bu çizmemi giymeseydim! İkimiz de epey zorlandık. Ninem, çizmeyi yapan ustadan yakındı. Evine buğday dolsun. Koymaya kap bulamasın, gibi şeyler söyledi. Sonra soğuktan buz gibi olan ayağımdan öpüp:

- Ayağımı üşütmüştün yavrum, dedi.

Zaten biraz ağlamak istiyordum. Ninemim boynuna sarılarak gerçekten ağlamaya başladım. Ninemin “Bırak oğlum, ağlama.” dediğine bakmadan yükses sesle ağlamaya devam ettim.

- Niye ağlıyorsun, deyip Ninem beni kucaklayarak omuzlarımı okşamaya başladı.
- Beni de hapse atacaklarmış, dedim

- Seni neden hapse atsınlar ki arslanım?
- Ayaklarını ısırđım, kulağını kanattım.
- Hangi arkadaşıyla kavga ettin, söyle bakalım?
- Arkadaşıımı değil valiyi ısırđım.
- Valiyi mi? Sen neler diyorsun?
- Kendisi kamçıyla dedeme vurdu.
- Atacan, neler diyor bu çocuk? Söylesene.

Dedeciğim, Borhavuz’un yanından döndüğünde “Hanım duymuştur, bir daha söyleyerek onu üzmenin bir âlemi yok.” diye nineme hiçbir şey anlatmamıştı. Kamçı darbesinden şişen yüzünü saklamak için sobanın yanına yatarak üstüne yorganı çekmişti. Ninem “Sabahtan beri ahırdan çıkmadım, kimden duyacaktım ki? Sen beni adam yerine koymazsın. Bana bir hizmetçiymişim gibi davranırsın.” diye dedemin şişmiş yüzünü görüp ağlamaya başladı. “İmam Efendi, kumru gibi zararsız, melek gibi günahsız bir insandı. Domuz gibi böğürerek ölsün hepsi!” diye İmam Dede’yi hapse götüren amcalara beddua etti. “İhtiyar beyimin, masum yavrucuğum suçu neydi? Onları dövenlerin eli kırılınsın.” gibi şeyler de söyledi. Sonra odanın bir kenarına oturdu. Çatışmada vurulan dayılarımın adını söyleyerek “Sizler hayatta olsaydınız ihtiyar babanızı zalimlerin dövmesine izin vermezsiniz, onları darmadağın ederdiniz. Ah benim pehlivanlarım, şehid olan arslanlarım!” diye ağlamaya başladı. Uzun süre ağladı. Dedemle ninem sırayla ağlıyordu. Birbirini hiç avutamadılar. Biri diğerini avuturken kendisi ağlamaya başlıyordu. Dedem sessizce ağladı. Ara sıra gözyaşlarını da siliyordu. Ninem ise hıçkıra hıçkıra, keçeyi yumruklayarak ağladı.

Nihayet birbirlerine yaslanarak sessiz kaldılar. Ninem, dedeciğimin omuzuna başını koydu. Dedem, beni severken yüzümü nasıl okşarsa aynı şekilde ninemin de yüzünü başını okşadı. Bırak hanım, ağlama. Onları da bekleyen bir bela vardır mutlaka. İnşaaallah, hepsi cezasını çekecektir!” diye avutmaya başladı.

– Hadi şimdi kalk, dedi sonunda, ilaçlarımı getir. Ayaklarım çok fena ağrıyor.

Ninem, başörtüsünü yeniden takıp ayağa kalktı:

– Ayaklarını yine mi üşüttün yoksa, diye sordu.

– Çamurun ortasında yarım gün beklettiler. Üşütmemek imkânsızdı.

Ahırdaki bir kaptaki porsuk yağı katılmış simsiyah, yapışkan bir ilaç vardı. Geçende hastalanan sığırımıza da sürmüştük. Ninem, işte o ilacı getirip dedemin kamçı darbesinden şişen yerlerine, ayaklarına sürdü. İstemiyorum, midem bulanacak, dememe rağmen, benim de tabanıma, dizime sürdü.

Dedeme hâl hatır sormak için komşular gelmeye başladı. Amcalar, ablalar, çocuklar da geldi. Bir sürü insan geldi. Sobanın etrafında yer kalmadı. Annemin arkadaşı Muhterem teyze, ekmek pişirmesini iyi bilen Bibikız halam, hepsi geldi. Bu sefer, ne katlama ne de yağlı ekmek getirmişlerdi. Diğer halalar da hiçbir şey getirmemişti. Sadece valiye beddua etmek için gelmişlerdi. Vali amca, çok kötü birisiymiş. Bugün olmazsa yarın elbette Allah'ın gazabı ona yetişecekmiş. Mücadele döneminde de köyümüzdeki amcaların çoğunu o öldürtmüş. O zaman vali değilmiş. Askerlerin komutanıymış. Başında şapka, üzerinde yakalı hırka, bir yanında kılıç, diğer yanında da tabancası olurmuş. Askerleri de kendisine benzermiş. Köyümüze at koşuturarak gelip “İsyancı komutanları gördünüz mü?” – diye sorarlarmış. Köylüler, “Bilmiyoruz” derlerse, onlar “Biliyorsunuz.” derlermiş. Eğer yine “Bilmiyoruz.” derlerse “On kamçı vurulsun.” diye emir verirlermiş. Bir dedeyi çok fena dövmüşler. Başını kanadığı için çok kan kaybederek geceleyin ölmüş. Ninelerle dedeler, hiçbir şey söylemediğinde, benim gibi, Senembuvi gibi çocukları Borhavuz'un yanına toplayıp “Komutanlar nerede?” diye sorguya çekerlermiş. Çocuklar “Bilmiyoruz.” derlerse, onların ayakkabılarını çıkartıp zorla havuza iterek:

– Komutanlar nerede, diye tekrar sorarlarmış.

Çocuklar “Babacığım, ayaklarım üşüyor, anneciğim, çok korkuyorum, bu amcaları kovun.” diye ağlarmış. Sonra ihtiyar dedeler de nineler de onlarla birlikte ağlarmış. Köyümüzdeki herkes ağlarmış. Elinde kılıçıyla at üstünde duran Marifhoca amca “Ağlamayın, beni ağlayarak korkutamazsınız.” dermiş. Bir nine “Bana bak Marifhoca, seni hangi anne doğurmuşsa işte o anaya acıdığımından ağlıyorum.” demiş. Sonra köydeki insanların hıçkırarak ağladığını duyarak elinde tüfeğiyle bahçelerde saklanan komutan amcalar dayanmadan “Ey alçaklar, ihtiyarların, çocukların suçu ne?” diyerek duvarların arkasından, çayların içinden gizlice gelerek kırmızı şapkalılara kurşun yağdırmış. Çatışma çıkar, köyümüz ateş içinde kalmış.

– Erkevoy Dede, hadi siz de biraz anlatın, dedi Muteber teyze, kendisi konuşmaktan yorulmuş.

– Neyi anlatmamı istiyorsun kızım, diye sordu dedeciğim.

– O dönemde ellibaşıymışsınız.

– Evet, ellibaşıydım.

– O dönemdeki katliamları, çatışmaları kendi gözlerinizle görmüşsünüz, öyle değil mi?

– Evet kızım, görmüştüm. Allah o günleri size hiç göstermesin.

– Bizi hiç konuşurmadan, işte o gördüklerinizi anlatın.

– Tatlı kızım, sen daha iyi anlatıyorsun. Ben yaşlanmış olmalıyım. Birçok olayı hatırlayamıyorum artık.

– Şimdiki vali o zaman askerlerin komutanı mıydı?

– Evet, “ceza ekibi” denen bir bela vardı. Bu imansız, işte o ekibin komutanıydı. Yüz kadar askeri de vardı. Kışlada kalırdı hepsi... Allah’ım, bu köyün başına gelen belalardan sizi korusun. Bu alçak nice arslan gibi yiğidimizi vurmuştur. Köyümüz iki ateşin ortasında kalırdı. Dağ tarafından bizim yiğitler gelirdi. Kokan tarafından ise toplarıyla birlikte kırmızı şapkalılar gelirdi. Çatışmalar, köyümüzdeki bahçelerde olurdu. Evler yanar, onlarla birlikte davarlarımız da yanardı. Allah’ım o

günleri size göstermesin... Ama Yaradan Rabb'im adaletlidir. Zalimlerin cezasını mutlaka verecektir...

Dedeme hâl hatır sormaya gelenlerin içinde evi çayın yanında olan Gulan Dede'nin oğlu Kasımalı amca da vardı. Dedeme hal hatır sorması için onu Gulam Dede göndermiş. İşte o amcanın dili peltek hanımı da vardı. Kendisi çok iyidi. Köyümüzdeki bütün çocuklara gömlek dikerdi. Zingir makinesi de vardı. Kocasıyla birlikte o abla da gelmişti. Beni tanıyacağından korkarak oturuyordum. Çünkü bir bayramda onların kapısının yanına gidip dilimizi peltek yapıp şarkı söylemiştik. Kendisi hemen kapının arkasında duruyormuş. Elinde bir değnekle bizi kovmuştu. "Hepinizi babalarınıza şikayet ederek ahıra kapattıracağım." diye tehdit etmişti. Ama bize yetişememişti... O günden beri bu abladan korkuyordum. Ama iyi ki abla, benim tarafıma hiç bakmıyordu.

Kasımalı amca:

– Erkavoy Dede her gün böyle toplanmıyoruz. Toplanmışken Haşim Bakkal'ın bahçesinde olan olayı anlatır mısınız? Kendiniz o katliama bizzat şahit olmuşsunuz ya, dedi. Bunu duyunca diğer misafirler de dedeme o olayı anlatması için rica ettiler. Ben de "Lütfen dedeciğim, anlatır mısın?" diye yalvardım. Dedem, başını sallayarak:

– Hayır anlatamam, yüreğim dayanamaz, diye bir müddet kabul etmedi. Kasımalı, en iyisi sen kendin anlat. Tamam, duymayanlar duysun. Şehitleri anmak sevaplı bir iştir. Büyük ağabeyin de üç gün kabir kazarak şehitleri gömmüştü. Anlat oğlum, bunlar da dinlesin.

Artık herkes Kasımalı amcaya ısrar etmeye başladı. O bahçede komutanlarımızın nasıl şehit düştüklerini öğrenmeyi çok istiyordum. Kasımalı amcaya ben de yalvardım. Korkunç olayları, uçan atlara binen komutanlar hakkındaki ilginç hikâyeleri, devler ve ejderhalar hakkındaki masalları dinlemeyi çok severdim. Ama dedem böyle şeyleri hiç anlatmazdı. "Büyüdüğünde öğrenirsin." derdi. Ben aslında büyümüştüm. Hatta dedemin bilmediği duaları bile biliyordum. Bu da büyüdüğüm

anlamına gelirdi. Evimize gelen amcalar da “Aferin sana Rahmancan, yiğit olmuşsun, dedeni korumuşsun.” dediler.

Kasımalı amca her şeyi biliyormuş. Dedemin bildiklerinden daha çok şey biliyormuş. İşte o komutanların evde yanarak şehid düştüğü gün, şiddetli rüzgâr eserek hava aşırı derecede soğumuş. Hatta insan tükürdüğünde tükürüğü yere düşene kadar buz tutarmış. Komutan amcalar “Köyümüzü de yerlerimizi de sularımızı da gökyüzünde uçan kuşlarımızı da dedelerimizi de size vermeyeceğiz. Bize baskıncı demeyin. Biz kimsenin yerini işgal etmedik. Bizim vatanımıza baskıncı olarak siz geldiniz.” diye dağlarda saklanarak kırmızı şapkalılara karşı mücadele vermişler. Bir gece komutan amcalar Haşim Bakkal’ın bahçesinde kalmışlar. Orada atlarını bağlamak için bir eyvan, kendilerini soğuktan korumak için ufak bir külübe varmış. Bir gece kalıp, yiyecek toplayarak yine dağa döneceklermiş.

– Doğru mu söylüyorum, diye sordu Kasımalı amca.

– Evet oğlum, doğru söylüyorsun, dedi dedeciğim, gerçekten de aşırı derecede soğuktu. Havuzdaki buzun üzerinde at bile rahatça durabilirdi.

Sonra komutan amcaların rehberi, İslam Pehlivan denen amca, dedeme haber vermiş. Dedem o zaman ellibaşymış. Hemen bir koyun kesmiş. Pilav yapmak için pirinç, havuç ve soğan da alarak onların yanına gitmiş.

Komutan amcalar, atlarını bağlayarak sudan geçerken ayakkabıları ıslanmış. Ortaya ateş yakarak ayakkabılarını kurutmuşlar. Bol etli çorbayı afiyetle yemişler. Sonra dedemin getirdiği kazanda pilav hazırlamaya başlamışlar. Onların arasında bir hain de varmış. Çok kurnazmış. Tilkiden de daha kurnazmış. Kendisi çok keskin nişancıymış. Gökyüzündeki kuşu bile vurmuş. Ama hainmiş. “Arkadaşlarımı nasıl ele veririm, büyük ödülleri nasıl alırım?” diye plan yaparmış. İşte o hain, atının eğrinin altında bir miktar esrar saklıyormuş. Herkes ateşin etrafında konuşurken aşçıya çaktırmadan kazana esrar atmış. Sonra hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi

ateşin yanına gidip ayakkabısını kurutmaya devam etmiş. Pilav hazır olduktan sonra, komutan amcalar “Havuç yetiştirenin de koyun güdenin de ömrü uzun olsun.” diyerek pilavı iştahla yemişler. Aradan çok geçmeden hepsinin uykusu gelmeye başlamış. Başları dönüp, gözleri kapanmış.

“Üç gündür atın üstündeyiz, uyku nedir bilmiyoruz. Hadi biraz uyuyalım!” diye eğerleri başlarını yastık yapıp uykuya dalmışlar. Nöbet tutan yiğit pilavı herkesten daha çok yediği için herkesten daha derin bir uykuya dalmış. Komutan amcaların hepsi uykuya dalınca, kendisini uyuyormuş gibi gösteren hain, yerinden kalkarak dinlenen atına binip ceza ekibinin komutanı, Marifhoca’nın yanına at koşturmuş. “Komutanım, görevimi tam olarak yerine getirdim. Şimdi bana ödülün en büyüğünü vereceksiniz demiş. Marifhoca amca, askerleriyle birlikte kılıçlarını çekerek, tüfeklerini doldurup hemen komutan amcaların uyuduğu bahçeye gelmiş. Komutan amcalar, gerçekten de derin uykuya dalmıştı.

– Yeter oğlum, dedi dedem ayağa kalarak artık dayanamayacağım. Yarama tuz bastın, Gulam’ın oğlu.

Dedem, ayağının ağrısına bile bakmadan topallanarak avluya çıktı. Herhâdle ahır tarafına gitmişti. Artık ben de dinlemek istemiyordum. Uykudaki amcaları kılıçtan geçirebilirler diye korkmaya başladım. Ama diğerleri “Hadi anlat, sonra ne oldu?” diye ısrar etti. Sonra çok kötü olmuş. Hepsini vurmuşlar. Yalnızca İslam Pehlivan amcanın kendisini esir alarak götürmüşler. Köyümüzdeki birçok insanı, komutanlara yer verdin diye hapse atmışlar. Artık iyice korkmaya başladım. Muhtar bize de esrar yedirerek yakalarsa ne yapacağımı düşünüyordum. Misafirler gittikten sonra da korkum azalmadı. Dedeme hâl hatır sormak için Zehra teyzemle bakkal eniştem geldi. Onların söylediklerini de dinlemek istemedim. Teyzem, beni severek, “iyi ki babamın koruyucusu varmış. Muhtarın ayağını ısırmasaydı babamı yine dövecekti. Gel arslanım benim. Alnından öpeyim!” dedi. Ben de onun yanına gitmedim. Sonra Ahmadkul Dede geldi. “Bu Marifhoca dedikleri, çok korkunç bir insandır. Çok dikkatli olmamız gerekir.” dedi.

4.27 NİNECİĞİM MASAL ANLATTI

– Evet tatlım, bildircinlar “Ya Allah!” diye öter. Onlar cennet kuşlarıdır. Onun için Allah’ın adını unutmazlar. Sessizce yatarsan sana çok ilginç bir masal anlatacağım. Arslanım benim, akıllı oğlum...

Bir varmış bir yokmuş, çok eskiden karlı dağların ardında yemyeşil bir vadideki uçsuz bucaksız yaylada sürü sürü özgür kuşlar yaşarmış. Onlar kendi dillerinde çok hoş şarkılar söyleyerek Allah’a hamt edermiş. Onların arasında iki tane bildircin da varmış. Biri erkek, diğeri dişiymiş.

- Nine, onlar karı koca mıymış?
- Evet karı kocaymış.
- Düğünleri de olmuş mudur acaba?
- Laf karıştırma oğlum. Yoksa masalımı anlatmayacağım.
- Hayır söyle, düğün yapmışlar mıdır?
- Arslanım, önce masalımı anlatayım. Sonra düğünlerini de anlatacağım.

İşte o iki bildircin, senin dediğin gibi karı kocaymış. Sabah erkenden uyanırlarmış. Erkeği çok güzel bir sesle dişisine şarkı söylemiş. “Boğazındaki beneklerin, kanadının altındaki gümüş tüylerin çok güzeldir.” diye söylemiş. Dişisi de erkeği için kanatlarını genişçe açarak dans edermiş. Dişisi yumurtlayarak civcivlerin yumurtadan çıkması için beklediğinde, erkeği ona tahıl, su getirirmiş. Diğer kuşlar eziyet vermesin diye dişisinin başucunda nöbet tutarmış. Nihayet, yumurtadan civcivler çıkmış. O kadar nazik, o kadar güzelmiş ki anne babası sevinçten yüksek

sesle ötmeye başlamışlar. Bildircinların “Ya Allah, ya Allah” diye öten güzel sesi bütün yaylayı doldurmuş. Anne babası civcivlere yürümeyi, tahıl bulmayı, kısa kısa uçmayı öğretmiş. Bir gün annesi iki oğlunu yanına oturtturarak nasihat etmiş:

– Oğullarım, biz artık babanızla beraber başka bir yaylaya uçacağız. Sizler de artık büyüdünüz. Kendi hayatınızı kuracaksınız. Zamanı gelince evlenip bizim gibi çoluk çocuk sahibi olacaksınız. Size bir nasihatim vardır. Hiçbir zaman sinekle solucanı yemeyin. Onları yerseniz sarhoş olursunuz. Sarhoş olunca da Allah’ı unutursunuz. Yere bile bile dökülmüş tahılları da yemeyin. Orada mutlaka tuzak bulunur. Sizi esir ederler. Hadi Allaha emanet olun yavrularım. Ben artık gitmeliyim. Babanıza yetişmeliyim, diyerek anne bildircin uçup gitmiş. İki kardeş, başa gelen çekilir diye kendi hayatlarını yaşamaya başlamışlar. Sinek yememişler, solucan avlamamışlar. Çeşitli meyvelerden, yabani tahıllardan yiyerek büyümüşler. Allah, onlara o kadar güçlü ve güzel ses vermiş ki onlar ötmeye başlayınca yayladaki diğer bütün kuşlar susarmış. Hatta yemyeşil otlar ve ağaçlar da soluklarını keserek onları dinlermiş. “Ya Allah, ya Allah” diye öttüklerinde bütün dünya hoş sesin cazibesıyla cennet gibi bir hâle bürünürmüş. Çayın diğer sahilindeki yaylada da anne babasından ayrılan iki tane dişi bildircin yaşarmış. Onlar da çok güzel kuşlar olarak büyümüşler. Kendilerine birer eş bulmayı arzuluyormuşlar. İki kardeş bildircinin güzel sesini duyunca, onlar kendileri de farkında olmadan ötmeye başlamışlar. O kadar güzel ötmüşler ki iki kardeş onları duyunca hemen âşık olmuşlar. Artık her gün birbirlerine öterek sevgilerini bildirirlermiş. Nihayet onların birbirleriyle buluşacağı gün de gelmiş. İki kardeş sabah erkenden kalkıp kanatlarını süslemişler. Bütün dünyayı güzel sesleriyle doldurarak şarkı söylemişler. Sonra ikisi çayın öbür sahilindeki yaylaya doğru yol almışlar. Ama yolda giderken ikisi de tuzağa düşmüş. Feryat ederek Allah’tan yardım dilemişler. Sonra uzun boylu bir adam gelip, “Ah güzel kuşlar, kaç aydır size tuzak kuruyordum. Allah’a şükürler olsun, nihayet sizi yakaladım.” demiş. Onun arkadaşı da “Böylesine güzel öten bildircin dünyada yoktur. Satarsan bir atına alırlar.” demiş. Zavallı bildircinleri torbalara koyarak üç gün karanlık bir yerde tutmuşlar. Sonra onları kafeslere koymuşlar. Bildircinların biri gagasıyla kafese vurup, ayağıyla teperek:

– Kurtarın, kurtarın, diye ötmeye başlamış.

Diğeri de:

– Özgürlük, özgürlük! diye feryat etmiş. Ev sahibi, bildircinların hem uzun hem çok güzel bir sesle öttüğünden zevklenerek onları alkışlamış.

Büyük kardeş, zevkten dört köşe olan ev sahibine bakarak:

– Defol, defol, diye ötmüş.

Küçük kardeşi de:

– Çabuk git, çabuk git, diye ötmeye başlamış.

Tuzağa düşen bildircinların sesi çok güçlü olduğundan yayladaki dişi bildircinlara kadar ulaşmış. Dişi bildircinlar, sevgililerinin sesini duyunca esirlerin bulunduğu avlunun yanındaki çimenliğe gelip:

– Biz geldik, biz geldik, diye ötmeye başlamışlar. Onların sesini duyunca kafesteki bildircinlar da “İyi ki geldiniz.” diye ötmüşler. Kafesten kurtulmak için epey çaba harcamışlar. Ama ellerinden hiçbir şey gelmemiş. Sonunda özgürlüğe kavuşma ümitlerini tamamen yitirmişler. Bir gün büyük kardeş bir rüya görmüş. Rüyasında annesi gelmiş. Oğullarının hâline çok üzülmüş. “Başınız derde girdiğinde ‘Ya Allah!’ diye yalvarmayı size öğretmemiş miydim?” diye azarlamış. Büyük kardeş uykudan uyanınca “Ya Allah, ya Allah!” diye ötmeye başlamış. Küçük kardeşi de ona katılmış. Yaylalardaki, kırlardaki bütün bildircinlar da onlara katılmış. Her taraftan “Ya Allah!” diye sesler yükselmiş. Bildircinların esir edildiği evde dört yaşında cennet hurileri gibi günahsız bir kız da yaşamış. Pek akıllı, güzel ahlaklı ve şefkatliymiş. İşte o kız uyurken Allah ona bildircinların “Ya Allah” denen sesini bildirmiş. Kız, uykudan uyanınca hemen eline keskin bir makas alıp kafesleri kesmiş. Özgürlüğe kavuşan bildircinlar, kendilerini dört gözle bekleyen sevgililerinin yanına gidip onlarla birlikte vatanlarına doğru uçmuşlar. Sonra evlenip çoluk çocuk sahibi

olmuşlar. Ömürlerinin sonuna kadar “Ya Allah, ya Allah!” diye özgürlük şarkısı söylemişler. Onları dinleyenler de hoşnut olurmuş... Böylece masalım da sonuna erdi. Arslanım niye sessiz kaldın. Uyuyor musun yoksa?

– Uyumuyorum. Bildircinleri serbest bırakan kızın babası onu azarlamış mıdır?

– Hayır, azarlamamış. Çünkü Allah onu himayesine almış.

– Sonra ne olmuş?

– Sonra o kız çok mutlu bir hayat geçirmiş. Yüz yıldan fazla yaşamış. Vefat ettikten sonra kuşlara şefkatli davrandığı için Allah onun bütün günahlarını affedip cennetine koymuş. Anladın mı? Başka bir sorun var mı?

– Var, dedim. Ama gerisi söyleyemedim uyuyakaldım.

4.21 ÖLEN DOMUZUN YERİNE KOYUN İSTEDİLER

Köyümüzdeki insanlar, İmam Dede’yle birlikte iki amca daha hapse atıldığı, dedeler de kamçıyla dövüldüğü için tam üç gün yas tuttular. Amcalar, nineler, dedeler hepsi birbirlerine danıştılar. Ama bize hiçbir şey anlatmadılar. Muhtarını sırdığım için beni de hapse atıp atmayacaklarını çok merak ediyordum. Fakat amcaların konuşmasını gizlice dinlediysen bile bunu hiç öğrenemedim. Hapisten çok korkuyordum. Karanlık olduğu için orada kalamazdım. Arkadaşlarım da “Artık seni kesin hapse atacaktık, dişlerini çekecekler.” diye korkutuyordu. Korktuğumdan geceleyin ya dedemin ya da ninemin yanında yatıyordum. Böylece korkumu birazcık olsun azaltıyordum...

Milli mücadele döneminde köyde çatışma çıktığında, çatışmadan bir gün sonra şapkalılar gelip amcaları tutuklar, onları sorguya çeker ve davalarını götürürlermiş. Ama bu sefer köye kimse gelmedi. Pala bıyıklı muhtar da gelmedi. Artık insanlar fısıldaşarak değil biraz yüksek sesle konuşmaya başladılar. Sabahleyin ninem “Rahmancan, oğlum, komşu çocuklar sığırlarını yaylaya çıkarıyor. Artık sen de büyüdün. Hadi, Sultanali Ağabeyinle beraber yayla git. Torbana ekmekle kuru üzüm koydum.” dedi. Ben, daha büyümediğimi, eğer yaylaya gidersem polis amcaların beni hapse atacağını söyleyerek yaylaya gitmeyi kabul etmedim.

– Burada ev kızı gibi oturacak mısın yoksa, dedi ninem biraz alınarak.

– Evet, ev kızı gibi oturacağım dedim ben de.

– O zaman dışarıya çıkıp biraz oyna.

– Oynayasım da gelmiyor, dedim, sen nereye gidersen, ben de oraya gitmek istiyorum.

– Benim çok acil bir işim var, oğlum.

– Benim de çok acil bir işim var, diye eşige oturdum.

Ninem beni kandırmaya çalışıyordu. Bunu çok iyi biliyordum. Geceleyin kendimi uyuyormuş gibi gösterip dedemle konuştuklarının hepsini dinlemiştim. Ninem, Altınbibi Nine'nin evine gidip Yasin-i şerif okutacaktı. Ama bunu kimse bilmemeliymiş. Eğer öğrenirlerse irticai faaliyet gerekçesiyle hapse atacaklarmış. Ninem yasin-i şerif okutmazsa İmam Dede'yi ve diğer iki amcağı serbest bırakmayacaklarmış. İmam Dede hapisten çıkmazsa köyümüzdeki bütün insanlar imanlarını yitirerek israf etmeye, suya tükürmeye, rüzgâra sövmeye, besmelesiz yemek yemeye başlarmış. Dedeciğim fısıldayarak “Doğru söylüyorsun hanım. Milletimizin çekmediği bela kalmadı. Yasin-i şerif okutman çok iyi olur. İnşallah, her şey yoluna girecektir. Ama bunu sakın kimseye çaktırma...” demişti. Konuştuklarının hepsini dinlemiştim.

– Canım oğlum, hadi kapıdan çekil, diye yalvardı ninem.

- Beni de götürürsen çekileceğim, dedim ellerimle kapıyı tutarak.
- Orası çocukların gideceği bir yer değil arslanım.
- Daha az önce sen de büyüdün dememiş miydin?
- Fazla gevezelik yapma.
- Yaparım.

Ninem, beni hiçbir zaman dövmezdi. Ama bana herhangi bir şeyi kabul ettiremezse ağlamaklı olup “Bsenim kimsem yok, herkes bana eziyet verir. Gideceğim artık. Zehra kızımın evine gideceğim. Onun çocuklarını oğul edineceğim, onları seveceğim.” diye korkuturdu. Ninem gerçekten gidecek diye çok korkuyordum. Ninem giderse bize kim yemek yapacaktı? Sığırımızı kim sağacaktı? Bu sefer de aynı şekilde korkutmaya başlamıştı. Hemen kapıdan çekilip:

- Tamam, gidebilirsin, dedim.
- Ah tatlım benim, dedi ninem alnımdan öperek.
- Nasıl olsa nereye gittiğini biliyorum, dedim övünerek.

Yazın Altınbibi Nine'nin evine Yasin okumaya gittiğimizde okunanların hepsini ezberlemiştim. Onları okumaya başladım. Sonra bana şaşkınca bakan nineme:

- Nineciğim korkma. Kimseye söylemeyeceğim. Parlak düğme, oyuncak verirlere bile söylemeyeceğim. İmam Dede'yi gördüğümü de kimseye söylemedim ya, dedim.

Ninem, dediklerime güvenerek evden çıktı. Evde tek başıma kalmak istemiyordum. Ben de arkadaşlarımla oynamak için dışarıya çıktım. Ama artık Hayitvoylara hiç gitmeyecektim. Çünkü onunla her görüştüğümüzde “Senin işin çok kötü. Muhtar ısırdığın için seni hapse atacaklar.” diye korkuturdu. Fakat buna

rağmen Hayitvoyların avlusuna gitmeyi çok istiyordum. Arkadaşlarımın hepsi orada toplanıp oyun oynuyorlardı. Saklambaç, ceviz atma, uzuneşek, ip atlama, esir almaca, köşe kapmaca hepsini biliyorduk. Ceviz oyununun yedi çeşidi vardır. Elle atma bir, ikişer taneden atma iki, ayağın ucuyla teperek atma üç... Daha önceleri çok ceviz kaybederdim. Ama gözümün birini kapatarak nişan almayı öğrendikten sonra herkesi yenmeye başladım. Evde iki torba cevizim var. Sonra saklambaç oyunu da çok zevkliydi.

Hayitvoyların evine gitmedim. Murathanların avlusuna doğru yürüdüm. Arkadaşım Murathan çok iyidi. Birbirimize çok saygılı davranırdık. Murathanların kapısı açılmış. İçeriye baktığımda arkadaşım görünmedi. Ama babası avlunun ortasında odun yarıyordu. Hani size anlatmıştım ya babasıyla aramız pek iyi değildi. Ama bu benim suçumdu. O gün Murathan'la oynuyorduk. Arkadaşım:

– Bizim ahırda kurşun var. Eğer onu eritip aşığın içine dökersek aşık ağır olur. Sonra aşık oyununda herkesi yeneriz, dedi. Ben de kabul ettim. Beraber ahıra girdik. Ahırın tavanında on kadar kafes asılıydı. Arkadaşım, kafeslerin içinde bildircin olduğunu söyledi. Hepsi “Bizi serbest bırakın.” diye yalvarıyormuş gibi gagalarıyla kafese vuruyordu. Ninem “Kuşlara eziyet veren, onları kafese koyan kişi cehenneme düşer, ateşte yanar.” diye masal anlatmıştı. Bir kişi, kuşları sevdiği, onlara işkence etmediği için cennetlik olmuş. Murathan'a bunları anlatarak:

– Hadi canım dostum, bildircinleri serbest bırakalım. Annelerinin yanına gitsinler. Bize dua edeceklerdir. Sonra ikimiz de cennetlik oluruz. Orada içine kurşun dökülmüş aşıklar da çok olurmuş. Beraber oynarız, dedim. Arkadaşım da hemen kabul etti. Koşarak gidip evinden büyük bir makas getirdi. Sonra arkadaşım eğildi. Ben de onun omuzuna çıkarak kafesleri makasla tek tek kesmeye başladım. Zavallı bildircini avucuma aldım. Sıcacıktı. Kalbi de küt küt atıyordu. Onu serbest bıraktığımda o kadar sevindi ki uçarak kapının yanına konup “Teşekkür ederim. Şimdi gidip bu iyiliğinizi anneme anlatacağım. Sizlere dua edecek. Kardeşlerim de

dua edecekler. Siz artık cennetlik olacaksınız.” diyormuş gibi sapsarı gözleriyle bize bir müddet baktı. Sonra uçarak avluya çıktı.

– Gördün mü, dedim arkadaşşıma sevinerek, Bize dua etti.

– Evet gördüm, dedi Murathan. Makası bana ver. Ben de bir tanesini kurtarayım. Cennete beraber gideceğiz değil mi?

Bu sefer ben eğildim. Murathan benim omuzuma çıktı. Epey ağırdı. Kendisi de benden bir yaş büyüktü. Aramızda bir yaş fark olmasına rağmen, iyi arkadaş olmuştuk. Murathan, bir bıldırcını serbest bıraktı. Ama herhâlde bıldırcının gözü kördü. Bir türlü kapıyı bulamadı. Zavallıya çok acıdığımın, onu avluya kendim çıkardım. Sonra sırayla birbirimizin omuzuna binerek diğer bıldırcınları da kurtarmaya başladık. Daha ancak altıncı bıldırcını kurtarmıştık. Ben Murathan’ın omuzundaydım. O anda ahıra Murathan’ın babası Atahan amca girdi. İçerisi epey karanlıktı. Bize bir süre baktı. Biz de ona bakıyorduk.

– Ne yapıyorsunuz, diye sordu.

Ben cevap verecektim. Ama aklıma hiçbir şey gelmiyordu. Öylece sustum.

Arkadaşım “Baba, biz cennetlik olacağız.”, dedi övünerek.

Atahan amca, bize yaklaşınca ne yaptığımızı anladı galiba:

– Cennetlik olmayı göstereceğim size, diye bağırdı. Ben arkadaşşımanın omuzundan aşağıya atladım. Elimdeki makası bırakmayı da unutarak, dışarıya fırladım. Atahan amca, kapımıza kadar beni kovaladı. Çok fena kovalada. Ayağıma ninemin ayakkabısını giymiştim. Onu çıkarıp yalın ayak kaçtığım için beni yakalayamadı. Avluya girip hemen kapıyı kilitledim.

– Aç, diye kapıya yumruğuyla vurmaya başladı Atahan amca.

– Açmayacağım, dedim.

– Sen ne yaptığını biliyor musun, akılsız çocuk?

- Sadece altı tanesini serbest bıraktık. Artık siz de cennetlik olacaksınız.
- Aç diyorum kapıyı. Dedenle konuşacağım. Hepsi çok iyi öten bıldırcınlardı. Her biri birer koyun değerindeydi.
- Açmayacağım, dedim, cennet kuşlarını kafese koyanlar cehenneme düşecektir. Bana inanmıyorsanız nineme sorabilirsiniz. Diğerlerini de serbest bırakmazsanız cehennemde yanacaksınız. Ninemi çağıracağım şimdi.

Sonra dedemle ninem geldi. Uzun süre kavga ettiler. Ben bahçemizin kenarına saklandım. Atahan amcanın kızgınlığı ancak dedem, “Seneye elli tane bıldırcın yakalayacağım, hepsine kafes dokuyacağım.” dedikten sonra azalmış gibi oldu. Dedem bana kızmasın diye, akşama kadar dedemin gözüne fazla görünmemeye çalıştım... O günden beri bu amcadan çok korkuyordum. O anda avluda odun yarıyordu. Ona çaktırmadan dilimi çıkararak onunla biraz alay edip geri döndüm. Sokağın ortasında durakaldım. Nereye gideceğimi bilemiyordum. Dış kapımıza baktığımda avlumuza Esankul Dede, Ahmadvul Dede ve daha birkaç dedenin girdiğini gördüm. Hemen oraya doğru koştum. Biliyordum. Onlar ilginç şeyler konuşacaklardı. Eve girdiğimde dedeciğim:

- Geldin mi oğlum? Hadi ocağa ateş yakıp, bize bir çay hazırla, dedi başımı okşayarak.

Başka bir zaman olsaydı elimi yakabilirim diye kabul etmezdim. Ama bu sefer çok sevindim. Ocağa ateş yakmasını iyi biliyordum. Ninem öğretmişti. Önce kuru odunlarla ateş yakılır. Sonra üzerine yaş odunlar da konabilir. Alttakiler yanarak üsttekileri kurutur. Biraz sonra Matmusa Dede’yle, Gulam Dede’ler de geldi.

- Evet Molla Matmusa, fazla merak ettirmeden müjdeyi anlat bakalım, dedi Esankul Dede.

– Dediklerinizi yaptım, dedi Matmusa Dede.

- Hayır hayır... Sen herşeyi sırayla anlat ki, gönlümüz teskin olsun. Bir haftadır iğnenin üzerinde oturuyor gibiyiz.

Matmusa Dede, sabah erkenden eşğine binip ilçe merkezinde müdür olarak çalışan oğlunun evine gitmiş. Kahvaltıyı torunlarıyla birlikte yapmak için kaymak da götürmüş. Ama eşği çok aptalmış. Eşğini daha önce satmadığı için şimdi çok pişmanmış. Eşği çok inat etmiş. Hızlı yürümemiş. Onun için geç kalmış. Oğlunun evine geldiğinde, oğlunun çoktan işe gitmiş olduğunu görmüş.

– Öf be, dedi dedem, Matmusa, lafı fazla uzatmadan konuyu anlatsana.

– Acele etme Erkavoy, dedi Matmusa Dede, anlatıyorum işte sırayla.

– Yemek lezzetli olunca onu acele etmeden çiğnemek lazımdır, diye laf sokuşturdu Ahmadvkul Dede. Dedem yine içini çekti. Matmusa Dede'nin gelini çok akıllı, çok misafirpervermiş. Kayınpederi geldiğine çok sevinmiş. “Babacığım, iyi ki bizi de ziyarete geldiniz. Torunlarınız da çok özlemişti sizi.” demiş. Matmusa Dede gelinine:

– Bak kızım, devlet kocanla sana çift atlı bir araba vermiş. İşte o arabaya binerek, kendiniz beni ziyarete gelirsiniz, makamdan mı düşersiniz, diye azarlamış. Gelini çok özür dileyerek hemen kocasına telefon açmış. Durumu ona anlatmış. Nadirbek amca, babasını almak için hemen çift atlı arabasını göndermiş. İdaresi de çok güzelmiş.

Matmusa Dede oraya gelince Nadirbek amca hemen yerinden kalkarak:

– Selamünaleyküm babacığım, demiş. Matmusa Dede,

– Bırak selamı oğlum, demiş. Oğlu oturmak için yer gösterdiğinde, “Oturmayacağıım”, demiş. “Baba, her şeyden haberim var.” deyince Matmusa Dede çok kızmış. “Haberin varsa neden gidip halktan haber almadın, hâl hatır sormadın.” diye oğlunu epey azarlamış.

– Evet, velhasılı kelam, diye sözüne devam etti Matmusa Dede, Nadirbek'in işi de çok zormuş. Orada tek başınaymış oğlum. İmam Efendi, onun kulağına ezan

okuduğunu. İşte o ezanın faziletiyle halkın saygı gösterdiği biri olduğunu söyledim. Oğlum bunları bildiğini söyledi. Ama idaresindekiler kurtlardan da betermiş. Onlara karşı çıkmak kolay değilmiş. “Tarlada çalıştığım günleri bu günlere tercih ederim.” dedi zavallı oğlum. Ama hiçbir şey imkânsız değilmiş.

İhtiyar dedeler tartışmaya başladılar. Birisi, “Hükümet idaresine kurt bağlamış.” dedi. Öbürü, “Keçe döşenmiş. İşte onun üstüne oturup toplantı yaparlar.” dedi, bir diğeri de “Hiçbiriniz bilmiyorsunuz. Orasına büro derler. Buyrukların verildiği idaredir.” diyordu. Ben de hangisinin doğru olduğunu düşünerek ateş yakmaya devam ettim.

Nadirbek amca, rütbesi daha da yüksek olan bir amire telefon açmış. “Yoldaş, eğer halk isyan ederse onları yatıştırmak çok zor olur. Stalin’e şikâyet etmek istiyorlar. En iyisi, ölen domuzların bedelini ödesinler. Çapkın Marifhoca muhtarla kendim konuşacağım.” demiş. Sonra Matmusa Dede, o amirin yanına gitmiş. Amir, elini göğsüne değil alınına koyarak selamlaşmış.

– İmam suçludur, devlet düşmanıdır, demiş sesini yükselterek.

– Suçlu değildir, demiş Matmusa Dede, sesini yükseltme. Eceli gelince insan ölür. Domuz neden ölmesin ki?

– Suçlu değilse hapisten niye kaçtı?

– Canı sıkılmıştır.

Sonra epey pazarlık yapmışlar. Amir, on tane koyun istemiş. Koyunları kışladaki askerlere keseceklermiş. Matmusa Dede “Görünüşte bir müslüman evladına benziyorsun. Domuzun ufacak yavrusu için koyun istemeye utanmıyor musun?” demiş. Amir “Şartımızı duydunuz. Eğer kabul etmezseniz, imamınızın kemikleri hapiste çürüyecektir.” demiş. Matmusa Dede, diğer iki amcaya ne olduğunu da sormuş.

– Onların suçu çok ağır, demiş amir. Onlar hükümete karşı çıkmıştır. İrticai faaliyet yürütmüştür. Devlet düşmanı olan imamı saklamışlardır... Ama her sorunun bir çözümü vardır. Sonra sesini alçaltarak “Bu zor sorunu çözmeyi üstlenirsem beni de unutmazsınız değil mi?” diye sormuş. Matmusa Dede de sesini alçaltarak:

– Kendine dört tane koyun verirsek yeterli olur mu, diye sormuş.

– Beş tane verirseniz malınız mı eksilir, diye amir ayağa kalkmış. Hafif gülümseyerek daha da alçak sesle “Benim için parasını vermeniz daha uygundur.” demiş. Koyunları verince İmam Dede’yle, diğer iki amcayı serbest bırakacaklarmış.

Esankul Dede gözlerini kapatmış, sessizce oturuyordu. Onun uyuyakaldığını zannetmiştim. Meğerse uyumuyormuş. Gözlerini açıp hafif gülümseyerek:

– Bizi kandırıyor olmasınlar, dedi. Matmusa Dede, bilmiyorum der gibi başını salladı. Ahmadkul Dede:

– Padişahın kendisi düzenbaz olduktan sonra... dedi. Ama gerisini söylemedi. Herhâlde unutmuştur. Duyduklarım beni çok sevindirmişti. İmam Dede hapisten çıkarsa bana kitap okumayı ve çeşitli duaları öğretecekti. Sonra büyüyünce camiye imam olacağım. Arkadaşlarım Hayitvoy Dilican’lara övüneceğim. Çok iyi oldu, diye düşünüyordum. Esankul Dede “Oğlum, keçi gibi zıplayıp durma.” dedi. Meğerse düşünceye daldığımdan farkında olmadan durduğum yerde zıplıyormuşum. Çok utandım. Çayı demlerken de düşünceye dalıyordum. Ahmadkul Dede:

– Rahmanberi, esrar mı içtin, diye azarladı. Bak suyu çaydanlığa değil, yere döküyorsun.

Gerçekten de kaynamış suyun yarısını yere dökmüştüm. Zaten çok zor kaynatmıştım. Utancımdan yüzüm artık iyice kızardı. Aslında dışarıya kaçacaktım.

Ama kaçarsam ilginç şeyleri öğrenemezdim. Dinlediklerimi nineme anlatıp onu sevindirmek istiyordum. İhtiyar dedelerin konuşmasını dinlemeyi çocukların konuşmasını dinlemekten daha çok severdim. Arkadaşlarımla oynarken dedeler toplanırsa hemen oraya koşardım. Neden böyle yaptığımı hiç anlayamıyordum. Ninem de anlayamazdı. Ona sorduğumda “Sen zaten akıllı çocuksun. Herhâlde daha da akıllı olmak istersin”. diye cevap verirdi.

Dedeler, şimdi on tane koyunu nereden bulacaklarını araştırmaya başladılar. Gulam Dede “İmam Efendi çok mübarek bir insandır. O zatı kurtarırsak dinimizi, imanımızı kurtamış olacağız. Zalimin elinden kaçıp bizim köye gelmişti. Biz onu koruyamadık. Ele verdik. Artık onu kurtarmak da bize düşer. İnşallah kurtaracağız da. Allah’a şükürler olsun, milletimiz daha imanını yitirmemiştir. İyilik yapanlar hâlâ çoktur. Kendimiz kefensiz gömülürsek bile, İmam Efendi’yi kurtarmalıyız. İnşallah, gerçek dünyaya gittiğimizde yüzümüz ak olur.” dedi.

Dedem “Tamam, toplayabildiğimiz kadar toplayalım. Eğer yetmezse, dört yaşında bir öküzüm var, onu satarım. Onun parası altı tane koyun eder.” dedi.

Ahmadkul Dede:

– Benim koyunum yok. İki tane keçi veririm, dedi.

Ocaktaki su kaynayıncaya bu sefer yere dökmeden çok dikkatlice çay, demledim. Çaydanlığı dedemin önüne koyup kulağına:

– Cevizlerimi satabiliriz. Onların parasına da koyun verirler, diye fısıldadım.

– Sessiz ol, dedi dedem.

– Canım dedeciğim, cevizlerimi satalım.

– Sus diyorum sana.

– Oyuncaklarımı da satabilirim. Arkadaşlarım onları satmam için ısrar ediyor.

– Hadi fazla gevezelik yapmadan dışarıya çıkıp, arkadaşlarıyla biraz oyna, deyip beni azarladı dedem yükses sesle. Çok üzüldüm. İmam Dede geldiğinde, “Ben de koyun almıştım.” diye övünecektim. Artık dedeme hiç çay yapmayacağım. Yaparsam bile yarısını yere dökeceğim. Sakalını da taramayacağım. Dışarıya da çıkmayacağım. Sobanın yanına gidip keçenin üstüne oturdum. Artık onların konuşmasını dinlemek istemiyordum. Dedelerin konuşması bittikten sonra Esankul Dede “Bana bak Ahmadkul, sen Kur’an tilavet et. Matmusa’nın oğluna dua edelim” dedi. Ahmadkul Dede, hemen kabul etti. Onun sesi çok güzeldi. Nineciğim de onun Kur’an okumasını severdi. Cuma akşamları genelde Kur’an dinlemek için Ahmadkul Dede’nin evine giderdik. Ahmadkul Dede “Allah bana uzun boy yerine güzel ses vermiştir.” derdi. Onu sesi gerçekten de çok güzeldi. Kur’an okuduğunda ninni söylüyormuş gibi olurdu. Onu dinlerken kaç kere uyuyakalmışımıdır. Bu sefer de hoş ve güzel sesini dinlerken uykum gelmeye başlamıştı. Tilavetin tam ortasında Ahmadkul Dede, aniden gülerek yerinden kalktı. Ayağa kalktıktan sonra da kahkahalarla gülmeye devam etti.

– Sen aklını mı yitirdin, diye azarladı Esankul Dede.

– Evet aklımı yitirdim, diye daha fazla gülmeye başladı Ahmadkul Dede.

– Ne oldu? Söylesene.

– Sorma, amca.

– Söyle hadi!

– Tövbe yarabbi. Böylesi hiç olmamıştı, dedi Ahmadkul Dede gülmekten kendini zor alarak şu kâfir Marifhoca’yı niye andınız? O çocukken, müezzin dedesinin abdest suyuna biber koyardı. Zavallı müezzin abdest aldıktan sonra, dört bir yana koşturur dururdu. Şimdi onu hatırladım.

Diğer dedeler de gülüşüler. Sonra Esankul Dede’nin kendisi Kur’an okumaya başladı. Bu arada ben de yeteri kadar koyunların bulunması ve İmam Dede’nin hapisten kurtulması için dua ediyordum. Çünkü İmam Dede’nin beni dizine oturttarak

başımı okşamasını, okumayı öğretmesini çok istiyordum. Kur'an tilaveti bittikten sonra dedem:

- Hadi oğlum, koyunları çıkarmaya yardım et, dedi.
- Yardım etmeyeceğim, dedim küstüğümü belli etmek için.
- Gel arslanım barışalım.

– Artık seninle hiç barışmayacağım, dedim. Ama yine de koyunları götüren dedeleri takip ettim. Esankul Dede'nin, Ahmadkul Dede'nin, Kambarali Dede'nin evlerinden koyunları çıkardılar. Ertesi gün sabahleyin dört dede dört eşeğe binip bir amca'yı yardımcı yaparak toplanan koyunların hepsini götürdüler.

4.22 İMAM DEDE YİNE HAPİSTEN KAÇMIŞ

Şimdi herşeyi sırayla anlatacağım. Yoksa ne diyeceğimi unuturum. Nineciğim, söze başlamadan önce “Bismillah” denmesi gerektiğini öğretmişti. Böyle yapılırsa şeytan insanın ağızına giremezmiş. Şeytan çok kötüyümüş. Çocukların ağızına girerse onların dilini kötü laflara çevirmiş. İmam Dede'yi hapisten kurtarmak için dedelerin ilçe merkezine koyun götürdüğünü anlatmıştım ya. Dedeler, yolda çok zorluk çekmiş. Koyunlar yanlarında durmayıp kaçmaya çalışmış. Nihayet Ahmadkul Dede, herkesten daha akıllı olduğunu göstermiş. Eşekten inerek bir koyunun boynuna kendi bel bağını bağlamış. Sonra bel bağından çekerek koyunu yürütemeye başlamış. Sonra diğer koyunlar da “Tamam, domuzların yerine bizi kesmelerine razıyız.” diye öndeki koyunun arkasından yürümüşler. Oraya gittiklerinde İmam Dede'yi hapse atan amirlerden biri o kadar sevinmiş ki gözleri parlamış. “Çok iyi bir iş yaptınız dedeler. Aferin size. Kışladaki askerlere et bulamıyorduk. Çok iyi oldu!” demiş. Amir gerçekten de öyle demiş. Bunları dedeler, Ahmadkul Dede'nin evinde

konusurken pencerenin altına oturarak dinlemiştik. Murathan'la Hayitvoy da benimle birlikteydi. Sonra amir "Niye koyunları dokuz tane getirdiniz? Bir tane daha ekleydiniz, on tane olurdu. Çift olurdu. Çift olan şeyler iyidir." demiş.

Esankul Dede:

– Sen merak etme, oğlum. Koyunun yerine Ahmadvul'un elini, ayağını bağlayarak bırakırız, demiş.

Bunu duyan amir kahkahayı patlatmış. Dedeler, amirin gülüşünden biraz cesaret alarak, "Oğlum, şimdi İmam Efendi'yi serbest bırak. Onu eşeğe bindirip birlikte götürelim." demişler. Amir, "Siz öbür odaya geçin. Orada biraz konuşacaksınız. Sorununuzu sonra hallederiz." diye suratını asmış.

Sonra dedeler, başı kel olan başka bir polisin odasına geçmişler. Polis:

– Hoş geldiniz amcalar, demiş.

Dedeler de:

– Allah sana uzun ömür versin, demişler.

– Haneşan Şadmanhanoglu sizin hemşehriniz, öyle mi?

– Evet, öyledir.

– Polis idaresinden geceleyen kaçan Haneşan, direk sizin köye mi gitmiş?

– Soğuk gecede başka nereye gidebilirdi ki?

– Kaçak imamı ilk olarak saklayan Erka Binbaşı mıdır?

– Erkavoy, binbaşı değil ellibaşı olmuştur.

– Her ne olmuşsa artık. İlk olarak o mu saklamıştı?

– İmam Efendi'yi soğukta donması için dışarıda mı bırakmalıydı yoksa, demiş Ahmadvul Dede biraz kızarak.

– Bağırmayın, demiş kel polis.

– Bağıracağım işte, demiş Ahmadvul Dede sesini daha da yükselterek,- Niye bağırmayacakmışım ki? Oysa koyunun en büyüğünü ben verdim.

Polis uzun süre sessiz kalmış. Cebinden bir sigara çıkartıp yakmış. Dumanını duvardan tarafa üfleyerek soru sormaya devam etmiş:

– Evet, İmam Efendi, Erka Hocimatoğlu'nun evinden çıktıktan sonra kimin evinde saklandı.

– Sonra benim evime geldi, demiş Ahmadvul Dede.

– Kendi evinize mi?

– Hayır, babamdan kalan eve.

– Ondan sonra nerede saklandı?

– Ahırda saklamıştım onu.

– Ya sonra?

– Sonra babamdan kalan büyük sandığa koyarak kilitledim.

– Evet, sonra nereye sakladınız?

– Sandıkta çok meyve yiyerek karnı şişmesin diye oradan çıkardım.

– Evet, sonra?

– Sonra Kambaralı'nin evine sakladık.

– Sonra ne oldu?

– Sonra onu yakaladınız. Ya oğlum, ha bire “sonra, sonra” deyip durma.

– Evet amcalar, demek hepiniz birlikte suçlu imamı sakladınız ha?

– Yurdumuzun imamı olduktan sonra tabi ki saklayacağız, oğlum.

– Birlikte namaz da kılmışsınızdır?

– Oğlum, yaşımız da epey ilerledi. Bu yaşta namaz kılmazsak olmaz.

– İmamlığa Haneşan Efendi mi çıktı?

– Başka kim çıkacak ki?

Kel polis bunun gibi sorular sormaya devam etmiş. Dedeler de her şeyi anlatmışlar. Sonunda polis “Evet amcalar, işte bu kâğıtlara imza atın.” demiş. Dedeler, imza atmasını bilmediklerini söyleyerek, parmaklarını mürekkebe batırıp besmele çekerek kâğıda parmak basmışlar.

Sonra kel polis, amirin yanına gidip orada uzun süre kalmış. Dedeler, polisin İmam Efendi’yi getireceğini düşünerek önce kucaklaşıp selamlaşmayı, sonra da birlikte köye gitmeyi planlıyorlarmış. Ahmadvul Dede’ye “Sen daha gençsin. Eşğini İmam Efendi’ye verirsin. Kendin de yaya gideceksin.” demişler. O anda kel polis, amirin odasından suratını asarak çıkagelmiş. Dedelerin amirin yanına girmesi gerektiğini söylemiş.

Olayın gerisi çok fena olmuş. Amir birdenbire değişmiş. Suratını asarak kaşlarını çatmış. “Kaçak devlet düşmanını, o azıl suçluyu sakladığınız için hepiniz hapse atılacaksınız. İşte kendi suçunuzu itiraf edip parmak basmışsınız.” diye dedelere bağırmış. O kadar yüksek sesle bağırmış ki neredeyse gözleri yuvasından çıkacakmış. Yüzü de masallardaki korkunç devlerin suratına benzemiş. Dedeler çok korkmuş. Ahmadvul Dede, herkesten daha fazla korkarak “Ben hapse atılırsam, torunum Hayitvoy’in düğününü kim yapacak?” demiş. Matmusa Dede, oğlu ilçe merkezinde büyük bir rehber olduğu için onu hapse atmayacaklarını düşünerek diğerlerine göre daha az korkmuş.

Amir, ayağa kalkıp:

– Öf be, demiş.

Dedeler:

– Allah’ım, demişler.

– Kaçak imamı sakladığınızı neden itiraf ettiniz, diye sormuş.

– Biz gerçeği söyledik oğlum, demiş dedeler.

– Gerçeđi söylemenin sırası mı Őimdi, aptal ihtiyarlar, diye amir dűŐunceye dalmıŐ. Uzun süre dűŐunműŐ. Nihayet “Tamam, siz gidin. Ama İmam Efendi’yi Őu anda serbest bırakamam. Daha ũst dűzey amirler var. Birinden izin alırsam diđerinden alamam. İmam Efendi’ye ben de acıyorum. Ben de bir műslumanın evladıyım. Siz Őimdi buradan gitmelisiniz.” demiŐ.

Biraz ۆnce söylemiŐtim ya. Bunların hepsini Ahmadkul Dede’nin penceresinin yanında oturarak dinledik. Hayitvoy, bűyűyűnce polis amiri olup, bűtűn İmam Dedeleri hapisten serbest bırakacađını sűyledi. Murathan, karnının acıktıđını sűyleyerek evine gitti. Ama ben hiđbir Őey demedim. űnkű ađlamak istiyordum. Ađlamak istediđimde hiđbir Őey konuşamazdım. İmam Dede’nin kapkaranlık hűcrede tek baŐına oturduđunu, karnı acıkıp, çay içmek istediđinde ona kimsenin yemek vermeyeceđini dűŐunűrek çok ũzűlűyordum. Yatacađı yere kimse minder de sermez, yastıkla yorgan da vermez.

O gűn rűzgűr çok Őiddetli esiyordu. Nineciđim, rűzgűrın bűyle esmesinin Allah’ın inayeti olduđunu sűyledi. űnkű rűzgűr esince toprak kuruyarak ađaçlar kıŐ uykusundan uyanırmıŐ. Ot ve çimenler bűyűrműŐ. “Bu hoŐ rűzgűr, baharın elçisidir.” dedi ninem. Karanlık öktűkten sonra rűzgarın Őiddeti daha da arttı. Sanki kara devler atımıza oturmuŐ bacadan içeriye ũflűyordu. Korktuđumdan, dedemin yanına sokuldum. Nineciđim “Hadi ođlum, lambayı tut, sıđırlara yem verelim. Sonra ilginç bir masal anlatacađım.” dedi. Ahıra girmeye korkuyordum. Rűzgűr Őiddetli estiđi gűnlerde oraya kara devler dolardı. Onun için ninemle gitmek istemedim.

Nineciđim, ahırdan gelmiŐ, ocağa odun koyuyordu. DıŐ kapı, ۆnce biraz hafif, sonra da tıpkı taŐla vuruluyorműŐ gibi yűksek sesle çalındı. Ninemle ben gidip kapıyı açtığımızda karŐımızda İmam Dede’yi gűrdűk. Yalan sűylemiyorum. Gelen sahiden İmam Dede’ydi. Yanında devlere benzeyen uzun boylu, pala bıyıklı bir amca da vardı. O amcanın bir elinde devlerin atına benzer iri bir atın gemi vardı. Diđer eliyle İmam Dede’yi tutuyordu.

– Hay Allah’ım, dedi ninem şaşırarak.

– Rabiye bibi, ben yine size zahmet vereceğim, dedi İmam Dede, soluğunu zor alarak.

– O da ne demek efendim. Yaradan Rabb’ime şükürler olsun.

– Erkavoy evde mi?

– Evet evde, hadi içeri buyurun.

– Hayır, onu buraya çağırır mısınız? Ben buradan döneceğim.

– Nereye gideceksiniz ki efendim?

O anda asaya dayanarak dedem geldi. Birbirleriyle sarılarak selamlaştılar. Devlere benzeyen amcayla da tokalaştılar.

– Hadi içeri buyurun. Atınıza da yer bulunur, dedi dedeciğim.

– Erkavoy, ben yine kaçtım.

– Bu Allah’ın inayetidir, pirim.

– Benim yüzümden başınız derde girmesin. Başka bir yere gideceğim.

– Pirim, sizin için her şeye hazırız.

Onların konuşmalarından her şeyi anladım. İmam Dede’nin kaçmasına bu sefer de polislerin kendisi yardım etmiş. Devlere benzeyen amca da polismiş. Fakat üniforması yokmuş. Atı da kendisininmiş.

– “Akmescidli miyim dediniz oğlum, diye sordu İmam Dede, amcayla vedalaşırken.

– Evet oralıyım.

– Yakubbay’ın oğlu musunuz?

– Evet.

– İsimiz Halimboy muydu?

– Evet, pirim.

– İlahi, diye dua okumaya başladı İmam Dede, her türlü beladan, kazadan, iftiradan, ansızın gelen ölümden bizleri kendin koru. Allah ömür verirse köyünüze gidip sizin gibi evladı yetiştiren anne babanıza teşekkür edeceğim. Allah’ım onları da korusun!

Eve girdikten sonra dedemle İmam Dede birbiriyle hiç konuşmadı. İki de yere bakarak sessizce oturdular. Anlamıştım. Konuştuklarını benim duyarak arkadaşlarıma anlatmamdan korkuyorlardı. Ama ben kimseye söylemeyecektim. Ben de sobanın yanında oturmaya devam ettim. Nihayet, uykum gelmiyor olsa bile, kendimi uykum gelmiş gibi göstererek, nineme uyumak istediğimi söyledim. Nineciğim, odanın bir kenarında bana yatak hazırladı. Kulağımı dedeciğimin oturduğu tarafa çevirerek sessizce yattım. Önce fısıldayarak konuştular. Sonra seslerini biraz yükselttiler. Nihayet yüksek sesle konuşmaya başladılar.

Çok iyi olmuş... İmam Dede’in kaçmasına amirin kendisi yardım etmiş.

– Olamaz, dedi dedem.

– Allah şahidimdir, dedi İmam Dede, dün kendisi yanıma gelip gardiyanları “niye minder döşemediniz, niye iyi yemek vermiyorsunuz?” diye azarladı. Sonra yanıma yaklaşarak “Efendim, biraz sabredin. İnşallah, bir çıkış yolu bulacağız” diye fısıldadı.

– Bunları size İkrarov’un kendisi mi söyledi, diye sordu dedem sesini alçaltarak.

– Vallahi, aynen öyle dedi.

– Çok iyi bir insanmış.

– Evet Erkavoy, polislere kötü diyoruz. Ama onların içinde de imanlı müslüman yiğitler çokmuş. Onların yardımıyla işte Allah'ım özgürlüğe kavuşturdu. Akşam yemeğini demin benimle gelen delikanlı getirdi. Karanlık olunca tuvalete gitmemi, sokak tarafındaki duvarın tuğlalarının sağlam olmadığını, ve onlardan birkaç tanesini itmemi söyledi. Ben de ayağımın ağrıdığını, uzağa gidemeyeceğimi söyledim. “İstediğiniz yere sizi kendim götürürüm.” dedi. Yaradan Rabb'ime şükürler olsun. Atı da çok iyimiş, maşallah. Uçarak geldi sanki. Mümkün olduğu kadar kısa sürede dağ tarafına gitmemi tavsiye etti. Oralarda müslümanlar çokmuş. Evet Erkavoy, bu dünyada iyi insanlar da çoktur.

Sonra ikisi, İmam Dede'yi dağ tarafındaki köylere nasıl kaçıracaklarını konuşmayı başladılar. Lakkon denen Taciklerin köyünde, Botkon denen Kırgızların köyünde dedemin akrabaları çokmuş. Aslında dedeciğimin, büyük ataları oralarda yaşamış. Yazın dedemle oraya gitmiştik. Kayısı, armut yemiştik. Orada değirmenler de çoktu. Birisinde un, bir başkasında da yağ üretilir.

Dedem, dış kapıyı kilitmeye gitti. Ninem, yünden dokunmuş torbaya kuru üzüm, kuru kayısı, ekmek koymaya başladı. Akrabalarımı götürürsünüz, diye cevizle nar da koydu.

– Yazın Rahmanberdi'nin düğününü yaptığımızda elbette geleceksiniz, dedi ninem.

– İnşallah, dedi İmam Dede.

Sonra dedemle İmam Dede dışarıya çıktılar. Dışarıdan eşeğimizin anırdığı, dış kapımızın kapandığı duyuldu. Sonra yine şiddetle esen rüzgârın korkunç sesi gelmeye başladı.

Dedem gelip yerine yattı. Ninem de benim yanıma uzandı.

– Nineciğim, İmam Dede tek başına korkmaz mı, diye sordum.

- Hay Allah’ım sen uyumuyor muydun?
- Hepsini duydum. Ama sen korkma. Kimseye söylemeyeceğim. Oyuncak verseler bile, uçurtma yapsalar bile söylemeyeceğim.
- Ah yavrucuğum benim.
- İmam Dede’nin ardından kovalamayacaklar değil mi?
- Şimdi sessiz ol oğlum.
- Söyle, kovalayacaklar mıdır?
- İnşaallah kovalamayacaklardır.
- Eğer kovalarsa eşeğimiz hızlı koşmaz. Kuyruğundaki yününden çekilirse işte o zaman hızlı koşar. Bunu söylediniz mi?
- Söyledik arslanım.
- Yolda kurtlara rastlarsa, ne yapcak?
- Rüzgâr böylesine şiddetli estiğinde kurtlar ininden çıkmaz. Hadi şimdi uyu.
- Uyumak istemiyorum.
- Dua okursan uyursun.
- Fısıldayarak mı okuyayım?
- Hayır sesli oku. Çok oku. Sonra hepimiz uyuyacağız. İyi rüyalar göreceğiz.
- Sevabını İmam Dede’ye bağışlayacak mıyız?
- Evet, pirime bağışlayacağız.
- Nineciğim, İmam Dede’nin hanımı ölmüş müdür?
- Hayır oğlum. İmam Efendi evlenmemiştir.
- Oğulları da kızları da yok mudur yani?
- Hadi, yeter artık! Susmazsan dedenin yanına gidip yatacağım.
- Hayır hayır gitme. Okuyorum işte.

Nineciğimin göğsüne başımı koyarak geçende ninemin öğrettiği duaları okumaya başladım. Bir defa okuduktan sonra ikimiz de gerçekten uyuyakalmışız.

4.23 ALLAH'A YALVARDIK

Ahmadkul Dede'nin dediği doğruymuş. Bahçemizi gerçekten de bozacaklarmış. Nineciğim “Atacan, şu şakacı arkadaşının sözüne inanıp fazla kendini üzme.” demişti. Ama o gün köydeki herkesi Borhavuz'un yanındaki meydana topladılar. İhtiyar dedeler, nineler, amcalar herkes oradaydı. Arkadaşlarım Murathan, Hayitvoy'larla birlikte ben de gittim. Ayağını ısırduğım muhtar, kolhozun reisi, biri uzun diğeri kısa boylu iki tane polis amca iri iri atlara binerek gelmişti. Atlarını tabut dükkânının yanındaki kazıklara bağladılar. Ellerindeki kamçılarını oynatarak toplantı yaptılar. Muhtarın beni görmemesi için büyük amcaların arkasına saklandım.

Köyümüzün aşağı tarafındaki tarlalarda pamuk artık iyi yetişmiyormuş. Devletin çok pamuğa ihtiyacı varmış. Eğer çok pamuk yetiştirilmezse düşmanlar köyümüzü işgal edip bizi köle edecekmiş.

- Şu anda da köle değil miyiz zaten, diye sordu Ahmadkul Dede.
- Allah'a şükür, şu anda özgürüz, dedi reis amca.
- Biz özgürsek bahçemizi ne diye bozuyorsun, reis?
- Sesini yükseltme, ihtiyar.
- Sen gel benim bahçemi boz, ben sesimi de mi yükseltmeyeceğim?

– Uzun lafın kısası, dedi reis amca, Begavot çayından aşağıda bulunan bahçelerin hepsi bozulacaktır. İşte elimde kararname var. Kim buna karşı çıkarsa hapse atılacaktır!

– Bana bak reis, diye yine konuşmaya başladı Ahmadkul Dede, benim bahçemi bozmaya kalkışma. Evimde Stalin Dede'nin dört tane büyük boy fotoğrafı asılı duruyor. “Ahmadkul Dede'ye” diye kendisi parmak basmıştır.

– Yoldaş Stalin parmak basmaz, aptal ihtiyar.

– Asıl aptal olan sensin.

Sonra sırayla muhtar ve polis amcalar konuştu. Bir tane elma ve bir tane armut ağacı bir aile için yeterliymiş. Ondan fazlası zaten yere dökülerek çürürmüş. O kadar büyük bahçeye kimsenin ihtiyacı yokmuş. Ama pamuğa herkesin ihtiyacı varmış.

– Üzerinizdeki hırkanız neden yapılmıştır, diye sordu muhtar.

Kimse cevap vermedi. Herkes sadece üzerindeki hırkasına baktı.

– Pamuktan, dedi kısa boylu polis.

– Ya gömleğiniz?

– Pamuktan.

– Ya pantolonunuz?

– Pamuktan.

– Yorganlarınız, minderleriniz, itibarınız, yemekte kullandığınız yağ... Bunların hepsi pamuktandır.

Muhtarla polis amcalar buna benzer şeyleri konuşmaya devam ettiler. Köylüler de başlarını eğip sessizce dinlediler. Muhtar “Şimdi gidip bahçelerdeki ağaçları kesin. Karşı çıkana on sene hapis cezası verilecektir.” dedi. Sonra atlarına binip oradan ayrıldılar. İhtiyar dedeler kendi aralarında bir şeyleri konuştular. Ama biz hiçbir şey duyamadık. Sonunda danışmak için dedemin yanına geldiler.

– Erkavoy, ne de olsa ellibaşımızsın. Bari sen bize akıl ver, dedi Matmusa Dede.

– Ah zalimler, ah zalim zaman, dedi dedem. Ama hiçbir akıl vermedi.

Yine kendi aralarında konuşmaya başladılar. Nihayet, Stalin Dede'nin fotoğrafını bulup bahçelerin kapısına asmaya karar verdiler. Çünkü onun itibarı yüksekmiş. Bütün gece kimse uyumadı. Biz de ayaktaydık. Bir ara uyuyakalmıştım. Ama sonra hemen uyandım. Uyandığında nineciğim yerinde yoktu. Nereye gittiğini sordum. Ninem, Stalin Dede'nin fotoğrafını aramak için Kaşkar köyüne gitmişti. Sonrası çok ilginç oldu. Herkesin dış kapısına Stalin Dede'nin fotoğrafını astık. Akılsız çocuklar fotoğrafı yırtmasın diye biraz yükseğe astık. Biz, içinde yapıştırıcı bulunan kapları tuttuk. Sultanali Ağabey gibi boyu uzun olan büyük çocuklar besmele çekerek fotoğrafları yapıştırdılar. Arkadaşım Hayitvoy, kimseye çaktırmadan kaptaki yapıştırıcıdan iki defa yalamış. Sonra uzun süre dudaklarını açamadı.

Geceleyin daha da ilginç bir şey oldu. Bizim evde ve çayın yanındaki Savri teyzemin evin de ihtiyar nineler toplanıp:

Kim söylerse bir saat,

Dua olur icabet.

La ilaha illa anta

La ilaha illa anta

diye dualar okudular. Bu duaları ihlâsla okuyunca Allah veli zatları yardıma gönderirmiş. Zor işler de çok kolay çözülür, zalimler yenilirmiş. Geçen yazda üzümlerimizin bir kısmı satılmamıştı. Sonra ninem işte bu duayı okuduğunda, Kokan'dan Özbekçe konuşan Ermeni amcalar gelip bir torba kırmızı paraya üzümlerimizin tamamını satın almıştı. Dedeciğim çok sevinerek onların seneye yine gelmesini söylemişti.

Doktorumuz ifti Şapka amca çok akıllı birisidir. Ahmadkul Dede'den de kendi dedemden de daha akıllıdır. Aklı gökyüzüne umasın diye her zaman Şapka giyer. İŞte bu amca ilçedeki tüm arsaların, çayların, bahçelerin müdürünü tanıyormuŐ. Gece boyu uyumadan, o müdürün adına bir dilekçe yazmış. “İnşaallah, baheleriniz bozulmayacaktır.” demiş.

– Dilekçeyi ben gtremem, demiş dedeciğim biraz üzülerek, iki ayağım da yok gibi. Hiç yerimden kalkamıyorum.

– Sen gitmezsen kim gidecek, diye sormuş Ahmadkul Dede kızarak.

– Sen gideceksin, dostum.

– Siz de her işe beni koŐturuyorsunuz.

– Sen becerikli, konuşmayı iyi bilen birisin.

Ahadkul Dede, içini çekerek gitmiş. İŞin gerisi daha da kötüleŐmiŐ. Matmusa Dede de gidemeyeceğini söylemiş. Çift atlı arabası olan müdür, oğlunun başına bir iş gelmesinden korkmuş. İyi ki Esankul Dede dilekçeyi götürmeyi hemen kabul etmiş. Kambaralı Dede “Bana bir eşek verirseniz gideceğim.” demiş. Sonunda dört dede dilekçeyi alıp yola koyulmuŐlar. Dedeler gittiğinde bahçelerin müdürü çay içiyormuŐ.

– Evet, demiş dedelere bakarak.

– Bahelerimizin bozulması konusunda konuşmaya geldik, demiş dedeler.

– Evet, demiş müdür ayından yudumlayarak.

– Meyve bahçesini bozmak günahtır, oğlum.

– yle mi?

– Hepsi atalarımızdan kalan nadir meyvelerdir.

– Evet.

– Meyveleri o kadar güzel, o kadar tatlı ki cennetten gelmiş gibidir.

- Evet.
- Çoğumuz, geçimimizi de bahçelerimizden sağlıyoruz.
- Evet.
- Pamuk yetiştirmek için başka yerler de var.
- Evet.
- Hiç olmazsa Çifti Şapka'nın dilekçesini oku.
- Evet.
- Bahçelerimiz bozarsanız kendimizi ateşe veririz.
- Evet.
- Bana bak oğlum, demiş Ahmadvkul Dede kızarak, neden “evet, evet” deyip duruyorsun?
- Evet, demiş müdür yine.

Sonunda dedeler anlamış ki müdür Özbekçe'yi bilmiyor. Başka birini çağırmişlar. Dedelerin söylediklerini müdüre tercüme etmiş. Müdür, dedelerin istediğini yapamayacağını söylemiş. Dedeler, müdür onların istediğini yapıncaya kadar dairesinde kalacaklarını söylemişler. Dedeler, gerçekten de orada kalmışlar. Uzun süre müdürün idaresinde oturmuşlar. Namazları kazaya kalsa bile oturmaya devam etmişler. Nihayet müdür, muhtara bir yazı yazmayı kabul etmiş. “Bu işi muhtar çözebilir.” demiş.

- Bahçelerimiz bozulmayacak mı, diye aceleyle sormuş Ahmadvkul Dede.
- Evet, bozulmayacaktır, demiş müdür.
- Bu işin çok iyi oldu, Allah senden razı olsun, oğlum.

Dedeler o kadar sevinmiş ki Esankul Dede biraz ağlamış bile. Kambarali Dede, bu dünyada iyi insanların çok olduğunu söylemiş. Şadman Dede, “İnşaallah, boğa keserek insanlara ihsan edeceğim.” demiş. Hatta eşekler de sevinmiş. Müdürün

idaresine giderken çok yavaş gitmişler. Ama eve dönerken başlarını öne uzatarak koşa koşa gelmişler. İyi ki muhtar kendi dairesinde oturuyormuş. Yazıyı okuduktan sonra kaşlarını çatarak kısa boylu polise “Bu amcalarını derhâl idarene götür.” demiş. Polis, dedeleri idaresine götürmüş. Sonra muhtar, odayı kilitlemeyi emretmiş. Dedeleri odaya kapattıktan sonra, kendi odanın penceresinin yanına gelip, müdürün yazdığı yazıyı sesini yükselterek okumuş “Yoldaş Marifhoca Eşankulov, bu yazıyı size ileten ihtiyarlar devletimizin pamuk konusundaki siyasetine karşı irticai faaliyet yürüten devlet düşmanlarıdır. Akılları başlarına gelene kadar onları gözaltına almanızı tavsiye ederim.”

– Duydunuz mu, diye sormuş muhtar.

– Şakayı bırak, demiş dedeler hep beraber.

Ne yazık ki, bu şaka değilmiş. Karanlık çökene kadar dedeler polis idaresinde kapalı kalmışlar. Orada beklerken herkes Ahmadkul Dede’yi suçlamış. “Konuşmayı iyi beceririm diye, durmadan konuştun. Sonunda başımıza iş açtın.” diye azarlamışlar. Ahmadkul Dede “Siz sabredin, ben bir yolunu bulurum. Fakat dediklerimi aynen yapacaksınız.” diyerek kısa boylu polisi çağırmış.

– Bana bak oğlum, sen iyi bir insanın çocuğuna benziyorsun. Annen baban müslüman mıdır, diye sormuş.

– Elhamdulillah müslümandır, diye cevap vermiş polis.

– Namazın sevabı çok büyüktür. Bunu herhâlde biliyorsundur, öyle değil mi oğlum?

– Evet biliyorum.

– Aferin oğlum. Şimdi bize abdest için birazcık su ver. Akşam namazını kılalım. Sevabını sana bağışlayacağız, demiş Ahmadkul Dede tatlı bir dille.

Polis amca sevabı çok seviyormuş. Hemen su getirmiş. Polis amca, odaya girdiğinde dedeler “Bismillah!” deyip zavallıyı yere yatırıp elini ayağını bağlamışlar. Sonra dışarıya çıkarak açlıktan anıran eşeklere binip köye doğru yol almışlar.

Bunların hepsini bizzat Ahmadvul Dede'nin ağzından duydum. Ahmadvul Dede'nin evinde Abduhalim, Dilican, Hayitvoy ve ben saklambaç oynuyorduk. Ahmadvul Dede, acele gelerek eşeğini bile bağlamadan, orada bekleyen diğer dedelere bunları anlattı. Sonra:

– Hadi şimdi herkes evine gitsin, dedi kızgın bir şekilde.

Herkesin yüzünde korku ifadesi belirdi. Ben de korkarak eve doğru koştum. Evde ninem ocağı yakıyor, dedem de sobanın yanında oturuyordu. Ahmadvul Dede'den duyduklarımı onlara anlattım.

– Sen korkma oğlum, dedi dedem hafif gülümseyerek, Ahmadvul'u hapse atmayacaklardır. O değirmene düşse bile sağ çıkar. Onu sadece birazcık korkutmak istemişlerdir.

– Arslanım, hadi ellerini yıka, diye omuzlarımı sıvazladı ninem, yemeğini çabucak ye. Birazdan arkadaşların gelir.

Gerçekten de birazdan sonra anneleriyle, nineleriyle birlikte arkadaşlarım gelmeye başladı. Nineciğim, hepimizin sobanın yanına oturup, dua ederek Allah'a yalvarmamız gerektiğini söyledi. Bizim hiç günahımız olmadığından, Allah dualarımızı daha hızlı kabul edermiş. İşte o zaman bahçelerimiz bozulmayacak, üzümlerimiz, kayısılarımız kendimize kalacaktı. Ninemin dediğini yaparsak ceplerimize ceviz, kuru kayısı doldurmuş. Hepimize nar ve armut verecekti.

– Teyzeciğim, ben hiçbir dua bilmiyorum, dedi Hayitvoy telaşlanarak.

– Nasıl dua edeceğini sana kendim öğreteceğim, dedi ninem.

– Daha fazla yalvarırsam bana iki tane armut verecek misiniz, diye sordu Dilican.

– Vereceğim, arslanım. Elbete vereceğim.

Sonra nineciğim, bize nasıl dua edeceğimiz öğretti. Biz de başımızı yukarıya kaldırarak yalvarmaya başladık:

– Allah’ım, bahçelerimizi koru.

– Allah’ım, zalimlerin zulmünü defet.

– Allah’ım, meyvelerimiz cennetten gelmiştir. Onları koru.

– Allah’ım, biz öksüzleri tatlı üzümlerden mahrum eyleme.

– Allah’ım, amirlere, muhtarlara insaf ver.

– Allah’ım, dedeciğime şifa ver.

Yorulana kadar birbirimizle yarışarak yalvardık. Hayitvoy, daha fazla ceviz alacağım diye herkesten daha yüksek sesle yalvardı. Senembuvi ile Dilberhan fısıldayarak yalvardılar... Sonra ninem, herkesin cebine kuru kayısı, ceviz doldurdu.

4.24 NİNECİĞİM MASAL ANLATTI

– Nineciğim, vatan ne demek? Onu anlayamadım.

– Büyüdüğünde anlarsın, yavrum.

– Ama dün artık büyüdüğümü söylemiştin.

– Hadi şimdi uyu, arslanım.

– Uyumak istemiyorum. Gözümü kapatırsam cinler gelir.

– Vatan... Köyümüz işte, tatlım.

– Hayır, beni yine kandırıyorsun. Alim dayımla Adil dayım vatan uğrunda şehid oldu demiştin.

– Evet söylemiştim.

– Yine söyler misin?

– Uyu diyorum sana.

– Uyumayacağım. Anlatamazsan sen sığırı sağarken buzağıyı tutma. Ocağın külünü de çıkarmam!

– Ne inatçı çocuksun sen. Masal anlatayım bari. Fakat araya laf karıştırma, tamam mı?

– Ama konuşmazsam, uyuyakalırım.

– Bir varmış bir yokmuş. Çok eskiden bir padişah yaşarmış. Padişah çiçekleri çok severmiş. Dünyanın hangi yerinde güzel bir çiçeğin bulunduğunu duysa hemen getirtip bahçesine dikermiş. Çiçek bahçesi o kadar büyükmüş ki, bir ucundan diğer ucu görünmezmiş. Bahçenin içerisinde tertemiz sular akarmış. Padişah, çiçekleri ne kadar seviyorsa, kuşları da o kadar severmiş. Bahçesinde dünyadaki bütün güzel kuşlardan birer tane bulunurmuş. Bahçesi de cennete benziyormuş. Suların şakır şakır akması, çiçeklerin hoş kokusu, kuşların güzel sesi birbiriyle bahçeye ayrı bir ahenk verirmiş. Padişahın sevgili eşi de olup, adı Melike'ymiş. Melike, yalnızca bahçede bulunan güzel kuşların etinden yermiş. Hizmetçiler her gün Melike için bir kuş kesermiş. Bir gün sıra ufak bir kuşa gelmiş. Kuş çok güzelmiş. Kanatları altın gibi parlıyormuş.

Cellat, keskin bıçağını tam kuşun boğazına getirdiğinde kuş aniden konuşmaya başlamış:

– Padişaha bir sözüm var, diye bağırmış. Cellat, kuşun konuşmasına çok şaşırarak olayı padişaha anlatmış. Kuşu hemen padişahın huzuruna getirmişler.

– Evet, demiş padişah, seni dinliyorum.

– Padişahım, diye söze başlamış minik kuş, Biz kuşlar, insan için yaratıldık. Güzelliğimizle hoş sesimizle insanları hoşnut ederiz. Bazen de kesilerek onlar için yemek oluruz. Kesilme sırası bugün bana gelmiş. Ama kesilmeden önce sizden bir ricam var.

– Söyle ne istiyorsun, diye sormuş padişah.

– Eğer izin verirseniz, ölümünden önce vatanımı görüp onunla vedalaşmak istiyorum, demiş kuş.

Padişah “Meydana getirdiğim bahçe şu ufacık kuş için bile bir vatan olamamış. Eğer onun vatanı gerçekten de benim bahçemden daha güzelse oradaki güzelliği bahçeme getirmeliyim.” diye düşünmüş. Sonra minik kuşa izin vererek arkasından bir hizmetçisini göndermiş. Kuş yedi gece yedi gündüz uçarak nihayet bir çöle gitmiş. Çölün ortasında susuzluktan kuruyan bir ağaç varmış. Kuş, o ağacın gövdesindeki ine girip “Allah’a şükürler olsun, vatanımı da gördüm. Ah benim güzel inim. Annemi, babamı, kardeşlerimi hatırlatan vatanım...” diye durmadan ağlamış. Orada belli bir süre kaldıktan sonra kuş, padişahın yanına dönmüş.

Kuşu takip eden hizmetçi, gördüklerini en ince ayrıntısına kadar padişaha anlatmış. Padişah çok adaletli biriymiş. Herkes için, ister kuş olsun, ister insan, kendi vatanı kurmuş ağaçtaki harabe bir in bile olsa başka birinin güzel bahçesinden daha değerli olduğunu anlamış. Padişah, bunları düşünerek bahçesindeki bütün kuşları serbest bırakmış.

Nineciğim masalını bitirdikten sonra sessiz kaldı. Ben de sessizce yattım. Minik kuşun vatanına dönüp kardeşlerini, anne babasını bulup bulamadağını merak ediyordum. Nineciğim içini çekti. Sonra başımı okşayarak:

– Uyuyor musun tatlım, diye sordu.

– Uyumuyorum, dedim.

– Vatanın ne demek olduğunu şimdi anladın mı?

– Birazcık anladım. Köyümüz benim vatanım mıdır?

– Evet yavrum, burası senin vatanındır. İnşallah, büyüyünce deden gibi bahçe meydana getireceksin, Esankul Dede gibi kanal kazarak su getireceksin, Törakul Dede gibi güzel binalar yapacaksın. Şimdi uyu arslanım.

– Ama nineciğim, hepsini yapamam ki!

– Sırayla yaparsın.

– Binalara çok çivi lazım olur mu?

– Evet.

– Çiviyi nasıl yaparlar?

– Uyu diyorum.

Ninem yine başımı okşamaya başladı. Sonra ikimiz de uyuduk.

4.25 BAHÇELERİMİZ YANMAYA BAŞLADI

Her gün köyümüze atlı amcalar gelmeye başladı. Evlere tek tek girip ellerindeki makaraya sarılı iple bahçeleri ölçtüler. Erka Dede'nin bahçesi çeyrek hektar, Ahmadvkul Dede'nin bahçesi yarım hektar diye kalın defterlerine yazarak:

– Bugün taşınacaksınız, diyorlardı.

– İnşallah taşınmayacağız, dedi dedeler.

– Hükümete karşı çıkarsanız, hapse atılır.

– Bana bak uzun kulak, sen hükümet değilsin ki.

O gün akşamleyin Ahmadkul Dede’yi irticai faaliyet yürüttüğü için hapse götürdüler. Oğulları, kızları, Hayitvoy hepsi ağladı. Ninem de ağladı. Sadece dedeciğim ağlamadı. Gözlerini kapatıp sessizce yattı. Sabahleyin namaz vakti kalktığımda dedem, ayağa kalkamadığı için oturarak namaz kılıyordu. Ninem, ocağa ateş yakıp ineğimizi sağmaya gitmişti. Namaz için kalkmaya üşenerek yarın daha fazla kılacağım diye yorganı başıma kadar çekip yatıyordum. Dışarıdan gürültüyle birlikte at sesleri gelmeye başladı. Ayım köyündeki kışlada askerler vardı. Herhâlde onlar gelmiş olmalı diye merak edip dışarıya koştum. Dedeciğim:

– Dışarısı soğuk, ayakkabını giy, dedi.

– Ayakkabımı giyersem geç kalacağım, diye yalın ayak dışarıya koştum.

Gelenler gerçekten de askermiş. Onları Borhavuz tarafına giderken gördüm.

– Ne var dışarıda, diye sordu dedem.

– Askerler geldi, dedim sevinerek.

– Bu iyiliğin alameti değil yavrum.

– Savaş mı olacak?

– Keşke bunun yerine savaş olsaydı.

– Atacan, ne diyorsun sen diye dedemi azarladı ninem.

Biraz sonra arabaların korna sesi, traktörlerin gürültüsü duyulmaya başladı. Kahvaltı yapmak istemedim. Seslerin geldiği yere gitmek istiyordum. Daha sonra da gidebilirdim aslında. Ama Hayitvoy, Murathan benden daha önce giderse “Senden önce geldik. Her şeyi senden önce gördük.” diye övüneceklerdi. Onun için kahvaltı yapmadan gitmek istiyordum oraya.

– Dedeciğim, sığırları dışarıya çıkarıp bağlayayım mı?

- Evet oğlum. Bugün epey akıllı olmuşsun.
- Geceleyin uyurken akıllı oldum.
- Arslanım benim, çok uyursan daha da akıllı olacaksın. Hadi sığırları dışarıya bağla! Sonra koyunları da bahçeye çıkar.

Dedemin dediklerini yapmış, eve giriyordum. Dedem “Oraya gitmek istediğini biliyorum oğlum. Tamam, gidebilirsin. Askerlerin niçin geldiğini öğrenip hemen eve dön.” dedi. Ben de koşarak gittim.

Herkes oraya toplanmıştı. Dört tekerlekli yük arabaları, asker amcaların tankları, atlar, muhtar, reis, polisler... Kabristan tarafından büyük bir arabada koluna kırmızı bez takan komsomol amcalar da geliyordu. Onlar şarkı da söylüyordu.

Eski dünyayı yıkacağız,
Yeni dünyayı kuracağız.
Engelleri aşacağız
İleriye gideceğiz.
İleri!
İleri!
İleri!

Şarkıyı yüksek sesle söylüyorlardı. Hepimiz çok sevindik. Kulican küçük kardeşini de getirmişti. Biz de komsomollara katıldık.

İleri!
İleri!
İleri!

diye ayaklarımızı yere vurarak şarkı söylemeye başladık.

Reis, değirmen taşının üstüne çıkıp omuzunda yıldızları olan atlı komutana “Yoldaş komutan, askerlerinizin hepsi geldi mi?” diye sordu.

– Evet, geldi.

– Komsomollar da geldi mi?

– Biz hazırız, dedi köyümüzdeki komsomolların lideri Yusufali Ağabey. Onun atı yoktu. Yanında bir bisiklet vardı. Kulican, bu bisikletin ziline içinde şeytan olduğunu kulağıma fısıldadı.

Reis amca, elindeki kâğıda baktı. “Mirza Dede’nin bahçesini bozmak için yardıma gelen komsomollarla bir tank ve dört asker gönderilsin.” dedi. Sonra okumaya devam etti. Askerler, komsomollar, tanklar bahçeleri bozmak için gittiler. Koluna kırmızı bez takan ağabeyler, arabaya binerken:

Eski dünyayı yıkacağız,

Yeni dünyayı kuracağız.

İleri!

İleri!

İleri!

diye şarkı söylemeye devam etti.

Reis, dedemin adını daha okumamıştı. Buna sevinerek bahçemizin bozulmayacağını zannetmiştim. “Allah’ım, bahçemiz hiç bozulmasın, La ilaha illallahu vala kuvvete illa billahi aliyul azim” diye nineciğimin öğrettiği duaları okuyordum. Reis amca, Erkavoy Hacimatoğlu’nun bahçesine Yenikışlak’tan gelen komsomollarla bir tane tank gönderilsin, diye okudu.

Bağırarak eve doğru koştum. Hızlıca gidip dış kapıyı kilitleyecektim. O kadar hızlı koştum ki giydiğim ninemin ayakkabısından bir tanesi ayağımdan çıktı. Yarın gelirim diye ona dönüp bakmadım bile. Zehra teyzemle eşek arabası olan bakkal eniştem bizi görmeye gelmişti. Onlara da bakmadan dedeme sarıldım.

- Dedeciğim, bahçemizi bozacaklarmış, dedim ağlamaklı olup.
- Ağlama oğlum, diye dedem başımı okşadı.
- Hadi bir an önce dış kapıyı kilitleyelim.
- Kapıyı kilitlersek duvardan aşacaklar.
- O zaman tüfeğini getir. Hepsini vuracağız.
- Hayır arslanım, artık tüfek de bir işe yaramaz.
- Canım dedeciğim, bir şeyler yapalım!
- Ağlama!
- Bahçemizin bozulmaması için Allah’a yalvarmıştık ya dedeciğim.
- Allah onların cezasını muhakkak verecektir.
- Gelirlerse hepsinin ayaklarını ısıracağım. Yüzlerini kanatacağım.
- Sakın öyle bir şey yapmaya kalkışma oğlum.
- Bak, ninem de ağlıyor. Neden avutmuyorsun onu?
- Sadece ninem değil, bütün köy ağlıyor, bütün yurt ağlıyor oğlum.

Dış kapımızdan sırayla hırkalarında parlak düğmeleri olan dört tane asker, onların ardından ellerinde balta, testereyle komsomollar şarkı söylerek girdiler. Askerler, dedemin yanına gelip:

- Erkavoy Hacimatoğlu, diye sordu.
- Evet, Hacimatoğlu, dedi dedeciğim.
- Bahçe iyi.

- Evet iyi.
- Bahçe bozulacaktır.
- Evet bozacaksın.
- Bizim suçumuz yok.
- Evet sende yok.

Asker amca diğer şeyleri de sordu. Ama dedem yüzünü ters tarafa çevirerek hiçbir şey demedi. Zehra teyzemle ninem sessizce ağladılar. Dedeciğim “Her şey Allah’tandır!” diye onları avuttu.

Bahçeye çıkmıştım. Komsomol amcalar çoktan ağaçları kesmeye başlamıştı. Benim en sevdiğim vişnemi de kesiyorlardı. Daha ancak bir defa meyve vermişti. Yazın meyvesini doya doya yemiştim. Dedem onu dikerken fidanını ben tutmuştum. Meyvesi tatlı olsun diye altına toprak da atmıştım.

– Dedeciğim, diye arkama döndüm, benim vişnemi de kesiyorlar. Hani ikimiz dikimiştik ya.

– Ey Müslümanlar, o daha fidan, diye haykırarak dedeciğim, ayağının ağrısına bile aldırmadan asker amcaların yanına koştu. Biraz bekleyin, fidanlarımı başka yere alacağım. Hepiniz müslüman çocuğunuz. Fidanlar da benim çocuklarım gibidir. Onları kendim diktim, kendim yetiştirdim. Atalarımın kalmıştır onlar. Onları kesmeyin, lütfen! Size bir koyun keseceğim. Bakkal damat, neredesin? Koyunlardan birini kes hadi! Lütfen, fidanlarımı almama izin verin! Asker yiğit, biliyorum senin de suçun yok. Emir kulusun sen. Gözlerine yaş dolduğunu görebiliyorum. Kâfir olsan bile acıdığını biliyorum. Söyle, fidanlarımı kesmesinler. Ölene kadar dua edeceğim sana.

Koluna kırmızı bez takan ağabeylerden biri gelip yere oturarak feryat eden dedemin elinden tutup kaldırdı. “Dedeciğim, merak etmeyin. Biz de kâfir değiliz.

Fidanlarımızın hepsini istediğiniz yere taşıyacağız.” dedi. O ağabey çok iyiymiş. Büyüdüğümde ben de inşaallah onun gibi olacağım. Dedeler düşerse onları kaldıracığım. Ağlarsa fidanlarını taşıyacağım. Dedeciğim, ona yardım eden ağabeyin omuzundan tutarak yürüyordu. “Bunlar nar ağacının, bunlar da armut ağacının fidanlarıdır. Namangan’dan getirmiştin. Bunlar incir ağacının fidanıdır. Cennetten gelmiştir.” diye gösteriyordu. Diğer ağabeyler de yardım ederek fidanları taşıdılar. Nihayet dedem, gözlerini kapatarak biraz sessiz kaldı. Sonra yere düştü. Herkes korktu. Askerler de eniştemle teyzem de...

Nineciğim koşarak gelip:

– Allah’ım diye bağırdı. Ne oldu kocacığım?

Yere bir hırka serip üstüne dedeciğimi yatırdılar. Sonra eve götürdüler. Dedem gözlerini biraz açarak:

– Ağlama hanım, dedi.

Bakkal eniştem, koyunlardan birini kesti. Diğer koyunlarla sığırları kışlık evimize götürdü. Önce askerlerin arabasıyla sandıklardaki kuru üzüm ve kuru kayısıları, minder ve yorgaları gönderdik. Sonunda bakkal eniştemim eşek arabasıyla dedeciğimi götürdük. Arabaya yumuşak minderler döşedik. Kalın yastıklar koyduk. Kışlık eve gidinceye kadar dedem gözlerini açmadı. Bahçemizin duvarlarını bozan tankların sesi akşama kadar dinmedi. Kesilen ağaçların üstüne yağ dökerek onları ateşe verdiler. Ateş sabaha kadar yanarak etrafı aydınlattı.

4.26 DEDECİĞİM CENNETE GİTTİ

Kışlık evimize taşındığımız gün akşamleyin annem, bıyıklı üvey babam, aşıklarını çalan üvey kardeşlerim bizi ziyarete geldiler. Dedeciğim, yumuşacık minderlerin üstünde hafif horluyarak uyuyordu. Üvey babam, dedemin ayaklarını ovalayarak:

– Üzülme, işte bir araba fidan getirmişsiniz. Kendimiz size bir bahçe yaparız, diye dedemi sevindirmek istedi.

Dedeciğim, gözlerini açmadan yavaşça inledi. Sonra herkes sustu. Zehra teyzemle annem birbirinin omuzuna başlarını koyarak biraz ağlaştılar. Kendi aralarında bir şeyler fısıldaşarak konuştular.

Üvey babamla üvey kardeşlerim, eşeklerine binip gittikten sonra, annemle yalnız kaldık. Çok sevinmiştim. Çünkü annemi çok özlemiştim. Burada Hayitvoy ve Dilican olsaydı annemi onlara gösterip övünecektim. Ama onlar da kendi kışlık evlerine taşındılar. Artık onları bulamayacaktım. Annemin saçının kokusunu, kadife hırkasını, bana bakan gözlerini çok özlemiştim. Birbirimizi öpüyor; ama birbirimize doyamıyorduk. Annem başımı okşuyor, omuzlarımı sıvazlıyordu. Elleri yumuşacıktı. Annemin kokusuna bir türlü doyamıyordum.

– Anneciğim, artık gitmeyeceksin değil mi?

– Gitmeyeceğim, oğlum.

– Dedeciğim de ölmeyecek değil mi?

– Hayır, ölmeyecektir.

– Dua okuyunca ölen insan da dirilebilir.

– İnşallah... Ninem ineği sağlıyor. Hadi şimdi gidip ona yardım et.

– Hayır, çatıya çıkıp bahçelerimin yanmasını seyredeceğim. Karanlıkta ateş çok iyi görünür, diye kısa merdiveni duvara dayayıp ahırımızın çatısına çıktım. Bahçelerimizdeki ateş çok net olarak görünüyordu. Toplu olarak değil ayrı ayrı yanıyordu. En şiddetli yanan Ahmadkul Dede'nin bahçesiydi. Çünkü onun ağaçları herkesinkinden daha fazlaydı. Eğer Ahmadkul Dede hapse atılmasaydı bahçesinin yakılmasına kesinlikle izin vermezdi. Bizim bahçenin ateşi epey azalmış, artık sadece siyah duman çıkıyordu. Biraz ilerisinde Ruzimat Dede'nin bahçesi yanıyordu.

– Arslanım, hadi aşağıya in. Deden çağırıyor seni.

Biraz daha kalmak istiyordum. Kimin bahçesinin en şiddetli yandığını görecektim. Sonra arkadaşlarıma “İlk olarak ben gördüm.” diye övünecektim. Dedemin arkasına birkaç tane kalın yastık koymuşlar. Dedem onlara yaslanarak oturuyordu. Artık gözlerini de açmıştı.

– Evet kızlarım, diye yavaş yavaş konuşuyordu dedem, önce gelen önce gider... Zehra kızım, buraya yaklaş, Sarabibi burada mısın? Annenize yalnızlık çektirmeyin. Anneniz, cennetlik bir kadındır. Hepinizden razıyım. Arkamdan ağlayarak beni gömecek oğullarım da yok. Onları zalimler öldürdüler. Beni kabre koyacak arkadaşım Ahmadkul da yok. En iyi arkadaşımdı. Hepse attılar onu. Rahmanberdi, yanıma yaklaş. Bana elini ver. Aferin. Bu sene okula gideceksin.

– Evet dedeciğim, gideceğim, dedim ağlamaklı olup, korkunç şeyler söyleme, yoksa ağlayacağım.

– Okulda iyi oku, tamam mı?

– Tamam dedeciğim.

– Okulu bitirdikten sonra öğretmen ol.

– Dedeciğim, öğretmen olursam zili de olan bisiklet alacak mısın bana?

– Elbette alacağım. Nineciğini yalnız bırakma.

– Bırakmayacağım. Artık annem de bizimle kalacakmış. Üvey babamın evine gitmeyecekmiş.

– Her cuma akşamı benim ruhuma dua oku, tamam mı arslanım?

– Dedeciğim öyle deme, korkuyorum.

– Söz ver oğlum.

– Söz veriyorum, okuyacağım.

– Hadi oku bakalım!

– Zehra teyzemden utanıyorum, dedeciğim.

– Utanma oğlum. Sesini dinlemek istiyorum.

– Ahmadkul Dede gibi tilavet ederek mi okuyayım?

– Evet, tilavet ederek oku.

– Bismillahirrahmanirrahim.

Kul Huvallahu Ahad Allâhu’s Samed, lem yelid ve lem yûled velem yekûn lehu kufûven Ahad. Allahu Ekber. Tamam mı dedeciğim?

– Yine oku arslanım. Sesin tıpkı cennetten geliyormuş gibi hoş. Oku oğlum oku. Hanım, burada mısın? Yazın Rahmanberdi’nin düğününü yap. Davul zurna da çaldır. İşte atına binerek rahmetli babam da geldi. Beni de atına bindirip götürecektir. Anneciğim, sen de mi geldin? Başına beyaz örtünü takmışsın... Hanım, burada mısın? Fidanların hepsini cenazeye gelenlere dağıtın. İkişer tane, üçer tane verin. Bu meyvelerin cennetten çıktığını söyleyin. Rahmanberdi, oğlum neredesin? Seni göremiyorum. Oku oğlum, yükses sesle oku.

– Bismillahir rahmanir rahim, diye ağlamaklı bir sesle okumaya başladım: Kul e’ûzü birabbinnâsi. Melikinnâsi. İlâhinnâs. Min şerrilvesvâsilhannâs. Ellezî yüvesvisü fî sudûrinnâsi. Minelcinneti vennâs.

– Maşallah oğlum. Sen inşaallah cennetliksin. Yine oku, arslanım. Sesine bir türlü doyamıyorum.

Biraz daha okudum. Dedeciğim, başını yastığa koyarak gözlerini kapatmıştı. Galiba uyuyakalmıştı. Hafif horluyordu. Teyzemle annem, sessizce ağlıyordu.

– Dedeciğim, sakalını tarayayım mı, diye dedemin yanına yaklaşıyordum. Ninem, benim elimden tutarak:

– Hadi şimdi öbür odaya geçelim. Deden biraz dinlensin. Sabahleyin ona yine dua okuyacaksın, dedi. Dedeme sarılarak uyumak istemiştim. Kabul etmediler. Annem “Hadi benimle gel. Seni çok özledim. Bu gece benimle uyu.” diye elimden tutup diğer odaya götürdü. Anneme sarılarak uyudum. Onu doyasıya kokladım. Annemin kokusu rüyama bile girmişti. Uyandığımda avluda kadınların ağladığını duydum. Avluya çıktığımda epey bir kalabalık toplanmıştı. Kambarali Dede, Esankul Dede, reis hepsi gelmişti. Annem, hırkasının üstünden bel bağı takmış:

– Bizi kime bırakıp gittin babacığım, diye ağlıyordu. Zehra teyzem de Bibikız halama sıkıca sarılarak:

– Babacığım, bahçıvan babacığım. Tatlı meyveleri artık bize kim verecek, diye ağlıyordu.

Dedeciğim vefat etmişti. Ben bundan habersiz kalmıştım. Yanında olsaydım ölmesine izin vermezdim. Dualar okurdum. Dua okuduğumda ölmemişti. Beni yine kandırdılar. Neden beni diğer odaya götürdüler? Dedem öldüyse ninemle ben ne yapacağız? Ölürse karanlık kabre koyacaklar.

Dedeciğim daracık kabirde tek başına korkacaktır. Hıçkırarak dedeciğimin yattığı odaya girdim. Dedem, sanki ölmemiş gibi yatıyordu. Ona sarıldım. Yüzünden öperek sakalını tarayacaktım. Ninem izin vermedi. Beni eline alarak dışarıya çıkardı. Üstüme yeni hırkamı, başıma takkemi, ayağıma yeni çizmemi giydirdi. Belime de bel bağı bağladı.

– Hadi sen de “Dedeciğim” diye ağla, dedi ninem.

Üvey babam, bakkal eniştem, dedeciğimin yeğeni Gani amcalar dış kapının yanında duruyordu. Onların yanına gittim. Ama hiç ağlayamadım. Utanıyordum. Artık babamın da dedemin de olmadığını, Ahmadkul Dede'yi hapse attıklarını düşünüyordum. Ama yine de ağlayamıyordum. Akşama kadar ağlayamadım. Kırgız köydeki akrabalarımızla birlikte oraya saklanmak için giden İmam Dede'nin geldiğini gördükten sonra gerçekten ağlamaya başladım. İmam Dede'nin dizlerine sıkıca sarılarak ağlıyordum. İmam Dede:

– Ağlama, oğlum. Erkavoy, Allah'ın sevgili kullarındandı. İnşallah, cennete gidecektir, diye omuzlarımı sıvazlayarak, alnımdan öptü.

Oradaki dedeler çok korkmuştu. Esankul Dede “Efendim, sizi arıyor olmalılar. Eğer yakalarlarsa yine hapse atarlar. Buraya gelmemeliydiniz. Hâlâ geç değil. Atınıza binerek dağa dönün”, diye yalvardı. Amcalar, dedeler hepsi yalvardı. İmam Dede, onları sessizce dinledi. Sonunda:

– Erkavoy gibi cennetlik bir insan vefat ettiğinde cenazesini ben kıldırırmazsam kim kıldıracak? Yakalasınlr. Hapse atsınlr. İsterlerse alnımdan vursunlar. Ama Erke Dede'nin cenazesini kendim kıldıracağım.

Bunları söyledikten sonra, kıbleye dönerek iki eliyle kulaklarından tutup yüksek sesle “Selati cenaze, selati cenaze” dedi. Herkes sustu. Kimse ağlamadı. Cenaze namazı kılınırsa, Münker Nekir, dedemi sorguya çekmezmiş. Başına tokmakla vurmazmış. Cennetin kapılarını açarmış. Oraya gidince çatışmada şehid olan dayılarımı, merhum babamı görecek. Hepsi birlikte yaşayacakmış. Bunları düşündükçe ağlamak istiyordum. Artık kim beni ‘arlanım’ diye sevecekti? Kim cebime kuru üzüm, ceviz dolduracaktı? Geceleyin korktuğumda kim omuzumu sıvazlayarak “Korkma oğlum!” diyecekti? Kim eşeğe bindirip beni pazara götürecekti?

– Dedeciğim, dedeciğim, diye hıçkırarak yere yattım.

Beni kaldırdılar. Ama ağlamaya devam ettim. Avutmak isteyenlerin elini ısırdım. Sonra sesim kesildi. Sessizce ağlamaya başladım. Gözümün yaşı dinmiyordu. Kabristana gittiğimde de dedeciğimi kabre koyduklarında da ağlamam kesilmedi. Geceleyin dirilirse kabirden nasıl çıkacağını düşünerek daha da fazla ağlamaya başladım.

İmam Dede, Kur'an okuduktan sonra, Gani amcam ayağa kalkıp:

– Ey müslümanlar! Erke amcam nasıl bir insandı, diye sordu ağlayarak.

– Cennetlik insandı.

– İyi bir bahçivandı. Çok cömertti.

– Ey müslümanlar, dedi yine Gani amcam, Dedem, vefat etmeden önce “Cenazeme gelenlere ikişer tane fidan dağıtın.” diye vasiyet etmişti. Lütfen eve gidip fidanlardan alın.

Kabristandan dönerken İmam Dede'nin elinden tuttum. Öyle yaparsam dedeciğimin bir an önce karanlık kabirden çıkıp cennete gideceğini zannediyordum. İmam Dede o gece bizim evde kaldı. Onun yanına oturup uykum gelinceye kadar “Dedeme dua edin, bir an önce cennete gitsin.” diye rica ettim.

Seher vakti, avludan gelen seslerden uyandım. Avluya çıktım. Orası epey kalabalıktı. Dedeciğimin arkadaşları da gelmişti.

– Evladım, akşama kadar sabret. Merhumun ruhuna dua etmek için gelenleri ağırlayalım, diye konuşuyordu İmam Dede.

Polis amcalar yine İmam Dede'yi götürmek için gelmişti. Bu sefer gelenlerin içinde geceleyin atıyla İmam Dede'yi getiren polis amca yoktu.

– Direnirseniz ellerinize kelepçe vuracağız, dedi bir polis.

– Hemen bizimle gelmelisiniz, diyordu diğeri.

Oraya toplananlar her ne kadar yalvardıysa da polisler İmam Dede'yi sürükleyerek götürmeye başladılar. İmam Dede, arkasına dönüp:

– Beni yedi defa hapse attılar. Allah ömür verirse yedi defa daha kaçarak hayatımı sizin imanınızı kurtarmaya adayacağım, dedi.

Dedeme dua etmek için gelenleri Esankul Dede'yle Matmusa Dede ağırladılar. Ben de çay taşıdım.

Sonra yazın düğünümü yaptılar.

Sonra sonbaharda birinci sınıfa gittim.

Sonra...

Hayır, gerisini sonra anlatacağım.

* * *

Dedeciğimin adını taşıyan beton köprüünün üzerinde işte bunları hatırladım. Kattatagob köyünün dağa yakın olan yerlerindeki kırlarda bir zamanlar güzelliğiyle, tatlı meyveleriyle ün salmış sonra yakılarak kül tepelerine dönüştürülen cenneti bahçelerin yerinde bugün kanallarla su getiren, yeni bahçeler vardı. Hangi ağacı sorarsam “Bu siyah şeker narları, armutları, sapsarı ayvaları, tatlı üzümleri geçmiş zamanlarda yaşayan Erke Dede, Ahmadkul Dede, Esankul Dede denen insanlar yetiştirmiştir. Siz misafirimizsiniz. Bu meyvelerden istediğiniz kadar yeyin. Arabanızın bagajına da dolduralım. Taşkent'e götürünüz.” diyorlardı.

Kırdan köye dönerken atalarımızın ruhuna Fatiha okumak için kabristana girdim. Hepsi ebedi uykuya dalmış, sessizce yatıyordu. Kabristan'ın girişine çok güzel bir mescit yapılmıştı.

– Haneşan Efendi'nin adını verdik, dedi müteveli.

– O insanı tanıyor muydunuz, diye sordum.

– Hayır tanımıyordum. Ama onun hakkında çok şey duymuştum. Çok mübarek birisiymiş. Buyrun oturun, Haneşan Efendimizin ruhuna Kur'an okuyayım.

Mütevellinin gösterdiği minderin üzerine oturdum. Çocukluğumda, İmam Efendi'yi gördüğümü, onun dizine oturup sakalını taradığımı, ondan dualar öğrendiğimi anlattım. Kur'anı kendim okumaya izin istedim. Hatırladığım kadar okudum. O anda hayallerim kanat çırparak uçuyor gibiydi. İnsanoğlu dünyaya gelir, yaşar, zamanı gelince yine geldiği yere geri döner. Ama birisinin adı sapsarı ayvalarda, diğerinin adı tatlı üzümelerde, bir başkasını adı da mescitlerde yaşamaya devam eder ölmezmiş. Ölüm yokmuş.

Sonra, hayır, gerisini sonra anlatacağım.

SON

SONUÇ

Özbek Türkçesinde halen kullanılmakta olan edatları ve bu edatlarla birlikte meydana getirilen edat gruplarını Hidayberdi TOHTABAYEV'in "Cennetlik Adamlar" romanı örneği üzerinde incelenmiş ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bulunmuştur. Aşağı yukarı Özbek Türkçesinde geçen çoğu edat değerlendirilmeye alınmış ve şu sonuçlar ortaya çıkmıştır.

1. Türkiye Türkçesindeki edatların tanımı ve fonksiyonlarıyla Özbek Türkçesindeki edatların tanımı ve fonksiyonları aynıdır.
2. Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi lehçe ilişkisine göre incelediğimizde ekler ve ses bakımından farklılıklar ve ayrılıklar olduğunu belirledik.
3. Özbek Türkçesinde edatlar son çekim edatları ve sona gelen edatlar başlığı altında olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir.
4. Genel olarak cümle yapısının Türkiye Türkçesindeki gibi olduğunu görürüz.
5. İki lehçedeki edatlar aynı biçimde oluşturulmaktadır.
6. Özbek Türkçesinde "uçun" edatı isim ve fiillere eksiz olarak bağlanabilmektedir.
7. İki lehçede de edat grupları kelime grubu kabul edilmektedir.
8. Özbek Türkçesinde aşağı yukarı 57 adet edat tespit edilmiş olup romanımızda bu edatlardan 41 tanesinin örneği Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla birlikte verilmiştir.
9. Aşağı yukarı bütün edatlar bağımsız bir kelimedenden gelişmiştir. Bunların bir kısmı hem bir bağımsız kelime hem de edat olarak kullanılmaktadır.
10. Eklerin tek şekilli olması Özbek Türkçesinde ünlü uyumunun olmadığını bir kanıttır.
11. Özbek dili dil bilgisi çalışmalarında edatlar, bağımsız bir sözcük çeşidi olarak kabul edilir.
12. Özbek Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde birçok edat benzerlik arz ederken bazıları da farklılık gösterir.

13. Özbek edebiyatını besleyen manevi değerlerle Türk edebiyatını besleyen manevi değerler aynıdır, diyebiliriz.
14. Üzerinde inceleme yaptığımız roman Özbek tarihini ve kültürünü yansıtan nadide bir eserdir.

Türkçenin yaşayan ve üreten en büyük lehçelerinden biri olan Özbek Türkçesi üzerinde yaptığımız bu çalışmanın hem Özbek Türkçesi ve Özbek Edebiyatı üzerinde yapılan inceleme ve çalışmalara ışık tutacağını, bunun yanında genel olarak Türk dili ile ilgili çalışmalara ve ortak dil ve kültür birikimine de katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

DİZİN

Å

åbrö 13
Abduhalim, (Özel İsim) 309, 381, 429,
502, 503, 575, 611
adäşmoq 15, 37, 44, 65, 115
âdil, (Özel İsim) 375
âftâb 5, 7, 38, 45, 81, 110
aft 48
âğılxânä 15, 25
Ahmädqul, (Özel İsim) 27, 36, 268, 269,
273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281,
282, 283, 285, 287, 288, 289, 290, 291,
292, 293, 294, 306, 307, 308, 313, 331,
336, 342, 344, 347, 357, 358, 359, 360,
361, 362, 363, 364, 365, 368, 372, 374,
375, 389, 396, 398, 399, 400, 401, 410,
413, 414, 415, 416, 417, 418, 423, 424,
426, 427, 428, 429, 433, 434, 440, 441,
443, 445
akä 13, 44, 97, 106, 107, 129, 132
Ålim, (Özel İsim) 431
amäki 3, 18
anâr 14, 18, 32, 34, 66, 78, 114, 120, 126,
133
anräymoq 4
anhâr 90
âpä 7, 46, 66, 70, 96, 107
arrä 33
arzân 33
Årtıqali, (Özel İsim) 357, 358
asäl 7, 11, 43, 45, 49
âsân 5, 8, 20, 39, 103, 113
âstänä 30, 50, 67
âstidä 8, 25, 39, 49, 99, 110

Aşir, (Özel İsim) 348, 541
aşülä 37, 38, 39, 48, 62, 66, 77, 106, 130,
131, 132
Åtácân, 270, 272, 319, 325, 384, 385, 396,
412, 423
âtácân (Özel İsim) 12, 13, 48, 52, 94, 95,
103, 113, 122
Åtinbibi, (Özel İsim) 340, 349
âvâz 8, 10, 18, 30, 33, 45, 50, 53, 77, 84,
86, 87, 104, 105, 106, 107, 130, 132,
135, 136
âvqat 5, 28, 30, 39, 43, 71, 85, 97, 99, 100,
114, 120
aytmoq 2
ayyâr 26, 97
Åq maçit, (Özel İsim) 420

B

baländ 11, 15, 23, 35, 45, 57, 76, 78, 86,
87, 89, 103, 105, 113, 120, 130, 134,
135, 138
bâmdâd 7, 18, 61
baräkällä 13, 26, 41, 42, 44, 54, 90, 114,
126
Bâtkân, (Yer İsmi) 421
bây 34, 62, 98, 113
bâylik 13, 61
bedänä 102, 106, 107
begänä 14, 59, 64
beğubâr 2
behı 14, 114
bekârgä 15

bemahal 14, 16
berkitmoq 3, 6, 14, 25, 29, 34, 43, 44, 46,
60, 66, 130
betâb 14
betâblik 11
bevâ 3, 22, 37
bitkâzmoq 11
bopti 17, 22, 40, 75
bori 16, 18, 21, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 75,
76, 78, 79, 80, 98, 103
bosıq 18, 24, 28, 39
botâlâq 5, 7, 52
Buxârâi şarîf, (Özel İsim) 377
Buzuqqorğân 15

C

cancâl 72
cânzât 26
cây 8, 44, 78, 112
cim 2, 3, 9, 10, 12, 20, 22, 23, 24, 28, 31,
37, 38, 40, 47, 48, 50, 52, 53, 55, 57, 62,
64, 65, 67, 75, 79, 80, 83, 85, 86, 91, 95,
104, 107, 115, 120, 123, 129, 133, 136,
138
cinâyâtçi 103
cüyân 59
cocâ 106
cudâ 2, 3, 4, 7, 10, 12, 13, 17, 18, 25, 26,
27, 29, 30, 32, 34, 35, 39, 41, 45, 49, 51,
54, 56, 60, 61, 65, 74, 75, 76, 79, 80, 81,
82, 84, 85, 86, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
101, 102, 105, 108, 109, 111, 112, 114,
115, 117, 119, 120, 123, 124, 129, 130,
133, 134, 135

Ç

çâl 11, 18, 29, 35, 84, 85, 86, 88, 103, 104,
116, 122, 123
çâlbâbâ 30, 82
çap 14, 79, 108

çaqalâq 7, 72
çarçâq 10
çavândâz 62
çâyñâk 78, 104
çaynâmoq 103
çâyxânâ 46
çekkâ 14, 39
çırâyli 31, 36, 42, 58, 67, 70, 71, 85, 95,
106, 116, 128
çoçqa 31, 52, 89, 94, 103, 115
çontâk 4
çumçuq 65

D

dâd 10, 73, 79
dâdlâmoq 13, 17, 133, 136
dalâ 26, 38, 46, 76, 88
dân 37, 38, 106
Dânişzâmân, (Özel İsim) 351, 353
dankâv 4
darâxt 5, 6, 10, 13, 37, 39, 48, 107, 113,
128, 133, 137
darrâv 14, 16, 17, 20, 30, 32, 41, 49, 51,
52, 54, 57, 60, 65, 69, 70, 80, 82, 84, 90,
99, 101, 103, 104, 105, 107, 124, 126,
130, 137
dastürxân 15, 60, 66, 78
daşt 6, 26, 99
dehqân 16, 17, 38, 78, 124, 125
derâzâ 36, 38, 39, 56, 75, 138
Dilbârxân, (Özel İsim) 314, 430
Dilicân, (Özel İsim) 279, 283, 309, 310,
311, 315, 367, 398, 429, 430, 439
doppi 11
dozâx 20
dumâlâmoq 7, 20, 57, 73
dum 71

E

eçki 41, 72, 105
emçäk 91
emlämoq 17, 18
Erkâbây, (Özel İsim) 36, 387
erkin 106
ertäk 1, 2, 3, 37, 39, 71, 74, 101, 106, 108, 110, 111, 112, 127
ertälâb 3, 14, 40, 49, 55, 61, 65, 71, 73, 99, 106, 109, 129, 133, 135
es 4, 6, 24, 32, 41, 43, 51, 58, 65, 68, 70
111, 113
Esânqul, (Özel İsim) 26, 31, 294, 295, 297, 300, 301, 345, 362, 373, 378, 396, 398, 399, 400, 401, 426, 427, 433, 442, 443, 445
eslämoq 10, 11, 113
eşân 31, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 64, 65, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 99, 100, 103, 104, 105, 108, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 136, 137, 138
etik 34, 94

F

farzând 37, 73, 119
Fargânâ, (Özel İsim) 304, 351, 390

G

gal 3
gap 10, 11, 13, 23, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 50, 62, 64, 82, 85, 101, 103, 108, 110, 115, 116, 122, 123, 124, 127, 128
gapirmoq 5, 41, 101
gilâs 114
gor 16, 54, 59, 67, 68, 91, 96
goşt 16, 27, 32, 45, 70, 72, 116, 128
Gulbâdâm, (Özel İsim) 354

Gulirânâ, (Özel İsim) 351, 352, 354, 355, 356
gurüç 97

Ğ

ğışt 138
Ğulâm, (Özel İsim) 38, 308, 376, 386, 396, 399

H

hamişâ 2, 7, 38, 44, 45, 70, 73, 78
hapqırmoq 3
Hamzâxân, (Özel İsim) 361, 364
hassâ 45
Hayitvây, (Özel İsim) 273, 279, 308, 315, 322, 333, 357, 360, 365, 366, 367, 368, 371, 375, 393, 394, 398, 415, 418, 423, 425, 429, 430, 434, 439
hazillâşmoq 54, 87
hıd 11, 58, 80, 95, 133, 135
hol 7, 10, 97
hollâmoq 12
huştäk 11
huşyâr 71

I

ılgâri 20, 27, 35, 96
ındâmoq 33
ingičkä 28, 30
İslâm, (Özel İsim) 388
ışânmoq 3

K

kaft 12, 62
kaltâklâmoq 63

kâlxâz 63, 90
kâmândir 96
kambağal 104
kampir 14, 72, 113
karnäy 9, 135
kasäl 11, 112
kattä 2, 3, 4, 5, 9, 12, 14, 15, 16, 18, 19,
20, 22, 24, 25, 27, 32, 35, 36, 37, 40, 44,
45, 46, 50, 52, 59, 61, 62, 66, 67, 68, 69,
70, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 89,
90, 91, 92, 96, 97, 99, 100, 101, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 122, 127, 128,
129, 130, 131, 132, 133, 134, 137
Kattätägâb, (Yer İsmi) 445
kavlâmoq 4
keçki 48
keçqurün 42, 57, 114, 129
keksäymoq 47
kencä 38
keng 2, 8, 11, 39, 47, 67, 68, 88, 96, 138
ketmân 4, 103, 109
keyin 1, 7, 8, 11, 16, 18, 22, 24, 25, 26, 27,
28, 29, 30, 34, 35, 36, 39, 40, 42, 43, 44,
47, 48, 49, 51, 54, 55, 56, 58, 61, 62, 63,
65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 79, 80,
84, 85, 86, 87, 90, 91, 94, 95, 97, 98,
100, 101, 102, 103, 104, 108, 109, 110,
111, 115, 116, 117, 120, 122, 123, 124,
125, 127, 130, 131, 133, 135, 136, 137,
138
kışkinä 19, 21, 22, 24, 25, 39, 44, 56, 57,
86, 97, 114, 116
koçä 30, 32, 37, 39, 49, 70, 77, 81, 92, 102,
105, 119, 129
koçät 3, 4, 5, 15, 22, 133
koknâri 6, 104, 112
kongil 30, 95, 96, 98, 109
kop 2, 20, 34, 41, 45, 46, 118, 129
koprik 6, 9, 11, 59, 78, 137
korpä 61, 64
kotârmoq 15
kozâynäk 1
kuyâv 32, 69

kuymoq 12, 34, 57, 64, 73, 97

L

lab 28, 39, 43, 58, 60
Läkkân, (Yer İsmi) 421
lattä 12, 53, 92, 130
lây 22, 38, 81, 82, 85, 86, 88, 89, 93, 94,
109

M

magâzin 45, 46
Malikâ, (Özel İsim) 431
maqtâv 34
Marifxöcä, (Özel İsim) 373, 374, 375, 385,
389, 397
Matmüsä, (Özel İsim) 294, 297, 314, 372,
375, 396, 397, 398, 418, 425, 426, 445
martä 8, 14, 18, 19, 22, 29, 39, 41, 45, 46,
57, 68, 69, 70, 78, 112, 121, 123, 137
Mastânbuvi, (Özel İsim) 312
mayiz 7, 14
mazä 2, 32, 45, 74
melisä 46, 47, 48, 49, 53, 55, 82, 83, 84,
88, 92, 99, 109, 119, 120, 122, 123, 126,
137
Melivây, (Özel İsim) 343, 344
mıltıq 12, 13, 25, 26, 53
Motâbär, (Özel İsim) 386
Mırzâçöl, (Özel İsim) 378
mışıq 43
mıyâ 4
mol-köl 7, 18, 23
moylâv 39, 99, 118, 133
muällif 1
Muhtäräm, (Özel İsim) 335, 385
munçâq 43
Murâdxân, (Özel İsim) 31, 312, 313, 315,
357, 358, 365, 394, 418, 423
muştlâmoq 64

N

nabirä 1, 13, 26, 27, 28, 34, 40, 41
naçälnik 31
Nädirbek, (Özel İsim) 397
näk 75
Nämängän 133
nän 8, 15, 30, 37, 49, 65, 66, 97, 99, 109
nänüştä 8, 35, 44, 130
nänvâyxânä 46
naridä 4, 7, 26, 46, 82
narx 33
nävçä 3, 75, 113, 118, 122
navkär 72
nihâl 4, 137
nimçä 51

O

oçmoq 12
ong, 14, 24, 30, 42, 50, 88, 112
opkä 17
orik 3
orikzâr 25
orin 3
ortâq, 15, 19, 20, 30, 35, 39, 60, 84, 98, 99,
101, 103, 124, 131
osmoq 2, 27, 28, 108, 113, 128
otgän 3, 6
otkâzmoq 3
otkir 8, 54, 55, 79, 92, 107, 128
oxşämoq 5, 16, 25, 28, 36, 37, 48, 55, 61,
67, 70, 80, 86, 104, 107, 112, 116, 129,
135, 136
oxşäş 4, 6, 17, 32, 39, 51, 59, 67, 92
Ozbekistân 1
ozgä 3, 128

P

pâççä 133, 136

pâezd 57
pakänä 14, 16, 23, 56, 76, 77, 80, 87, 105,
122, 125
pâklâvçi 80
pâlvân 22, 26, 97
paränci 60
past 4, 14, 23, 57, 70, 79, 81, 84, 100, 104,
107, 111, 114, 115, 122
paxtä 115, 122, 125
payt 11
peşänä 12, 14, 34, 45, 51, 55, 57, 98, 99,
100, 103, 136
peşin 30
pıyälä 8, 79
piyâz 97

Q

qadim 37, 128
qalämpir 87, 105
qaltirämoq 82
qamâqxânä 47
qamämoq 35, 93
Qambäräli, (Özel İsim) 294, 296, 297, 363,
370, 372, 373, 374, 378, 401, 410, 426,
427, 442
qand 11, 46, 56
qandäy 3, 12, 14, 19, 21, 23, 26, 28, 33, 39,
40, 41, 46, 50, 61, 65, 66, 68, 69, 74, 76,
77, 78, 96, 97, 99, 104, 105, 113, 126,
133, 137
qâpqañ 19
qâr 4, 17, 23, 25, 28, 36, 37, 38, 39, 40, 45,
48, 57, 69, 70, 82, 109
qârânğı 12, 13, 14, 19, 33, 47, 61, 67, 71,
73, 76, 90, 91, 136
qârâvül 84, 120
qârâvüllik 92
qarsäk 41, 42, 43, 45, 107
Qaşqar, (Yer İsmi) 259, 425
qatlämä 30, 66, 71, 77, 78, 95
qayâqqa 3, 112
qayçi 108

qıçqırmoq 10, 57, 60
qırğız, (Özel İsim) 421
qış 7, 11, 118
qışlâq 2
qızğın 2
qızıq 9, 32, 33, 46, 56, 60, 64, 75, 82, 85,
96, 97, 101, 102, 104, 113, 123, 138
qızıqçı 62
qoçqâr 32
qonğırâq 131
Qoqân 35, 41, 48, 50, 76
qorğânçä, (Özel İsim) 386, 388, 437
qorğân 77, 98
qorqâq 26
qoşiq 108
qoy 8, 12, 14, 15, 16, 40, 49, 52, 63, 68,
73, 80, 87, 94, 95, 97, 103, 104, 105,
106, 115, 125, 132
qulflämoq 49, 50, 117, 125
quyân 20
quyâş 7, 12, 37, 38, 45, 110

R

Râbiyâbibi, (Özel İsim) 276, 298, 306,
324, 346, 347, 419
Racâb, (Özel İsim) 370
Râhılä, (Özel İsim) 308, 311, 312
Rahmânberdi, (Özel İsim) 271, 272, 307,
320, 321, 330, 332, 347, 349, 398, 441,
442
rahmdil 29, 71
Raimqâri, (Özel İsim) 309
râst 5, 21, 34, 40, 75, 116, 118, 130
româl 58, 67
româlçä 43
rozä 37
Rozimät, (Özel İsim) 440

S

sabâq 71
sabzi 55, 97

sâğınmoq 5, 58
Sahrâbek, (Özel İsim) 22, 352, 353, 354,
355
sâlıq 83
Sanâmbuvi, (Özel İsim) 24, 37, 265, 266,
278, 308, 311, 312, 313, 314, 430
sandäl 31
Sârâbibi, (Özel İsim) 257, 335, 341, 440
sartärâşxânä 82
savdâgâr 72
saxâvâtli 21, 22
saxiy 34, 37, 62, 68, 80
sây 7, 8, 10, 11, 24, 89, 96, 123
sâyâbân 16
sâyä 38
singil 40, 107
soymoq 14, 19, 24, 104, 108, 125, 126,
128, 132, 133
Stälin, (Özel İsim) 369, 424
Sultânäli, (Özel İsim) 285, 331, 332, 348,
357, 359, 392
suv 5, 6, 7, 8, 10, 11, 16, 24, 27, 32, 37, 38,
42, 46, 57, 66, 70, 75, 97, 106, 109, 113,
122, 126, 137
suyäk 45
suyükli 1, 71, 78, 128, 136

Ş

şamâl 37, 38, 40, 87, 97, 118, 120
şatälâq 3, 8, 44
şâx 52, 77, 81
şerik 16, 87
şımmoq 2
şirin 3
şor 122

T

tâğa 12, 127

tâmân 8, 10, 11, 23, 24, 27, 28, 29, 33, 35,
36, 38, 45, 50, 54, 58, 70, 71, 72, 75, 76,
77, 79, 84, 94, 102, 115, 116, 120, 127,
130, 138
tâmâşâ 46, 65, 72, 78, 130, 134
tangä 33, 70
Tâşkent, (Özel İsim) 255
tankä 133
târtmoq 4, 39, 62, 125
tayyârgärlik 98
tayyâr 20
tâzä 17
tengqur 2
Tentäksây 7
teräk 8, 10, 16, 113
teşä 8
tıkilmoq 3
tınçitmoq 3
tınçlik 41, 48
tırık 12, 38, 64, 69, 94, 99, 136
ton 58
Toxtävây, (Özel İsim) 347, 378
toy 9, 19, 46, 71, 72, 106, 120
tumän 35, 102, 115
tumşuq 107
turmüş 3, 67, 108

U

ukä 13, 107
uruğ 2
uyat 18, 33, 43, 44, 45
uy 12, 29, 33, 59, 69, 102, 119

V

velâsiped 131

X

xâhlâmoq 3
xälä 38

xalaqıt bermoq 8, 37, 81
xaltä 6
Xâneşân, (Özel İsim) 296, 301, 318, 319,
340, 416, 417, 446
xaşäk 13, 14, 19, 31, 32, 45, 50, 53, 54,
118
xavfli 72
xıl 6, 13, 18, 23, 33, 56, 59, 80, 82, 89, 90,
92, 109, 137
xılvät 49
Xıtây 8
Xudâ 9, 14, 18, 20, 28, 29, 34, 35, 37, 38,
49, 59, 65, 68, 72, 73, 75, 78, 85, 89, 95,
98, 124, 125, 129, 136
xurcün 21, 98
xursänd 12, 15, 33, 38, 45, 61, 66, 73, 101,
102, 103, 104, 112, 115, 125, 130
xuşböy 70, 80

Y

yakşänbä 11
yälğän 36, 64
yälğänçi 54
yaltirämoq 4
yâmân 13, 21, 27, 32, 37, 48, 58, 59, 68,
70, 75, 77, 80, 81, 92, 94, 95, 98, 101,
108, 109, 111, 115
yâmânlik 98, 99
yâmğır 37
yangi 1, 19, 20, 130, 131
yângâq 14, 32, 33, 40, 41, 43, 45, 76, 81,
100, 112, 120
yâqımlı 67, 105, 106, 107, 128, 133, 135
yâqtirmoq 2
yarâşä 11, 106
yârüğ 48, 69, 104, 120
yaşirmoq 49, 119
yâşlär 2, 6
yaxlit 134
yaxşi 2, 5, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19,
20, 21, 22, 23, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 40,
41, 42, 43, 45, 49, 50, 53, 54, 57, 58, 59,

61, 65, 66, 70, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81,
82, 94, 96, 97, 99, 101, 103, 104, 105,
109, 110, 111, 112, 118, 120, 121, 124,
125, 126, 128, 129, 130, 132, 134, 135
yaxşilik 13, 37, 89, 99, 130
yeçintirmoq 7
yelkâ 11, 14, 18, 29, 34, 60, 70, 71, 73, 77,
83, 92, 95, 99, 101, 126, 130, 133
yengilmoq 50, 83
yetim 22, 37, 70
yıǵlâmoq 11

Yıgitâli, (Özel İsim) 317
Yunüsvây, (Özel İsim) 297, 311
Yusüf, (Özel İsim) 370, 372

Z

Zahrâ, (Özel İsim) 33, 273, 317, 336, 389,
406, 436, 437, 439, 440, 441, 442
zerikmoq 23, 39, 42, 43, 51, 81, 82, 98,
103, 110, 111, 112

SÖZLÜKÇE

âbâd	: âbat, mamur
âbidiydâ	: göz yaşı
âciz	: aciz
âcizlik	: acizlik
âç	: aç
âdâb	: edep
âdâmiy	: insanlık
âdâmezâd	: insanoğlu
âdât	: gelenek, alışkanlık
âfât	: afet
âlâm	: âlem
âlis	: uzak
âmân	: sağ, salim
âmân esân	: sağ-salim
âmânât	: emanet
âmâdsizlik	: şanssızlık
ângsiz	: bilinçsiz
ânsân	: kolay
ânt	: ant, yemin
âpâ	: abla
âq	: beyaz
ârâm	: rahat, huzur
ârıq	: zapzayıf
ârqali	: yardımıyla
ârzumând	: istekli
âsâyiştâ	: sakin, dingin
âsâyiştâlik	: sakinlik
âsmân	: gökyüzü
âtsânâ	: eşik
âsudâlik	: rahatlık
âş	: yemek
âş-	: aşmak
âşkâr	: aşkar, ortaya çıkmış

âşnâ	: dost, aşına
âtâ	: baba
âvâz	: ses, oy
âvqat	: yemek
âxiri	: sonunda
âyt-	: söylemek
âzuq	: gıda
ağdâr	: devirmek; alt üst etmek
bâb	: bölüm
bâbâ	: dede
bâbây	: baba
bâğ	: bahçe, bağ
bâlâ	: çocuk
bâlâlik	: çocukluk
bâplâ-	: başarmak
bâr	: var
bâr-	: varmak
bâş âgronom	: baş ziraatçi
bâşlıq	: müdür, başkan
bâyçeçäk	: nevruz çiçeği
bâzâr	: pazar
baquvvât	: kuvvetli
baxmâl	: kadife
baxt	: talih, kader
baxtiyâr	: mutlu
beciz	: boşuna
beçârâ	: çaresiz
bedä	: yonca
bedänä	: saka kuşu
begänä	: yabancı
beğubâr	: temiz
behâs	: birden
behälâvât	: huzursuz
behâyâlik	: hayasızlık
beixtiyâr	: elinde olmadan, istemeden
belbâğ	: kuşak, bağ, kemer
belgi	: işaret, iz
bepärvâ	: tasasız, endişesiz
bepisänd	: önemsiz

berkit-	: kapatmak
betäşviş	: gamsız
bexabär	: habersiz
bexiştii	: cennet
bezâvtä	: hasta
bezgäk	: sıtma
bädboy	: kötü koku
bädcähl	: kara cahil
bädän	: beden
bähävå	: havalı
bälå	: bela
bäländ	: yüksek
bälli	: aferin
bänd	: meşgul
bändä	: köle
bärçä	: bütün
bärdäş	: dayanıklılık
bärdäm	: dinç
bärg	: yaprak
bärpä	: peyda, ortaya çıkarma
bäs	: yeter
bäst	: boy
bäşârät	: önsezi
bätär	: beter
bıqm	: böğür
bilän	: ile
bilgän	: bilen
binâbärin	: o halde b.
birädär	: kardeş
birâq	: fakat
birâr	: bir
birâv	: biri
birin keyin	: birer birer
birin keyin	: ard arda
bob	: denk gelmek
bobdi	: tamam
borån	: boran, fırtına
borälät-	: küfretmek
boysiniş	: dinleme, boyun eğme

bozlâq	: bozkır
buğ	: buğu
bulâq	: pınar
bunaqa	: böyle
bunçä	: bunca
bunçälik	: bu kadar
bundâq	: böyle
bundäy	: böyle
burçäk	: köşe
burgüt	: kartal
burkä-	: bürümek
butkül	: tamamen
buvä	: baba
buyân	: böyle
buyâq	: bu taraf
buyruq	: buyruk, emir
cânivâr	: canlı, hayvan
cânzâd	: yaratık
cây	: yer
cağ	: çene
cäbr	: zor
cağ	: çene
cäbr	: zor
cädäl	: tez
cähd	: gayret
cähl	: sinir, kızgınlık, öfke
cämäät	: cemaat, topluluk
cäm	: bütün
cäng	: savaş
cännät	: cennet
cär	: uçurum
cärâhät	: yara
cäräng	: yankı, ses
cäydäri	: çömez, yeni başlamış
cäzm	: karar
cihâz	: araç
cihät	: yön
cilğa	: su birikintisi
cimirläş-	: titremek

cimlik	: sessizlik
cini	: cinle ilgili
ciydä	: iğde
corä	: arkadaş
cudä	: çok, pek
cuft	: çift
cumbâq	: bilmece, muamma
cuncik-	: hasat etme
çal	: ihtiyar adam
çâp-	: koşmak
çâpân	: kaftan, palto
çar	: çar, kral
çarä	: çare
çarlâvçi	: çağırıcı, davet eden
çartâq	: köşe
çaqçaqlaş	: neşeli bir şekilde sohbet etme
çaqa	: çocuk
çaqırım	: uzunluk ölçüsü, kilometre
çaqqân	: becerikli
çegärä	: sınır
çek-	: uğramak
çekin-	: çekinmek
çekkä	: kenar
çeksiz	: sonsuz
çet	: kenar
çäkämik	: güçlü
çäkmân	: palto
çälä	: yarım yamalak
çälğitiş	: dikkatini dağıtma
çämäsi	: galiba, her halde
çäng	: pençe
çärçä-	: yorulmak
çärx	: dünya
çätiş-	: aşlamak
çävändâz	: binici
çävändâzlik	: binicilik
çäyir	: buruşuk
çäylä	: kulübe
çäyqa-	: sallamak

çidä-	: sabretmek, dayanmak
çidämli	: sabırlı
çimçilä-	: çimdiklemek
çimir-	: çatmak, birleştirmek
çin	: gerçek
çinäkäm	: gerçek
çinqır-	: çığlık atmak
çipäk	: oyalama
çippä	: doğru
çir	: dönme
çirâq	: lamba
çirây	: güzellik
çirâyli	: güzel
çirik	: çürük
çoçi-	: korkmak
çoçqa	: domuz
çol	: bozkır, step
çomil-	: yıkanmak
çomiliş	: yıkanma
çontäk	: cep
çoqqı	: tepe
çuçmâmä	: kardelen çiçekleri
çupçäk	: hamur gibi
çuqur	: derin
dâd	: imdat
dâri	: ilaç
dâv	: ağaç
dehqânçilik	: çiftçilik
dengiz	: deniz
deräzä	: pencere
dev	: dev
devânägül	: deve dikenini
devâr	: duvar
deyiş	: deme
dä	: de bağlacı
däbdurust	: ani
dädä	: baba
dälâlät	: kanıt
dälä	: tarla

dälämähällä	: kenar
dängäsälik	: tembellik
därämäd	: gelir
däraxt	: ağaç
därd	: dert
däräk	: haber
därgazäb	: kızgınlık
därräv	: derhal
därvåqe	: gerçekte
därvåzä	: pencere
däryå	: derya, deniz
dästläb	: ilk önce
dästurxån	: sofrası
däşt	: çöl, bozkır
dä'vågär	: iddialı
direktor	: müdür
diydärläş-	: buluşmak, yüz yüze görüşmek
dokäy	: dayı, arka, güvenilen
dolanä	: ak diken ağacı
duç	: rast, tesadüf
eçki	: keçi
egä	: sahip
egär	: eyer
egin	: omuz
eh	: eh, ünlem
ehdiyät	: ihtiyat
eläs eläs	: kesik kesik
elätdaş	: hemşehri
emäs	: değil
endi	: şimdi
eng	: en, miktar zarfı
engäş-	: eğilmek
entik-	: heyecanlanmak
epçillik	: beceriklilik
er	: er, yiğit, adam
ergäş-	: izlemek
erinçâq	: üşengeç
erkä	: şımarık
erkäk	: erkek

erkälä-	: şımartmak
erkälän-	: nazlanmak
erkälik	: şımarıklık
ertä	: sabah, yarın
ertäk	: masal
ertäläb	: sabahleyin
es hüş	: akıl fikir
esä	: ise
eşik	: eşik
eväz	: karşılık
ey	: ey, ünlem
ezgü	: iyi
ezmä	: geveze
äbädiy	: ebedî
äcâyib	: acayip
äcäl	: ecel
ädäş-	: yanılmak, şaşırmaq
äft	: yüz, çehre
ägronom	: ziraatçi
ähdu päymän	: söz, yemin
ähväl	: hal, durum
äkä	: ağabey
äkäcän	: ağabeyciğim
älâmät	: alamet, işaret
äldä-	: aldatmak
äläm	: elem
älik	: selam
ällaqaçän	: vaktiyle
ällaqandäy	: bir nice, bir
ällämähäl	: geç vakit
älläneçük	: nedense
ällänärsä	: bir şey
älmäş-	: değişmek
älvän	: elvan, renkli
ämälläb	: zar zor
änçä	: birkaç, çok
änçäginä	: biraz
ändäk	: biraz, azıcık
änä	: işte

ängräy-	: ağız açık kalmak
änıq	: kesin
änıq tınıq	: açık seçik
ärçä	: çam
äräläş	: karışık
ärıq	: ark
ärizä	: dilekçe
ärmän	: uhde
ärväh	: ruhlar
äsäbiy	: asabi, sinirli
äsrä-	: korumak
ässälämu äläyküm	: selamün aleyküm
ästä	: yavaş
ästä sekin	: yavaş yavaş
ätälä	: un yemeği
ätäyläb	: bilerek
äväm	: avam, halkın aşağı tabakası
ävämlik	: avamlık
äväylä-	: korumak, gözetmek
äyäl	: kadın
äylän-	: dönmek, dolaşmak
äylänäy	: gözünü sevdiğim şekilde hitap
äylänuv	: dönme
äynıqsä	: özellikle
äyrılıq	: ayrılık
äyrim	: bazı
äyvän	: evin girişindeki çardak
äyyär	: kurnaz
fäceä	: facia
fäceäviy	: facialı
fätihä	: Fatiha
fäläk	: gökyüzü
gektär	: hektar
gäl	: defa
gäp	: söz, laf
gärdiş	: çember
gäräntiyä	: garanti
gäv cum	: kalabalık
giläs	: kiraz

giläm	: halı
giyâh	: ot
göng	: gübre
görsoxtä	: aptal
göşt	: et
göyâ	: güya, sanki
gülxan	: ocak, ateş
gürung	: sohbet
ğaläti	: garip, ilginç
ğazäb	: öfke, hiddet
ğicin-	: kızmak, içerlemek
ğunçä	: gonca
hâlät	: durum, vaziyet
hârmäng	: nasılsın
hâsil	: ürün
hâvir	: sinir
hâvli	: avlu
hâvuç	: avuç
hâvur	: buğu
hây	: hey, ünlem
hâzir	: şimdi
hâzirçä	: şimdilik
hâ	: evet
hâdemäy	: çabucak
hâlâvât	: huzur, asayiş
hâli	: hala, henüz
hâligäçä	: şimdiye kadar
hâligi	: o, bilinen
häm	: de bağlacı
hämkürsi	: sınıf arkadaşı
hämmä	: hep, bütün
hämrah	: yoldaş, yol arkadaşı
hämşirä	: hemşire
hängämä	: macera
härçänd	: her ne kadar
hässä	: baston
häväsmand	: hevesli
hây	: hey, ünlem
hây häyläş	: dur deme

h�ydv	: s�r�c�, Őof�r
h�yit	: bayram
h�zil	: Şaka
h�zill�Ő-	: ŐakalaŐmak
hic�l�t	: utanĀ
hicr�n	: ayrılık
hid	: koku
hik�y�	: hik�ye
hik�y�lik	: hik�yelik
hikm�t	: hikmet
himm�t	: himmet, iyilik
h�ruc	: ortaya Āıkma, peyda olma
h�Őli	: akıllı
h�Őy�r	: uyanık, dikkatli
ıxĀm	: kullanıŐlı
ib�r�	: ibare, deyim
ib�r�t	: ibaret, m�teŐekkil
ıĀk�ri	: iĀeri
id�r�	: idare, y�netim
id�r�viy	: idare ile ilgili
ikk�v	: her ikisi
ikk�l�v	: her ikisi
il�n	: yılan
ild�m	: hızlı, Āabuk
ildiz	: k�k
il�	: ile
ilg�ri	: ileri
ilinc	: beklenti
iltim�s	: rica
in�y�t	: lutuf
ind�-	: seslenmek
indinig�	: ertesi
intiz�r	: hasret
istiqb�l	: istikbal, gelecek
istih�l�	: utanma
iŐ�n-	: inanmak, g�venmek
iŐ�nĀ	: inanĀ, g�ven
iy�k	: vay, eee, �nlem
k�mil	: tam, olgun

kân	: maden
kâsä	: kase
kâşki	: keşke
keç	: akşam, geç
keçä	: dün, gece
keçqurun	: akşam üstü
keksä	: ihtiyar
keç	: akşam, geç
keçä	: dün, gece
kekçi	: akşam
keçqurun	: akşam üstü
keksä	: ihtiyar
keläcäk	: gelecek
keleşgän	: güzel
kencä	: en küçük
keng	: geniş
kengäş	: kurul, meclis
kengäy-	: genişlemek
kenglik	: genişlik
ketin	: sonra
ketmân	: çapa, kazma
keyin	: sonra
käbi	: gibi
käft	: elin dışı
kältäbaqay	: fakir
kälxat	: akbaba
käm	: az
kämbağal	: fakir
kämäläk	: gökkuşağı
kämğäplik	: suskunluk, sessizlik
kämpir	: yaşlı kadın
kämzul	: yelek
käsälxänä	: hastane
kättä	: büyük
kättä kättä	: iri iri
kävlä-	: bellemek
kävuş	: çarık
käyf	: keyif, durum
kolxoz	: çiftlik, birleşik çiftlik

konfet	: çikolata
kostyum	: giysi
köç kölân	: göç
köç-	: göçmek
köçät	: fidan
köçmänçi	: göçebe
kök	: mavi
kök	: gökyüzü
kökär-	: göğermek, yetişmek
kökät	: yeşillik
kökläm	: ilkbahar
kökräk	: göğüs
köm kök	: yemyeşil
kömäkçi	: yardımcı
köngil	: gönül
köp	: çok
köpçilik	: çoğunluk
köpäy-	: çoğalmak
köpkäri	: at oyunu
körpä	: yorgan
körpäçä	: minder
körsätkiç	: işaret
kötär-	: kaldırmak
köyläk	: gömlek
közü	: ayna
kü	: ünlem
küç	: güç, kuvvet
küräş-	: güreşmek
kürsi	: oturak
küy-	: yanmak
küräş	: mücadele
kürsi	: oturak
küy	: ezgi
lâlaqızğaldâq	: gelincik, lale
lây	: çamur
laqillät-	: kandırmak
lekin	: lakin
läb	: dudak
lähcä	: lehçe

läłmi	: sulu
lättä	: bez
läyçä	: hizmetçi
libäs	: elbise
limmä lim	: dopdolu
lungi	: don
mábäyn	: ara
mánänd	: benzer
mäs	: uygun
mây	: yağ
mâzâli	: güzel, tatlı
maqtä-	: övmek
maqtäniş	: övünme
ma'qul	: makul
mehmân	: misafir
mehnätis,	: emek, iş
mehnätkäş	: işçi, emekçi
mehr	: şefka
mehrab	: mihrap
mevä	: meyve
meväli	: meyveli
mälâmät	: iftira
mânâv	: bu
mâ'nâ	: mana
mängläy	: alın
mängü	: ebedi
mäsrur	: sevinçli
mäşaqqat	: sıkıntı
mäşinä	: araba, makine
mäşmäşä	: kargaşa
mäş'um	: kötü
mây	: mayıs
mäydäläb	: tane tane
mâyli	: tamam
mäysä	: küçük otlar
mäzaq	: alay etmek
mäzax	: mizah
mäzä	: tat
miyä	: akıl

molcälläb	: gelişi güzel
moyläb	: bıyık
mudrâq	: bastıran uyku
mudrä-	: uyuklamak
munçä	: böyle
mungli	: kederli
musäffä	: temiz
muskül	: kas
mustähkäm	: sağlam
muşt	: yumruk
nâçar	: naçar, çaresiz
nâdänlik	: cahillik, bilgisizlik
nâilâc	: çaresizlik
nâmä'lum	: meçhul
nân	: ekmek
nânuştä	: kahvaltı
nâtävân	: güçsüz
nâxuş	: nahoş, tatsız
nâyâb	: nadir, seçkin
neçä	: kaç, ne kadar
negä	: niye, niçin
nevärä	: torun
näm	: nem
nämlik	: nemlik, hayat
näri	: ileri
näriği	: öteki
näv	: tür
nävroz	: nevruz
näzär	: bakış
nigâh	: bakış
nimä	: ne
niş	: filiz
nuqtä	: nokta
nuqul	: sürekli
oç	: öç
oç-	: sönmek
oç-	: silmek
oç-	: solmak
oğrinçä	: gizlice

olcä	: ganimet
olärmän	: inatçı
olgi	: ölme
olik	: ölü
ong	: sağ
or-	: biçmek
orin	: yer
orındıq	: oturak
ornäş-	: yerleşmek
ortâq	: arkadaş, dost
os-	: büyümek
osäl	: felç
ostir-	: büyötmek
oşä	: o
otâv	: çadır
otiş	: geçiş
otkâz-	: geçirmek
otmiş	: geçmiş
otqaz-	: dikmek
oxşä-	: benzemek
oxşäş	: benzeyen, benzer
oxşät-	: benzetmek
oy	: düşünce
oyçän	: düşünceli
oyin	: oyun
oylä-	: düşünmek
ozgä	: başka
ozgär-	: değişmek
ögiril-	: çevirilmek, bakmak
Päçäpostin	: kürk
pädständiyä	: elektrik trafosu
pädşä	: çar, kral
pälvân	: pehlivan
pâyân	: son, nihayet
pâyäbzäl	: ayakkabı
pâygä	: koşu, yarış
pâygäk	: eşik
päylä-	: beklemek
paxtä	: pamuk

paxtázár	: pamuk tarlası
peç	: soba
peş	: peş
peşânâ	: alın
peşvâz	: karşılamak
pällä	: vakit
pänärâq	: köşe
pänşaxa	: yaba
päpax	: Başlık
päpirâ	: sigara
pärtiyä	: parti
pärvâ	: dikkat, itibar
pärvärdä	: yiyecek
päsäy-	: azalmak
päsäytir-	: azaltmak
päst	: düşük, aşağı
päst bäländ	: inişli çıkışlı
pät	: tüy
päydä	: oluşmak
päykäl	: tarla
päymân	: söz
päyqa-	: sezmek, anlamak
päyqaş	: anlama
päyrähä	: dilim
päyt	: zaman
päyvänd	: aşılama
päyvändlik	: aşılamalık
pırpırät-	: pır pır etmek
pıs-	: korkmak
piçä	: biraz
piçirlä-	: fısıldamak
pinc	: kucak
piyädä	: yaya
piyälä	: fincan
plästinkä	: plak
poyezd	: tren
puflä-	: üfleme
pul	: para
purkä-	: saçmak

puştä	: arka
put	: but
qâmät	: boy
qân	: kan
qânhor	: kan içici
qâp	: çuval
qâpqâq	: kapak
qârâçuq	: göz bebeği
qâvâq	: kaşların üstündeki alın bölgesi
qâvurğa	: kaburga
qâzi	: kadı
qabih	: rezil
qabristân	: kabristan, mezarlık
qaçân	: ne zaman
qadd	: boy, bel
qadäm	: adım
qadim	: eski
qadr	: kıymet
qardân	: kıymetli
qalây	: nasıl
qaltirâq	: titreklik
qamâq	: hapis
qamâl	: tutuklanmak
qamâş-	: kamaşmak
qanaqa	: nasıl
qañä	: kaç, ne kadar
qañälik	: ne kadar
qañä	: kaç, ne kadar
qañälik	: ne kadar
qand	: şeker
qandâq	: nasıl
qandây	: nasıl
qani	: hani, haydi
qarâl	: hizmetçi, çalışan
qarâv	: bakım
qari	: ihtiyar
qarilik	: ihtiyarlık
qarsillä-	: ses çıkarmak
qasâs	: intikam, ölç

qassâb	: kasap
qatâr	: dizi, sıra
qatnâş-	: iştirak etmek
qattıq	: katı, sert
qayil	: hayran
qaysi	: hangi
qayt-	: dönmek
qaytä	: tekrar, yeniden
qaytâr-	: döndürmek
qımmätbähâ	: değerli
qırâv	: kırağı
qış	: kış
qışlâq	: köy
qıyâfä	: şekil, görünüş
qıyınçilik	: zorluk, güçlük
qız	: kız
qızçä	: küçük kız
qızdiriş	: ısıtma
qızär-	: kızarmak
qızıq	: ilginç
qızıq-	: ilgilenmek
qohnä	: köhne
qopâl	: kaba
qoşıq	: türkü, şarkı
qoşin	: asker
qoşni	: komşu
qoy	: koyun
qozğä-	: ortaya çıkmak
qozğäl-	: kalkmak, hareket etmek
qozğal-	: kalkmak, hareket etmek
qozi-	: nüks etmek
qurmağur	: canını sevdiğim
qurşâv	: kuşatma
quvânç	: sevinç
quvnä-	: sevinmek
quvur	: boru
quyâş	: güneş
quyi	: aşağı, alt
räsä	: adamakıllı, tam

r�st	: doğru
rax	: kenar
r�ft�r	: g�r�n�ş
r�hb�r	: y�netici, rehber
r�hm	: merhamet
r�hm�t	: teşekk�r ederim
r�hm�tli	: rahmetli
r�islik	: reislik
r�nc�l�m	: sıkıntı, elem
r�nci-	: incinmek, g�cenmek
r�şk	: kıskançlık
r�v�n�	: yola �ıkma
r�yon	: semt, b�lge
rom�l��	: mendil
rop�r�	: karşı
roy	: y�z
roz�	: oru�
ruxs�t	: izin
s�dir	: olmak, meydana gelmek
s�ğın�	: �zlem
s�ms�	: b�rek
s�vđa	: hediye, armağan
s�ms�	: b�rek, poh�a
s�vq�t-	: �ş�mek
s�vrin	: �d�l
s�y	: dere, vadi
s�y�	: g�lge
s�y�b�nli	: g�lgelikli
s�y�lik	: g�lgelik
saxıy	: c�mert, ele a�ık
sehr	: sihir
sekin	: yavaş
semir-	: semirmek
seş�nb�	: Salı
sevikli	: sevgili
s�b�	: saba r�zgarı
s�b�q	: ders
s�lm�q	: ağırlık, n�fuz
s�lqın	: serin, serinlik

sārāsār	: baştanbaşa
sārbâz	: cesur
sārātân	: temmuz sıcağı
sāvâl	: soru
sâ'y	: çalışma
sâyil	: seyir, eğlence, bayram
säyxânlik	: meydanlık
säyyâh	: seyyah, gezgin
silä-	: okşamak
singäri	: gibi
singil	: kız kardeş
sinıq	: kırık
sorğıç	: emzik
sovxoz	: köy, birleşik çiftlik
sudrä-	: sürümek
sudräl-	: sürünmek
suğâr-	: sulamak
supä	: sedir, divan
suriştir-	: soruşturmak
surp	: keten kumaş
suruv	: sürü
suv	: su
suvâq	: sıvama
suvrât	: resim
suyäk	: kemik
suyän-	: dayanmak, yaslanmak
suziş	: yüzme
şâd	: memnun
şâdân	: mutlu
şâm	: akşam
şâşil-	: acele etmek
şâv şuv	: gürültü
şâvqın	: gürültü, patırtı ş.
şâx	: ağaç dalı
şerik	: ortak
şäbädä	: hafif rüzgar
şäm	: mum
şämâl	: rüzgar
şämdân	: şamdan

şärmändä	: rezil
şävlä	: yemek
şift	: tavan
şilim	: sümük
şimâl	: kuzey
şirin	: tatlı
şor	: tuzlu
şorlik	: zavallı
şox	: şen
şudgâr	: tarla
şudr	: şebnem, çiy
şükranâlik	: şükranlık
tâbârä	: gittikçe
tâğ	: dağ
tâğârä	: leğen
tâkçä	: asma
tâkzâr	: üzüm bağı
tâmân	: taraf
tâmâşä	: temsil, seyretme
tâmçi	: damla
tâmir	: damar
tâp-	: bulmak
tâpşir-	: görevlendirmek, teslim etmek
târ	: dar
tâvâq	: büyük tabak
tâvuş	: ses
tâyçâq	: küçük tay
tâzä	: temiz
texniküm	: yüksek okul
tebrät-	: sallatmak
tekin	: bedava, parasız
tekis	: düz
tekislä-	: düzlemek
tekşir-	: araştırmak
telpäk	: kalpak
tentäk	: aptal, salak
teriş	: toplama
teskâri	: ters
tez	: çabuk, acele

tääccub	: hayret, şaşkınlık
täässurât	: izlenim
tähârât	: abdest
tähläm	: çok, bir sürü
täkä pukä	: korkuyla çarparak
tälväsäli	: endişeli
tä'mä	: çıkarıcılık
tämäddi	: yemek
tän	: itiraf
tän	: ten, gövde
tänä	: gövde
tänicân	: sağlık
tärât-	: yaymak
täriq	: yem
tärvuz	: karpuz
täşbaqa	: kaplumbağa
täşqari	: dışarı
täşviş	: kaygı, tasa, endişe
täyyâr	: hazır
tığ	: makas
tığız	: kalın
tiläbäv	: özel isim
tin	: nefes
tinç	: huzur
tinıq	: duru, berrak
tirikçilik	: hayat
tiriklik	: canlılık
tizzä	: diz
todä	: yığın, grup
tolä	: dolu
ton	: don, elbise
tonğız	: domuz
tor	: baş köşe
torä	: bey
torä porä	: bey mey
tosätdän	: ansızın, birdenbire
tosmâqçi	: engellemek, kesmek
toşäk	: döşek
toxtä-	: durmak

toy	: düğün
toyxânâ	: düğün evi
tufâyli	: yüzünden, sebebiyle
tumân	: ilçe
tun	: gece
tus	: renk
tuşlik	: öğle yemeği
tutaq-	: tepesi atmak, sinirlenmek
tutâş-	: yapışmak, iyileşmek
tuzük	: iyi, sağlıklı
tüg-	: düğümlemek, tutmak
tügil-	: konulmak
tügmä	: düğme
tük	: tüy
uçrä-	: karşılaşmak, uğramak
uçräş-	: rastlaşmak
uçun	: için
ulâq	: oğlak ölüsü, at oyununda
ulâq pulâq	: oğlak moğlak
ulâv	: taşıt; at ve koşum takımı
ulgür-	: yetişmek
ulkân	: büyük
unaqa	: öyle
unçä	: o kadar
unçälik	: o kadarlık
undäy	: öyle
uriş	: vurma
uriş	: dövüşmek
uruğ	: tohum, soy
uyäl-	: utanmak
uyğân-	: uyanmak
uziliş	: kopma, kırılma
uzr	: özür
uzük	: yüzük
ükä	: küçük kardeş
ükäcân	: kardeşcik
vâqeä	: olay, hadise
vaqt	: vakit, zaman
vä	: ve

vāhimāli	: korkulu, dehşetli
vāzminlik	ağırbaşlılık
vrāç	: doktor, tabip
xādim	: görevli, hizmetli
xāhlä-	: istemek
xākisār	: alçak gönüllü
xāksār	: alçak gönüllü
xālās	: sadece, yalnızca
xānā	: oda
xāntaxtä	: sehpa
xātircām	: kaygısız, endişesiz
xafä	: kaygı, üzüntü
xalāyıq	: halk
xaltä	: çuval
xat	: mektup
xat	: çizgi; nokta
xatā	: hata
xavātir	: korku, kuşku
xavf	: korku
xayr	: hoşça kal
xayrān	: şaşkın
xayriyāt	: çok şükür
xazān	: dökülmüş yapraklar
xıcālāt	: utanma
xıcil	: karamsar
xıl	: çeşit, tür
xocälik	: işletme, kuruluş
xop	: peki
xoş	: peki, evet
xudā	: Allah
xuddi	: tıpkı
xullās	: kısaca, özetle, sonuç olarak
xumār	: arzu
xunük	: çirkin
xusumāt	: husumet, düşmanlık
xuş	: hoş
xuşhāl	: hoşça
yād	: akıl, hafıza
yādgārlik	: hatıra, anıt

yâğ	: yağ
yâğ-	: yağmak
yâğâç	: ağaç
yâğdu	: ışıq
yâki	: veya
yâl	: yele
yâlgân	: yalan
yâlgız	: yalnız
yâlgızlık	: yalnızlık
yâmân	: kötü
yânbağır	: yamaç
yângâq	: ceviz
yârân	: dost, arkadaş, ahbap
yâruğ	: aydın, parlak
yâruğlık	: aydınlık
yâş	: göz yaşı
yâş	: genç
yâş	: yaş, ömür
yâşlık	: gençlik
yât	: yabancı
yât-	: yatmak
yâvvâyi	: yabani
yâzuvçi	: yazar
yâzuvçilik	: yazarlık
yaxşı	: iyi
yeç-	: yemek
yeçmâq	: çözmek
yel	: rüzgar
yengil	: hafif
yetim	: yetim
yetkâz-	: ulaştırmak
yâhşi	: güzel
yâksân	: yerle bir
yâkşânbâ	: pazar günü
yälângâç	: çıplak
yältirâq	: parlak
yângi	: yeni
yäsä-	: yapmak
yâyâv	: yaya

yäyläv	: yayla
yubâr-	: göndermek
yumşâq	: yumuşak
yupqa	: yufka, ince
yuv-	: yıkamak
yuvâr-	: göndermek
yügür-	: koşmak
zax	: süs ve takı
ziynät	: süs
zerik-	: canı sıkılmak
zâr	: altın
zârdâli	: zerdali
zıq	: dar
ziynät	: takı, süs
zulmät	: karanlık

KAYNAKÇA

1. AKSAN, Doğan: 1983, Sözcük Türleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
2. AÇIK, Fatma: 2007, Özbek Edebiyatı, Alp Yayınevi, Ankara.
3. BANGUOĞLU, Tahsin: 1995, Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
4. BERDAK, Yusuf: 1993, Türkçe-Özbekçe; Özbekçe-Türkçe Lugat, Özbekistan Yayınları, Taşkent.
5. BURAN, Ahmet- ALKAYA, Ercan: 2009, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçay Yayınları, Ankara.
6. ÇOŞKUN, Volkan: 2000, *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Kurumu Yayınları, Ankara.
7. EDİSKUN, Haydar: 1992, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
8. ERCİLASUN, AHMET B.: 2007, Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara.
9. ERCİLASUN, Ahmet B: 2005, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Akçay Yayınları, Ankara.
10. ERGİN, Muharrem: 1993, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.
11. HAYIT, Baybirza: 2004, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
12. KORKMAZ, Zeynep: 2009, Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
13. KORKMAZ, Zeynep: 1992, Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
14. MİRALİYEV, Sabir: 1993, Özbek Edipleri, Fen Neşriyatı, Taşkent. (Özbek Türkçesiyle yazılmıştır.)
15. MİRZAYEV, Saidulla.- ŞERMUHAMMEDOV, Said. : 1993, Hazirgi Zaman Özbek Edebiyatı Tarihi, Özbekistan Yayınları, Taşkent (Özbek Türkçesiyle Yazılmıştır)
16. Özbek Tilining İzahlı lugati 1-2: 1981, Moskava.
17. ÖZTÜRK, Rıdvan: 1997, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
18. TURSUNOV, U. – MUHTAROV, C.- RAHMETULLAYEV, Ş. : 1965, Hazirgi Özbek Edebi Tili, Okıtıvçı Neşriyat, Taşkent. (Özbek Türkçesiyle yazılmıştır)
19. UYGUR, Vedat Ceyhun: 2008, *Özbek Türkçesi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.

20. YAMAN, Ertuğrul-MAHMUD Nizameddin: 1998, Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
21. YAMAN, Ertuğrul: 2000, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
22. YAMAN, Ertuğrul: 2005, Özbek Türkçesinde Edatlar, Gazi Kitabevi, Ankara
23. ZEYNALOV, Ferhat: 1993, Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi, (Çev. Yusuf Gedikli), Cem Yayınları, İstanbul.
24. e-kultur.gov.tr